DE KOLONIËN

KAART 19

KOLONIËN

Volgorde der bladen

Blad 1	POSTHUMUS MEYJES, R., De eerste reizen der Nederlanders.
Blad 2	STAPEL, F. W., De Archipel en het Maleisch Schiereiland in 1619.
Blad 3	STAPEL, F. W., De Archipel en het Maleisch Schiereiland in 1650.
Blad 4	STAPEL, F. W., De Compagnie buiten den Archipel in 1650.
Blad 5-6	KNAPPERT, L., De handelskerken der Nederlanders tijdens de republiek.
Blad 7-10	HONORÉ NABER, S. P. L', De Nederlanders in Guinee en Brazilië.
Blad 11-12	STAPEL, F. W., De Archipel en het Maleische Schiereiland in 1684.
Blad 13-15	OUDSCHANS DENTZ, F. en W.R.MENKMAN, West-Indië.
Blad 16-19	HINTE, J. VAN, Nederlandsche nederzettingen in de Vereenigde Staten van Amerika.
Blad 20-28	WINTER, P. J. VAN, Zuid-Afrika onder Nederlandsch bewind.
Blad 29-33	GODÉE MOLSBERGEN, E. C., De Compagnie in den Archipel na 1684 tot 1791. — De Compagnie buiten den Archipel.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

COMMISSIE VOOR DEN
GESCHIEDKUNDIGEN ATLAS

Dr. P. J. Blok (*Voorzitter*), Leiden.
Dr. W. A. F. Bannier, Utrecht.
Dr. A. A. Beekman, Den Haag.
Dr. H. Blink, Den Haag.
Dr. H. Brugmans, Amsterdam.
Dr. I. H. Gosses, Groningen.
F. A. Hoefer, Hattem.
Mr. Dr. J. C. Overvoorde, Leiden.
J. C. Ramaer, c.-i, Den Haag.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

DE EERSTE REIZEN DER NEDERLANDERS
NAAR DE OP BIJBEHOORENDE KAART AANGEDUIDE LANDEN EN EILANDEN

DOOR

R. POSTHUMUS MEYJES

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1924

20 SEP. 1962
bibliotheek
geografie
vrije universiteit

INHOUD

Pag

INLEIDING 1

A. DE REIZEN NAAR DE Ne IJSZEE, tot het vinden der NOke doorvaart naar O. Azië, 1594, 1595, 1596/7, 1609, 1611/2 en ± 1700 3
- a. De reis van Nay, v. Linschoten en Barents (N.-Zembla, Kara Zee) 1594 . . 3
- b. Id. id. id., 1595 5
- c. Id. Barents, Heemskerck en Rijp (Beeren E., Spitsbergen), 1596/7 8
- d. Id. Hudson (met oversteek naar N. Amerika), 1609 13
- e. Id. May (met id.), 1611/2 16
- f. Id. Roule (Frans Jozef land) ± 1700 19

B. DE EERSTE REIS NAAR O. INDIË. — C. de Houtman (Mossel Bi, Z. A., Madagascar, Java, Natal Bi, Z. A.), 1595/7 22

C. DE TWEEDE REIS NAAR O. INDIË. — v. Neck, v. Warwijck en Heemskerck (Mauritius, de Molukken) 1598/0 24

D. EENIGE DER VOLGENDE REIZEN NAAR O. INDIË

I. Tot aan de oprichting der O.-I. Compagnie in 1602
1. *Rond Z. Afrika*
- a. C. en F. de Houtman en Lefort (Atjeh) 1598/0 27
- b. v. Neck (China), Wilkens en Groesbergen (Cambodja) 1599/4 28
- c. v. Spilbergen en Lefort (Tafelbaai, Z. A., Sofala, Ceylon) 1601/4 . . 29

2. *Door Straat Magalhães*
- a. Mahu, de Cordes (Chili), de Weert (Sebalt d. W. Eiln)) en Quakernaak (Japan) 1598/0. 30
- b. v. Noort (Peru, Ladronen, Filippijnen, NW. Borneo) 1598/1 30

II. Na de oprichting der O. I. Compagnie in 1602
1. *Rond Z. Afrika.*

A. Tot aan de ontdekking van Australië.
- a. v. d. Hagen (Mozambipue, Goa) 1603/4 32
- b. van den Broek (Z.-Arabië) 1614 32
- c. Hendrik Brouwer (De Zke. route door den Ind. Oc.) 1611. 33

B. Na de ontdekking van Australië.
- a. Hartogs met de „Eendracht" (W. Austr.) 1616 34
- b. F. de Houtman en Dedel (id.) 1619. 34
- c. de „Leeuwin" (ZW Pt Austr.) 1622 34
- d. Thyssen en Nuyts (Z. Austr., Eiln, S. Francois en S. Pieter) 1627 . 34
- e. de Witt 34
- f. v. Diemen met de „Amsterdam" (E. Amsterdam) 1633 34

2. *Door Straat Magalhães of rond Z. Amerika*
- a. v. Spilbergen (Mexico) 1614/7 35
- b. Le Maire en Schouten (Str. Le Maire, Kp. Hoorn, N.Nieuw-Guinea) 1615/16. 38
- c. l'Hermite en Schapenham, met de zgn. „Nassausche Vloot", 1623/5 40
- d. Roggeveen (Paasch E.) 1721/2 41
- e. Coertzen (Nederlandsch E) 1825 44

E. REIZEN VAN UIT O. INDIË

1. *Naar Zuid-Nieuw-Guinea en Noord-Australië.*
   a. Jansz. met de „Duyfken" (G. v. Carpentaria, N. Austr.) 1605/6 45
   b. Carstensz met de „Pera" en „Aernem" (id.) 1623 45
   c. Pieterszn. (Melville E.) 1636 46
2. *De nadere verkenning van het geheele „Zuidland" (Austr.)*
   a. Tasman en Visscher (Tasmanië, Nieuw-Zeeland, Tonga en Fidsji Eil^n) 1642 46
   b. dezelfden (N. en W. Austr.) 1644 50
3. *Naar Japan, de zgn. „Goud- en Zilver eil.^{n} en Korea".*
   a. Specx (Japan) 1609. 52
   b. Quast en Tasman (Bonin Eil.^{n}, G. en Z. E.^{n}) 1639 53
   c. Vries met de „Castricum" (Id., Sakhalin, Kurillen) 1643 54
   d. Egberts met de „Sperwer" (Korea) 1653 57

N.B. Alleen die landen en eilanden zijn achter de persoonsnamen vermeld, die toen voor het eerst door Nederlanders werden bezocht of gezien.

INLEIDING

Tot op het einde der 16e eeuw dreven de Nederlanders nagenoeg alleen handel op de kustlanden van Europa en Noord-Afrika. Omstreeks 1580 begon de vaart op Brazilië (Bahia en Pernambuco), een tiental jaren later die op de kust van Guyana, de zgn. „Wilde cust", van af de monden der Amazone tot aan den Orinoco en de Kleine Antillen, terwijl in 1593 voor het eerst de Kust van Guinea, meer in het bizonder de Goudkust, bezocht werd; dit geschiedde door Barent Ericksz uit Enkhuizen, die met een lading olifantstanden en stofgoud terugkeerde. Specerijen en andere voortbrengselen van Oostersche landen werden destijds door de Nederlanders uit Portugal en Spanje aangevoerd. Maar Holland was met deze landen in oorlog en dientengevolge werden zijn schepen meermalen daar aangehouden, de lading verbeurdverklaard en de schippers of kooplieden gevangen gezet.

Om dit nu te ontgaan en zelf de groote winsten te maken, die in het bizonder de specerijhandel den Portugeezen opleverde, besloot men in Nederland rechtstreeks van hier op Indië te gaan varen.

Uit den aard der zaak was wel de meest voor de hand liggende wijze waarop dit kon geschieden, de Portugeesche route om de Kaap de Goede Hoop te volgen. Ten einde hieromtrent de noodige inlichtingen in te winnen, werd in 1592 op kosten van eenigen der voornaamste Amsterdamsche kooplieden: Hendrick Hudde, Reynier Pauw, Jan Jansz. Kaerel e.a. een familielid van Pauw, Cornelis de Houtman, vergezeld van zijn broeder Frederik „ter secreete informatie" naar Lissabon uitgezonden. De berichten die beiden in begin 1594 mede-brachten, waren zoo afdoende en hoopvol, dat reeds eenige maanden later, na ingewonnen advies van den bekenden Amsterdamschen predikant-geograaf Petrus Plancius, „naer verscheyden en veele communicatien eyndelyk resolutie is genomen, de navigatie ende handelinghe (op het stuck van den Oost-Indischen en Molukschen handel) in den name des Heeren te beginnen [1]". De oprichting van de „Compagnie van Verre" door genoemde kooplieden was hiervan spoedig het gevolg en nog in hetzelfde jaar begon deze haar eerste vloot uit te rusten.

[1]) Zie Werken der „Linschoten-Vereeniging", uitgave Martinus Nijhoff, 's Gravenhage, Dl. VII, door G. P. Rouffaer en J. W. IJzerman, p. XXXI.

Aan een andere wijze om Indië te bereiken was echter óók de aandacht geschonken, nl. aan de zoogenaamde „Noordoostelijke doorvaart" d.i. de vaart benoorden Europa en Azië om, waardoor men hoopte eveneens in Japan, China en Indië te kunnen aankomen. En het waren déze voornemens die het eerst tot uitvoering gebracht werden, dus nog vóór men de bovengenoemde Kaapsche route ging bevaren.

A. DE REIZEN NAAR DE N^ke^ IJSZEE

TOT HET VINDEN DER NO^KE^ DOORVAART NAAR O. AZIË; 1594, 1595, 1696/7, 1609 EN 1611/2 [1])

In 1593 legde de bekende Middelburgsche koopman Balthasar de Moucheron, die reeds geruimen tijd op Noord-Rusland handel had gedreven, zijn plannen voor de Noordelijke vaart aan Prins Maurits en de Staten van Zeeland voor. Besprekingen met Johan van Oldenbarnevelt en de Staten van Holland volgden, en het resultaat was dat beide provinciën besloten ieder een schip op hare kosten daartoe uit te zenden. De Moucheron zag zich echter genoodzaakt de leiding over te geven, doch hij verbond zich in een contract met genoemde Staten, zijn kennis van de vaart op die landen ter beschikking van de onderneming te stellen; als contra-prestatie ontving hij de belofte van een som gelds of een jaarwedde voor hem en zijn nakomelingen. Op aansporing van Plancius besloot ook de Regeering van Amsterdam met een schip en een jacht aan den tocht deel te nemen; doch waar de schepen van Holland en Zeeland zouden trachten benoorden of bezuiden het eiland Waigatch, de Kara Zee en daardoor de Noordkust van Azië te bereiken — daar bepaalde Amsterdam, ingevolge Plancius' advies, dat zijn bodems benoorden om Nova Zembla zouden gaan en eerst dáárna Oostwaarts aanhouden. Na het volbrengen van de beide verschillende opdrachten of na gebleken onmogelijkheid om ze uit te voeren „sullen die voorszeide schepen malcanderen verwachten ontrent het eylandt Colgoyeue"; aldus in de door van Oldenbarnevelt onderteekende Instructie van de Staten-Generaal d.d. 16 Mei 1594.

a. *De reis van 1594.* — Den 5^en^ Juni zeilde de flottielje uit Texel, onder het opperbevel van Cornelis Cornelisz. Nay, schipper op het Zeeuwsche schip,die „op Moscovien als Stuerman ghebruyckt was gheweest, ende door de langhe usantie goede ervarentheyt van de Noordersche Custen ende Zee-vaert hadde". Brandt Ysbrantsz. Tetgales voerde het bevel op het door Holland uitgeruste schip, terwijl zich daar a/b bevond als commies de vermaarde Jan Huyghen van Linschoten [2]). Het Amsterdamsche

[1]) Als voren. Dl. VIII, XIV en XV, uitgegeven door S. P. l'Honoré Naber, voor de eizen t/m 1609; voor die van 1611/2, zie Dl. I, door S. Muller Fz.

[2]) Reeds op 16 jar. leeftijd ging Jan Huyghen in 1579 naar Spanje, waar zijn broeders zich in Sevilla gevestigd hadden. Hier en in Lissabon bleef hij tot 1583, toen hij in Por-

schip, even als de andere van 50 à 60 last (100 à 120 ton laadvermogen) werd gecommandeerd door Willem Barents [1]), aan wien tevens een visschersjacht van Terschelling was toegevoegd, om in twijfelachtige gevallen in het onbekende vaarwater ter verkenning voorop te zeilen.

Tot aan de Noordkaap bleven de 4 schepen ingevolge de Instructie bij elkaar, maar hier gingen Nay en Barents op 19 Juni uiteen, om ieder zijn eigen opdracht uit te voeren. Nay met Tetgales stuurde Oostwaarts langs de kust van Lapland en Rusland, maakte 21 Juli halverwege de Westkust van het eiland Waigatch land en vervolgde daarop om de Zuid de reis langs den wal. Een groot „gat ofte oopen" aan B.B. passeerende, vermoedde hij, en terecht, dat hier de passage lag naar de Kara Zee, tusschen Waigatch en het vaste land; maar om zekerheid te hebben stuurde hij nog een etmaal Zuidelijker. Geen opening daar verder aantreffende, begreep hij dat zijn vermoeden juist was en wendde hij den steven weder Noordwaarts; 25 Juli zeilde hij daarop de zeestraat binnen, sedert door hem Straat Nassau genoemd en thans Yugor Straat geheeten. IJsvrij bleek ze niet te zijn, want „overvloedicheyt van schossen" dreven hun somtijds „recht voor den boech", zoodat hun „het hayr te berghe stondt, die te sien". Desondanks gelukte het, hier en daar onder Waigatch ankerende en dan den wal eens op gaande om het land te verkennen, 1 Augustus „de ruyme Tartarische ofte nieuwe Noordt-Zee" (de Kara Zee van heden) te bereiken.

„In de coleur, water, wijtte ende schijnsel, [was zij] de Spaensche Zee gantsch ghelijck" schrijft Linschoten en trekt dan aanstonds de ietwat voorbarige conclusie: „soo dat de selfde onghetwijffelt (sonder eenich beletsel te vermoeden) is streckende tot naer China, Iapon ende omligghende contreyen". Nu, dat „beletsel" in den vorm van drijfijs ondervonden zij meer dan hun lief was reeds in de eerstvolgende dagen en het noopte hen dan ook een ligplaats te zoeken achter een eilandje (door hen Staten Eil. genoemd) op een paar mijl Oost van de Yugor Straat. Eerst den 9en „siende dat het ijs in de Zee begonst minder te schijnen" werd de reis vervolgd en de wijde opening van de Kara Baai of „Inwijck" — waarin zij vermoedden dat de Obi rivier uitmondde — overgestoken en 2 dagen later, land gemaakt aan de Westkust van het Samojeden Schiereiland [2]) en dit Noordwaarts tot ruim 70° Br. gevolgd. Op dezen oversteek voeren zij door „een

---

tugeeschen dienst naar Goa in Voor-Indië vertrok. Tot 1591 hield hij zich hier op en won er vele inlichtingen in betreffende den handel op China en Achter-Indië. In 1592 in Holland teruggekeerd, legde hij daar zijn ervaringen neer in zijn sedert beroemd geworden „Itinerario, Voyage ofte Schipvaert naer Oost ofte Portugaels Indiën", A'dam 1596. Dit werk beleefde tal van herdrukken, werd vertaald in het Latijn, Fransch, Duitsch en Engelsch en laatstelijk door Prof. Dr. H. Kern in 1910 uitgegeven voor de „Linschoten-Vereeniging" in Dl. II. Schier onnoodig te zeggen, dat deze Vereeniging, in 1909 te 's-Gravenhage opgericht en ten doel hebbende „de uitgave in het oorspronkelijke, van zeldzame of onuitgegeven Nederlandsche zee- en landreizen en landbeschrijvingen", naar dezen vermaarden landgenoot genoemd werd.

[1]) Zie over zijn leven „Linsch.-Ver.", Dl. XV, p. XXXIII en v.v.

[2]) Het is echter aan de Oostzijde van dit sch. eil. dat de Obi in zee loopt.

clare ruyme Zee, met opheffende baren, ghelijck als d'eyghen natueren des Oceaenschen Zees over al is", zonder „oyt meer ijs te gemoeten", waarop dan Linschoten onmiddellijk weer concludeert: „waeromme daer nu gantsch gheen twijffel aen en blijft, ofte de passagie nae China moet vry ende open wesen"! Maar zóó „recht toe, recht aan" is het nooit uitgekomen, zooals 285 jaar later aan Nordenskiöld bleek, toen hij met het stoomschip „Vega" 12 maanden noodig had (waarvan hij er 9½ in overwintering op 30 G. M. van de Bering Straat moest doorbrengen) om de eerste te zijn die de NO^{ke} doorvaart volvoerde. — Hoewel nu voorgeschreven was, dat men „door den canael van Vaygatz gepasseert synde .... alsdan synen cours [zoude] nemen.... op de noortcaep van tartarien genaempt de caep van tabin [1]) ende neerstelyck letten op de hoochte [2]) van de selue caep", en derhalve nog ongeveer 180 G.M. meer om de Oost had te gaan dan waar men den 11^{en} Aug. stond[3]), zoo werd ingevolge bovenstaande conclusie besloten „weder nae huys te zeylen", daar huns inziens de verkenning hier was afgeloopen en slechts dáárvoor de schepen waren uitgerust en uitgezonden, en geenszins om thàns reeds de doorvaart te volbrengen. 15 Aug. was men de Yugor Straat reeds weder door, op weg naar het rendez-vous bij het Eil. Kolgouiev, toen men Willem Barents met het jacht van om de Noord zag aankomen, hetgeen begrijpelijkerwijs bij Nay en de zijnen „een groot rumoer van een ghemeene blijdtschap ende verheuginge veroorsaecte".

Barents' wedervaren was het volgende geweest. Van af de Noordkaap had hij ongeveer ONO gekoerst naar Nova Zembla's Westkust en in de omgeving van Matotchkin Straat land gemaakt; Noordwaarts stuurde hij daarop verder langs den wal. Bij de Oranje Eil^{en}, tegen de N-P$_t$ van Nova Zembla gelegen, zag hij zich echter door het ijs genoodzaakt de verdere verkenning van deze route om de Oost, op te geven. Hij keerde daarop langs de Westkust terug, met het voornemen door de Yugor Straat Nay achterop te gaan, doch trof dezen, zooals medegedeeld, bewesten die Straat reeds op de thuisreis aan. Deze werd nu gezamenlijk voortgezet, waarna men 16 Sept. op de reede van Texel binnenviel.

b. *De reis van 1595.* — De verkenning der NO^{ke} doorvaart was nu afgeloopen en Plancius had het met zijn raad, die benoorden Nova Zembla om, zoo noodig over den „Polus arcticus", te doen bewerkstelligen, moeten afleggen. Voorloopig berustte hij hierin. Thans werden voorbereidselen getroffen om een grootere scheepsmacht uit te rusten, waarmede dan getracht zou worden langs de in 1594 door Nay gevolgde route, de doorvaart inderdaad te volbrengen. Door „andere groote ende wichtige Landt-

---

[1]) Kp. Tscheljuskin van heden, de N^{ste} punt van Siberië.
[2]) d.w.z. Breedte.
[3]) Volgens Barents'kaart van 1598, gereproduceerd in „Linsch. Ver." Dl. XV, bedroeg deze afstand zelfs ongeveer 240 G.M.

saecken" kwam er evenwel vertraging in de uitrusting, zoodat niet vóór 2 Juli de reis kon worden aangevangen. De vloot bestond thans uit 5 schepen van 100 tot 40 last en 2 jachten; „Ammerael ofte Superintendent" was weder Nay, met Tetgales als onderbevelhebber en Linschoten als oppercommies. Willem Barents voerde opnieuw het bevel over „'t Schip van Amsterdam" en had Jakob Heemskerck als commies bij zich aan boord, terwijl in denzelfden rang op een der andere schepen Jan Cornelisz. Rijp geplaatst was. De Provinciën Holland en Zeeland, de steden Amsterdam en Rotterdam, „de Compagnie der Cooplieden ende van de Coopmanschappen van Hollandt ende West-Vrieslandt" droegen allen bij in de kosten der uitzening.

Den 5en Aug. werd de Noordkaap gepasseerd, dus na 34 dagen reis, terwijl men in 1594 over dit traject slechts 15 dagen had gedaan en toen bovendien door tijdiger uit te zeilen, 1½ maand vroeger in den zomer op deze hoogte was geweest; deze dubbele vertraging zou zich later wreken.

17 Aug., naar gissing „ontrent 25. oft 30. mijlen by noorden de Straet van Nassau", stuitte men reeds tegen de eerste ijsvelden en koerste er Zuidwaarts „langhes heen". Maar den volgenden dag, „siende datter gheen eyndt af en quam", besloot men „een gat daer door te booren, want begonst hem allengskens te scheuren en aen schossen te drijven". Zoo waren zij weldra weder in „claer water", maar 's avonds kwamen zij opnieuw „by soo grooten menichte van ijs. . . ., dat het een verschricken om sien was", en werd er, zooals het zoo kernachtig heet en zoo kloek werd volbracht, maar „weder op Gods ghenade doorghejaecht" om in de gewenschte richting vooruit te komen. Dit gelukte, want 19 Aug. „in den dagheraet" waren zij voor de Straat, maar „het gantsche gat scheen ghestopt te ligghen, tot so verre als men t' Zeewaerts in beoogen conden".

Het duurde dan ook 6 dagen vóór men er door was, af en toe een jacht vooruit zendende om naar open water te zoeken. Van tijdelijk hier verblijvende Russen vernam men, dat aan den Noordkant van Waigatch een veel breedere passage lag (de Karische Poort), thans evenwel ook vol drijfijs en men hoorde tevens, dat de afgeloopen winter hard en lang geweest was en de komende over 3 of 4 weken zoude beginnen; dit voorspelde dus weinig goeds. Nauwelijks was men dan ook de Kara Zee ingezeild, of het ijs noopte weder tot terugkeer naar de Straat. Begin Sept. werd het andermaal beproefd en haalden zij nu eenige mijlen Oost. „Sagen oock hier en daer Walvisschen blasen, zijnde t' water lasuer blau" staat er dan opgeteekend, dadelijk weder gevolgd door de van den aanvang af vaste overtuiging — op zich zelve volkomen juist— „waer aen gants gheen twijffel is, van een openbare Zee Oceano te wesen, die hem na Chinen uytbreyt"; maar door de harde ondervinding geleerd, wordt er nu aan toegevoegd in noodgedwongen berusting: „soo daer slechts t' belet van t' ijs niet en waer"! En het oogenblik kwam, dat zij „claerlick en kennelick ghenoech [inzagen], dat het de Heere voor dese mael niet en gelieft, de Vaert door ons vorder t' ont-

decken" en dat het tot niets zou leiden „hem alwillens te tempteeren, ende met het hooft teghens de muer te loopen".

In den scheepsraad van 4 Sept. — de vloot was inmiddels ten anker gegaan onder het Staten Eil., omdat „de gheheele Zee weder soo vol ijs quam aen een geschoven" — werd nu besloten „des anderen daeghs.... met Godes hulpe.... noch eens een Tocht te doen.... om te sien of het moghelick is.... onse Reyse te vervorderen, soo niet, t' selfde niet meer t' attenteeren". Maar in plaats van uit te kunnen loopen, moest men den 5den „door 't crachtich aendrijven van 't ijs", zelfs „achter aen 't Eylandt wijcken.... tusschen de clippen in, tot dicht onder t' landt", alwaar de schepen zich toen „boordt aen boordt by een voechden, met .... Cabels ende Anckers, van alle zijden".

Men begon te begrijpen van verdere voortzetting van den tocht te zullen moeten afzien. „Die van Amsterdam", dat waren dus Barents, Heemskerck en Rijp „meenden, men behoorden yemandt te vraghen ende te verwillighen, om alhier met twee Schepen.... haer avantuer te staen, van te verwinteren, om also te besien, of sy yet meer conden uytrechten", ongetwijfeld met de bedoeling zich met de 2 Amsterdamsche schepen daartoe beschikbaar te stellen. Maar „waer op geantwoordt worde.... dat onse Jnstructie alsoo niet en hielt: Doch so sy 't begheerden uyt haer eyghen aucthoriteyt te bestaen, mochtent doen op haer ban ende boeten, ende besien wat hen daer af te verwachten stondt". Aanvankelijk bleven „die van Amsterdam even wel by haer opinie van.... op haer selven yet anders uyt te rechten", maar ten slotte lieten zij „hun obstinaetheyt wat sincken" en besloten zij met de anderen terug te keeren. In dien scheepsraad zullen anders wel harde woorden gevallen zijn, want Barents was koppig en niet gemakkelijk in den omgang. Nog op 1 Sept. had Nay hem in een discussie moeten toevoegen: „Willem Barentsz. siet wat ghy seght" [1]).

Na 5 dagen wachten werd nog éénmaal getracht de reis voort te zetten, maar overal versperde het ijs hun den weg. Nay liep daarbij „op een verborgen clippe aen de gront", doch „smeet etlicke pijpen water en bier over boort" en kwam zoo weder vrij. Den volgenden dag gelukte het echter Str. Nassau weer in te zeilen en langzaam aan daarin vooruit te komen. Niet vóór den 15en was men er door, dien dag op de laatste ankerplaats „ter begheerte ende bevel van den Ammerael" andermaal vergaderende en daarbij allen een acte teekenende waarbij de terugtocht noodzakelijk geoordeeld werd.

„Op desen wech, van de Straet af" Westwaarts aan, werden ze tot hun verwondering „gantsch gheen ijs meer ghewaer", hoewel het hard vroor en maakten ze daaruit op „gelijck ons oock van de Ruschen.... geaffirmeert werde", dat het ijs 't welk bijna voortdurend van uit het Oosten door de Straat trok, daarna „altoos naet noorden opset, sonder weer af te comen". Op den verderen terugweg liep men hier en daar land in 't zicht

[1]) Zie „Linsch.-Ver.", Dl. VIII, p. 180, noot 5.

en was 7 Oct. weer ongeveer dwars van de Noordkaap, na veel stormweer en tegenwind te hebben ondervonden. Ook „begonsten veel van onse gasten van de Scheurbuyck sieck en claechlicken te worden" en bij gebrek aan de noodige „overdecksels ofte ghewaet" zeer van de groote „koude ende vochticheyt" te lijden; aan de victualieering en uitrusting was blijkbaar dus niet voldoende zorg besteed, want men wist toch welke onherbergzame oorden men te gemoet ging en wat voor klimaat men daar te verwachten had. Ook voorbij de Noordkaap hield het slechte weer aan en het was dan ook pas den 26en Oct. dat men „op de Ree voor Texel" aankwam en Linschoten met een „zy ghelooft en ghepresen den Alderoppersten Coninck ende Heere, van nu ende in der eeuwicheyt. Amen." zijn dagboek kon afsluiten.

In een „Conclvsie, ofte Nae-reden" [1]) adviseerde Linschoten om, niettegenstaande de teleurstellende resultaten van de twee afgeloopen reizen, nog éénmaal een poging te wagen de doorvaart te vinden. Hij stelde daarbij voor „dat men een paer Iachten ofte Boots, wel voorsien van alles, toemaecten, en op 't toecomende Iaer, derwaerts nae de voorsz. Straat" Nassau zoude uitzenden, er aan toevoegende „vroech in den tijt", dus om niet wéder zoo laat in de Kara Zee aan te komen. Hij meende dat er dan „gheen twijffel aen" zoude zijn, of ze zouden „voorby de Reviere *Oby*" kunnen komen en dan, „noodich zijnde, in de Reviere *Gilissy* [Ienissei] verwinteren", om later de reis te vervolgen. Maar de Staten waren niet geneigd het onderzoek verder voort te zetten; alleen loofden zij een premie uit van 25.000 Gld. benevens vrijdom van in- en uitgaande rechten, aan hem die inderdaad de doorvaart zou bewerkstelligen [2]).

c. *De reis van 1596/7.* — Waren de geringe resultaten der beide voorgaande reizen oorzaak, dat de Staten meenden „'t selve niet geraeden te wesen, voorder t' ondersoecken" — de Regeering van Amsterdam dacht er geenszins zoo over. Nog éénmaal wenschte zij toch de NO^{ke} doorvaart te doen beproeven, echter op raad van Plancius thans niet langs een der vorige routen, maar langs „de wech onder den Polo, te weten boven Nova Zembla om, [wijl die] seker, gantsch ghewis, en sonder twijffel goet was".

Een schip en een jacht, resp. van ongeveer 55 en 30 last, werden nu uitgerust en de leiding van den tocht aan Barents toevertrouwd. Heemskerck was schipper op het eerste vaartuig, 't welk met 17 koppen bemand was, terwijl Rijp het bevel voerde over het jacht. Barents scheepte zich bij Heemskerck in en mede bevond zich daar aan boord een jeugdig Amster-

---

[1]) Als voren, p. 205 en v.v.

[2]) In of omstreeks 1883 heeft Nordenskiöld zich, na zijn volbrachte reis rondom Azië (zie boven), tot de Nederlandsche regeering gewend met verzoek om uitkeering van die premie van ƒ 25000. Zonder succes. („Linsch. Ver". Dl. XV, p. 236 noot.) Te betreuren dat dit verzoek niet is ingewilligd geworden; misschien uit overweging dat het Besluit destijds niet met algemeene stemmen genomen is, sinds „gedeputeerde . . . van Utrecht hebben verclaert nyet consenteren in de vereeringe van XXV m L."

dammer, Gerrit de Veer, die ook reeds de vorige reis had medegemaakt. Ook thans zou hij zich verdienstelijk maken door het bijhouden van een Journaal, dat tegelijk met dat der vorige reis en een beschrijving van den eersten tocht in 1594, in 1598 verscheen onder den titel „Van drie Seylagien", enz., sedertdien tal van herdrukken ook in vreemde talen beleefde [1]) en nog steeds de bron is, waaruit al wat bekend is over de reis van 1596/7, geput wordt; de Journalen van Barents of de anderen zijn nimmer gevonden.

16 Mei werd van de Vliereede vertrokken en tot 71° N.Br. de gewone route gevolgd. Hier wilde Barents meer NO^{lijk} aanhouden op Nova Zembla aan, hoewel was afgesproken dat men den „wech onder den Polo" zoude nemen, dus meer Noordwaarts op. Maar Rijp gaf te kennen dat hij „niet begheerden inden Inham vande Weygats te wesen", zich het weinige succes der pogingen in die richting in 1594 en 1595 maar al te goed herinnerende. En toen Barents het hem na „veel harde woorden niet conden wijs maken" dat die NO^{ke} richting toch beter was, werd de N^{ke} route vervolgd. Den volgenden dag, 5 Juni, zag men het eerste drijfijs, doch reeds een etmaal later versperde het hun den weg en dwong hen Oostwaarts te sturen. Zoodoende liep men 8 Juni het Beeren Eiland in 't zicht en kwam er den 10^{en} bij ten anker; ter herinnering aan een gevecht van twee hunner sloepen tegen een „witten Beyr", die zich zoo dapper verdedigde dat men twee uur noodig had om hem met „musketten, roers, hellebaerden ende bylen" af te maken, werd het aldus gedoopt. 13 Juni werd de reis voortgezet met koersen iets bewesten het Noorden, tot men na 3 dagen op ongeveer 80° 40′ gegiste N.Br. tegen zulke zware ijsvelden stuitte, dat verder doordringen ondoenlijk bleek. Eerst O^{k} en daarna Z^{k} werd toen langs den ijsrand gestuurd, en zoo was men 17 Juni weder op 80° 10′ N.Br. teruggekomen, toen in het Zuiden land werd gezien; het was de NW-hoek van het later door hen zoo genoemde Spitsbergen. De schepen waren dus reeds benoorden deze groote eilandengroep geweest en hadden derhalve, van Beeren Eil. komend, de geheele Westkust van Spitsbergen buiten zicht van land langs gezeild.

De kustlijn werd nu om de Zuid gevolgd, hier en daar een baai of „Inwyck" binnenloopende en somtijds ankerende. Na 12 dagen bereikte men zoodoende de Zuidkaap van Spitsbergen en stak daarop over naar het Beeren Eiland. Hier gingen de schepen den 1^{en} Juli uiteen, daar Barents thans zijn oude plan: benoorden Nova Zembla om, ten uitvoer wilde gaan brengen, terwijl Rijp alvorens hem te volgen, weder naar Spitsbergens Noordkust wilde terugkeeren, om nog eenmaal te beproeven dáár naar het NO^{en} door te breken.

17 Juli liep Barents halverwege de Westkust van Nova Zembla land in 't zicht en stuurde daarop Noordwaarts langs den wal, hier en daar anke-

---

[1]) Laatstelijk uitgegeven door de „Linsch.-Ver." Dl. XIV en XV.

rende. Bij een dezer gelegenheden werd, evenals op Spitsbergen reeds geschied was, „een boot met steen van landt" gehaald, vermoedelijk om het schip vooruit of achteruit meer diepgang te geven en het daardoor onder zeil handelbaarder te maken. Van 15—19 Aug. werd de Noordkust van Nova Zembla gerond, maar door het vele ijs kon geen O^{ken} koers aangezet worden, doch moest Zuidwaarts op, de wal gevolgd worden. Verder dan ongeveer 15 G.M. kwam men echter niet en liep daar toen een kleine baai, later de IJshaven genaamd, binnen. Een paar maal werd nu van hieruit nog beproefd om de Zuid een uitweg te vinden en zoo Straat Waigatch te bereiken en naar Holland terug te keeren — het plan om de NO_{ke} doorvaart ten uitvoer te brengen was reeds eerder opgegeven — maar de ijsgang nam steeds toe, zoodat het schip in het laatst van Aug. door ijspersingen reeds beschadigd en vóóruit „wel vier voeten om hoogh" gezet werd. Om op alles voorbereid te zijn, richtte men daarop aan land een tent op, waarin verschillende benoodigdheden geborgen werden; maar weldra werd ingezien dat hier overwinterd zoude moeten worden en werd besloten een hut te bouwen en die door allen te doen betrekken, sinds het schip inmiddels was lekgesprongen en ook hierdoor minder bewoonbaar geworden. Drijfhout was gelukkig voldoende aanwezig en hiermede en met dekplanken die in het benedenschip werden uitgebroken, slaagde men er in binnen zes weken een huisje te zetten 9,5 M. lang en 2,5 M. breed en hoog; 24 Oct. gingen allen er in over en werd tevens het schip zooveel mogelijk leeggemaakt.

Een tiental dagen later brak de Poolnacht aan, als eenig voordeel meebrengende dat nu ook de „witte Beyren" aftrokken; een zeker aantal hunner was gedood en daardoor voldoende vet verkregen om hiermede de lamp te branden. Menschenlevens waren bij deze gevechten niet te betreuren geweest, zoodat zij „wel verblijt" waren allen „den Kattendans ontspronghen" te zijn, zooals de Veer in zijn Journaal opteekent. Witte vossen begonnen zich nu te vertoonen, vallen rondom het huis werden voor hen opgericht en vele hierin gevangen. Het vleesch dat als „Conyn" smaakte, was een gezonde afwisseling op den gezouten scheepsvoorraad en van de huiden werden voor allen pelsmutsen en jassen gemaakt. Op raad van den „Surgijn" vervaardigde men ook uit een wijnvat „een bat om te stoven" en gingen zij daar „d'eene voor d'ander nae altemet in" en bevonden ze „dattet grootelijcks sterckte tot onse ghesontheyt".

De koude nam intusschen zeer toe en meestentijds bleven ze hierdoor in kooi, want het houtvuur, dat midden in de hut brandde gaf wel veel „bitteren rook" maar alleen dán warmte als men er zóó vlak voor zat, dat „bynaest ....de scheenen verbranden". Eén keer maakte men een vuur van smidskolen, die zij „mede uytet schip int huijs ghebracht hadden"; maar „om de lieffelijcke warmte binnen te houden", was men zoo onvoorzichtig „alle de deuren ende den schoorsteen dich toe" te stoppen en scheelde het weinig of allen waren door den kolendamp „als in eenen

swijm ghestorven". Door den zwaren sneeuwval was de hut reeds spoedig bedolven en nu was de voornaamste bezigheid, elken morgen van de deur af een loopgang door de sneeuw te graven, waartoe soms door den schoorsteen gekropen werd om buiten te komen.

Begin Februari verscheen de zon weder boven de kim, maar nog steeds hadden zij zeer van de koude te lijden, en begonnen zij zich zwakker te gevoelen, zoodat het brandhout halen hen steeds moeilijker werd; toch bleef de stemming goed, zooals de Veer opteekent. Half Mei echter kwamen de manschappen overeen „datse Willem Barentsz. souden aenspreken om den Schipper te induceren datmen van daer mochte comen". Heemskerck zeide daarop „dat hy zijn lijf so lief hadde als" zij het hunne, maar dat er vóór einde Juni zeker geen open water genoeg zoude zijn om den terugtocht aan te vangen. Hun vragen geschiedden „niet muytischer wyse, maer om tbeste voor te wenden, met reden ende bescheyt: want [zooals er dan zoo goedhartig op volgt] zy lieten haer gaerne ghesegghen". Middelerwijl begon men de sloepen en zichzelven reisvaardig te maken; het schip was toch door de ijspersingen te lek geworden om het weder zeeklaar te krijgen. Een der voornaamste werkzaamheden was de sloepen „op te boyen", d.i. het „boeisel" of de verschansing hooger op te trekken en er een losse vloer of „buikdenning" in te leggen, waardoor de lading en voeten droog zouden blijven al stond er onderin wat water in de sloep.

14 Juni werd eindelijk „inden name Gods" de terugreis aanvaard, nadat Barents „een cleyn cedelken gheschreven, ende in muskets mate ghedaen, ende tselfde inden schoorsteen op ghehanghen" had, waarin den nakomer in korte bewoordingen het verhaal van de reis bericht werd [1]). Het zoude zijn laatste mededeeling zijn ,want 6 dagen later, terwijl allen op het kustijs aan de Noordkust van Nova Zembla geland waren, om de sloepen te repareeren die door den ijsgang beschadigd waren, overleed Willem Barents op ongeveer 40 jarigen leeftijd. Hij was de laatste weken reeds ziekelijk geweest, maar toch kwam zijn dood „onversien haestich"; in hem verloor Holland een kloek zeevaarder en een bekwaam geograaf [2]).

Tot op ongeveer 75° N.Br. was men voortdurend in het ijs; somtijds moesten de sloepen er overheen gesleept worden om weder open water te bereiken, maar van toen af, half Juli, werd al zeilende of roeiende beteren voortgang gemaakt. De kust werd steeds in 't zicht gehouden en hier en

---

1) Dit „cedelken" is, tegelijk met de andere achtergelaten zaken, 280 jaar later door Chs. Gardiner, die op aansporing van Koolemans Beynen met zijn jacht de „Glow-worm" Nova Zembla bezocht, gevonden en aan de Nederlandsche Regeering overhandigd. Thans berust alles in het Rijksmuseum te Amsterdam en is opgesteld in een hut die zoo getrouw mogelijk het „Behouden Huys" op Nova Zembla weergeeft.

2) Zijn „Nieuwe Beschryvinghe ende Caertboeck van de Middellandtsche zee" in 1594 verschenen, is te rangschikken onder de beste zeemansgidsen uit die dagen; het berustte grootendeels op eigen waarnemingen ter plaatse, zooals de tekst en de landverkenningen uitmaken. In een posthume kaart van de poolstreken, in 1598 verschenen, laatstelijk gereproduceerd in Dl. XV der Werken van de „Linsch.-Ver.", heeft hij de resultaten zijner reizen in 1594, 1595 en ook 1596/7 neergelegd.

daar soms geland, o.a. bij Matotchkin Straat, om naar lepelblad te zoeken voor de scheurbuiklijders. Begin Augustus had men het Zuideinde van Nova Zembla bereikt; er werd nu naar de kust van Rusland overgestoken en deze om de West gevolgd. Op dit traject geraakten de sloepen door nachtelijk stormweer gedurende een negental dagen gescheiden, maar twee dagen vóór ze den mond der Kola rivier bereikten, pikten ze elkaar weer op, waardoor ze „alle ghelijck wel verblijt waren". Bij die monding vernam men de heugelijke tijding, dat er hoogerop de rivier, voor Kola, 3 Hollandsche schepen lagen, waarvan 2 zeilklaar voor Holland. Aanstonds werd een bode gezonden met het schriftelijk bericht van hun aankomst en het verzoek met hen te mogen terugkeeren. Hun blijdschap en verwondering steeg ten top, toen niet alleen een toestemmend antwoord kwam met de aanzegging van „terstont met allen noodtdruft van eeten ende drincken by" hen te zullen komen om ze „op te queecken", maar ook dat dit schrijven onderteekend was: Jan Cornelisz. Rijp. Eerst kon men niet begrijpen, dat dit dezelfde Rijp zoude zijn met wien ze in 1596 waren uitgezeild, maar Heemskerck zijn „brieven deursiende" bevond „dattet [de hand van] de selvighe Jan Cornelisz was" en toen men nog „hier over int ghespreck" was, „soo isser een Jol comen in royen daer Jan Cornelisz." zich in bevond. Te begrijpen is het, dat de Veer dan schrijft: „Ende wy vermaecten ons met malcanderen over so een onversien behoudenisse ende tsamen comenghe, God grootelijcks danckende van zijn ghenade". De ellende van den sloepentocht van bijna $2^1/_2$ maand, te midden van ijs en sneeuw, langs onherbergzame kusten, terwijl men vaak met stormweer had te kampen en veel ontbering leed, was nu gelukkig achter den rug, al hadden 3 van de 17 man, waaronder de Leider, het leven er bij gelaten.

Den 17^{en} Sept. zeilde Rijp, met hen allen aan boord, de Kola rivier af en liep 29 October behouden „inde Maes" binnen. Na „deur Delft, den Haegh ende Haerlem" gereisd te zijn, „quamen [zij] den eersten dagh November ontrent middagh tot Amstelredam, met de selvige cleederen die wy op Nova Sembla gedragen hadden, met bonte mutsen van witte Vossen.... daer van menich mensch verwondert was, wantse ons al over langhe doodt gherekent hadden". Die wandeling door Amsterdam, zal hun een aardige voldoening geweest zijn en werd nog gevolgd door de uitnoodiging „int Princen Hof" (het Stadhuis) te komen, alwaar zij aan „den Heeren Burghemeesteren vertellinghe" moesten doen van hunne „reysen ende wedervaren"; waarna „elck zijns weeghs ghereijst" is.

De lotgevallen van Rijp, nadat hij Barents en Heemskerck bij het Beeren Eiland op 1 Juli 1596 verlaten had, waren de volgende geweest. Andermaal had hij den koers „noortwest aengeset" en „wel hondert vijftich mijle doorgeseylt en gedreue", toen er „een gadt in het schip geseylt" werd, waardoor men het „quaelijck conde boue houde". Door verstuwen der lading werd het schip toen zooveel mogelijk „ouer een sijde.... geleyt.... het leck geuonden en.... daer een lap voor gesmeete en gestopt en gecalwaterdt

totdat het dicht lach". Opnieuw ging het toen „noordtwaerdt. . . . tot op de hoochte van 81 graede aen groenlandt[1]) daer noyt ter weerelt mensz. geweest en hebbe" en werd „daer onder het landt geanckerdt"; verder doordringen moest evenwijl door zwaren ijsgang worden opgegeven. „Ontrent 20 mijle" werd toen de kust gevolgd en daarop, na kort oponthoud aan land, „weder in zee geloopen" en „wel 14 dage suyt oost aen" gestuurd, waarna men „de Noort-caeppe van Noorwege" in 't zicht kreeg [2]). Van hier werd naar Nova Zembla overgestoken om thans Barents achterna te zeilen en halverwege de Westkust aldaar land gemaakt; vóór echter de Noordkust bereikt was, dwong de toestand van het ijs van verder doordringen af te zien en keerde Rijp naar het vaderland terug. — Toen hij daarop in het volgend jaar een handelsreis naar Rusland ondernam, wilde het toeval dat hij juist met zijn schip voor Kola lag, toen Heemskerck en de zijnen daar van Nova Zembla aankwamen.

Drie achtereenvolgende jaren was nu beproefd, de NO[ke] doorvaart naar Oost-Azië te vinden, maar waar elke tocht op een mislukking was uitgeloopen en bij den laatsten ook een der schepen gebleven, werden thans voorloopig de pogingen gestaakt om er langs d e z e route te komen.

d. *De reis van 1609, gevolgd door oversteek naar N. Amerika* [3]). — De Engelschman Henry Hudson had reeds 2 reizen, in 1607 en '08, naar de N[ke] IJszee gemaakt voor rekening van eenigen zijner landslieden en in de hoop benoorden Azië om te kunnen gaan, toen hij in 1609 door de O. I. Compagnie werd aangenomen om nogmaals de NO[ke] doorvaart te beproeven. — Op die 2 reizen had hij gemeend niet het voorbeeld te moeten volgen van Engelschen en anderen, die van 1497 tot 1607 getracht hadden langs de NW[ke] doorvaart, dus benoorden Amerika om, in O. Azië te komen; noch dat van de Engelschen van 1553 tot 1580 en van de Hollanders in 1594 en 1595, die poogden via Straat Waigatch, al „kustende" N. Azië om te zeilen. Hij had toch van den aanvang af gebruik willen maken van de ontdekking van Spitsbergen in 1596 door Rijp en Barents en had gehoopt, door NO langs deze eilandengroep op te gaan, het gewenschte

---

[1]) Zie over dit zgn. Groenlandt, noot 2.

[2]) Uit deze reisberichten, ontleend aan een „Beschrijvinge van Theunisz Claesz voijagie" met Rijp, en aan den „heere van Noordtwijck in schravenhage. . . . overgeleverdt" (zie „Linsch.-Ver." Dl. XV, p. LXII en v.v.) zoude op te maken zijn, ook gezien de opgegeven koersen, verheid en aantal zeildagen van af Beeren Eil. tot bij de Noordkaap, dat Rijp ditmaal niet bij Spitsbergen doch bij Groenland's NO-kust land gemaakt had. Intusschen leest men in het eenige verslag, dat van Rijp zèlf over dezen tocht tot ons gekomen is (zie als boven, p. 243): „Et prist ainsi iceluy deposant son cours en amont a tour d'iceluy pays (d.w.z. van af Beeren Eil. waar hij op 1 Juli van Barents scheidde) pensant de traverser, ce qui luy faillist et r e v i n s t a u l i e u o u i l s a v o y e n t e s t é p r e m i e r e m e n t." Uit dezen hier gespatieerden zin blijkt duidelijk, dat Rijp op zijn tweede reis, evenals op zijn eersten tocht met Barents, bij den NW-hoek van Spitsbergen land maakte en moest terugkeeren.

[3]) Zie „Linsch.-Ver." Dl. XIX, uitgegeven door S. P. l'Honoré Naber.

doel te zullen bereiken. Plancius' adviezen, waaraan het succes in 1596 was te danken, strekten hem dus ten deze tot voorlichting en navolging.

De ondervinding echter die hij bij die 2 reizen had opgedaan, bracht hem tot de veranderde overtuiging, dat er alleen heil lag in een NW^{ke} route. Voor nieuwe plannen in deze richting voorloopig geen steun in Engeland kunnende vinden, begaf hij zich daarop naar Holland, alwaar men gelijk hij wist, nog steeds in die doorvaart belang stelde. Zijn verwachting werd niet teleurgesteld, maar het wekt reeds aanstonds gerechten twijfel aan de eerlijkheid zijner bedoelingen — gezien zijn besliste voorkeur voor de NW^{ke} route — dat hij niettemin een contract met de O. I. C. aanging, hetwelk uitdrukkelijk den weg „beNoorden Nova Sembla om", dus NO op, voorschreef. In zijne Instructie werd dit nog eens aangedikt, door de lastgeving: „op geen andere wegen, of passages te dencken, dan om door 't voorsz. Noorden en Noort Oosten boven Nova Sembla de wegh te vinden" en met de „bijvoegingh, dat indien 't voor dat maal niet wel soude mogen gelucken, dat men in een andere reijse op een andere wegh soude kunnen denken." Intusschen, later zal blijken hoe hij zich noch aan 't eene noch aan 't andere stoorde.

Het Hudson ter beschikking gestelde schip, was het jacht „de Halve Maen" van 40 last, met een gemengde bemanning van 16 Engelschen en Hollanders; tot de laatsten behoorde de „mate" of eerste stuurman, terwijl vrij zeker als tweede stuurman optrad de Engelschman Robert Huet[1]). — 6 April werd uit Texel vertrokken, 5 Mei de Noordkaap gepasseerd en daarop NO aangestuurd. 9 Dagen later werd echter reeds in den scheepsraad besloten, ook omdat het scheepsvolk „twistich [was] gheworden onder den anderen", den steven te wenden naar.... Amerika! 19 Mei liep men dientengevolge op de terugreis, de Noordkaap weder in 't zicht.

Waar nu Hudson uit eigen en anderer ervaring w i s t, dat zoo vroeg in het jaar het ijs hem vrij zeker daar den weg zou versperren (Barents had o.a. eerst 14 Juni de terugreis na zijn overwintering kunnen aanvaarden), waar hij bovendien slechts enkele dagen besteedde om een doorgang te vinden, wijl alleen de heen- en terugreis Noordkaap-N. Zembla hem reeds ongeveer 10 dagen moet gekost hebben — daar blijkt ten duidelijkste dat hij, zoo hij niet opzettelijk die poging NO-waarts op heeft willen laten mislukken, dan toch van den aanvang af het voornemen heeft gehad, zoo eenigszins en vroeg mogelijk om de West te gaan. Zeer teekenend ten deze is ook, dat het uiteraard hem bekende journaal van Huet, dat van de nu volgende verrichtingen der „Halve Maen" een uitvoerig verslag geeft, van het gebeurde tusschen het op heen- en terugreis passeeren van de Noordkaap, n i e t s anders vermeldt als „much trouble with fogges, sometimes, and more dangerous of Ice".

Via de Faroër, 30 Mei aangedaan, werd nu recht op de vischgronden van

[1]) Zijn journaal, het eenig bekende van dezen tocht, verscheen voor het eerst in 1625, in Purchas' „Pelgrimages". Dl. III; l'H. N. nam het daaruit over.

New Foundland koers gezet en verkende men zich 12 Juli aan Nova Scotia's Z-P[t]; daarop werd naar den overwal van Amerika geloopen, het tegenwoordige Maine, en hier in de Penobscot B[l] geankerd. Hudson leverde zoodoende opnieuw een bewijs van kwade trouw. Had hij toch eerst te vroeg en eigenmachtig van de NO[ke] doorvaart afgezien, thans bleek ook dat de bedoelde „andere wegh", de NW[ke], hem „koud" liet, want de toegang daartoe — Straat Davis, West van Groenland — was hij in rechte lijn voorbijgezeild. Toch is wellicht ten deze het volgende tot zijn verontschuldiging aan te voeren. Het hoofddoel van zijn komst hier, was nl. het onderzoek van de kuststreek van ongeveer 44°—38° N.Br., om na te gaan of aldaar volksplantingen te stichten en handelsrelatiën aan te knoopen waren; wel had Jacobus I van Engeland deze landstreken indertijd voor dat doel per charter aan de N. en Z. Virginia Company toegewezen, maar door gebrek aan geld en ondernemingslust werd er alleen eenige ruilhandel gedreven. Nu kwam er intusschen op oude Italiaansche en Spaansche kaarten en globes, een zeker ook aan Hudson bekende voorstelling van deze contreijen voor, waarbij een groote Westelijke zee (alsdan de Stille Oceaan) dicht de kusten van den Atlantischen Oceaan naderde. Het kan dus mogelijk geweest zijn dat hij, hoewel door de Virginia C[y] de juistheid van die voorstelling niet was bevestigd, niettemin dacht of hoopte dat zij waarheid bevatte, dat er alsdan een verbinding tusschen de twee oceanen zoude bestaan en dat hij langs dézen weg ten slotte de zoo lang gezochte doorvaart naar O. Azië zoude kunnen vinden.

Van af Penobscot B[l], waar eenige dagen vertoefd werd, stuurde Hudson 25 Juli om de Zuid langs de kust, Kaap Cod werd daarbij gerond en dit schiereiland: „Nieuw-Holland" gedoopt. Maar daarna de ver in zee uitstekende Nantucket Shoals bespeurende en vreezende tusschen onbekende ondiepten te geraken, zag hij er van af de hier inbochtende kust verder te volgen en besloot niet vóór ± 38° Z.Br. het land weer aan te loopen en van daar af dan Noordwaarts op te gaan. Na één mislukte poging slaagde hij er in, 28 Aug, in de Delaware B[l] op ± 39° ten anker te komen; de baai werd echter niet dieper in verkend. De kust verder om de Noord langs sturende, kwam men 2 Sept. voorbij Sandy Hook voor een groote baai, de Lower Bay, aan welker Noordzijde later Nieuw-Amsterdam zoude worden opgericht. Den volgenden dag voer men haar binnen en ankerde den 4[en] vóór de monding der latere Hudson rivier. Tot 18 Sept. werd deze nu over een lengte van ± 35 G. M., ongeveer tot aan Albany, opgezeild, tot dat de verdere vaart door te geringe diepte werd gestuit. 5 Dagen vertoefde men hier, kreeg er vriendschappelijke aanraking met de Indianen en zakte toen in 11 dagen de rivier weder af [1]); de baai werd daarop uitgezeild en hierna de thuisreis aanvaard.

---

[1]) Zie voor dezen riviertocht (in rechte lijn: Amsterdam — Keulen) als voren, p. LX en v.v.

6 Nov. was men vóór het Engelsche Kanaal, maar in plaats van nu door te gaan naar Holland, waarin niets hem belette, doch waartoe alles hem juist verplichtte, viel Hudson den 7[den] in Dartmouth binnen. Wel zond hij bericht aan de O. I. C. met verzoek om instructie en geld, maar aan de order om op te komen gaf hij geen gevolg; te kort kwam hij daarbij niet, want hij had er wel voor gezorgd, zich vóór zijn vertrek zijn volle loon te laten uitbetalen. Ten overvloede werd hem weldra het vertrekken onmogelijk gemaakt, daar de Engelsche autoriteiten het schip „aan den ketting lagen", alle scheepspapieren, kaarten, enz. in beslag namen en Hudson naar Londen ontboden. Het was van hun standpunt begrijpelijk, immers onder vreemde vlag waren zonder hun vergunning, met onbekende bedoelingen landstreken bezocht, waarover Engeland sinds eenige jaren, ten bate zijner eigen onderdanen, het beschikkingsrecht aan zich had getrokken.

Hiermede eindigden Hudson's betrekkingen met Holland; zij hadden dezerzijds niets als nadeel gebracht en zeker was daarbij ten volle zijn onbetrouwbaarheid gebleken. Daar de „Halve Maen" vrij spoedig weder in de zgn. „uitloopboekjes" der O. I. C. vermeld wordt, schijnt het beslag daarop niet van langen duur te zijn geweest; de officieele bescheiden werden nimmer teruggegeven.

e. *De reis van 1611/12, met oversteek tusschentijds naar N. Amerika*[1]).— In Sept. 1610 vervoegden zich bij de Admiraliteit van Amsterdam twee Zuid-Nederlanders: Ernest van de Wal en Pieter Aertsz de Jonge, die beweerden „langen tijt gepractiseert [te hebben] op eenige bequaeme middelen, hoe men best den wech by noorden om soude moegen vinden". Een in dat jaar in Duitschland gepubliceerd boekje van Dr. Helisaeus Röslin schijnt vrij zeker hun die denkbeelden te hebben bijgebracht. Plancius, de officieele vraagbaak in zake IJszee-vaart, met de nieuwe plannen in kennis gesteld, verklaarde daarop zeer beslist: „dat hy voor seecker hout, dat men, door de ruyme zee ende mydende de custen, by noorden door zoude moegen varen naer China", dus volgens den steeds door hem aanbevolen weg, „ende dat men zoo vrouch hier soude connen uytvaeren, dat men mochte doorcommen, eer 't ijs driftich werde....; daeromme hy 't wel waerdig acht, alnoch het voorseyde doorzeylen t'onderleggen". De Admiraliteit ging op dit advies in, legde het aan de Staten-Generaal voor en deze, Plancius' mondelinge toelichting gehoord hebbende, besloten daarop andermaal een poging te doen om langs dezen weg die „overrijcke landen" te „bevaeren". Die beslissing viel einde Jan. 1611 en aanstonds werd met de uitrusting der expeditie begonnen, daar men ingevolge de nieuwe ijstheorie (er werd zelfs gemeend dat dichter bij de pool de temperatuur hooger was en zich daar dus een open zee bevond!) vroeg in het voorjaar wenschte te vertrekken.

[1]) Zie „Linsch.-Ver." Dl. I, uitgegeven door S. Muller Fz.

Einde Maart lagen de voor den tocht aangewezen schepen, de jachten „Vos" en „Craen", zeilklaar ter reede van Texel. Het opperbevel was toevertrouwd aan Jan Cornelisz May, tevens schipper van de „Vos", Symon Willemsz Cat commandeerde de „Craen"; beiden waren uiteraard ervaren zeelieden, de eerste inzonderheid op ijsvaart-gebied. De ontwerpers van den tocht, v. d. Wal en Aertsz, die uit dien hoofde het bevel over het geheel voor zich opeischten, ofschoon hun alle zeemanschap ontbrak, moesten zich tevreden stellen met een plaats als commies. Aan de uitrusting der jachten was extra zorg besteed, zoo wat tuigage betreft, als door het aanbrengen van een dubbeling op de huid. De Instructie bevatte slechts de opdracht de NO^ke^ doorvaart te zoeken en liet de keuze vrij dit te doen langs Spitsbergen's Oostkust (het oude plan Rijp), of benoorden om N. Zembla (door Barents steeds voorgestaan). Bij het vertrek werd evenwel aan den scheepsraad mondeling gelast, indien in den a.s. zomer geen succes te behalen viel, alsdan ergens te overwinteren en het daarna nògmaals te beproeven, desnoods „door Fretum Davidts ende bewesten de Noortpool"; tevens moest dan „Nova Francia" (N. Amerika) bezocht worden. De verrichtingen hier, zoude men evenwel „secreet" houden en daarover later alleen mondeling rapport uitbrengen, „opdat niemant sulx gewaer en werde".

28 Maart werd naar de Noordkaap vertrokken, deze 14 April gepasseerd en nu Noord opgestoken naar Spitsbergen's Oostkust. Maar reeds den 26en dwong de ijsgang tot terugkeer en liep men nu langs Laplands kust tot op de hoogte der Kola riv. Van hier werd nog éénmaal, eerst NOk langs den ijsrand en toen NWk op Spitsbergen aan, koers gezet, maar op ± 20 G.M. afstand hiervan, moest men 5 Juli opnieuw terug en besloot nu benoorden N. Zembla om te gaan. Het ijs noodzaakte hen echter zóó lang om de ZZO te sturen, dat den 21en Kaap Kanin werd aangeloopen, alwaar men ankerde om brandhout en ververschingop te doen. De Barents-route NO langs N. Zembla werd nu in laatste ressort genomen, maar toen bij Matotchkin Straat voor de derde maal het ijs hen tegenhield — de theorie van Plancius, Röslin e.a. omtrent een open poolzee was inderdaad wèl onhoudbaar gebleken — werd van verdere pogingen definitief afgezien. Hier te blijven overwinteren had dus geen doel en zoo werd 19 Aug., ingevolge de mondelinge Instructie, naar Amerika overgestoken.

De reis ging via Kola en bezuiden de Faroër; 24 Oct. verkende men zich aan New Foundland („Terranoef" in het Journ.) en stuurde daarna langs de Zuidkust van Nova Scotia. Hierop werd de kust van Maine aangeloopen en daar o.a. de Penobscott B^t^ en de Massachussets B^t^ binnengegaan [1]).

---

[1]) Aan deze baai verrees later Boston. Op een kaart van „Nieuw Engelandt" van Nic. Jansz Visscher (midden 17e eeuw) o.a. gereproduceerd in „Linsch.-Ver." Dl. I, als carton der hoofdkaart, wordt zij „Voshaven" genoemd; de iets Zker gelegen Buxbury Bt heet daar „Crane Bay". Nog meerdere namen op deze kaart leggen, blijkens vermelding in het Journaal, getuigenis af van het bezoek der jachten. Bij haar samenstelling is dus

Waar mogelijk werd ruilhandel gedreven, doch volgens het Journaal waren er veel te weinig ruilmiddelen medegenomen; de aanraking met de Indianen was over het algemeen vriendschappelijk. — Nadat tot half Februari de kust op die wijze om de Zuid gevolgd was, tot even voorbij K. Cod, besloot men de verkenning te eindigen „doordien ons tijt naby was om weder aen den noort te versoecken"; waarop dan zoo trouwhartig volgt: „daer toe wy seer begheerich waeren, denckende alsoo onse Ed. heeren eenen goeden dienst te doen." M. a. w. zij wilden nogmaals de NO[ke] doorvaart gaan beproeven. Welk een verschil in plichtsopvatting tusschen May en Hudson! Deze, die na één slappe poging in 1609 van 14 dagen, het onderzoek voor goed opgaf en May, die gedurende 5 maanden langs drie verschillende wegen zijn doel trachtte te bereiken en er zich nu opnieuw toe opmaakte. Erkend dient intusschen te worden, dat wat betreft het onderzoek der Amerikaansche kust, Hudson in 2½ maand, o.a. door zijn 35 G.M. lange opvaart van de onbekende Hudson rivier, intensiever ontdekkingswerk had geleverd dan May — slechts „kustende" gedurende 3½ maand, langs reeds door anderen bezochte landen.

Er werd nu naar „Kraenhaven", eenige G.M. West van K. Cod, teruggekeerd en daar een paar weken verbleven om „de Vos te voorsien met hetgeen die Craen heeft te missen"; May had nl. besloten dat schip „hier te laten voor den tijt van 2 ofte 3 maenden tot wyder ondersoeck", om het daarop naar Holland te laten terugkeeren [1]), wijl er voor beide schepen voor een reis naar de Barents Zee en verder, geen voldoende victualie meer was.

6 Weken na het vertrek uit Amerika werd 12 Apr. '12 de Noordkaap weder gepasseerd en naar de monding der Kola rivier gestuurd om zich daar te ververschen. De ijsberichten hier, waren weinig bemoedigend: het was „de koutste winter" geweest, „die sij oyt by mans-gedencken beleefft" hadden. — Niet vóór Juni werd weder zee gekozen. Het had wel eerder gekund, doch „om onse volx gesontheyt wille, sochten wy alle middelen om de briefven te becommen, 't zy met jollen oft anderssins" die er volgens bericht, te Kola 8 G.M. de rivier op, voor hen lagen. Maar al kwam de stemming a/b daardoor „op peil", buiten bleef de „gelegenheid" er verre onder. Want weer werd het een vruchteloos pogen, tot tweemaal toe, om Noordwaarts op te gaan; telkens moest men voor het ijs weder ZO op N. Zembla aan. 11 Aug., halverwege de Westkust van het N[k] eiland aan land gaande, zag men van een „seer hooghen berch", dat de zee „gants vol ijs" was „waerdoor in 't aldermintste geen apparentie sagen van doorkompste om Nova Semla te passeeren, waerdoor wy geresolveert zijn het versoeck na te laten ende weder na 't vaderslandt te keeren". Al-

zeer waarschijnlijk gebruik gemaakt van de kaart door May van deze kusten vervaardigd (zie Dl. I vnd. p. 60); deze is wel door hem ingediend, doch sedert verloren gegaan.

[1]) De „Craen" kwam in Juli 1612 in het vaderland terug.

dus geschiedde, en 3 Oct. 1612 kwam de „Vos", via Kola, behouden in Holland terug. — De geringe resultaten van dezen tocht stelden de autoriteiten zeer teleur, zóó zelfs dat Plancius op hun verzoek een nauwkeurig onderzoek instelde of wel de „beste ende uuterste debvoir ghedaen" was. Zijn uitspraak luidde intusschen, dat May en de zijnen ten deze hun volle plicht betracht hadden.

Ondanks het zoo geringe succes van alle pogingen, van 1594 af, om benoordenlangs Oost-Azië te bereiken, bleef Plancius ook nù nog aandringen op een hervatten daarvan. — Twee jaar later vertrok dientengevolge Jan Jacobsz May, neef van Jan Cornelisz en zijn metgezel destijds op de „Vos", andermaal naar het Noorden. Van deze reis is niets anders bekend, als dat daarbij het naar hem genoemde Jan Mayen E. in de Groenland zee, in 1614 werd ontdekt en een hoogere Breedte dan ooit te voren, nl. 83°, werd bereikt [1]). Sedertdien werden echter van officieele zijde geen verdere tochten naar het Noorden meer ondernomen.

De reizen van 1609 en 1611/12 hadden intusschen een ander, aanvankelijk niet vermoed gevolg. De aandacht in Holland werd er toch door gevestigd op N. Amerika en op de mogelijkheid, aldaar met succes handel te kunnen drijven en er zich eventueel te vestigen. Met het oog daarop werd dan ook reeds spoedig, Oct. 1614, tot de oprichting der „Compagnie van Nieuw Nederland" overgegaan. Hoe dit tot de stichting van Nieuw-Amsterdam, het latere New-York leidde, valt buiten het bestek van dit overzicht.

f. *De reis van ± 1700, met ontdekking van Frans Jozefland.* — Het doel van deze reis is niet bekend; evenmin zijn er tot op heden journalen, kaarten of andere bescheiden van gevonden en zelfs is het resultaat er van, c.q. de bovenvermelde ontdekking, niet met a b s o l u t e zekerheid vast te stellen — maar wat er dan wèl omtrent haar bekend is, al is het slechts één korte mededeeling, is zóó belangrijk, dat die reis — evenals de vorige betrekking hebbende op de N^ke^ IJszee — waard is hier vermeld te worden.

Die mededeeling verscheen voor het eerst in de 2e uitg. (1705) van Nicolaas Witsen's „Noord en Oost Tartarijen", op p. 920. Zij luidt:

> *Op de lengte van* Nova Zemla, *en de hoogte van vier en tachentig graden en een half, of vyf en tachentig, word my in 't zeker bericht, dat Schipper* Cornelis Roule, *hoog gebroken Land gevonden heeft, daer hy tien myl verre door voer, en achter een groote Zee zag: wanneer op een hoog gebergte klom, in zeker Inham, daer hy met de Boot in roeide, oordeelende, dat noch wel een Etmael of drie, benoorden zoude hebben konnen varen; hy vond aldaer zeer veel gevogelte, dat byster tam was.*

Vooreerst: het tijdstip. In Witsen's 1^e^ uitg. van 1692 komt de mededeeling niet voor. Het is nu niet aan te nemen — gegeven het feit dat hij alles verzamelde en zoo uitvoerig mogelijk opschreef, wat op die N^ke^ landen be-

[1]) Zie S. Muller Fzn. „Geschiedenis der Noordsche Compagnie", p. 167 en v.v.

trekking had — dat ware die reis toén reeds geschied, dit alsdan niet ter zijner kennis gekomen en dan niet door hem vermeld zou zijn. De tocht moet dus gemaakt zijn tusschen 1692 en 1705, derhalve omstreeks 1700.

Dan: de nationaliteit van den schipper. Zoo goed als zeker zal deze Nederlandsch geweest zijn. De naam Cornelis is toch een zéér specifiek zoodanige; Roule, wijst op Zuid-Nederlandsche afkomst: hoevelen waren van daar niet naar Noord-Nederland uitgeweken en hadden niet onder diens vlag met eere gevaren? Bovendien, de publicatie van dit bericht is geschied alléén van Nederlandsche zijde. Is het nu aan te nemen dat ze van andere zijde achterwege zou zijn gebleven, gezien de gezonde naijver op dit IJszee-gebied tusschen Engelschen, Scandinaviërs en de onzen, als een der hùnnen die ontdekking had gedaan? Immers niet!

Ten slotte, hoofdzaak: wèlk land heeft Roule aangeloopen? Men zie nu op de kaart [1]). Welk ànder land ligt *op de lengte van Nova Zemla*, dus recht Noord er van, behalve Frans Jozefland? Geen! — De opgegeven *hoogte*: ± *85°*, klopt niet met de werkelijkheid: ± 81°, maar dit is c.q. van minder belang. Vooreerst kan ze niet op zonswaarnemingen berust hebben, want al een eeuw vroeger werden zulke grove fouten niet meer gemaakt. En dan, een walvischvaarder of robbenjager — en dit moet Roule wel geweest zijn, want wat had hij anders daar te maken — zal zeker veeleer op gegist bestek en zicht van land varen,en zulk bestek is uiteraard zeer onzeker,waar drijfijs en veranderlijke winden, koers en vaart herhaaldelijk wijzigen. Dat Roule op ± 85° Breedte geen ànder land Noord van N.-Z. kàn gezien hebben, blijkt uit den zeiltrek van de „Fram" in 1895, welke op die Lengte juist ongeveer langs den parallel van 85° loopt; ook ontmoette Nansen, toen hij van af 86° Br., ZZW op F.J.L^{d} aantrok, op dat traject slechts ijs en geen land. In die groote Br.-fout zal natuurlijk een goede dosis „bluf" zitten, want wie was er voorloopig in staat die opgave te controleeren?

Maar waar de werkelijkheid wèl en zelfs zéér goed met die mededeeling klopt, is waar hierin gesproken wordt van: *hoog gebroken Land*, van: *tien myl* er tusschen doorvaren en het daarna zien van: *een groote Zee*. Indien er toch, zie wederom kaart, één land: „hoog gebroken" kan genoemd worden — d. i. dus: hooge dicht bijeen gelegen eilanden met diep ingesneden kustlijn — dan zeker Frans Jozefland. En waar men nu, 10 G.M. afpassende in N^{ke} richting, van af den Z-ingang der „de Bruyne Sond" [2]) door het „Britsch Kanaal", inderdaad alsdan uitkomt in de „Victoria Zee", — waar het voorts zeer wel mogelijk is, dat men daarna langs het zich om de NNO uitstrekkende „Zichyland", *noch wel een Etmaal of drie, benoorden zoude hebben konnen varen* (bijv. des daags,

---

[1]) Naar die in Nansen's „Farthest North", Dl. II.

[2]) Aldus genoemd naar L. t. z. J. J. de Bruyne, Comm^{t}. v. d. „Willem Barents", op de IJszee-reizen in 1878 en '79.

met een zeil-roeisloep of onder kleinzeil met het schip) — daar is er, in verband met het hierboven opgemerkte omtrent de Lengte, zùlk een treffende overeenkomst tusschen veronderstelling en werkelijkheid, dat eerstgenoemde hiermede volkomen bewezen mag geacht worden. — Terecht is dus Roule's verkenning, een Nederlandsche ontdekking te noemen [1]).

---

[1]) Zie ook Tijds. K. N. Aardr. G. Dl. I, p. 158 en Nordenskiöld's „Umsegelung Asiens und Europas" Dl. I, p. 231; onjuist vertaalt deze: *op de lengte van N.Z.*, *voer* en *Etmael* resp. met: längs N.S. hinauf, ruderte en Wache (= 6^u).

B. DE EERSTE REIS NAAR OOST-INDIË

C. DE HOUTMAN (MOSSEL B[I], Z. A., MADAGASCAR, JAVA, BALI)
1595—1597 [1])

Terwijl men nog bezig was de tweede expeditie gereed te maken, waarmede Nay andermaal zou trachten de reis naar Oost-Indië benoorden Europa en Azië om te volbrengen, was de „Compagnie van Verre" met de uitrusting van een vloot die de route rond de Kaap de Goede Hoop zoude nemen, gereed gekomen. De scheepsmacht bestond uit vier bodems, onderscheidenlijk van 200, 100, 100 en 15 last en was bemand met 247 koppen, terwijl het bevel werd opgedragen aan den reeds vroeger genoemden Cornelis de Houtman.

2 April 1595 werd van af de reede van Texel de tocht aanvaard en na 4 maanden reis voor het eerst land aangedaan in de Mosselbaai aan Afrika's Zuidkust, om zich aldaar te ververschen, wijl door het lange verblijf in zee en de slechte voeding in hevige mate de scheurbuik op de vloot was uitgebroken. Hoewel men er in slaagde den voorraad levensmiddelen en water aan te vullen, nam toch opnieuw in zee de ziekte weder zeer toe. De Zuidkust van Madagascar werd daarom aangeloopen en ongeveer 2 $^1/_2$ maand op verschillende punten vertoefd. Op een eilandje in de Gaga Baai werden o.a. zoovele schepelingen begraven, dat het den naam ontving van „het Hollandsche kerkhof"; in het geheel had men reeds 70 man verloren.

De reis werd 13 December voortgezet, maar de zwaar doorstaande ZO-moesson deed de slecht bezeilde schepen zooveel Noordwaarts afdrijven, dat besloten werd andermaal Madagascar aan te doen en zich wederom te ververschen. Half Januari 1596 ankerden dientengevolge de schepen onder het eiland S. Maria op de NO-kust en verbleven een maand aldaar en in de iets Noordelijker gelegen Antongil Baai.

12 Februari werd van hieruit de oversteek naar Java begonnen. Aanvankelijk werd met Westewinden goed Oost gehaald, maar daarna zooveel tegenspoed door stroom en wind uit het ZO[en] ondervonden, dat men eerst na ongeveer 4 maanden het eiland Engano bij Sumatra's Zuidpunt in 't zicht liep. Na kort oponthoud hier en in de Semangka Baai in Straat Soenda, bereikte men eindelijk, na bijna 15 maanden reis, de Bantam Baai op Java's NW-Punt en hiermede het eigenlijke doel van den tocht.

[1]) Zie „Linsch.-Ver." Deel VII.

Ongeveer $4^1/_2$ maand werd hier vertoefd, specerijen werden ingekocht en een handelsverdrag met den vorst van Bantam afgesloten, ondanks de tegenwerking van de daar gevestigde Portugeezen. Niet altijd was echter de verhouding met de Javanen even vriendschappelijk, want bij een bezoek aan den Vorst werden de Houtman en nog 8 anderen gevangen genomen en eerst na geruimen tijd tegen een grooten losprijs weder vrijgelaten.

Na een kort bezoek aan het nabijgelegen Jacatra, waar later Batavia zoude verrijzen, werd nu Java's Noordkust langsgezeild, daarna Toeban en het eiland Madoera aangedaan en toen na eenig rondzwerven bij het eiland Loebock (Bawean) geankerd. Hier gaf het scheepsvolk te kennen, dat het de reis naar de Molukken niet wilde voortzetten, maar „huistoe" wenschte te gaan. Noodgedwongen stemde het opperbevel hierin toe en daar door de vele sterfgevallen de schepen niet meer behoorlijk bemand waren — het totaal der overlevenden, waaronder nog verscheidene zieken, was tot 94 geslonken — werd de lading van de „Amsterdam" van 100 last, over de andere schepen verdeeld en dit reeds zeer lekke vaartuig daarop verbrand.

Half Januari 1597 werd nu de terugreis aanvaard. Nog een maand vertoefde men op verschillende punten van Bali's Zuidkust en begon daarna den overtocht naar Zuid-Afrika. Na 2 maanden liep men hier, ter hoogte van Natal, het eerste land in 't zicht; een der twee groote schepen geraakte daar van de andere af, doch had het geluk zich een maand later bij S. Helena weder bij hen te kunnen voegen. Zonder verdere wederwaardigheden werd daarop half Augustus het vaderland bereikt, nadat men 29 maanden afwezig was geweest en 160 man en één der vier schepen verloren had.

Wel had men op deze reis nuttige ervaring opgedaan wat de vaart zelve op Indië betrof, maar ten opzichte van het hoofddoel, de „negotie", woog het behaalde voordeel bij lange na niet tegen het ondervonden nadeel op.

C. DE TWEEDE REIS NAAR OOST-INDIË

VAN NECK, VAN WARWIJCK EN HEEMSKERCK (MAURITIUS, MOLUKKEN) 1598—1600

Hoewel de kosten van „uitreeding" (zooals het nog bij François Valentijn heette) van de eerste vloot naar O.Indië, aanzienlijk meer bedragen hadden dan het profijt dat die onderneming had opgeleverd, besloot niettemin de „Compagnie van Verre", met steun van nog eenige Amsterdamsche kooplieden, andermaal een eskader uit te zenden.

Reeds 1 Mei 1598 vertrok deze vloot uit Texel, onder het commando van Adm. Jacob van Neck met Vice-Adm. Wybrandt van Warwijck als onderbevelhebber; zij bestond uit 8 schepen, waaronder 2 jachten, bemand met 560 koppen. Jacob Heemskerck, een halfjaar te voren van zijn bekende reis naar Nova Zembla teruggekeerd, diende als commies op een der bodems.

Tot bij Kaap de Goede Hoop viel er niets bizonders voor, maar hier geraakte begin Augustus Vice-Adm. van Warwijck door zwaar stormweder met 5 schepen van de anderen af. Van Neck vervolgde met de overige de reis, ververschte zich eenige dagen op het eiland S. Maria aan Madagascars Oostkust — waar men de inboorlingen walvisschen zag vangen — en in de Antongil Baai, en bereikte 26 November de reede van Bantam. Hier voegde zich 4 weken later van Warwijck met de 5 afgedwaalde schepen weder bij hem. — v. W. had zich tusschentijds enkele dagen op de Zuidkust van Madagascar opgehouden en van daar zeil gezet naar Ilha do Cerne, sedert door hem Mauritius genoemd; 14 dagen vertoefde hij hier om zijn manschappen van de scheurbuik te laten genezen en hoewel het eiland onbewoond bleek, slaagde hij er in de noodige ververschingen te bekomen, zoodat alle zieken herstelden.

Nadat van Neck een goede hoeveelheid specerijen had ingekocht, waarmede 4 schepen beladen werden, besloot hij zelf met dit viertal naar Holland terug te keeren en van Warwijck naar de Molukken door te zenden. 11 Jan. 1599 verliet hij daarop de reede van Bantam, nam op den overwal van Sumatra water in, daar „het Water tot Bantam haest wit wort, en op 't leste vol Mayen komt" [1]) en aanvaardde toen de thuisreis; slechts S. He-

---

[1]) Deze en volgende aanhalingen zijn uit: „Verscheyde Oost-Indische Voyagien...." t' Eerste Deel, t'Amsterdam by Gillis Ioosten Saeghman.

lena werd hierbij aangedaan om zich weder eenige dagen te ververschen. De hoogbootsman van een der jachten werd hier tevens aan wal gezet, „omdat hy syn Schipper geslagen hadde"; zij lieten hem eenige mond- en schietvoorraad achter „en seyden hem adieu"! — Ruim zes maanden later vielen de schepen op de reede van Texel binnen, „den Heere niet konnende te vollen dancken.... want sy waren geladen met vier hondert Last Pepers, hondert Last Nagelen, wat Masse of Foelie, Note-muschaten en Caneel". De commiezen Cornelis Heemskerck (broeder van Jacob) en Hendrick Buyk „reysden na sijn Excellentie [Prins Maurits], die sy Brieven brachten met kostelijcke Geschencken van den Koninck van Bantam". Het geeft een goeden kijk op de positie van den Prins-Stadhouder in de jonge Republiek der Vereenigde Provinciën, als men dan verder leest dat intusschen Adm. van Neck naar Amsterdam doorvoer, waar hij en de zijnen „met groot geklanck van 8 Trompetten, werden van Stads wegen met Wijn beschoncken, en men luyden van blyschap alle de Klocken".

Enkele dagen vóór van Neck's vertrek van Bantam, was van Warwijck — sedert benoemd tot Admiraal over de 4 hem achtergelaten schepen, met Jacob Heemskerck als Vice-Admiraal — naar de Molukken afgereisd. Bij het nachtelijk onder zeil gaan, werd den opperbevelhebber tot afscheid een saluut gegeven „met soo grooten getier van schieten dat het over 't geheelt Eylant [Java!] dreunde, en gantsch Bantam op de been was, niet wetende watter gaens mocht wesen: dan siende dat de Schepen vertrocken, waren daer over seer verblijdt, want het haer seer qualijck behaeghde, dat d'onse met acht Schepen op de Reede lagen". Veel vertrouwen in de goede bedoelingen der Hollanders had men derhalve niet gehad.

Na Jacatra en Toeban op Java's Noordkust te hebben aangedaan, kwam men een paar weken later nabij Arosbaja, bezuiden Madoera's NW-Punt, ten anker. De aanraking met de inlanders was hier niet vriendschappelijk, daar 40 schepelingen aan wal gevangen genomen werden en eerst tegen hoogen losprijs weer vrijgelaten; bovendien verloor men hier 25 man en 2 sloepen door slecht weder ter reede.

De reis naar Ambon werd nu voortgezet en begin Maart kwam men aldaar voor de negorij Hitoe aan. Er bleek evenwel slechts lading voor 2 schepen te zijn, zoodat Heemskerck met 2 bodems naar Banda werd doorgezonden. De ontvangst alhier was zoo goed, dat hij begin Juli met de ruimen vol specerijen, de terugreis naar het vaderland kon aanvaarden, „daer latende twintigh Man met Koopmanschapen en Gelt, om Noten en Foely te koopen, en tegen datter andere Schepen uyt Hollandt quamen, te bewaren". De eerste post der Nederlanders in de Molukken was hiermede opgericht.

5 Maanden na zijn vertrek uit Banda, liet Heemskerck ter reede van S. Helena het anker vallen om aldaar ververschingen in te nemen. Op Nieuwjaarsdag 1600 werd de reis vervolgd, den 15en April passeerde men „Douveren" (Dover) en kort daarop kwamen de schepen in Texel binnen, om van

daar naar Amsterdam door te gaan. Bij „alle de gene die 't aen-ging" heerschte groote „blijtschap" over de behouden thuiskomst met zulk een waardevolle lading. „Onder toeloopinge, van veel Volcks [werden] de Notemuschaten met schuppen in sacken gheschoten, ...welcke Noten so versch waren, datmen de Olye daer uyt-perste, en noyt van Lisbon so goede gebracht en heeft".

Adm. v. Warwijck, op Ambon achtergebleven, liephet aanvankelijk niet mede. Hij kon daar toch maar weinig lading krijgen, wijl de inboorlingen kort na zijn aankomst, weder met de op dat eiland gevestigde Portugeezen in oorlogstoestand geraakten. „Tot groot vernoeghen van de Eylanders" schaarde hij zich begrijpelijkerwijze aanstonds aan hunne zijde, waarbij het dezen „schier een mirakel docht te wesen, dat de Hollanders met haer ten strijde trocken, en sich Vyanden verklaerden van den Koninck van Spanje en van de Portugesen." — Veel krijgsverrichtingen hadden er echter niet plaats, zoodat hij na ongeveer twee maanden op Ambon vertoefd te hebben, besloot naar Ternate te zeilen en hier zijn geluk te beproeven. In drie maanden tijds slaagde hij er in daar een goeden voorraad specerijen op te doen en terwijl ook hier een zestal Hollanders achterbleef om „Nagelen op te koopen, en te ruylen tegen de wederkomste van onse Schepen", werd 19 Augustus de terugreis aanvaard.

„Nae veel hongers en onghemacks" kwam men 13 November voor Jacatra ten anker en verzeilde kort daarop naar de reede van Bantam. Hier gelukte het in 2 maanden tijds de lading zooveel mogelijk aan te vullen, zoodat nu eindelijk het laatste gedeelte van van Neck's vloot na volbrachte taak naar het vaderland kon terugkeeren. Op S. Helena kon niet geland worden, daar men hier 4 Portugeesche schepen aantrof; men voer toen — 30 Mei 1600 — door naar Ascension, maar hier was slechts weinig versch voedsel ter beteugeling van den weder uitgebroken scheurbuik te bekomen. „Eyndelijck na veel moeyte en worstelinghe tegen de sieckte, die meest geresen was uyt gebreck van verversschinge, zijn de voernoemde twee Schepen eerst in Texel, en voorts daer nae van de ladinge verlicht zijnde [ongeveer half Augustus], tot Amsterdam aengekomen".

Al de 8 „uyt-gereede" schepen hadden dus een waardevolle lading aangebracht; het had derhalve de kosten ruimschoots geloond, de begeerde specerijen zelf uit Indië te gaan halen en voor goed was thans de Portugeesche tusschenhandel uitgeschakeld.

D. EENIGE DER VOLGENDE REIZEN NAAR OOST-INDIE [1])

I. TOT AAN DE OPRICHTING DER O. I. COMPAGNIE IN 1602

1. *De reizen rond Zuid-Afrika*

a. *C. en F. de Houtman en Lefort* (*Atjeh*) *1598/0.* — In Maart 1598 zond Balthasar de Moucheron 2 schepen uit onder Cornelis en Frederik de Houtman en Guyon Lefort. De reis ging bewesten Madagascar via de Comoren en Maladiven naar Atjeh, waar men in Juni '99 aankwam. De ontvangst hier was aanvankelijk goed, maar opgestookt door de Portugeezen, liet de vorst hen verraderlijk overvallen; Cornelis met verscheiden anderen kwamen hierbij om en zijn broeder Frederik en nog eenigen werden gevangen genomen. Lefort nam nu het bevel op zich, trachtte vergeefs wraak te nemen en zeilde daarop naar de Nicobaren om zich te ververschen. Een poging om Ceylon aan te doen mislukte door tegenwind, waarna hij de terugreis aanvaardde en in Juli 1600 bijna zonder lading en met verlies van veel volk in het vaderland terugkwam. — Einde 1600 kwam Paulus van Caerden (in '99 door de „Nieuwe Brabantsche Compagnie," opgericht door Isaac Le Maire e.a., uitgezonden met 4 schepen onder opperbevel van Pieter Both) op Atjeh aan. Frederik de H. „verhoopende niet alleen syne, maar ook zijner medegevangenen verlossing te procureren [en] van Caerden lading te besorgen" ging wel aan boord, maar kreeg met de anderen van den vorst geen vergunning om te repatrieeren; hun gevangenschap echter was dragelijk. Intusschen geraakten de Atjehers en Portugeezen in vijandschap, zoodat toen in Aug. '01 Gerard Leroy (door de „Middelburgsche Compagnie", opgericht door Adriaen Hendriksz ten Haeff e.a., in Jan. '01 met 4 schepen uitgezonden) hier aanliep, Frederik de H. en de zijnen in vrijheid werden gesteld, nog vóór een desbetreffend schrijven van Prins Maurits aan den vorst was overhandigd. Bovendien

[1]) Het bestek van dit werk gedoogt niet, in bizonderheden de lotgevallen te beschrijven van de verschillende eskaders, die van nu af door onderscheidene kleine maatschappijen of particulieren in Holland en Zeeland naar Indië werden uitgezonden; met eenige afwijking volgden zij, tot ± 1613, de route door de eerste twee flottieljes genomen. Slechts het wedervaren van hen die de e e r s t e Nederlanders waren, die daarbij een op bijbehoorende kaart aangeduide plaats bereikten, zal hier in 't kort vermeld worden. — De beschrijvingen er van zijn ontleend aan: „Begin ende voortgangh enz.", François Valentijn „Oud en Nieuw Oost-Indiën", 2e uitg., Jhr. J. K. J. de Jonge „De opkomst enz.", J. J. Meinsma „Geschiedenis der Ned. O. Ie bezittingen", J. E. Heeres „Aandeel der Nederlanders enz.", de Werken der „Linsch.-Ver." en nog enkele andere werken in noten aangegeven.

werd hen toegestaan hier een factorij te stichten en werden Atjehsche gezanten, voorzien van geschenken en brieven aan den Prins, met 2 der schepen, die met een volle lading peper rechtstreeks van hier naar Holland vertrokken, medegegeven.

b. *van Neck (China), Groesbergen (Cambodja) 1599/4.* — In 1599 rustte de „Compagnie van Verre" twee eskaders naar Indië uit. Het eerste onder Steven van der Hagen van 3 schepen, volgde de gewone route, stevende door naar de Molukken en richtte op Ambon de eerste Nederlandsche post op, om van daar met volle lading in 1601 in Holland terug te keeren. — Van het tweede vertrok de voorhoede, 4 bodems tellende, onder Jacob Wilkens en Cornelis Heemskerk ook in 1599, terwijl het overige deel der vloot onder Jacob van Neck zoude volgen; de opdracht was thans den tocht zoo mogelijk tot de Filippijnen, China en Japan uit te strekken. Na tevergeefs beproefd te hebben op Atjeh lading te bekomen, verzeilde Wilkens naar Bantam. Hier trof hij v. d. Hagen en Both aan, slaagde er in met medewerking van dezen de ruimen van 2 zijner schepen met peper te vullen en keerde daarop met hen, na er voor zijn Compagnie een factorij te hebben gesticht, naar Holland terug. — Heemskerck, door Wilkens naar de Molukken doorgezonden, bekwam daar een lading specerijen, sloot een voordeelige overeenkomst met den vorst van Hitoe op Amboina en vertrok daarop via Bali — waar hij met den radjah eveneens een gunstig verdrag aanging — weder naar Bantam. Van hier aanvaardde hij de terugreis en kwam in het voorjaar van 1601, kort na Wilkens, in Holland aan.

Een half jaar na het vertrek der voorhoede, liep in Juni 1600 de hoofdmacht onder Jacob van Neck, 6 bodems tellende, in zee; onderbevelhebbers waren Cornelis van Foreest en Gaspar Groesbergen. Nabij Annabon, in de bocht van Guinea, scheidde v. Neck zich met de 3 beste zeilers van v. Foreest af, om des te eerder Bantam te bereiken, maar tengevolge van zwaar stormweer duurde het 10 maanden voor hij daar het anker liet vallen. Slechts één schip kon hij van hier beladen terugzenden en hij ging derhalve onverwijld met de 2 anderen naar de Molukken door. Op Ternate werd hij door den vorst goed ontvangen, doch de Spanjaarden en Portugeezen werkten hem zeer tegen, zooals de Hollanders dat in die tijden overal in Indië begrijpelijkerwijze ondervonden. Zelfs kwam het met hen tot vijandelijkheden, doch zonder beslissenden uitslag; door zijn optreden aan de zijde der Ternatanen en Tidoreezen werden echter de vriendschappelijke betrekkingen met hen zeer gebaat. Ongunstig gewas was echter oorzaak dat hij hier geen specerijen kon bekomen en hij besloot nu dit te beproeven te Patani op de O-kust van het Malakka Sch. Eiland. Door tegenwind, onvoldoende observatiën en onnauwkeurige kaarten kwam hij evenwel bij Macao aan den mond der Canton rivier terecht en hierdoor was hij de eerste Hollandsche vlootvoogd die met zijn schepen China aandeed. Evenals in Indië, ontstonden ook hier weer verwikkelingen met de

daar gevestigde Portugeezen, zoodat hij onverrichter zake aftrok, andermaal met bestemming naar Patani. Thans werd deze plaats door hem bereikt en slaagde hij er in, ondanks tegenwerking van Portugeezen, Japanners en Chineezen, de gezochte waren in te slaan. Een jaar ruim was sedert zijn aankomst in Indië verloopen en het was niet vóór het midden van 1603 dat hij via Bantam in Holland terugkwam. In Patani was door hem een factorij gesticht.

v. Foreest kwam eerst na 13 maanden reis op Bantam aan. Met een der schepen vertrok hij weldra met volle lading huiswaarts, de 2 anderen ingevolge een door van Neck achtergelaten bevel, onder Groesbergen naar China dirigeerende. Zoo ver kwam G. echter niet; hij liep den mond der Mekong rivier binnen en was daardoor de eerste Hollander die Cambodja bezocht. Hierop bezeilde hij de kust van Anam, evenwel zonder ergens handel te kunnen drijven; hij besloot toen te Patani zijn geluk te beproeven, slaagde hierin naar wensch en aanvaardde begin 1604 via Bantam de thuisreis.

c. *van Spilbergen en Lefort* (*Tafel B^i^, Sofala, Z. A.; Ceylon*) *1601/4* [1]. — Nog één reis werd ondernomen vóór de oprichting der O. I. C. haar beslag kreeg. Weder was het de bekende Middelburgsche koopman de Moucheron, uit Antwerpen afkomstig en daarom uiteraard Zuid-Nederlanders in dienst nemende, die den tocht ontwierp en de leiding aan zijn landgenooten Joris van Spilbergen en Guyon Lefort opdroeg. Het was niet de eerste maal dat hij v. S. uitzond. Reeds in 1600, 32 jaar oud, was deze met 4 schepen uitgevaren met bestemming naar Atjeh en Bantam, via Brazilië en Z. Afrika; maar onderweg had hij blijkbaar zooveel buit op de Spanjaarden behaald, dat hij reeds na 3 maanden met waardevolle lading in Zeeland terug was. — Ook thans, Mei 1601, was het einddoel der reis: Indië. Met 3 schepen vertrokken, bereikte hij na $6^1/_2$ maand de Zuidpunt van Afrika, alwaar men ankerde in een baai door hem Tafel B[l] genoemd, een naam dien deze van toen af heeft behouden. Weldra werd de reis vervolgd, Sofala en een der Comoren aangedaan en daarop naar Ceylon overgestoken. Tevergeefs werd getracht hier op de Westkust handelsbetrekkingen aan te knoopen, overal versperden de Portugeezen hem den weg. Op de Oostkust slaagde hij echter beter en bracht van hieruit een bezoek aan den vorst van Kandy; met veel geschenken, beloften van bondgenootschap en brieven aan Prins Maurits keerde hij naar boord terug, als eerste Nederlandsche vlootvoogd die dit land bezocht had. Daarop werd naar Atjeh koers gesteld, hier en later op Bantam goede lading bekomen en toen de thuisreis aanvaard. Terugkomende in Zeeland, Mei 1604, vond hij echter het eens zoo voorspoedige huis de Moucheron geruïneerd; er waren van de verschillende ondernemingen die het op touw gezet had, te velen mislukt.

[1] Zie ook: A. de Decker „l'Amiral Georges v. Spilbergen enz." Rev. Gén., Brussel, Febr. 1887.

2. *De reizen door Straat Magalhães*

a. *Mahu, de Cordes (Chili), de Weert (de Weert E^n) en Quakernaak (Japan) 1598/0.* — In 1598 besloten eenige Rotterdamsche kooplieden een eskader, ditmaal niet rond Z. Afrika doch door Straat Magalhães, naar Indië te zenden. Het bestond uit 5 schepen, aanvankelijk onder bevel van Jacques Mahu met Simon de Cordes als onderbevelhebber; de tocht was zeer rampspoedig. In Juni van Goeree vertrokken, kwam men na bijna 10 maanden reis, waarbij de Kaap Verdische E^n en Annabon in de Bocht van Guinea waren aangeloopen en Mahu was overleden, voor de Straat aan. Deze noodelooze omweg naar Afrika, gevoegd bij de slechte onvoldoende voeding en uitrusting, was de hoofdoorzaak der mislukking van den tocht. Men had toch thans hierdoor in den Z^{en} winter de doorvaart te bewerkstelligen en het duurde dan ook 5 maanden, waarin veel ellende werd geleden en veel schepelingen stierven, vóór men den Stillen Oceaan met de nu veel te zwak bemande schepen bereikte. Zwaar stormweder sloeg het eskader daar uit elkaar. Sommigen dreven ver Zuidwaarts af, één zelfs tot ongeveer 57° Z.Br., terwijl twee de Straat weder binnenvluchtten en dieper invoeren. Een dezer, het „Geloof" onder Sebald de Weert, waarvan de bemanning tot op één derde was geslonken en het voedsel zeer krap geworden, gaf het voortzetten van den tocht geheel op en besloot de thuisreis te aanvaarden; het was het eenige der 5 schepen dat in het vaderland terugkwam. Op de thuisreis ontdekte de W. de sedert naar hem genoemde eilandengroep, even benoordwesten de Falkland E^n, op 51° Z.Br. gelegen [1]). — Van de overige schepen werd één te Valparaiso aan de Spanjaarden overgegeven, een tweede slaagde er in den overtocht naar de Molukken te maken doch onderging daar hetzelfde lot, terwijl de beide anderen onder Jacob Quakernaak en Huydecoper naar Japan overstaken. Slechts Q. met de „Liefde" kwam aldaar in April 1600 aan en was daarmede zijn bodem het eerste Nederlandsche schip dat Japan bezocht; van het andere vaartuig werd nimmer iets vernomen. Trots de tegenwerking der aldaar gevestigde Portugeezen, werden Q. en de zijnen goed behandeld en werd door hen de grondslag gelegd voor de langdurige goede betrekkingen, die sedertdien tusschen Japan en Nederland bestaan hebben. Het duurde intusschen meer dan 5 jaar, vóór zij de reis naar Indië konden voortzetten, thans in een jonk, daar de „Liefde" reeds in onzeewaardigen toestand in Japan was aangekomen en aldaar gesloopt.

b. *van Noort (1e reis rond de wereld; Peru, Ladronen, Filippijnen, Borneo) 1598/1.* — Ook Amsterdamsche kooplieden besloten in '98 hun geluk langs de Magalhães-route te beproeven. 4 Schepen werden uitgerust en het bevel opgedragen aan Olivier van Noort, die 3 maanden na Mahu even-

[1]) Jan Outghersz stuurman op het „Geloof", vervaardigde een zgn. leeskaart van Str. Mag. Met die van Cavendish, is het de vroegste kaart die er van bekend is. Zie voor reproductie en voor de reis zelve „Linsch.-Ver." Dl. XXI/II, uitgegeven door F. C. Wieder.

eens uit Goeree naar zee vertrok; het succes dezer reis was iets beter dan dat der andere. Weder werd de Bocht van Guinea bezocht, aldaar het eiland Principe aangeloopen en nu overgestoken naar Rio Janeiro. Hier had men onaangename ontmoetingen met de Portugeezen en vond toen, gedwongen door aanhoudend stormweder en den naderenden winter, een toevlucht vond in P° Desire, later genoemd Deseado, op de kust van Patagonië; een der schepen, te lek geworden om de reis te vervolgen, werd hier verbrand. Eindelijk, 14 maanden na het vertrek uit Holland, gelukte het v. Noort de Straat in te zeilen. Ruim halverwege ontmoette hij het „Geloof" onder Sebald de Weert, als achterblijver van het eskader van Mahu en de Cordes. Aan de W.'s verzoek, om hem door afgifte van proviand alsnog in staat te stellen zijn tocht voort te zetten en zich bij zijn metgezellen aan te sluiten, kon v. N. niet voldoen, daar hij zelf „noch een lange reys voor handen hadde, ende niet meer als voor nootdruft voorsien was, want hier nieuwers broot te coop en is."! Het „Geloof" wendde daarop den steven voorgoed huiswaarts.

Ook v. N. had eenige maanden noodig, vóór hij de „Magallanes" door was. Na op de Chileensche kust een paar Spaansche schepen te hebben veroverd, ondernam hij met de twee hem overgebleven bodems, via de Ladronen, den overtocht naar de Filippijnen. Hier verloor hij in een gevecht tegen twee groote Spaansche galjoenen, waarvan hij het grootste in den grond boorde, zijn derde schip. Later bleek, dat dit zich, hoewel zeer ontredderd, toch nog had kunnen bergen; het wist Ternate te bereiken en werd hier aan den Sultan verkocht. De bemanning slaagde er in met een zelf gebouwd scheepje Bantam te bereiken en werd van daar door den Vice-Admiraal Schuurman op zijn schepen mede naar Holland genomen. — v. Noort met de „Mauritius" zeilde door naar Broenei op de NW-kust van Borneo, maar wijl hij daar voortdurend op zijn hoede moest zijn om niet overvallen te worden, vertrok hij reeds spoedig, met het voornemen in Bantam lading te zoeken; de zware W-moesson noodzaakte hem evenwel naar Oost-Java door te gaan. Te Ioertan kon hij tenslotte eenige specerijen aankoopen en zich ververschen, waarna hij door Straat Bali bezuiden Java langs, de thuisreis aanvaardde en na ruim driejarige reis voor Rotterdam ten anker kwam. Hij was de eerste Nederlander die met zijn schip de reis om de wereld volbracht, al was het succes der onderneming dan overigens niet groot.

——— Niet minder dan 15 flottieljes, te zamen 65 schepen tellende, waren tot nu door verschillende personen uitgezonden, om handelsbetrekkingen in het verre Oosten aan te knoopen. Maar de tijd van het individueele initiatief was voorbij; alleen machtige corporatiën met vele hulpbronnen, zouden blijken in staat te zijn op den duur met voordeel te werken .... mits verstandig beheerd! — Men begreep dus in Holland, de onderlinge concurrentie te moeten uitsluiten en de handen in één te moeten slaan, om den specerijhandel zoo winstgevend mogelijk te maken. Op aan-

drang van de Staten van Holland, in 't bizonder van hun Raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt, werd daarop in 1602, onder de auspiciën van de Algemeene Staten, de *Vereenigde Oost-Indische Compagnie* opgericht en uitsluitend aan haar, voor den duur van 21 jaar, octrooi verleend om van uit de Nederlanden op Indië handel te drijven, zoowel rond de Kaap de Goede Hoop als door Straat Magalhães. Het bestuur, waarin de voornaamste steden van Holland en Zeeland vertegenwoordigd waren, werd uitgeoefend door een college van 17 bewindhebbers, sedertdien bekend als: *H.H. XVII.*

II. NA DE OPRICHTING DER O. I. COMPAGNIE IN 1602

1. *De reizen rond Zuid-Afrika, tot aan en na de ontdekking van West- en Zuid-Australië*

A. Tot aan de ontdekking van Australië. — Van nu af werden door de thans opgerichte O. I. C. jaarlijks aanvankelijk ± 10 schepen naar Indië gezonden, tezamen of in smaldeelen. Tot in 1613 namen zij, na de Zuidkust van Afrika te hebben aangedaan of gerond, den koers bewesten of beoosten Madagascar en staken dan naar O. I. over, daarmede dus ongeveer den ouden zeeweg der Portugeezen volgende. Op het laatste gedeelte van dat traject, in den Ind. Oceaan, werd somtijds een omweg gemaakt om een „nieuw" land aan te doen; aldus door v. Spilbergen naar Ceylon, door Steven van der Hagen naar Goa in Voor-Indië en door Pieter van den Broeck naar Aden in Arabië. v. S.'s reis werd reeds hierboven sub I, *c* vermeld, die der anderen volgen thans.

a. *van der Hagen (Mozambique; Goa, V. Indië) 1603/4.* — In Dec. 1603 vertrok hij met een vloot van 12 schepen uit Holland met Cornelisz Sebastiaansz als ondervlootvoogd. Na ruim 2 maanden in Engeland vertoefd te hebben, vervolgde hij de reis en kwam in Mei voor Mozambique ten anker. Hier veroverde hij eenige Portugeesche schepen, liet er drie zijner bodems achter en stak eind Aug. naar Voor-Indië over. Een maand later kwam hij daar op de kust aan en bezocht achtereenvolgens Goa, Calicut en Cochin, om daarna Colombo op Ceylon aan te loopen en verder zijn reis naar Bantam voort te zetten. Voor den handel leverde dit eerste bezoek aan Voor-Indië, door de tegenwerking der Portugeezen, weinig voordeel op.

b. *van den Broeck (Z. Arabië) 1614.* — In 1613 nam voor het laatst een uitgaande vloot, onder bevel van den nieuwbenoemden Gouv. Gen. Gerard Reynst, de tot nu toe steeds gevolgde „Portugeesche route". Na Z. Afrika te hebben gerond en de Comoren in Str. Madagascar te hebben aangeloopen, gaf Reynst, begin Aug. '14 op 5° Z.Br. dwars van Melindi, op de O. Afrike kust, gekomen [1]), aan opperkoopman v. d. Broeck last met de

[1]) Zie „Begin ende Voortgangh" enz. Dl. II.

„Nassau" de Z-kust van Arabië te gaan bezoeken, terwijl hijzelf met de andere schepen doorvoer naar Java. Eind Aug. kwam v. d. B. in Aden aan en werd hier en op het meer Oostelijk gelegen Schiher en Kishin zóó goed ontvangen, dat hij op deze plaats een drietal Hollanders achterliet om verdere betrekkingen aan te knoopen. Hij zeilde daarop door naar Bantam, doch keerde in het volgend jaar terug en stuurde toen door Str. Bab el Mandeb naar Mekka, zoodoende de eerste Hollander zijnde die met zijn schip de Roode zee bezeilde.

c. *Hendrik Brouwer* (*De Zke route door den Ind. Oc.*) *1611*. — Het bevaren van de „Portugeesche route", bleek echter veeltijds tegenspoed mede te brengen, zoo: de Wke stroomen langs de kusten van Z. Afrika en Madagascar, de veranderlijke winden en stilten op die lage Breedten gepaard met de groote hitte, de vele „droochten ofte onsuyvere eylanden" die men daar aantrof en niet minder de van NO naar ZO loopende orkanen die, zij het dan niet zoo veelvuldig, in het voorjaar bewesten en beoosten de Mascarenen in den Ind. Oceaan voorkomen.

Om al die bezwaren te ontgaan, had dan ook reeds in 1611 de bevelhebber eener uitgaande vloot, de latere Gouv. Generaal Hendrik Brouwer, besloten van de Kaap af een andere, Zuidelijker, route te beproeven. In stede nl. van de Z-kust van Afrika te volgen en daarna om de Noord te gaan, stuurde hij nu, ongeveer langs den parallel van 36° Z.Br. recht Oost aan en behield dien koers zóó lang, totdat hij meende genoeg Oost gehaald te hebben om met den ZO-passaat Noordwaarts naar Java over te loopen. Het nautisch instinct van Brouwer of van zijn raadgevers bleek juist te zijn, want al was de zeeweg iets langer geworden, de reisduur werd verkort en de overtocht voorspoediger. Op de nieuwe Zke route kon toch door de daar steeds doorstaande Wke winden, die bij Australië's ZW-kust eerst in Zke winden en daarna gewoonlijk zonder stiltegordel in den ZO-passaat overgaan, bijna voortdurend met ruime gelegenheid gevaren worden en werd juist tengevolge van die winden stroom-mède ondervonden. Op het vroegere N ke traject, had men daarentegen op die lage Breedten met veel tegenwind en dus ook met tegenstroom te kampen.

Over dit nieuwe „vaarwater" kon Brouwer derhalve zeer gunstig aan H. H. XVII in Holland rapporteeren en deze route werd dan ook na 1613 aan alle uitgaande schepen voorgeschreven. Een rechtstreeksch uitvloeisel hiervan was: de ontdekking der W- en Z-kust van Australië. De opdracht luidde nl.: na het verlaten der Tafel B[1], op de Z.Br. van ongeveer 36°, 1000 mijlen om de Oost loopen en daarna Noordwaarts opsteken. Nu was men echter voor zulk een afstandsbepaling in Lengte, bij gebreke aan tijdmeters in die dagen, geheel op het gegist bestek aangewezen, daar de Lengte niet astronomisch kon worden vastgesteld, maar uit de gelogde vaart van het schip moest worden afgeleid. Fouten hierin en de onbekendheid met de kracht van den Oen stroom, werden dan oorzaak dat

de eindpunten van de verschillende 1000 mijl-trajecten vrij ver uit elkaar lagen en dus somtijds veel te lang Oostwaarts werd doorgeloopen.

B. Na de ontdekking van Australië.

a. De eerste die te ver om de Oost hield, was Dirck Hartogs met de „Eendracht" in 1616. Te laat stak hij daardoor Noord open ontdekte zoodoende op ± 26° Z.Br. de W-kust van het nog nooit geziene doch wel vermoedde „Zuidland": Australië. Woordelijk werd dit gedenkwaardig feit als volgt uit Indië aan H.H. XVII bericht: *D'Eendracht, verspreeckende de scheepe van syne Compagnie aen de Cabo, is van haer geloopen soo verre omme de Suyt dat differente eylanden, doch onbewoont, heeft gerescontreert.* Het was wel niet de vaste wal die verkend werd, maar dicht daar tegenaan gelegen eilanden en waarvan er een tot op heden den naam „D. Hartogs E." draagt; het later om de Noord geziene land noemde hij „Eendrachtsland".

b. In 1619 liep door dezelfde oorzaak Frederik de Houtman, a/b hebbende den opperkoopman Jacob Dedel, ± 9° Z^er^ die kust in 't zicht; hij stuurde daarop Noordwaarts er langs, ontdekte op bijna 29° Z.Br. de sedert naar hem genoemde „Houtman Klippen" of „Abrolhos" en gaf die kuststrook den naam „d'Edelslandt".

c. In 1622 was het de „Leeuwin" die, onder een tot heden onbekenden schipper, Australië's ZW-Punt voor het eerst aandeed en haar naam daardoor vereeuwigde.

d. De laatste ontdekking in deze streken door uitkomende schepen, geschiedde in 1627 door François Thyssen met het „Gulden Zeepaerdt", a/b hebbende het lid in den R. v. I. Pieter Nuyts. Hij bezeilde de Z-kust van Australië, totdat hij halverwege, bij den „Nuyts Arch". en de eil^en^ „S. François" en „S. Pieter", den steven naar Batavia wendde, het kustland aldaar, de zgn. „Australische Bocht", „Pieter Nuytsland" noemende.

e. Aan een thuisvarend schip, de „Vyanen" onder Gerrit Frederiksz de Witt, was het voorbehouden, in 1628 de NW-kust voor het eerst aan te loopen. Uit Straat Soenda komende, geraakte het nl. door „contrarie weste winde" te veel om de ZO en daardoor „onverdacht" op de kust bezet. 50 Mijl voer d. W. er langs en bevond dat „dit grote lantsgelegenheden" niets als „barre vuile custen, groene landouwen en seer wilde swarte barbare Jnwoonders heeft"; hij doopte het „G. F. de Witt'sland".

f. In den Z^en^ Ind. Oceaan voer in 1633 een uitgaand smaldeel onder bevel van den lateren Gouv. Gen. Antonio van Diemen, tusschen de daar eenzaam gelegen eilanden „Amsterdam" en „S. Paulus" door. Het eerste

en N^{ste} (2760') was reeds in 1522 door den Portugees Seb. d'Elcano gezien en toen S. Paolo gedoopt; hij zeilde er benoorden langs en zag toen niet het zooveel lagere Z^{ste} (863'). Daar nu op v. D.'s kaart het eenige toen bekende eiland Z^{er} lag dan volgens d'E.'s opgave en wel verkeerdelijk op de Br. van het tegenwoordige S. P., hield v. D. dit voor het reeds vroeger geziene, noemde dit derhalve S. P. en het N^{ste} naar zijn schip: „Nieuw Amsterdam".

——————— Hier worde nog vermeld dat, waar aanvankelijk Mauritius door de thuisvaarders voor verversching of reparatiën werd aangeloopen (o.a. nog in 1642 door Tasman, vóór hij om de Zuid zijn groote reis begon) omstreeks 1650 door de O. I. C. besloten werd voor dit doel een vestiging aan de K. de Goede Hoop in het leven te roepen. Jan van Riebeeck werd daartoe in 1651 met een smaldeel uit Holland gezonden, met de opdracht daar „een fort, een tuin en een hospitaal" op te richten, zonder verdere „ommeslagh" — de eerste steen van „de moederstad van het volk der Boeren" was hiermede gelegd. [1])

2. *De reizen door Straat Magalhães of rond Zuid-Amerika*

a. *van Spilbergen (2e reis om de wereld; Mexico) 1614/7* [2]). — Na in 1607 als „Commies generael en raadt van den admirael" Jacob Heemskerck den zeeslag bij Gibraltar te hebben medegemaakt, werd hem door de O. I. C. in 1614 het bevel over een vloot van 7 schepen toevertrouwd met de opdracht de Spanjaarden op de W-kust van Z. Amerika en in de Filippijnen zooveel mogelijk afbreuk te doen, zich daarna in Indië van lading te voorzien en dan via de Kaap thuis te varen.

Begin Aug. '14 werd de reis aanvaard, zonder thans gelijk Mahu en v. Noort in 1598 eerst de Bocht van Guinea aan te loopen, maar rechtstreeks koers stellende naar Brazilië. Aanvankelijk was de tocht niet voorspoedig. Men had veel stilte onder de Linie en trachtte daarna op verschillende punten der Z. $Amerik^{e}$ kust ververschingen te bekomen; o.a. werd daartoe in Jan. '15 eenigen tijd vertoefd nabij S. Vicente en Santos, waar men met de Portugeezen eenige vijandelijke aanraking had. Zoo werd het 7 Mrt. vóór Kaap „de las 11.000 Virgenes", de O^{ke} ingang van Straat Magalhães in 't zicht kwam, doch door stormweer en tegenwind mislukten verschillende pogingen om deze binnen te varen; de stemming op de vloot werd er niet beter door. Reeds in Jan. had men een paar man wegens muiterij moeten ophangen, en nu, terwijl zij tevergeefs „zwermden om de Straet in te comen", ontstonden er „mompelinghe" dat men die „qualijck .... met sulcke groote Schepen souden connen passeren" en beter deed in P^{o} Desire „te gaen verwinteren" of de „cours te stellen naer Cape de Bonne Esperance, ende soo naer Oost-Indien".

[1]) Zie „Linsch.-Ver." Dl. XI, XII en XX uitgegeven door E. C. Godée Molsbergen.
[2]) Zie ook „Oost ende West-Indiesche Spiegel", tot Leyden, Bij Nicolaes van Geelkercken, Anno 1619.

Maar het was ook thàns aan v. Spilbergen toevertrouwd de tucht te handhaven, waar die nu zelfs door hooggeplaatsten werd bedreigd. Hij hoorde hen „inde Cajuyte" aan, en man van daden en niet van woorden, voegde hij hen slechts toe: „Wy hebben ordre ende last om door de Magellanes te varen, ick en weet u geenen anderẽ wech te wijsen, past u best te doen, ende by ons te blijven." „Door dese prompte ende resolute antwoorde hiel de mompelinghe op ende een yeder dede zijn devoir om dese sorghelijcke Strate te passeren" — inderdaad, en met succes, want terwijl het 2 April gelukte voor goed naar binnen te gaan, was men er 6 Mei reeds door. Toch was meermalen op een goede plek vertoefd om het volk te ververschen en werd o.a. even voorbij het Z^{ste} gedeelte, „op de Berghen" geklommen, omdat daar om de Zuid „eene passagie ende deurganck" gezien werd, waardoor men meende spoediger in de „Zuyt-Zee" te kunnen komen [1]). Maar plichtgetrouw als v. Spilbergen was, hij beproefde die doorvaart niet, want gelijk het Journaal vermeldt: „onse ordre ende instructie was altijdt de Straet van Magellanes te volghen, sonder eenighe andere passagie te versoucken". Dat hij elke gelegenheid van wind en weder benutte, moge blijken uit zijn kranige nachtelijke vaart door de „Long Beach", het langste en diepste der nauwe Straatgedeelten „met de Iacht wat vooren uyt", om den weg te verkennen. „Ende het was seer vreeslijck ende schroomelijck te aenschouwen, met de groote Schepen tusschen soo hooghe Landen, sonder Ancker grondt te Seylen, ende dat by nachte" heet het dan zoo juist in dat aardige oud-Hollandsch.

De W^{ke} ingang van de Straat „seer vreeslijck ende danghereux", bij „Caep Desirado" [2]) gepasseerd zijnde, „soo verheft hem ordinaris het weder, ende de Zee wort onstuymich". Dit ondervonden zij óók en het was niet vóór 25 Mei, dat bij het eiland La Mocha op de kust van Chili geankerd werd, om zich te ververschen. Was hier de omgang met de inlanders vriendschappelijk geweest, zoo werd dit bij de eerste ontmoeting met de Spanjaarden op het N^{er} gelegen S. Maria E. geheel anders, met het resultaat dat veel leeftocht buitgemaakt en huizen in brand gestoken werden; tevens verscheen hier een vlootorder, waarin beschreven stond hoe de schepen gevechtsklaar moesten gemaakt worden. De volgende aanlegplaats was Valparaiso, alwaar men evenals verder op de kust „al langhe te vooren condt-schap hadden ghehadt van" hun komst; tot vijandelijkheden kwam het hier niet, evenmin op de volgende aanlegplaats Arica, welke 2 Juli bereikt werd. Maar bij Callao in Peru gekomen, bevonden ze dat een Spaansche vloot van 8 schepen hen opwachtte. De bevelhebber Don Rodrigo de Mendozza had den Onderkoning op „het Sacrament" beloofd „eenighe van onse Schepen" te zullen nemen ,daar hij niets anders te doen had als de onzen „handen ende voeten te binden ende hier te voeren", want de Hollanders waren slechts „kiekens en hennen"! Dat zou dezen

[1]) Inderdaad ligt hier het Barbara Kan.
[2]) Thans K. Pillar, van „een seer selt-saem fatsoen".

„Don" intusschen wel ànders geleerd worden. Hij was zoo onverstandig des nachts, 17 Juli „onder onghelooflijck ghehuyl ende ghecrijt", tot den aanval over te gaan, maar noch dit noch zijn groote overmacht in bemanning en bewapening, kon voorkomen dat hij de nederlaag leed. Hijzelf en velen der zijnen sneuvelden, terwijl 3 zijner grootste schepen tot zinken werden gebracht; de onzen verloren geen schip en hadden slechts 40 dooden en ruim 50 gekwetsten bekomen, terwijl vele Spanjaarden krijgsgevangen werden gemaakt.

De weg naar Callao lag nu open, maar op de reede gekomen, bespeurde men een „groot ghetal van Chrijs-volck" en bemerkte dat de landbatterijen waren bemand. Wijl v. Spilbergen met zijn lange reis nog voor den boeg, geen „masten oft coorden te verliesen" had, besloot hij daarop wijselijk de kustreis te vervolgen. In Huarmey voorzag hij zich van het zoo hoognoodige drinkwater en landde 8 Aug. te Payta, met het gevolg „dat in corten tijdt het meerendeel der voorsz. Stadt tot asschen is ghemaekt"! Na daarop tevergeefs getracht te hebben hier in de omgeving eenige zilverschepen van Panama te bemachtigen, zeilde hij verder Noordwaarts en kwam nu onder de Linie, waar hij met „alderley tempeesten, draeywinden, reghen, blixem ende dierghelijcke" te kampen had en daardoor niet vóór 10 Oct. Acapulco in Mexico bereikte. Hier ruilde hij de laatste krijgsgevangenen van den slag bij Callao in, tegen een goede hoeveelheid slachtvee en ander voedsel, en nadat nu nog S. Jago in de B^{l} van Manzanillo was bezocht — 't geen weer met een vijandige „rescontre" gepaard ging — werd 20 Nov. '16 de groote oversteek naar O. Azië begonnen.

Ruim 2 maanden had men noodig om de Ladronen of Marianen te bereiken, gedurende welke velen aan „sieckte .... begonden te sterven"; de „vruchten ende cruyden" die men hier bij de vreedzame inlanders inruilde waren dan ook zeer welkom. Van 23—26 Jan. werd daar vertoefd en toen doorgezeild naar de Filippijnen, alwaar zij 9 Febr. ten anker kwamen onder eenige kleine eilanden bij de Z-P^{t} van Luzon; de bewoners hier wisten reeds, dat zij „tot gheenen andere eynde daer en quamen, als om de Spaignaerts hunne bontghenooten te bevechten" — men was dus over-en-weer gewaarschuwd! In de volgende dagen en nachten werd nu door de lange S. Bernardino Straat tusschen vele eilanden door, naar de reede van Manilla gestuurd, en hier den 28^{en} aangekomen. Tot vechten kwam het ditmaal echter niet, want men vernam in de eerstvolgende dagen, dat in begin Febr. een sterke Spaansche scheepsmacht onder de Sylves naar de Molukken was gezonden om daar de onzen te bestrijden, en nu achtte v. Spilbergen het terecht raadzaam zich hier niet op te houden, maar den vijand zoo spoedig mogelijk achter na te gaan, ook omdat de op doorkomen staande ZW-moesson hem dit later te bezwaarlijk zoude kunnen maken. Reeds 10 Maart had hij afdoende inlichtingen en tevens ververschingen bekomen en stuurde nu met een opgevangen Spaanschen loods a/b, door den Filipp^{en} Archipel de Celebes zee in; 29 Maart viel het an-

ker op de reede van Ternate en was hiermede Indië, d.i. het doel der reis, bereikt.

v. Spilbergen werd hier door den Gouverneur der Molukken Laurens Reaal, met zijn bodems bij de reeds aanwezige scheepsmacht ingedeeld; groote krijgsverrichtingen vielen er echter niet voor, want de Sylves bleek naar Malakka te zijn doorgegaan. Nadat Reaal 19 Juli tot Gouv. Generaal was verkozen, kreeg v. S. order met 2 zijner vroegere schepen naar Jacatra te zeilen, om daar te worden „gecalfatert ende gedoebelt omme te laden" voor Holland. — 14 Dec. aanvaardde hij van Bantam uit de thuisreis en kwam via Mauritius en S. Helena, zonder bizondere wederwaardigheden 1 Juli 1617 in Zeeland aan; bijna 3 jaar had zijn reis om de wereld geduurd.

b. *Le Maire en Schouten* (*Str. Le Maire, K. Hoorn, eenige Zuidzee E^n, N. Nieuw-Guinea*) *1615/6.* [1]. — Isaac Le Maire, een vermogend Amsterdamsch koopman en Bewindhebber der O. I. C., was eenige jaren na de oprichting uit het Bestuur getreden, wijl hij er zijn inzichten niet vermocht door te drijven. Hij besloot nu met eenige anderen, buiten de Compagnie om, op Indië handel te drijven. Sinds echter het door de Staten-Gen. aan haar verleende octrooi uitdrukkelijk vaststelde „dat niemant, van wat qualiteit ofte conditie die zy .... uit deze vereenigde Landen zal mogen vaaren .... Beoosten de Kaap de Bonne Esperance, ofte d o o r [2]) de straat van Magallanes, op verbeurte van de schepen en goederen", zoo nam hij zich voor deze bepaling te ontgaan, door te trachten b e z u i d e n die Straat in den Grooten Oceaan te komen. Voor het geval dat dan bewesten Tierra del Fuego of het Vuurland, het daar steeds vermoedde groote Zuidland ontdekt werd en hier goede „negotie" ware te doen, dan zoude dàt het doel der reis blijven; vond men het nièt, dan werd de steven naar Indië gewend. — De helft der uitrustingskosten van den tocht, nam Le Maire voor zijn rekening en om die reden zal het opperbevel wel aan zijn zoon Jacques zijn gegeven, maar waar de 29-jarige jongeman in „negotie" wèl doch in zeezaken nièt ervaren was en waar het hier juist ging om het zoeken naar en het bevaren van een geheel onbekende route, daar werd de nautische leiding aan den bekwamen zeeman Willem Cornelisz Schouten opgedragen; bovendien had deze verscheidene der overige deelnemers aangebracht.

14 Juni 1615 liepen de schepen, 1 van 100 last met 65 man en 1 van 55 last met 22 man, beiden goed bewapend, met geheime orders uit. Eerst bezuiden de Linie, na K. Verde en Sierra Leone te hebben aangedaan, werd het scheepsvolk met het doel der reis: langs een anderen weg als door de „Magallanes" in de Zuidzee te komen, dáár nieuwe en rijke landen te ontdekken en vervolgens naar Indië te gaan, in kennis gesteld. Begin Dec.

[1]) Zie noot 2, p. 35.

[2]) Hier gespatiëerd.

werden P^{o} Desire en de aangrenzende „Spieringh B^{t} binnengeloopen en achter het in eerstgenoemde liggende „Conincx E." de schepen droog gezet, om ze schoon te maken; maar door onvoorzichtigheid vatte het jacht hierbij vuur en verbrandde met tuig en al. — 13 Jan. '16 werd P^{o} Desire weder uitgezeild, 5 dagen later de Seb. de Weert E^{n} verkend en den 20^{en}, ZW^{k} sturende, de parallel van 53° Z.Br. gepasseerd; men was dus toen reeds bezuiden Str. Magalhães. 23 Jan. zagen zij land van W tot Z, den uitlooper van Vuurland, en zeilden er om de OZO langs, totdat de 23^{en} op den middag de wal in 't Zuiden hen zeer kort ontviel, terwijl vóóruit om de Oost hoog land opdoemde en zij daartusschen een 8 mijl breede Straat vóór zich zagen liggen, waardoor een sterke stroom om de Zuid trok. Zij begrepen een nieuwen zeeweg gevonden te hebben en later werd die door hen „Straat Le Maire" gedoopt, hoewel deze, zooals Valentijn zéér terecht opmerkt [1]) „veeleer de straat van Schouten (door wiens beleid en zeemanschap zij meest gevonden was) behoorde genaamd te zijn"; het hooge land om de O ontving den naam „Statenland". Begunstigd door een N^{ken} wind werd de Straat ingezeild en daarna om de ZW gekoerst, de „Barnevelt E^{n}" ontdekt en 29 Jan. de Zuidpunt van Amerika, van nu af „Kaap Hoorn" geheeten [2]), voor het eerst gerond; de zware W^{ke} deining die hier liep, het donkerblauwe water, bevestigden hen in hunne overtuiging dat de Groote Oceaan voor hen lag.

Eerst ging het buiten zicht van de Chileensche kust om de Noord, totdat, 3 Maart, bij de I. Fernandez E^{n} de oversteek naar Indië begon. Achtereenvolgens werden nu aangedaan „Honden E." en nog enkele der N^{ste} Paumotoe E^{n} (half April) en daarna het „Cocos E.", „Verraders E." „Goede Hoop E." en de „Hoornsche E^{n}," allen gelegen in de ruime passage tusschen de Samoa E^{n} benoorden en de Tonga en Fidsji E^{n} bezuiden er van. Einde Juni liepen zij „Marcken", „de Groene E^{n}" en „S. Jan", benoorden de Solomon E^{n}, in 't zicht en stuurden daarop langs de Noordkusten van N^{w} Ierland, N^{w} Hanover en N^{w} Guinea; dit laatste „cregen" ze 7 Juli bij het „Vulcanis E." „aen boort" en ontdekten iets meer om de West, de sedert zoo genoemde „Willem Schouten E^{n}."

17 Sept. kwam men, benoorden Gilolo om, voor Ternate ten anker. De daar vertoevende Gouv. Gen. Laurens Reaal ontving hen goed, maar einde Oct. op Bantam aangekomen, legde de „President" aldaar: Jan Pieterszn. Coen, niettemin het schip „aan den ketting" met verbeurdverklaring der lading, wijl z.i. deze reis naar Indië met het octrooi der O. I. C. in strijd was.

Van de 87 schepelingen waren er op deze lange reis slechts 3 gestorven; 72 gingen in dienst der Cie over en de anderen, waarbij Jacques Le Maire, werden met de retourschepen van v. Spilbergen, in Dec. '16 naar het va-

---

[1]) „O. en N. O. I." 2e uitg. Dl. I, p. 115.
[2]) Naar de stad Hoorn, waar de schepen waren uitgerust en de overige deelnemers woonden.

derland teruggezonden. Le Maire overleed a/b einde Dec. Na een langdurig proces in Holland, werd echter de O. I. C. veroordeeld schip en lading aan de eigenaars terug te geven; profijt bracht de reis hen overigens niet op en ook waren er geen nieuwe en rijke landen gevonden, maar wel strekten de gemaakte ontdekkingen tot het hooghouden van den naam der Nederlandsche zeevaarders.

c. *l'Hermite en Schapenham met de zgn. „Nassausche vloot", 1623/5* [1]). — Nadat het 21-jarig octrooi der O. I. C. in 1623 met gelijken termijn was verlengd, besloten H.H. XVII andermaal een vloot uit te rusten om den „Castiliaen" in de „Zuytzee" op Amerika's W-kust te bestoken. De tocht werd grootscher dan ooit te voren opgezet, ook de Staten Gen. voegden er schepen en krijgsvolk aan toe en wellicht werd om deze reden de vloot de „Nassausche" genoemd. Zij bestond uit 11 bodems, bemand met 1637 koppen, waaronder 600 soldaten, en werd aangevoerd door Jacques l'Hermite met Geen Huygen Schapenham als onderzeevoogd; op een der schepen voerde het bevel de later zoo bekende Witte Corneliszn. de With.

29 April 1623 liep de vloot uit Goeree naar zee, vertoefde 10 dagen voor Safi op de kust van Marokko, daarna 3 weken op S. Vincent (K. Verd. E[n]) en een maand op Sierra Leone, om vervolgens S. Thomé en Annabon in de Golf van Guinea aan te doen; er was veel scheurbuik en dysenterie opgekomen, doch dank zij de goede verversching hier, herstelden velen. Niet vóór 4 Nov. werd van Annabon vertrokken en toen de koers ZW[k] aangezet, doch door de slechte zeilers bij de vloot, duurde het bijna 3 maanden vóór bij K. Penas in Vuurland land gemaakt werd; 2 Febr. 1624 was men Str. Le Maire door en rondde den 5[en] K. Hoorn op 3 mijl afstand. Eenige der schepen onder Schapenham hadden, de Straat dóór zijnde, meer onder den wal van Vuurland gehouden en ontdekten zoodoende een nieuwe passage naar de Zuidzee, die zij de „Nassausche Vaart" noemden; een diepe inham daarin, heet thans nog Nassau B[t]. De aanraking met de inboorlingen was hier minder goed, want bij een overval werden 17 schepelingen door hen gedood. In den naam „Hermite", van het eiland aan den W-uitgang dier Vaart, 5 mijl W van K. Hoorn E., blijft de naam van den opperbevelhebber vereeuwigd; destijds werd evenwel het K. Hoorn E. aldus gedoopt. Voorspoedig ging het omzeilen van Amerika's Z-P[t] niet; NW[ke] winden en daardoor ontstane O[ke] stroom werkten tegen, zoodat men zelfs tot ruim 60° Br. om de ZZW werd gezet en niet vóór einde Maart Chiloë op de kust van Chili bereikte. Begin April ververschten zij zich op de I. Fernandez E[n] en kwamen 9 Mei op de reede van Callao in Peru ten anker. Wel werden hier een 40-tal schepen verbrand, maar een aanval op de nabijgelegen hoofdstad Lima mislukte, daar de Spanjaarden te goed voorbereid waren. Van af deze reede werden verschillende kleine tochten o/d N en o/d Z ondernomen, deels om kustplaatsen te brandschatten of om

[1]) Zie ook „Verscheyde Oost-Indische Voyagien enz."

zilverschepen te nemen; alleen in Guayaquil gelukte het groote verwoesting aan te richten. Inmiddels was l'Hermite, reeds ziek sinds Sierra Leone, begin Juni overleden en ook vele anderen met hem, voornamelijk aan scheurbuik; Schapenham nam nu het opperbevel over, vertrok 14 Aug. van hier, hield zich 3 dagen in Acapulco in Mexico op en begon 1 Nov. van daar den oversteek naar O. Azië.

Niet vóór eind Jan. 1625 slaagde hij er in Guam, het Z^{ste} der Ladronen te bereiken, alwaar hij tot 11 Febr. vertoefde voor herstel der zieken en het verkrijgen van ververschingen. Van het aandoen der Filippijnen werd afgezien en daarop doorgegaan naar Ternate en hier 4 Mrt. ter reede geankerd. Via Ambon werd naar Batavia gezeild en na aankomst aldaar, 2 Aug., de „Nassausche vloot" ontbonden; Schapenham scheepte zich, zeer ziek zijnde, einde Oct. op een retourschip in, doch overleed kort daarop aan boord. — Veel hoogeren en lageren van de bemanning waren op deze reis van ruim 2½ jaar gestorven, weinig afbreuk was den erfvijand gedaan, alleen had men de voldoening alle schepen en nog eenige prijzen behouden in Indië te hebben gebracht.

d. *Roggeveen* (*Paasch E., O^{ke} groep der Samoa E^{n}; Z^{ke} Gr. Oceaan*) *1721/2.*[1]) — Sinds ruim een eeuw geleden, Isaac Le Maire zijn schepen bezuiden Amerika om, naar het bewesten daarvan vermoedde Zuidland liet zoeken en ze vervolgens naar Indië deed doorgaan, was geen ander hem hierin gevolgd. Slechts had in 1676 een zekere Arend Roggeveen te Middelburg, onderwijzer in zeevaartkunde, landmeter, gouseerder of roeier van wijnen en sterke dranken, mitsgaders dichter, met behulp van de W. I. C. een voorloopig octrooi van de S.-G. verkregen voor „de Australisse Zee ofte beter geseght het onbekende gedeelte des Werelts, gelegen tusschen de Meridiaen der Strate Magalanes Westwaart ,tot de Meridiaen van Nova Gunea, soo Noordtwaert als Zuydwaert". Het was dus het oude plan-Le Maire, maar hoezeer R. in zijn aanbevelings-circulaire in hoogdravenden stijl de deelneming er aan ook smakelijk trachtte te maken — al gaf hij toe wel te weten „dat het soo effen niet gaen en zal, dan of wy over een Italiaensche Vloer gingen" en al troostte hij dat „degeenen die Roosen soeckt te plucken .... hem voor de doornen moet mijden", alsmede dat „de geene, die de Honighraten rooft, moet het straelen der Bijen afwachten" — de „Beminde leser" vloog er niet in en de zaak ging niet door. — In 1720 gelukte het echter zijn zoon Jacob, toen 62 jaar, gewezen rechter in Indië, met veel gevoel voor godgeleerdheid en aardrijkskunde, dus even veelzijdig ontwikkeld als wijlen zijn vader, de W. I. C. over te halen diens oude plannen ter hand te nemen en 3 harer schepen daartoe uit te rusten. — Het zoude echter een even onvruchtbare onderneming worden, als destijds in 1615.

16 Juli 1721 verliet het smaldeel, bemand met 223 koppen en goed be-

[1]) Zie „Linsch.-Ver." Dl. IV uitgegeven door F. E. Baron Mulert.

wapend, de reede van Texel. Jacob R. was „Admiraal van de vloot", maar wijl zelfs met groote kennis van jurisprudentie, theologie en geographie, bezwaarlijk een eskader van zeilschepen over den Oceaan is te brengen, berustte de leiding in den scheepsraad uiteraard bij de 3 gezagvoerders Jan Koster, Cornelis Bouman en Roelof Rosendael. — De eerste aanlegplaats was het eiland S. Sebastiao bij Santos in Brazilië, waar van 15—30 Nov. vertoefd werd om zich te ververschen. Op het volgende traject geraakte Bouman bez. R. de la Plata, op 17 Dec. door mist van het „geselschap" af. Roggeveen in zijn journ., begrijpt niet hoe dit mogelijk is „jndien hetzelve niet voorbedagtelijk was geschiet" [1]; eerst bij de I. Fernandez E^n, de afgesproken „verwachtplaets" [2], zou men later weer bijeen komen.

1 Jan. 1722 werden de Falkland E^n omzeild en waren zij den 12^{en} op ruim 60° Br., op de Lengte van K. Hoorn; door overheerschend NW^{ke} winden was men zoover Zuidwaarts weggezet, steeds buiten zicht van land. Tot einde Jan. werd nog West gehaald, tot ruim 90° W.L. (K. Hoorn ligt op ± 67° W.L.) maar toen — niets van het legendaire „Zuydland" bespeurende — de koers Noord aangesteld met den wil naar La Mocha E. om zich daar te ververschen, wijl o.a. de „medegenome erweten reets seer oud en vuurig sijn", de stokvisch „ondeugende" en „de gort vol mijten en wormen" was. Maar bij „oculaire inspectie" werd La Mocha onbewoond bevonden en doorgegaan naar I. Fernandez, alwaar men 25 Febr. aankwam en hier Bouman aantrof, die er den vorigen dag ten anker was gekomen en nu zijn chef met „een soo vis en creeften" verwelkomde. Na destijds van de anderen te zijn afgeraakt, had hij meer onder den wal van Patagonië de reis alléén voortgezet, Staten E. aan de O-zijde gerond en daarna, af en toe in zicht van de Vuurlandsche kust, om de West en vervolgens om de Noord gestuurd. — 17 Mrt. werd I. Fernandez verlaten, eerst eenigen tijd WNW en toen recht W gehouden en zoodoende op Paaschdag 6 Apr. het eenzaam gelegen „Paasch E." ontdekt — het éénige dat deze reis zou opleveren, want de hoop dat dit „laage land de voorbode was van de streckende cust van 't onbekende Zuydland" bleek reeds spoedig ijdel te zijn.

Na 6 dagen toevens werd de reis vervolgd, met het voornemen van nu af „de route van Capn. Willem Cornelissen Schouten" in 1616 te volgen. Zoo stuurde men half Mei langs eenige der N^{ke} Paumotoe E^n, toen in den nacht van den 19^{en} het kleinste der 3 schepen op de koraalreven van een eilandje stootte en weldra moest worden verlaten. Nadat het bergingswerk was afgeloopen en de laatste sloepen naar de 2 andere schepen terugkeerden, bleek een vijftal „onbesonne gasten" meer dan genoeg van den tocht te hebben, want daarop te voorschijn komende, riepen ze de wegroeienden toe: „Wy wenschen u [*sic*] een behouden reys, segt onse vrin-

[1] Blijkens B.'s Journ. is hiervan geen sprake; maar er gebeurt op zee wel meer dat een „lantganger" niet begrijpt.

[2] Voor dit goed oud-Holl. woord voor *rendez-vous*, zie „Linsch.-Ver." Dl. I, p. 120.

den t'Amsterdam goede nagt, wy sullen hier blijven"! Op het laatste der hier aangeloopen eilanden, Makatea, bekwamen zij weder de zoo noodige verversching en werd het daarom „Verquikking E." genoemd.

In den raad werd thans besproken „hoedanig onse t'huysreyse behoorde werkstellig gemaakt te worden"; nl. òf zóóver om de ZW loopen tot men met W^{ke} winden Oostwaarts zou kunnen stevenen en dan rond K. Hoorn naar het vaderland terug, dan wel: Westwaarts voortgaan om benoorden N^{w} Guinea in O. Indië aan te komen en van daar naar Holland. Niet ontkend werd, dat men op de laatste wijze met de O. I. C. in conflict dreigde te komen en men vroeg zich daarom af, of het niet het beste zoude zijn den „koers te stellen na Nova Zelandia, om van daar .... Caap Hoorn te passeeren". Maar waar „volgens d'opgave van den Chirurgijn, naaulijx dertig koppen gants suyver en onbesmet sijn" wat de „schuurbuyk" betrof, waar rond K. Hoorn de zeereis zeer lang zou zijn en feitelijk in de „Scheepen niets te vinden is dat in die [Indische] gewesten kan gedebiteerd worden" waardoor aan de „negotie" der Cie concurrentie zou kunnen worden aangedaan — daar werd na rijpe overweging besloten, voorloopig West op te gaan, tot „op de polus hoogte van drie graden bezuyden d'Æquinoctiaal", om dan te beramen hoe verder de „retour over Oost-Indiën" te nemen. In principe was dus beslist, dat via Java zoude worden thuis gevaren.

In de volgende dagen werd N^{er} gestuurd dan in 1616 door Schouten geschied was en zoo liep men half Juni de O^{e} of Manoea-groep der Samoa-E^{n} in 't zicht, zonder hier evenwel te landen; een der eilanden werd „Bouman E." genaamd. Van de Verraders-, Cocos- en andere eilanden door Schouten en Le Maire bezuiden de Samoa E^{n} ontdekt, werden er dus thans geene gezien. — 1 Juli was men op 4° Z.Br. en werd „med unanimiteyd van stemmen verstaan", voorloopig benoorden N^{w} Guinea naar Boeton te loopen, om daar te ververschen. Zonder bizondere wederwaardigheden werd deze route, reeds bevaren door Schouten, Tasman e.a., afgelegd en naar Java doorgezeild en aldaar 3 Oct. aangekomen. Hier deed Gouv. Gen. Zwaardecroon met hèn, zooals Coen destijds met Le Maire en Schouten: de 2 schepen werden nl. in beslag genomen, de lading verbeurdverklaard en de bemanning, einde 1722, met een retourvloot naar Holland gezonden, alwaar zij in Juli 1723 aankwam. Doch evenals toén, had de O. I. C. zich ook nú vergaapt; zij wachtte echter geen proces van de W. I. C. af, doch stelde deze een schadevergoeding voor, waarover men het in 1725 eens werd.

———— Omstreeks dezen tijd verscheen Valentijn's bekende „Oud en Nieuw Oost-Indien" en bevat dit eenige opgaven die een denkbeeld geven van de geleidelijke uitbreiding, tot op dat tijdstip, van de handelsbetrekkingen der O.I.C. en van het voordeel dat zij afwierpen. Alleen de in-koopwaarde van de lading der retourvloot in 1721, bestaande uit 34 schepen, bedroeg toch 10½ millioen gld. — In totaal waren toen, sinds Cornelis de

Houtman in 1597 met de eerste schepen thuisvoer, 1450 retourschepen met 351½ millioen gld. inkoopwaarde aan boord — waarvan de ver-koop vlg. V. „nog wel ruim eens zooveel" opbracht — in het vaderland teruggekomen. — Volgens de Jonge werd het grootste deel dier lading naar Duitschland verkocht.

e. *Coertzen* (*Nederlandsch E.*, *Z*[ke] *Gr. Oceaan*) *1825*[1]). — Nog één kleine Ned. ontdekking door uit Holland via K. Hoorn naar O. Indië gezonden schepen, al geschiedde dit dan niet met handelsoogmerken, valt volledigheidshalve te vermelden. — 14 Juni 1825 werd nl. door Z.M. fregat „Maria Reygersbergen" commd[t] kapt. t. zee F. Coertzen en Z.M. korvet „Pollux" commd[t] kapt. luit. t. zee C. Eeg, op een reis rond de wereld, bij het doorzeilen van de groep der Ellice E[n] in den Gr. Oceaan, op ± 7° Z. Br. en ± 177° O. L. een onbekend eilandje aangeloopen en „Nederlandsch E." gedoopt. In 1886 telde de bevolking 320 zielen.

---

[1]) Zie J. J. Backer Dirks „de Nederlandsche Zeemagt" 1865 en „Pacific Islands" Dl. II, Sail. dir. der Br. Hydr.

E. REIZEN VAN UIT OOST-INDIE

1. NAAR ZUID-NIEUW-GUINEA EN NOORD-AUSTRALIË

a. *Jansz, met de „Duyfken" (G. v. Carpentaria, N. Austr.) 1605/6.* — Adm. Wolphert Hermanszn., in 1602 met zijn schepen op Banda liggende, vernam dat er op het toen nog onbezochte Nieuw-Guinea goud te vinden zoude zijn en besloot nu in „'t Collegium van den breeden raet", a/b van zijn schip de „Gelderlant" bijeengeroepen, om het jacht „Duyfken" naar Ceram te zenden, ter informatie „oft sy [daar] oock kennisse hebben van Nova guinea"; van uitvoering en resultaat van dit voornemen is verder niets bekend. — Van een volgende reis van dit schip weet men meer. 28 Nov. 1605 verliet het onder bevel van Willem Jansz, de reede van Bantam en werd, na Banda en de Key en Aroe E[n] te hebben aangedaan, naar Nieuw-Guinea overgestoken en van ongeveer 5° Z.Br. af, de kust Zuidwaarts gevolgd. Frederik Hendrik E. werd gerond, de Z-kust verder langs gezeild en bij de Z[ste] uitbuiging daarvan (± 141° O.L.) om de Oost een „open" gezien. Hier stuurde men aan de W-zijde langs en liep zoodoende ongemerkt den ingang van Torres Str. voorbij. Verder om de Zuid kreeg men weer voeling met den wal en verkende dien daarop in Z[ke] richting tot op bijna 14° Z.Br. Van af dit punt „K. Keerweer" gedoopt, werd naar Banda terugggekeerd. — Zonder het te weten was de „Duyfken" dus het eerste Hollandsche schip geweest, dat het Zuidland had bezeild en wel de O-kust van de Golf van Carpentaria in N. Australië.

b. *Carstensz met de „Pera" en „Aernem" (Als boven) 1623.* — Jan Carstensz nam in 1623 dezelfde route als Jansz, passeerde eveneens ongemerkt het „open" bij de Torres Str., 't welk hij „die droge bocht" noemde en keerde bij de „Staten revier" weder terug, zonder te weten dat hij bijna het eindpunt der G. v. C. bereikt had [1]). Op de thuisreis liep de „Aernem"

---

[1]) Op deze terugreis der „Pera" werd voor het eerst het **Sneeuwgebergte** van Nieuw-Guinea gezien. De dato 16 Febr. 1623 meldt Carstensz hierover: „wesende ontrent 1½ mijl van 't lege landt op 5 ende 6 vaem cleijgrondt; landtwaert in, na gissinge 10 mijlen, verthoonde hem overhooch geberchte dat op vele plaetsen wit met snee bedect lach, wesende certain vrij wat vremts als op bergen, soo na de linie equinoctiales gelegen, snee te hebben". — De O[e] kam van dit gebergte ,waaronder de „Wilhelmina Sneeuwtop"

Westwaarts van hem af en ontdekte zoodoende den overwal der Golf, welke sedertdien „Arnhemsland" heet; het toen ook voor 't eerst geziene „v. Speult's land" (aldus genoemd naar den Gouv. der Molukken) is vrij zeker het thans nog zoo geheeten „Groote Eylandt", halverwege de W-kust der Golf gelegen.

c. *Pieterszn. (Melville E., N. Austr.) 1636.* — In dit jaar zond Gouv. Gen. van Diemen andermaal 2 schepen, onder Gerrit Thomasz Pool en Pieter Pieterszn., naar deze gewesten. Pool werd op de ZW-kust van Nieuw-Guinea vermoord en daarna zeilde Pieterszn. naar de N-kust van Australië, o.a. om nader Arnhems- en v. Speult's l^d^ te verkennen. Deze liep hij echter niet aan, maar ontdekte het meer W^k^ gelegen „Melville E."; hij bezeilde alleen de N-kust er van en ging toen door naar Timor. Daar hij niet bemerkt had dat het een groot eiland was, noemde hij die kuststrook „v. Diemensland."

2. DE NADERE VERKENNING VAN HET GEHEELE „ZUIDLAND" (AUSTRALIË)

a. *Tasman en Visscher (Tasmanië, Nieuw-Zeeland, Tonga en Fidsji E^n^) 1642/3* [1]. — „Om het ten deele bekende ende noch onbevaren Suijd ende Oosterlant te beseijlen, pertinent t'ontdecken, mitsgaders ingevolge eenige importante landen, ofte ten allerminsten bequame passagien naer bekende rijcke plaetsen op te doen" werd per Resolutie van 1 Aug. 1642 door Gouv. Gen. van Diemen [2]) besloten, de schepen „Heemskerck" van 60 last en „Zeehaen" van 100 last uit te zenden en „den E. Abel Janssen Tasman tot commandeur van beijde .... gestelt". Yde Tjercxzn. Holman, schipper op de „Heemskerck", zoude bij zijn overlijden „in desselfs plaetse succederen", doch in de Instructie leest men dan: „In saecken die de zeevaert als courssen ende t'ontdecken van de landen &a aengaen, sal den stierman maijoor Francoijs Jacobsen [Visscher] de tweede stem occuperen, en desselfs advijsen in behoorlijcke achtinge genomen werden, wesende dese reijse met sijne communicatie geconcipieert". Hieruit blijkt dus dat al werd aan Tasman, en na hem aan Holman, uithoofde van hun zeemanschap en gezaghebbend optreden de uitvoering en leiding van het geheel toevertrouwd, ontegenzeggelijk Visscher als ontwerper en opsteller van het reisplan, de leider was in wetenschappelijken zin. Hun aller samenwerking is steeds goed geweest.

14 Aug. 1642 vertrokken de schepen van Batavia, resp. bemand met

(M. 4750) werd in 1909 bestegen door een Ned. exp. onder H. A. Lorentz en J. W. van Nouhuys; van de W^e^ kam, werd de destijds door C. geziene „Carstensz Sneeuwtop" (M. 4788) in 1912 tot op de sneeuwgrens (± M. 3300) benaderd, door een Eng. exp. onder A. F. R. Wollaston, beschermd door een detachement soldaten v. h. Ned. Ind. Leger.

[1]) Zie J. E. Heeres „Journal of Tasman" en „Linsch.-Ver." Dl. XVII uitgeg. door mij.

[2]) De Eng. geschiedschrijver Burney zegt terecht van hem: „a name which will ever rank among the greatest promotors of maritime discovery."

60 en 50 „cloecke koppen", gevictualieerd voor 18 maanden en ruim voorzien van ruilmiddelen, met eerste bestemming naar Mauritius. Hier hadden eenige voorzieningen aan tuig en rondhout plaats — vermoedelijk waren zij te overhaast weggezonden — zoodat eerst na een maand toevens aldaar, 8 Oct. de eigenlijke reis aanving. Volgens de Instructie moest eerst Z[k] gestuurd worden tot 52 à 54° Br., „ende bij aldien op sulcken hooghte geen landt ontdeckt" was, alsdan „den cours recht Oost" aangesteld worden. — Hier splitste zich de opdracht in tweeën: 1° òf Oost doorloopen tot op de Lengte der Solomon E[n], zoo noodig nog 200 mijl verder, om „een doorgangh uijt d'Indische inde Zuijdzee" en aldus „een corte passagie nae Chilij te vinden" en daarna langs de S. E[n], Nieuw-Guinea, de G. v. Carpentaria en de N- en NW-kust van Australië, terug naar Batavia; dan wel 2°: Oost sturen tot op de Lengte der eil[en] S. François en S. Pieter (tot welk punt, komende uit het Westen, de Z-kust in '27 bezeild was door Thyssen) alsdan van hieraf die Z-kust Oostwaarts verder volgen en zien of het Zuidland aan Nieuw-Guinea vast lag en zoo niet, dan evenals in sub. 1° de N- en NW-kust v. Austr. verkennen, om vervolgens naar Java terug te keeren. — Tasman koos de eerste route, wellicht ook omdat G. G. en R. v. I. meenden, dat deze beter was wijl het Zuidland en Nieuw-Guinea „waerschijnelijck .... sonder scheijdingh aeneen palen". Had hij de tweede genomen, dan was hìj het geweest, en niet Cook in 1770, die Australië aan de Z-, O- en N-zijde omzeild en dus in zijn geheel verkend had; in zooverre derhalve te betreuren dat hij deze niet nam.

Een maand na het vertrek uit Mauritius had men, gemiddeld ZO behouden hebbende, 49° Br. bereikt; maar hier achtte Tasman het beter niet méér Zuid te halen, doch op Visscher's advies eerst den parallel van 44° en later dien van 40° Br. te volgen, een en ander wijl de zee „seer onstuimich" werd en door de groote koude het „volck begint Zeer in te vallen." Het geluk diende hem daarbij, want had hij toch op 50° Br. maar steeds om de Oost blijven doorsturen, dan zoude hij niets anders als lucht en water gezien hebben, vóór hij 200 mijl beoosten den merid. der Solomon E[n], om de Noord was gegaan. Maar thans liep hij 24 Nov. 1642 op ± 42° 25′ Z.Br. „Zeer hooghlandt" in 't zicht: de W-kust van Tasmanië, toen door hem gedoopt „Anthoonij van Diemens landt". Om de Zuid werd er langs gezeild en daarna bijna de geheele O-kust gevolgd, hier en daar onder den wal ankerende, zonder evenwel met inlanders in aanraking te komen. — 5 Dec. met dag, bij de NO-P[t] van Tasmanië gekomen, zag men dat „het landt om de noort west ontvalt"; Tasman kon hier dus een zeestraat vermoeden en inderdaad ligt daar de Banks Str. die, uitkomende in de Bass Str., het eiland van Australië afscheidt. Doch daar de wind NWtW en hem dus „genochsaem tegen was", stelde hij hier geen verder onderzoek in, maar stak met den koers „rechtoost" in zee en zag zoodoende den 13[en] opnieuw „hooch verheven" kust vóór zich, ditmaal: Nieuw-Zeeland. Tasman noemde het „Staten landt", „alsoo wel conde wesen'

— hoewel „onzeecker" — dat „dit landt aen het state Landt vast Zoude wesen" dat in 1615 door Schouten en Le Maire nabij K. Hoorn was ontdekt. Zuidwaarts op, dit nieuwe land te verkennen, zooals hij bij Tasmanië deed, was hier met zijn slecht bezeilde schepen niet mogelijk, met het oog op de heerschende ZW^{ke} winden en de ZW^{ke} strekking der kust. Hij liep er daarom NO langs en ging den 18^{en} in een kleine baai voor anker, later de „Mordenaers Baij" genoemd, wijl een zijner sloepen er door de inboorlingen werd afgeloopen. Men kwam nu weldra in de ruime bocht tusschen het N^{k} en Z^{k} eiland van Nieuw-Zeeland, zag daar wel de passage tusschen die beide [1]) — later door Cook van af de O-zijde doorgevaren en sedertdien Cook Str. geheeten — doch koerste verder Noordwaarts langs den wal, totdat 6 Jan. 1643 bij het thans nog geheeten „Drie Coninghen E.", Nieuw-Zeeland's N-P^{t} („Cabo Marija Van Diemens") werd gerond.

Met O^{ken} koers stuurde Tasman nu de eigenlijke „Zuijtzee" in, met het voornemen „tot de langhte van 220 Graden" (d.i. ± 160° W.L. Gr.) door te loopen „wijckende als dan na 't noorden .... tot de Zuijder breete van 17 Graden, als wanneer den cours recht west stellen Zullen". — De hier in den Z^{en} zomer heerschende O^{ke} winden (hij rapporteert dan ook: „de Zee schiet seer aen uijtten oostelijcker handt") dwongen hem echter reeds eerder N^{k} op te gaan en zoo ontdekte hij 20 Jan. de Tonga E^{n}; het grootste: Tongataboe, noemde hij „Amsterdam", eenige andere „Pijlstaert", „Rotterdam" en „Middelborch". Nadat hij zich hier een 10-tal dagen ververscht had, werd de reis Noordwaarts vervolgd tot op 17° Br. en daarna de steven naar het Westen gewend; het verst O^{ke} punt op dezen ontdekkingstocht was hiermede bereikt. — Enkele dagen later, 6 Febr., liep men daarop de Fidsji E^{n} (destijds „Prins Wijllems E^{n}" genoemd) in 't zicht en beleefde hier een der gevaarvolste momenten der geheele reis. Onverwachts bevonden zij zich toch bij het dagworden „rontom in veel reven... daer seer om bedrouft waren". Geen wonder — recht West vóóruit, benedenwinds, werd een lang rif bemerkt, dat zich ver Noord- en Zuidwaarts uitstrekte, met „barningh, daer niet boven conden Zeijlen". Stranding leek onvermijdelijk, maar op het laatste oogenblik werd ontdekt, iets „aen lij een kleijne plaets van ontrent 2 Scheeps langhte wijdt, daer het niet aen barnde". Dààr lag dus de eenige kans op redding. Het roer toen òpgehaald en „hielden daer op dragende, alsoo" — gelijk het zoo sober doch veelzeggend opgeteekend staat — „der anders geen uijtcomste waer". En die wàs er, al ging het toen „op 4 vadem Tusschen de clippen door, doch met groote Zorge". Gelegenheid om ergens veilig te ankeren, werd niet gezien en derhalve „stelden onzen cours noort waert aen om by daegh uijt al deze vuijlen te geraecken, soo het mogelijck is."

[1]) Blijkens een krt. door Visscher geteekend, voorkomend in het zgn. „Huydecoper Journ." van deze reis en gereprod. in Heeres' „J. o. T." p. 112; zie ook „Linsch.-Ver." Dl. XVII, p. LXVIII.

Dank zij Tasman's zeemanschap en zijn gelukkig gesternte, geraakten zij er dan ook uit en werd nu besloten voorloopig N[k] te blijven dóórleggen en eerst op 4° Br. „recht west tot de cust van Nova Guinea" te gaan sturen. Tasman wist nl. dat Le Maire in 1616 op deze Lengte, meer om de Noord „Zulcke Eijlanden niet gevonden en heeft" en het vaarwater daar dus schoon was. Maar „doncker dijsich mottich regenachtich weer .... uijtten noordelijcker handt", waardoor „in vijff etmael Zon noch maen noch sterren" zich vertoonden en Tasman terecht vermoedde dat de NW-moesson hier „continueerlijck is waijende", brachten zooveel tegenspoed, dat men 7 weken noodig had vóór 5° Z.Br. was bereikt; over de hemelsbreed daarbij afgelegde NW 300 mijl, zoude een 15 mijl-stoomer $3^1/_3$ etm. gedaan hebben. — 22 Maart werd ten laatste weer land gezien, de toen zoo genoemde „Onthong Java E[n]" (Liuniuwa E[n]) „inde twintich .... cleijne drommeltjens .... altezamen in een reciff"; deze groep was reeds door „Le Maire inde caerte geleijt". Met deze aanzeiling kwam Tasman dus weder in de toen bekende wereld aan en was hiermede derhalve zijn eigenlijke ontdekkingsreis geëindigd.

Het ging nu verder Westwaarts op, soms reeds geziene, soms nog onbekende eilanden passeerende en deze dan benoemende (aldus: „Caens E"., „Gardenijs E"., „Visscher E[n]"); veel „Faveur" van stroom werd daarbij ondervonden „zoo dat alle dage aente Zien meer west vorderden, als Zichtbaerl[k] over 't water voort gaende was". Bij de NO-P[t] van Nieuw-Ierland gekomen, d.i. bij de groote eilandengroep genaamd „Bismarck Arch." die tegen de NO-zijde van Nieuw-Guinea ligt, meenden zij de kust van dit laatste reeds „aenboort" te krijgen. Maar dit geschiedde eerst, toen men 18 April, na Nieuw-Ierland en Nieuw-Hanover gerond en daarop Z[k] gekoerst te hebben, zonder het te vermoeden de Dampier Straat passeerde, die Nieuw-Brittannië van Nieuw-Guinea scheidt. Jammer genoeg stuurde Tasman te ver aan den N[en] ingang dier passage voorbij, terwijl hij nog al hoopte hier een „door ganckt [te] Vinden nae Caep Keerweer [1])", op de O-kust der G. v. Carpentaria. Was hij toch tóen die Dampier Str. ingezeild, dan had hij vrij zeker na het ronden van Nieuw-Guinea's ZO-P[t] ook de lang gezochte Torres Straat gevonden; zijn opdracht om de N- en NW-kust van Australië te verkennen, had hij dan tevens kunnen volvoeren.

Van dat laatste voornemen kwam ook uit anderen hoofde niets, want na de N-kust van Nieuw-Guinea langs gestuurd te hebben en benoorden Waigeoe om, Ceram te zijn genaderd, was het reeds einde Mei geworden. De ZO-moesson stond derhalve in de Arafoera Zee reeds krachtig door en opwerken daartegen in naar de G.v. Carpentaria, was niet doenlijk; door Str. Boeton en langs Z. Celebes werd daarop koers gezet naar Java. 15 Juni 1643, 10 maanden na het vertrek uit Batavia lieten de „Heems-

[1]) Zie boven bij E, 1, a. p. 45

kerck" en „Zeehaen" daar ter reede weder het anker vallen; met een „Godt zij geloft ende gedanckt voor behouden reijse Amen", sluit Tasman dan zijn Journaal[1]) af en beeindigde hiermede een der merkwaardigste Nederlandsche ontdekkingsreizen. — Komt Tasman daarbij terecht de verdienste toe, zijn schepen behouden en met gering verlies van volk te hebben teruggebracht — een weinig voorkomend feit in die en ook in later tijden — Visscher's arbeid op het gebied van plaatsbepalingen en in kaart brengen kan, gezien de eenvoudige hulpmiddelen die destijds ter beschikking stonden, inderdaad hoog geroemd worden, ongeacht wat oppervlakkige beoordeelaars somtijds in tegengestelden zin gelieven te beweren [2]).

b. *Tasman en Visscher* (*Noord- en West-Australië*) *1644* [3]). — Het lag niet in den aard van een voortvarend vastbesloten man als Gouv. Gen. van Diemen, om een onafgedaan gedeelte van een vraagstuk dat hij opgelost wenschte te zien, lang op beantwoording te laten wachten. Reeds in Oct. '43 wilde hij „de voijagie .... met een propre macht" doen hernemen, om „de passagie nae Chilij te vervolgen .... ende door Godes hulpe [*sic*] t'eiland Chilij-Waij [4]) de Spangiaerden afhandig te maken, ende .... enpassant eenen goeden buijt in Zuijdzee" te behalen. Maar deze plannen, waarbij dus thans meer de passage naar de Zuidzee, dan de verdere ontdekking van het Zuidland, op den voorgrond trad, kwamen niet tot volvoering. Door „malignatie der Portugesen" was hij verplicht zijn „force tegens hun te gebruicken", zoodat „den Castiliaen .... in de Zuijtzee .... voor dees tijd moeten ongemolesteert laten"; hij troostte zich daarbij met de opmerking: „Ondertusschen bewerckt den moedigen Portugees hier te lande sijn eijgen bederff". — Een paar kleine schepen kon hij echter ter beschikking stellen, om „de nader ontdeckingh deser Zuijder landen ernstig bijderhant" te nemen „in vaste hope noch iets proffitabels op te doen"; het waren de jachten „Limmen" en „Zeemeeuw" resp. van 60 en 50 last en met 56 en 41 koppen en het quel of galjoot de „Bracq" met 14 man. Tasman was weder opperbevelhebber, Visscher voerde als „schipper-piloodtmajor" het commando op de „Limmen", Dirck Cornelisz Haen (plaatsvervangend opperbevelhebber) op de „Zeemeeuw" en Jasper Jansz Koos op de „Bracq". De opdracht was: 1° het zoeken naar een doorgang tusschen Nieuw-Guinea en Australië, en de verkenning van de N- en NW-kust van dit laatste (een en ander op den vorigen tocht onafgedaan gelaten) en 2° nagaan of het pas ontdekte Tasmanië één geheel uitmaakte met het Zuidland en of het soms „binnendoor" van af Carstensz's „Staten rivier" (dus van uit het diepst der G. v. Carpentaria) te bereiken was.

---

[1]) Het eenig bekende M. S. exemplaar dat van zijn handteekening voorzien is, berust in het Alg. Rijks Arch. te 's-Gravenhage.

[2]) Een en ander uitvoerig aangetoond in vnd. Dl. XVII, p. 199 en v.v.

[3]) Zie noot 1, p. 46.

[4]) Chiloë, op de kust van Chili.

29 Jan. 1644 werd te via Makasser, Ambon, Batavia het anker gelicht en Banda en Aroe E[n] naar ZW-Nieuw-Guinea gestuurd. Fred. Hendr. E. werd hier gerond, de Z-kust langsgezeild, aldaar verschillende groote riviermondingen verkend en bij Carstensz's „droge bocht" — de Z[ste] uitbuiging der kust, op ± 141° O.L., werd nu „droog hoeck" genoemd — de kust losgelaten en om de Zuid gegaan. Ongeveer 2° Z.[er], op 11° Br., maakte Tasman weer land en ankerde vrij zeker tusschen het Z[ste] eil. in Torres Straat en de N-Pt. van Australië, dus in de mond der Endeavour passage. (Cook noemde deze aldus naar zijn schip toen hij ze in 1770 ontdekte, komende van Australië's O-kust). Tasman was hier echter even onfortuinlijk als Iansz in 1606 en Carstensz in 1623, want ook hij vervolgde zijn reis langs de O-kust der G. v. Carpentaria, zonder ook slechts één der passages, die tusschen de eilanden in Torres Straat van den Indischen naar den Grooten Oceaan leiden, te hebben gevonden. Dit feit is te meer bevreemdend, waar hem juist het kleine „quel de Brack" was meegegeven om het „voor 2 à 3 dagen bochtwaert in" te zenden „om te vernemen of binnen die groten inwijck geen doorgangh in de Suytsee is"; of hij dit echter gedaan heeft, is om na te noemen redenen, niet vast te stellen. — En nu: het speelsche toeval! Terwijl in 1606, '23 en '44 van Hollandsche zijde gepoogd werd van uit het Westen daar een doorgang te vinden, komt enkele maanden na Willem Iansz., de Spaansche zeevaarder Luiz Vaes de Torres met de „San Pedro" van de Oostzijde aanzeilen en dáár — zònder een passage te vermoeden, zònder er dus naar te zoeken, zònder ze te zien, vaart hij er door ... zònder het zelf ooit geweten te hebben! [1]) Inderdaad: „at sea something must be left to chance" zooals Nelson steeds zeide.

Voorbij „Staten revier" gekomen, bemerkte Tasman dat vrij spoedig de Z[ke] strekking der kust daar eindigde en er zich géén doorgang naar Tasmanië, naar welke hij hier volgens de Instructie moest zoeken, voordeed; hij zag toch dat hij zich in een „Groote spatieuse bocht off Golphe" — die van Carpentaria [2]) — bevond. Deze werd nu verder aan de W-kust langsgezeild, hier en daar ankerende, en zoo Westwaarts voortgaande, de geheele N-kust van Australië verkend. Bij het door Pieterszn. in 1636 ontdekte v. Diemensland gekomen, het Melville E. van thans, zeilde hij wel de groote baai in, die dit a/d O- en Z-zijde van den vasten wal scheidt, maar schijnt hij niet bespeurd te hebben dat in het diepst dier baai, een zeer ruime zeestraat achter v. D.'s I[d] omliep en dit dus tot een eiland maakte. — Tot op ongeveer 23° Z. Br. zette hij de kustverkenning voort en keerde toen naar Batavia terug, alwaar hij begin Aug. '44 aankwam.

Het is te betreuren, dat nimmer het Journaal van deze reis is gevonden;

---

[1]) Eerst in het laatst der 18[e] eeuw, toen de Engelschen Manilla innamen en daardoor toegang kregen tot de Spaansche archieven, kwam dat resultaat van Torres' reis aan het licht.

[2]) Vermoedelijk later zoo door v. Diemen genoemd naar den oud-Gouv. Gen. Pieter de C., destijds voorzitter van het college van H.H. XVII.

niets is van deze bekend als Tasman's zeiltrek op een kaart van 1644, zoogenaamd [1]) door hem vervaardigd. Die trek geeft wel vrij goed den kustvorm aan zooals deze in werkelijkheid is, maar dit is dan ook het eenig bekende resultaat dezer reis. Meer in het bizonder van Visscher's werkzaamheden, valt dan ook jammer genoeg niets vast te stellen en tevens zal onopgehelderd blijven, waarom aan bovengenoemd tweede deel der opdracht, door Tasman geen gevolg is gegeven. — „Hebben oock niet[s] advantagieus opgedaen, maer wel arme naeckte strantlopers, sonder rys, noch eenige considerable fruiten, seer arme ende op veele plaetsen quade genatureerde menschen" —aldus G. G. en R. v. I. aan H.H. XVII in Holland. Dit Tasman te verwijten ware zeker onbillijk, want bij „naeckte strantlopers" is nu eenmaal geen „gout ende silver" te verwachten en met hen geen „proffijtelijcke" handelsbetrekkingen aan te knoopen; maar niet te ontkennen valt, dat de autoriteiten te Batavia met reden ontstemd waren, dat zoowel op deze als op de vorige reis „tot ondersoeck vande gelegentheden .... niet al te grooten devoir aengewend, maer ten principalen noch alles voor een curieuser successeur opengelaten" was geworden [2]). Hier denke men o.a. aan zijn niet ernstig zoeken naar vermoede, of onderzoeken van geziene passages: Banks-, Cook-, Dampier-, Torres- en Melville Straten, waarbij hij somtijds wist voor keerpunten op zijne reizen te staan. — Uit zeeman's oogpunt komt hem intusschen weder den wel verdienden lof toe, ook thàns de schepen behouden te hebben binnengebracht.

3. NAAR JAPAN, DE ZGN. GOUD EN ZILVER E^N EN KOREA

a. *Specx (Japan) 1609.* — A/b van de „Liefde" waarmede Quakernaak in 1600 Japan bereikte [3]), bevond zich ook een zekere Melchior van Santvoort, die er weldra als koopman tot eenig aanzien kwam. In '05 vertrok hij met Q. van daar en vertoefde toen langen tijd in Patani op de O.-kust van het Malakka schiereiland, alwaar in '02 door van Neck, terugkomende van Macao in China, een handelspost was gevestigd. Het hoofd hiervan, nadere betrekkingen met Japan wenschende aan te knoopen, zond daartoe in '08 van Santvoort weder derwaarts o.a. met geschenken aan den Shogoen of Rijksbestuurder; de zending slaagde naar wensch, want de O. I. Compagnie kreeg vergunning een factorij in Japan op te richten. Als eerste „factor" werd daarop aangewezen de opperkoopman Jacques Specx, die in Aug. 1600 met de „Roode Leeuw" en het jacht de „Griffioen" in Japan aankwam en nu op Hirado of Firando, op de NW-kust van Kioeshioe, de eerste Hollandsche nederzetting stichtte. Vrees voor uitbreiding van het Christendom en de zucht om zich zooveel mogelijk van

[1]) Zie over deze krt. „Linsch.-Ver." Dl. XVII, p. LXXVI en v.v.
[2]) Als voren p. XCI en v.v.
[3]) Zie boven p. 30.

de buitenwereld af te scheiden, waren echter oorzaak dat het Japansche gouvernement in 1641 mededeelde, dat die vestiging te Firando moest worden opgeheven en alleen onder zeer beperkende en voor den handel bezwarende bepalingen naar het eilandje Deshima bij Nagasaki mocht worden overgebracht [1]).

b. *Quast en Tasman (Bonin E^n, de zgn. Goud en Zilver E^n beO Japan) 1639* [2]). — Voor het eerst was omtrent deze „rijcke" E^n gerapporteerd door een Port. schip in Sp. dienst, dat in 1583 van Manilla naar Mexico gaande, onder de kust van Japan door stormweer uit het Westen werd beloopen en gedurende acht dagen steeds verder om de Oost afdreef, tot het twee onbekende eilanden in 't zicht liep. Aan wal gekomen, kreeg men den indruk dat zij waren: „muy rricas, muy pobladas de gente, de mucha policia" en bevond men dat goud en zilver op het strand slechts voor het oprapen lag! De ligging werd opgegeven: ± 400 Sp. M. (± 330 G.M.) Oost van Japan, tusschen 35° en 40° N.Br. — Van Sp. zijde volgde hierop in 1586 en 1611 een nader onderzoek, doch begrijpelijkerwijze werden de eilanden niet teruggevonden.

In Indië kreeg Gouv. Gen. Brouwer hierover in 1635 bericht via Japan en besloot ook hij ze te doen opsporen; doch zijn opvolger v. Diemen, hoewel aanvankelijk geneigd de gemaakte plannen te laten uitvoeren, zag na later ontvangen inlichtingen van de onderneming af. H.H. XVII, door Brouwer van een en ander op de hoogte gebracht, dachten er echter anders over en zoo werden in 1639 de fluitschepen „Engel" en „Graft" voor dit doel uitgerust en het opperbevel opgedragen aan Commandeur Matthijs Hendricxsen Quast, goed bekend in de Japansche wateren. Tasman was schipper op de „Graft" en tevens onderzeevoogd, Lucas Albertsen voerde het bevel op de „Engel"; elk schip was bemand met 45 koppen. De opdracht luidde: op 36 à 37° N.Br., tot op ± 600 Sp. M. Oost van Japan, naar die eilanden zoeken en daarna zoo mogelijk benoorden Japan om, via „Choré" en „Tartarien" tot het aanknoopen van handelsbetrekkingen, naar Batavia terugkeeren; geheimhouding van het doel der reis werd allen opgelegd.

2 Juni '39 vertrokken de schepen van Batavia, gevictualieerd voor 12 maanden en ruim voorzien van ruilmiddelen, maar zooals gewoonlijk in die dagen: slecht uitgerust; lekspringen, breken van rondhouten en tuig, kwam dan ook herhaaldelijk voor. Als bijna altijd was ook de bergruimte voor water en brandhout te klein en de ballast veel te gering. Het

[1]) Hoe men zich destijds in Japan en wellicht nog lang daarna, de verhouding met Holland voorstelde, blijkt uit het feit dat in een Jap. reisgids van ± 1894, betreffende voorwerpen uit Holland afkomstig in de mausoleums van Ieyasoe en Iemitsoe in Nikko, vermeld staat, dat zij in de 1e helft der 17e eeuw aan den Shogoen geschonken waren door „zijn vazal, den Koning van Holland"!

[2]) Zie Heeres' „Journal of Tasman". Journ., kaarten enz., op de „Engel" bijgehouden, berusten op het Alg. Rijks Arch. te 's Gravenhage.

gevolg hiervan was, dat reeds op Aor op de O-kust van Malakka en later, na de NP[t] der Filippijnen te hebben gerond, op de NO-kust van Luzon een en ander moest worden bijgeladen. 10 Juli ging het nu van hier den Grooten Oceaan in, een week later werd op 20° 40′ N.Br. het Parecevela rif ontdekt, destijds „Engels Drooghte" genoemd, en 20 en 21 Juli tusschen 25° en 27° N.Br. de Bonin E[n] voor 't eerst aangeloopen; deze ontvingen de namen „'tHooge Meuwen", „Engel"- en „Graft-Eylandt". [1]) Hoe er daarop gedurende ruim 4 maanden vruchteloos gekruist werd naar die „muy rricas" E[n], toont nevensgaande kaart aan. Veel ellende werd er geleden, de „Engel" had 11 dooden en 20 zieken waaronder vele ernstige gevallen, de „Graft" resp. 11 en 18 en daar beide schepen voortdurend lek werden en de timmerlieden ziek lagen, moesten de pompen bij het vele slechte weder steeds gaande worden gehouden; onder hen die nog op de been waren, kwam bovendien veel scheurbuik voor door het groote gebrek aan verversching. Van een bezeiling van Tartarije en Korea benoorden Japan om, moest dan ook afgezien worden en zoo kwamen de schepen na de Z-kust van Japan in 't zicht te zijn geloopen — uit vrees van daar vastgehouden te worden, deed men ze niet aan — 24 Nov. voor fort Zeelandia op Formosa ten anker; het aantal dooden was tot 20 en 21 gestegen en de overgeblevenen waren allen ziek. Een treurig einde voor zulk een vruchtelooze reis — en tòch bleken later H.H. XVII van oordeel te zijn, dat alsnog een poging moest gedaan worden om die eilanden te vinden en de kust van Tartarije benoorden Japan te bezoeken.

c. *Vries met de „Castricum" (de zgn. Goud en Zilver E[n] beO Japan, Kurillen, Sakhalin) 1643.* [2]) — Hoewel het beleg van Malakka, de zaken op Ceylon en de eerste Zuidland-reis van Tasman op schepen en mannen der O.I.C. beslag legden, wist de voortvarende Gouv. Gen. van Diemen de middelen te vinden, om reeds in 1643 aan den wensch der Bewindhebbers te voldoen, om de pogingen van Quast en Tasman te herhalen. „'T succes van d'een ende d'ander wordt UEd. nae desen gecundicht" meldde hij naar Holland. — Begin Febr. '43 lagen dientengevolge zeilree te Batavia de fluit „Castricum" schipper Pieter Willemsz Knechtjes en het jacht „Breskens" schipper Hendrick Cornelisz Schaep, „gemant met 110 cloecke koppen, daeronder 10 soldaten" onder het opperbevel van den schipper-Commandeur Maerten Gerritsz Vries; Schaep zoude in zijn „plaetse succederen", als hij „(dat God verhoede) quaeme te overlyden." De vic-

[1]) Daar geen Journ. dezer reis vóór 1842 werd gevonden, zijn helaas deze namen niet behouden gebleven. Maar de vrij juiste ligging toont weder aan de nauwkeurigheid van het g e g i s t bestek der Hollandsche zeevaarders in die dagen; want meer dan op zonsbreedtewaarnemingen met primitieve instrumenten, berustte het op zuiver sturen en loggen en het zorgvuldig afzetten van koers en verheid op de kaart.

[2]) Het eenig bekende Journ. dezer reis, afkomstig van opperstuurman Cornelis Jansz Coen a/b „Castricum", was indertijd eigendom der fam. Huydecoper in Utrecht en deze vergunde in 1858 aan P. A. Leupe om het te laten reproduceeren door het Kon. Inst. v. T. L. en V. K. v. Ned. Ind.

tualieering was weder voor 12 maanden, maar door de ondervinding geleerd, was men thans „daer omme van watervaeten ryckelyck versien"; ook aan de verdere uitrusting waren „groote costen" besteed.

De opdracht was thans ruimer dan vroeger en luidde: benoorden Japan om, op ± 45° N.Br. de kust van „*Tartaria* ofte *Cathaya*" verkennen en deze „Noordwaerts, ofte soo die strecken mach" onderzoeken. Men meende nl. destijds, dat die onherbergzame Siberische kust „met civiele menschen is gepopuleert" en zich daar groote rivieren en steden bevonden, wier namen zelfs werden opgegeven! Eventueel moesten er ook handelsbetrekkingen aangeknoopt worden en zoude men „indien de overheyd sulcx ernstich begeren mochten", alsdan daar eenige „gauwe, wellevende en minnelycke jonge borsten" achterlaten, met „eenige coopmanschappen, tot preuve van negotie" en „hun vastelyck toeseggen, 't naeste jaer .... daer weder [te zullen] verschynen". Indien „dat land van soo mogenden Coninck werd beheerscht", dan zoude men de achtergelaten „residenten wel mogen gelasten, een reyse nae 's rycx hooftstad te doen, om de Conincklycke Maij^{t}, met een presentje van de medenemende rariteyten, uyt onsen name te congratuleren." — Tot „de Westcuste van 't onbekende *America*" zoude kunnen worden doorgegaan, die verkend en dan naar de O-kust van Japan teruggekeerd worden, om van daar „d'ontdeckinge van 't goud- en silverrycke eyland [te] hernemen", door „op den paralel van 37½ graden, 350 mylen recht Oost aen" te gaan. „Soo 't niet bejegent" werd, zoude òf „al cruysende van de 37 tot de 35 graden" naar Japan teruggezeild worden en dan via Formosa huiswaarts, òf „soo de Westelycke passaetwind 't weder keeren nae *Japan*, op de voorgestelde breedte by cruysende wyse (als aparent) niet gedooght", doorgeloopen worden naar Amerika [1]), zoo „om iets van desselfs gelegentheyt te ervaren", als om „wat te ververschen"; van hier dan terug naar Formosa.

„Naer dat haer in *Tarnaten* ververscht" hadden, werd 4 April weder onder zeil gegaan en beoosten de Filippijnen langs, naar Japan gestuurd. 19 Mei waren zij bij het Hachijoshima E. ± 30 G.M. Zuid van Japan's ZO-P^{t}, toen er „subytelyck soo vehemente storm uyt den S." opstak, dat de „Castricum" nauwelijks aan een stranding ontsnapte en van de „Breskens" af geraakte; Vries noemde dientengevolge dit eiland „'t *Ongeluckich* E." Hij zette nu langs Japan's O.-kust de reis alleen voort en liep 7 Juni de Z-P^{t}. van Jezo in 't zicht. De ZO-kust van dit N^{ste} der groote Japansche E^{n} daarop volgende, bemerkte hij niet — vrij ver uit den wal blijvende en veel mist ondervindende — waar die kust ophield en overging in de ZO-kust der Z^{ste} Kurillen. Eerst bij de breede passage tusschen het 1^{e} en 2^{e} der Kurillen gekomen (resp. Yetorup en Urup) op

[1]) In de Instr. staat t.d.p. „met een Noorden cours de Zuyd-Westcust van *A*." aandoen. Noord en Zuid zijn hier in tegenspraak met elkaar; waar later gesproken wordt van: daarna „Zuyd-Westwaerts over te lopen" naar Japan, moet dus N o o r d-Westcust gelezen worden.

± 45° Br., 18 Juni, zag hij de gelegenheid vóór zich, om ingevolge zijn Instructie West op te gaan, om de kust van „*Tartaria* ofte *Cathaya*" te verkennen. Die zeestraat, door hem „Canael *de Vries*" genoemd en sedertdien Straat Vries geheeten, stuurde hij nu in, Yetorup: *Statelant* en Urup: *Companyslant* „baptiserende". Onder de ZW-P^{t} van dit laatste ging hij ten anker, dacht dat het „onbewoont van menschen" was en nam er daarop „solemnele possessie" van, vermeenende dat hier „Noorder *America*" reeds begon.

In de volgende weken „in een groote, woeste, onstuymige See gecomen", verkende hij eerst de NW-kust van Statelant, zag toèn ook dààr een doorgang en zette het derhalve als een eiland op zijn kaart. Van hier stak hij, na een 10-tal dagen bij Jezo's O-P^{t} gelegen te hebben, daarop over naar wat hij nog meende te zijn de O.-kust hiervan, maar inderdaad reeds was de O-kust van het N^{er} gelegen groote Sakhalin; de zeestraat tusschen beiden, voer hij dus ongezien voorbij [1]). — Steeds verder Noordwaarts volgde hij die kustlijn, maar 31 Juli op ± 49° Br. gekomen, kon hij „door styven contrarie wint ende donckere coude mist, geen Noort meer winnen". Nog 3 dagen beproefde hij het daar en werd daarom — zoo teekenend! — de nabijgelegen „uytersten hoeck, by haer genaemt van *Patientie*" (zooals hij thans nog heet), maar toèn gaf hij het noodgedwongen op en werd „de reyse naer *Tartarien* gestaeckt." Bijgaande kaart geeft dan weer aan, hoe hij daarna op ± 37½ °Br. zijn slag om de Oost deed, op zoek naar „de geruchte Gout ende Silverrycke" E^{n}. — Begin Nov. was die onvruchtbare tocht afgeloopen en werd, na zich „aen 't *Ongeluckige* teyl. .... redelyck ververscht "te hebben, om de ZW naar Formosa gestuurd; maar nog onder de ZO-kust van Japan zijnde, kwam de „Breskens" tot hun „groote vreuchde", „miraculeus weder by" hen. Dit schip had eveneens de Z^{ke}. Kurillen verkend en naar de „gepresumeerde" E^{n} gezocht, doch was niet tot Sakhalin doorgedrongen. Het had dit gedaan onder stuurman Jeuriaen Bruyn, want schipper Schaep was zoo onvoorzichtig geweest, bij het om de Noord langs Japan sturen, „contrarie expresse ordre", op ± 39½° Br. „met de boot aen lant" te gaan. Hij en 9 anderen waren toen „door d'overheden aldaer aengehouden, ende naer 't hoff *Jedo* gevoert". Het jacht zoude „buyten twyfel mede gearresteert syn, byaldien den Opperstierman .... daervoor beducht synde, stilswygende geen seyl gemaeckt hadden ende doorgegaen waeren." Schaep en de zijnen werden echter na eenige maanden weder los gelaten; zij hadden nl. „ter audientie van den Keyser selver" een verhaal van hun reis weten te geven,

[1]) Zeer begrijpelijk, want in die dagen had hij steeds: „donckere mistighe lucht", dichte mist, deysige lucht" enz. en was dus het zicht zeer slecht. ± 150 jaar later trof La Pérouse het hier blijkbaar beter, want hij zag de straat en voer er door; sindsdien heet zij naar hem. Overigens was La P. vol lof over Vries' bestek op deze reis; „la navigation du Capitaine Uries est la plus exacte, qui ait pu être faite, dans un temps, où les méthodes d'observation étaient très grossières" schrijft hij in zijn „Voyage autour du monde," Dl. III, p. 153.

waardoor „alles soo quadreerde, dat men oordeelde, de Nederlanderen een oprechte en ongeveynsde natie te syn", zoodat „den Keyser bewogen is geworden, ons meer faveur als voor desen, te laeten genieten .... namentlyck by noot alle havens van *Japan* te mogen aendoen". — 9 Nov. passeerden daarop beide schepen de zeestraat bezuiden Kioeshoe, het Z^{ste} der groote Japansche E^{n} en noemden zij deze „straet *Diemen*", zooals zij thans nog heet; den 18^{en} d.a.v. werd Fort Zeelandia op Formosa bereikt en hiermede het voorloopig eindpunt der reis.

Sedertdien werd door de onzen niet meer naar die „rycke" E^{n} gezocht, al zouden de pogingen ruim 130 jaar later door Cook, $\pm$ 10 jaar na hem door La Pérouse en voor 't laatst in het begin der 19e eeuw nog door den Rus von Krüsenstern herhaald worden. Wel was dus aan de legende van dat Dorado een lang leven beschoren! — „De begonnen ontdeckinge van *Eso* [Jezo], *Tartarien, America* ende daeromtrent gelegen rycken" hoopte de steeds vooruitziende v. Diemen echter „in April aenstaende", nu met 3 schepen en weder onder „de Vries ende stierman Coen, ernstigh te vervolgen"; aldus in zijne Missive aan H.H. XVII, van uit „'t Casteel *Batavia*, desen 4 January A°. 1644." Het voornemen is intusschen niet tot uitvoering gekomen — „'t gunt is te beklagen". [1])

d. *Egberts met de „Sperwer" (Korea) 1653* [2]). — Nadat de nieuw benoemde Gouverneur van Formosa Cornelis Caesar, met het jacht „Sperwer" schipper Reijnier Egberts, van Batavia naar de hoofdvestiging te Taijoan was overgevoerd, laadde het schip hier voor Japan en vertrok einde Juli 1653 naar Nagasaki. Sedertdien werd niets meer van de „Sperwer" vernomen en verondersteld dat zij met al haar „costelijck volck", 64 man, en haar waardevolle lading in een storm was gebleven. — Maar daar verspreidde zich 13 jaar later op Deshima het bericht, dat op de nabijgelegen Goto E^{n} een klein getal Europeanen, in vreemde kleedij gestoken, was geland en groot was de verbazing, toen enkele dagen daarna 8 schipbreukelingen van de „Sperwer" voor hen stonden. Zij waren uit hun gevangenschap in Korea gevlucht, doch deelden tevens mede dat er nog 8 schepelingen daarin waren achtergebleven; de overigen waren gestorven. Het duurde echter een jaar vóór de Japansche Regeering het eerste 8-tal vergunde naar Batavia door te reizen, maar daarna verleende zij hare medewerking om ook de overigen uit hun gevangenschap te verlossen. In 1668 kwamen dan ook 7 dezer in Japan aan; de achtste, kok Jan Claeszn., had verkozen in Korea achter te blijven, want „hij was aldaer getrouwt en gaf voor geen hair aen zyn lyf meer te hebben dat na een Christen of Nederlander geleek"!

---

[1]) Om met Nic. Witsen te spreken *de dato* 3 Oct. 1698, naar aanleiding van het gebrek aan ondernemingsgeest in die dagen bij zijn collega's H.H.XVII. (Heeres' „Aand. der Ned. enz." p. XVII).

[2]) Zie „Linsch.-Ver." Dl. XVIII, uitgegeven door B. Hoetink.

Aan Hendrik Hamel, boekhouder op de „Sperwer" en behoorende tot de eerst aangekomenen, dankt men een omstandig verhaal van hetgeen er met schip en volk gebeurd is en tevens veel bizonderheden over zeden en gewoonten der Koreanen. — De eerste dagen na het vertrek uit Taijoan hadden zij „goet weder ende slappe coelte", doch daarna stak er zwaar stormweer uit het ZO^{en} op, met „continueelen regen"; het bestek werd dus zeer onzeker. In den nacht van 14 Aug. liepen zij zoodoende op de Z-kust van het Quelpaerts E., bezuiden Korea, aan den grond, „soodat in een oogenblick met drie stooten 't schip geheel in spaenderen van malcanderen lagh". 28 Man, waaronder schipper Egberts, kwamen hierbij om, maar de geredden „waer van de meeste part .... seer deerelijck gequest waren" werden door de inboorlingen slecht ontvangen; „op een musquetschoot na bij 't opperhooft comende, deden haer elcq een ysere ketting om den hals, waer onder aan een groote bel (gelijck de schapen in Hollant om haer hals hebben hangen)" en zoo werden ze „al cruijpende langs de aerde voorden veltoverste met het aengesicht opde aerde neergesmeten, ende dat met soo een geschreeuw van 't crijgsvolcq dat 't schrickelijck was om hooren." Niet lang daarna, naar de hoofdplaats van het eiland overgebracht zijnde, werd hunne behandeling wat beter, dank zij den invloed van een daar sinds 1627 wonenden Hollander Jan Janse Weltevree. Deze was indertijd door de inlanders vastgehouden, toen hij met een sloep voor zijn in de nabijheid op en neer houdend schip de „Hollandia", water trachtte te bekomen; in die 26 jaar had hij echter „sijn moeders tael soo nae vergeten" dat zij hem in 't eerst „qualijck verstaen conde."

In Mei 1654 werden ze over land naar Seoul, de hoofdstad van Korea, overgevoerd. Weltevree ging mede en door hem vernamen ze dat zij „mosten aldaer haer leven eijndigen", wijl het des Konings „manier niet en was vremde natie uijt zijn lant te senden." — Hun lot in de eerste drie jaren was vrij goed, daar zij werden „gebruijckt voor lijffschutten vanden velt overste"; maar nadat in 1656 eenigen getracht hadden naar Mandsjoerije te ontvluchten „om over China weder bij onse natie te geraken", werden de overigen naar de Z^{ste} „provintie Thiellado [Tsjoela] gebannen". Hun lot was van nu af droevig, al zou die verbanning hun ten slotte nog geluk aanbrengen. Wijl „'t beedelen aldaer geen schande" was, moesten ze voortaan „den noot daer toe dwingende", zich wel „met het selve ambacht .... behelpen" en zóó „suckelde [nze] daar soo al door", 10 jaren achtereen! Het „meeste fortuyn" zochten en vonden ze nog „bijde papen [1]) alsoo se goet arms sijn, ende ons seer toegedaen .... sijnde daer seer begeerig nae om te hooren hoe het in andere landen toe gaet", doch steeds leefden zij natuurlijk in de hoop „om de gelegentheijt te ontdecken of den Almogenden 't eeniger tijt nog eenige uijtcomste wilde verleenen". Ten laatste geschiedde dit, toen zij met bedelen zóó hun, „best hadden

[1]) In den zin van: Boeddha priesters.

gedaen", dat zij voldoende geld hadden kunnen „bescharen, om een [visschers-] vaartuijgh 2 à 3 dobbelt te connen betaelen". Daar ze niet steeds bij elkaar vertoefden, kon slechts v. Hamel met nog 7 anderen van deze gelegenheid om te ontkomen, gebruik maken. Zoo ter sluiks mogelijk, „alsoo daer al eenige mompelingh onder de bueren was" dat zij wilden ontvluchten, werd nu de sloep gevictualieerd en toen in den nacht van 4 Sept. 1666 „met d'onderganck vande maen" onder zeil gegaan; 2 dagen later kwamen zij op de Goto E^n en daarna op Nagasaki aan en waren zij eindelijk „uijt een gevanghenisse, [en] soo veel droefheijt ende perijckulen van 13 jaren en 28 dagen soo genadelijck" verlost. — v. Hamel bleef later te Batavia achter, de anderen werden met een retourschip naar Holland doorgezonden. Dat hun aldaar het door hen gevraagde loon over alle jaren van gevangenschap niet werd uitbetaald, is begrijpelijk, daar de ook hen zeker bekende bepaling bestond, dat de gage der bemanning ophield als een Compagnie's schip verloren ging — maar de hun ten slotte door H.H. XVII „uyt commiseratie" voor alle doorgestane ellende uitbetaalde „gratuiteyt" van slechts 300 à 150 gld. per hoofd, overeenkomende met ongeveer 6 maanden gage, is gezien de groote winsten door de O.I.C. destijds gemaakt, wel zéér karig te noemen.

Uit nautisch oogpunt is de laatste der hier besproken reizen zeker een der minst belangrijke, sinds toch na korten reisduur een niet-gewilde bestemming werd bereikt en dit onmiddellijk gevolgd werd door het vergaan van het schip en den dood van den gezagvoerder — maar haar groote merkwaardigheid ligt hierin, dat van een tot op dat tijdstip vrijwel onbekend land, door een Hollander uit eigen aanschouwing de eerste uitvoerige beschrijving wereldkundig werd gemaakt.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

COMMISSIE VOOR DEN
GESCHIEDKUNDIGEN ATLAS

DR. P. J. BLOK (*Voorzitter*), Leiden.
DR. W. A. F. BANNIER, Utrecht.
DR. A. A. BEEKMAN, Den Haag.
DR. H. BLINK, Den Haag.
DR. H. BRUGMANS, Amsterdam.
DR. I. H. GOSSES, Groningen.
F. A. HOEFER, Hattem.
MR. DR. J. C. OVERVOORDE, Leiden.
IR. J. C. RAMAER, Den Haag.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

DE ARCHIPEL EN HET MALEISCH SCHIER-EILAND IN 1619 — IDEM IN 1650 — DE COMPAGNIE BUITEN DEN ARCHIPEL IN 1650

DOOR

Dr. F. W. STAPEL

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1928

INHOUD

	Blz.
De Archipel en het Maleische Schiereiland in 1619	1
I. Amboina	2
II. De Banda-Eilanden	5
III. Jakatra	7
IV. De Molukken	9
V. De Solor- en Timor-Eilanden	14
VI. Kantoren op andere plaatsen	15
Erratum	16
De Archipel en het Maleische Schiereiland in 1650	17
I. De Banda-Groep	18
II. De Solor-Eilanden	21
III. Java	22
IV. Malakka en het Maleische Schiereiland	24
V. De Molukken en de Ambonsche Kwartieren	27
VI. Kantoren op andere plaatsen	30
Erratum	32
De Compagnie buiten den Archipel in 1650	33
I. Ceilon	33
II. Mauritius en Madagaskar	37
III. Formosa of Tajoean	38
IV. Kantoren op andere plaatsen	40
a. Arabië	41
b. Suratte	41
c. Perzië	42
d. Malabar en de Westkust van Voor-Indië	43
e. De Kust van Koromandel	44
f. Bengalen	47
g. Arakan	47
h. Pegu	48
i. Siam	48
j. Kambodja	48
k. Quinam	49
l. Tonkin	49
m. Japan	49

DE KOLONIËN

DE ARCHIPEL EN HET MALEISCHE SCHIEREILAND IN 1619

Het samenstellen van historische kaarten van Nederlandsch-Indië brengt, vooral voor de oudste tijden, eigenaardige moeilijkheden met zich. De contracten en overeenkomsten toch, welke onze voorvaderen-kooplieden-avonturiers met diverse Indische potentaten sloten, zijn niet altijd overduidelijk, waar het de omschrijving betreft van rechten en plichten der contractanten, terwijl tal van gevallen bekend zijn, dat de teksten in de inheemsche en Nederlandsche talen elkaar niet geheel dekken. Bij de omschrijving van gebiedsdeelen worden de grenzen vaak uiterst vaag aangegeven.

De verhoudingen van de Compagnie tot de verschillende eilanden en landschappen, berustende op die contracten, waren bovendien van zeer uiteenloopenden aard. Die streken, welke zij „met den swaarde geconquesteert" had, kreeg zij — in naam van de Staten-Generaal— in souverein bezit. Ook kwam het voor, dat vorsten en volken zich vrijwillig onder haar souvereiniteit plaatsten, zooals o. a. op Ambon geschiedde. Een enkele maal gingen de rechten van Souverein gepaard met die van civiel-rechterlijk bezitter; men denke aan Banda, welks heele bevolking werd gedood of weggevoerd en waarop de Compagnie haar perkeniers plaatste.

Daarnaast treft men verschillende gebieden aan, waar de Compagnie geen uitgesproken souvereiniteitsrechten bezat, maar waar zij een zeker toezicht uitoefende, dat van vriendelijke bescherming tot strenge voogdij afwisselde. Haar handelsmonopolie — hoofddoel van de Compagnie — moest zij ten allen tijde kunnen handhaven; het was voor haar een kwestie van zelfbehoud, de uitoefening te kunnen controleeren en overtreders te straffen. Dit leidde tot het opnemen van bepalingen in de vriendschaps- en handelsovereenkomsten, waarbij vorsten en volken zich onder een meer of minder streng toezicht van de Compagnie stelden. Enkele voorbeelden mogen dit toelichten. Indien de vorst van Solor brieven van Ternate ontvangt, moeten die, volgens het contract van 1613 „geëxamineert ende gevisiteerdt worden door den Capiteyn", dat is het hoofd van de Hollandsche versterking op Solor. De Lonthoreezen verbinden zich in 1618, hun noten uitsluitend aan de Compagnie te leveren; zij moeten die aan 't Nederlandsche kasteel op Neira komen

brengen en beloven, alleen goede kwaliteit te zullen leveren; „ende so contrarie bevonden wordt, sall den commies deselve in arrest mogen houden." Leveren zij onzuivere foelie, dan zullen ze gedwongen worden die zelf te sorteeren, maar als zooiets een tweede maal voorkomt, „sall men all sulcke goedt datelijck verbranden." Dit betreft menschen, die niet onder 's Compagnies souvereiniteit stonden!

Talrijk zijn de bepalingen, die de „vrinden" verbieden naar bepaalde eilanden te varen; die voor zeevarenden een door de Compagnie afgegeven pas eischen; die het dragen van wapenen verbieden, etc.

Het is niet wel mogelijk, voor dergelijke verhoudingen één passenden naam te vinden, mede door de vele gradueele verschillen van bemoeienis. Een enkele maal zou men willen spreken van 's Compagnies suzereiniteit; elders zou het wellicht beter zijn van haar invloedssfeer te spreken. Meermalen komt het voor, dat in den loop der jaren een dergelijke semi-souvereine verhouding, uiterst geleidelijk, automatisch in souvereiniteit overgaat. Het trekken van een grens blijft altijd min of meer subjectief.

Op de kaarten uit den Compagniestijd zullen op verschillende wijzen worden aangegeven:

1°. gebieden, waar de Compagnie — d. z. de Staten-Generaal — souvereine rechten heeft.

2°. gebieden, waar zij semi-souvereine macht uitoefent.

3°. plaatsen, waar zij, buiten de hiervóór genoemde gebieden, vaste factorijen heeft gevestigd.

Kaart: *De Koloniën, blad 2*, geeft den toestand in den Archipel en het Maleische schiereiland weer op het einde van 1619. Door de verovering van Jacatra en de stichting van een generaal rendez-vous, is een geschikt rustpunt ontstaan.

I. AMBOINA

Als eerste Nederlanders kwamen begin 1599 Van Warwijck en Jacob van Heemskerck met vier schepen uit de vloot van Jacob van Neck op Ambon aan. Zij knoopten 3 Maart van dat jaar betrekkingen aan met den Capitan-Hitoe en kregen verlof een huis in te richten [1]). Er waren op dat oogenblik weinig nagelen. 18 Mei vertrokken de Hollanders in vriendschap.

De Jonge, *Opkomst* II, blz. 207—208.

[1]) Hitoe is het Noordelijke schiereiland van Ambon (het Zuidelijke heet Leitimor); het had een eigen koning, van wien evenwel zoo goed als nimmer gesproken wordt. Wel treedt herhaaldelijk de kapitein-Hitoe, een soort Rijksbestuurder, op den voorgrond. Bij de komst der Hollanders stond Hitoe nominaal onder opperhoogheid van den sultan van Ternate.

In September 1600 kwam de admiraal Steven van der Haghen met een zijner schepen voor Ambon; de bewoners vroegen hem hulp, om de Portugeezen te verdrijven. V. d. Haghen ging daarop in, maar bereikte zijn doel niet. Wel sloot hij een contract met de Hitoeëezen; om hen toch zooveel mogelijk te beschermen, bouwde hij een versterking, het *Kasteel van Verre* — door de Amboneezen *Kotta Warwijck* genaamd — en liet er eenige bezetting achter. De Hitoeëezen beloofden o. a. al hun nagelen alleen aan de Nederlanders te zullen verkoopen.

HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 12—13, no. V.

2 Januari 1601 kwam daarop Cornelis van Eemskerck met twee schepen van de Oude Compagnie voor Ambon aan. Hij bleef daar geruimen tijd, verdreef op verzoek der Hitoeëezen een Portugeesche flottilje van voor 't plaatsje *Asiloeloe* en sloot 9 Juni een vriendschapsverdrag met hen. Op Hitoe en het Noordelijker gelegen *Mamala* mocht hij een huis inrichten. Bij zijn vertrek lichtte hij het garnizoentje uit het Kasteel van Verre, omdat hij begreep, dat het tegen een krachtigen aanval der Portugeezen toch niet bestand zou zijn.

DE JONGE, *Opkomst*, blz. II,237,238; HEERES, *Corpus Dipl.*, blz.13—14, no.VI.

Ook na de lichting van het garnizoen werden Nederlandsche schepen er welwillend ontvangen. In 1602 namen de Portugeezen daar wraak over en teisterden de kusten van Ambon; ook in de volgende jaren terroriseerden zij de bevolking. Ambonsche gezanten begaven zich naar Bantam en verzochten den daar aanwezigen Steven van der Haghen steun tegen de Portugeezen. De admiraal voer daarop met negen schepen naar Ambon; 23 Februari 1605 verkreeg hij bij verdrag het Portugeesche fort op Lei-timor en sloot daarna een contract met de hoofden van Hitoe. Bij deze belangrijke overeenkomst verklaren zoowel de genoemde hoofden, als die van „alle de steden, daer omtrent gelegen" dat zij de redding van hun land aan de Hollanders te danken hebben, „om welke weldaet wy, capitein-Hitoe ende alle de hooffden van Hitoe ende d'omleggende steden belooven ende sweeren, de Staten-Generaell van de Vereenigde Nederlanden, Zijn Princelycke Excellentie ende de Gouverneur van Amboyna gehou en getrouw [te] zijn, zoolang als wy leven" [1]).

Men belooft verder elkaars godsdienst te zullen eerbiedigen, terwijl het nagelenmonopolie voor de Compagnie natuurlijk hernieuwd wordt. Van der Haghen legde nu een behoorlijke bezetting in het *Victoria* gedoopte kasteel op Lei-timor.

---

[1]) Gelijk is opgemerkt, stonden die van Hitoe nominaal onder de opperhoogheid van Ternate, welks sultan dan ook jaren daarna nog aanspraken als souverein van Hitoe deed gelden. Zelfs heeft de Compagnie, bij geschillen met dien vorst, later die rechten nog wel erkend, maar alweer slechts nominaal. De facto moet ook Hitoe sedert 1605 als Nederlandsch gebied worden beschouwd. Zie ook VALENTIJN, *Ambonsche Zaaken*, blz. 29 en 30.

Nog dezelfde maand sloot van der Haghen een contract met de bewoners van *Oma* of *Haroekoe*, die tot dusver de zijde van de Portugeezen hadden gehouden, waarbij zij zich eveneens onder de souvereiniteit van Prins Maurits en de Staten-Generaal stellen.

1 April 1605 vertrok V. d. Haghen. na Frederik de Houtman als eerste Nederl. Gouverneur van Ambon te hebben geinstalleerd. 3 Maart te voren hadden een aantal op Ambon wonende Portugeezen zich onder bescherming van het Nederl. kasteel gesteld en den eed van trouw aan de Compagnie gedaan.

De Jonge, *Opkomst* III, blz. 35—36; Heeres, *Corpus Dipl.*, blz. 31—46, nos. XIV—XVI.

Met bovenstaand contract is feitelijk, op vredelievende wijze, de souvereiniteit van de Compagnie — d. i. van de Staten-Generaal — over de Ambonsche eilanden gevestigd.

Bij latere contracten werd een en ander nog nader omschreven, vooral toen onderhandelingen met Spanje over vrede of bestand gehouden werden. Ook omliggende plaatsen en eilanden, in 't bijzonder op de Zuidkust van Ceram, sloten zich voor en na bij de Compagnie aan en verklaarden zich tot vazallen van den „Coninck van Hollandt". Men vindt die contracten in Heeres *Corpus Diplomaticum* onder de nos. XXVI, waarbij de Houtman de contracten met de hoofden op Haroekoe (= Oma) hernieuwt en nader omschrijft; XXVII, waarbij dezelfde Gouverneur *Roemakay*, op de Zuidkust van Ceram, onder Nederlandsche souvereiniteit aanneemt; XXIX, een hernieuwing met die van Hitoe; XXXII een vriendschapsovereenkomst tusschen den vice-admiraal Hoen, De Houtman, Capitan-Hitoe en de op Zuid-Ceram gelegen plaatsen *Loehoe*, *Cambello* en *Lessidy*, welke onder oppergezag van den sultan van Ternate stonden. (Uit een brief van Steven van der Haghen, afgedrukt door Tiele, *Bouwstoffen* I, blz. 206 e. v., blijkt, dat de Compagnie op Cambello een fortje had [1]); LIII, waarbij op aandrang van den tactvollen V. d. Haghen moeilijkheden tusschen eenige Ambonsche negorijen en den Gouverneur Adriaen Block Martensz, uit den weg geruimd werden; LV, een verdrag, naar aanleiding van Block's bemiddeling in de oneenigheden tusschen de hoofden der *Oeliassers* en een aantal negorijen op Zuid-Ceram, waarbij een vijftal der laatste, met name *Hatesily* (*Hatoe Sili*), *Aissouly* (*Hatoe Soewa*?), *Macarica* (Makariki), *Amahei* en *Sa(v)oucou* verklaren, „datse mede zijn onderdanen van 't Casteel [2])" en zich onder vasaliteit van den „Coninck van Hollandt" plaatsen; zij krijgen elk een Hollandsche vlag.

---

[1]) Vgl. ook Heeres, *Corpus*, blz. 145.

[2]) Met dit casteel wordt het kasteel Victoria op Ambon bedoeld.

II. DE BANDA-EILANDEN

3 Maart 1599 waren Van Warwijck en Heemskerck op Ambon aangekomen (zie aldaar). Na enkele dagen vertrok de laatste met twee schepen naar de Banda-eilanden en ankerde 15 Maart voor *Ortatan*, aan de Noordkust van *Lonthor* (= Groot Banda). Drie dagen later sloot hij een contract met den sjahbandar, deed een volle lading versche muskaatnoten, foelie etc. op, en vestigde twee kantoren. Het eerste werd ingericht op *Neira* en kwam onder leiding van Augustijn Stalpaert; het tweede was op Lonthor (*Ortatan*) gevestigd en had als hoofd Adriaen Venne (Veen). 1 Juli vertrok Heemskerck met volle lading.

De Jonge, *Opkomst* etc. II, blz. 208—209 en 425 e.v.; Heeres, *Corpus Dipl.* blz. 11—12, no. IV.

Nog geen jaar na Heemskerck's vertrek, 23 Mei 1600, kwamen 2 schepen uit de eerste vloot van Van der Haghen op de reede van Banda, waar zij lading bekwamen. Bij hun vertrek, 14 September d. a. v., bleven Stalpaert en Veen in hun kantoren achter, hoewel reeds te voren Javanen (door Portugeezen opgezet) met een groote vloot getracht hadden, hen te verjagen.

De Jonge, *Opkomst* II, blz. 228—229; 463—465.

Twee schepen uit de vloot van Wolphert Harmensz. waren in Febr. 1602 voor Banda aangekomen; eenigen tijd later kwam de admiraal zelf met twee jachten er bij. Veen was er nog gevestigd en Harmensz. kreeg lading voor twee schepen en één jacht. Bovendien sloot hij 23 Mei 1602 een belangrijk contract met Neira en Lonthor, en 17 Juni d. a. v. met *Poeloe Ai*, waarbij toestemming werd gegeven een kantoor te bouwen op Poeloe Ai. Men zou elkaar beschermen tegen Javanen en Portugeezen, elkanders godsdienst niet hinderen, terwijl de Bandaneezen hun producten uitsluitend aan de Nederlanders zouden verkoopen.

De Jonge, *Opkomst* II, blz. 263—264; Heeres, *Corpus Dipl.*, blz. 23—26, nos. X en XI.

Ondanks dit verdrag rezen er na eenigen tijd toch moeilijkheden over den godsdienst, toen enkele Nederlanders den Islam hadden aangenomen. In Maart 1605 kreeg Steven van der Haghen, toen te Ambon zijnde, (zie aldaar) bericht, dat enkele Nederlanders op Banda vermoord waren en het hoofd van het Nederlandsche kantoor was gevlucht. Hij zeilde nu naar Banda, legde de geschillen bij, en sloot 13 Juli 1605 een contract met de hoofden van *Neira*, van *Poeloe Ai*, *Poeloe Run* en *Rosengain*, en van een aantal plaatsen op *Lonthor* (echter niet alle; o. a. Lonthor zelf niet). De eerste bepaling stelde nauwkeurig vast, dat elk zijn godsdienst kon uitoefenen zonder „den anderen een quadt herdt toe te dragen". De bepalingen van wederzijdsche bescherming en vriendschap bleven gehandhaafd, evenals het specerijenmonopolie der Hollanders. Dezen

behielden hun huizen te Neira, Ortatan en *Celammon* of *Salamme* (Noordkust van Lonthor).

HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 36—41, no. XVII.

Eenigen tijd ging nu alles goed; vice-admiraal Adriaen Martensz, uit de vloot van Van Caerden, verkreeg in den loop van 1608 lading voor 4 schepen. (DE JONGE, *Opkomst* III, blz. 65 en 68). Met het oog op het naderend Bestand droegen de Bewindhebbers aan den in December 1607 uit Nederland vertrekkenden admiraal Verhoeff op, zooveel mogelijk op de belangrijkste eilanden „eenich fort" op te richten, speciaal op Banda en de Molukken, „het principale wit, waarnaer wy schieten", en die hij moest trachten „met tractaet ofte met geweld" aan de Compagnie te verbinden. April 1609 kwam Verhoeff op Banda aan; de bevolking wilde van geen fort weten, maar Verhoeff hield voet bij stuk en, bevreesd voor zijn groote macht, stemden de Bandaneezen met tegenzin toe.

Terwijl men reeds met den bouw bezig was, noodigden de hoofden Verhoeff en zijn raad tot een bespreking op Neira uit, waarbij dezen verraderlijk werden overvallen en ten getale van 30 vermoord. Ook de in de loge op Lonthor verblijvende Nederlanders werden omgebracht. Simon Janszoon Hoen, Verhoeff's opvolger, nam wraak; hij veroverde het geheele eiland Neira, voltooide het fort aldaar (kasteel *Nassau*) en sloot 10 Augustus 1609 een contract. Neira „met de wapenen geconquesteert" zou „eeuwelijck en erffelijck" aan de Staten-Generaal, prins Maurits en de Compagnie behooren. Voor de andere eilanden wordt het Nederlandsche monopolie van noten en foelie, onder zeer strenge bepalingen, vastgesteld. Zoo moeten alle bewoners hun noten aan 't kasteel Nassau brengen; wel mogen ze de zee bevaren en handelen, maar moeten van een Nederlandschen pas voorzien zijn en mogen in geen geval specerijen vervoeren.

DE JONGE, *Opkomst* III, blz. 94—101 en 307—321. HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 66—69, no. XXX.

De harde bepalingen van het contract verbitterden de Bandaneezen, die er zich aan onttrokken en in verzet kwamen. Begin 1611 kwam de Gouverneur-Generaal Both op Neira; hij liet op den berg boven 't kasteel Nassau het fort *Belgica* aanleggen. Zijn vredesvoorstellen werden door de Bandaneezen beantwoord met den eisch, om eerst Neira te ontruimen en Both kon verder niets bereiken.

In 1614 kwam de nieuwe G.G., Gerard Reynst, in Indië aan, die o. m. in opdracht had, krachtiger in de Banda-eilanden op te treden; in Maart 1615 kwam hij op Neira aan en kon zich persoonlijk overtuigen van den handel tusschen Bandaneezen en Engelschen. De laatsten hadden een kantoor op *Poeloe Ai*; Reynst landde op dit eiland, verwoestte dit kantoor en nam een versterking, maar moest ten slotte toch wijken,

toen de Bandaneezen, geholpen door de Engelschen, hem van een hooger punt bedreigden.

In Maart 1616 kwam Jan Dirkszoon 't Lam met een eskader voor Neira en trok weldra naar Poeloe Ai. Vier Engelsche schepen, die daar lagen, vertrokken, en met weinig moeite nam 't Lam het heele eiland in bezit. De Lonthoreezen boden nu vrede aan, en met hen werd 3 Mei voor de zooveelste maal een contract gesloten, waar de Bandaneezen — alle eilanden waren vertegenwoordigd — afzagen van alle pretenties op Neira en Ai. Alle oude bepalingen werden bevestigd; bij bezoeken aan Neira en Ai was het dragen van wapenen verboden. Op Ai bezetten de Nederlanders het fort *Revenge*, wat niet belette, dat de Engelschen er nog geregeld kwamen.

TIELE, *Bouwstoffen* I, blz. VIII—IX, XV—XVI, XXIII—XXV, 144 e.v. HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 122—124, no. LI.

Spoedig braken de vijandelijkheden weer uit, onder invloed mede van de Engelschen, die met de bewoners van *Run* (*Roen*) op goeden voet stonden. Laurens Reaal sloot nu 30 April 1617 een nieuw verdrag, vrijwel gelijk aan het vorige, dat echter slechts geteekend werd door die van Rosengain en Lonthor (Groot Banda), benevens een aantal naar deze eilanden uitgeweken bewoners van Neira en Ai. Die van Run teekenden het niet.

TIELE, *Bouwstoffen* I, blz. XXIX—XXXI. HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 127—130, no. LIV.

In Maart 1618 was Reaal weer op Banda terug. Nieuwe oneenigheden over de muskaatlevering waren uitgebroken met de Lonthoreezen. Een poging om Lonthor te veroveren, mislukte. Een vernieuwing van het vredescontract kon slechts tot stand komen met een deel der negorijen op Lonthor, nml. *Salamme*, *Wayer* en *Dender*. Bij het verdrag van 1619 tusschen de Engelsche en Nederlandsche Compagnieën bleef de eerste in het bezit van Poeloe Run.

HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 133—135, no. LVII.

Ten slotte een opmerking. Het zal misschien de aandacht trekken, dat in geen enkel contract of bespreking het dicht naast Neira gelegen eiland *Goenoeng Api* wordt genoemd. De reden is, dat dit, geheel uit een werkenden vulkaan bestaande eiland, zoo goed als onbewoond was en voor bebouwing ongeschikt. 16 Maart 1615 had een zoo hevige uitbarsting plaats, dat op geheel Neira vrijwel alle boomen vernield werden.

TIELE, *Bouwstoffen* I, blz. 149 en *Tijdschrift Kon. Instituut* 2 (1854), blz. 385.

III. JAKATRA

De verovering van Jakatra behoort tot de meest bekende episoden uit de geschiedenis der Oostindische Compagnie. We kunnen hier ge-

reedelijk volstaan met een kort overzicht, gevolgd door een verwijzing naar de voornaamste bronnen.

De ongunstige verhoudingen te Bantam en de slechte gezondheidstoestand aldaar hadden reeds vroeg de aandacht der Compagniesdienaren op Jakatra doen vestigen. Cornelis Matelieff had al gewezen op het belang van deze plaats, en Jacques l'Hermite, hoofd van het Bantamsch kantoor, sloot in November 1610 een contract met den pangéran van Jakatra, een leenvorst van den Bantamschen sultan. In Januari 1611 kwam Both op Jakatra aan en bevestigde het door l'Hermite gesloten verdrag. De Nederlanders mochten vrij handelen en een steenen huis bouwen in het „Chinees quartier", waartegenover zij de Jakatranen moesten beschermen tegen Spanjaarden en Portugeezen. 21 December 1614 vulde Gerard Reynst dit verdrag aan met nadere omschrijvingen der te betalen tollen. De opperkoopman Jacob Breetvelt wist 8 October 1616, op aansporen van Coen, die toen als Directeur-generaal op Bantam zat, een groot stuk grond aan de rivier te krijgen, welke „hof" door een pagger mocht worden omringd. Wegens de steeds meer gespannen verhouding met de Bantammers en Engelschen, welke laatsten ook een loge te Jakatra hadden gebouwd, besloot Coen, 22 October 1618, de Nederlandsche loge aldaar te versterken om haar „tegen alle geweld in volkomen defensie te brengen." Kort daarop brak de openlijke strijd met de Engelschen uit; dezen beklaagden zich over het optreden der Hollanders in de Molukken en Banda, en de Hollanders eischten teruggave van een door de Engelschen bij Bantam genomen schip: De zwarte Leeuw.

Na met een Engelsche overmacht in de baai van Jakatra slaags te zijn geweest, trok Coen 3 Januari 1619 naar Ambon, om versterking te halen. De commandant van het fort, Pieter van den Broecke, benauwd door Engelschen en Jakatranen, liet zich verleiden om met de laatsten in onderhandeling te treden; hij liep in den val en werd met enkele landgenooten gevangen genomen. Zijn opvolger, Pieter van Raay, sloot 1 Februari 1619 een verdrag van overgave: fort en amunitie zouden aan de Engelschen komen; geld, koopmanschappen en juweelen aan den pangéran. De Engelschen beloofden de bezetting een goed uitgerust schip en een paspoort, om zich naar Koromandel te begeven. Bantam nam echter met dit verdrag geen genoegen: een Bantamsch leger trok naar Jakatra, de Engelschen trokken zich terug, de pangeran werd afgezet en V. d. Broecke met zijn medegevangenen naar Bantam gevoerd.

Van Raay was nu wel geneigd, zich aan de Bantammers over te geven, als hij redelijke voorwaarden kon bedingen; toen dit laatste niet lukte, besloot de bezetting 27 Februari het fort, zoo mogelijk, tot den terugkeer van Coen te behouden. 12 Maart gaf men het plechtig den naam Batavia.

10 Mei kwam een door Coen vooruitgezonden schip te Jakatra aan;

28 Mei was deze, inmiddels Gouverneur-Generaal geworden, er zelf met een krachtige vloot en nam den 30sten met weinig moeite de stad Jakatra in.

Reeds 7 Juni lag Coen met de geheele vloot voor Bantam en kreeg binnen 24 uur de Nederlandsche gevangenen vrij.

Het gebied van Jakatra, met den zwaarde veroverd, stond van nu af onder de Compagnie; Heeren-XVII aanvaardden het „in vollen eygendom" onder de souvereiniteit der Staten-Generaal. Wat echter onder het „gebied van Jakatra" verstaan moest worden, stond niet vast.

28 Maart 1620 benoemde Coen een baljuw van Batavia en stelde daarbij, geheel willekeurig, de grenzen van het voormalige „Coninckrijk Jacatra" vast: in 't Westen: Bantam; in 't Noorden: de eilanden in de baai; aan de Oostzijde: Cheribon; in 't Zuiden: de Oceaan.

De Jonge, *Opkomst* I—IV passim. Heeres, *Corpus Diplomaticum*, nos. XXXVIII, XLIX, LII, LXI, LXII, LXIV. Colenbrander, *Koloniale Geschiedenis* II, blz. 104—114. De Haan, *Oud Batavia* I, blz. 1—40, en 42.

IV. DE MOLUKKEN

Wybrand van Warwijck, 8 Mei 1599 van Ambon verzeild (zie aldaar), kwam den 22sten d. a. v. tusschen Ternate en Tidore voor anker. De Ternatanen waren in oorlog met de Portugeezen; Warwijck sloot een overeenkomst met den sultan van Ternate over de levering van nagelen en liet er den koopman Frank van der Does met nog vijf man achter. 19 Augustus vertrok hij in vriendschap, na door den oorlog slechts een gedeeltelijke lading te hebben bekomen.

De Jonge, *Opkomst* II, blz. 208 en 378.

Het duurde nu tot 1601, voor er weer Nederlandsche schepen kwamen; 2 Juni van dat jaar kwam Jacob van Neck met de schepen Amsterdam en Gouda voor anker; de sultan, Said, kwam met Van der Does bij den admiraal aan boord en was de Nederlanders zeer welgezind. Lading was er niet veel te krijgen, maar Van Neck deed een ernstige poging om de Portugeezen uit hun kasteel *Romi* of *Roem* op Tidore te verdrijven, waarin hij evenwel niet slaagde [1]). 21 July vertrok hij, maar liet 2 kooplieden en 4 bootsgezellen achter op Ternate.

De Jonge, *Opkomst* II, blz. 242—243.

Het waren wederom twee schepen, onder Wolphert Harmensz, die 17 Februari 1602 voor Ternate aankwamen. Hij vond de factorij in goeden staat en de Nederlanders in „sonderlycke minne ende affectie" bij den koning. Daar de oogst nog niet rijp was, vertrok Harmensz. nu eerst naar de Banda-eilanden. Zelf kwam hij niet meer naar Ternate terug, maar twee zijner schepen, — zijn vloot telde er vijf — de Utrecht en de Wachter, bekwamen na eenigen tijd lading in Ternate.

De Jonge, *Opkomst* II, blz. 263—265 en 533—534.

---

[1]) Van Neck verloor bij deze gelegenheid 3 vingers van de rechterhand.

De eerste vloot van de Vereenigde Oostindische Compagnie, in 1602 onder Van Warwijck uitgezonden, heeft één schip, de Zon, in 1604 Ternate laten aanloopen. Van meer belang was de tweede Compagniesvloot onder Van der Haghen en den vice-admiraal Cornelis Bastiaensz. Deze laatste verscheen 2 Mei 1605 met vijf schepen voor Tidore; volgens zijn opdracht begon hij den aanval op het Portugeesche fort *Romi* aldaar. Na zwaren strijd slaagde hij er in, geholpen door de Ternatanen, het kasteel te veroveren. Bastiaensz liet er een — veel te kleine — bezetting in. Na den val van hun kasteel op Tidore waren de Portugeezen eveneens van *Makjan* geweken en hier knoopte Bastiaensz. nu de eerste handelsbetrekkingen aan. De verstandhouding met Ternate was nu allerbest: „den Coninck met zijn ousten zoon beminnen onse Duytsen meer dan haer eygen natie. . . ." 8 Juli vertrok Bastiaensz.

De Jonge, *Opkomst* III, blz. 23, 36—37 en 188 e.v.

Tegen den dringenden raad van den sultan van Ternate had Bastiaensz op beide eilanden een veel te geringe bezetting achtergelaten. Reeds in Maart 1606 kwam een vereenigde macht van Spanjaarden en Portugeezen, die niet alleen Tidore heroverde, maar zich ook meester maakte van het grootste deel van Ternate, w. o. de hoofdplaats *Gamalama*. De sultan van Ternate viel de Spanjaarden in handen en werd naar Manilla gevoerd; de bevolking met de grooten en den nieuw gekozen vorst Modafar, vluchtte naar *Gilolo* (*Halmahera*) en zond een gezant naar Bantam, om hulp aan de Nederlanders te vragen. 10 Maart 1607 kwam de admiraal Matelieff daartoe met acht schepen voor Ternate aan; hij kreeg echter weinig hulp van de bevolking, terwijl de Spanjaarden en Portugeezen zich op Gama-lama en Tidore zoo versterkt hadden, dat de admiraal geen heil in een aanval zag. Hij besloot toen aan de andere zijde van het eiland, nabij de nageltuinen, een Nederlandsch fort te bouwen, waarin hij, niet zonder moeite, slaagde. In Juni 1607 was dit fort, *Malayoe* geheeten, gereed [1]). Bij zijn vertrek liet Matelieff er een bezetting onder een Gouverneur, benevens eenige schepen achter, en sloot 26 Mei 1607 een contract met den sultan, waarbij hij, ook voor de toekomst, bescherming beloofde; „hiertegen sullen de Ternatanen d'Ed. Moog. Heeren Staten aennemen en kennen voor haeren beschermheer".

Geen der partijen zou zonder den ander vrede mogen sluiten met Spanjaarden of Tidoreezen. De Hollanders kregen het monopolie der nagelen.

De Jonge, *Opkomst* III, blz. 53—57 en 226—227. Heeres, *Corpus Dipl.*, blz. 50—53, no. XXII.

Drie dagen na het vertrek van Matelieff, 15 Juli, deden de Span-

[1]) Hoewel Wittert het fort Malayoe later omdoopte in Oranje, bleef de naam Malayoe — bij 't scheepsvolk Maleye — nog lang bestaan.

jaarden van Gama-lama en Tidore reeds een aanval op het nog onvoltooide nieuwe fort. Wel kon men met moeite dien aanval afslaan, maar de toestand bleef hachelijk. Twee der drie gestationeerde schepen gingen verloren; er was gebrek aan alles en tot overmaat van ramp arriveerde een Spaansche vloot van 6 goed toegeruste schepen uit Manilla. Gelukkig kwamen begin 1608 ook een tweetal Nederlandsche schepen, den 18den Mei gevolgd door een vloot onder Paulus van Caerden, die nu tien schepen tot zijn beschikking had. Hij veroverde 21 Juni het Spaansche fort bij *Tafasoha* (*Tafaco*) op Makjan, waarna de hoofden van dit eiland zich aan de Compagnie en den koning van Ternate onderwierpen. Het fort te Tafaco werd *Mauritius* gedoopt en kreeg tot commandant den kranigen Apollonius Scotte, die nog twee kleinere fortjes, te *Naffaquia* (*Gnofakia*) en *Tabellolle* (*Tabelolo*) bouwde. De drie forten kregen te samen een bezetting van 120 man.

De Jonge, *Opkomst* III, blz. 57, 65—66, 228—231, 268—269.

Terwijl van Caerden nog voor Makjan lag, had een geweldige zeebeving plaats, waardoor twee zijner schepen verongelukten; kort daarop verliet hij tijdelijk de Moluksche zeeën en keerde in Augustus met slechts twee schepen terug. Toen hij met een klein jachtje een verkenning aan de kust van Gilolo deed, werd hij 17 September door twee Spaansche galeyen overvallen en gevangen naar Gama-lama gevoerd — hij bleef hier tot 1610 — Aan het feit, dat de Spanjaarden in deze jaren ook slecht toegerust waren, is het te danken, dat na van Caerdens gevangenneming de Nederlandsche invloed op Makjan en een deel van Ternate bleef bestaan. Einde 1608 kwam Jacob de Bitter met drie schepen ter versterking; 22 Juni arriveerde de vice-admiraal Wittert met nog vier schepen. Hij bezette het eilandje *Moti(r)*, en sloot een nieuw verdrag met den sultan van Ternate. Het met Matelieff gesloten contract werd bevestigd en uitgebreid. De Nederlanders beloven steun en bescherming tegen Spanjaarden en Portugeezen; de Ternatanen geven „de maght over in handen van de Hollanders en Zeelanders; voorts bekennen wy, dat de Hollanders, Zeelanders een schutsell [zijn], die ons beschermen". Het verdrag gold voor *Ternate, Makjan, Motir, Soela, Cambelo, Loehoe, Boeroe, Manipa, Celebes*(!), *Majoe, Tifore* [1]), *Tagoelandang* [2]), *Sangi, Menado, Moro* [3]), *Lolola* en andere negorijen op Djilolo. Behalve Ternate met omliggende eilandjes en enkele plaatsen op Ceram en Djilolo waren echter de gezagsrechten van Ternate op de genoemde plaatsen maar fictief.

De Jonge, *Opkomst* III, blz. 66—67, 93—94, 103, 324—327. Heeres, *Corpus Dipl.*, blz. 61—65, no. XXVIII.

---

[1]) Majoe en Tifore zijn kleine eilandjes in de Zuid-Chineesche zee, tusschen de Minahassa en Halmahera.

[2]) In de Sanggi- en Talaud-groep.

[3]) Moro = Morotai, eiland ten N. O. van Halmahera.

22 September vertrok Wittert met zijn vloot naar Manilla om de Spanjaarden afbreuk te doen; één dag na zijn vertrek kwam weer een Nederlandsche vloot te Ternate aan, onder Hoen (zie Ambon). Deze legde een tweede Nederlandsch fort op Ternate aan, te *Tacomi*, voortaan *Willemstad* genaamd. 25 November 1609 tastte hij het Spaansch-Portugeesche fort op *Batjan* aan, waarvan de gansche bezetting gevangen genomen werd.

De gewonnen versterking werd uitgebreid, kreeg den naam *Barneveld*, en kwam onder bevel van Van der Dussen. 10 December 1609 volgde nu een overeenkomst tusschen de Compagnie en Ternate eenerzijds en Batjan anderzijds; men sloot een of- en defensief verbond en de Compagnie kreeg het monopolie in nagelen [1]).

De Jonge, *Opkomst* III, blz. 103—105, 328—334. Heeres, *Corpus Dipl.*, blz. 75—78, no. XXXIV.

Weer brak nu een ongelukkige tijd voor de Hollanders in de Molukken aan. Een aanval van Hoen op Tidore mislukte; 12 Januari 1610 overleed hij, waarschijnlijk door vergif. Nu er geen leider was, traden de hoofden der verschillende versterkingen zonder onderling contact op.

Van Caerden, bij een uitwisseling van gevangenen vrijgekomen, werd tot algemeen Gouverneur der Molukken benoemd, maar reeds 15 Juli 1610 viel hij andermaal den Spanjaarden in handen, die hem nu naar Manilla voerden. Oneenigheden in het Ternataansche vorstenhuis, veroorzaakt door de woeste gedragingen van den jeugdigen koning Modafar, en waarbij zich een oppositiepartij vormde, die steun bij de Spanjaarden zocht, vermeerderden de verwarring. Tevens bleek, dat een nakoming van het Twaalfjarig Bestand in Indië niet in de bedoeling der Spanjaarden lag. Te midden van deze moeilijkheden sloot Adriaen Corsen, hoofd van Willemstad, 26 Maart 1611 een vriendschapsverbond met *Saboegoe* (= Sawoe op Halmahera), *Touchwane* en *Talo* (? waarschijnlijk ook negorijen op Halmaheira).

De Jonge, *Opkomst* III, blz. 105—107, 383. Heeres, *Corpus Dipl.*, blz. 92—94, no. XXXIX.

In September 1611 kwam Pieter Both, de eerste Gouverneur-Generaal, met een kleine vloot in de Molukken aan; toen hem bleek, dat de Spanjaarden het bestand niet wilden erkennen, trachtte hij de positie der Nederlanders zooveel mogelijk te versterken en sloot daartoe o.m. 2 December 1612 een nader contract met den vorst van Batjan.

Heeres, *Corpus Dipl.*, blz. 99—100, no. XLII.

6 Januari 1613 bevestigde hij mede de overeenkomst met Makjan, waarbij de hoofden van dit eiland bezwoeren de Heeren Staten, Prins

[1]) Evenals Makjan en Motir kwam nu ook Batjan onder een soort con-souvereiniteit van Ternate en de Compagnie.

Maurits, de Compagnie, benevens den koning van Ternate „in alles gehou ende getrouw te zijn". Both had intusschen meer schepen verzameld en maakte zich in dezelfde maand meester van de Spaansche versterking *Marieko* op Tidore.

HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 108—110 no. XLV. TIELE, *Bouwstoffen*, I, blz. IX.

Ook met Ternate zelf regelde Both de verhouding opnieuw, bij een contract van 4 Maart 1613. De bedoeling hiervan was vooral, moeilijkheden bij wederzijdsche propaganda van godsdienst te voorkomen.

HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 110—112, no. XLVI.

Eenige dagen na dit contract ging Both naar Ambon. Toen hij daar een aantal schepen aantrof, keerde hij, daarmede versterkt, naar de Molukken terug. Op een dier zes nieuwe schepen bevond zich Jan Pieterszoon Coen. Geholpen door de Ternatanen en 50 Japanners, tastte Both het oude Portugeesche fort *Romi*, op Tidore, thans door de Spanjaarden bezet, aan. Het werd genomen, maar daar de Tidoreezen en Spanjaarden de bergwegen versterkt hadden, zag hij, na eenige verliezen, van verdere verovering af. Intusschen sloot hij een verbond met *Saboegoe* (*Sawoe*), aan de Westkust van Halmahera, in welke plaats een Spaansche bezetting gelegen had, die echter door Both's optreden op Tidore opgeheven was. Het fort werd nu door de Nederlanders bezet.

HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 112—115, no. XLVII. TIELE, *Bouwstoffen* I, blz. XI, XII, 28—33, 49—57.

Na Both's vertrek bleef Dr. Laurens Reaal langen tijd hoofd in de Molukken. Daar zoowel de Nederlanders als de Spanjaarden gebrek aan soldaten hadden, veranderde de status quo niet. Het bleek echter herhaaldelijk, dat de stemming der Ternatanen jegens de Hollanders geleidelijk minder gunstig werd, wat zijn oorzaak vond in de politiek der Bewindhebbers, die alle Inlandsche handel en vaart in de Molukken verboden. De bevolking had daardoor zelfs meermalen gebrek aan sago en andere noodzakelijke levensbehoeften. In 1617 smeedden eenige Ternatanen een plan, om zich van Malayoe meester te maken en traden zelfs in onderhandeling met hun aartsvijanden, de Tidoreezen. Weldenkende mannen als Steven van der Haghen, waarschuwden tegen die funeste politiek; „'t selve can men wel doen, maer met wat recht?" Hun stem was echter vergeefsch, vooral toen Coen het Gouverneur-Generaalschap had aanvaard en met de instructies van Bewindhebbers accoord ging. Moeilijkheden zouden dan ook op den duur niet uitblijven, maar het zou nog geruimen tijd duren, voor het tot een uitbarsting kwam.

TIELE, *Bouwstoffen* I, blz. XVI—XVII, XXV—XXVI, XXXIII—XXXV, 103—104, 132—141, 214—215.

V. DE SOLOR- EN TIMOR-EILANDEN

9 November 1612 zond Pieter Both het hoofd van Makjan, den Raad van Indië Apollonius Scotte, met het schip Vere naar den *Solor-archipel*. Bij zijn instructie als Gouverneur-Generaal was Both o.m. opgedragen „op den profytelycken handel van 't sandelhout, op Timor en Solor vallende, order te stellen". Dit welriekende hout, in 't bijzonder als ruilmiddel met de Chineezen van de hoogste waarde, groeide hoofdzakelijk op Timor, maar de kortste koers naar dit eiland liep langs of door den Solor-archipel, en daar hadden de Portugeezen het sterke *Fort Henricus* bezet, waarmede zij die vaart beheerschten. Via *Boeton*, met welks vorst Scotte een vriendschapsverdrag sloot, trok hij naar Solor, o.a. een aantal Ternatanen meenemende. 17 Januari 1613 lag hij voor 't Portugeesche kasteel, maar eerst nadat hij eenige malen versterking had gekregen, gaven de Portugeezen zich 20 April over, met al hun koopmanschappen, kanonnen en amunitie. Uit het kasteel trokken wel duizend menschen, w.o. 7 monniken. Met de bewoners van *Lamakare*, *Lamahale*, *Trong*, *Adoenare* en *Servetty* (= *Serbetta*, een eilandje bij Flores) sloot Scotte nu een contract, waarbij o.m. de suzereiniteit van Ternate over Solor geconstateerd werd.

Tijdens de belegering van het kasteel had Scotte — 7 February 1613 — het jacht De halve Maan en een veroverd galjoot onder Willem Jacobsz. naar Timor gezonden. Deze had een Portugeesche bezetting verstrooid, 13 man gevangen genomen en een schip met 250 baren sandelhout buit gemaakt. Bovendien had hij betrekkingen aangeknoopt met den radja van *Coupan* (*Koepang*) en een handelscontract gesloten met die van *Amanoebang*. Ook de bewoners van *Endeh* (Flores) en van 't eilandje *Galian*(?) sloten een vriendschapsovereenkomst met Scotte.

Na op de Soloreilanden alles geregeld te hebben, trok de laatste nu zelf met twee schepen naar Timor, waar hij eveneens overeenkomsten sloot met de radja's van *Mena* en *Asson* (Noordkust) [1]).

Both achtte de bezetting van Solor van zeer groot belang. „Estimeere 't selve meer waerdich te wesen als geheel Tidoor"; Van der Haghen daarentegen achtte alles verloren moeite en kosten.

TIELE, *Bouwstoffen* I, blz. IX—X, 12—20, 33. HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 138—142, no. LIX.

Het kasteel op Solor bleef nu het centrum van den vrij belangrijken handel op Timor. Adriaen van der Velde, Scotte's opvolger, kreeg in 1614 den titel van Gouverneur van Solor en dependentiën. Hij onderhield de bestaande betrekkingen en knoopte nieuwe aan met *Amenato* en *Amenisse*, beide in 't landschap Batomian aan de Zuidkust van Ti-

---

[1]) Scotte vertrok kort daarop naar Jakatra, waar hij 25 November bij het baden in de rivier jammerlijk verdronk.

mor, en met *Silvan* aan de Noordkust. Veel tegenwerking ondervond hij van de Portugeezen, die zich, in strijd met de bepalingen, bij de overgave van Henricus bezworen, op *Larantoeka* (Flores) gevestigd hadden. Bij een strijd met die van *Karmang* op *Adoenare*, door de Portugeezen opgestookt, sneuvelde Van der Velde in 1614. Kort voor zijn dood had hij aan Both geschreven: „Alhoewel deese eylanden van Soolor gheen vruchten voort en brengen, sijn nochtans deselve hoochnoodich beset en bewaert tot versekeringhe van den Tymorschen handel". Desondanks besloot Both's opvolger, Gerard Reynst, in 1615 het fort op Solor te slechten. Hij meende, dat de handel op Timor best in stand kon worden gehouden zonder de dure bezetting op Solor. Het gevolg was, dat de Portugeezen zich meer gingen roeren; de radja van Amanoebang leverde in 1615 slechts de helft van de hoeveelheid sandelhout, waartoe hij zich verplicht had en trad hoogst aanmatigend op tegen de Nederlandsche kooplieden. Crijn van Raemborch, opvolger van Van der Velde, wist de oneenigheden bij te leggen en sloot 15 Maart 1616 een nieuw verdrag met den vorst.

TIELE, *Bouwstoffen* I, XXIII, blz. 80—101; HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 119—121, no. L.

Ook na het slechten van het fort bleven de betrekkingen met de Soloreezen voortduren; dezen hadden veel te lijden van de Portugeezen, zoodat ze meest „veltvluchtig" leefden. Bij een bezoek van enkele Nederlandsche schepen in 1617 verzochten ze dringend om assistentie, waarna, in opdracht van Coen, voorloopig een zestal Nederlanders op Solor geposteerd werden. Kort daarop zonden de Soloreezen den zoon van hun Sengadji met een groote „swite" naar Jakatra, waar ze bij Coen aandrongen weer een bolwerk op Solor te leggen. Bij resolutie van den Raad van Jakatra op ultimo Juni 1618, werd daartoe besloten. Een schip bracht 25 man en 12 kanonnen over en met kracht nam men nu den bouw van een nieuw kasteel, op de plaats van het oude en eveneens Henricus genaamd, ter hand[1]). Een poging van Van Raemburch, om de Portugeezen uit Larantoeka op Flores te verdrijven, mislukte.

Tijdens de aanwezigheid der Solorsche hoofden in Jakatra had Coen het verdrag van Scotte van 1613 bevestigd.

COLENBRANDER, *Brieven van Coen* I, blz. 261—262, 343—344, 570—572; II, blz. 42—43, 401—402, 427, 635 e. v.; III, blz. 438—439, 477. HEERES, *Corpus Dipl.*, blz. 138—142, no. LIX.

VI. KANTOREN OP ANDERE PLAATSEN

Behalve de forten en kantoren in de bovengenoemde gebieden, had de Compagnie op het eind van 1619 in den Archipel nog de volgende vaste kantoren: *Palembang, Djambi, Patani, Soekadana* en *Sambas*.

[1]) Op den duur beviel de Portugeesche naam Henricus de Nederlanders niet en zoo maakten ze er later FREDERIK HENDRIK van.

Een zestal andere kantoren waren in de voorgaande jaren opgeheven.

1°. Dat te *Batoesawer* in Djohor, was in 1613 door de Atjehers, die met Djohor in strijd waren, bij de inname der stad geplunderd en verbrand. Het werd niet herbouwd, hoewel 's Compagnies schepen Djohor nog wel aandeden.

2°. Dat te *Grissee* was, eveneens in 1613, vernield, bij de inneming dier plaats door Mataram; het werd vervangen door een kantoor te *Japara*.

3°. Dat te *Makassar* was in 1615 opgeheven door de openlijke vijandschap tusschen Makassar en de Compagnie.

4°. Dat te *Atjeh* was in 1616 gelicht, „overmits de tyrannye ende het quaet tractement" van den sultan jegens de Nederlandsche kooplieden.

5°. Dat te *Japara* (zie boven onder 2°), werd in 1618 door Mataram verbrand.

6°. Dat te *Bantam*, welke plaats sedert de verovering van Jakatra door de Compagnie werd geblokkeerd, was verlaten.

Buiten den Archipel had de Compagnie in 1619 bovendien nog kantoren te *Suratte*, *Tegenapatnam*, *Tirepoplier*, *Palleacatta* (met het kasteel *Gelria*) *Petapoelie* (of *Nizapatnam*) en *Mazulipatnam*, alle in Voor-Indië; *Kandi* en *Koddiyarap* op Ceilon; *Ajodja* in Siam en *Hirado* (of *Firando*) in Japan. In Arabië had de Compagnie in 1619 nog geen vaste kantoren, maar in Juli 1618 hadden de Nederlanders toestemming gekregen „hare consuls ende coopluydens" te doen wonen in *Aden*, *Mocca*, *Shihir* en andere plaatsen van Yemen. [1])

Erratum. Ten onrechte zijn op de kaart van 1619 de plaatsen Grissee, Japara en Bantam (zie hierboven, nos. 2, 5 en 6) van een vlaggetje voorzien; zij hadden in dat jaar geen Compagnieskantoren meer.

---

[1]) Zie den tekst bij blad 4.

DE ARCHIPEL EN HET MALEISCHE SCHIEREILAND IN 1650

Deze kaart, no. 3, zal den toestand weergeven van den Archipel in 1650. Tusschen 1619 en 1650 is de Compagnie er in geslaagd, zich een belangrijke positie in Zuidoost-Azië te verwerven. Haar successen in deze jaren, met name tegen de Portugeezen op Ceilon en Malakka, hebben haar prestige aanmerkelijk doen toenemen, getuige de toenadering van haar beide buren en meest gevreesde vijanden op Java, Mataram en Bantam, die ten slotte, door het sluiten van vriendschapsverdragen, de mogendheid van de Compagnie erkennen.

Vasthoudend aan haar beginsel: wering van alle concurrenten, allereerst in den specerijenhandel, heeft zij, meermalen met niets ontziende middelen, inderdaad het leeuwenaandeel van dien handel voor zich weten te verkrijgen. Toch zijn het juist de specerij-gewesten, de „Oostersche kwartieren", die haar in deze jaren de meeste zorg verschaffen. De weinig toeschietelijke, zelfbewuste houding van Makassar, dat de „smokkelaars" in nagelen en noten een goeden afzet biedt en Portugeezen en andere Europeesche natiën boven de Compagnie bevoordeelt, is haar een voortdurende ergernis. Ook de ingewikkelde toestanden in de Molukken zelf maken het haar niet gemakkelijk. De Spanjaarden zitten nog steeds op Gama-lama, hun versterking op de Westkust van Ternate; met behulp van de, den Ternatanen vijandige, Tidoreezen, kunnen ze er zich met succes handhaven en weten nog steeds belangrijke hoeveelheden noten en nagelen te verkrijgen. De sultan van Ternate, bondgenoot van de Compagnie, vreest de Spanjaarden, maar is evenzeer huiverig de Nederlanders te zeer tegemoet te komen; hij speelt beide op zijn gebied gevestigde Europeesche machten tegen elkaar uit. Van eeuwen her hadden bovendien de Ternataansche sultans souvereiniteitsrechten op verschillende omliggende „nagelkwartieren" uitgeoefend, als Zuid-Ceram, Boeroe, zelfs Hitoe (Ambon) en de Oeliassers. In haar „schipperen" gaat de Compagnie nu noodgedwongen zóó ver, dat zij eenige malen des sultans souvereiniteit erkent over gebieden, waarover zijzelf, krachtens met de hoofden gesloten tractaten, die souvereiniteit verkregen had, indien zij daardoor dan maar het specerijen-monopolie verkrijgen kan. Bij het sluiten van overeenkomsten met gebiedshoofden op en om Ceram moet zij het doen voorkomen, alsof de Compagnie en

Ternate innige vrienden zijn, wier belangen en wenschen geheel samenvallen.

De kimelaha's (stadhouders) van Ternate op de omliggende eilanden gedragen zich bovendien als zelfstandige heerschers en storen zich niet aan de door hun sultan gesloten overeenkomsten. Uit alles blijkt trouwens, dat de macht dier sultans aan het tanen is, en het zal ten slotte zoo ver komen, dat zij den steun van de Compagnie tegen hun eigen grooten van noode hebben.

Maar ook in die gebieden, waar de Compagnie inderdaad de souvereine macht heeft, rijzen herhaaldelijk moeilijkheden door de lage prijzen, welke de menschen voor hun producten krijgen en de onmeedoogende wijze, waarop de Compagnie nakoming der contractueele verplichtingen eischt.

De positie der leidende ambtenaren van de Compagnie in deze streken is lang niet gemakkelijk; weinig minder moeilijk is het, 's Compagnies invloed en gebied in deze streken in kaart te brengen. Het komt, zooals beneden blijken zal, eenige malen voor, dat de Compagnie in duidelijke bewoordingen de bewoners van een gebied bij van weerszijden geteekend contract aanneemt als haar „gerechte vasallen ende subjecten" en dat zij kort daarop de souvereiniteit van Ternate over diezelfde subjecten erkent. Natuurlijk deed zij dit laatste slechts pro forma, om eenerzijds Ternate's sultan te vriend te houden en zich anderzijds, zoo noodig, van diens gezag te kunnen bedienen. Maar dit „pro forma" staat niet in de contracten opgenomen en in dergelijke gevallen zal men een keuze moeten doen uit tegenstrijdige gegevens. Het vaststellen, of de Compagnie in een bepaald deel der Oostersche kwartieren op zeker tijdstip souvereine, dan wel semi-souvereine rechten heeft, is in dergelijke gevallen altijd min of meer subjectief.

Voor de overige deelen van 's Compagnies handelsgebied doen zich dergelijke moeilijkheden niet, althans niet in die mate, voor.

I. DE BANDA-GROEP

Ondanks alle vroeger gesloten verdragen bleven de bewoners dezer eilanden — met name de Lonthoreezen — doorgaan, een belangrijk deel hunner noten en foelie aan concurrenten van de Compagnie te verkoopen.

Coen, door het tegen zijn zin gesloten verdrag van 1619 gedwongen met de Engelschen samen te werken, stelde in den Raad van Defensie voor, eens-voor-al een eind aan dergelijke overtredingen te maken. De Engelschen beweerden echter, geen schepen voor een krachtig optreden beschikbaar te hebben en zoo trok Coen er in Januari 1621 zonder hen heen, met een vloot van twaalf schepen. *Neira* en *Ai* waren toen reeds Compagniesgebied; *Run* was door de Engelschen bezet; *Rosengain* en

Lonthor onafhankelijk, maar een deel der kampongs tot uitsluitende levering aan de Compagnie verplicht. Zij smokkelden echter druk met Portugeezen, Engelschen, Makassaren en Javanen. Coen had, in Februari 1621, met zijn vloot voor *Neira* liggende, een onderhoud met de voornaamste hoofden van *Lonthor*; hij stelde den eisch, in alle voorname plaatsen een versterking te mogen bouwen, wat de hoofden weigerden. Toen ging hij tot geweld over. Een eerste landing mislukte; de tweede had succes. Tal van Lonthoreezen vluchtten naar het binnenland, waar zich velen van *Rosengain* bij hen voegden. In hun eerste radeloosheid stemden hun afgevaardigden toe in de zware eischen van Coen en sloten — Maart 1621 — een verdrag van onderwerping. Een groot deel der gevluchten weigerde echter, zich daaraan te onderwerpen. Die van *Run* — de Engelschen hadden dit eiland, kort na Coen's komst, verlaten en zich op het nabij gelegen *Nailaka* teruggetrokken — onderwierpen zich mede en sloten eveneens een contract. Coen had intusschen 800 „onwillige" Bandaneezen naar Batavia gevoerd en 47 orangkaja's, na een schijnproces, doen dooden. Toen de vluchtelingen op de bergen dit hoorden, besloten ze, liever te sterven, dan zich over te geven. 16 Mei vertrok Coen naar Ambon, de voltooiing van het wreede „spel" aan Gouverneur Sonck overlatende. Het is bekend, op hoe onmenschelijk wreede wijze deze de instructies van Coen — die hem daarvoor prees — heeft uitgevoerd. Van de naar het gebergte gevluchten stierven er niet minder dan 2500 van honger en ellende. Die zich van de overlevenden niet wilden overgeven, werden gedood; de rest in slavernij weggevoerd. Toen Sonck vernam, dat de bewoners van *Run* naar Ceram wilden verhuizen, trok hij er heen; de orangkaja's en vrije mannen, 160 in getal, liet hij allen ombrengen; de overigen werden eveneens als slaven weggevoerd.

Lonthor en *Run* werden beide tot Compagniesgebied verklaard en de grond, in tuinen of perken verdeeld, aan gewezen Compagniesdienaars, — vrijburgers — gegeven, die de , met behulp van slaven verbouwde, noten en foelie alleen aan de Compagnie mochten leveren.

Rosengain, welks hoofden mede het verdrag van Maart 1621 hadden geteekend, werd nu eveneens tot Compagniesgebied verklaard.

Hoewel de Engelschen zich er niet mee konden vereenigen, dat Coen ook *Run* tot Compagniesgebied had verklaard en zij, zooals bekend is, nog jaren lang die inbezitname als wederrechtelijk beschouwden en hun aanspraken bleven handhaven, beschouwde de Compagnie het eiland als haar territoir.

HEERES, *Corpus Diplomaticum*, nos. LXIX en LXX, blz. 160 tot 170. COLENBRANDER, *Koloniale Geschiedenis* II, blz. 115—118. TIELE, *Bouwstoffen* I, blz. XLII—XLVII, 272—294, 340—347.

In verband met de Banda-groep dienen tal van omliggende eilanden

beschouwd te worden, die oorspronkelijk aan de Bandaneezen schatplichtig waren en door de Compagnie tot het Gouvernement Banda werden gerekend.

De *Kei-* en *Aroe-eilanden* waren voor de Compagnie vooral van belang, omdat daar bruikbaar scheepstimmerhout groeide. In Februari 1623 legden eenige hoofden van *Aroe* in handen van commandeur Jan Carstensz den eed van trouw aan de Compagnie af; ook een aantal dorpen van de *Kei-eilanden* stelden zich onder de „subjectie" van het Nederlandsch gezag. De verhouding tot deze eilanden bleef over 't geheel zeer goed, al deden Makassaren en gevluchte Bandaneezen herhaaldelijk pogingen, er den Islam meer ingang te doen vinden en de bevolking tegen de Nederlanders op te zetten. Veel succes hadden ze daarbij niet. In 1634 deden de voornaamste hoofden van *Groot Kei* het voorstel, dat de Compagnie op hun eiland een steenen versterking zou bouwen en er scholen zou oprichten; in 1635 verzochten ze zelfs, in de Christelijke leer te worden onderwezen, zoodat de regeering besloot, er een predikant heen te zenden. De kerstening liep evenwel op een mislukking uit.

Geregeld kwamen de Kei-Arouwers met rijst en andere produkten op de Banda-eilanden handelen; in 1648 schonk de Gouverneur van Banda, Van Outhoorn, elk hunner prauwen „een cleyne princevlagge".

TIELE-HEERES, *Bouwstoffen* II, blz. XVIII—XIX, XLIX, LXXIII; III, blz. 415—416.

Ten N. O. van Banda liggen de *Goram-eilanden*, aansluitende bij de Oostpunt van Ceram. De hoofden dier eilanden sloten 28 December 1637 een verdrag met den Gouverneur van Banda, waarbij ze zich onder Nederlandsche souvereiniteit stelden en beloofden zich te gedragen, „gelijck zulcks een getrouwe vasal betaamt."

Bouwstoffen II, blz. LXXIII. *Corpus Diplomaticum*, CXXV, blz. 306 e.v.

Dicht bij de Kei-eilanden gelegen en daarmede tezamen de groep der Zuidooster-eilanden vormende, vindt men de *Tenimber-groep* (*Timorlaoet*), in 's Compagnies papieren gewoonlijk in een adem genoemd met „Damme", d. z. de *Damar-eilanden*.

Deze eilanden brachten specerijen, rijst, ebben- en sappanhout, alsmede veel schildpadhoorn op. Na de verovering van Banda waren tal van Bandaneezen naar Tenimber gevlucht.

In de eerste decenniën van de Compagnie waren de aanrakingen met Tenimber maar schaarsch en niet altijd van vriendschappelijken aard. Bij het doorvoeren van haar monopoliestelsel moest de Compagnie er echter haar volle aandacht aan schenken. Immers deze eilanden waren zeer vruchtbaar en door hun afgelegen ligging bijzonder geschikt voor „smokkelarij". Vandaar, dat Bewindhebbers last gaven er — liefst met medewerking der bewoners — de nagel- en notenboomen uit te roeien. Een gevolg van dezen last waren de verdragen, die in 1646 tot stand

kwamen. 2 Februari van dat jaar sloot Adriaan Dortsman een „eeuwig verbont" met de hoofden van de Tenimber-groep, waarbij men elkaar steeds als goede vrienden beloofde te helpen. De Nederlanders mochten er een loge bouwen; de bewoners zouden de „Maccassaren ende verloopen Bandaneezen", die er eens per jaar producten kwamen halen, niet meer ontvangen, ook geen andere handelaars toelaten, maar al hun producten uitsluitend aan de Compagnie leveren.

28 Mei d.a.v. sloot Dortsman een soortgelijk verdrag met die van *Damar*. Op beide eilandengroepen werden nu Nederlandsche vestigingen opgericht.

Met geschenken en „soete beweeghredenen" werden de bewoners van Damar in 1648 „gedisponeert", al hun notenboomen te vernielen. Kort daarop werden, met behulp van de Damareezen, ook op de omliggende eilanden de nagelboomen „verdestrueert". Hoewel de overeenkomsten niet van souvereiniteit spreken, beschouwde de Compagnie deze eilanden sedert als haar territoir.

Bouwstoffen II, blz. XLIX, 159—160, 389. *Bouwstoffen III* blz. 303—314, 339—340, 366—367, 416, 452—453.

II. DE SOLOR-EILANDEN

In deze streken, die om den handel in sandelhout en slaven, van belang bleven, ondervond de Compagnie toenemenden last van de Portugeezen. De kleine bezetting van fort Henricus kon daar weinig tegen doen. Een en ander had tot gevolg, dat verschillende „bondgenooten" hun contractueele verplichtingen niet nakwamen. De „Hooge Regering" had belangrijker zaken te verhandelen, dan die in dezen uithoek.Zoo bleef de bestaande, onbevredigende toestand lang ongewijzigd. De commandant van Solor, Jan Thomasz Dayman, bevestigde 22 Januari 1624 het oorspronkelijk door Scotte gesloten verdrag met de hoofden van *Karmang*, *Lamakare*, *Lamahale* en *Trong*. Hij kreeg echter onvoldoenden steun uit Batavia en liep in 1625 tot de Portugeezen over; kort daarop werd hij door dezen vergiftigd.

Enkele malen zond de Compagnie een vloot naar deze streken, om de al te vrijmoedige Portugeezen af te straffen, maar het succes van dergelijke expedities was slechts tijdelijk. De opvolger van Dayman, De Horney,werd in 1627 zoo in 't nauw gebracht, dat hij een wapenstilstand sloot met den Portugeeschen Gouverneur van *Larantoeka*. De regeering (Coen) was over dit eigenmachtig optreden zeer verontwaardigd, maar achtte haar belangen hier niet groot genoeg, om een belangrijke bezetting af te staan. Zij besloot, fort *Henricus* andermaal te slechten. Toen de met de uitvoering van dit plan belaste schepen in 1629 op Solor aankwamen, bleek ook De Horney tot de Portugeezen te zijn overgeloopen; niettegenstaande het aandringen van den trouw gebleven

vorst van *Lamakare*, om een bezetting te houden en hem tegen de Portugeezen te beschermen, werd de bezetting gelicht en het fort gesloopt. Men onderhield nu van Batavia uit de handelsbetrekkingen nog zoowat met schepen, maar weldra bezetten de Portugeezen fort *Henricus*.

Zoo bleef de toestand eenige jaren voortduren tot na de verovering van Malakka in 1641 een wapenstilstand met de Portugeezen gesloten werd, die ook voor Solor rust bracht. In 1643 werd de strijd in Voor-Indië hervat; de Portugeezen verzochten echter, dat in de Solor- en Timorgroep de vredestoestand zou blijven voortduren. Te Batavia wilde men evenwel niets weten van „„soodanigen stuckswyse vrede" en zoo herbegon de strijd, zij het ook in den aanvang kalm-aan. Reeds bij het begin van den wapenstilstand had de Compagnie, om haar rechten vast te leggen, fort *Henricus* nominaal weer in bezit genomen. Toch verbleven er, ook na 1643, nog Portugeezen op Solor.

Het was de G.G. Van der Lijn, die, als elders, ook hier krachtig tegen de Portugeezen stelling nam, te meer, daar men vreesde, dat ze in deze streken een „tweede Malacca" wilden stichten. Na voorafgaande onderhandelingen met verschillende hoofden en met een Soloreesch gezantschap, dat in Mei 1645 op Batavia was gekomen, werd aldaar 22 Januari 1646 een verdrag gesloten, volgens hetwelk de Compagnie *Henricus* weer bezette. Verder had een algeheele „continuatie ende bevestiging van d'oude alleance" plaats. De majoor Van der Beek vertrok nu naar Solor met een garnizoen voor het fort, en aan boord van zijn jacht verbonden zich 22 Februari d. a. v. de hoofden van *Lawajang* (Solor), *Lamasa* (= Lamahale), *Cerbyte* (= Serbetta), *Trong* (op Adoenara), *Lamakare* en *Adoenara* met de Compagnie, en beloofden zich te gedragen „als obediente ende nederige ondersaten toekomt."

Behalve de Solor-Timorgroep was van de kleine Soenda-eilanden eigenlijk alleen *Bima* op Soembawa voor de Compagnie van belang als handelscentrum in deze streken. Zij zond er geregeld schepen heen. Behalve de Portugeezen werkte ook de sultan van Makassar, die souvereiniteitsaanspraken op Bima deed geleden, hier een vestiging van de Compagnie tegen, evenals op *Endeh*.

Larantoeka, op Flores, was een krachtig centrum van de Portugeezen.

Bouwstoffen II, blz. XX, XXIII—XXIV, L—LI, LXX—LXXI. *Bouwstoffen*, III, blz. XV—XVI, XL, 314 e.v., 324 e.v. *Corpus Diplomaticum* LXXIX, blz. 192—193; CLXXIII, blz. 460—463; CLXXV, blz. 469—471. *Daghregister van Batavia 1624—1629*, blz. 126, 250—251, 254, 280—281, 348—349. *Daghregister van Batavia 1631*, blz. 77. *Idem 1636*, blz. 29—30,180—184, 222—223, 277. HEERES in *Feestbundel Prof. Veth*, blz. 184.

III. JAVA

De in 1620 door Coen willekeurig vastgestelde grenzen van de Jakatrasche Bovenlanden ondergingen voorloopig geen wijziging. Volgens

aanschrijven van de Zeventien van 4 Maart 1621 werd de nieuw aangelegde stad definitief Batavia genoemd.

Al spoedig bleek, dat de Panembahan van Mataram verwachtte, dat de Nederlanders hem als oppervorst van Java zouden erkennen en huldigen. Behalve door hun eigenmachtige inbezitname van een deel van het eiland, was hij zeer ontstemd, omdat Coen met den vorst van Soerabaja, met wien Mataram in oorlog was, betrekkingen aanknoopte. In 1622 liet hij te Batavia voorstellen, alle vijandschap te vergeten en gezamenlijk Bantam aan te vallen. Hij verzocht dat, ter bespreking dezer gewichtige plannen, een gezantschap, bij voorkeur met den G.G. zelf, naar zijn hoofdstad Karta zou komen. De regeering zag toen reeds in, dat het haar kracht zou zijn, Mataram en Bantam, als rivalen, beide in wezen te houden en zoo noodig tegen elkaar uit te spelen. Om achter de bedoelingen van Mataram te komen, zond Coen er niettemin een gezantschap heen onder Dr. de Haen; deze bracht een vredesovereenkomst tot stand, maar wees den aanval op Bantam af.

De Carpentier, Coen's opvolger, zond Dr. de Haan in 1623 andermaal naar Mataram, om de alliantie te „continueren".

Met Bantam was de verhouding in deze jaren minder goed en de Bantamsche strooptochten in de Bataviasche Ommelanden waren oorzaak, dat de Compagnie de reede van Bantam liet blokkeeren, ook al om handel met andere Europeesche mogendheden te belemmeren.

Het verdrag van 1619, tusschen de Nederlandsche en Engelsche Compagnieën gesloten, had door de „Ambonsche moord" van 1623 een geduchten knak gekregen; in 1624 besloten de Engelschen, Batavia, waar zij een kantoor hadden en mede in den Raad van Defensie zaten, te verlaten en daarmede het verbond met de Nederlanders te beëindigen. Zij wilden hun hoofdkwartier op Bantam vestigen en inmiddels op een der eilandjes in Straat Sunda een „anti-Batavia" bouwen. Carpentier, van dit voornemen onderricht, liet onmiddellijk de eilandjes *Bessi* en *Sebessi*, in genoemde straat gelegen, voor de Compagnie en de Staten-Generaal in bezit nemen en op het laatste een fortje opwerpen. De Engelschen bezetten toen kort daarop *Lagoendi*, maar om zijn ongezondheid moesten ze het weldra, na verlies van tal van menschenlevens, weer verlaten. Zóó verzwakt waren de overlevenden, dat ze, op hun dringend verzoek, door Nederlandsche schepen naar Batavia werden teruggevoerd. De Nederlandsche bezetting van *Sebessi* werd nu ook weer gelicht.

Nadat Coen in 1627 was teruggekeerd, verlieten de Engelschen andermaal — en nu voorgoed — Batavia en gingen op Bantam voor eigen rekening handel drijven.

De Panembahan van Mataram, die inmiddels in 1624 Madoera veroverd had, slaagde er in 1625 in, ook Soerabaja in zijn macht te krijgen. Hij nam nu den titel aan van Soesoehoenan (= wien men onderworpen

is); als Soenan Ageng (de Groote), is hij in de geschiedenis van Java berucht geworden. Sterker dan ooit wenschte hij zich nu van geheel Java meester te maken en hoopte allereerst, met steun van de Compagnie, Bantam te veroveren. Toen men zich te Batavia niet geneigd toonde hem daarin te steunen, weigerde hij in 1626 het jaarlijksch gezantschap van de Compagnie te ontvangen.

Ook met Bantam werd de verhouding gespannen en in 1627 deden Bantamsche gewapenden zelfs een aanslag op Batavia, die gelukkig verijdeld werd. Vrijwel gelijktijdig deed Ageng nogmaals een poging, door de Nederlanders als leenheer erkend te worden, en toen dit weer niet lukte, ging hij tot geweld over. Het is bekend, dat beide belegeringen van Batavia door de Matarammers op mislukkingen zijn uitgeloopen.

Een der gevolgen van deze successen van 's Compagnies wapenen was, dat Bantam in 1629 zijn vijandelijkheden schorste en er weer een Nederlandsche factorij binnen *Bantam* verrees. Smokkelhandel van Bantamsche kooplui en edelen op die specerij-eilanden, waar de Compagnie monopoliecontracten had, was oorzaak, dat de strijd in 1633 weer uitbrak.

Een jaar te voren had de Compagnie weer een gezantschap naar Mataram gezonden; de Nederlanders werden er echter allen gevangen genomen. Degenen, die niet stierven, bleven tot 1647 in de macht van den Soenan.

Zoo bleef de Compagnie in deze jaren met beide naburen op Java op gespannen voet staan; af en toe was de verhouding wel eens tijdelijk iets beter, maar bepaald goed was zij nooit. Eerst in 1639 werd met Bantam een wapenstilstand gesloten en spoedig zou nu de verovering van Malakka door de Compagnie in 1641 ook op Java haar invloed doen gelden. Vooral Mataram had steeds met de Portugeezen onderhandeld en samengewerkt tegen de Compagnie; het waren de Portugeezen geweest, die Ageng in zijn anti-Nederlandsche politiek hadden gestijfd. Toen de G.G. van Diemen dan ook aan de Bewindhebbers de verovering van Malakka berichtte, voegde hij er aan toe: „De Mataram *moet* nu onsen vrunt werden".

Spoedig begonnen onderhandelingen met beide Inlandsche vorsten op Java. In 1645 kwam een vrede met Bantam tot stand en in 1646 volgde Mataram. Het was voor de Compagnie vooral van belang, dat door deze beide verdragen haar souvereiniteit over een deel van Java werd erkend.

De Jonge, *Opkomst* IV, blz. CXXXVII—CL; V, blz. XLII—XLIX, LXV—XCII en XCVII—CXXXIII. *Corpus Diplomaticum* CLXXI, blz. 457—458 en CLXXIX, blz. 483—485. De Haan, *Oud-Batavia* I, blz. 127—131.

IV. MALAKKA EN HET MALEISCHE SCHIEREILAND

Malakka, het belangrijke handelscentrum op het Maleische Schier-

eiland, was in Augustus 1511 door d'Albuquerque veroverd en gold sedert voor een der steunpunten van de Portugeesche koloniën. Het lag in het centrum van Portugal's Aziatische bezittingen en vormde de verbinding tusschen Zuid- en Oost-Azië, terwijl het den voornaamsten waterweg naar het Oosten beheerschte. Bij de vestiging der Portugeezen was de sultan van Malakka eerst naar het eiland Bintang (Riouw) gevlucht en had later zijn residentie op Djohor gesticht.

Dat de Nederlanders bij hun komst in den Archipel overtuigd waren van het belang van Malakka, kan o. a. blijken uit de instructies van Van der Haghen (1603), Matelieff (1605) en Verhoeff (1607), die reeds opdracht kregen zoo mogelijk deze plaats aan te tasten. Matelieff deed in 1606 een eerste poging, die, evenals Van der Hagen's aanval in 1615, mislukte. Wel deden zij den Portugeezen veel afbreuk, maar het beleg van de stad moest beide malen worden opgebroken.

In haar strijd kon de Compagnie rekenen op de sympathie van Iskander Moeda, sultan van Atjeh van 1607 tot 1636, en verklaard vijand van de Portugeezen. De zeer militante neigingen van dezen sultan — die ook 's Compagnies peperhandel nog al eens bemoeilijkte — noopten de Compagnie echter, zijn eventueelen steun niet te aanvaarden. Ook de sultans van Djohor, nazaten van den door de Portugeezen verdreven sultan van Malakka, waren de Compagnie meest goedgezind, doch vrees voor de nabije Portugeezen weerhield hen lang, openlijk de zijde der Nederlanders te kiezen. Trouwens, ook voor de Compagnie was aanvaarding van Djohor's openlijken bijstand niet onbedenkelijk. Primo was Djohor meest in strijd met Atjeh, waar de Compagnie het liever niet mee aan den stok kreeg, en secundo had de Compagnie belangrijke en vriendschappelijke betrekkingen met Siam, dat aanspraak maakte op de opperhoogheid over Djohor.

Na Van der Haghen's mislukte poging in 1615 bepaalde de Compagnie er zich voorloopig dan ook toe, geregeld eenige schepen in de Straat van Malakka te laten kruisen, om den handel der Portugeezen zooveel mogelijk tegen te gaan. Herhaaldelijk werden te Batavia prijsgemaakte Portugeesche vaartuigen binnengebracht.

Met veel genoegen zag de Compagnie ook, dat Iskander Moeda in 1629 een groote vloot op Malakka afzond; niets kon haar zoo welkom zijn, dan dat Atjeh en de Portugeezen elkaar in een onderlingen strijd uitputten. De Atjehers werden echter door den Portugeeschen admiraal Botelho totaal verslagen.

Op den duur kon de toestand echter zoo niet blijven. Het bleek de Compagnie herhaaldelijk, dat de Portugeezen haar vooral indirect bestookten, door haar vijanden steun te verleenen of in uitzicht te stellen. Behalve Soenan Ageng van Mataram bleek ook met name de sultan van Makassar de vrijmoedigheid van zijn politiek tegen de Compagnie voor een groot deel te gronden op steun en toezeggingen uit Malakka.

Sedert 1633 werd dan ook het Malaksche vaarwater door de Compagnie nauwer „bezet", d. w. z., dat een vloot van 6 à 8 schepen de stad geregeld blokkeerde [1]). Het succes was groot. In hun oude-jaarsbrief van 1636 konden G.G. en Rade reeds constateeren, dat de handel van Malakka sterk verminderde en die van Batavia „dagelijcks accresseert". Dientengevolge begon in Malakka een toenemend gebrek aan de allereerste levensbehoeften te heerschen en in 1639 bleek zij, volgens spionnenberichten, „byna in d'uyterste extremiteyt gebracht."

Nu besloot de G.G. Van Diemen alles in het werk te stellen om de stad te veroveren. Hij zocht daartoe thans steun bij Atjeh. Doch de sultan, opvolger van Iskander Moeda, was huiverig voor 's Compagnies toenemende macht, en onthield zich van bijstand. Krachtig daarentegen werd de Compagnie nu bijgestaan door Djohor. 2 Augustus 1640 begon het eigenlijke beleg, dat ruim 5 maanden duren zou en de Compagnie op ongeveer 1000 man kwam te staan. Na een beschieting, zoowel van de zee-, als de landzijde, deed commandant Minne Willemsz. Kaartekoe den 10den Januari 1641 de laatste opeisching. Toen deze onbeantwoord bleef, had den 14den een krachtige bestorming plaats, en gaven de Portugeezen zich, na heldhaftige verdediging, over.

De eerste Nederlandsche Gouverneur was Johan van Twist. Deze sloot 15 Augustus 1641 een akkoord met het naburige *Naning*, „ende d'omliggende dorpen", waarbij de hoofden de Nederlandsche suprematie erkenden in plaats van de vroegere Portugeesche.

Een der gevolgen van de vestiging op Malakka was een verdrag, 11 Juli 1642 gesloten, tusschen de Compagnie en den koning van *Kedah* (Queda), waarbij de eerste recht kreeg op minstens de helft van het daar gewonnen en aangevoerde tin, daartoe een kantoor onder een koopman mocht vestigen, en van alle zeevarenden een Nederlandschen pas eischen.

Een soortgelijk contract volgde 18 Maart 1643 met den „Gouverneur" van *Oedjong Salang*, het tinrijke eilandje aan de Westkust. Gerezen moeilijkheden leidden tot een nader contract op 27 October 1643.

Nog volgde een dergelijk contract met een derde der „tinkwartieren", nml. *Bangeri*, 1 Januari 1645 gesloten.

Geschillen met de om Malakka gelegen Maleische staatjes leidden tot expedities der Compagnie in 1645—1646. In September van het laatste jaar werd daarop het contract met *Naning* hernieuwd en een overeenkomstig verdrag gesloten met *Rembau*.

Ondanks al deze contracten wisten Vóórindische kooplieden niettemin veel tin weg te halen, meest via *Perak*, dat onder Atjeh stond. 3 Juli 1647 besloten G.G. en Rade, op advies van den Gouverneur van Malakka, de havens der tinkwartieren voor alle vreemde kooplieden te

[1]) 't *Daghregister van Batavia 1631—1634* geeft op blz. 385 een heele lijst prijsgoederen uit het „Malackse vaerwater."

sluiten. Haar doel bereikte de Compagnie eerst, toen de vorstin van Atjeh zich 15 Augustus 1650 verbond, den tinhandel in Perak alleen open te stellen voor Atjehers en Hollanders.

Van Malakka uit werd nog af en toe *Patani* aan de Oostkust bezocht; het kantoor aldaar was wegens de steeds afnemende beteekenis van deze plaats reeds lang gelicht. In 1644 verzochten „den coningh ende grooten aldaer.... ernstelijck om de restabilatie van een comptoir", maar de regeering sloeg dit af; „'t was te teeren spruyt ende den handel van te geringen consideratie."

De Jonge, *Opkomst* II blz. 119—122; III, blz. 48—49.

Tiele-Heeres, *Bouwstoffen*, I blz. XXII—XXIII, LVI; II blz. XXIX—XXXI, LXXXI; III blz. III—VII. Heeres, *Corpus Diplomaticum* I, CXXXVIII, blz. 349—356; CXLIII, blz. 364—366; CLIII, blz. 400—403; CLVIII, blz. 414—417; CLXV, blz. 437—439; CLXXVIII, blz. 481—483 en CXCII, blz. 538—541. *Daghregister van Batavia 1640—1641*, passim (zie het Voorwoord.); *1644—1645*, blz. 67.

V. DE MOLUKKEN EN DE AMBONSCHE KWARTIEREN

De eilanden van de Ambon-groep werden al sedert 1605 beschouwd als territoir van de Compagnie. Deze had daar, na het vertrek van de Engelschen sedert de „Ambonsche Moord" in 1623, geen Europeesche concurrenten meer te duchten. Wel echter kweekte het streng doorgevoerde monopolie-stelsel, gepaard gaande met het vasthouden aan de veel te lage prijzen en het weren van allen handel der Inlanders, een geest van verzet, die af en toe tot uiting kwam. Een uitgebreide smokkelhandel ontstond, in de allereerste plaats gedreven door Makassaren, welke daarbij krachtig werden gesteund door hun sultan, die van een monopolie van de Compagnie in de „Oostersche kwartieren" niets weten wilde. Maar ook de Ternatanen, wier sultan van oudsher aanspraak maakte op de souvereiniteit over verschillende eilanden in de nagelkwartieren, deden hier druk aan mee.

In de eigenlijke Molukken — Ternate, Tidore en omliggende eilanden — heeft het gezag van de Compagnie tusschen 1619 en 1650 weinig verandering ondergaan. De Ternataansche sultans — met name Hamdja, van 1627 tot 1648 — sloten zich, naar gelang der omstandigheden, nu eens nauwer bij Tidore en Spanje, dan weer bij de Compagnie aan. Van ware vriendschap tusschen de Compagnie en Ternate was evenmin sprake als van openlijke vijandschap; de officieel bestaande toestand van „bondgenootschap" werd van beide zijden hoofdzakelijk beheerscht door wantrouwen, en niet ten onrechte. De Compagnie geloofde weinig van Ternate's herhaalde verzekeringen, dat het de Spanjaarden, die nog steeds te *Gama-lama* zetelden, krachtig zou bestrijden; Ternate van zijn kant zag meermalen vergeefs uit naar den door de Compagnie toegezegden steun in dezen strijd. Maakten de Spanjaarden het de Ternatanen te lastig, dan zochten de laatsten

nauwer aansluiting bij de Compagnie, maar evenzeer sloten zij ook eenige malen „treves" met de Spanjaarden en het met dezen verbonden Tidore. Ook beletten zij niet, dat de Tidoreezen op Ternate zelf nagelen opkochten, om die aan de Spanjaarden te verhandelen. Alles bij elkaar genomen was 's Compagnies invloed in de Molukken in 1650 nog vrijwel dezelfde als in 1619; slechts had zij de forten op *Tidore* (*Marieko*) en *Motir* geslecht.

Van meer belang dan in de Molukken zelf, was de wisselende verhouding tusschen beide machten in de „Ambonsche kwartieren", speciaal op *Klein-Ceram* d. i. het Zuidwestelijke schiereiland van Ceram, of *Hoeamoeal*. Van oude tijden af stonden deze streken onder Ternate, welks sultan die door een kimelaha (stadhouder), die te *Loehoe* resideerde, liet besturen. Deze kimelaha's gedroegen zich vaak als onafhankelijke vorsten en hielden zich niet steeds aan de door hun sultan gesloten overeenkomsten. Bovendien hadden zich in hun gebied een aantal uitgeweken Bandaneezen gevestigd, verklaarde vijanden van de Compagnie. Zoo vormden deze streken een brandpunt van den smokkelhandel in specerijen, waaraan, naast Makassaren en Javanen, ook veel Ternatanen deelnamen. Het was een voortdurende zorg van den Gouverneur van Ambon, dien smokkelhandel, zoo al niet uit te roeien, dan toch binnen zekere grenzen te houden.

Een eerste te memoreeren gebeurtenis in dezen voortdurenden strijd was de bouw van het fort *Harderwijk*, aan den hoek van *Kowak* (Koeakoe), door den Ambonschen Gouverneur, Herman van Speult, in 1621. In het volgende jaar stelden zich de hoofden van het aan de Westzijde van Ceram gelegen eiland *Manipa* onder de volledige souvereiniteit van de Compagnie en de Staten-Generaal, welk voorbeeld gevolgd werd door een aantal negorijen op *Boeroe* en *Amblau*. In Januari 1623 deden die van *Lessidy*, aan de Zuidwestkust van Ceram, hetzelfde. Daarentegen werd in 1624 het fort Harderwijk weer geslecht.

Het afloopen van een Nederlandsche sloep was in 1625, bij de aanwezigheid van de Nassausche vloot te Ambon, aanleiding, de nagelsmokkelaars op Klein-Ceram krachtig aan te pakken, op welken tocht 65.000 nagelboomen werden uitgeroeid.Dit had tot gevolg,dat de sultan van Ternate een gezantschap naar Batavia zond, zonder eenig succes evenwel. Doch in Juli 1626 sloot de Gouverneur van Ambon. Van Gorcum, een verdrag met den kimelaha, waarbij deze opnieuw beloofde alle nagelen uitsluitend aan de Compagnie te leveren, en de Makassaren uit zijn havens te weren. Toch bleven ook daarna de klachten van weerskanten aanhouden. In 1628 verscheen kaitsjil Ali, de invloedrijke vlootvoogd van Ternate, te Ambon, en trad daar als bemiddelaar op tusschen de Compagnie en de nagelkweekers, zoo op de Ambonsche eilanden als op Ceram. Bij het verdrag van 22 October 1628 werden de nagelprijzen herzien. In dit verdrag worden die van *Loehoe*, *Lessidy* en *Cambello* ge-

noemd, „gesamentlijck den Koninck van Ternate's onderdanen", niettegenstaande Lessidy zich al in 1623 onder 's Compagnies souvereiniteit had gesteld! Zij beloofden andermaal, al hun nagelen uitsluitend aan de Compagnie te leveren. Dit werd bevestigd door een verdrag, dat de Gouverneur der Molukken, Gijsbert van Lodensteyn, 14 Augustus 1629 met sultan Hamdja sloot, en waarbij deze tevens beloofde den wapenstilstand met Spanje en Tidore te verbreken. 1 Maart 1630 werd dit verdrag door den G.G. Specx geratificeerd.

Nu werd *Tobo*, aan de Zuidoostkust van Ceram, een smokkelcentrum; het werd in 1631 door Aart Gijsels, den nieuwen Gouverneur van Ambon, tot onderwerping gebracht; bij verdrag van 30 Nov. 1631 beloofden die van Tobo „onderdanig" te blijven aan de Compagnie en de Staten-Generaal.

Een nieuw conflict met Ternate dreigde, toen in 1633 de kapitein-Hitoe (op Ambon) overleed en de Compagnie diens zoon, Kakiali, als opvolger aanwees — bij welke gelegenheid hij trouw zwoer aan de Compagnie —; Hamdja van Ternate protesteerde tegen deze benoeming, bewerende, „dat hem, coninck, sulcx te doen stond." De moeilijkheden vermeerderden, toen Van den Heuvel, de opvolger van Gijsels, Kakiali verdacht van heulen met de Makassaarsche smokkelaars; hij liet hem in Mei 1634 gevangen nemen en naar Batavia voeren. Wel legden, onder den indruk hiervan, de oude radja van Hitoe en al zijn orangkaja's een nieuwen „eedt van getrouwicheyt" aan de Compagnie af, maar Van den Heuvel's optreden zette allerwegen kwaad bloed, en de onrust nam zoodanig toe, dat de G.G. Van Diemen zelf naar de Ambonsche kwartieren kwam. Hij herstelde Kakiali in zijn waardigheid en bevestigde de vroeger gesloten verdragen.

Op zijn tweede reis naar de Oostersche kwartieren in 1638 had Van Diemen op Ambon een onderhoud met den daar mede verschenen sultan Hamdja van Ternate, met wien hij een overeenkomst sloot, waarbij de nog bestaande geschilpunten uit den weg werden geruimd. Van Diemen erkende daarbij de opperhoogheid van Hamdja over *Ceram*, *Hitoe* en een aantal dorpen op de *Oeliassers* (!), onder beding van de uitsluitende levering der nagelen aan de Compagnie. De kimelaha-Loehoe sloot zich echter niet bij het door zijn sultan gesloten verdrag aan.

Naar aanleiding van moeilijkheden met de bewoners van *Bonoa* (thans *Boano*), aan de Westzijde van Ceram, werden deze 16 Mei 1640 gedwongen, zich bij de Compagnie en Ternate aan te sluiten. Eerst 20 Augustus 1642 gelukte het Antonio Caen, Gouverneur der Molukken, ook den kimelaha-Loehoe in het bondgenootschap tusschen de Compagnie en Ternate op te nemen.

Met dit al bleef de toestand in de Ambonsche kwartieren onzuiver; de Compagnie beschouwde de Ambon-groep en verschillende deelen van Ceram en omliggende eilanden als haar territoir, eischte van de bewo-

ners een eed van trouw, noemde hen haar vazallen, maar erkende jegens den sultan van Ternate diens souvereiniteit over verschillende dier gebieden. Nieuwe moeilijkheden met Kakiali zouden ten slotte de Compagnie tot doortasten dwingen, waardoor een zuiverder toestand werd geschapen. In den gevolgden strijd van 1642 tot 1646 kwam Kakiali om het leven; geheel Hitoe werd, zonder eenige restrictie, gebracht „onder gehoorsaemheyt van den Nederlandschen Staet", de kimelaha-Loehoe werd gedood. Sultan Hamdja legde zich daarbij neer; hij hield de eer aan zich, door den Gouverneur van Ambon te machtigen in zijn naam het oppergezag te voeren over *de geheele kust van Ceram, Boano, Kelang, Manipa, Boeroe, Amblauw, etca.*

6 Mei 1648 overleed Hamdja; er waren verschillende pretendenten, van wie Mandarsjah, met steun van de Compagnie, de sultanswaardigheid verkreeg. Hij bevestigde 15 Mei 1648 alle door Hamdja met de Compagnie gesloten overeenkomsten. Krachtig handhaafde nu de Gouverneur van Ambon, De Vlaming van Oudshoorn, de rechten van de Compagnie. Zoo trok hij in 1649 op tegen het „roofnest" *Rarakit* aan de Oostpunt van Ceram, en nam het bij een bestorming in October van dat jaar. Bij verdrag van 6 en 9 Augustus 1650 verklaarden de hoofden te zijn geworden „reghte vasalen ende onderdanen van Haar Ed. Staet."

Bouwstoffen I: blz. 319—320, 348—359. *Bouwstoffen* II: blz. I—VIII, XI—XV, XXVI—XXVII, XXXVIII—XXXIX, XLVI—XLIX, LXIII. *Bouwstoffen* III: blz. XXVI—XXXV. *Corpus Diplomaticum* I, LXXIV, blz. 175—177; LXXV, blz. 177—179; LXXXVI, blz. 209—210; XC, blz. 217—225; XCI, blz. 225—229; XCVII, blz. 239—241; CIV, blz. 252—254; CVII, blz. 258—261; CIX, blz. 262—266; CXXIII, blz. 297—303; CXXVII, blz. 316—324; CXXX blz. 335—336; CXLIV, blz. 366—368; CLXI, blz. 422—424; CLXXXIV, blz. 507—508; CXCI, blz. 533—537. STAPEL, *Het Bongaais Verdrag*, blz. 16—17, 20, 23—34, 37.

VI. KANTOREN OP ANDERE PLAATSEN

Sumatra

De relaties van de Compagnie met Sumatra bepalen zich, vóór 1650, tot *Atjeh*, dat de Westkust beheerschte, *Djambi* en *Palembang*.

De in 1616 gelichte factorij op Atjeh was in 1620 hersteld, maar werd in 1623 andermaal opgeheven; sedert bleef slechts één assistent van de Compagnie op Atjeh gevestigd. De verhouding tot dit rijk was meermalen gespannen, wat veroorzaakt werd door het feit, dat de peper uit Indragiri, over welk gebied de sultan souvereiniteitsaanspraken deed gelden, grootendeels naar de Nederlandsche loge in Djambi gevoerd werd. Toch wilde de sultan zich niet openlijk tegenover de Compagnie stellen, daar beide in de Portugeezen op Malakka gemeenschappelijke vijanden hadden.

In 1641 kwam in Atjeh een sultane aan het bewind, dochter van Iskander Moeda; zij sloot, nog in de eerste maand van haar regeering

— Februari — een overeenkomst met den gezant der Compagnie, Joost Schouten, waarbij zij de Nederlanders concessies deed op het gebied der tollen in de peperhavens *Tikoe, Priaman, Padang* en *Indrapoera*, en beloofde, daar geen andere Europeesche handelaars toe te laten.

De door de Compagnie, na de verovering van Malakka, gevoerde handelspolitiek op het Maleische Schiereiland verscherpte de verhouding met Atjeh weer en ze werd zelfs zéér gespannen.

In 1649 wist echter de gezant der Hooge Regeering, Johan Truytman, op tactvolle wijze de sultane voor de Compagnie te winnen; hij sloot in November van dat jaar een tweetal verdragen, waarbij de Compagnie belangrijke handelsvoordeelen kreeg op de geheele Westkust, met uitsluiting van alle andere Europeesche en Inlandsche naties — behalve Atjehers — en regeling van de peperprijzen.

Voor het verdrag van 1650 aangaande den handel op Perak zie hiervóór, blz. 27.

Bouwstoffen II, blz. XXVI. *Corpus Diplomaticum* I, CXXXVI, blz. 345—347; CLXXIX, blz. 528—532. *Daghregister van Batavia 1644/1645*, blz. 39—54.

Te *Djambi* had de Compagnie, met het oog op den zeer belangrijken handel in peper, zoo uit Djambi zelf, als uit Indragiri aangevoerd, reeds sedert 1615 een loge. De sultan was echter geen gemakkelijk man en in 1643 liepen de moeilijkheden zoo hoog, dat het hoofd der loge, Hendrik van Gent, eigenmachtig het kantoor ophief. De regeering te Batavia ging hiermee niet accoord en zond er den commissaris Pieter Soury met een aanzienlijke macht heen; hij sloot 6 Juli 1643 een nieuw verdrag, waarbij de sultan de toezegging deed, de peper alleen aan Engelschen en Nederlanders te zullen leveren; Djambische schepen zouden moeten zijn voorzien van een Nederlandschen pas; de sultan zou geen onderhandelingen met Mataram voeren buiten de regeering te Batavia om, en de Compagnie mocht haar loge omringen door een versterkten pagger. Zoo bleef de toestand tot 1679.

Wellan in *Bijdragen Kon. Instituut* 1926, blz. 339—383; 1927, blz. 466 e. v. *Corpus Diplomaticum* I, LXVII, blz. 156—158; LXXIII, blz. 174—175; CLVI, blz. 407—412.

Van niet minder belang dan Djambi was *Palembang* voor de Compagnie. Reeds in 1616 had Andries Soury, van Djambi uit, onderhandelingen met den sultan van Palembang aangeknoopt, en was daar een kantoor onder een assistent gevestigd. Moeilijkheden bleven ook hier niet uit, in verband met 's Compagnies handel op Djambi en de verhouding des sultans tot Mataram. Tijdelijk werd zelfs de loge gelicht (onder Coen), maar ook hier was de val van Malakka van invloed. 21 Juli 1641 en 20 October 1642 kwamen een tweetal overeenkomsten tot stand, waarbij de Compagnie recht kreeg een versterkte loge te bouwen en daar acht stukken geschut te plaatsen, z.g. ter bescherming tegen Por-

tugeezen of zeeroovers, „want alle de roovers van die van Palembangh mede roovers van de Hollanders zijn". Alle schepen zouden van Nederlandsche passen moeten zijn voorzien en de peper zou uitsluitend aan de Compagnie verkocht worden.

Corpus Diplomaticum I, CXXXVII, blz. 347—348; CXLVII, blz. 380—386.

Borneo

Op Borneo had de handel van de Compagnie weinig te beteekenen. Behalve de diamanthandel met *Soekadana* (Sambas was in dit kantoor opgenomen) had men af en toe betrekkingen met *Bandjarmasin* aangeknoopt, maar die waren niet van duurzamen aard geweest. Sedert 1630 begon de sultan, voornamelijk uit vrees voor de toenemende macht van Mataram, meer toenadering tot de Compagnie te toonen. Na lange onderhandelingen kwam 4 September 1635 te Batavia een verdrag tot stand met den ambassadeur van den sultan, waarbij de Compagnie een loge mocht bouwen en het pepermonopolie verkreeg. Een „gecommitteerde" van de Compagnie was gevestigd in de residentieplaats *Martapoera*.

Corpus Diplomaticum I, XCII, blz. 270 e.v.

Celebes

Zeer eigenaardig was de toestand op *Makassar*, een centrum van den specerijhandel, waarheen het overgrootste deel der gesmokkelde nagelen en noten zijn weg vond. Van 1616 tot 1637 waren de Compagnie en Makassar met elkaar in strijd; de laatste vier jaar van deze periode liet de Compagnie de stad zelfs blokkeeren. Het gelukte Van Diemen in 1637 vrede te sluiten, welke vredestoestand van 1637 tot 1654 zou blijven voortduren, zij het niet zonder momenten van spanning. Van een monopolie der Nederlanders was hier geen sprake, daar Portugeezen, Engelschen, Franschen en Denen er hun kantoren hadden en zelfs boven de Compagnie waren bevoorrecht. Deze toch mocht er alleen een resident hebben gedurende den Oostmoesson, als de specerijvaarders uit de Molukken aankwamen. Vóór de Westmoesson doorzette, moest hij weer naar Batavia terugkeeren. Eerst in 1648 mocht de onderkoopman, David Verdonck, ook gedurende den Westmoesson op Makassar blijven.

STAPEL, *Het Bongaais Verdrag*, blz. 18 tot 44. *Corpus Diplomaticum* I, CXXIV, blz. 303—306.

Erratum. Op blad 3, De Archipel in 1650, moet het vlaggetje bij Grissee verdwijnen; dat bij Japara is wat voorbarig, daar dit kantoor eerst in 1651 is hersteld.

DE COMPAGNIE BUITEN DEN ARCHIPEL IN 1650

I. CEILON

De eerste aanrakingen van Nederlanders met Ceilon geschiedden tijdens het bezoek aan dat eiland door de vloot van Joris van Spilbergh, die 31 Mei 1602 op de reede van *Battikaloa*, aan de Oostkust, verscheen. De radja aldaar, die de Nederlanders voor Portugeezen hield, toonde zich niet zeer inschikkelijk. Daarom begaf Spilbergh zich met 10 man over land op weg naar den Maharadja van *Kandi*, waar hij vriendelijk werd ontvangen en brieven en geschenken voor prins Maurits ontving. Daar er weinig producten voorhanden waren, vertrok Spilbergh spoedig.

De Jonge, *Opkomst*, II, blz. 275—277. Van Geer, *De Opkomst van het Nederlandsch gezag over Ceilon*, blz. 11 e. v.

Nog in hetzelfde jaar 1602 verscheen de vice-admiraal Sebald de Weert voor Battikaloa; ook hij trok naar Kandi. Na onderhandelingen over een gezamenlijk optreden tegen de Portugeezen deed De Weert een tocht naar Atjeh en kwam in 1603 te Battikaloa terug. Op het vernemen, dat De Weert eenige Port. schepen genomen had, kwam de Maharadja van Kandi naar Battikaloa; hij was verstoord te hooren, dat De Weert de gevangenen had vrijgelaten. Ook de bevolking was geprikkeld, omdat de bemanning runderen geschoten had, wat haar een heiligschennis was. Na een onthaal, waarbij De Weert en zijn mannen rijkelijk wijn gebruikt hadden, werden de Nederlanders plotseling overvallen en De Weert met 46 van zijn mannen gedood. De overgeblevenen verlieten nu het eiland.

De Jonge III, blz. 5—15; Van Geer, blz. 17—29.

Het duurde nu tot 1610, eer de Compagnie zich opnieuw naar Ceilon richtte. Het twaalfjarig bestand werd aanleiding, dat men gaarne inging op het verzoek van den Maharadja, die de Nederlanders, welke zich inmiddels op de kust van Koromandel hadden gevestigd, als bondgenooten tegen Portugeezen en Spanjaarden wenschte.

Hij richtte een schrijven tot de overheden van het jacht „Eendragt", dat voor Battikaloa het anker had uitgeworpen. De scheepsraad zond Carolus de Lannoy naar hem toe, die 13 April 1610 een verdrag sloot,

waarbij men elkaar hulp tegen de Portugeezen beloofde. De Nederlanders kregen handelsvrijheid in 's keizers gebied, mochten te *Kandi* een huis bouwen en de reeden van *Trinkomale* en *Koddiyarap* bezoeken.

De Jonge III, blz. 137 en 350; Van Geer, blz. 21—23; Heeres, *Corpus Diplomaticum* I, blz. 81—83.

In 1612 zond Pieter Both er Marcellus de Boshouwer als gezant heen, die lang te Kandi vertoefde en 11 Mei 1612 het verbond hernieuwde. Volgens dit nieuwe verdrag mochten de Nederlanders een fort te Koddiyarap bouwen, benevens een steenen loge te Kandi.

Langen tijd kwam er nu geen verandering in de verhouding tot Ceilon; de macht van de Portugeezen was er te groot; zij vestigden zich steeds vaster op het eiland en hoopten alle Europeesche mededingers geheel te verdringen. In 1632 trad de bekende Radja Singha als keizer van Kandi op. Deze was een verwoed vijand van de Portugeezen, die hem steeds meer in het nauw brachten, en ten slotte alle havens van het eiland bezet hielden. Hij wendde zich in 1636 tot den „vice-roy van Jacatra" — Van Diemen — om steun tegen de Portugeezen. Een voorloopige overeenkomst tusschen Singha en Carel Reyniersz, Gouverneur van Paceallatta, volgde in 1637. De Portugeezen, die daar kennis van gekregen hadden, deden in Maart 1638 een aanval op Kandi, veroverden en plunderden deze plaats, doch op hun terugtocht werden de met buit beladen Portugeesche troepen in een bergpas overvallen en vrijwel vernietigd. Een Nederlandsche vloot onder Adam Westerwoldt, gesteund door een landleger van Singah, sloeg nu het beleg voor *Battikaloa*, dat 14 Mei werd ingenomen. Westerwoldt sloot daarop met den dankbaren Singha een contract — 23 Mei 1638 — waarbij de vriendschaps- en bondgenootschapsbanden werden bevestigd en de Nederlanders den vrijen handel op het geheele eiland kregen, met uitsluiting van alle Europeesche of Indische natiën. Het fort te Battikaloa werd voorzien van een Nederlandsche bezetting.

Van Geer, blz. 23—41. Heeres, blz. 95—99 en 308 e.v.

Het volgende jaar trok een vloot onder Anthony Caen naar de Ceilonsche wateren. Het doel was *Gale* (Punto de Gale of Point de Galle) aan de Portugeezen te ontnemen. Radja Singha echter wilde hen liever eerst uit het sterke *Colombo* verdreven zien, en zegde Caen de vereischte hulp van landtroepen toe. Toen Caen echter voor Colombo lag, verscheen Singha niet. De Nederlandsche aanvoerder wendde zich nu naar het minder sterke *Trinkomale* (Trinconomale) en slaagde er 2 Mei 1639 in, deze plaats op de Portugeezen te veroveren. Ze was echter van weinig waarde, daar ze niet in de kaneeldistricten lag, maar aan de onherbergzame Oostkust. Om de voordeelen van den kaneelhandel machtig te worden, moest de Compagnie althans één der plaatsen *Gale*, *Colombo* of

Negombo aan de Portugeezen ontnemen. Met dit doel kwam in 1639 een groote vloot onder Philips Lucasz naar Ceilon; ook hij kon, door het uitblijven van Singha's hulptroepen, Colombo niet bemachtigen. 9 Februari 1640 nam hij evenwel, met een inmiddels verschenen gedeelte dier hulptroepen, *Negombo* in. Toen Lucasz daarna het fort herstelde en bezette, was Singha daar verstoord over; hij wilde de Nederlanders slechts één versterking, *Battikaloa*, toestaan, en eischte ontruiming van *Trinkomale* en *Negombo*. Lucasz' opvolger, Willem Jacobsz Coster, wist echter een verzoening te bewerken. Een overeenkomst kwam tot stand, volgens welke de Compagnie de bezette plaatsen mocht bezet houden, tot alle oorlogskosten door Singha zouden zijn vergoed. Daarna zou ze dan nog één versterkte plaats mogen behouden. Nu wendde men zich gezamenlijk tegen *Gale*, dat na zwaren strijd 13 Maart 1640 veroverd werd. Deze plaats werd door de Compagnie bezet, terwijl ze daarentegen *Trinkomale* aan Singha inruimde. *Gale*, uiterst gunstig gelegen ten opzichte van de kaneeltuinen, beschouwde de Compagnie nu als de plaats, die zij in eigendom zou mogen behouden, ook als Singha alle oorlogskosten zou hebben vergoed.

Van Geer, blz. 41—63.

Na 's Compagnies bezetting van *Gale* veranderde de houding van Singha; hij begon de Comp. te wantrouwen, kwam de overeenkomst omtrent kaneellevering niet na, en toen Coster, die naar Kandi geweest was, om besprekingen te houden, weer naar Gale terugreisde, werd hij met z'n vier metgezellen door onderdanen van Singha overvallen en vermoord. De vorst beweerde, dat de moord buiten zijn medeweten was geschied en dat hij de daders had doen straffen. Een tweede slag voor de Compagnie in ditzelfde jaar — 1640 — was de herovering van *Negombo* door de Portugeezen. Daar kwam bij, dat in 1641 in Den Haag een wapenstilstand met Portugal werd gesloten, welke in Indië één jaar na de onderteekening zou ingaan. De Indische regeering wenschte vóór dien nog een flinken slag te slaan; de vloot, die zij daartoe in 1641 naar Ceilon zond, bereikte echter niets. Bij de daarop gevolgde besprekingen over de praktische toepassing van den wapenstilstand, waarbij het *uti possidetis* zou gelden, ontstonden geschillen over Ceilon. De Portugeezen erkenden slechts 's Compagnies rechten op *Gale* zonder meer; de Nederlanders maakten ook aanspraak op de om die stad gelegen kaneeltuinen. Dit verschil werd oorzaak, dat hier de wapenstilstand niet werd toegepast en de strijd dus bleef voortduren.

Daghregister van Batavia 1640—1641, blz. 92—98; 234—240. Van Geer, blz. 63—105.

Tegen het einde van 1643 zond de regeering te Batavia andermaal een vloot naar Ceilon, onder aanvoering van François Caron. Een poging, om *Colombo* te nemen, had geen succes, maar Caron slaagde er in Ja-

nuari 1644 in, *Negombo* te heroveren. Nu toonde de Portugeesche onderkoning meer neiging tot onderhandelen en 10 November 1644 sloot de Raad van Indië, Joan Maetsuycker, te Goa een verdrag met den vicerey, waarbij de wapenstilstand ook voor Indië inging. De Compagnie behield nu *Negombo* en *Gale*, terwijl de kaneellanden voorloopig werden verdeeld volgens een lijn, midden tusschen Gale en Colombo van de kust het land inloopende. De definitieve verdeeling zou staan aan de wederzijdsche „princen" in Europa.

Van Geer, blz. 105—133; Heeres, blz. 429 e.v.

In aansluiting bij het verdrag van 10 November 1644 kwam den 10den Januari d.a.v. een overeenkomst te Colombo tot stand tusschen den Portugeeschen onderkoning en Joan Maetsuycker, waarbij de grenslijn van de kaneellanden, die gerekend werden te behooren bij *Colombo* (Portugeesch) en die bij *Negombo* en *Gale* (Nederlandsch) nauwkeurig werd omschreven.

Heeres, blz. 443—447.

Kort daarop, 9 Maart 1645, sloot Maetsuycker een nader verdrag met de Portugeezen, welke overeenkomst ten doel had de heimelijke tegenwerking van Singha, die de Inlandsche bevolking uit de door de Europeanen bezette gebieden terugriep, en de kaneelvelden liet vernielen, tegen te gaan. Beide partijen garandeerden elkaars bezit.

Van Geer, blz. 140—141; Heeres, blz. 447 e.v. *Daghregister van Batavia 1644—1645*, blz. 302 e.v.

Tegen de bedoelingen van de Hooge Regeering te Batavia liet de Gouverneur van Ceilon, Jan Thijssen, den 25 Mei d.a.v. deze overeenkomst publiceeren in een vorm, die gelijk stond met een oorlogsverklaring aan den Maharadja.

De vertoornde Singha deed daarop een inval in 's Compagnies gebied om *Negombo*, doodde daarbij veel Nederlanders en nam er een groot aantal gevangen. De moeilijkheden werden vermeerderd door de Portugeezen; op grond van een nader verdrag, 27 Maart 1645 in Den Haag tusschen de Republiek en Portugal gesloten, maakten dezen nu aanspraak op *Negombo*. Het verraderlijk optreden evenwel van de Portugeezen in Brazilië tegen de Nederlanders aldaar, was voor de Indische regeering aanleiding, deze aanspraak af te wijzen, hoewel de Portugeezen, volgens de bewoordingen van de Haagsche overeenkomst, in hun recht waren. Zoo bleven de Nederlanders *Negombo* bezet houden.

Heeres, blz. 450—451. Van Geer, blz. 141—153.

In de verhouding met de Portugeezen op Ceilon kwam nu, zoo lang de wapenstilstand duurde, geen verandering meer. Het gelukte den Gouverneur van Ceilon, Joan Maetsuycker, door geduldige en tactvolle on-

derhandelingen 6 Augustus 1649 een nieuw vriendschapsverdrag met Singha tot stand te brengen, zoodat nu op Ceilon een periode van vrede heerschte.

HEERES, blz. 515 e.v.

II. MAURITIUS EN MADAGASKAR

Van den eersten scheepstocht der Nederlanders naar Indië af, werden beide eilanden herhaaldelijk als „ververschplaats" aangedaan; zoo vertoefde De Houtman op den eersten tocht 5 maanden aan Madagaskar, en Van Warwijck op den tweeden tocht een zestal weken op Mauritius. Het laatste, zeer vruchtbare eiland, door de Portugeezen *Ilha do Cerno* genaamd, werd door Van Warwijck in *Mauritius* omgedoopt. In 1606 ontmoetten elkaar op de reede van Mauritius de uit Nederland komende vloot van Matelief en de thuiskeerende van Van der Haghen. De eerste liet op het eiland een aantal geiten en varkens los en zaaide er verschillende gewassen.

In 1634 vertrok het fluitschip Petten uit Nederland voor een speciale reis heen-en-weer naar Mauritius; het kwam in 1636 terug met een lading ebbenhout. In 1637 besloten Bewindhebbers, het eiland blijvend te bezetten; de eerste commandeur, Cornelis Simonsz Goyer, vertrok 31 December van dat jaar van Tessel's ree en zeilde 7 Mei 1638 de *Zuid-Oostbaai* van Mauritius binnen, welk eiland hij voor de Compagnie en de Staten-Generaal in bezit nam. Ondanks de Nederlandsche bezetting verschenen af en toe nog Engelsche en Fransche schepen, die ongemerkt een lading ebbenhout trachtten te bemachtigen. Aan de kusten werd amber gevonden, in het binnenland wat spiaulter (tin), doch de grootste waarde bestond in het prachtige ebbenhout. Toen dit langs de kust — de Compagnies houthakkerij lag aan de *Schildpaddenbaai* — gekapt was, kreeg men ernstige moeilijkheden met het vervoer van dit zeer zware hout uit het binnenland naar de kust.

De bezetting van het eiland — er stond een fort, Frederik Hendrik genaamd, aan de Zuidoostbaai — bestond door elkaar uit 50 tot 80 man, een aantal slaven en wat gestraften of bannelingen.

De krachtigste Commandeur is zonder twijfel Adriaen van der Stel geweest, die van November 1639 tot den aanvang van 1645 het bewind op Mauritius voerde.

Een der opdrachten, door de regeering aan Van der Stel gegeven, hield in, dat hij Madagaskar en omliggende eilanden moest onderzoeken en er teekenen opstellen, ten bewijze, dat ze aan de Nederlandsche Compagnie behoorden.

November 1641 vertrok van der Stel voor het eerst naar Madagaskar; zijn eerste ankerplaats was de baai *St^a^. Lucia*. Van daaruit onderzocht hij de geheele Oostkust, maar het resultaat viel niet mee. Bij *Antipare* kon

hij wat was, in de baai van *Antongil* een lading slaven krijgen. Met den vorst van Antongil sloot hij 8 Maart 1642 een contract, waarbij deze zich onder Nederlandsche souvereiniteit stelde en beloofde slaven en koopwaren (rijst en vleesch), alleen aan de Nederlanders te leveren. Een paar man bleven er in een kleine loge achter.

Nog een tweetal malen heeft Van der Stel tochten naar Madagaskar gedaan, maar de resultaten van den handel aldaar waren weinig bevredigend. Ook bleken de kustplaatsen voor de Europeanen zeer ongezond; Engelschen en Franschen hadden daar eveneens veel van te lijden. De eersten hadden een vestiging aan de baai van *Sint-Augustijn*; de laatsten op meerdere plaatsen, als de baai van *Santa Lucia*, te *Tolongaer*, ten Zuiden van die baai en, evenals de Nederlanders, aan de baai van Antongil en het eiland *Santa Maria* nabij die baai.

Ook Van der Stel's opvolger [1]), Jacob van der Meersch, bezocht Madagascar eenige malen. Daar de medegebrachte slaven op Mauritius en in Indië spoedig stierven, gelastte de regeering te Batavia in 1646 den slavenhandel te staken en de op Madagascar geplaatste Nederlanders terug te halen. Dit geschiedde in den aanvang van 1647; het Nederlandsche kantoor werd nu verlaten, maar de relatiën werden daarmee niet geheel afgebroken. Een enkele maal trok men van Mauritius uit naar de baai van Antongil, om vleesch en rijst te koopen.

HEERINGA, *De Nederlanders op Mauritius en Madagascar* in *De Indische Gids*, 1895, blz. 864—892 en 1005—1036; HEERES, *Corpus Diplomaticum* I, blz. 360—362 en BIJLSMA, *Nederlandsche inscripties uit de 17de eeuw op Nossi Mangabe (baai van Antongil) bij Madagascar* in *Tijdschrift Kon. Ned. Aardr. Genootschap* 1927.

III. FORMOSA OF TAJOEAN [2])

Reeds in de eerste jaren der Nederlandsche vaart op Indië werden pogingen gedaan, om ook aandeel in den handel op China te krijgen; Van Neck trok er in 1601 reeds heen. Succes hadden deze pogingen niet; de Chineesche regeering wilde geen vreemdelingen in het land toelaten, zelfs niet tijdelijk, om handel te drijven. In 1622 besloot de regeering te Batavia (Coen), een geschikte basis voor dien handel te verwerven buiten het Chineesche rijk zelf, als hoedanig in de eerste plaats het Portu-

[1]) De kranige Van der Stel, vader van den stichter van Stellenbosch, is kort na zijn vertrek van Mauritius op Ceilon geplaatst. Bij den overval van Radja Singha's troepen in 1645 werd hij gevangen genomen en onthoofd; zijn hoofd werd in een zijden doek gewikkeld aan Maetsuycker gezonden.

[2]) Aan de Zuidwestkust van Formosa ligt de Baai van Tajoean. Tajoean zelf is een eilandje in die baai, dicht bij de kust gelegen, „connen met laech water tot de knyen op het vaste landt van Formosa comen." Op dit eilandje werd in 1624 de Nederlandsche hoofdvesting „Zeelandia," gebouwd. Tegenover dit kasteel ontstond op het vasteland een stad, rondom 's Compagnies loge. Ook deze stad werd Tajoean genoemd, welke naam ten slotte wel voor geheel Formosa gebruikt werd. De Chineezen noemden het eiland dikwijls Packan, vermoedelijk naar het stadje Pakkang aan de Westkust.

geesche *Macao* in aanmerking kwam. Een vloot, onder Cornelis Reyersen in datzelfde jaar uitgezonden, mocht er niet in slagen Macao te nemen. Reyersen richtte nu den blik op de *Pescadores* en *Formosa*. Op *Pehoe* (Pong Hoe), een der Pescadores, bouwde hij een versterking; op *Tajoean* een kleine loge.

De Chineesche regeering, die de Pescadores tot haar territoir rekende, was hierover ten zeerste ontstemd. Zij verbood haar onderdanen allen handel met de Nederlanders, zoo lang het fort niet geslecht en het eiland verlaten was. Toen dit, ondanks aanvankelijke toezeggingen, niet geschiedde, gingen de Chineezen tot vijandelijkheden over en zonden tevens een gezantschap naar Batavia. Gedwongen door de vaste houding der Chineezen, die bovendien beloofden geregeld koopmanschappen naar Formosa en Batavia te zenden, en de vaart op Macao te staken, als de Pescadores verlaten werden, gaf de Compagnie ten slotte toe. Gouverneur Sonck brak in 1624 het fort op Pehoe af en gebruikte de materialen, om een versterking te bouwen op Tajoean. 15 Januari 1625 werd besloten, de loge op het vaste land van Formosa te plaatsen, tegenover Tajoean, en rondom die loge een stad te „stabilieren". Nog in hetzelfde jaar werden in de omliggende dorpen, als *Mattau* en *Soulangh*, kleine kantoortjes met 2 à 3 man gesticht, om producten van het eiland zelf, als rijst, hertevellen, gedroogd vleesch etc., op te koopen.

Daghregister van Batavia, 1624/1629, blz. 6—8, 16—25, 141—146. HEERES, *Corpus Diplomaticum* I, blz. 195 e.v. VALENTIJN IV, II, derde boek, blz. 50—55.

Al spoedig ontwikkelde zich op de nieuwe vestiging een levendige handel in Chineesche waren. Daar de Compagnie in het belang van haar handel in Japan ongaarne de rechtstreeksche relaties tusschen Japanners en Chineezen zag, weerde zij de eersten zooveel mogelijk van Formosa, wat tot moeilijkheden met Japan leidde. Ernstig werd de Formosaansche handel belemmerd door den zeeroof-op-grooten-schaal van Chineezen in deze wateren. Ze vormden geheele vloten, wier aanvoerders ook elkaar vaak bestreden, soms voor, soms tegen de Compagnie waren. Ook de inheemsche bewoners van Formosa werden door landende zeeroovers in moeilijkheden gebracht. Het optreden van Gouverneur Pieter Nuyts, naar aanleiding hiervan, tegen *Mattau*, leidde tot verzet der bewoners van deze plaats. Het gevolg was een expeditie der Compagnie in 1635 tegen de plaats, die „met weynige resistentie"„ werd genomen. De hoofden stelden zich geheel onder souvereiniteit van de „Staten-Generaell van de Vereenighde Geunieerde Nederlandsche Compagnie" (sic). Nuyts' opvolger, Hans Puttmans, richtte zich, met steun der bewoners van *Sincan*, nu ook tegen *Takarejan*, ruim 12 mijl Z.Oost van Tajoean gelegen, en welks bewoners „int stroopen ende rooven vermaert [waren], excuserende niemant, maer alle, die daer stranden ende eenichsints becomen conden, vermoordende". De plaats werd geheel

verwoest. Den 4den Februari 1636 verschenen in Tajoean afgevaardigden der bevolking van *Takarejan, Tamsuy* (Tam-Soei), *Tapoeliangh* en *Satalíouw*[1]), die de genoemde plaatsen onder souvereiniteit van de Staten-Generaal stelden. Op enkele dier plaatsen werden redoutes gebouwd. Meerdere dorpen, w.o. *Lonckjouw*, „gelegen aen 't Zuyteynde van Formosa, waeromtrent geaffirmeert wert een goutmyne te wesen", werden in hetzelfde jaar onder Nederlandsche souvereiniteit gebracht, „waermede nu t'samen 57 dorpen onderdanich gemaeckt ende onse limiten van 't fort Zeelandia tot aen het Zuyt ende een goet gedeelte van Formosa's Oostzyde uytgebreydet sijn."

HEERES I, blz. 214, 237, 272, 275. *Daghregister van Batavia, 1636*, blz. 18—21, 75—76 en 286—287.

Sedert 1626 hadden de Spanjaarden de plaats *Quelang* of *Kelang* aan de Noordkust (nabij Tam-soei gelegen) bezet, en er een sterk kasteel, San Salvador, gesticht. 26 Augustus 1642 slaagde de Compagnie er in, dit „royale fort" te nemen. Alle dorpen, onder Kelang staande, stelden zich nu onder Nederlandsche souvereiniteit.

HEERES I blz. 368 en 386 e.v. *Daghregister 1641—1642*, passim.

Op de jaarlijks gehouden „landagh" kwamen steeds meer dorpen zich melden en werd ieder „een rottangh met 's Comps' wapen in silver gegraveert — als sijnde het teecken van gebiet — behandicht, die by haerlieden onder beloften van getrouwicheyt, aanvaerd was geworden". Het aantal „onbevredichde" dorpen nam steeds af, die van *Vodan* en *Telleroma* aan de Oostkust, toonden zich nog lang vijandig door „'t plegen van hostiliteyten omtrent onse bondgenooten".

Bijzondere zorg werd op Formosa besteed aan het onderwijs en de uitbreiding van den Christelijken godsdienst onder de bevolking.

De vorst van het hierboven genoemde gewest *Lonckjouw*, die een onrustig element vormde en derhalve „met scherpe spooren bereden" diende te worden, werd in het begin van 1645 gedwongen naar Tajoean te komen en een aantal streng omschreven voorwaarden te accepteeren.

Daghregister van Batavia 1644/1645, blz. 123—176. HEERES I, blz. 439—441.

Tot 1650 kwam er nu geen verandering meer in den status van dit „emportante territorium", zooals de regeering te Batavia in 1648 Formosa noemde. De Compagnie beschouwde het geheele eiland nu als onder haar souvereiniteit staande.

IV. KANTOREN OP ANDERE PLAATSEN

Buiten den Archipel, Ceilon, Mauritius, Formosa en Malakka had de Compagnie in 1650 geen territorium in souverein bezit. Wel bezat zij

[1]) Verschillende der genoemde plaatsen zijn niet meer terug te vinden.

in groote deelen van Zuid- en Oost-Azië een belangrijken invloed als handelslichaam en had zij daar op tal van plaatsen loges of factorijen opgericht, en wel in de volgende streken.

Arabië.

Hier werd in 1614 het eerste Compagnieskantoor gesticht door Pieter van den Broecke en wel te *Shihir*; daar de onderkoning bezwaar had tegen de vestiging van vreemdelingen zonder speciale toestemming van den sultan van Turkeye, werd dit kantoor in 1616 weder opgeheven.

Door tusschenkomst van den gezant der republiek bij de Porte, Cornelis Haga, werd echter in 1618 toestemming verkregen de gewenschte kantoren in Arabië te stichten. In 1620 kwam dan ook een kantoor tot stand in *Aden*; het werd echter in 1621 verplaatst naar het voor den handel veel gunstiger gelegen *Mocca*. Deze later voor de Compagnie zoo belangrijke post had in den beginne met groote moeilijkheden te kampen. Verstoord over het nemen van een aantal Inlandsche vaartuigen in de Roode Zee door 's Compagnies schepen [1]), nam de Arabische Gouverneur van Yemen in 1622 de geheele bezetting van de Nederlandsche loge gevangen, en legde beslag op de goederen. Moeizame onderhandelingen leidden niet tot het gewenschte resultaat en in 1624 ging de Compagnie er toe over, haar kantoor te Mocca op te breken. Wel werd de handel voortgezet, doordat de Comp. jaarlijks uit Batavia of Suratte eenige schepen naar Mocca zond, en daar wel tijdelijk enkele kooplieden vertoefden, maar een permanente loge werd er voorloopig niet meer opgericht.

HEERES, *Corpus Diplomaticum* 1, blz. 135—138. TERPSTRA, *De Opkomst der Westerkwartieren v. d. O. I. Comp.*, blz. 106—136. PIETER VAN DAM II, III, fol. 951 e.v. (mscr. R.A.) *Daghregisters van Batavia 1624—1645* (registers op Mocha).

Suratte

Suratte vormde, met Cambaya, de voornaamste havens van het oude handelsrijk *Guzeratte* of *Goedjarat*, welk rijk door Akbar de Groote bij het gebied der Groot-mogols was gevoegd. De hoofdstad van Goedjarat was *Ahmadabad*. Vóór de komst der Hollanders hadden de Portugeezen de plaats *Daman* en het fort *Diu* bezet.

Van de eerste aanrakingen der Nederlanders met dit gebied is weinig bekend. Vast staat echter, dat twee commiezen van de Compagnie-Ten Haeff (Middelburg) in 1602 van hun loge Zeelandia, te Atjeh uit, een tocht naar Suratte deden en daar o. a. indigo inkochten. Vandaar naar de kust van Malabar vertrokken, werden ze door Portugeezen gevangen genomen en te Goa opgehangen.

[1]) Het motief voor het nemen dier vaartuigen was, dat ze Portugeesche waren uit Goa aan boord hadden.

Twee schepen van Van der Haghen's vloot bezochten eind 1604 en begin 1605 *Cambaya*; in 1606 was een Compagnieskantoor in *Suratte* gevestigd. Dit verdween, toen de eenig overgebleven Nederlandsche factor, David van Deynsen, uit wanhoop over de voortdurende kwellingen van Inlanders en Portugeezen, in 1607 een eind aan zijn leven maakte.

De behoefte aan Suratsche kleeden en de begeerte, de door Van Deynsen nagelaten goederen terug te krijgen, alsook de naijver op Portugeezen en Engelschen, die aldaar belangrijke kantoren hadden, bracht de Indische regeering er toe, wederom werk van Suratte te maken. 8 Mei 1615 vertrok de opperkoopman Pieter van Ravesteyn, vergezeld van een assistent, te paard van Koromandel, dwars over het plateau van Dekan, naar Suratte. Toen hij na een uiterst moeilijke reis van 9 maanden te *Mazulipatnam* terug was, had hij slechts een deel van Van Deynsen's nalatenschap terug, maar ruimschoots inlichtingen verkregen over den handel van Suratte.

Hoewel hij, op grond daarvan, een definitieve vestiging te dier plaatse ontraadde, ging de Compagnie daar toch toe over. Nog vóór zijn terugkeer had Coen, van Bantam uit, Pieter van den Broecke naar Mocca en Suratte gezonden. 2 Augustus 1616 kwam hij op de laatste plaats aan en had er, ondanks veel tegenwerking van de Engelschen, succes; hij kreeg toestemming tot oprichting van een Nederlandsche loge. Deze door den gouverneur verleende toestemming werd in 1618 bevestigd door twee firmans van Dsjahangir, den Groot-mogol, zoon van Akbar.

Van den Broecke keerde in 1620 naar Suratte terug, waar hij nu ruim acht jaar werkzaam was als eerste Directeur van Suratte. Hij stichtte mede kantoren te *Ahmadabad*, *Broach* (*Brotsja*) *Cambaya* en *Agra*. Later kreeg de Compagnie eveneens loges te *Brodera* (Baroda), *Sirchees* (bekend om zijn beste indigo) en *Boerhampoer*.

Intusschen bleef de positie van de Compagnie hier langen tijd moeilijk door de tegenwerking der Engelschen en de kwellingen en afpersingen der Inlandsche gouverneurs, die een groote mate van zelfstandigheid genoten. Hierin kwam eerst verbetering, toen de regeering van Batavia in 1649 een groote vloot naar Suratte zond, die door krachtig optreden de toezegging van onverhinderden handel verkreeg.

TERPSTRA, *De Opkomst der Westerkwartieren*, blz. 1—105. HEERES, *Corpus Diplomaticum* I, blz. 276—278, 388—390, 520—528. VALENTIJN IV, II, blz. 144 e.v.

Perzië

De uiterste belangrijke zijdehandel op dit rijk was aanvankelijk in handen van de Portugeezen, die hun hoofdkantoor te *Ormuzd* hadden. In 1620 kregen ook de Engelschen er belangrijken invloed; hun centrum was *Dsjash* (*Djask*) eveneens aan de Perzische golf. Met behulp van

Perzië namen de Engelschen in 1622 het Portugeesche fort te Ormuzd; het Engelsche kantoor werd daarna overgebracht naar *Gamron*, sedert meestal *Bender-Abbas* (haven van Abbas) genoemd.

In Juni 1623 kwam daar het eerste Nederlandsche schip aan; daar de Engelschen niet alle Perzische zijde konden verwerken en zij nog steeds gevaar vreesden van de Portugeezen, werkten zij de Hollanders hier niet tegen. De Nederlandsche opperkoopman Hubert Visnich reisde naar sjah Abbas te *Ispahan*, en kreeg toestemming tot den zijdehandel. Nu werden Compagnieskantoren gevestigd te *Bender-Abbas* en *Ispahan*; de zijde werd alleen in de laatstgenoemde plaats geleverd. Zij bracht de Compagnie enormen winst op, maar deze had daarbij met groote moeilijkheden te kampen. Er werden namelijk, ook door Nederlanders, pogingen gedaan om dien handel ook voor anderen, buiten de Compagnie om, open te stellen. Daar kwam bij, dat de zijde een monopolie van den sjah was en alleen door 's vorsten dienaren te Ispahan mocht worden geleverd. Hoewel dit dikwijls tot gespannen verhoudingen leidde, slaagde de Compagnie er in, haar positie te handhaven. Naast de beide genoemde kantoren verkreeg zij ook nog loges te *Sjiras* en *Lar*.

TERPSTRA, *De Opkomst der Westerkwartieren*, blz. 137—163. HEERES, *Corpus Diplomaticum* I, bl. 183—191, 246—247, 254—256, 261—262, 370—380, 490—500. PIETER VAN DAM, II, III, blz. 973 e. v.

Malabar en de Westkust van Voor-Indië

29 October 1604 kwamen de eerste Nederlandsche schepen onder Steven van der Haghen op de kust van Malabar aan; 11 November d.a.v. sloot van der Haghen met den „sammorijn" (keizer) een „„eeuwige ende onverbreeckelycke alliantie tot verdruckingh der Portugesen". De Hollanders kregen daarbij het recht van vrijen handel in *Calicoet*, waar zij een loge en „fortresse" zouden mogen bouwen. Dit verdrag werd in 1607 bevestigd door Paulus van Caerden, in 1608 door Pieter Willemsz Verhoeff en in 1610 door Arend Martenszoon. Sedert werden geregeld handelsreizen naar dit gebied ondernomen, met strooptochten op de Portugeesche schepen uit *Goa*, maar een factorij werd niet gesticht.

3 Januari 1626 sloot Herman van Speult, die met een flinke vloot deze kust aandeed, een nieuw verdrag met den vorst van Malabar, die beloofde de Nederlanders „een goede, groote, bequaeme, steene, brandvrye wooning in de stad *Panani* te versorgen" (Ponani, tusschen Calicoet en Cochin). Toch kwam ook thans van den bouw eener factorij niets, maar de handel werd op den ouden voet voortgezet.

In Maart 1637 sloot Joan van Twist een overeenkomst met den vorst van *Byapoer*, waarbij deze steun voor een actie tegen Goa beloofde en de Nederlanders vrijen handel in zijn rijk toestond, met het recht, loges te bouwen. Gouverneur-Generaal (Van Diemen) en Rade besloten nu, de „bhare van Goa" elk jaar gedurende het gunstige jaargetijde (Septem-

ber tot Mei) te blokkeeren en in verband daarmee werd, nog in 1637, een Compagniesloge ingericht te *Wingurla,* eenige mijlen ten Noorden van Goa. Doel hiervan was 1° de handel, 2°. het hebben van een basis voor de blokkadevloot, 3°. het kunnen inwinnen van juiste berichten omtrent de Portugeesche plannen. In het volgende jaar kwamen nog vriendschapsverdragen met den vorst van *Cali-Coulan* (Kayenkolam) en met dien van het naburige *Porcatty* (Porakad of Porka) tot stand.

In 1650 bezat de Compagnie hier nog slechts één factorij, die te Wingurla. Opgemerkt zij, dat de Compagnie dit kantoor niet tot Malabar rekende, ook later niet, toen zij een afzonderlijk gouvernement Malabar kende. Tot 1672 ressorteerde Wingurla rechtstreeks onder Batavia; daarna onder Suratte.

HEERES, *Corpus Diplomaticum* I, blz. 30—31, 53—54, 205—208, 294—297, 392—394, 405—407, 544—546. AALBERS, *Rijcklof van Goens,* blz. 82. *Daghregister van Batavia 1631—1634,* blz. 206, 259, 368—369; *idem 1636,* blz. 205.

De Kust van Koromandel

Het gebied van Koromandel of Chormandel was voor de Oostind. Compagnie vooral van belang door de daar gemaakte doeken of kustkleeden, die de Compagnie noodig had als ruilmiddel op haar overig handelsterrein. De eerste aanrakingen hadden plaats toen het jacht Delft, in 1603 met de vloot van Van der Haghen uit Texel vertrokken, in 1605 *Mazulipatnam* in het koninkrijk *Golkonda,* aandeed en de Nederlanders toestemming kregen, aldaar een kantoor te vestigen. Het volgende jaar bezocht hetzelfde schip de kust opnieuw; het ankerde 3 Mei 1606 voor *Petapoelie,* (ook *Nizapatnam* genaamd), waar men met den gouverneur een overeenkomst sloot en eveneens een kantoor vestigde. 14 Mei was de Delft weer te Mazulipatnam. Ter bespreking van de te betalen tollen vertrok de opperkoopman Paulus van Soldt met klein gevolg naar Golkonda, waar hij met den vorst een overeenkomst dienaangaande sloot.

TERPSTRA, *De Vestiging van de Nederlanders aan de kust van Coromandel,* blz. 34—42. HEERES, *Corpus Diplomaticum* I, blz. 45 en 46.

Ondanks deze overeenkomst had men in beide plaatsen, vooral te Mazulipatnam, veel moeilijkheden met de hebzuchtige plaatselijke gouverneurs en havenmeesters. Dit was de reden dat de opperkoopman Jacob de Bitter, die in 1608 met twee schepen uit de vloot van Verhoeff voor Koromandel verscheen, zich in verbinding stelde met den naik van *Gingier,* met wien hij een overeenkomst sloot. De vorst stond de Nederlanders daarbij toe een kantoor te bouwen te *Tegenapatnam,* en verbond zich met hen tegen de Portugeezen. Ook zegde hij toe, het vervallen Portugeesche fort daar ter plaatse voor de Nederlanders te doen

herstellen. In afwachting daarvan kregen zij voorloopig „een groot schoon stheenen huys", een half uur stroomopwaarts te *Tirepoplier* gelegen.

TERPSTRA, blz. 85—89. HEERES, blz. 55.

Hoe onzeker de toestand hier nog was, blijkt daaruit, dat weldra de Portugeezen door geldschenkingen gedaan kregen, dat zij het verlaten fort te Tegenapatnam weer mochten bezetten. Hun gedrag was ook hier weer zoodanig, dat zij het volgend jaar door den naik opnieuw verdreven werden. Tijdens de aanwezigheid van het schip de „Cleyne Sonne" in het begin van 1610, kreeg Arend Maertsen (of Martensz) bij een nieuwe overeenkomst met den naik — 29 Maart 1610 — het huis in *Tirepoplier* voor „Sijn Princel. Excellentie" toegewezen, terwijl de handelsvrijheid werd uitgebreid tot het Zuidelijker gelegen *Porto-Novo.*

Kort daarop — volgens ééne lezing 24 April, volgens een andere 30 Mei — bereikte Martensz. een nog grooter succes, toen hij er in slaagde een contract te sluiten met den vorst van *Carnatica* of *Vellore,* waarbij de Compagnie het recht kreeg in het centraal gelegen *Palleacatta* (Pulicat) een loge te bouwen, en alle andere Europeesche natiën van den handel werden uitgesloten.

12 December 1610 besloot de breede raad van de Nederlandsche factorij te Bantam, toen het hoofdkantoor van de Compagnie, dat alle kantoren aan de kust van Koromandel onder een „Directeur" zouden komen, die Palleacatta tot standplaats kreeg.

TERPSTRA, blz.121 e.v., 153 e.v. HEERES, blz. 78—81 (en 543), 83—85 (en 544).

In 1612 deed de Directeur, Wemmer van Berchem, naar aanleiding van nieuwe moeilijkheden over de tollen te Mazulipatnam, een reis naar Golkonda. Kort na zijn aankomst aldaar kreeg hij bericht, dat de Portugeezen van San Thomé den 9den Juli het kantoor te Palleacatta hadden veroverd en geplunderd, en de overlevenden gevankelijk weggevoerd. Tevens deden de Portugeezen nu stappen te Golkonda, om de Nederlanders ook uit Mazulipatnam te doen verjagen. Dit wist Van Berchem te voorkomen; hij kreeg bovendien een firman, waarbij alle tollen voor 3000 pagoden per jaar werden afgekocht. Vervolgens vertrok hij naar Vellore en sloot met den koning aldaar 12 December 1612 een overeenkomst, waarbij deze beloofde het fort te Palleacatte te doen herstellen en dan de helft aan de Compagnie in bruikleen af te staan. Tevens gaf hij de „Hollanders en Zeelanders" toestemming, overal in zijn rijk de Portugeezen aan te tasten.

Daar van herstel van het kasteel door of vanwege den vorst niets kwam, ging Van Berchem daar zelf toe over; het eerste Nederlandsche kasteel aan de kust van Koromandel kreeg den naam *Geldria* (1613).

VAN DIJK, *Vijf jaren uit het leven van Wemmer van Berchem,* blz. 20—30. HEERES, blz. 100—104, 546, 547.

Ondanks dat zich, vooral te Mazulipatnam en Palleacatta, herhaaldelijk moeilijkheden met de Inlandsche gouverneurs voordeden, namen 's Compagnies invloed en handel op de Kust geleidelijk toe. In de volgende jaren kreeg zij het recht van vrijen handel in geheel Golkonda (o. a. *Dacheron* en *Palicol*) en in Carnatica (*Armagon*, *Kottapatnam*, *Pondicherry*). Kantoren van de Compagnie waren hier wel niet gevestigd, maar zij had er Inlandsche makelaars, en die werden periodiek door 's Compagnies kooplieden of assistenten bezocht.

HEERES, blz. 158, 193, 230—237, 242, 250, 251, 289, 332, 337, en de daar genoemde literatuur.

Intusschen werd aan de kust van Malabar en op Ceilon heftig gestreden tusschen de Compagnie en de Portugeezen. In den aanvang van 1642 kwam ook een oorlogsvloot van de Comp. naar Koromandel en wierp het anker uit voor *Negapatnam*. De Portugeesche „borgerye" dezer plaats gaf zich 13 April 1642 bij contract over en kocht de plundering af.

De naik van Tansjouwer (Tanjore), in wiens gebied Negapatnam lag, protesteerde tegen dit optreden van de Compagnie en terwille van haar belangrijken handel in diens gebied zag zij van een blijvende bezetting van Negapatnam af.

HEERES, blz. 363—364. *Daghregister van Batavia, 1641—1642*, blz. 225—227, 281—284, 290—296.

In de nu volgende jaren, maakte de Compagnie snelle vorderingen op Koromandel. 17 Maart 1643 kreeg zij, naast het bestaande kantoor te Tirepoplier, nu ook „een treffelijck huys ofte logie" in *Tegenapatnam* en handelsfaciliteiten aldaar. Tijdens een bezoek van den koning van Golkonda aan het kasteel Geldria in hetzelfde jaar, schonk hij de Compagnie niet slechts vrijstelling van in- en uitvoerrechten, maar stond haar tevens de helft af van de tollen, welke de andere natiën daar moesten betalen. In 1644 kreeg zij toestemming tot het stichten van loges te *Porto-Novo* en *Pondicherry*, en in 1645 trad zij in relatie met den naik van Madura en vestigde in Juni van dat jaar een kantoor in *Kayalpatnam* (of Patanam).

HEERES, blz. 394—400, 403—405, 417—419, 424—426, 455—457.

De voortdurende oorlogen, welke de vorsten in deze streken onderling voerden, deden natuurlijk den handel geen goed. 's Compagnies Gouverneurs wisten er zich echter over 't algemeen handig door te slaan. Op het eind van 1646 werd Palleacatta, tot dusver staande onder den koning van Carnatica, door dien van Golkonda veroverd. Dit maakte het voor de Compagnie noodzakelijk, met den nieuwen vorst overeenkomsten aangaande de tollen te sluiten, wat op gelukkige wijze ge-

schiedde. In September 1647 kreeg de Compagnie toestemming het fort te *Tegenapatnam* te bezetten en er 60 man garnizoen in te leggen.
HEERES, blz. 486—489; 501—505.

Tengevolge van de kuiperijen der Portugeezen werd de Compagnie in 1648 daarentegen „vyantlijck ende met ignominie" uit Madura verdreven, waar zij sedert 1645 een loge te Kayalpatnam had. Tot straf deed de Gouverneur van Ceilon, Maetsuycker, 9 Februari 1649 een landing in Madura, trok de geheele kust langs en brandschatte o. a. *Tutokorin*. Voorloopig werd hier geen nieuw kantoor gevestigd.
HEERES, blz. 508—513.

Bij overeenkomst van 27 April 1649 gaf de vorst van Golkonda de Compagnie toestemming tot het bouwen van een loge te *Alambrue* (Alamparwa, ten N. van Pondicherry).
HEERES, blz. 514.

Bengalen

Het heeft lang geduurd, eer de Compagnie in geregeld handelsverkeer met Bengalen trad. Dit land was in 1576 door Akbar de Groote veroverd, maar de voornaamste handelsplaats, *Hoegli* (*Ougly*) aan de Ganges, was in handen der Portugeezen. Eerst in 1632 gelukte het een leger van den Groot-mogol die plaats te nemen, en nu kregen ook de Nederlanders toestemming er een kantoor te stichten. Zij hadden er echter veel te lijden van de afpersingen der „Mooren", de plaatselijke hoofden. Dit was de reden, dat de Compagnie in 1637 haar loge hier opbrak en zich te *Pippli* (of *Pipely*) vestigde. Ook hier echter bleef zij niet gespaard van tegenwerking; klachten bij den Groot-mogol leidden er toe, dat zij van dezen in 1638 de toezegging kreeg van onverhinderden handel in Hoegli en geheel Bengalen, tegen betaling van de gewone tollen.

In 1642 verkreeg zij bovendien vrijdom van tol bij doorvoer van goederen langs den geheelen weg van *Agra* tot *Pippli*, welke vrijdom in 1648 werd bevestigd en uitgebreid.

In de voornaamste plaatsen langs de Ganges, als *Hoegli*, *Cassimabasar*, *Ragiamahol* en *Patena* had de Compagnie vaste Inlandsche factoors; ook bezochten haar kooplieden deze plaatsen geregeld. Een loge bestond echter voorloopig alleen in *Pippli*.

Tot 1655 ressorteerde dit kantoor onder den Gouverneur van Koromandel; daarna werd Bengalen een afzonderlijk gewest.
HEERES, *Corpus Diplomaticum* I, blz. 266, 268, 280, 282, 285, 325, 339, 390, 505. VAN DAM, II, III, capittel 23.

Arakan (*Birma*)

De naam Birma komt in 's Compagnies papieren van de 17de eeuw niet voor; dit land wordt steeds Arakan (Arracan) genoemd, welke

naam nog bestaat voor een provincie van het tegenwoordige Birma. Het werd begrensd door Bengalen in 't Noorden en Pegu in 't Zuiden. De eerste aanrakingen der Compagnie met Arakan dagteekenen van 1608; men haalde er rijst en slaven. Niet zonder onderbrekingen was er in de eerste helft der 17de eeuw een Compagniesloge gevestigd te *Dianga*, maar de omgang met den vorst en de grooten was moeilijk.

HEERES, *Corpus Diplomaticum* I, blz. 268 en 412 e. v. *Daghregister van Batavia 1644/1645*, blz. 55—60.

Pegu

In Juli 1634 besloten G.G. en Rade „den handel in.... Pegu.... te embrasseeren." Dit voornemen had in 1635 succes en nabij *Siriangh* werd een loge ingericht. Met den handel vlotte het echter niet naar wensch, „onse en andere coopluyden wierden daer onverdragelycke quellagie ende travaillie van die superben hoop aangedaen." Dit leidde er toe, dat het genoemde kantoor in 1645 werd opgeheven.

HEERES, o. l. blz. 268. *Daghregisters van Batavia 1636* tot *1645*, passim.

Siam.

Een belangrijken handel dreef de Compagnie reeds sedert 1607 op Siam, waar zij een loge te *Ajodja* (of Judea) had. Het was 's Compagnies grootste leverancier van rijst en bovendien het voornaamste tusschenstation op den handelsweg naar Formosa, China en Japan. In 1609 bezocht een gezant van Siam de republiek der Vereenigde Nederlanden. Tengevolge van verschillende moeilijkheden hief Coen in 1622 dit kantoor op, maar een tiental jaren later werd het weer hersteld. Naast de loge te *Ajodja* had de Compagnie een kantoor in het onder Siameesche opperhoogheid staande *Ligor*, aan de golf van Siam.

HEERES, o. l. blz. 284—285. VAN DAM II, I, cap. 16.

Kambodja

Reeds in de eerste jaren van de Compagnie trad zij in handelsrelatie met Kambodja en had zij een factorij te *Lauwecq*. Na verloop van tijd, toen de vorst onder invloed van Maleiers kwam te staan (die ook den Islam in Kambodja brachten) verminderde de vriendelijke gezindheid. Zoo werd in 1637 het gestrande schip Noortwijck afgeloopen en geplunderd.

In 1642 had een paleisrevolutie plaats: de koning werd, met vele zijner verwanten, door een van zijn broeders vermoord. De nieuwe vorst nam een zeer vijandige houding tegen de Compagnie aan; in 1643 werd de bezetting van het Nederlandsche kantoor gedeeltelijk vermoord, gedeeltelijk gevangen genomen, terwijl de schepen Rijswijck en Oranjeboom buitgemaakt werden. Een in 1644 door de Compagnie uitge-

zonden strafexpeditie had weinig succes. Na langdurige onderhandelingen zond de vorst in 1647 de 29 gevangenen met een der genomen schepen naar Batavia terug en gaf den wensch te kennen, den vrede te herstellen. Dit was echter in 1650 nog niet geschied.

VAN DIJK, *Neerlands vroegste betrekkingen met Borneo* etc., blz. 319. VAN DAM, II, I, capittel 17. *Daghregisters van Batavia 1640—1648*, passim. MULLER, *De Oostindische Compagnie in Cambodja en Laos* (Uitgave der Linschoten-Vereeniging, no. XIII).

Quinam of Quenam (Cochin-China)

De eerste pogingen van de Compagnie tot het aanknoopen van handelsbetrekkingen met Quinam in de jaren 1617 en 1618 hadden geen succes. 7 Mei 1633 werd te Batavia een brief van den koning van Cochin-China ontvangen, waarin hij verzocht jaarlijks schepen naar zijn havens te zenden. Als gevolg van dit verzoek kwam het volgend jaar een Compagniesloge tot stand te *Phaypho*. Wegens geringe winsten en slechte behandeling — de koning had o. a. de goederen van eenige gestrande schepen geconfiskeerd — werd aan het eind van dat jaar het kantoor weer opgeheven. In 1636 kwam een andere koning aan het bewind en hoewel restitutie van de in beslag genomen goederen niet kon worden verkregen, hervatte de Compagnie den handel en herstelde de loge te *Phaypho*. Doch ook de nieuwe vorst bleek onbetrouwbaar en al spoedig raakte de Compagnie met Quinam in oorlog. In 1650 was de vrede nog niet hersteld.

VAN DIJK, o. l. blz. 347—355. *Daghregisters van Batavia*, van 1631 tot 1648, passim.

Tonkin (Annam)

In 1636 liet de regeering te Batavia door haar president in Japan, Koeckebacker, inlichtingen inwinnen, aangaande den zijdehandel in Tonkin, waarmede zij wel een „preuve" wilde nemen. Het volgend jaar zond Koeckebacker het schip „Grol" er van Japan, via Formosa, heen, onder leiding van Karel Hartsinck. Deze slaagde er in, vaste handelsbetrekkingen aan te knoopen; reeds in 1640 verrees er een Compagniesloge in *Ka-tsioe* (Catchio).

Tonkin bleef sedert een uiterst belangrijk centrum van 's Compagnies handel.

Daghregisters van Batavia 1636—1648, passim. VAN DAM, II, I, capittel 20. NACHOD, *Die Ostindische Kompagnie in Japan*, blz. 254.

Japan

In 1610 werd de eerste Nederlandsche loge gesticht in *Hirado* (*Firando*); in 1641 werd deze verplaatst naar *Decima*.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

COMMISSIE VOOR DEN
GESCHIEDKUNDIGEN ATLAS

IR. J. C. RAMAER (*Voorzitter*), Den Haag.
DR. W. A. F. BANNIER, Utrecht.
DR. A. A. BEEKMAN, Den Haag.
DR. H. BLINK, Den Haag.
DR. H. BRUGMANS, Amsterdam.
DR. I. H. GOSSES, Groningen.
F. A. HOEFER, Hattem.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

DE HANDELSKERKEN DER NEDERLANDERS TIJDENS DE REPUBLIEK

DOOR

L. KNAPPERT

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1930

INHOUD

		Blz.
1.	Rusland	1
2.	Zweden	2
3.	Levant	2
4.	Kust van Guinee	2
5.	Zuid-Afrika	3
6.	Koromandel. Malabar	3
7.	Ceylon	3
8.	Malakka	4
9.	Oost-Indië	4
10.	Formosa	5
11.	Nieuw Nederland	6
12.	Brazilië	6
13.	Guiana	7
14.	Suriname	8
15.	Benedenwindsche eilanden	9
16.	Bovenwindsche eilanden	9

Als overdruk uit: Archief voor kerkgeschiedenis, deel XXI verscheen afzonderlijk:

Schets van eene geschiedenis onzer handelskerken door L. Knappert. 1928. VIII en 148 blz. gr. 8vo. f 1.40.

TOELICHTING

Terwijl ik voor bijzonderheden verwijs naar mijne „Schets van eene geschiedenis onzer handelskerken", 's-Grav., Mart. Nijhoff, 1928, wil ik over het woord alleen dit zeggen, dat prof. van Schelven het niet mooi vindt en liever van „de Nederlandsche kerken over zee" zou willen spreken; dat dr. Terpstra de voorkeur zou geven aan „Nederlandsche kerken in den vreemde", maar dat daarentegen dr. Japikse het woord niet zou willen missen, „het is een trouvaille". Bij dezen stand van zaken, en omdat het reeds een weinig is ingeburgerd, wil ik het maar behouden. Wij verstaan dan onder handelskerken gemeenten buiten de grenzen der Republiek der Zeven Provinciën — door kolonisten of kooplieden of handelslichamen gesticht — meest in onder ons gezag gekomen landstreken — een enkele maal onder vreemde vlag — van gereformeerde belijdenis en kerkinrichting gelijk de bevoorrechte Kerk in patria — met uitsluiting derhalve van roomschen, joden en protestantsche dissenters [1]). Uit het gezegde volgt, dat wij de ambassade-kapellen niet tot de handelskerken kunnen rekenen, omdat zij wel kleine gemeenten in den vreemde vormden, maar niet door den handel waren ontstaan. Ook nemen wij niet op die zeer tijdelijke nederzettingen voor de walvischvangst op Spitsbergen en Jan Mayenland, waar alleen gedurende den vischtijd, Juni tot Augustus, in een klein kerkje dienst gedaan werd.

Men vindt dan op onze kaart:

1. RUSLAND. In Moskou bestond sinds 1625 eene gemeente, in sommige tijden zeer bloeiend, althans nog in 1860 in wezen. Tula of Toela aan de Oepa ten Z. van Moskou, de stad der wapenfabrieken, had sinds 1644 eene Hollandsche gemeente. In Archangel, waar men op de groote

---

[1]) In mijn bovengenoemd boekje schreef ik achter de woorden „met uitsluiting derhalve" deze andere: „wel te verstaan op papier". Hieraan heeft de heer C. Wessels, S. J. in *Historisch Tijdschrift* 1928 blz. 413 zich gestooten, gelijk aan het woord „opheffen" van de missie op Ambon in 1605 door Frederik de Houtman. Ik geef aanstonds toe, dat „opheffen" te zwak is voor het gewelddadig verwoesten door Houtman, ofschoon alle „misleiding" verre van mij was. Maar het andere kan ik niet toegeven. De uitsluiting *was* meer theorie dan practijk, bij de joden in Brazilië en Suriname en op Curaçao, bij de lutherschen aan de Kaap en in de West, bij de roomschen in Oost en West beide. Want stellig was hun de openbare uitoefening van hun godsdienst niet toegestaan, en dit veranderde eerst in de 16e eeuw, maar verdreven werden zij niet en, toen de missie sedert 1806 weder was toegelaten, vond zij b.v. in Batavia en Soerabaja nog talrijke geloofsgenooten.

Augustusmis alom Nederlandsch hoorde spreken, bestond de gemeente sinds 1660, maar de kerk is van 1674. Nog in 1776 en 1778 vind ik in de Boekzaal (I 478. II 776) eene oproeping ter vervulling der ontstane vacature. De predikant van Archangel bediende ook Jeraslav en Wologda, in welke laatste plaats onze gezant Coenraad van Klenk, in 1675 op doorreis, meer dan twintig Nederlandsche kooplieden aan zijn tafel ontving. De bekendste gemeente is die van Petersburg, in 1717 gesticht, door Peter den Groote beschermd, langen tijd aanzienlijk en machtig, en eerst in de troebelen na den laatsten oorlog jammerlijk ondergegaan.

2. ZWEDEN. Hier hebben Noord- en Zuid-Nederlanders krachtig gekoloniseerd. In het eerste Göteborg aan de Göta-elf moet reeds vóór 1619 eene Nederl. Geref. Kerk hebben gestaan. In 1622 stond daar een remonstrantsche predikant, maar gaandeweg bracht men de Nederlanders tot de Confessie van Augsburg. In Stockholm bleef een kleine Nederlandsche gemeente bestaan, onder bescherming van den resident, en waaraan sinds 1660 een predikant verbonden was.

Oostzee-steden als Riga en Dantzig neem ik niet op, vermits de Nederlandsche gemeenten aldaar niet door den handel, maar reeds in de 16de eeuw door de komst van vluchtelingen om het geloof zijn ontstaan. In Dantzig b.v. heeft IJsbrand Balck gewerkt. Deze gemeenten, ook Bremen, hebben zich in de plaatselijke evangelische of luthersche opgelost [1]).

3. LEVANT. Al op het einde der 16de eeuw vinden wij Nederlandsche kooplieden in Italiaansche zeeplaatsen, maar zelfs in Livorno is het nimmer tot stichting eener gemeente gekomen. Maar in Smyrna, waar wij reeds in 1613 van Nederlanders hooren, is vóór 1662 eene kerkhoudende groep, die 1662 dan wordt tot die officieele gemeente, die eerst na den laatsten oorlog is ten onder gegaan en zulk eene belangrijke geschiedenis heeft [2]). Te Aleppo kwam in 1700 de eerste Nederlandsche predikant, die echter in 1706 naar Smyrna vertrok en niet meer is opgevolgd.

4. KUST VAN GUINEE. St. George d'Elmina, waar wij 1637 ons gezag vestigden, kreeg 1641 zijn eersten predikant, onder de volgende komt een te Leiden gestudeerd hebbende neger voor, Capitein, 1742. Jeekel kent nog in 1869 de kerk en het kerkhof, boven de poort waarvan de woorden staan: „O, weldadige moeder, ontvang uw kinderen weder". Den 6den April 1872 woei onze vlag er voor het laatst. Te St. Paul de Loanda in Angola, welke stad van 1640 tot 1648 in ons bezit is geweest, was eene gemeente, waarvoor, van Brazilië uit, in 1647 catechisten gevraagd werden. In 1642 kwam daar als predikant Jacobus Burgh (of Verburgh) [3]), die in 1646 zijne verlossing vroeg. Maar in 1648 ging de gemeente te niet.

---

[1]) Behalve mijne *Gesch. N. H. K.* I 21, noot 3 en 4, de *bundels brieven* in het archief van de Directie v. d. Oosterschen handel (gemeente-archief te Amsterdam).

[2]) J. W. Samberg, *Holl. Geref. Gem. te Smirna* 1928.

[3]) *Acta*, Knuttel III, 149, 150, 216.

5. ZUID-AFRIKA. Van den beginne af, 1652, is er in het fort De Goede Hoop een ziekentrooster; de eigenlijke gemeente in Kaapstad dagteekent van 1665, toen zij haren eersten vasten predikant, Johannes van Arckel kreeg, die ook het eerste Kerkeboek aanlegde. Het kerkgebouw is van 1704. De gemeente te Stellenbosch kreeg haar eerste kerk in 1687. Paarl en Drakenstein, waar vele Hugenoten leden der gemeente waren, hadden reeds in 1715 een geordende gemeente en een „seer bouwvallige hutte" als kerk, in 1720 door een nieuw gebouw vervangen. Het Land van Waveren is eene gemeente in 1743, de eerste kerk kwam in 1748 gereed. Zwartland of Malmesbury is als gemeente van 1746, de oudste kerk van Graaff Reynet van 1792, van Swellendam van 1802.

6. KOROMANDEL. MALABAR. Al in 1625 zitten er Nederlanders in Paliacatte aan de Kust van Koromandel boven het tegenwoordige Madras; in 1637 blokkeerden zij Goa en in 1663 veroverden zij Koetsjin, beide aan de Kust van Malabar. De geschiedenis der handelskerken aldaar vertoont nog leemten. In 1627 staat er reeds een predikant te Paliacatte, Nic. Molinaeus, in 1632 opgevolgd door den geleerden Abr. Rogerius; de eerste predikant te Koetsjin, Henr. Wallius komt aanstonds in 1663, Marcus Masius (uit Quelung op Formosa) is er 1666, Joh. Casearius, de auteur van den Latijnschen tekst der eerste twee deelen van Van Rheede van Drakenstein's „Hortus Malabaricus", stond er in 1668; nog in 1761 bloeit de gemeente onder Pieter Cornelisz., een casties, te Leiden afgestudeerd, maar hij beleefde de overgave der stad aan de Engelschen in 1796. Uit de „List of inscriptions on tombs or monuments in Madras by Julian James Cotton", Madras 1905, 448 fol. ziet men dat er Nederlanders begraven liggen in Porto Novo, Conimere, Pulicat (waar wij reeds 1609 fort Geldria hadden en daarna eene bloeiende kolonie [1]), Sadras, Jaganaikerpuram, Palcole, Masulipatam, Tangacherry, Koetsjin zelf natuurlijk, Negapatam, Tuticorin, Bimlipatam — zonder dat wij kunnen zeggen, of daar overal kerkelijke gemeenten geweest zijn.

7. CEYLON. In 1602 ligt Joris van Spilbergen op De Ram vóór Battikaloa, in 1603 wordt Sebald de Weert er vermoord, 1639 veroveren wij Trinkonomale, 1640 Negombo en Punto Gale, 1656 Colombo, 1658 het eiland Manaar. Dan volgt aanstonds de stichting der gemeenten met kerken, seminariën, scholen. In Colombo komt als eerste predikant Ludov. Boogaard 1660, in 1670 zijn er al vier, de oudste kerk is van vóór 1675, de beroemde Wolvendaalsche van 1749. In Jaffanapatnam begint Joh. de Voogt 1669, de kerk is van 1706. De eerste predikant van Gale is Anth. Hornhovius 1642 (op reis overleden), in 1658 stond er de groote Phil. Baldaeus, de tegenwoordige kerk is van 1754. Negombo krijgt zijn eersten voorganger in 1642, Mature in 1685 en de kerk in 1707. Met uitzondering van de korte periode op Formosa kan men zeggen, dat ner-

[1]) De grafschriften van de beide Nederl. kerkhoven te Pulicat beslaan bij Cotton fol. 185—198.

gens het Nederlandsche kerkwezen zóó heeft gebloeid als op Ceylon. Er waren drie classen, Colombo, Jaffanapatnam en Galle, deze drie steden hadden met Negombo en Matura in den aanvang alleen eigen kerkeraden. Andere gemeenten zijn nog Batticolo, Trinkonomale, Manaer, Calpetti en tal van kleinere met scholen en schoolmeesters, over het gansche eiland verspreid. Veelzins voortreffelijke seminaria leidden inlandsche predikanten op. De schandelijke en onnoodige overgave in 1795 en 1796 vernietigde al het bereikte, maar nog in 1848 hoorde Van Rhijn in de Wolvendaalsche kerk in het Nederlandsch preeken en een Engelsche bisschop roemde tegenover hem het schoolwezen onder de Compagnie. Maar onze taal is er thans verdwenen, behalve enkele woorden in het Portugeesch. De „Dutch Burgher Union of Ceylon" (sinds 1907) beoefent en bewaart de herinnering aan een groot verleden, dat ten onzent in misdadige vergetelheid geraakt is.

8. Malakka. Zoomin als van Ceylon bezitten wij helaas nog eene geschiedenis van de gereformeerde kerk op Malakka, die toch van veel beteekenis geweest is, gelijk de kolonie zelve, waar enkelen zelfs het centrum van ons gezag in den Archipel hebben willen vestigen. Kort na de verovering op de Portugeezen onder De Sousa door Minne Willemsz. Keer-de-Koe en Joh. Lamotius, 14 Januari 1641, ontstaat daar de gemeente met ds. Joh. Loosveldt als eerste predikant, en sinds vinden wij de Kerk aldaar in levendige briefwisseling met de moederlandsche, totdat in 1825 ook hier onze vlag werd neergehaald. Het stadhuis is nog vol van Hollandsche herinneringen, dr. Hendrik P. N. Muller zag er in 1917 ook nog de sociëteit uit de oude dagen [1]).

9. Oost-Indië. Voor de Indische kerkgeschiedenis vloeien de bronnen gul en beschikken wij over eene nog groeiende literatuur. Gelijk vroeger voor de Portugeezen waren ook voor de Compagnie de Molukken aanvankelijk hoofdzaak. En met de Compagnie kwam de Kerk. Op Ambon vinden wij reeds 1605—1609 een ziekentrooster, Joh. Stallenbecker; in 1611 kwam op fort Victoria de eerste geordende predikant, Matth. van den Broeke, die in een oud jezuïetenkerkje buiten het fort predikte. De eerste gereformeerde kerk op Ambon is van 1630. In 1612 arbeidt Casp. Wiltens (die nog zijne monografie niet heeft) in Mauritsfort op Makjan, in fort Barnevelt op Batjan; in 1614 is van den Broeke een poos in fort Henricus op Solor, in 1615 te Koepang; in 1617 is Wiltens, doodziek al, op Poeloe Ay. Zij zijn uit patria uitgezonden zoowel voor den dienst onder garnizoen en kooplieden als onder de „blinde heidenen" en inderdaad ontstaan er reeds aanstonds kleine gemeenten. Op Banda (in 1621 door Coen jammerlijk uitgemoord) in 1625, op Ternate en Banda Neira 1626, te Oelath op Saparoea (Oeliassers) 1633. Te Makassar is er sinds 1670

---

[1]) Muller, *Azië gespiegeld*, blz. 3—77. Leupe in *Ber. Hist. Gen. Utr.* VII. Mevr. Vlielander Hein—Couperus in *Ind. Gids* Apr. 1915. Over Oudh. graven *Notulen Bat. Gen.* XVI, bijl. 7.

dienst in het kasteel Rotterdam [1]), de nieuwe Hendriks-kerk aan het Plein is van 1847; voor Menado is 1675 het aanvangsjaar, toen Zach. Caheing daar vaste predikant werd, maar uit rapporten van kerkvisitatoren blijkt, dat daar reeds veel vroeger eene christelijke gemeente bestond [2]).

In het fort op de puinhoopen van Jacatra (Batavia sinds 1621) hield ds. Hulsebos reeds 25 December 1618 eene godsdienstoefeninng, de eerste Bataviasche kerkorde is van 1620, de eerste kerkeraadsvergadering van 21 Januari 1621, de tweede kerkorde, die reeds commissarissen-politiek kent, van 1624. Het oudste kerkgebouw is van 1628, waarop in 1632 de nieuwe stadskerk volgde. De Buitenkerk voor den Portugeeschen dienst is van 1695, zij is 1920—1925 gerestaureerd. Waar de Compagnie zich verder in den Archipel vestigde ontstonden gereformeerde gemeenten, in Padang 1679, zoo ook Cheribon, Tegal, Japara, Soerabaja. Er waren vaak gemeenten vóór er een vaste predikant was (gelijk boven te Menado). Te Semarang b.v. kwam eerst 23 Juli 1753 als zoodanig J. W. Swemmelaar onder G. G. Jac. Mossel [3]).

10. Formosa. In den korten tijd, dat wij op dit eiland gevestigd zijn geweest, 1624—1662, in welk laatste jaar het door bureaucratische verwaarloozing der machthebbers te Batavia voor ons verloren ging, heeft de Geref. Kerk daar zeer gebloeid dank zij den voortreffelijken arbeid van pioniers als George Candidius, Robertus Junius, Antonius Hambrouck [4]). De eerste kwam in 1627 op fort Zelandia op Tayoehan aan de Z.W. kust des eilands. Al spoedig begaf hij zich naar het binnenland en vestigde zich te Sinckan onder de inboorlingen, en bezocht van daar uit andere dorpen, Souleng, Pangsoia, Takareiang, Tarokei, Baccluang, terwijl in 1629 Junius zich bij hem voegde. In al deze en andere kampongs stichtten zij scholen en brachten het onderwijs inderdaad tot meer dan uitwendigen bloei. Hambrouck bediende sinds 1648 de gemeente te Mattau en van hem is het getuigenis „tot heden was het ongehoord, dat wij andere volken onze taal deden spreken, maar de Formosanen spreken haar tot verwonderens toe promptelijk". Inderdaad ongehoord. Maar op Formosa heeft het Nederlandsch zijn kans gehad en men betreurt te dieper de mislukking. In het Noord-Oosten ligt Quelung, sinds 1642 onder onze vlag en toen ook van een predikant voorzien, Marc. Masius, dien wij reeds te Koetsjin aantroffen, in 1666, toen hij van Quelung had moeten vluchten. Opmerkelijk is de ontzaglijke predikantensterfte op dit eiland.

Op Desjima hebben wij wel drie eeuwen lang een kantoor gehad met een opperhoofd en een dertig ambtenaren, maar de Japanners hebben er

[1]) De predikanten van 1670—1854 in *Navorscher* 1910, 400.

[2]) Godée Molsbergen, *Gesch. der Minahassa*, 34—49.

[3]) J. Mooij in de *Locomotief* 28 Juli 1928.

[4]) L. Knappert id *Ned. Arch. Kerkg.* Sept. 1926. Een proefschrift over dit onderwerp mogen wij weldra verwachten. Over het geslacht Hambrouck nog E. Wiersum in *N.R.C.* 31 Maart 1929 Ocht. D.

nimmer eene kerkelijke gemeente toegelaten. Eens vind ik gesproken van krankbezoekers [1].

11. NIEUW NEDERLAND. De geschiedenis der Hervormde kerk in Noord-Amerika, in 1913 door Eekhof beschreven, loopt in tijdsduur, 1624—1664, parallel aan die op Formosa. In dat jaar 1624 kwam Bastiaan Jansz. Krol als krankbezoeker naar Nieuw-Amsterdam, een minderwaardig man. De eerste predikant was Jonas Michaëlius [2], 1628, die ook aanstonds twee ouderlingen aanstelde. Hij moest nog preeken op den zolder van een rosmolen, maar onder directeur Van Twiller kwam er een kerk met een pastorie(waarin dus de opvolger van Michaëlius, Ev. Bogardus, onzaliger nagedachtenis, gewoond heeft), 1633, die in 1642, onder Kieft, al weer door eene nieuwe vervangen werd. De gemeente Renselaerswijck is van 1630 en werd aanvankelijk achtereenvolgens door twee voorlezers bediend, in 1642 kwam er Joh. Megapolensis als eerste predikant. Op het Lange Eiland ontstonden nederzettingen, Vlissingen, Heemstede, 's-Gravesande, Groenwijk, Mespat, Middelburg, maar ook enkele geordende kerkelijke gemeenten [3]. Aldus Midwout met als eerste predikant in 1654 Joh. Theod. Polhemius, Nieuwer-Amstel met Ev. Welius in 1657, Breukelen met Henricus Selijns in 1660, Esopus (Wiltwijck) met Herman Blom in 1660. Er waren kerkeraden, maar men hoort niet van classicale of synodale vergaderingen. Classis Amsterdam behartigde de belangen der gemeenten en ging daarmeê voort, toen in 1664 Nieuw-Nederland Engelsch was geworden. Eerst in 1679 komt er een soort van tijdelijke classis, in 1771 wordt de Amerikaansche kerk onafhankelijk, na den vrijheidsoorlog organiseeren de gemeenten zich in classes en synoden.

12. BRAZILIË. In 1630 veroverden wij Pernambuco op de Portugeezen, in het N.O. van dat Rijk, Olinda was de hoofdstad, Recife de haven. Daar verrees fort de Bruyne, op het eiland Antonio Vaz fort Frederik Hendrik, bij Kaap St. Augustijn fort Nazareth, in Parahyba Frederiksstad. Vijf jaren later had ons gebied zich reeds belangrijk uitgebreid; zijn bloeitijd valt 1637—1644 onder den voortreffelijken gouverneur Johan Maurits van Nassau-Siegen. De gereformeerde gemeenten waren goed georganiseerd, te zamen vormden zij de vermaarde classis Pernambucensis, waarvan wij negen vergaderingen kennen. Grothe gaf hare acta uit [4]. De eerste is reeds 16 December 1636. Wij vinden op dien datum Dan. Schagen en Corn. van der Poel op 't Recief, Jod. à Stetten te Tamarika, J. Th. Polhemius op Cabo S. Augustijn, David à Dorenslaer te Pariba stad, Sem. Folker te Pariba fort. Daar was ook een Engelsche

[1] Habbema in *Ind. Gids* 1909, II 1640.
[2] *Monografie* van A. Eekhof, 1926.
[3] Men zie ook J. van Hinte, *Nederlanders in Amerika* 1928 I, Hoofdst. I. Over Kiliaen van Rensselaer eene *Monografie* van J. Jessurun, 1917. F. C. Wieder, *De stichting van New-York*, 1925.
[4] In zijn *Archief* II en *Kron. Hist. Gen.* 1873.

gemeente met rev. Sam. Batiler. In 1638 zijn er op 't Recief reeds drie predikanten, op het einde des jaars vier. In 1639 staat er een predikant op fort Mauritius te Rio Francisco, in 1640 zijn er bij gekomen de gemeenten Sierenhain, Porto Calvo, Gojana (om de suikermolens) en Olinda. Later hooren wij nog van Aldea en Tapezerica. In 1641 is er eene Fransche gemeente op 't Recief met past. Gilbert le Vaulx. Al deze gemeenten hebben kerkeraden, ziekentroosters, schoolmeesters, de dienst is als in patria, de tucht wordt geoefend over de lidmaten, maar ook over joden en roomschen, over wier stoutigheden telkens gedoleerd wordt. Om hare houding tegenover de roomschen kwam de classis in strijd met Johan Maurits, die een politiek van verdraagzaamheid volgde [1]). Nadat de Heeren Johan Maurits hadden gedwongen zijn ontslag te vragen (gelijk zij zoovele uitnemende gouverneurs hebben ten val gebracht), ging met den Staat ook de Kerk snel te gronde. In 1649 heet het dat er in langen tijd geene classicale vergadering is gehouden, omdat er zoo weinig predikanten zijn en de toestand des lands het niet lijden kan. In 1654 ging het „verzuimd Braziel" onder.

13. Guiana. Is Brazilië voor ons verloren gegaan, hooger op, aan de Noordkust van Zuid-Amerika hebben wij uitgestrekte gebieden bezeten en bezitten wij ten deele nog. Daar lag, van West naar Oost, Pomeroon, waar wij aan de gelijknamige rivier een fort Nova Zelandia hadden. Daar stond sinds Augustus 1659 ds. Joh. Urselius, maar eene eigenlijke gemeente is er sinds niet geweest. In Essequebo [2]) verrees reeds in 1625 ons fort Kijk-overal, daar waar Cayoeni en Mazaroeni zich vereenigen en zich daarna in de Essequebo storten, met een kerklokaal, waar in 1688 Rud. Heynens dienst deed. Na hem drie anderen en dan, 1730—1761, de voortreffelijke Hub. Grevenbroek, de vriend van den niet minder uitnemenden commandeur Laurens Storm van 's-Gravesande. Deze predikant heeft dus nog dienst gedaan in de nieuwe steenen kerk bij fort Zeelandia op Vlaggeneiland in den mond der rivier, voltooid in 1744. Na hem Is. Lingius 1761, Fred. van Lacum 1785, Thom. Ernst Neuhof 1787. Ook op post Ampa tegenover de uitmonding der Mazaroeni in de Essequebo stond een kerk, in 1734 door eene nieuwe vervangen. Weder ten Oosten de kolonie Demarary, waar aan de uitmonding der gelijknamige rivier fort Willem Frederik lag. Daar stond sinds 1766 Herman Lingius. In den Oostelijken hoek van den riviermond hadden de Franschen eenmaal fort Le Dauphin, waarbij een stadje Longchamps. Na hun vertrek doopten Heeren X het als Stabroek, 14 September 1784 [3]). Thans Georgetown. Daar stonden nog J. W. de Bruyn 1787, Gabr. Rijk 1802—1812, Bernh. Floor 1814, Joh. Scholte, Molhuysen 1844, G. Drost. Deze was de laatste, want in 1860 ging de Hollandsche gemeente over

[1]) Wätjen, *Das holländ. Kolonialreich in Brasiliën*, 1921, S. 220.
[2]) L. Knappert in *Nederl. Archief v. Kerkg.* 1930, 29—42.
[3]) James Rodway, *The story of Georgetown*, p. 11.

in die van St. Andrews. Eindelijk Berbice, waar fort Nassau de zetel was van ons bestuur, aan den rechteroever der Midden-Berbice, met op de bovenverdieping een kerklokaal. In 1671 deed Abr. Westhuizen daar dienst. In 1735 komt er Joh. Chr. Frauendorff, die dienst doet in de kerk tegenover de uitmonding der Wironje in de Berbice. In die buurt stond ook eene kleine luthersche kerk en aan de Wironje, eenige uren vóór hare samenvloeiïng met de Berbice, hadden de Hernhutters sinds 1745 Pilgerhut, dat in 1763 bij den negeropstand onderging. Op fort Nassau, waar om heen een klein dorp, Nieuw-Amsterdam, groeide, stond 1759—1763 Jonas van Petersom Ramring, dan komt Joh. Reyniers die 1765 overlijdt, Jean Isaäc Sporon 1768—1777 (overleden 1785), Jac. Gargon 1777—1782. De lutherschen hadden ook bij fort Nassau eene kerk, waar hebben dienst gedaan Joh. Hendr. Faerkenius 1752, J. F. M. Gröschner 1755—1760, S. Fr. Muller 1761—1763.

14. SURINAME. De Corantijn is de grens tusschen dit tegenwoordig Britsch [1]) en Nederlandsch Guiana, beter bekend als Suriname. Wij hebben daar tijdelijke nederzettingen misschien al 1635 [2]), men vindt gesproken van predikanten al in 1623 en volgende jaren [3]), de eigenlijke gemeente kon zich eerst vestigen nadat Abr. Crijnssen 27 Februari 1667 Paramaribo op de Engeschen veroverd had. De eerste predikant is dan J. Basseliers 1668—1689, dien de eerste gouverneur Corn. Aerssens daar dus reeds bij zijn komst vond, 1683. In dat jaar was er reeds een tweede predikant, A. Backer. De gereformeerde gemeente kwam samen op de bovenzaal van het Raadhuis of het Hof. De oudste kerk is eerst van 1814. Aan de samenvloeiïng van de Commewijne en de Cottica bouwde gouverneur Aerssens in 1688 fort Sommelsdijk en daarbij eene hervormde kerk, door Anth. Ketelaar ingewijd. Daarna stond er Corn. Wachtendorp. Sinds 1758 zonder eigen predikant, ging de gemeente te niet. Vijf mijlen boven fort Sommelsdijk, daar waar de Perica in de Cottica valt, stond eene derde kerk, 1721 gebouwd voor de daar gelegen plantages. De eerste predikant was misschien Paulus Kley, de laatste J. C. de Cros die Juli 1797 naar Paramaribo ging. In Februari van elk jaar placht daar de Conventus deputatorum te vergaderen, predikanten en ouderlingen der genoemde gemeenten — een soort classicale vergadering derhalve, zoowaar ook met twee commissarissen -politiek [4]). De Fransche gemeente, tot beteekenis gekomen door de met Aerssens meegetrokken réfugiés, bestond reeds vroeger, want ter Waalsche Synode van Delft in April 1674 was een brief ter tafel van .... Chaillou, pasteur te Paramaribo [5]). De oudste luthersche kerk is van 1747, ingewijd door

[1]) Maart 1781, definitief 1796.

[2]) David Pietersz. de Vries, *Korte Historiaal* (1655) 1911, blz. 187—225.

[3]) Vos, *Amstels kerk. leven*, blz. 303 vlg.

[4]) De hervormde gemeente te Nieuw-Nickérie is onlangs als predikantsplaats opgeheven.

[5]) *Livre Synodal* I 740. Er is in 1671 een François Chaillou op Tabago, *aldaar* 719.

J. M. Mellinghaus, den tweeden predikant der gemeente. De eerste was J. Pfaff 1742. De hernhutters bouwden eene kerk te Paramaribo in 1761; hun oudste zendingsposten in Suriname zijn Saron aan de Saramacca 1757, Efraïm en De Hoop aan de Corantijn, 1756, na korten tijd weer ondergegaan. Hun tegenwoordige gemeenten Albina, Ganzee, Nieuw Aurora, Kwattahede, Botopasi, Boschland enz. zijn van veel later. De oudste openbare roomsche kerk is van 1787. De Joden hadden reeds 1672 eene synagoge nabij de Tien akkers.

15. BENEDENWINDSCHE EILANDEN. Op Curaçao, dat in 1634 aan de eerste W. I. Compagnie kwam, vinden wij reeds in Juli 1635 een predikant, Fred. Vitteüs, die wel voor het garnizoen zal hebben dienst gedaan in de kerk binnen fort Amsterdam, in 1769 door eene steenen vervangen. De kerkeraad bestond uit twee predikanten, drie ouderlingen, vijf diakenen en den onvermijdelijken commissaris-politiek. Zelfs was de gouverneur q.q. praeses! Lutherschen waren er reeds in de 17de eeuw, ook vinden wij dan reeds een predikant genoemd, maar de geordende gemeente is van 1757, de fraaie kerk van 1763. Haar eerste predikant was Johan Georg Muller tot zijn dood in 1778. In 1825 heeft Koning Willem I de luthersche met de hervormde gemeente vereenigd. De roomschen hadden in 1720 eene gemeente met pastoor Bruno Pauwels S.J. Op eene bevolkingslijst van 1735 staat Augustijn de Carzedo als geestelijke. Een kerkgebouw hadden zij in deze periode nog niet. In 1659 vestigden zich uit Brazilië verdreven Joden op Curaçao, de bouw hunner eerste synagoge valt 1679—1682, in 1731 vergroot. Van eene tweede synagoge op Otrabande is niet gekomen. Op Aruba en Bonaire was van eene gereformeerde gemeente geen sprake: de Compagnie, beducht voor haar onzalig monopolie, duldde er geen particulieren. De tegenwoordige gemeenten zijn van 1822 en 1847.

16. BOVENWINDSCHE EILANDEN [1]. Op St. Eustatius bouwden Jan Snouck en de zijnen in 1635 fort Oranje en reeds vóór 1643 moet er een predikant de Graaf geweest zijn, half Maart 1643 kwam er Joh. de Mey, die 1645 weder vertrok, in 1650 Claude van Berenhout [2]. Als eerste predikant der geordende gemeente mag Joh. Osdorpius gelden, 1699 in Maart gekomen, maar reeds 27 Augustus deszelfden jaars overleden. Hem volgde 18 Mei 1701 Anthony Kowan op. Het kerklokaal was in het fort en diende meteen voor kortegaard. Op Saba ging ds. Kowan jaarlijks doopen, tot 1736 toen daar Josias Jacques kwam, die echter 1739 naar St. Maarten vertrok. Op Saba kwam toen in 1755 de presbyteriaan Hugh Knox, die daar tot 1771 gebleven of vóór dat jaar overleden is. In 1789 doen de methodisten zendingspogingen op het herderlooze eiland [3]. Onze vestiging op St. Maarten mag men in 1648 stellen, toen wij bij ver-

[1] Mijne *Geschiedenis* dezer eilanden begint *W. I. Gids* Dec. 1929.
[2] *Doopsg. Bijdr.* 1889, 103.
[3] *W. I. Gids* 1930, 83.

drag met Frankrijk de Zuidelijke helft kregen, maar Nederlandsche kolonisten waren er reeds veel vroeger. Bij het heksenproces van 1711 hooren wij wel van roomsche, niet van protestantsche geestelijken. Bij de komst van Durepaire in 1718 blijkt dat „een klerk" Zondags een preek voor de gemeente las. Gelijk wij reeds zagen kwam in 1739 Josias Jacques er als eerste predikant, om er twintig jaren te blijven. Op de Deensche eilanden St. Thomas, St. Jan en St. Kruis waren gereformeerde gemeenten, met door classis Amsterdam benoemde Nederlandsche (of soms Oostfriesche) predikanten, met Nederlandsche prediking en liturgie, kerkeraden, discipline. Het zijn dus wezenlijk handelskerken van Nederlandsche afkomst. Ik verwijs naar Hoofdstuk V mijner genoemde Geschiedenis, over Kerk en School, waar ik ook van deze eilanden een overzicht geef.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS
VAN
NEDERLAND

COMMISSIE VOOR DEN
GESCHIEDKUNDIGEN ATLAS

IR. J. C. RAMAER (*Voorzitter*), Den Haag.
DR. W. A. F. BANNIER, Utrecht.
DR. A. A. BEEKMAN, Den Haag.
DR. H. BLINK, Den Haag.
DR. H. BRUGMANS, Amsterdam.
DR. I. H. GOSSES, Groningen.
F. A. HOEFER, Hattem.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

DE NEDERLANDERS IN GUINEE EN BRAZILIË

DOOR

S. P. L'HONORÉ NABER

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1931

INHOUD

EEN WOORD VOORAF VII
DE BRONNEN 1
I. GUINEE 1
a. Artikelen van Nederlanders 1
b. Portugeesche literatuur 2
c. Duitsche en Zweedsche literatuur 2
d. Archiefstudie van H. Herman 2
II. BRAZILIË 3
a. Gedrukte bescheiden 3
b. Kaarten 5
DE VOORGESCHIEDENIS 6
I. GUINEE 6
a. de vestiging der Portugeezen 6
b. de particuliere vaarten en eerste Nederlandsche vestigingen 8
II. BRAZILIË 12
HET GROOT GEHEEL: OPPER-GUINEE, NEDER-GUINEE, BRAZILIË VAN 1624 TOT 1648 en 1654 16
a. Opper-Guinee 16
b. Neder-Guinee 19
c. Brazilië. 21
OPPER-GUINEE VAN 1648—1872 29
a. tot den tweeden Engelschen oorlog 29
b. van den tweeden Engelschen oorlog tot 1725 33
c. van 1725 tot 1814 35
d. van 1814 tot 1872 38
e. afstand en overdracht in 1872 42
TOELICHTING BIJ DE KAARTEN 44
LIJST VAN AANGEHAALDE WERKEN 46
a. Guinee 46
b. Brazilië 47

EEN WOORD VOORAF

Een samenhangend overzicht van de gansche geschiedenis der Nederlandsche vestigingen aan de kusten van Opper- en Neder-Guinee bestaat niet. In het hoogduitsch verscheen een gedeeltelijk overzicht van de geschiedenis der Goudkust (zie Lijst van aangehaalde werken sub Doorman) dat niet verder dan het jaar 1791 loopt. Eene studie in opdracht van het Krijgsgeschiedkundig Archief door H. Herman voltooid, bevindt zich in handen van slechts zeer enkelen, daar niet meer dan een half dozijn afdrukken in machineschrift zijn gemaakt. Wèl loopt zij van omstreeks 1600 tot 1872 door, maar zij vertoont groote zwakheden waardoor zij weinig bruikbaar is. (Zie de bronnenbespreking).

Twee samenhangende en doorloopende overzichten van de geschiedenis der Nederlandsche vestiging in Brazilië zijn hier te lande, doch niet in de Nederlandsche taal, verschenen. Het eene is in het Fransch (Netscher), het andere in het Hoogduitsch gesteld (Wätjen).

Aan de korte en weinig beteekenende geschiedenis van de Nederlanders in Neder-Guinee heeft nog niemand zich gewaagd.

De belangrijkste (oudste) Portugeesche bronnen, als de Esmeraldo de situ Orbis van Duarte Pacheco Pereira en de Alguns Documentos (zie de bronnenbespreking sub *b.*) zijn tot nog toe vrijwel veronachtzaamd. Kernkamps zoo belangrijke Skandinavische Archivalia zijn niet verwerkt, verspreide studies (vooral van De Roever, Elias, Van Gelder, Granlund) zijn meerendeels sluimerende gebleven in de periodieken waaraan zij waren afgestaan.

De vestigingen, zoo in Opper- en Neder-Guinee als in Brazilië zijn nog niet behandeld als een samenhangend complex.

Opper- en Neder-Guinee hebben voor de Nederlanders eene geschiedenis van ongeveer drie (zoo men wil, vier) eeuwen. Brazilië heeft niet langer dan vier en twintig jaren de Nederlandsche vlag erkend.

Het viel moeilijk deze ongelijksoortige en onevenwichtige geschiedenissen van de vestigingen, zoo in Afrika als in Amerika, binnen één kader te brengen.

Deze moeilijkheid, zoo goed als de afwezigheid van eenig Nederlandsch werk waarnaar doorloopend zou kunnen worden verwezen, deden mij een eigen vorm zoeken.

Aldus in gebrek aan overzichten moetende voorzien, heb ik een resultaat aan te bieden zonder hetwelk de kaarten vermoedelijk sfinxachtig zouden blijken: een resultaat dat meer gelijkt op eene studie door kaarten toegelicht, dan op een stel kaarten met toelichtenden tekst.

Deze oplossing kwam mij onontkomelijk voor, ten einde te verhoeden dat de gebruikers van de toch zeker heel eenvoudige kaarten, misschien niets zouden begrijpen van wat die kaarten hebben uit te drukken.

S. P. L'H. N.

DE BRONNEN

I. GUINEE

Eene fraaie, door P. J. Veth en C. M. Kan bezorgde „Bibliographie van boeken, kaarten en brochures handelende over Afrika" werd door het Aardrijkskundig Genootschap in zijn Tijdschrift (Dln. I & II, 1876/ '77) uitgegeven. Onder meer vermeldt die bibliographie alles wat destijds als geschiedbron voor Guinee kon gelden, voor zoover het in de Nederlandsche taal was geschreven of althans hier te lande was gedrukt en uitgegeven. W a t overigens van die gewesten kan worden gezegd: hunne geschiedenis als Nederlandsche bezittingen was toch in 1872 door de overdracht aan Engeland voor altijd afgesloten; de bibliographie die in 1877 volledig was, is het dus voor Guinee in hoofdzaak nog.

Toch is er nà 1877 nog wel iets bijgekomen dat onze kennis heeft uitgebreid. Men kan die literatuur (zie de Lijst van aangehaalde werken) als volgt indeelen.

a. A r t i k e l e n v a n N e d e r l a n d e r s, u i t g e g e v e n i n N e d e r l a n d.

Hier trekken de aandacht eenige studies van de HH. Mr. N. de Roever, Jhr. E. Elias en Dr. G. W. Kernkamp die nieuw zicht geven op de wijze, hoe oudtijds Engelschen, Zweden en Denen zich aan de Goudkust hebben genesteld. Belangrijke bijdragen! Ook trekt de aandacht een opstel van Dr. H. E. Van Gelder, die mededeelingen deed omtrent den alleroudsten handel ter Kuste. Volledigst was de Heer J. G. Doorman, die een uitvoerige studie publiceerde over de „Geschiedenis van de West-Indische Compagnie aan de Goudkust", waartoe hij vele archiefstukken had geraadpleegd, maar welke arbeid helaas, doch uit aard van het onderwerp m o e s t eindigen met het jaar 1791: dat van de opheffing der Compagnie. In verband met de Duitsche koloniale expansie van omstreeks 1895 koos de Heer Doorman de hoogduitsche taal tot voertuig zijner gedachten. Wat heeft hij daarmede ten slotte bereikt?

Tot deze categorie kan men ook rekenen, de nieuwe gecommentarieerde uitgaven van drie klassieke werken welke door de zorgen van de Lin-

schoten-Vereeniging zijn herdrukt. Men zie de Lijst van aangehaalde werken op de namen De Marees, Lodewijksz en Ruijters.

b. Portugeesche literatuur.

Als bronnen van de beste hoedanigheid moeten genoemd worden allereerst de „Esmeraldo de situ Orbis" door Duarte Pacheco Pereira, te Lissabon verschenen in 1892 naar een handschrift van 1505 ad 1510 dat nog nimmer was uitgegeven. Het is eene kustbeschrijving vergezeld van historische gegevens, alles bijeengebracht door een zeer ontwikkeld man. Daarnaast dient te worden genoemd een bundel archiefstukken, eveneens in 1892 te Lissabon uitgegeven, onder den titel „Alguns Documentos do Archivo nacional da Torre do Tombo". Hier worden tal van documenten die op Afrika betrekking hebben en destijds nog onbekend waren wereldkundig gemaakt. Voor de geschiedenis van Neder-Guinee is hoogst belangrijk, het „Manifesto das Ostillidades" van L. F. Crus (1651), thans zoo goed als onvindbaar, maar in 1919 weder door Edgar Prestage uitgegeven. Het is, behalve de in de literatuuropgave vermelde „Copye van een brief van 1649", het eenig geschrift waaruit men den overgang van S. Paulo de Loanda aan de Portugeezen leert kennen.

c. Duitsche en Zweedsche literatuur.

Van duitsche zijde heeft men zich groote moeite gegeven, om de geschiedenis van de Brandenburgsche vestigingen aan de Goudkust na te speuren en openbaar te maken; men zie hierachter op Brandenburg-Preussen, op Schück en op Von der Gröben. Daarnevens dient gewag te worden gemaakt van de in Nederland herdrukte reisherinneringen van den Zwitser Brun en van den Duitscher Hemmersam.

De geschiedenis van de Zweedsche vestiging aan de Goudkust is behandeld door Victor Granlund in zijn „En Svensk koloni i Afrika eller Svenska Afrikanska Kompaniets historia", Stockholm, overdruk uit Historiskt Bibliothek, 1879. Een exemplaar van dit geschrift bevindt zich in de Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage.

d. Archiefstudie van H. Herman.

Afzonderlijk moet melding worden gemaakt van eene archiefstudie „Onze bezittingen op de Kust van Guinee en de krijgsverrichtingen aldaar" door H. Herman, gepensioneerd Schout bij Nacht, opgezet en ten einde gebracht (1925, '26) voor het Krijgsgeschiedkundig Archief, welke studie in twee foliodeelen (machineschrift) aan sommige officieele instellingen is verstrekt geworden. Een exemplaar daarvan ligt voor mij. De auteur heeft de stukken waarover men hier te lande immer heeft kunnen beschikken doorgewerkt, zoo goed als het nà 1872 herwaarts overgebrachte archief van S. George Delmina zelf; hij merkt op, dat de

geschiedenis van de Kust niet is op te bouwen uit eenzijdige raadpleging van een dier beide serieën, wel uit combinatie van die twee. Als ten overvloede noemt hij, uit den rijken schat van gedrukte werken waarover een ieder kan beschikken, nog een vijftal boeken op welke door hem zijn geraadpleegd en gebruikt, waaronder het beroemde boek van Willem Bosman (dat hij uit de Fransche vertaling kent).

Zoo de geschiedenis van Guinee niet is op te bouwen uit eenzijdig Nederlandsche of Elmineesche archieven, zij zal toch ook wel niet zijn op te maken uit archieven zoo goed als alleen, met voorbijgaan van de talrijke informaties welke elders zijn neergelegd. De auteur heeft het ook niet bepaald zoo bedoeld. Hij heeft veel meer gelezen dan hij opgeeft. Mijn niet ongeoefend en niet ondeskundig oor weet wel te onderscheiden welke boeken zijn gebruikt, maar ik zwijg erover. Immers het heele werk, dat niet stelselmatig is ingedeeld en dus ook geen inhoudsopgave rijk is, ja ter compenseering zelfs niet op een register kan bogen, heeft niet één enkele verwijzing, hetzij naar een gedrukte bron hetzij naar eenig archiefstuk dat toch gebruikt is. Hoe moet de belangstellende nu naar zulk een document gaan zoeken?

Het is mij onmogelijk, deze verhandeling te noemen zonder een gevoel van wrevel, dat gelukkig nog wordt getemperd door eerbied voor de noeste vlijt waarmede de (sedert overleden) auteur uit (na verwerping van?) een aantal stukken „waarvan de inkt is verbleekt, het papier juist „donker is geworden, geel, bruin en soms zeer donker, waardoor het „schrift onleesbaar is geworden"(!) nog iets naar voren heeft weten te brengen. Ik erken, dat ik Hermans arbeid heb gebruikt, namelijk dáár waar de geschiedenis (de droeve, de platte, de gelijkvloersche geschiedenis) mij doorzichtig schijnt te worden, dat is in hoofdzaak nà 1790 (waar Doormans arbeid ophoudt). Aan Herman dank ik tal van dateeringen die als juist kunnen worden aangenomen; hij heeft mij de moeite bespaard om de onbeteekenende historie van de 19de eeuw opnieuw uit de vele beschikbare gegevens (als koloniale verslagen &c.) te gaan opdelven.

II. BRAZILIË

a. Gedrukte bescheiden.

Er bestaan twee goede werken over Nederlandsch-Brazilië (1630—1654): te weten, P. M. Netscher, „Les Hollandais au Brésil (1853)" en H. Wätjen, „Das holländische Kolonialreich in Brasilien" (1921). Welk van beide de voorkeur verdient, is in hoofdzaak een kwestie van smaak. Steller dezes bedient zich vooral van Netscher, die wèl in een buitenlandsche taal schrijft doch het argument laat klinken: „pour nieux faire connaître à l'étranger les actions de nos ancêtres". [1])

[1]) Deze studie verscheen aanvankelijk in den Moniteur des Indes, een tijdschrift dat van

Zoo bij Netscher als bij Wätjen treft men goede bronnenoverzichten aan. Laatstgenoemde maakt natuurlijk ook vertrouwd met een en ander dat verschenen is na Netschers werk.

Zeer goede bibliografische leiding vindt men ook bij G. M. Asher, „A bibliographical and historical essay on the Dutch books and pamphlets, relating to New-Netherland, and to the Dutch West India Company &c., Amsterdam, 1854—67".

Nog kan men goede leiding hebben aan: Dr. José Hygino Pereira, in Revista do Instituto archeologico e geographico Pernambucano, Junho de 1886 (Ex. in de bibliotheek van het Algemeen Rijks-Archief te 's-Gravenhage, te vinden onder den naam Pereira).

Op grond van ernstige bronnenstudie zijn reeds in de 17de eeuw twee schoone werken verschenen: te weten, het „Jaerlijck Verhael" van Johannes de Laet dat tot 1637 loopt, en de „Rerum gestarum.... Historia" van Caspar Barlaeus die de periode 1631—1644 behandelt. Laatstgenoemd werk verscheen in 1923 in Nederlandsche vertaling maar in het oude folioformaat, voorzien van alle platen en kaarten met nog enkele extra-kaarten bovendien, bij de firma Nijhoff. Een werk op naam van Johan Nieuhof (zie literatuuropgave) verschenen, bevat meest persoonlijke ondervindingen tot het jaar 1649; daarbij sluiten aan: de Brazielsche herinneringen van den lateren Admiraal Isaac Sweers, welke (naar het handschrift) zijn uitgegeven in het Marineblad, jaargang 1910—'11. Een overzicht van de allerlaatste jaren en dagen van de vestiging te Pernambuco is alleen te verkrijgen uit een door steller dezes gepubliceerd dagboek van het Lid der Hooge Regeering Hendrik Haecxs (zie literatuuropgave). Daarnevens moeten genoemd worden de „Epanaphoras de varia Historia Portugueza ao excellentissimo Senhor Don João da Sylva, Lisboa 1660" welke in Nederland niet te vinden zijn, maar, naar te hopen is, binnenkort door een deskundig Engelschman zullen worden herdrukt. Ook dient vermeld te worden: Edgar Prestage, „The diplomatic relations of Portugal with France, England and Holland from 1640 to 1668". Nog zijn twee zeer goede maar haast niet meer te vinden reisverhalen van Duitsche soldaten die de verovering van de Allerheiligenbaai in 1624 en van Pernambuco in 1630 mede hebben gemaakt, onlangs door de firma Nijhoff opnieuw uitgegeven. Zie hierna literatuuropgave sub Aldenburgk en sub Richshoffer.

Aan uitgave van archivalia is in Nederland de hand aan den ploeg geslagen. Het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht stichtte zich een monument, door de uitgave van tal van belangrijke bescheiden (zie literatuuropgave). Toch zijn diezelfde archivalia door De Laet en door Barlaeus meerendeels al verwerkt; er is een ander gebruik van gemaakt

1846 tot 49 bloeide. De Fransche taal werd, naar Netscher verzekert, gebruikt in de hoop het destijds zoo vijandig Engelsch publiek in de Straits Settlements wat beter op de hoogte te brengen.

in de bovengenoemde vertaling naar Barlaeus. Sommige stukken zijn daar in dien ouden Nederlandschen tekst herdrukt, omdat vertaler min wenschelijk achtte den lezer te onthalen op zijn eigen hervertaling naar de overzetting van Barlaeus in het Latijn.

Velerlei belangrijks ligt nog op het Algemeen Rijks-Archief te 's Gravenhage op publicatie te wachten.

Tot de bronnen kan men ook wel rekenen, de door Dr. J. W. IJzerman voor de Linschoten-Vereeniging bezorgde nieuwe uitgave van het „Journael van de reis naar Zuid-Amerika (1598—1601) door Hendrik Ottsen" ('s Hage, 1918). Men vindt daar, in het voorwerk vooral, tal van gegevens niet omtrent de geschiedenis van Nederlandsch-Brazilië maar omtrent de voorgeschiedenis van dat gewest.

Bij belangstellenden zij ter oplossing nog aanbevolen de vraag, wie zekere Hollandsche Commandeur Francisco de Lorena mag zijn geweest die, in de periode van het Twaalfjarig Bestand, met tien schepen de Allerheiligenbaai binnenzeilde, daar werd gevangen genomen en later weer vrijgekocht, waarop hij zich naar Nederland begaf om zijn landgenooten met de door hem vergaarde kennis te verblijden [1]).

b. Kaarten.

Tot de cartografische documenten in den laatsten tijd aan het licht gebracht, behooren:

1. Een groot tableau van Brazilië, uitgegeven bij Blaeu in 1647 onder den titel „Brasilia quà parte paret Belgis", waarvan het cartografisch gedeelte destijds was bewerkt door G. Marcgraff. Zie Dr. F. C. Wieder, Monumenta cartographica, III, p. 72, Nos. 69, 70;

2. Een stel kaarten in Handschrift van de kuststreken van Brazilië (4°50—10°42' Z. Br.) ten getale van vijf stuks, allen behoorende tot den Vingboons-atlas (circa 1660) die zich in het Vatikaan bevindt. Het staat nog niet vast, of deze kaarten ten grondslag hebben gediend van het sub 1 genoemd tableau of omgekeerd. Zie Wieder, II, p. 58.

---

[1]) Ign. da Costa Quintella, Annaes da Marinha Portugueza. Tomo II, Lisboa 1840, p. 209 aldaar.

DE VOORGESCHIEDENIS

I. GUINEE

a. De vestiging der Portugeezen.

De geografische eigennaam „Guinee" ter aanduiding van een zeker gedeelte van Afrika's kusten laat ruime speling toe, want er is een tijd geweest waarin hij het Zwarte Werelddeel dekte van den Senegal tot de Kaap de Goede Hoop [1]), welke kuststrook men dan, zoo ten Noorden als ten Zuiden van de Kaap de Lopo Gonçalves, onderscheidde in Opper- en Neder-Guinee. Meer in overeenstemming met het tegenwoordig spraakgebruik, zal hier onder Guinee worden verstaan: Afrika's Westkust, gerekend van Kreefts- tot Steenboks-Keerkring, vormende de Congo-rivier de scheiding tusschen Opper- en Neder-Guinee. Allerwege in Guinee hebben de Nederlanders factorijen bezeten, doch alleen aan de Goudkust is hun gelukt, zich eenigszins duurzaam te doen gelden. Onder Goudkust in den ruimsten zin valt te verstaan: de kust van Opper-Guinee tusschen de Assini- en de Volta-rivieren, een strook van ongeveer 465 K.M. lengte; in engeren en meer eigenlijken zin is de Goudkust diezelfde kust tusschen Kaap Threepoints (Port. Trespontas, Nederl. Driepunten) en Accra, de tegenwoordige hoofdplaats (314 K.M.).

Wat bezit en eigendom betreft, konden de Portugeezen (nà de naturellen) het oudste recht: dat der ontdekking [2]), laten gelden. Onder leiding, eerst van den Infant Don Enrique (Hendrik den Zeevaarder) die het initiatief had van 1415 tot zijn overlijden in 1460, daarnà van den Kroonprins, den lateren Koning João die van 1482 tot 1495 regeerde, was de koloniale beweging stelselmatig ter hand genomen en voortgezet. De belangrijkste data zijn:

1434 Gil Eannes zeilt aan Kaap Bojador voorbij;

1445 Diniz Dias aan Kaap Verd;

---

[1]) Pacheco Pereira, p. 45.

[2]) De van Fransche zijde voorgewende en nog immer niet openhartig terug genomen geschiedenis van ontdekkingen door Normandiërs gedaan, die wel een eeuw vóór de Portugeezen aan de Goudkust zouden zijn geweest, kunnen meer dan voldoende weerlegd geacht worden na alwat daarover is geschreven door De Santarem „Recherches etc.", door Major „Life of Prince Henry of Portugal" en door steller dezes „P. de Marees, ed, 1912". Zie de literatuuropgave.

1455/'60 Ca'da Mosto en Diogo Gomez komen voorbij den Rio Grande;

1461 of '62 Pero da Cintra ter hoogte van Kaap Mesurado (eigenlijk Misurado, Ital.);

1471 de goudhandel te Chama (aan de Goudkust) geopend door João de Santarem en Pero Descobar. De eilanden in de Bocht van Biafra ontdekt. De kust tot ongeveer 2° Z. Br. ontdekt;

1482 het kasteel S. Jorge da Mina gesticht door Diogo de Azambuja, Diogo Cão ontdekt de rivieren Congo en Dande;

1483 de Kaap S. Maria (oudtijds Cabo dos Lobos) ontdekt door Diogo Cão;

1485/'86 Diogo Cão zet de ontdekkingen voort tot Cape Cross (21°50' Z. Br.).

Door pauselijke uitspraken tegen inmenging van andere naties voorloopig beveiligd, gaven de Portugeezen zich weinig moeite voor de daadwerkelijke verdediging van hun uitgestrekt overzeesch gebied. Uit de fraaie kustbeschrijving van Duarte Pacheco Pereira (1505 ad 1510) verneemt men slechts van:

1. eene sterkte [1]) bij de punt van Arguin (zuid van Kaap Blanco), gesticht nà Hendriks dood, dus nà 1460;

2. eene sterkte [2]) bij het dorp Axim (Axem) aan de Goudkust, gesticht onder de regeering van Koning Manuel, dus nà 1495;

3. het kasteel [3]) S. Jorge da Mina, gesticht in 1482, bestemd ter verzekering van het goudmonopolie en tevens bedoeld als vlootstation voor de schepen op hunne verdere reizen naar het destijds nog niet gevonden Indië. „A mina", de (goud-)mijn, was oorspronkelijk de benaming van het iets westelijker gelegen Chama (thans gespeld Shama), alwaar (1471) het eerste stofgoud was ingehandeld; de naam ging op het Kasteel S. Jorge over. S. George de Mina, del Mina, Delmina en Elmina zijn spaansch getinte wanvormen, terwijl de schrijf- en spreekwijze „Guinea" een even onnoodige verlatijnsching is van Guiné en Guinee [4]) als die van Gouda voor Tergouw.

Omstreeks het jaar 1600 verneemt men nog iets van een militairen post te Chama [5]) en van een kasteeltje te Accra [6]), welk laatste alweer door de Negers was afgeloopen en verwoest.

Het eiland S. Thomé waarover de Koning in 1486 ten voordeele van

---

[1]) Pacheco Pereira, p 42.

[2]) Als voren, p. 67.

[3]) Als voren, p. 69; Verg. De Barros, da Asia.

[4]) Ook heeft de Regeering van Nederlandsch-Indië de spelling „Nieuw-Guinee" (met dubb. e) ingevoerd. Zie „Lijst van de voornaamste aardrijkskundige namen in den N. I. Archipel", 2de uitgave, 1923 en vooral de aanvulling daarop, vastgesteld bij Gouv. Besl. van 5 Aug. 1925, No. 6

[5]) De Marees, p. 211.

[6]) Als voren.

twee zijner onderdanen beschikte [1]), was aan het einde der zestiende eeuw door forten of kasteelen versterkt [2]).

De Kust van Neder-Guinee schijnt in de eerste honderd jaren na hare ontdekking zoo goed als onversterkt te zijn gebleven. Eerst in 1576 werd aldaar de grond gelegd tot een versterkt slavendepôt: S. Paulo de Loanda, hetwelk in het leven werd geroepen met het oog op de in de Brazielsche suikerindustrie benoodigde werkkrachten.

b. De particuliere vaarten en eerste vestigingen der Nederlanders.

Bij zoo ontoereikende bewaking der kusten, konden vreemde naties haar kans wagen. Zij deden het. Al zeer vroeg (1475) zou, volgens Pacheco Pereira, een schip uit Vlaanderen [3]) met een „spaanschen" loods aanboord zich ter kuste hebben vertoond, welk vaartuig had getracht handel te drijven aan „de Mijn", maar ten slotte door negers van de Greinkust (thans die van Liberia) werd afgeloopen [4]). Op het jaar 1508 verneemt men van twee schepen uit Veere, die van de Canarische Eilanden terug keerden [5]). Iets later (1528) vindt men een schipper uit Zierikzee vermeld, die in de Wielingen binnen viel, na een reis van anderhalf jaar te hebben gemaakt naar Caput Viride [6]) (Kaap Verd). Bovendien hoort men van Fransche, Vlaamsche en Spaansche mededinging [7]) in de jaren 1503—1522; van ernstiger Fransche en Engelsche concurrentie [8]) in de jaren 1522—1590. Na 1593 treden de Noord-Nederlanders op, met grooter driestheid zelfs dan Franschen en Engelschen, daar de oorlog met Spanje (en dus met het sedert 1581 daaraan onderworpen Portugal) hun het recht geeft openlijk aanvallend te werk te gaan. Het is mogelijk, dat een Nederlandsch schipper zich reeds vóór 1593 in de wateren van Angola (Neder-Guinee) heeft gewaagd [9]), maar als den eigenlijken voorlooper wordt Barent Eriksz van Medemblik beschouwd, die, hoewel hij den wil had naar Brazilië, op het eiland Principe was vervallen, alwaar hij overrompeld en vervolgens naar S. Thomé overgebracht werd [10]). Vrij gekomen, men weet niet hoe, kon hij zich in 1593 bij de zijnen aanmelden, hen opwekken om met vereende krachten, den stoot te geven tot eene ras zich ontwikkelende vaart op Guinee, met name Opper-Guinee. De ervaringen van Eriksz zijn vermoedelijk die,

---

[1]) Alguns Documentos, pp. 56—57.

[2]) Ondervinding van De Moucheron en anderen; zie hierna p. 10.

[3]) „Se armou em frandes hum nauio de framenguos". Onder Vlaanderen en Vlamingen vallen gelijkelijk Noord- en Zuid Nederland, Noord- en Zuid-Nederlanders te verstaan.

[4]) Pacheco Pereira, p. 64.

[5]) Chronyk van Zeelandt.

[6]) Als voren.

[7]) De Marees, p. XLVI—LII.

[8]) De Marees, als voren.

[9]) De Marees, p. LVI.

[10]) De Marees, p. 215.

welke door Bernard Paludanus zijn toegevoegd aan Linschoten's Reysgeschrift [1]). Is dat zoo, dan heeft Eriksz destijds handel gedreven be-Westen het Kasteel S. Jorge, op S. Thomé, aan den Rio de Gabon en aan Kaap Lopo Gonçalves. Hij schijnt de vaarten te hebben volgehouden [2]) tot 1612 of '18. De kusthandel gaf aanstonds goede resultaten. Een Delftsch huis, Van Adrichem, zond in Augustus 1594 een schip onder Jan Oetgersz alias Jan Oem van Enkhuizen naar de Kust van Guinee; in 1595 volgde Schipper Anthonis Adriaensz voor dezelfde rekening met een bewapend koopvaardijschip, groot 100 lasten, bemand met 40 koppen, bewapend met 14 kanonnen en genaamd De Hoop. Aan deze reis, die een groot jaar duurde, verdiende de reederij op een ingelegd kapitaal van 37.500 Gld., niet minder dan 20.000 Gld. nà dat de verliezen die op de eerste reis waren geleden uit de baten der tweede waren bestreden [3]). Ook de Zeeuwen, vooral zij die voor het handelshuis De Moucheron voeren (waartoe ook Eriksz eenigen tijd schijnt te hebben behoord) betuigden zich. Hollanders en Zeeuwen samen, deden zoo goede zaken, dat zij zich (1596) verstoutten tot een aanslag op het Kasteel S. Jorge, welke echter mislukte [4]). De Portugeezen trokken uit dien aanslag de leering, dat hunne stelling te groote uitgebreidheid besloeg; daarom sloopten zij een buiten het kasteel gelegen en nog op last van Hendrik gestichte kapel, die een vermetelen vijand tot steunpunt zou kunnen dienen. Terwijl de hoofdnederzetting der Portugeezen de Nederlanders op eerbiedigen afstand hield, handelden deze laatsten overal elders aan de Goudkust. Zij hadden zekere voorkeur voor een beOosten het kasteel gelegen markt aan Cabo Corço, welke door Pieter de Marees, in zijn standaardwerk over de Kust (1602), nauwkeurig werd beschreven en zelfs afgebeeld [5]). De naam Cabo Corço, die „Kaap Wildebok" beteekent, is in later jaren geschreven Kaap Korso of Kaap Kors en op den duur verbasterd tot het thans gangbare Cape Coast en Cape Coast Castle. De hier genoemde Pieter de Marees vertoefde in 1600 en 1601 aan de Kust. Zijn van groote opmerkingsgave getuigend werk, dat in Fransch, Duitsch, Engelsch en Latijn werd vertaald, is de grondslag gebleven van alle latere wetenschappelijke kennis omtrent de Goudkust; bovendien munt het uit door een prijzenswaardige beschrijving van de merkwaardige negerstad Benin, welke van zekeren D. R. (Dirk Ruyters?) afkomstig is. Reeders en verschepers hebben in dit boek een rijke bron van kennis vermogen te waardeeren, daar het hun inlichtte omtrent de handelsgebruiken ter Kuste, zoowel als aangaande de aldaar verkrijgbare en gewilde artikelen. Er heeft bovendien nog wel gelegenheid bestaan tot het drijven van rechtstreekschen handel met de Portu-

[1]) Herdrukt bij De Marees, Bijl. I, p. 263 vlg.
[2]) De Jonge, Oorsprong, p. 8.
[3]) Van Gelder, in Oud-Holland, zie Literatuur-opgave.
[4]) De Marees, p. LIX, 226.
[5]) De Marees, cap. 15 en Plaat 4.

geezen, die geisoleerd als zij waren, gaarne ruilden met de welvoorziene, zich misschien met de Spaansch-Portugeesche vlag dekkende schepen der Nederlanders. Hoe anders zou De Houtman's vloot, den 9 Mei 1595, een admiraalsschap hebben kunnen ontmoeten van vijf Hollandsche en twee Portugeesche barken, die, geladen met suiker, van het eiland S. Thomé [1]) kwamen? Dit eiland en het daaronder ressorteerend Principe wekten de begeerlijkheid van den machtigen zeeuwschen koopman Balthasar de Moucheron, die vermoedelijk wenschte er een station te stichten waar hij de draden van den Oost-Indischen handel dacht saam te vatten met die van de vaarten op de Kust van Guinee, op Brazilië en op de Oostkust van Afrika [2]),.... een destijds verschoonbare vergissing op het gebied der natuurkundige aardrijkskunde en der natuurlijke zeilrouten! De Moucheron ontving, uit handen van Prins Maurits als Souverein, eene Commissie ter verovering van Principe (gedateerd 6 Maart 1598) waarbij hem steun werd toegezegd in den vorm van soldaten, kanonnen en gelden [3]). Slaagde de onderneming, dan mocht de koopman het eiland voor zich en zijn erfgenamen „in leen" behouden, onder verplichting den Prins eenige heerlijke rechten te voldoen. Den 28sten Maart reeds zeilde De Moucherons expeditie uit; zij bestond uit vijf schepen, bemand met 200 zeelieden en 150 soldaten. Principe werd op 9 en 10 Augustus genomen en bezet, doch tegen het einde des jaars weder ontruimd, opdat de door ziekten verzwakte bezetting niet door vijandelijke wapenen tot den aftocht zou worden gedwongen. Een ondersteuningsexpeditie onder Willem Lodewijksz kwam te laat om nog hulp te verleenen [4]).

Het grootere doel, dat op de verovering van Principe wel moest volgen: de verovering van S. Thomé voor rekening van den Lande en met medewerking van De Moucheron, was midderwijl in patria wèl in het oog gehouden. Een sterke Staatsche vloot onder Admiraal Van der Does stak den 15den Mei 1599 in zee. Na eenig machtsvertoon voor La Coruña, Sevilla en de Canarische Eilanden, werd de helft dier vloot naar S. Thomé afgezonden, welk eiland met geringe moeite werd genomen en bezet. Klimaatziekten teisterden de bezetting deerlijk; de Admiraal bezweek, de troepen moesten weder worden ingescheept, de vloot keerde terug, om in Maart 1600 met ten zeerste verzwakte bemanningen in de vaderlandsche havens binnen te vallen. Toch gaf De Moucheron zijn idealen niet op. Hij beproefde weder eene vestiging in Guinee te stichten, thans op een der dicht onder den Afrika-wal gelegen Eilanden van Corisco, die ook een tijd lang den naam „Eilandekens van Moucheron" zouden dragen. Bekend is, dat hij daar in 1600 een fortres had, die ech-

[1]) D'Eerste Boeck van Willem Lodewijksz. ed. 1912, p. 3.

[2]) De Marees, p. LX vlg.

[3]) Afgedrukt door J. W. IJzerman, Reis naar Z. Amerika door Hendrik Ottsen (ed. 1918), p. XLIX, 116.

[4]) Als voren, p. 11, De Jonge „Opkomst", Dl. I, p. 235.

ter door de inboorlingen schijnt te zijn overrompeld en uitgemoord [1]). Het eiland Fernão Poo, dat diep in de Bocht ligt, was geheel buiten de beweging gebleven; het meer zeewaarts gelegen Annobóm werd zoo nu en dan door Nederlandsche schepen aangeloopen, die, wenschende er te ververschen, ruw huis hielden (b.v. Simon de Cordes in 't laatst van 1598).

De snelle aanwas van den handel veroorzaakte, dat Amsterdamsche kooplieden zich tot eene Compagnie vereenigden (1600), welk voorbeeld een jaar of zeven later door die van Dordrecht, Delft en Rotterdam werd nagevolgd, terwijl de Zeeuwen en één enkel Rotterdamsch huis op eigen gelegenheid bleven varen [2]). Eene poging om een grootere, een Algemeene West-Indische Compagnie te stichten, waarin dan de Guineevaarders zouden worden opgenomen, mocht, daar de tijden er niet rijp voor waren, niet tot het doel leiden. Den omvang der vaarten op Guinee leert men kennen uit een in 1607 of 1608 door belanghebbenden bij de Staten Generaal ingediend vertoog [3]), waarin wordt voorgedragen, dat de reizen zich reeds uitstrekten tot den Congo, dat in den tijd van vijftien jaren „over de tweehondert schepen, waarop sich erneert hadden over „de thienduysent zeevarende luyden" waren uitgezeild. Het Twaalfjarig Bestand, gesloten den 9 April 1609, bracht der Guineesvaart moeilijkheden in stede van verlichting, daar partijen het verdrag verschillend uitlegden en de Portugeezen, drastischer optredende dan te voren, feller de Nederlandsche schepen ter Kuste vervolgden en aantastten. Twee naar Nederland overgekomen gezanten van den vorst van Sabou (gelegen beOosten het kasteel S. Jorge) verzochten bescherming tegen de Portugeezen, willende de vorst gelegenheid daartoe geven door in de stichting van een Nederlandsch fort te Mouree [4]) toe te stemmen. Het verzoek, krachtig gesteund door een nog steeds lezenswaardig vertoog van belanghebbenden [5]), werd ingewilligd door de Staten-Generaal, die besloten dat zulk een fortje zou worden gebouwd, dat het met een man of vijftig zou worden bezet, dat men bovendien eene scheepsmacht ter Kuste zou onderhouden, bestaande uit een schip van 100 lasten en drie fregatten [6]). Eene expeditie zeilde, einde 1611, uit Nederland. Zij stond onder bevel van den Generaal Jakob Adriaansz Clantius, den aangewezen Commandant ter Kuste [7]). Hij stichtte in 1612 het eerste Nederlandsche fort, Fort Nassau, te Mouree. Volgens den Zwitser Brun [8]) zou de stichting hebben plaats gehad op den 1sten, volgens Van Wassenaer [9])

[1]) De Marees, p. LXVIII.
[2]) De Jonge, Oorsprong, p. 9.
[3]) Als voren, p. 31.
[4]) De Jonge, Oorsprong, p. 63.
[5]) De Jonge, Oorsprong, p. 33 vlg.
[6]) De Jonge, Oorsprong, p. 14.
[7]) Instructie vau Clantius, zie Herman, I, p. 19—20.
[8]) Brun, p. 49.
[9]) Van Wassenaer, Dec. 1623.

op den 25sten Maart 1612. Nadere détails van die stichting zijn onbekend, maar Brun, die van 1617 tot 1620 met den geneeskundigen dienst in het fort was belast, geeft nog enkele bijzonderheden omtrent het bestaan dat men daar leidde. Opmerkelijk is zijne mededeeling, dat hij in 1616 eens uit Guinee was thuis gekomen met een schip welks lading tien tonnen schats aan waarde vertegenwoordigde [1].

Buiten het fort Nassau heeft het Nederlandsch gezag zich voorloopig niet uitgebreid, tenzij men Olphert Dapper [2]) moge gelooven, die verhaalt dat het eilandje Goeree (achter Kaap Verd) in 1617 door den landsvorst aan een Compagnie (den Staat?) werd afgestaan. Zeker is, dat er zich in later jaren twee fortjes bevonden: het hoog gelegen Fort Oranje en het laag gelegen Fort Nassau. Van een dier fortjes wordt op het jaar 1628 melding gemaakt door De Laet [3]). Ook Neder-Guinee bleef zich in de belangstelling der kooplieden en schippers verheugen. Zoo verzocht in 1616 de bekende Elias Trip [4]) een octrooi voor twaalf jaren, om handel te mogen drijven op sommige eilanden tusschen de Congo-rivier en de Kaap de Goede Hoop „alwaer zijn eenige mynen van salpeter". Denkelijk had hij het oog gevestigd op de tegenwoordige Penguin-Islands, rijk aan guano.

II. BRAZILIË

Men neemt aan, dat Brazilië den 22sten April 1500 is ontdekt door Pedro Alvarez Cabral [5]) en wel in 16° 40′ Z. Br., iets zuidelijker dan het tegenwoordige Porto Seguro. Cabral gaf aan dat land den naam van „Terra nova da Vera Cruz" dien het al zeer spoedig heeft moeten laten vallen voor dien van Brazilië [6]). Vóór 1532 is van kolonisatie van eenige beteekenis geen sprake geweest. Toen stichtte Martim Affonso de Sousa twee kleine vestingen: S. Vicente en S. André. Op 28 December 1532 bepaalde de Koning, dat de Brazielsche kust van Pernambuco tot den Rio da Prata, in stukken van 50 leguoas verdeeld gedacht, aan verschillende gegadigden (donotarios) zou worden toebedeeld. Het stelsel voldeed niet; de donatarios bemoeiden zich met hun bezit te weinig, of staken er geen voldoend kapitaal in. Een in 1543 gestichte kolonie Santos kwam tot eenigen bloei, Pernambuco scheen wat te beloven. Eene kolonie in 1537 aan de Allerheiligenbaai gesticht werd slecht geleid en

---

1) Brun, p. 42.
2) Dapper, Afrikaensche Gewesten, p. 30.
3) De Laet, Jaerlijck Verhael, p. 134.
4) Elias, Contract van een Zweedsch factoriecomptoir te Amsterdam, in 1663. Bijdra- en Meded. Hist. Gen. te Utrecht, Dl. XXIV, 1903, p. 359.
5) Rapport aan den Koning, dd. 1 Mei 1500, zie Alguns Documentos, p. 108.
6) Verm. van „verzi" en „verzini", naam van een in de middeleeuwen bekend oostersch verfhout (Caesalpina sappan) die werd overgebracht op het westersch verfhout (Caesalpina brasiliana). Zie Hobson—Jobson.

zou door de inboorlingen wel zijn vernietigd indien niet de kolonisten haar bijtijds hadden verlaten. Toen nam de Koning zelf het beleid in handen. Hij benoemde een Gouverneur-Generaal (Thomé de Sousa) die met een vloot van zes schepen en ongeveer 1000 kolonisten zijn residentie moest inrichten aan dezelfde Allerheiligenbaai. Den 29sten Maart 1549 in de baai ten anker gekomen, stichtte hij er de Cidade do Salvador, later S. Salvador genaamd. In 1551 werd de eerste bisschop van Brazilië derwaarts uitgezonden. Groote moeilijkheden werden aanvankelijk ondervonden zoo tusschen Portugeezen onderling, als met Indianen en Franschen welke laatsten in 1555 bezit namen van de baai van Rio de Janeiro. Zij werden in 1567 vandaar verdreven.

In 1568 werd het gebied gesplitst: een Gouverneur-Generaal met standplaats aan de Allerheiligenbaai werd aangewezen voor het noordelijk gedeelte; een ander Gouverneur-Generaal met standplaats S. Sebastião (Rio de Janeiro) voor het zuidelijk gedeelte. Reeds in 1578 kwam men tot den vorigen toestand terug [1]).

Omstreeks dezen tijd of wellicht enkele jaren later, begonnen Nederlandsche schepen de richting van Brazilië in te slaan. Vermoedelijk handelden zij onder Portugeesche (of Spaansch-Portugeesche) vlag op Viana en Oporto [2]). Van geregelden handel kan echter moeilijk sprake zijn geweest nà dat Filips II, in 1581 Koning van Portugal geworden, scherpe bepalingen tegen het verkeer met de koloniën had afgekondigd (1594). Het is verklaarbaar, dat de Nederlanders er nu op eigen gelegenheid op uit gingen, dat hunne ondernemingen alras haar vredelievend karakter aflegden om te ontaarden in expedities die tot zekere hoogte als strooptochten zijn aan te merken. Immers Brazilië had reeds zekere ontwikkeling doorgemaakt. Gansch anders dan Guinee, hetwelk een kust was gebleven waar men slaven, goud en ivoor ging afhalen om het gewest verder te laten liggen voor wat het was, was Brazilië reeds een belangrijk suiker en verfhout produceerend land geworden met een gezeten bevolking van portugeesche kolonisten. Tot die Nederlandsche expedities van min of meer dubbelzinnig karakter (om van Engelsche ondernemingen maar niet te gewagen) kan men rekenen:

1599 Laurens Bicker met het schip Gouden Werelt, voor S. Vicente,

1599 Olivier van Noort voor Rio de Janeiro en Espiritu Santo,

1599 Cornelis van Heemskerck met het schip Silveren Werelt voor Buenos Ayres,

1599 Smaldeel uit de vloot van Pieter van der Does, onder Broer Jansz., in de Allerheiligenbaai [3]),

---

1) Verg. IJzerman—Ottsen, p. LXI vlg.

2) De Jonge „Opkomst v. d. Nederl. gezag in Oost-Indië" I, p. 35 vlg.

3) IJzerman—Ottsen, p. CXLIV vlg. en vooral p. 63.

1604 Paulus van Caerden in de Allerheiligenbaai en voor Pernambuco [1]),

1614 Joris van Spilbergen voor Santos.

Van andere ondernemingen tijdens het Twaalfjarig Bestand naar de wateren of naar de kusten van Brazilië is niets bekend, al mag wel worden gegist, dat hier of daar proeven tot kolonisatie zijn genomen. Wanneer men leest van een Amsterdamsche factorij in Guyana die in 1613 reeds bestond [2]) kan men het denkbeeld moeilijk van zich zetten, dat ook elders wel eens iets dergelijks zal zijn beproefd. Optreden in grooten stijl was echter eerst aan de West-Indische Compagnie voorbehouden (opgericht 1621). Vlammende op de vermeestering van het gansche Portugeesche complex aan de kusten van Afrika en van Amerika, rustte zij, zoodra een kapitaal was bijeengebracht dat voorloopig voldoende scheen, eene expeditie van 22 schepen en 4 jachten uit onder Jakob Willekens en Piet Heyn, die in last hadden de stad S. Salvador aan de Allerheiligenbaai te gaan veroveren. Uitgevaren in 't laatst van 1623, gelukte het den beiden vlootvoogden, de stad door verrassend optreden te veroveren (9/10 Mei 1624). Een sterke macht werd ter bezetting achter gelaten. Het bevel ter plaatse kwam, binnen het verloop van één jaar, op vier verschillende aanvoerders te berusten waardoor voorzeker fouten in de leiding zijn begaan. Een machtige Spaansch-Portugeesche, onder Frederik van Toledo uit Europa overgezonden vloot ankerde den 4den April 1625 voor de stad, die zich den 1sten Mei 1625 overgaf. De Vice-Admiraal Piet Heyn, die een tocht naar Neder-Guinee had gemaakt en op de terugreis naar Zuid-Amerika het hoofd had gestooten voor Espiritu Santo (13 Mrt. 1625), kwam een maand later (18 Apr. 1625) weder voor de Baai, welke hij met zijn bescheiden macht van vier schepen niet durfde aantasten. Een uit Nederland gezonden hulpvloot onder Boudewijn Hendriksz. en Andries Veron bereikte de Baai op 26 Mei daaraanvolgende. Ook deze Vlootvoogden hebben geen poging tot herovering gedaan. Het aantal expedities dat in Brazilië was doodgeloopen was met eene vermeerderd.

Den 2den Maart 1627 vertoonde zich Piet Heyn (die alweer naar Nederland was geweest en de Antillen had verontrust), nu als Admiraal en Kapitein-Generaal der West-Indische Compagnie, ten tweeden male met eene vloot in de Baai, waar hij tal van schepen nam en goeden buit maakte. Hij zette daarna zijn kruistocht voort om de zuid, zendende zijne schepen tot nabij den Rio da Prata. In Juni overrompelde hij de schepen die in de Allerheiligenbaai lagen opnieuw en maakte weer eenigen buit, waarna hij naar patria vertrok. Na hem (Februari 1629) ver-

---

[1]) Voor 't eerst bekend gemaakt door J. W. IJzerman, zie IJzerman—Ottsen, p. 191 vlg.

[2]) Mr. Dr. S. Van Brakel, Een Amst. factory te Paramaribo in 1613, Bijdr. en Meded. Hist. Genootschap te Utrecht, XXXV, 1914.

ontrustte de admiraal Adriaan Jansz Pater de Allerheiligenbaai weer, maar zonder er noemenswaardig voordeel te behalen.

In Noord-Brazilië hebben in deze jaren eenige kolonisatieproeven plaats gehad. Allereerst in 1623/24 toen een aantal gezinshoofden van Waalsche gezinnen naar de noordelijkste der Amazone-mondingen werd overgevoerd om er een plaats voor eene vestiging uit te zoeken. Na daar niet te zijn geslaagd, meenden zij er eene te hebben gevonden aan de Oyapock (Wiapoko). In Mei 1625 werd deze vestiging op last van Bewindhebberen, zeer ten genoege van de kolonisten, gelicht[1]). De kapiteins Gelein van Stabels en Hendrik Jacobsz Lucifer, die deze kolonisten meenamen, hadden toen juist eene kolonie onder Odaen of Oudaen aan de Amazone-rivier geplant. In 1627 opnieuw voor de Oyapock komende, vernam Lucifer, dat de Spanjaarden of de Portugeezen reeds in Augustus 1625 de kolonie van Oudaen hadden verjaagd. De kolonisten waren gevlucht naar de Oyapock en aldaar op drie na, die thans door Lucifer werden opgenomen, door de inboorlingen vermoord. Toch liet Lucifer onmiddellijk nieuwe kolonisten aan dezelfde rivier achter onder de leiding van Jan van Ryen. Ook deze kolonie ging jammerlijk te niet [2]).

---

[1]) Verg. Mrs. Robert W. de Forest. A walloon family in America, published by the Houghton Miffin Company, 1914. 2 vol.

[2]) De Laet, Jaerlijck Verhael, pp. 78, 112, 113, 131.

HET GROOT GEHEEL: OPPER-GUINEE, NEDER-GUINEE BRAZILIË, 1624—1648 en 1654

a. Opper-Guinee.

De in 1621 opgerichte West-Indische Compagnie deed den handel ter Kuste een ietwat gewijzigd uiterlijk aanzien nemen, daar de verschillende reeders in het groote handelslichaam opgingen terwijl het Fort Nassau veranderde van Heer. Het ging in Maart 1624 uit handen van den Staat over in die van de Compagnie [1]), welke zich den 31sten dier maand het landschap Fantin door deszelfs vorst liet opdragen [2]).

De Compagnie vlamde op meer dan een enkel Guineesch landschap, hoe belangrijk dat eene dan ook was of kon worden. Zij had zich, onmiddellijk nà dat een voldoend kapitaal was bijeengebracht, op de verovering van Brazilië geworpen en daartoe (begin 1624) de hoofdplaats S. Salvador aan de Allerheiligenbaai, vermeesterd. De Vice-Admiraal der Compagnie Piet Heyn, werd den 6den Augustus uit die Baai ten oorlog gezonden met eene vloot van vier schepen. Hij moest, naar Afrika overstekende, trachten de Portugeesche nederzetting S. Paulo de Loanda te vermeesteren, zich zoodoende in het bezit stellen van de voornaamste afscheephaven der in Brazilië onmisbare slaven. Piet Heyn vond Loanda reeds op een aanval voorbereid en op tegenweer bedacht, daar een ander Compagnies-Commandeur, Filips van Zuylen, de kusten van het gewest Angola kort te voren had verontrust. Piet Heyn durfde de in staat van verdediging gebrachte hoofdplaats niet aantasten, hij had ook geen succes voor Benguella, hij bereidde zich toen op de Congorivier en te Annobóm op de terugreis naar Brazilië voor, alwaar hij in Maart 1625 weer is aangekomen [3]).

Dat jaar 1625 zou een rampjaar blijken. Begeerig de gansche Goudkust onder hare vlag te brengen, wilde de Compagnie een aanslag op het kasteel S. Jorge da Mina doen ten uitvoer leggen, waartoe (in verband met de ondernemingen naar Brazilië) een vloot van dertien schepen beschikbaar kwam, onder het bevel van Jan Dirksz. Lam en Andries Veron. De landingsdivisie dezer vloot, twaalfhonderd man die geen de

[1]) De Jonge, Oorsprong, p. 63. Deductie van Valckenburgh.
[2]) Doorman, Bijlage 5, p. 486.
[3]) De Laet Jaerlijck Verhael, Boek I.

minste vooroefening hadden genoten, werd den 25sten October even beWesten het kasteel ontscheept; Negers overvielen die legermacht, zij brachten haar in paniek, tengevolge waarvan een 440 onthoofde lijken (de Portugeezen hadden premies uitgeloofd per gesnelden kop) op het strand bleven liggen! Eene beschieting van het zeer sterke kasteel werkte niets ten voordeele van de Nederlanders uit [1]).

Het kasteel S. Jorge en het fort Nassau zouden, wat politieken invloed ter Kuste betreft, elkaar zoowat in evenwicht hebben kunnen houden, ware het niet, dat weldra ernstige inbreuk werd gemaakt op beider wezenlijke of vermeende rechten en zulks van Engelsche met beide partijen bevriende zijde, op eene wijze die een hoogst ongunstig licht werpt op het gehalte van sommige compagniesdienaren. De gevolgen van die inbreuk zijn als onafzienbaar geweest. Zekere Arent de Groote, een malcontent gewezen ambtenaar der Compagnie, verstond zich met Engelsche kooplieden die van den Koning een octrooi voor 32 jaren wisten te verwerven voor den handel op Guinee tusschen 15° Noorder- en 15° Zuider-Breedte. Met twee schepen en twee jachten vertrokken, arriveerde De Groote den 15den Juni 1632 te Seiwona en den 19den Augustus aan de eigenlijke Goudkust, alwaar de Nederlanders voor zijn komst waren gewaarschuwd [2]). Zich verstaande met den Vorst van Fantin (die de opdracht van zijn land aan de Compagnie, in 1624, naar negerbegrip uitlegde) gelukte hem, een loge die de Nederlanders te Cormantin bezaten, onder den voet te werpen, er een eigen huis in te richten. De Nederlanders weerden zich daartegen door het stationneeren van een schip voor Cormantin, dat er den handel moest gaande houden zoo lang tot het schikte een kasteeltje te bouwen aan Adja, op een kanonschot afstands van de Engelsche nederzetting [3]). De vorst van Fantin bepaalde toen [4]), dat partijen geenerlei zeggenschap zouden hebben buiten de schootsverheden van hunne kanonnen! De Engelschen maakten uit hunne vestiging een fort, Cormantin-Castle genaamd, hetwelk gaandeweg van meer en meer beteekenis werd, gelijk de Nederlanders in 1664 zouden ondervinden.

Wellicht is in deze jaren het compagniesgebied nog uitgebreid met het kasteel Arguin, dat, volgens eene bij Dapper voorkomende en nog op bevestiging wachtende aanteekening, den 5den Februari 1634 door drie schepen van de Compagnie zou zijn veroverd [5]). Dat het eiland Sint

---

[1]) De Laet, Jaerlijck Verhael, Boek II.

[2]) Kernkamp, Skandinavische Archivalia: brief van Arent de Groote aan W. Usselincx, dd. Londen 3/13 Dec. 1634 en Gravamina van de Eng. Guineesche Compagnie tegen de Zweedsche (een stuk van nà 1651); aldaar pp. 103 en 173. Seiwona is vermoedelijk de Ancober-rivier, even beW. Axem, die bij Valckenburgh Seiana heet, zie De Jonge, Oorsprong, p. 55.

[3]) Als voren, p. 173.

[4]) Als voren, p. 173.

[5]) Dapper, Afrikaense Gewesten, p. 317. Herman, Dl. I, p. 34, zegt: 29 Jan. 1638.

Helena, op 14 April 1633, door den uit Oost-Indië terugkeerenden Gouverneur-Generaal Jacques Specx voor den Nederlandschen staat werd in bezit genomen [1]), heeft niet nagewerkt, daar het bij den vorm is gebleven.

Met het jaar 1637 beginnen de lotgevallen van de Nederlandsche vestigingen in Guinee tijdelijk te worden bepaald door de inzichten van den te Pernambuco zetelenden Gouverneur van Nederlandsch Brazilië. De Gouverneur van de Goudkust, Nikolaas van Iperen die nog immer het fort Nassau bewoonde, was omstreeks 1636 te rade geworden, dat de omstandigheden gunstig waren om een nieuwen aanslag op het kasteel S. Jorge te wagen. Hij richtte een daartoe strekkend verzoek tot Graaf Johan Maurits van Nassau, den Gouverneur van Brazilië, die, voor zijn troepen tijdelijk geen emplooi hebbende, tot de onderneming besloot. Graaf Maurits rustte een vloot uit van negen schepen, bemand met 400 matrozen en 800 soldaten [2]) onder den Kolonel Kuhn (Koin). Van Pernambuco vertrokken den 25sten Juni 1637, kwam Kuhn half-Augustus voor de Kust. Zich verstaande met Van Iperen, ontscheepte hij zijne macht aan Kaap Korso, om vandaar op te rukken naar het kasteel, hetwelk hij, in weerwil van een woedend door de negers geboden verzet, langs de boschpaden bereikte. Na een veldversterking te hebben opgeworpen op den heuvel S. Jago, beschoot Kuhn het kasteel, dat den 29sten Augustus capituleerde [3]). Eene bezetting van 175 man onder den Kapitein Malburch [4]) achtergelaten hebbende, keerde Kuhn als overwinnaar naar Brazilië terug. Aan uitbreiding van gezag over de Goudkust kon spoedig worden gedacht; de mentaliteit der negers, immer klaarstaande om zich aan te sluiten bij een bovendrijvende partij, zal haar wel hebben bevorderd. Zoo verkreeg de Directeur-Generaal Jacob Ruyghaver den 30sten Augustus 1641 vergunning van den vorst van Groot-Accra, om aan Klein-Accra een h u i z i n g e, een l o g e, ja een fort te mogen stichten [5]).

Het gebied had nu nog nader afpaling naar het Westen noodig, met name diende de laatste Portugeesche sterkte, het Fort S. Antonio te Axem [6]), te worden veroverd. Die verovering had plaats [7]) den 9den Fe-

[1]) Dr. J. de Hullu, De Oost:Indische Compagnie en St. Helena in de 17de eeuw. Indische Gids, Juli 1913. De acte van inbezitneming berust nog op het Algemeen Rijks-Archief.

[2]) Rapport van Maurits aan de S. G. bij De Jonge, Oorsprong, p. 46—47.

[3]) Lat. opschrift op een gedenksteen, nog in den kasteelmuur aanwezig.

[4]) Touts Flamans et Allemans, autre nation seroit suspecte en ce lieu à cause du Trafique; zie voornoemd rapport van Maurits.

[5]) Contract, zie Doorman Bijlage II, p. 481 met nader bevestiging op 4 Aug. 1649, zie Doorman Bijl. III, p. 481.

[6]) Het fort was in 1552 gesticht inplaats van een oudere versterking die wat meer zeewaarts op het eilandje S. Jago lag. Zie Deductie van Valckenburgh bij De Jonge, Oorsprong, p. 54.

[7]) De Jonge, Oorsprong, p. 21. Contract met de Hoofden dd. 17 Febr. 1642 bij de Jonge, Bijl. VI, p. 48.

bruari 1642; enkele bijzonderheden dienaangaande zijn te vinden in de reisherinneringen van den soldaat Hemmersam [1]). De Compagnie kon zich nu, door het feit der verovering, van alle rechtstitels welke de Portugeezen eenmaal aan de Goudkust hadden bezeten, verzekerd achten .... ware daar niet geweest de zwakke stee: de Engelsche nederzetting te Cormantin en de mentaliteit der naturellen die, landstreken opdragende, bescherming aanvaardende, vergunningen verleenden tot het oprichten van forten, van oordeel waren dat hun vrij bleef staan soortgelijke verbintenissen aan te gaan met elke nieuwgekomen natie die zich tot het sluiten van contracten aanbeval. Naar Europeesche opvatting bleken de rechtstitels der Compagnie, behalve uit de bezette forten, nog duidelijkst uit een door de strandbevolking opgebrachten tol van den visch, waarop de Nederlanders zich, ten bewijze van hunne heerschappij, ook plachten te beroepen.

De regeeringszetel was, zéér kort na den val van het Kasteel, uit het Fort Nassau (dat bezet bleef) naar S. Jorge da Mina overgebracht. Teneinde te voorkomen, dat de berg S. Jago die het kasteel beheerschte, door vreemde idnringers zou worden bezet, werd (17 Oct. 1652) een steenen toren of redoute te dier plaatse gebouwd [2]), die in 1662 werd vervangen door een fortje dat den naam „Koenraadsburg" kreeg, ter eere van Kuhn. Het kasteel en het fortje werden immer aangemerkt als samen ééne stelling uitmakende.

b. Neder-Guinee.

Ook Neder-Guinee zou den invloed van het Nederlandsch gouvernement in Brazilië ondervinden. Vier jaren nà den val van S. Jorge da Mina zeilde op last van Graaf Johan Maurits eene vloot van 20 schepen, op hebbende 900 matrozen en 200 soldaten met nog 200 Brazilianen onder den Overste Hinderson, alles onder het opperbevel van den Admiraal Cornelis Jol genaamd Houtebeen, naar de hoofdstad van Angola, S. Paulo de Loanda, welke met geringe moeite den 24 Augustus 1641 werd genomen en bezet. Zijn last verder uitvoerende, vermeesterde Jol het eiland S. Thomé, waar de geschiedenissen van 1599 en 1600 zich kwamen te herhalen: de Leider, tal van officieren, manschappen bij menigte vielen ten offer aan het klimaat. Verlaten werd het eiland thans niet, maar onder den indruk van een paar uit Portugal afgezonden schepen kwam de bevolking tot rebellie, terwijl de Nederlanders nog slechts een kasteel, Nassau genaamd, behielden. Den 24sten Juni 1644 werd, op het eiland zelf, een scheiding bepaald tusschen Portugeesch en Nederlandsch gebied, wat niet heeft verhinderd dat S. Thomé in 1648 werd beschouwd als voor het Nederlandsch gezag te zijn verloren.

Door hunne vestiging te S. Paulo de Loanda kwamen de Nederlanders

[1]) Zie literatuuropgave.
[2]) Herman, I, p. 25.

in nauwer aanraking met de vorsten der aangrenzende negerrijken, met name die van Congo en Sonho. Congoleesche afgezanten kwamen naar Brazilië over; zij reisden zelfs naar Nederland door [1]). Daar de Portugeesche troepen nimmer geheel uit het binnenland van Angola werden verdreven, had het te Loanda zetelend Nederlandsch gezag weinig te beteekenen; het k o n zich ook niet krachtig laten gelden doordien (zeer tegen den zin van Graaf Johan Maurits) het gewest Angola aan Brazilië werd onttrokken, om opgedragen te worden aan een raad van drie Directeuren, die, om maandelijksche toerbeurt, den voorzittershamer hanteerden, „z o o d a n i g d a t d e e e n g e h o u d e n w a s v o o r „d e s c h u l d v a n d e n a n d e r e n o p t e k o m e n, h e t g e e n „v o o r z i e n i g l i j k a l d u s w a s b e s c h i k t, o p d a t z i j e n- „g e r z o u d e n z i j n v e r b o n d e n d o o r t r o u w a a n d e „C o m p a g n i e e n d o o r v r i e n d s c h a p o n d e r e l k a a r", naar Barlaeus schamper opmerkt [2]). Het doet aangenaam aan, te ontdekken. dat men zich in deze periode toch ook heeft laten gelegen liggen aan de kennis van het binnenland. Dapper [3]) noemt een overigens vergeten reiziger, Jan den Herder, die het achterland in N.-O.-lijke richting heeft onderzocht over zoowat 550 K.M. (recht gemeten) en bij Muéné Kundi aan de Kwango-rivier is uitgekomen. Die exploratie zou onopgemerkt zijn gebleven, hadde niet een Franschman (R. Avelot) zich de moeite gegeven uit Dappers beschrijvingen, overwoekerd als zij zijn door aanhalingen uit Lopez, Brun en anderen, een benaderde reisroute af te leiden [4]). Te betreuren is, dat P. J. Veth in zijn „De Nederlanders in Afrika", eene studie zooals alleen Veth vermocht te schrijven, geen melding van dezen reiziger maakt [5]).

Het verloop van zaken in Angola is uit Nederlandsche bescheiden n i e t o p t e m a k e n. Men moet zich daartoe wenden tot een in Portugal verschenen, thans zoo goed als onvindbaar boekje, dat opnieuw door Edgar Prestage werd afgedrukt [6]). Het is geschreven door zekeren Luis Felis Crus, die verklaart te zijn tegenwoordig geweest bij alle door hem vermelde gebeurtenissen. Wat de overgave aan de Portugeezen betreft, leert men er het navolgende uit.

De Koning van het herrezen Portugal, zijn Angoleesche kolonie niet uit het oog verliezende, had den Generaal Salvador Correa de Sá e Benavides naar Rio de Janeiro gezonden, om aldaar een troepenmacht van

---

[1]) Barlaeus, Nederl. uitgave 1923, p. 316.

[2]) Als voren, p. 395. Zie ook: Liassen West-Indië, 20 Mrt. 1642, gearr. ter verg. der S. G. 11 April 1642.

[3]) Afrikaense Gewesten, ed. 1668, p. 591.

[4]) Une exploration oubliée. Voyage de Jan de Herder au Kwango 1642. La Géographie, Bull. de la Soc. de Géographie, Paris, Tome XXVI, 2me sémestre, 1912, p. 219.

[5]) Tijdschr. Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, 2de Serie, X (1), 1893.

[6]) O Manifesto das Ostillidades de Luis Felis Cruz, Nova edição, conforme à de 1651. Coimbra, Imprensa da Universidade, 1919.

750 man te verzamelen, die hij moest doen landen aan de kust van Angola, bij een plaatsje genaamd Quicombo. Uit dit landingspunt moest hij de hand reiken aan zijne nog in het binnenland, te Masanganu, stand houdende landgenooten.

Die vloot, den 12den Mei 1648 van Rio vertrokken en den 12den Juli voor Quicombo aangekomen, werd den 1sten Augustus door een zware zeebeving geteisterd, waarbij een schip met tweehonderd man verloren ging. Die ramp deed den Generaal, als met den moed der wanhoop, naar een kloek plan van aanval grijpen: met elf schepen zeilde hij stoutelijk naar de baai van Loanda om er de stad S. Paulo op te eischen.

Den verderen gang van zaken kan men beschreven vinden bij Cruz, maar even goed en met minder woordenpraal in een brief van den Koning aan den Markies van Nisa [1]), welke is gedateerd 29 November 1648. Opmerkelijk! Die brief is in 1649, in het Nederlandsch vertaald, hier te lande gedrukt [2]) en niettemin aan de aandacht der historici ontsnapt.

Naar luid dan van dien brief, liet Correa de Sá zijn troepen ontschepen op eenigen afstand van de stad, die tegenweer heeft geboden, krachtig genoeg althans om 140 Portugeezen in den eersten aanval buiten gevecht te stellen. De verdedigers trokken al spoedig terug binnen hun beste fort, het heuvelfort (Morro), alwaar zij den 18den Augustus, een bestorming niet willende afwachten, de witte vlag heschen. Correa de Sá had de hoofdplaats door verrassing ter dege benauwd; hij had het opkomen der Nederlandsche troepen die nog binnenslands waren door vlugheid van optreden verhoed en zoo de stad ten val gebracht. Den 26sten ontruimden de Nederlanders de plaats die sedert, ter eere van den datum, den naam draagt van S. Paulo da Assumpção de Loanda. Datum en omstandigheden der opgave waren tot dusver in de Nederlandsche geschiedwerken niet te vinden.

c. Brazilië.

Na tal van tegenspoeden te hebben ondervonden, groote verliezen te hebben geleden en gansch onverwacht weer in het bezit te zijn gekomen van een groot bedrijfskapitaal uit de opbrengst van den door Piet Heyn in de Zilvervloot aangetroffen buit (1628), besloot de West-Indische Compagnie tot eene nieuwe onderneming naar Brazilië, thans niet weer naar de Allerheiligenbaai, maar naar het noordelijker gelegen Pernambuco, ook een gewest dat belangrijke hoeveelheden suiker en verfhout opbracht. De hoofdplaats van dit gewest was de stad Olinda de Pernambuco, minder strategisch sterk dan S. Salvador. Een Nederlandsche ves-

---

[1]) Opgenomen door Prestage achter het geschrift van Cruz.

[2]) Copye, van een Brief, van den Koningh van Portugal, gheschreven aen Francisco de Souza Coutinho, Synen Ambassadeur, resideerende te 's Gravenhage, 't Amsterdam, by Nic. van Ravesteyn 1649. Pamflet Thysius, No. 2531.

tiging dáár ter plaatse kon een operatiebasis worden, van waaruit men de hoofdstad S. Salvador vermocht te bedreigen, om haar ten slotte ten onder te brengen. Het stedenduel dat vier en twintig jaren zou duren teekende zich terstond af.

Portugeesch Brazilië was destijds verdeeld in „capitanias" die, van Noord naar Zuid, de navolgende namen droegen:

Capitania de Rio Grande (met Siara of Ceara)
„ de Paraïba
„ de I. Tamaraca (of Itamarica)
„ de Pernambuco
„ de Ciriji (of Sergippe del Rey)
„ da Bahia de todos os Santos
„ dos Ilhéos
„ de Porto Seguro
„ de Espiritu Santo
„ de Rio de Janeiro
„ de S. Vicente.

Ter voorkoming van verwarring, dient aangeteekend, dat Olinda (ook wel „de stad" genaamd) de hoofdplaats was van het gewest Pernambuco. Aan het uiteinde van een smalle, zuidwaarts van Olinda afstekende landtong, lag een gehucht: het Recief, of „Recief van Pernambuco". Daartegenover kwam, in de dagen van Graaf Johan Maurits (op het eiland van Antão Vaz) een nieuwe stad, de Mauritsstad te verrijzen, zijnde toen Olinda zooveel mogelijk met den grond gelijk gemaakt.

Eene sterke vloot van ongeveer vijftig schepen uit Nederland gezonden, onder het opperbevel van den Admiraal en Kapitein-Generaal der West-Indische Compagnie Cornelis Loncq, waarop een 2700 soldaten onder het bevel van den Kolonel Diederik van Waerdenburch geëmbarkeerd waren, veroverde op 15 en 16 Februari 1630 de stad Olinda, den 1sten Maart de laatste versterkingen van het Recief, den 3den het eiland van Antão Vaz. De leider der Portugeezen, Matthias d'Albuquerque, verzamelde toen zijne troepen in een ten westen van de hoofdplaats gelegen kamp, het Arrayal, vanwaar hij den Nederlanders een echten guerilla-oorlog zou aandoen. De Nederlanders van hun kant, installeerden den 5den Mei de regeering door middel van een „Politieken Raad", bestaande uit een vijftal leden benevens Waerdenburch in de hoedanigheid van „gouverneur". Het presidium van den raad rouleerde maandelijks over de leden, terwijl de „gouverneur" die onbeperkt over de troepen beval, in Rade immer de tweede plaats bekleedde. Den 7den Mei verliet Loncq de nieuwe vestiging.

Na Olinda, dat moeilijk te verdedigen was, te hebben geabandonneerd en zich door middel van een nieuw fort (Fort de Bruyne) op de landtong bij het Recief te hebben geconcentreerd, waardoor een totaal aan 7000 weerbare mannen (soldaten, matrozen, negers) beschikbaar

kwam, diende de regeering te overleggen, of men die weermacht zou doen optrekken tegen het Arrayal dan wel tegen een ander versterkt punt. Eene onderneming naar Itamarica (April 1631) had reeds geleid tot het stichten van een fort aan de monding der rivier aldaar, Fort Oranje genaamd. Men besloot thans het ietwat noordelijker gelegen Paraïba aan te tasten. Een expeditie derwaarts mislukte door den goed georganiseerden weerstand dien de georganiseerde guerillatroepen boden (Dec. 1631), een tocht naar den Rio Grande mislukte evenzeer, een tocht naar den Rio Formoso in Januari 1632 had geen beter reslutaat te boeken dan het vernielen van eenige suikerfabrieken. Niet beter trof Waerdenburch zelf het aan Kaap S. Augustijn, een weinig bezuiden Pernambuco gelegen (Jan. 1632). Het eerste succes dat werd behaald, bestond in de verovering, bij verrassing, van het plaatsje Iguarasu. In Januari 1633 werd een fort aan den Rio Formoso (zuid van Kaap S. Augustijn) genomen.

Waerdenburch verliet de kolonie in Maart; hij werd opgevolgd door Laurens van Rembach.

Met het jaar 1633 was verbetering van den toestand ingetreden. Op 17 Maart veroverde Rembach nabij Pernambuco een Portugeesch verdedigingswerk Emilia genaamd en nog een verder binnenwaarts gelegen schans die mettertijd werd omgewerkt tot een fort „Prins Willem". Een daarop gevolgde aanval tegen het Arrayal (24 Maart) werd met kracht afgeslagen; Rembach die zwaar gewond werd, overleed aan zijne kwetsuren. Hij werd opgevolgd door Sigismund Schoppe, een officier die tot het laatst (1654) voor Brazilië zou strijden. Weinig tijds later werd weder een expeditie ondernomen naar Tamarica, welk eiland (Juni 1633) zonder veel moeite werd veroverd. Vandaar en uit Pernambuco werden toen verschillende kleine troepenbewegingen ondernomen, die met succes plachten te worden bekroond. Nog in December 1633 vertrok eene expeditie naar Rio Grande, alwaar het fort Tres Reyes werd veroverd; het ontving toen den naam Kasteel Van Keulen.

In Februari 1634 werd eene onderneming te water en te land gelast tegen Paraïba. Zij werd terug geslagen, maar de leiders, niet wenschende met leege handen terug te komen, besloten hun krachten te beproeven bij Kaap S. Augustijn. Het fort Puntal aldaar werd genomen en herdoopt in Fort van der Dussen, tegenover dat fort werd eene versterking, Fort Gijselin opgeworpen. Een fort op een heuvel, Nazareth (later Domburg) bleef voorloopig in handen van de Portugeezen. Reede en haven gingen echter voor hen verloren. Zij leden daaraan een gevoelig verlies, want S. Augustijn was een zeer geschikte plaats om ondersteuningstroepen die uit de Allerheiligenbaai kwamen en dan hun weg naar het Arrayal wel vonden, te doen ontschepen. De Nederlanders zouden dat later, toen S. Augustijn weer Portugeesch was geworden (1645), tot hunne schade ondervinden.

zie kaart van Jacob Keyns:
afteeckeninghe vande Cap. S. Augustyn.
t'Amsterdam, Jacob Kyns.

In November 1634 werd een expeditie te water en te land naar Paraïba ondernomen. Een riffort aldaar, tegenover den ingang van de haven, de forten Cabo Dello (later Margaretha) en Antonio die dien ingang flankeerden werden genomen, driehonderdveertig Portugeezen gaven zich over, op voorwaarde van naar de Azoren te worden overgebracht. In de stad Paraïba die door de verdedigers was ontruimd, werd een groote hoeveelheid geschut en ammunitie buit gemaakt. Die plaats kreeg, ter eere van den Stadhouder, den naam Frederiksstad. Op den duur keerde de gezeten bevolking, zich onder het Nederlandsch gezag willende schikken, terug. Die van Rio Grande, eveneens gevlucht, volgde dat voorbeeld.

Het verlies van Paraïba was een zware slag voor de Portugeesche landsverdedigers. Zij trokken hunne guerillatroepen uit de omgeving van Pernambuco terug, latende daar geen andere bezetting dan die van het Arrayal. Vermoedelijk omdat zij hoopten weer gemeenschap met de zee te krijgen, trokken de meeste verdedigers op het Fort Nazareth bij Kaap S. Augustijn terug, waar Schoppe hen in bedwang wist te houden. Een ander hoofdofficier, de kolonel Artichewsky, sloeg het beleg voor het Arrayal (Maart 1635) en onderwijl belette Schoppe de bezetting van Nazareth om die van het Arrayal, ter hulp te komen. Den 8sten Juni gaf het Arrayal zich over, wordende 500 geoefende soldaten gevangen genomen, die naar overzeesche kolonies van Portugal werden overgebracht. Ook had een overzeesche expeditie naar de Barra Grande, onder Admiraal Lichthart, succes gehad. Na aldaar te zijn geland, en een scherp gevecht te hebben geleverd, vermeesterde hij een vijandelijke vestiging bij het dorp Porto Calvo alwaar eene bezetting werd achtergelaten; in Juli evenwel hernamen de Portugeezen Porto Calvo. Na den val van het Arrayal wilde Artichewsky zich voor het Fort Nazareth bij Schoppe voegen; de bezetting van dat fort, een 700 man, capituleerde toen op soortgelijke voorwaarden als die van het Arrayal (2 Juli).

De vier voornaamste capitanias van Noord-Brazilië: Pernambuco, Itamarica, Paraïba en Rio Grande waren nu (1635) door militaire maatregelen en voor zoover hare kusten betreft, in Nederlandsch bezit gekomen [1]). De meerderheid der oude kolonisten was gebleven, ofschoon toch velen hunner naar de Allerheiligenbaai waren uitgeweken. De geleden verliezen openden aan het Spaansche hof de oogen voor de noodzakelijkheid om de achtergeblevenen te steunen, het verloren terrein te heroveren. Het ten slotte uitgezonden hulpleger onder Don Luis de Rojas y Borga, die Matthias d'Albuquerque moest vervangen, bedroeg niet meer dan 1700 man, die in het begin van 1636 bezuiden de Kaap S. Augustijn werden ontscheept. Met stoutheid optrekkende, door de hem onvoldoend

---

[1]) De eilanden van Fernão Noronha die door Graaf Maurits als verbanningsoord zijn gebruikt, waren den 15 Oct. 1629 reeds als „patroonschap" aan Michiel Pauw afgestaan. Zie: A. J. F. van Laer, „Van Rensselaer Bowier manuscripts", 1908.

bekende tropische terreinen, stiet de Rojas y Borga den 17den Januari (1636) in de omgeving van Porto Calvo op Artichewsky's troepen. Een zware nederlaag van de Portugeezen en Rojas y Borga's sneuvelen waren het gevolg van dat treffen (18 Januari). Het bevel over de troepen ging toen over op Graaf Bagnuolo, onder wiens leiding de krijgvoering vooreerst weer verliep in verrassingen en brandschattingen, die aan het gewest geen veiligheid, aan de maatschappij geen gelegenheid tot ontwikkeling lieten.

Om den toestand van het gewest naar behooren te consolideeren werd de regeering (1636) opgedragen aan Graaf Johan Maurits van Nassau, wien een „Hooge en Geheime Raad" zou ter zijde staan, die den Politieken raad verving. De naam Politieke Raad werd nog een tijd lang door het spraakgebruik aan den Raad van Justitie toegekend. In Brazilië aangekomen den 23 Januari 1637, trof de Graaf een legermacht aan van 6100 man (matrozen en garnizoensoldaten inbegrepen) een macht die niet dan met groote moeite op sterkte was te houden. Zijn eerste werk was het verzekeren van de rust binnenslands, waartoe Bagnuolo die met, naar men zeide, 4000 man zich te Porto Calvo had versterkt, vandaar diende te worden verdreven. Na een beleg van dertien dagen, viel Porto Calvo met 500 man den Graaf in handen. Bagnuolo vluchtte overhaast naar het zuiden, over den Rio S. Francisco naar de Capitania Sergippe del Rey, welker bewoners door Graaf Maurits naar den noordelijken oever der rivier werden overgebracht. Ter beveiliging van de zuidelijke grenzen der kolonie stichtte hij een fort, „Maurits" genaamd, aan den oever van den Rio S. Francisco. Het gewest Pernambuco van vijanden gezuiverd hebbende, keerde hij ter hoofdplaatse terug, om zich te zetten aan het herstel van orde en wet. Het vervolgen van Portugeesche maraudeurs die spoedig nieuwe rivierovergangen wisten te vinden, bleef aan de orde van den dag; Schoppe rukte Sergippe del Rey binnen om het land te verwoesten, het van hulpbronnen te ontblooten (Dec. 1637) en onderwijl verontrustte de vloot de vijandelijke nederzettingen ter kuste. In het noorden werd het Nederlandsch gebied uitgebreid met Siara (Ceara), een weinig beteekenende aanwinst.

Een expeditie naar de Allerheiligenbaai door Graaf Maurits ondernomen met 30 schepen, 3400 soldaten en 1000 Indianen, stiet het hoofd tegen de welversterkte stad S. Salvador (April/Mei 1638). Het gelukte niettemin den Graaf, de expeditionnaire troepen bijtijds terug te nemen en naar Pernambuco te brengen zonder aanmerkelijke verliezen en ook zonder dat zijn prestige onder de mislukking leed. Ware de Bahia gevallen, het gansche vraagstuk van Brazilië zou een ander aanzien hebben gekregen; dáár lag het centrum van waaruit insurgenten en maradeurs hun wachtwoord ontvingen of waar zij zich, na tijdelijke tegenvallers, terug trokken om zich weer ten strijde toe te rusten en versterkingen te ontvangen.

Omstreeks dezen tijd begon de Gouverneur het eiland van Antão Vaz te saneeren om den bodem als bouwterrein te kunnen exploiteeren. Voor zichzelf stichtte hij daar het paleis Vrijburg en het landhuis Schoonzicht (Boavista); voor de kolonisten werd (in plaats van Olinda) een nieuwe stad, de Mauritsstad (Mauricea) ontworpen, getraceerd en gedeeltelijk gebouwd; het stadsplan met zijn grachten beantwoordde aan de gebruikelijke Nederlandsche opvattingen. De Mauritsstad werd door bruggen met den vasten wal en met het Recief verbonden.

Onderwijl werd Nederlandsch Brazilië te water bedreigd door eene vloot van 26 galjoenen en 20 kleinere schepen, met 7000 koppen bemand, die aan het einde van 1638 uit Spanje was afgezonden. Die vloot, door ziekten geteisterd, stuurde niet naar Pernambuco maar naar de Allerheiligenbaai, om zich daar te herstellen en er te vitailleeren. Eerst in November 1639 was zij weder zeilklaar, na numeriek nog aanmerkelijk te zijn versterkt. Zij werd door een onverwachten zuidelijken wind voorbij het Recief gestuwd; vier dagen achtereen (12 tot 15 Jan. 1640) harceleerde haar een in der haast bijeengebrachte scheepsmacht uit Pernambuco. De vijandelijke vloot verdween toen achter Kaap Roca, gaande zij een noodlottig uiteinde te gemoet.

Aan nieuwe opwekkingen uit Nederland om toch vooral weer eene onderneming naar de Allerheiligenbaai te willen uitrusten, heeft Maurits immer weerstand weten te bieden, onder verwijzing naar de kommerlijke omstandigheden waarin hij zich bevond ten gevolge van onvoldoende uitzending van troepen en voorraden. Om toch iets te doen, liet hij in 1640 door de vloot onder Admiraal Lichthart de omstreken van de Baai brandschatten. Ook werd Sergippe del Rey dat tot dusver als een zuidelijk vestingglacis was beschouwd, eenigermate onder Nederlandsch Bestuur gebracht, door het bezetten van het stadje van dien naam. In November 1641 werd de capitania Maranhão aan de Nederlandsche kolonie toegevoegd als gevolg van de verovering van de hoofdplaats S Luiz door een vloot onder Admiraal Lichthart en Overste Koin (25 Nov. 1641). Het gewest heeft daarmede zijn grootste uitbreiding gekregen van den Maranhão tot den Rio Real.

Als tegenhanger van den exploratietocht door Jan den Herder in Angola ondernomen, valt hier een dergelijke tocht te vermelden, in 1641 naar het achterland van Paraïba volbracht door Elias Herckmans. Die tocht is beschreven door Barlaeus (nieuwe uitgave pp. 278 t/m 289) maar nog niet wetenschappelijk behandeld [1]).

Graaf Maurits heeft nog juist den tijd gehad om te zien, hoe hetgeen hij had overeind gezet weer begon in te storten. Het afgelegen Maranhão ontviel hem in 1644, Siara volgde.

Den 6den Mei deed Maurits, die herhaaldelijk op zijn aflossing had

[1]) Zie ook Alg. Rijks Archief, Lias West-Indië, 1641—44.

aangedrongen, afstand van het Bewind, hetwelk hij overdroeg aan een Hoogen Raad samengesteld uit de leden Hamel, Bas en Bullestrate.

In dit tijdsgewricht valt de overeenkomst op, die bestaat tusschen Brazilië onder Johan Maurits en Atjèh onder Karel van der Heyden. In beide gewesten is de bekwame en sterke man aan 't woord geweest, die de zaken goed op pooten weet te zetten, die eerst klappen uitdeelt en vervolgens door overwicht regeert.... die sterke man verdwenen, een zekere koersverandering bepaald en de ontbinding volgt.

Toen Graaf Maurits de kolonie had verlaten, de troepenmacht werd verminderd, de zeemacht werd ingekrompen en het bestuur in handen raakte van een onaanzienlijken Raad, begrepen de Portugeesche onderdanen, dat zij de handen ruim kregen. Complotten werden gesmeed, de onveiligheid ter hoofdplaatse nam toe, de aanvoeren uit het binnenland namen af; de opstandig gezinden knoopten nieuwe betrekkingen aan met de landgenooten aan de Allerheiligenbaai die gaarne steun verleenden. Die steun bestond hoofdzakelijk, in volk dat men ginds kon missen en 's nachts placht te worden gedebarkeerd bij Kaap S. Augustijn, welker forten (2 Sept. 1645) bij verraad waren overgegeven. Zoo liefelijk was het in Augustus 1645 ter hoofdplaats al geworden, dat de Nederlanders zelf het door Graaf Maurits gebouwde paleis Vrijburch in brand staken om te verhoeden, dat de Portugeezen er zich van meester zouden maken en dan een plongeerend vuur afgaven op een onder den rook van de Mauritsstad liggend fort. Een jaar later (Juni 1646) heerschte te Pernambuco, doordien het achterland was afgesloten, een felle hongersnood die nog werd bezworen door de aankomst van twee Amsterdamsche met victualiën geladen schepen. Het ware onrechtvaardig, te willen beweren dat men zich in patria immer tot halve maatregelen heeft bepaald. Men heeft toch (1647) getracht Graaf Maurits opnieuw voor het gouverneursambt te winnen; men heeft toch vloten uitgezonden onder vlootvoogden als Bankert en later Witte Corneliszoon de With. Gemakkelijker dan de verrichtingen dier vloten te beschrijven is een paar klappen te vermelden welke de opstandige Portugeezen hebben toegebracht. Op 18 April 1648 trok het Nederlandsche leger, sterk 5000 man, naar het onmiddellijk achterland van Pernambuco op; bij een eerste treffen verloor het duizend man aan dooden en gewonden. Op 19 Februari 1649 werd die tocht opnieuw beproefd, thans met 3500 man, waarvan er meer dan duizend op het slagveld zijn blijven liggen. In Nederland ging men voort met het zenden van schepen en troepen, al was het in steeds verminderenden getale. Het valt toch ook moeilijk een koloniale armée op sterkte te houden, die in 10 maanden 2000 mannen verliest! Opmerking verdient, dat de jonge Stadhouder Willem II, wiens dagboek onlangs door Krämer is uitgegeven [1]) zich bijzonder voor Bra-

[1]) Bijdr. en Meded. Hist. Gen. te Utrecht, XXVII, 1906, pp. 413 t/m 536.

zilië interesseerde, dat hij de Staten-Generaal aanspoorde om eene vloot uit te rusten, achtende hij de haar te verleenen opdrachten van nader zorg; ook dat hij (Sept. 1650) gelden poogde te bekomen om Brazilië van vivres en voorraden te voorzien. In Maart 1650 is de laatste vloot van eenige beteekenis uit Nederland vertrokken onder Hauthain; nog in 1651 vertrok een schip met soldaten uit Rotterdam [1]).

Het stedenduel Allerheiligenbaai-Pernambuco kon nog lang slepende worden gehouden; zelfs was de mogelijkheid van een keeren der kansen immer geopend, zoolang Pernambuco dat aan de landzijde (sedert 1645) een „benauwde veste" geleek, gemeenschap had met de zee, dat is: zoolang de Nederlandsche vlag op het woelig element bleef heerschen. Zij is daar heerscheresse gebleven tot diep in den eersten Engelschen oorlog, die het verkeer te water stremde. Einde December 1653 vertoonde zich een krachtige Portugeesche vloot, voor de kust. Zonder dat het van Nederlandsche zijde eenigermate kon worden gekeerd, wist die vloot voeling te krijgen met de binnenslands opereerende guerillabenden, die eigenlijk alweer geregelde troepen waren geworden. Als gevolg van den toen zoo van buiten als van binnen uitgeoefenden druk, heeft Brazilië den 27sten Januari 1654 gecapituleerd. Het ging ten onder als een calamiteuse polder die niet bijtijds is ontruimd.

---

[1]) Bijlsma, Rotterdams Amerikavaart in de eerste helft der 17de eeuw. Bijdr. voor Vaderl. Gesch. 5de Serie, III (1916), p. 122.

OPPER-GUINEE VAN 1648—1872

a. Opper-Guinee van 1648 tot den tweeden Engelschen Oorlog.

Na de overgave van S. Paulo de Loanda wordt de geschiedenis van de Nederlanders ter Kuste die van hunne vestiging in Opper-Guinee, bepaaldelijk aan de Goudkust tusschen de rivier Assini en het dorp Accra. Aanvankelijk viel daar nog aan eenige expansie te denken, maar alras kreeg men er te kampen met concurreerende Zweden, Denen, op den duur ook met nog meer Engelschen, een tijd lang zelfs met Brandenburgers. Van de gestie der Zweden en Denen kan men vernemen uit verklaringen, den 12den November 1662, afgelegd voor den Amsterdamschen notaris De Winter, door den leider dier Skandinavische beweging, zekeren Hendrik Caerloff, [1]) een even verraderlijk voormalig beambte van de West-Indische Compagnie als Arent de Groote was geweest, een die ook zijn redenen meende te hebben om dat handelslichaam den voet dwars te zetten. In 1649 van de Kust gerepatrieerd, richtte Caerloff zich tot Zweden, alwaar de kanonnenkoning Lodewijk de Geer en de Kanselier Oxenstjerna een Zweedsch-Afrikaansche Compagnie hadden opgericht (1646 of '47). De zoons van De Geer, Adriaan Trip en anderen verstonden zich met Caerloff. Zij bevrachtten een schip en een jacht, waarmede Caerloff aan de kust mocht gaan „kladden", hetgeen hij allereerst (1650) deed aan het niet meer door de Nederlanders bezet gehouden Kaap Korso, waar hij een zweedsche loge „Carlsborg" oprichtte. Volgens zijne verklaringen had hij bovendien „geinvadeert en ingenomen" plaatsen als Annemabo, Accra, Boutry en Takorary; hij had er althans zeker factorijen opgericht [2]). Na verloop van enkele jaren verliet Caerloff ook de Zweden; hij richtte zich toen tot de Denen, onder wier vlag hij de Zweden van den Carlsborg verdreef (1658). Ook uit de andere posten verjoeg hij de Zweden, doch zonder te kunnen verhoeden dat dezen zich, met steun van de naturellen, binnen het jaar weer van den Carlsborg meester maakten. Zijn opvolger droeg (1659) alle bezette punten (doch met uitzondering van zijn al of niet vermeende aanspra-

---

[1]) Mr. N. de Roever, Twee concurrenten van de W. I. C. Tijdschr. Oud-Holland, VII, 1889, p. 195 vlg. Verg. Elias, hiervoren geciteerd.

[2]) Deductie van Valckenburgh, bij De Jonge, Oorsprong.

ken op den opnieuw door de Zweden bezetten Carlsborg) over aan de West-Indische Compagnie: te weten: Jumoree, Takorary, Annemabo en Accra. In 1661 maakte de Directeur-Generaal Van Heusden den agenten van De Geer het bestaan verder onmogelijk: Carlsborg (Kaap Kors) werd toen in naam weer Nederlandsch maar in werkelijkheid bleef het in handen van den vorst van Fetu, in wiens bezit het bleef, tot Robert Holmes, op zijn nader te vermelden strooptocht van 1663/'64, er de Engelsche vlag heesch. De geschiedenis van Kaap Korso, die goed bekend is, moge doen gevoelen hoe onbegonnen werk het zou zijn, die van alle vroegere of latere posten en al of niet versterkte factorijen, die nu eens bezet en dan weer verlaten werden, te willen opsporen en voordragen.

Zooveel mogelijk bleef de Compagnie voortgaan met het versterken harer positie door het sluiten van contracten met de naturellenhoofden, contracten, die, gelet op het feit dat Zij dan toch in alle rechtstitels van de Portugeezen was getreden, eenigszins overbodig schijnen en althans zekerlijk geen innerlijke kracht verraden [1]). De machtspositie omstreeks 1660 blijkt nauwkeurig uit eene Deductie door den Directeur-Generaal J. Valckenburgh opgedragen aan de Staten-Generaal [2]). Door De Jonge gesteld op 1656, leze men daarvoor (naar op p. 62 der gedrukte uitgave voldoende blijkt) zeker 1659, zoo niet 1661 of '62, het jaar waarin Valckenburgh zich ten tweeden male tot een verblijf ter Kuste opmaakte of zich dààr alweer bevond. Deze deductie, die zich nogal moeilijk laat lezen, is in weinig woorden als volgt samen te vatten.

a. Landschap Axiema (Axem).

Van West naar Oost heeft men aldaar: Jumoree met een loge aan Kaap Apollonia [3])
Abripiquem
Cobre
Quitzy
Encassar
Hoog-Antha
Axem met Fort S. Antonio (veroverd Febr. 1642).

Van Assini en Abinie in het Westen tot voorbij Axem in het Oosten, beschouwt de Compagnie dit gansch gebied als haar toekomende. Aan

[1]) Contract met den Koning van Groot Accra, 4 Aug. 1649 bij Doorman Bijl. III, p. 481. Opdracht aan de W. I. C. van het landschap Jumoree, 10 Jan. 1654 bij Doorman, Bijl. IV, p. 483. Opdracht aan de W. I. C. van Hoog-Antha, Boutry, Sacconde, 27 Aug. 1656 bij de Jonge, Oorsprong, Bijl. VII, p. 49. Opdracht van Sabou aan de S. G. 21 Mrt. 1657, bij de Jonge, Oorsprong, Bijl. IV p. 43 vlg.

[2]) Bij de Jonge, Oorsprong, p. 51 vlg.

[3]) Een spreek- en schrijfwijze die in de literatuur nogal hinderlijk is; de natuur namelijk had ter plaatse geen kaap gevormd. Wel waren er een paar heuvels die uit een lage omgeving oprijzende, hoog schenen. Zij heetten oorspronkelijk „a serra (het gebergte) Santa Apollonia". Zie Pereira, p. 67. Apollonia komt vrijwel overeen met de plaats Behien.

de rivier van Seiana (de Ancober of Slangen-rivier) bezit zij, in het landschap Iguira, een loge Ruyghaver genaamd.

De Zweden o f de Denen hebben omstreeks 1655 een loge gesticht bij Apollonia, welke in 1657 weer verlaten is.

De oostelijke grens van Axiema ligt bij een klip, Pedra de S. Maria even beWesten Boutry; aldaar begint:

b. Landschap Antha (*Ahanta*)

Men vindt er de plaats Boutry, bewoond door volk van Elmina dat veelal steun zoekt bij Axem. De Zweden hebben er een vertegenwoordiger gehad van 1650 tot 1652, in welk jaar zij verdreven zijn. In 1656 hebben zij getracht terug te komen, hetgeen hun is belet door de Compagnie, die er een fortje „Batesteyn" heeft gebouwd [1]).

c. Landschap Neder-Antha (*Laag Ahanta*)

Van West naar Oost heeft men: Takorary [thans Takoradi]
Saccondee [2]) [thans Sekondi]
Chama [thans Shama].

Te Takorary hebben vroeger de Engelschen wel gehandeld; in 1653 hebben de Zweden er zich gevestigd. Daar het land vroeger Portugeesch was, behoort het thans aan de Compagnie. Te Chama hebben de Portugeezen een „vastigheid" gehad, die bij de verovering van het Kasteel S. Jorge op de Compagnie is overgegaan [3]). BeOosten Neder-Antha begint het rechtstreeksch compagniesgebied.

d. Het rechtstreeksch (*Mynsche*) *gebied*

Van West naar Oost heeft men: Commany
Agitaque of Klein Commany, alwaar een comp.-loge
Ampeni of Terra pequena, alwaar een comp.-loge
Kasteel S. Jorge, in 1637 veroverd [4]).

De Franschen hebben in de jaren 1638 en '41 „huizen van negotie" aan deze kust bezeten welke thans zijn verlaten.

De oostelijke grens is de Benja- of Zoete-rivier, alwaar begint:

e. Landschap Fetu (*Futu*)

De rechtstitels van de Compagnie vloeien voort uit de verovering van het kasteel S. Jorge. Men vindt hier: Kaap Korso, die reeds in 1637 bij

[1]) Fort Batesteyn te Boutry lag aan den tegenwoordigen R. Butre tusschen Dixcove en Pompendi.

[2]) Te Saccondee bouwde de Comp. een fort „Oranje".

[3]) Men komt het tegen onder den naam Fort S. Sebastiaan.

[4]) Het kasteel werd gaandeweg door een militaire stelling omgeven; destijds alleen Coenraadsburg, later Veersche Schans, nog later Java, Schomerus, Bekenstein.

de landing door de onzen werd bezet en bovendien gelegen is tusschen de slechts drie uur gaans van elkaar liggende forten S. Jorge en Nassau (te Mouree). De Compagnie heeft er vroeger een loge gehad, die zij na de verovering van S. Jorge heeft opgeheven, zonder van haar gebied afstand te doen, natuurlijk. De Zweden hebben er zich neergezet; zij zijn in 1658 „op Deense bestellinge" verdreven. De Denen hebben in 1659, na de Zweden uit al hun andere posities te hebben verjaagd, alles aan de Compagnie uitgeleverd, met uitzondering van het weer door de Zweden bezette Kaap Korso.

De oostelijke grens van Fetu ligt tusschen Kaap Korso en Mouree, alwaar begint:

f. Landschap Sabou

Men vindt er slechts twee plekken waar schepen kunnen handelen: te weten, Mouree met Fort Nassau en den Berg Kong. Bij dien berg is een kleine en „periculeuse" haven die, tot Sabou behoorende, onder de Compagnie ressorteert en in 1652 door de Accanisten (binnenlandsche kooplieden) op den last van den vorst van Sabou voor den handel met vreemde naties is verlaten. De vorst heeft dit nog nader bevestigd in Maart 1657.

De oostelijke grens van Sabou ligt tusschen Mouree en Andjang, alwaar begint:

g. Landschap Fantin

Dit landschap is reeds op 17 Maart 1624 aan de Compagnie opgedragen, maar, omdat er goede landingsplaatsen zijn, wordt het door Engelschen, Zweden en Denen bezocht. Men vindt er:

Andjang, alwaar de Engelschen een loge hebben gehad waaruit de naturellen hen in 1653 hebben verjaagd;

Annemabo, dat in 1638 en '39 aan de Compagnie is gecedeerd, doch niet door haar is geoccupeerd, uithoofde van onlusten met de Engelschen [van Andjang]. In 1651 hebben de Zweden er een loge gebouwd, waaruit zij zijn verdreven door de Denen, die haar, met hun overige vestigingen hebben overgedaan aan de Compagnie;

Adja, dat in 1647 door den Directeur-Generaal Jacob van der Wel van een (versterkte) loge, de „Goede Hoope" is voorzien;

Cormantin, met fort Cormantin-Castle, door de Engelschen gebouwd omstreeks 1632, niettegenstaande zij vrede zoo met de Portugeezen als met de Nederlanders hadden en ondanks het feit, dat het Fantinsche land in 1624 aan de Compagnie was opgedragen en de bevolking aldaar bestaat uit negers die van S. Jorge da Mina afkomstig zijn;

de oostelijke grens van Fantin is niet opgegeven. Het grenst aan:

h. Landschap Aguana

Men vindt aldaar, omdat het weinig oplevert, geen andere vastigheden dan

Biemba, waar de Engelschen zich hebben neergezet met goedvinden van den vorst en met oogluiking van de Compagnie.

De oostelijke grens van Aguana is niet opgegeven. Het grenst aan:

i. Landschap Accra

Dit is het oostelijkste landschap waar goud wordt ingehandeld. De Portugeezen hebben er eene vastigheid gehad, die door de naturellen is genomen en uitgemoord [1]). Wel hebben de Portugeezen het landschap daarnà „geconquesteert", doch zij hebben hun vastigheid niet herbouwd en den handel gaande gehouden met schepen. In 1624 en 1642 heeft de landsvorst van Accra het land opgedragen aan de W. I. C., die er een versterkte loge „Crêvecoeur" heeft gebouwd. Niettemin hebben de Engelschen (1650) en de Zweden (1652) op eene plaats genaamd Orsu (even beOosten de compagniesloge) hun eigen loges opgericht [2]). In 1653 hebben de Engelschen hunne vestiging weer verlaten terwijl de Zweedsche loge is genomen door de Denen, die haar met de andere posten (op Kaap Korso na) aan de Compagnie hebben uitgeleverd.

Het verdient alle opmerking, dat het door Valckenburgh voor de Compagnie opgeëischt gebied, niet oostelijker gaat dan het landschap Accra met het Fort Crêvecoeur.

b. Opper-Guinee van den tweeden Engelschen oorlog tot 1725.

De tweede Engelsche oorlog werd, zooals bekend mag worden ondersteld, ter Kuste van Guinee als ingeluid. De Hertog van York, James broeder van Karel II, sedert 1660 plannen makende om een Engelsche goud- en slavenmarkt ter Kuste te vestigen, had zich ingelaten met zekeren Robert Holmes, weinig meer dan een avonturier, die met drie schepen werd uitgezonden teneinde een Engelsch-Afrikaansche Compagnie tegen onrechtmatige handelingen van de Nederlandsche te beschermen, doch geenszins om de bezittingen van deze laatstgenoemde aan te tasten [3]). Holmes nam den 30sten Januari 1664 het eilandje Goeree (achter Kaap Verd) waarvan men hier te lande reeds in Maart d. a. v. eenige kennis had verkregen; daarna kreeg men bericht, dat een vloot onder Richard Nicholls Nieuw-Nederland in Noord-Amerika had bezet. De thans algemeen bekende, destijds zéér geheime zending van Admiraal De Ruyter uit de Middellandsche Zee naar Goeree en naar de Goudkust was van die berichten het gevolg. De Ruyter moest trachten, in overleg met den Directeur-Generaal Valckenburgh, alle veroverde vestingen onder de Nederlandsche vlag terug te brengen. Hij heroverde

[1]) Zie hiervoren, p. 7.

[2]) Het Eng. fort heette Fort James, het Zweedsche Frederiksburg maar dit werd door de Denen herdoopt in Christiansburg en het behield dien naam (Herman, I, p. 35).

[3]) P. J. Blok, Michiel Adriaanszoon de Ruyter, 's Gravenhage, 1828, p. 199.

(24 Oct. 1664) de beide fortjes Nassau en Oranje op Goeree; hij zeilde vandaar naar de Goudkust, alwaar hem bleek, dat Tacorary, kaap Korso, Annemabo en Adja door Holmes waren veroverd of bezet, terwijl Cormantin in Engelsche handen was als altijd. De Ruyter nam en slechtte het fort te Tacorary, hij deed te Annemabo desgelijks, hij hernam Adja zonder verzet te ondervinden. Vervolgens liet hij Cormantin-Castle bestormen en innemen, waarna hij er eene bezetting in achterliet van 72 man. In overleg met Valckenburgh werd, om goede redenen, van een aanval op Kaap Korso afgezien. Zoo bleef die plek Engelsch; zij werd, wat Cormantin tot dusver was geweest: de zwakke stee in het Nederlandsch gebied. De Engelschen hebben Carlsborg niet herdoopt; de naam werd gaandeweg Cape Coast Castle of, bij verkorting, Cape Coast. De vrede van Breda (31 Juli 1667) bestendigde den toestand ter Kuste, doch niet voor langen tijd; het was de derde Engelsche oorlog die terstond weer wijziging bracht. De Engelschen maakten van die periode gebruik, om forten te bouwen aan Dixcove, Sacconde, Commendah, Winnebah en Accra [1]); de eigenaardige verbrokkeling der Kust die twee eeuwen zou duren, kreeg aldus haar beslag. Het eilandje Goeree ging in Juli 1678 over aan de Franschen onder d'Estrées [2]), terwijl Arguin na een beleg van zes dagen werd overgegeven aan den Directeur der Fransche Sénégal-Maatschappij Du Casse [3]) (29 Aug. 1678).

Sint Helena, hetwelk wij tot dusver, eenigszins naar Portugeesch voorbeeld, beschouwden als behoorende tot Guinee, was in 1659 door de Engelschen, op last van Cromwell, bezet. Het werd door een uit Kaapstad afgezonden vloot van vier O. I. Compagnie's-schepen onder Jacob de Geus, den 11den Januari 1673 veroverd; nog in hetzelfde jaar werd het door Richard Munder hernomen. [4])

Zijn Arent de Groote en Caerloff als gewone overloopers te beschouwen, beter en althans krachtiger figuur maakt de Zeeuw Cornelis Raule (geb. te Vlissingen 1634, overl. te Hamburg 1707) die, na in groote zakenmoeilijkheden te zijn geraakt, den Keurvorst van Brandenburg, Friedrich Wilhelm, zijn diensten aanbood [5]). Raule leverde den Keurvorst eene vloot van vijf fregatten (1676) en ging daarmede over in diens dienst. Verbonden met een Deensche vloot nam die pseudo-keurvorstelijke scheepsmacht deel aan den strijd bij Bornholm tegen de Zweden (5 Juni 1676); Raule kon toen drie veroverde vlaggen als zegeteekenen inleveren. In 1680 lagen Raule's schepen klaar voor eene onderneming naar Spanje. Toen reeds had hij zijne gedachten ontwikkeld over een op te richten Guineesche Compagnie, waarop de Keurvorst (nog in dat jaar) de oorlogsschepen „Morian" en „Wappen von Churbrandenburg"

[1]) Herman, I, p. 57. [2]) De Jonge, Zeewezen, derde uitgave, II, p. 733. [3]) Herman, I, p. 60. [4]) Dr. J. de Hullu, O. I. Comp. en S. Helena. Ook F. Bolling, Oost-Indisch Reisboek, p. 372 vlg.

[5]) Zie de literatuuropgave onder de namen Brandenburg—Preussen, Schück en Von der Gröben.

naar Afrika zond; de Kapitein Blonck sloot er (16 Mei 1681) een verdrag met enkele Hoofden van het landschap Axem. De Nederlandsche W. I. Compagnie vermeesterde echter het Wappen en verdreef de Morian van de kust.

In Maart 1682 volgde de oprichting van eene „Handelscompagnie auf den Küsten von Guinea", gepaard aan uitzending van twee fregatten onder den Kommandeur Mattheus de Vosz. Leider der onderneming was Majoor von der Gröben, die den last had Brandenburgsche nederzettingen te vestigen. Tegengewerkt door de W. I. C. in zijne pogingen om zich bij Accoda neder te zetten, vond hij ten slotte gelegenheid den berg Manfro (bij Kaap Trespontas) te occupeeren (1 Jan. 1683) zonder zich aan protesten van Nederlandsche zijde te storen. Zijn vestiging aldaar werd „Gross-Friedrichsburg" gedoopt. In 1684 en '85 werden Brandenburgsche vestigingen aangelegd bij Accoda (Fort Dorothea), bij Takrama op Kaap Trespontas (Maria Luisa) en werd in inniger verstandhouding getreden met het nabijgelegen Takorary. De Nederlandsche Gouverneur Sweerts liet zich wat te Accoda en Tacorary bevond overrompelen, de ree van Gross-Friedrichsburg langen tijd blokkeeren, dat fort zelf van het binnenland afsnijden (1687). De spoedig hierop gevolgde dood van den Keurvorst (1688) had verslapping van het Brandenburgsch beheer ten gevolge en deed den energieken Raule onmogelijk worden, die, toen de belangen zijner maatschappij verliezen aanwezen, te Spandau in hechtenis werd gezet (1698—1702); hij overleed te Hamburg (1707) in zorgelijke omstandigheden. Na nog eenigen tijd een kwijnend bestaan te hebben geleid, gingen de Brandenburgsche bezittingen, bij verdrag met Pruisen van 22 Nov. 1717, tegen betaling van 6000 ducaten aan de West-Indische Compagnie over. Het duurde nog tot 1722 eer een landsvorst, Conny genaamd, zich tot uitlevering van de versterkingen verplichtte [1]). Gross-Friedrichsburg was in 1725 nog niet uitgeleverd maar in Maart 1728 toch zeker wèl, daar het fort destijds in Hollandia werd herdoopt [2]).

c. Opper-Guinee van 1725 tot 1814.

De achttiende eeuw is, tot het uitbreken van den vierden Engelschen oorlog, voor de établissementen ter Kuste (zoo Nederlandsche als Engelsche) een tijd van betrekkelijke rust en gestadigen achteruitgang geweest. Hollandsche, Engelsche (beOosten Accra ook Deensche) handelaren bederven elkander de markten; talrijke lorrendraaiers (schepen aan onderkruipers toebehoorende [3])), op welker bedrijf niet de last rust van een grooten ommeslag aan vaste inrichtingen en forten, vermogen nog goede zaken te doen. Veelal varen die lorrendraaiers onder vreemde

[1]) Doorman, Bijlage VII, p. 489.
[2]) Herman, I, p. 77.
[3]) Afgeleid van „loerendraaier", zie Bolling, p. 368.

(meest Portugeesche) vlaggen, al zijn zij bemand met Nederlanders, ja soms wel voor Nederlandsche rekening uitgerust. De Compagnie houdt zich staande, meest door handel in slaven waarvan zij de West-Indiën voorziet, ook door eenigen handel in goud en ivoor. Zij handhaaft, of poogt te handhaven haar monopolie van Apollonia (Behien) in het Westen tot Accra in het Oosten; elders wordt de vaart ook wel vergund aan andere onderdanen van den Staat, die niettemin in het gereserveerd gedeelte eene recognitie betalen; de Compagnie zelve breidt soms hare betrekkingen uit tot Benin en Kalabar in het uiterste Oosten of breekt die weder af. Ook wordt aan compagniesdienaren toegestaan eigen handel te drijven, een misbruik waarin zekere vergoeding voor uitbetaling van achterstallige traktementen wordt gezien! Met Engelschen en Denen is de verhouding niet bepaald onvriendschappelijk. De verschillende naties, die allen dezelfde moeilijkheden ondervinden, willen soms wel ééne lijn trekken jegens de naturellen en de lorrendraaiers, maar van samenwerking komt weinig, daar telkens kleine geschillen rijzen, die dan weer vereffend moeten worden. Van de zijde van de Republiek begint men teekenen van belangstelling te geven door het zenden van oorlogsschepen (allereerst de Amazone in 1767). Ook de Engelschen vertoonen af en toe hunne koningsvlag aan de Kust, maar het vlagvertoon verstoort soms de verstandhouding der naties omdat de plaatselijke overheden die tot rust en eensgezinsheid neigen, slechts vertegenwoordigers zijn van kooplieden en zich dus moeilijk kunnen doen gelden tegenover de soms bemoeizuchtige commandanten der schepen.

Den 14den Februari 1782 ankerden zes Engelsche schepen beOosten de rivier Benjan, terwijl twee oorlogsschepen, Leander en Alligator, onder bevel van Commodore Shirley, positie namen voor het kasteel S. Jorge [1]). Een aanval te lande ondernomen werd afgeslagen, een beschieting van het kasteel, die van 17 tot 22 Februari werd volgehouden, deed aan de nog hechte muren van het oude bouwwerk geen noemenswaard nadeel. De Leander en Alligator vertrokken toen naar Mouree, waar Engelschen en naturellen zich met elkaar verstonden, ten gevolge waarvan het fort Nassau den 3den Maart werd overgegeven. Cormantin viel den 8sten Maart, Fort Lijdzaamheid te Apam volgde den 17den Maart, Goede Hoop te Berkoe den 24sten Maart. Het Fort Crêvecoeur te Accra, dat eerst op den 1sten April werd onder vuur genomen, hield het uit tot den 18den [2]). De bezetting van het fortje Vredenburg te Commany trok, na bekomen machtiging, terug op het kasteel (28 Mei). Het zwak bezette Engelsche fort te Sacconde was reeds op 28 Mei 1781 genomen door de iets minder zwakke bezetting van het nabijgelegen Fort Oranje [3]).

[1]) Herman, I, p. 96 vlg.
[2]) Herman, I, p. 79.
[3]) Herman, p. 95.

In 1785 werden de over en weer gemaakte veroveringen terug gegeven, behalve een paar gehuchtjes bij Accra die in Deensche handen kwamen.

Toen het ten einde loopen van het octrooi der W. I. C. in 't zicht was, begonnen de Staten-Generaal zich in meerdere mate aan hare bezittingen in Guinee te laten gelegen liggen. Den 24sten November 1789 namen zij eene resolutie, regelende den handel totdat het octrooi zou zijn vervallen (einde 1792). De ambtenaren der compagnie en de vrijlieden die aan negerhandel deden werden vrijgesteld van het betalen eener recognitie; schippers en stuurlieden van Nederlandsche schepen mochten, zonder recognitie, langs de gansche kust handelen met de vrijlieden die er waren of er zich vestigden. Nederlandsche handelaren mochten nu ook slaven koopen, mits daarover de recognitie betalende. Den 27 Mei 1791 werd bepaald, dat het octrooi met het einde van dat jaar zou afloopen. Alle gouverneurs, directeurs en verdere bedienden zouden voorloopig gehandhaafd blijven, terwijl de regeering zou worden aanvaard in naam van Hunne Hoogmogenden, die de uitoefening van het bestuur opdroegen aan een Raad van Colonien. In April 1792 verscheen het fregat Dolfijn aan de Kust en werd den ambtenaren de eed afgenomen door daartoe aangewezen gemachtigden. Verbetering bracht de nieuwe orde van zaken niet, te minder, daar de berichten uit patria over den stand van zaken in Europa immer schaarscher werden en eindelijk nog slechts binnen kwamen door welwillende bemiddeling van den Engelschen Gouverneur te Cape Coast, die van zijne voorwetenschap (b.v. omtrent het vertrek van den Stadhouder) geen gebruik heeft willen maken. Eindelijk, in Augustus 1796, kwamen weer officieele berichten en orders uit Nederland af, in verband waarmede de Officieren en Ambtenaren den eed van trouw aan de nieuwe orde van zaken aflegden (9 Aug. 1796). Een door den Engelschen Gouverneur Dalzel geëntameerde correspondentie leidde ertoe, dat Nederlanders en Engelschen als te voren een vriendschappelijk „leven en laten leven" zouden in praktijk brengen terwijl zij de naturellen overal buiten zouden laten, omdat dezen er toch niets van zouden begrijpen. Van weerszijden zag men wel in, dat de aankomst van een Engelsch oorlogsschip de goede verstandhouding zou kunnen verstoren. Onderwijl had de kolonie, die haast geen secoursen of aanvullingen van behoeften ontving, zichzelf op de been te houden. Het is een wonder, dat zij daarin slaagde en het tot 1813 uithield.

Ook het bericht van den voorloopigen vrede voorafgaande aan dien van Amiens (1802) werd ontvangen door tusschenkomst van den Engelschen Gouverneur. Als ware het om hem te beloonen: hij kreeg in 1803 eenigen overzeeschen toevoer van vee uit het Nederlandsch gebied, waaraan hij groote behoefte had, daar Cape Coast Castle destijds zeer door negers werd benauwd. Na het tot stand komen van den vrede,

kreeg de kolonie weer eenige suppletie van personen en goederen uit patria; later kwam er nog wel eens iets over Amerika. De met de Engelschen gemaakte afspraak van „leven en laten leven" werd, na gedurende eenige jaren wat slapjes te zijn nageleefd, den 3den Januari 1805 hernieuwd. Die hernieuwing was noodig, omdat beide partijen meer last ondervonden van de naturellen dan van elkaar: de machtige binnenslands wonende Asjantijnen namelijk, waren de rondom Cape Coast wonende Fantijnen gaan beoorlogen en de Mijnsche (Elmineesche) negers, die gewoonlijk trouw waren aan de Nederlanders, hielden het op de Asjantijnen, gelijk ook Nederlanders en Asjantijnen gewoonlijk bevriend waren. Er dreigde dus onmin tusschen Fantijnen en Elmineezen, tusschen Asjantijnen en Engelschen, tusschen Nederlanders en Fantijnen.

De geboorte van het Koninkrijk Holland en de troonsbestijging van Lodewijk Napoleon (Juni 1806) werden aan de Kust eerst in Juli 1808 officieel bekend; het afleggen van den nieuwen eed geschiedde in October. De inlijving bij Frankrijk vernam men ter Kuste één jaar nadat zij een feit was geworden (Juli 1810 en 1811). De eed van trouw aan den Franschen Keizer werd den 6den Juli 1811 afgelegd; men besloot zoo weinig mogelijk openbaarheid aan den veranderden staat van zaken te geven, men behield zelfs de oude natievlag, in afwachting van instructies dienaangaande. Dezen zijn nimmer ontvangen, zoomin als eenige andere order van de keizerlijke regeering.

d. Opper-Guinee van 1814 tot 1872.

Officieel bericht van het herstel der onafhankelijkheid kwam den 10den Augustus 1814 aan; acht dagen later deden ambtenaren en garnizoen den eed aan den Souvereinen Vorst. De toestand ter Kuste was toen in alle opzichten bedroevend; teekenend is de bijzonderheid, dat ter hoofdplaatse geen schrijfpapier meer aanwezig was, zoodat de notulen van den Raad op kardoespapier of op vloei werden bijgehouden. Omtrent den staat der forten vindt men omstreeks dezen tijd aangeteekend:

Elmina met Koenraadsburg: bruikbaar; S. Antonio te Axem: bruikbaar; Hollandia te Pocquessou: een ruïne; Dorothea te Accoda: bouwvallig; Batenstein te Boutry: groote reparaties noodig; Witsen te Tacorary: meer een versterkt huis dan een versterking; Oranje te Sacconde: zeer bouwvallig; S. Sebastiaan te Chama: reparatie noodig; Vredenburg te Commany: een ruïne; Nassau te Mouree: zeer bouwvallig; Amsterdam te Cormantin zeer bouwvallig; Lijdzaamheid te Apam; zeer bouwvallig; Goede Hoop te Berkoe: zeer bouwvallig; Crêvecoeur te Accra: staat op invallen.

Het belangrijkst wat de restauratie bracht was ongetwijfeld het Kon. Besluit van 15 Juni 1814 waarbij het vervoeren van slaven overzee eens

en voor altijd werd verboden. Dit Besluit werd nader nog bevestigd bij het Traktaat van Londen, dd. 13 Augustus 1814.

Den 11den Mei 1816 nam Mr. H. W. Daendels als Gouverneur-Generaal het Bewind over uit handen van den Generaal Abraham de Veer, den man die de moeilijkste tijden te boven had weten te komen. De vooruitzichten waren donker, daar de slavenhandel, waarom alleen men nog prijs had gesteld op het behoud van de Kust, voorgoed was verboden. Het gewest dreigde een lastpost te zullen worden, tenzij men handel en cultures tot ontwikkeling wist te brengen. Mogen de plannen van Daendels te dien opzichte wellicht goed zijn geweest, gelukt is hem niets, al werd met 1 Jan. 1818 een bedrag van 100.000 Gld. per jaar voor de Kust uitgetrokken, gelden, die toch grootendeels voor de betaling van het personeel noodig waren. De Engelschen ondervonden soortgelijke moeilijkheden als de Nederlanders. De Engelschen dachten erover, de kolonie aan de particulieren te ontnemen, er een kroonkolonie van te maken, hetgeen Daendels deed voorstellen van die gezindheid partij te trekken en tot eene regeling te komen waarbij over en weer de rechten beOosten en beWesten Elmina zouden worden prijs gegeven, zóó dat de Nederlanders de westelijke, de Engelschen de oostelijke kust zouden bezitten. Van 1821—1826 zijn de Engelsche bezittingen werkelijk kroonkolonies geweest; in laatstgenoemd jaar dachten de Engelschen zelfs al ernstig aan het verlaten der Kust, maar zij werd afgestaan aan eene Commissie van kooplieden die een jaarlijsche bijdrage uit de schatkist genoten. Daarnà, in 1844, kwam de kust opnieuw aan de Kroon en het duurde tot 1867 eer de door Daendels voorgestelde scheiding van gezag tot stand kwam. Ook de Denen gingen achteruit; zij hadden al hunne vestigingen, op Christiansburg te Accra na, opgegeven en zouden in 1849 alle hunne rechten aan de Engelschen overdragen.

Daendels overleed aan eene beroerte den 2den Mei 1818. Als reactie wellicht op zijn onvruchtbaar bewind, werd de rijksbijdrage (1819) terug gebracht op 41.000 Gld. per jaar, zullende van de forten nog slechts bewapend blijven: Elmina, S. Antonio en Crêvecoeur terwijl de andere versterkingen slechts werden aangehouden om er, ter verzekering van de gemeenschap, dagelijks de vlag te hijschen. De vijandelijkheden door de Asjantijnen ondernomen tegen de Fantijnen en dus tegen de Engelschen, brachten ook het Nederlandsch gezag in moeilijkheden, wordende soms onze forten bedreigd door stammen die op de Fantijnen steunden. In October 1828 is Elmina gedeeltelijk van de buitenwereld afgesloten geweest door negers van Cape Coast. Die aanvallen werden afgeslagen. Geregelde bezoeken van oorlogsschepen aan de Kust maakten ook nog wel eens indruk op de bevolkingen. In 1831 sloten de Asjantijnen eenen vrede.

In dat jaar nam de Nederlandsche regeering zich voor, een negerkorps van 1800 man aan te werven, hetwelk in Nederlandsch-Indië dienst zou doen. Daar de negers niet gewoon waren te emigreeren, duurde het lang eer die zaak haar beslag kreeg. Zij gelukte eerst recht nà 1837, toen de Commissaris des Konings, Generaal-Majoor J. Verveer, een contract sloot met den Koning van Asjanti. In later jaren nam men als soldaten slechts aan, „vrije negers", gewoonlijk lijfeigenen of pandelingen die zich bij hunnen meester wilden loskoopen door middel van het handgeld. Allengs verminderde ook die toeloop, zoodat in de jaren 1867—1872 nog slechts drie detachementen, sterk 219 man, van dit in Indië ten zeerste op prijs gesteld personeel zijn aangekomen [1]).

De geschiedenis van de Goudkust tusschen de jaren 1837 en 1867 is er eigenlijk slechts eene van roerigheid in Asjanti, waarvan de Engelschen de rechtstreeksche, de Nederlanders de indirecte lasten hadden te dragen. Als gevolg daarvan werden dan grootere of kleinere militaire expedities noodig en brachten oorlogsschepen bezoeken aan de kust, teneinde hunne batterijen imponeerend te kunnen laten daveren. Tot de voornaamste expedities kan men rekenen:

1835 Engelsche expeditie met Nederlandschen bijstand naar Apollonia;

1837 Expeditie naar Ahanta onder den Commandeur Tonneboeier (die bij een overval sneuvelt);

1838 Expeditie naar Ahanta onder den Generaal-Majoor Verveer. Koning Bonsoe van Ahanta gevangen genomen en geëxecuteerd;

(1843 Schoenerbrik Lancier beschiet Bell-Town aan de Kalabar-rivier).

Ook de Engelschen hadden soortgelijke expedities op het getouw te zetten (1848 Apollonia), maar door de voortdurende aanwezigheid hunner oorlogsschepen, wier aantal zij immer binnen korten termijn konden opvoeren, wies hun aanzien ter Kuste, zoodat negerstammen die eigenlijk onder Nederlandsch gebied ressorteerden zich meer en meer Engelsch begonnen te gevoelen, zooals in 1846 bleek te Cormantin. Nieuwe moeilijkheden ontstonden, toen de Engelschen (omstr. 1855) in hun gebied belastingen gingen heffen, terwijl de Nederlanders zich tot een ankergeld van de schepen bepaalden. Slechts een Nederlandsch handelshuis, H. van Rijckevorsel te Rotterdam, had nog eene factorij ter Kuste.

Verschillende soms aangeknoopte, dan weer afgebroken en herstelde besprekingen met Engeland leidden eindelijk tot een verdrag, geteekend te Londen den 5den Maart 1867 (Wet van 3 Juli 1867, Staatsblad N° 61) waarvan de hoofdzaak was:

---

[1]) Verg. Encycl. van Nederl. Oost-Indië, 2de uitgave, i. v. Afrikanen. Over de mislukte werving van soldaten in de Republiek Liberia (1890) zie mede aldaar en ook Kielstra in Indische Gids 1892, I, p. 505; voorts Algemeen Handelsblad van 2, 3, 4 Febr. 1892.

I. Engeland doet aan Nederland afstand van alle forten, bezittingen en rechten aan de Goudkust, beWesten de monding der Zoete Rivier (die van Elmina);

II. Nederland doet desgelijks ten aanzien van Engeland beOosten de monding dier rivier;

III. De grenslijn zal uit het midden van de monding der Zoete Rivier worden getrokken naar het ware Noorden, tot aan de grenzen van Asjanti, maar met zoodanige afwijkingen tot op 3 Engelsche mijlen van de Kust, als noodig is om binnen Britsch of Nederlandsch grondgebied te houden: die dorpen welke tot dusver van Cape Coast of van Elmina afhingen;

IV. Een zelfde tarief van invoerrechten zal worden vastgesteld voor beide deelen der kust.

Teneinde bij de overgave zoo noodig met klem te kunnen optreden, werd dezerzijds het Schroefstoomschip Metalen Kruis naar de Kust gezonden, alwaar het den 26 Dec. 1867 arriveerde. De forten aan de „Beneden-Kust"; 1. Accra, 2. Berkoe, 3. Apam, 4. Cormantin, 5. Mouree werden allereerst overgegeven door de Nederlanders (begin 1868); later volgden de Engelsche forten aan de „Boven-Kust": 1. Behien (aan Apollonia, waar geen bezetting meer lag en dat den naam kreeg van Willem III); 2. Dixcove, dat gedoopt werd Metalen Kruis en 3. Engelsch Sacconde. Opmerking verdient, dat er nog geen grensscheiding was vastgesteld tusschen Apollonia en de Fransche Côte d'Ivoire, die zoowat eindigde bij de Assini-rivier. De nog te verrichten overgave van Engelsch Commany stiet bij de bevolking op verzet, zoo dat de landingsdivisie van de Metalen Kruis eraan te pas moest komen. Fantijnen kwamen den weerstrevenden Commendeezen ter hulp; zij drongen met hunne scharen zelfs door tot Elmina dat zij met een 30 à 40.000 man van het binnenland en van Cape Coast afsneden. Het detachement dat te Commendah was gelegerd werd tengevolge van dit alles ingetrokken. Een algemeene aanval op de positie van Elmina werd (10 April 1868) afgeslagen. Den 25sten Mei ankerde het Schroefstoomschip Amstel voor Elmina, ter vervanging van de Metalen Kruis, die de kust reeds had moeten verlaten; den 26sten had weer een algemeene aanval van de Fantijnen plaats, welke opnieuw werd afgeslagen. Zij trokken zich toen terug maar bleven de boschpaden bezet houden. Ook in Apollonia ontstonden moeilijkheden. Het omslaan van een sloep van Z. M. Amstel in de branding voor de Abrombie-rivier, waarbij 5 man in handen van de Fantijnen geraakten, die hen ten slotte aan de Engelschen uitleverden, maakte den toestand nog ingewikkelder. Het Schroefstoomschip Admiraal Koopman, den 17den Sept. 1869 overgekomen, zou eenig licht in den baaierd ontsteken. Een landingsdivisie van

96 Europeanen en 95 geweerdragende negers onder bevel van den Luitenant ter Zee der 1ste Klasse P. ten Bosch, den 10 November ontscheept, bezette Commendah. Later werd dieper het binnenland ingerukt en een dorp, Kwassie Krom, in de asch gelegd (11 Jan 1870). Als gevolg hiervan klaarde de politieke hemel aan de Goudkust op.

Het vast stellen van de vroeger vermelde grenslijn bij de Zoete Rivier was opgedragen aan den Luitenant ter Zee C. A. Jeekel en den Engelschman Skues. Een groote kaart van de opneming verscheen in het tijdschrift Ocean Highways van 1873, p. 284 bij een artikel van E. G. Ravenstein „Elmina and the Dutch Goldcoast". Reeds vroeger was een kleinere overzichtskaart gepubliceerd [1]).

Het fort Willem III werd in April 1870 geabandonneerd; men hield toen als bezette punten slechts over: S. Sebastiaan te Chama, Oranje te Sacconde, Batenstein te Boutry, Metalen Kruis te Dixcove en S. Antonio te Axem.

e. Afstand en Overdracht, 1872.

De ruiling van grondgebied had niet beantwoord aan de verwachtingen; de handelsrelaties beteekenden ook weinig meer: de firma van Rijckevorsel had zich teruggetrokken, terwijl de Rotterdamsche firma Muller meer voordeel zag in hare betrekkingen met Moçambique en Liberia, zoodat slechts één harer schepen eenmaal per jaar de Kust aanliep. De Nederlandsche regeering overwoog, dat het in ieders belang zou zijn zoo de kust onder het gezag kwam van Engeland alleen; zij mag daarbij de nevengedachte hebben gekoesterd dat een overgave aan Engeland kon worden uitgespeeld om de vrije hand in Noord-Sumatra te verkrijgen. Geruchten reeds vroeg aan de Kust loopende omtrent een voorgenomen afstand, veroorzaakten onrust, inzonderheid onder de Elmineezen, deels als gevolg van hunne trouw, deels omdat zij vreesden door Engeland niet voldoende tegen de Fantijnen te zullen worden beschermd. Een gezantschap uit de bevolking is zelfs naar Nederland geweest om hare belangen te bepleiten bij den Koning, die het in audientie heeft ontvangen.

Den 25 Februari 1871 is een traktaat strekkende tot den afstand gesloten. Geratificeerd den 17 Februari 1872 is het afgekondigd als Wet van 20 Januari 1872 (Staatsblad No. 6). Het Nederlandsch publiek had zich tamelijk onbetuigd gelaten; de beraadslagingen in de Eerste Kamer waren niettemin breed opgezet geweest, zij drongen ook dieper tot de kern door dan in de Tweede Kamer. Gewaakt werd, dat de overdracht volkomen was, zóó dat er niet zou kunnen worden gesproken van een „verkoop". Slechts werd een maximum bedrag overeengekomen, waarvoor Engeland, na taxatie, zou overnemen de forten, gebouwen en getimmer-

[1]) Zie: C. A. Jeekel, Onze bezittingen op de Kust van Guinea. (Overdr. Onze Tijd) Amsterdam, 1869.

ten welke aan de Nederlandsche regeering behoorden, benevens den voorraad geschut, wapenen, munitiën, huisraad en roerende goederen, met uitzondering van wat de Nederlandsche regeering n i e t voor overdracht geschikt zou verklaren. Op een daartoe bekwaam geoordeeld oogenblik, toen de houding van de bevolking welwillend was, werd besloten de overdracht te doen plaats hebben. In den morgen van den 6den April 1872 werd, op het Kasteel S. Jorge, gelijktijdig met en naast de Nederlandsche vlag eene Engelsche geheschen. Toen gaf de waarnemend Nederlandsch Gouverneur Ferguson de kolonie over aan den Gouverneur-Generaal der Engelsche Bezittingen ter Westkust van Afrika, Sir J. Pope Henessy. Bij het ondergaan der zon werden beide vlaggen neergehaald, de driekleur voor altijd, het kruis van St. George om met het begin van den volgenden dag de alleenheerschappij over het landschap te voeren. Op 8, 9 en 10 April hadden soortgelijke plechtigheden plaats te Axem, Dixcove en te Sacconde, waarmede onder het wisselen van eereschoten een symbool van de Goudkust afscheid nam, dat er sedert 1612 onafgebroken had uitgewapperd.

Nederland kon zich nu ongestoord opmaken tot den Atjeh-Oorlog; Engeland kreeg den oorlog tegen de Asjantijnen in het vooruitzicht, die, zij het in minder acute phasen, ook tot omstreeks het jaar 1900 zou komen te duren [2]). De Engelsche kolonie Goldcoast, sedert 1918 nog uitgebreid met een groot gedeelte van het mandaatgebied Togo, is thans het rijkste cacao-land van de wereld en volmaakt „self- supporting" geworden.

Het is denkbaar, dat aan de kust hier of daar nog wel een in puin gevallen fort, een verweerde grafzerk of een eerbiedwaardig oud kanon is te vinden, herinnerende aan het Nederlandsche tijdvak. Graaf Johan Maurits heeft gezorgd, dat althans één monument van de allerbeste soort is geplaatst, waarvan mag worden verwacht dat het de eeuwen zal tarten. Het is een gedenksteen, ingelaten in den buitenmuur van het onverwoestelijk kasteel S. Jorge da Mina, dicht bij deszelfs hoofdingang. Die steen heeft tot opschrift:

Illustrissimo ac Generosissimo
I. Mauritio Nassoviae Comite
Brasiliam gubernante Koinio
tribuno imperante occupata
fuit vi haec fortissima arx qua
triduo anno MDCXXXVII die
xxviiii Agusti

---

[1]) Van Nederl. zijde zijn merkwaardig de Handelingen der S. G. (vooral der Eerste Kamer); van Engelsche zijde de Bluebooks C. 670 (1872) en 266, 266I (1873).

[2]) Volledigheidshalve dient nog aangeteekend, dat Nederland nog éénmaal actief in Afrika is opgetreden (1885), toen de landingsdivisie van Z. M. Atjeh eenige dorpen aan de Congo-kusten in de asch legde. Zie: Jaarboekje Kon. Ned. Zeemacht 1884—1885.

LIJST VAN AANGEHAALDE WERKEN

a. Guinee

N. van Wassenaer. Historisch verhael aller gedenckwaerdiger geschiedenissen.

Joh. de Laet. Jaerlijck Verhael van de verrichtinghen der geoctr. West-Indische Compagnie, Leiden, 1644.

Copye van een brief van den Koningh van Portugal &c. (Thysiana, N°. 2531). 1649.

Dr. O. Dapper. Naukeurige Beschrijvinge der Afrikaensche gewesten &c. Amsterdam, 1668.

De Santarem. Recherches sur la découverte des Pays situés sur la côte occidentale d'Afrique. Paris, 1842.

Jhr. Mr. J. C. De Jonge. Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen. 3de Druk, 2de Dl. Haarlem, 1859.

R. H. Major. The life of Prince Henry of Portugal surnamed the Navigator. London, 1868.

C. A. Jeekel. Onze bezittingen op de Kust van Guinea (Overdruk „Onze Tijd"). Amsterdam, 1869.

Jhr. Mr. J. K. J. De Jonge. De oorsprong van Neerland's bezittingen op de Kust van Guinea. 's Gravenhage, 1871.

Bluebooks (266; 266-I). London, 1873. (Stukken betreffende afstand en overdracht der Kust).

Victor Granlund. En Svensk koloni i Afrika eller Svenska Kompaniets historia, Stockholm, 1879. Overdruk uit Historiskt Bibliothek. (Ex. ter Kon. Bibl., 's Hage).

Brandenburg-Preussen auf der Westküste von Afrika 1681—1721. Herausgegeb. vom groszen Generalstabe, Heft 6. Berlin, 1885.

Jaarboekje der Kon. Ned. Zeemacht 1885—1886.

R. Schück. Brandenburg-Preussen's kolonial Politik unter den Groszen Kurfürsten &c. (1647—1721). Leipzig, 1889, 2 vols.

Mr. N. De Roever. Twee concurrenten van de W. I. C. Tijdschrift Oud-Holland, VII, 1889.

Alguns documentos do Archivo nacional da Torre do Tombo. Lisboa, 1892.

Pacheco Pereira, Duarte. Esmeraldo de situ orbis. Lisboa, 1892. (Naar een H. S. uit de jaren 1505 ad 1510).

Prof. P. J. Veth. De Nederlanders in Afrika. Tijdschrift v/h Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, 2de Serie, X (1), 1893.

J. G. Doorman. Die Niederländisch-West-Indische Compagnie an der Goldküste. Batavia, 1898. (Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, Dl. XL, 1898).

Jhr. J. E. Elias. Contract van een Zweedsch factoriecomptoir te Amsterdam in 1669. Bijdragen en Mededeelingen Historisch Genootschap te Utrecht, Dl. XXIV, 1903.

Dr. G. W. Kernkamp. Skandinavische Archivalia. 's Gravenhage, 1903.

O. Fr. Von der Gröben. Gvineische Reise-Beschreibung &c. Marienwerder, 1694. (Facsimile Neudruck, Leipzig, 1907).

P. D(e) M(arees). Beschryvinge ende Historische verhael, vant Gout Koninckrijck van Gunea. Amsterdam, Corn. Claesz, 1602. Opnieuw uitgegeven als Dl. V der Linschoten-uitgaven (1912); met voorbericht en aanteekeningen. Naar deze uitgave wordt in den hier voorafgaanden tekst immer verwezen.

R. Avelot. Une exploration oubliée. Voyage de Jan de Herder au Kwango (1642). La Géographie; Bull. de la Soc. de Géogr., Paris, XXVI. N°. 5, 15 Nov. 1912.

Dierick Ruijters. Toortse der Zee-Vaert. Vlissingen 1623. Opnieuw uitgegeven in Dl. VI der Linschoten-uitgaven (1913) met voorbericht en aanteekeningen. Naar deze uitgave wordt in den hier voorafgaanden tekst immer verwezen.

Samuel Brun. Schiffarten &c. Basel, 1624. Opnieuw uitgegeven in Dl. VI der Linschoten-uitgaven (1913); met voorbericht en aanteekeningen. Naar deze uitgave wordt in den hier voorafgaanden tekst immer verwezen.

Dr. J. De Hullu. De Oost-Indische Compagnie en St. Helena in de 17de eeuw. Indische Gids, Juli-aflevering 1913.

Fr. Bolling. Oost-Indiske Reise-bog. Kopenhagen, 1678. Uit het Deensch vertaald door Mej. Joh. Visscher. Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl.-Indië, Dl. 68, 1913. Naar deze uitgave wordt in den hier voorafgaanden tekst verwezen.

(Willem Lodewijksz). D'Eerste Boeck. Historie van Indien &c. Amsterdam, Corn. Claesz., 1598. Opnieuw uitgegeven als Dl. VII der Linschoten-uitgaven (1915). Naar deze uitgave wordt in den hier voorafgaanden tekst verwezen.

Dr. H. E. van Gelder. Zestiende-eeuwsche vrachtvaarten. Tijdschrift Oud-Holland, XXIV, 1916.

Luis Felis Crus. „O manifesto das Ostillidades de —". Nova ediçao, conforme à de 1651. Publicada por Edgar Prestage. Academia das Sciencias de Lisboa, Boletim da Classe de Letras, vol. XIII, 1919. Verg. hiervoren Copye van een brief &c.

Lijst van de voornaamste aardrijkskundige namen in den Ned.-Ind. Archipel, 2de uitgave, 1923, met Aanvulling vastgesteld bij Gouv. Besl. van 5 Aug. 1925, N°. 6.

H. Herman. Onze bezittingen op de kust van Guinea en de krijgsverrichtingen aldaar, 1598—1872. 2 Dln., Fol. (in machineschrift). Krijgsgeschiedkundig Achief, 1925, '26.

P. J. Blok. Michiel Adriaanszoon de Ruyter. 's Gravenhage, 1928.

M. Hemmersam. West-Indianische Raiszbeschreibung. Nürnberg, 1663. Neu herausgegeben von Mart. Nyhoff, 1930. No. 3 der Reisebeschreibungen von Deutschen Beamten und Kriegsleuten im Dienst der Niederl. West- und Ost-Indischen Kompagnien. Naar deze uitgave wordt in den hier voorafgaanden tekst verwezen.

Jhr. Johan E. Elias. De tweede Engelsche oorlog als het keerpunt in onze betrekkingen met Engeland. Verhand. d. Kon. Akad. v. Wetenschappen te Amsterdam, Afdg. Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel XXIX, No. 5, 1930.

Zie verder: P. J. Veth en C. M. Kan. Bibliographie van Nederlandsche boeken, brochures, kaarten enz. over Afrika. Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, Eerste Serie, I, 1876, p. 300 vlg., 358 vlg., II, 1877, 255, vlg. (Suppl.).

b. Brazilië

Joh. de Laet. Jaerlijck Verhael. Zie sub *a*.

Barlaeus, Caspar. Rerum per octennium in Brasilia et alibi nuper gestarum, sub praefectura illustrissimi comitis J. Mauritii Nassoviae &c. Historia. Amsterdam, 1647.

(Vertaald onder den titel: Nederlandsch Brazilië onder het bewind van Johan Maurits Grave van Nassau, 's Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1923.)

Dagboek in Brazilië gehouden Juni 1645—April 1647. Zie pamfl. Knuttel N°. 5545.

Francisco Manuel. Epanaphoras de varia Historia Portugueza ao excellentissimo Senhor Dom João da Sylva. Lisboa, 1676. (p. 571 vlg.: Restauração de Pernambuco, 1654). Een eerste druk is van 1660.

J. Nieuhof. Gedenkweerdige Brasiliaense Zee- en Lant-Reize. Amsterdam, 1682.

Ign. da Costa Quintella. Annaes da Marinha Portugueza. Tomo II, Lisboa, 1840.

P. M. Netscher. Les Hollandais au Brésil. La Haye, 1853.

G. M. Asher. A bibliographical and historical essay on the Dutch books and pamphlets relating to New-Netherland and to the Dutch West-India Company and to its possessions in Brazil, Angola, etc. Amsterdam, 1854—'67.

Is. Sweers. Notitie journaelsser wijse .... van 't geene mijn, Isaacq Sweers .... is voorgevallen bij 't overgaen van de Cape St. Augustijn in Brazil 1645 &c. &c. Marineblad, jaarg. 1910—1911.

J. W. IJzerman. Journael van de reis naar Zuid-Amerika (1598—1601) door Hendrik Ottsen, 's Gravenhage, 1918. Dl. XVI der Linschoten-uitgaven.

H. Wätjen. Das holländische Kolonialreich in Brasilien. Haag-Gotha, 1921.

Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht. Verschillende uitgaven

van archivalia betreffende Brazilië, meer bepaaldelijk in: Kronijk XI (1855), XXV (1869) en in Bijdragen en Mededeelingen II (1879), III (1880), X (1887), XXI (1900), XXIX (1908), XLVI (1925). Deze laatste aflevering der B. & M. bevat het journaal van Hendrik Haecxs.

E. Prestage. The diplomatic relations of Portugal with France, England and Holland from 1640 to 1668. Watford, 1925.

Dr. F. C. Wieder. Monumenta cartographica. Vol. II en III, 's Gravenhage, 1926, '28.

Mej. E. W. A. Timmer. Twee pamfletten over de herovering van Bahia in 1625. In Historische Opstellen opgedragen aan Prof. Dr. H. Brugmans, Amsterdam, 1929.

Johann Gregor Aldenburgk. Reise nach Brasilien 1623—1626. Koburg 1627. Neu herausgegeben von Martinus Nijhoff, Haag. 1930. N°. 1 der Reisebeschreibungen von deutschen Beamten und Kriegsleuten im Dienst der Niederländischen West- und Ost-Indischen Kompagnien.

Ambrosius Richshoffer. Reise nach Brasilien 1629—1632. Strassburg 1677. Neu herausgegeben von Martinus Nijhoff, Haag. 1930. N°. 2 der Reisebeschreibungen von deutschen Beamten und Kriegsleuten im Dienst der Niederländischen West- und Ost-Indischen Kompagnien.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

COMMISSIE VOOR DEN
GESCHIEDKUNDIGEN ATLAS

IR. J. C. RAMAER (*Voorzitter*), Den Haag.
DR. W. A. F. BANNIER, Utrecht.
DR. A. A. BEEKMAN, Den Haag.
DR. H. BLINK, Den Haag.
DR. H. BRUGMANS, Amsterdam.
DR. I. H. GOSSES, Groningen.
F. A. HOEFER, Hattem.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

DE ARCHIPEL EN HET MALEISCHE SCHIEREILAND IN 1684

DOOR

DR. F. W. STAPEL

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1931

INHOUD

		Blz.
Inleiding		3
I.	Ambon en de Molukken (Ternate)	5
II.	Atjeh en de Westkust van Sumatra	14
III.	Het Gouvernement Banda	24
IV.	Borneo	28
	A. Bandjarmasin	28
	B. Soekadana, Sambas en Landak	30
	C. Kotta-Waringin	32
	D. Broenei	32
V.	Celebes	34
	A. Zuid-Celebes met Boeton en de Saleier-eilanden	34
	B. Noord- en Oost-Celebes met de Sangir-eilanden	39
VI.	Java	47
	A. Bantam	47
	B. Mataram	49
VII.	Kleine Soenda-eilanden	53
	A. Solor en Timor	53
	B. Soembawa	57
	C. Bali	61
VIII.	Malakka en het Maleische Schiereiland	64
IX.	Sumatra's Oostkust	66
	A. Palembang	66
	B. Djambi	67
	C. Indragiri	68
	D. Banka en Billiton	70

DE ARCHIPEL EN HET MALEISCHE SCHIEREILAND IN 1684

INLEIDING

De bij dezen tekst behoorende bladen — De Koloniën, blad 11 en 12 — geven een beeld van den invloed der Oostindische Compagnie in den Archipel op het einde van 1684. In velerlei opzichten was dit jaartal aangewezen voor een volgend rustpunt in de historische cartografie der Nederlanders in den Archipel. Allereerst moge worden opgemerkt, dat met den dood van Cornelis Speelman in dit jaar een periode wordt afgesloten, waarin een drietal krachtige Gouverneurs-Generaal — Maetsuycker, Van Goens, Speelman — het gezag en den invloed der Compagnie op buitengewone wijze hadden uitgebreid en bevestigd. In algemeenen zin kan men zelfs spreken van een keerpunt in het beleid der Indische regeering na 1684. Doch ook voor de gewestelijke en plaatselijke geschiedenis van den Archipel is dit een uiterst belangrijk jaartal. Door den vrede met Bantam in dit jaar krijgt de Compagnie het monopolie in dit machtige rijk, en moeten Engelschen, Franschen, Portugeezen en Denen het verlaten. De naweeën van den zwaren strijd in Mataram zijn in 1684 eveneens overwonnen, en de Compagnie kan in Oost-Java de vruchten gaan plukken der verdragen, gedurende den opstand van Taroeno Djojo met een tweetal Soenans gesloten. In de jaren 1680 tot 1684 gaat zij met verschillende vorsten op de Westkust van Sumatra overeenkomsten aan, gedeeltelijk ter bevestiging van reeds vroeger gesloten tractaten, waardoor de Compagnie ook daar groote handelsvoordeelen en zelfs souvereine rechten krijgt. Anderzijds zou de uitwijzing der Engelschen uit Bantam voor dezen de directe aanleiding worden tot hun in 1685 aangevangen vestiging op diezelfde Westkust, waar zij tot 1824 zouden blijven.

Ook voor het Oosten van den Archipel is 1684 een belangrijk jaartal. Door de verklaringen, welke Sultan-Amsterdam in 1683 moest onderteekenen, en die in 1684 door de gezamenlijke Ternataansche rijksgrooten werden bekrachtigd, verdwijnt het eens zoo machtige Ternate als zelfstandig rijk, en wordt het een vazalstaat van de Compagnie, die daardoor ook de opperhoogheidsrechten verkrijgt over belangrijke deelen van Oost- en Noord-Celebes en de daaromheen liggende eilanden.

De critische lezer zal mogelijk in den tekst iets onevenwichtigs meenen te ontdekken, en opmerken, dat b.v. aan de beschrijving der Sangir-

eilanden en de onder Banda sorteerende Zuidwester- en Zuidoostereilanden, of aan de weinig belangrijke relaties met de Kleine Soendaeilanden meer woorden zijn gewijd, dan aan de beteekenisvolle wijzigingen in den status der Compagnie op Java. Inderdaad is dit het geval, en zelfs is het opzet van den schrijver. De geschiedenis der Compagnie op Java toch is sedert De Jonge's onvolprezen werk gemeengoed; die van verschillende andere hier behandelde streken of eilanden-groepen is her en der verspreid, en voor belangstellenden niet zoo toegankelijk. Het leek daarom gewenscht, op die punten de documentatie der kaart iets uitvoeriger te geven. Voor een meer gedetailleerde bestudeering der geschiedenis dier minder bekende gebieden kan dan mogelijk de tekst als leiddraad dienen.

Bij de documentatie is zooveel mogelijk verwezen naar gedrukte en daardoor algemeen toegankelijke bronnen. Zij worden bij elk onderdeel genoemd, en een opsomming kan hier gevoeglijk achterwege blijven. Slechts moge worden opgemerkt, dat de twee voornaamste gedrukte bronnen, het onlangs verschenen tweede deel van Prof. HEERES' waardevolle *Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum*, en de *Daghregisters van Batavia* niet tot 1684 loopen. Het eerste werk geeft de contracten tot 1675; de Daghregisters gaan, behoudens een aantal hiaten, tot 30 Juni 1682. De daarin niet voorkomende contracten zijn geëxcerpeerd uit de op het Rijks Archief aanwezige contractboeken. Maar ook hierin komen enkele hiaten voor, en een enkele maal moest dan verwezen worden naar het Generaal Register of de Verbalen-Nederburgh. Het eerste, voluit geheeten *Generaal Register der Indische tractaten*, is een manuscript, afkomstig van den Gouverneur-Generaal Alting; het tweede, *Verbalen op de contracten*, uit de nalatenschap van den Commissaris-Generaal Nederburgh. Beide geven titels en data der contracten met een korte omschrijving van den inhoud. Het merkwaardige en belangrijke dezer beide registers is, dat er contracten in besproken worden, die in de officiëele contractboeken niet voorkomen. Blijkbaar zijn niet alle contracten daarin opgenomen, hetzij dat dit onopzettelijk is verzuimd, hetzij dat men ze te Batavia niet belangrijk genoeg achtte. De samenstellers der bovengenoemde registers hebben, naar ik vermoed, opgaven ontvangen uit de archieven der verschillende kantoren.

F. W. S.

I. AMBON EN DE MOLUKKEN (TERNATE)

In afwijking van hetgeen geschied is bij de samenstelling van den tekst der bladen 2 en 3, behandelen wij thans Ambon en de Molukken gelijktijdig in één hoofdstuk, en wel omdat de geschiedenis dier beide gewesten in de nu volgende jaren voortdurend in elkaar grijpt en niet te scheiden is. Tot het ambtsgebied van den Nederlandschen gouverneur van Ambon behoorden ook Ceram, Boeroe, Manipa en de talrijke daar om- en tusschenliggende eilandjes, welke anderzijds van oudsher onder de souvereiniteit van den sultan van Ternate hadden gestaan, en door kimelaha's of salahoekoems — stadhouders — namens dezen vorst bestuurd werden. Ook nu verzetten deze stadhouders zich soms openlijk, soms in 't geheim, tegen hun vorst èn tegen de Compagnie, en zoowel Ambon als Ternate vormden dan één oorlogsterrein. De door de regeering derwaarts gezonden krijgsoversten en superintendenten werden dan ook als zoodanig aangewezen, niet voor Ambon of Ternate, maar voor de „Oostersche kwartieren". Wij zullen thans de gebeurtenissen in deze kwartieren, voor zoover die verandering in den status van plaatsen of eilanden brachten, op den voet volgen.

De bewoners der Goram-eilanden, die voorheen tot Banda gerekend werden — zie tekst blad 2 en 3, blz. 20 — stelden zich bij contract van 30 November 1650 onder de meest absolute souvereiniteit van de Compagnie. Zij ressorteeren van nu af onder Ambon.

HEERES, *Corpus* II, blz. 5—7.

Tegen het bewind van sultan Mandarsjah — tekst blad 2 en 3, blz. 30 — rees in Ternate veel verzet, en een tweetal pretendenten, Manila en Kalamata, grepen naar de wapenen, en richtten zich zoowel tegen den sultan als tegen de Compagnie. Die van Makjan en Motir sloten zich bij hen aan, en de Raad van Indië, doordrongen van den ernst der zaken, zond zijn medelid Arnold de Vlaming van Oudshoorn, die in deze streken goed bekend was, met een vloot derwaarts, om, als het kon in der minne, en anders met geweld, deze beide eilanden weer tot onderwerping te brengen. Hij slaagde daarin en 2 April 1651 verklaarden de hoofden van Makjan en Motir, dat zij Mandarsjah „by ons voorhee-

nen verworpen", weer als koning erkenden „onder d'aliantie van de Nederlandtsche g'octroyeerde Compagnie".

HEERES, *Corpus* II, blz. 10 en 11.

Intusschen was deze strijd ook overgeslagen naar Zuid-Ceram, waar zich de kimelaha-Loehoe, Madjira genaamd, tot leider der rebellen had opgeworpen. De gouverneur van Ambon, Jasper van den Bogaerde, wist bij Mandarsjah te bewerken, dat deze Madjira als zijn stadhouder ontsloeg, en dat hij 20 April 1651 De Vlaming van Oudshoorn aanstelde tot Commissaris van hem, Mandarsjah, met volmacht om Madjira allerwegen te vervolgen, en verder zoodanig te handelen, „als Zijn Ed. wyzen raadt ende gelieven gedragen zal". De Vlaming begon met de bewoners van Ambon opnieuw den eed van trouw en gehoorzaamheid te laten doen, verbood de vaart van alle vreemdelingen in de Ambonsche wateren — 5 Mei 1651 — en noodzaakte vervolgens Madjira, Ceram te ontvluchten. Toen de superintendent tegen het eind van 1651 een verlofreisje naar Batavia ondernam, wist hij Mandarsjah over te halen, hem derwaarts te vergezellen. Op Batavia vroeg de sultan aan de Hooge Regeering blijvenden steun tegen Madjira en de andere opstandigen, „een wispeltuurich ende trouloos volck sijnde", en de besprekingen hierover leidden tot een contract, door Mandarsjah 31 Januari 1652 onderteekend, waarbij deze o.m. verklaarde, dat hij op Zuid-Ceram geen stadhouder meer zou aanstellen, „maer die plaetse in Zyne Majesteyts name door den Nederlandschen gouverneur becleeden laten". De Compagnie kreeg verder het recht tot het aanleggen van „vastigheden", waar zij dit noodig mocht achten, en tevens tot het extirpeeren van alle nagelboomen in de Molukken, zoodat de kruidnagelteelt tot Ambon zou blijven beperkt, en daardoor onder een meer afdoende controle van de Compagnie kwam te staan. Als vergoeding voor de rechten, die hij tot dusver had getrokken uit de nagelteelt in zijn gebied, kreeg Mandarsjah van de Compagnie een jaarlijksche premie van 12 000 realen, met nog 2000 realen voor de getrouwe landsgrooten.

HEERES, *Corpus* II, blz. 11—19 en 37—42; STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 37 en 119.

Tijdens de afwezigheid van De Vlaming en Mandarsjah hadden de opstandelingen hun slag geslagen, en onmiddellijk na terugkeer van den superintendent begon de strijd met groote hevigheid opnieuw. Allereerst tastte de Vlaming de vesting Loki aan, op de Oostkust van Hoeamoeal, waar Madjira zich duchtig versterkt had; 30 Juni 1652 nam hij haar in, doch Madjira wist te ontkomen. De Vlaming trok hem na en bezette Hoelong, aan de Oostkust van hetzelfde schiereiland, terwijl een zijner luitenants Noela, nabij Erang, innam. Madjira nam de vlucht naar Makassar. Vervolgens wendde De Vlaming zich naar de

S o e l a-e i l a n d e n, welke zich eveneens bij den opstand hadden aangesloten. Ze werden in October en November van ditzelfde jaar 1652 onderworpen, en de regenten van S o e l a-B e s i legden den eed van trouw aan den sultan van Ternate en de Compagnie af. Hierna was het sterke G i l o l o op Halmaheira aan de beurt; daar hadden zich de tegensultans Kalamata en Manila verschanst. Ook zij moesten zich ten slotte overgeven, en teekenden 28 Maart 1653 een verdrag van onderwerping, waarbij zij o.m. beloofden op Ternate of Halmaheira nooit eenige noten- of nagelboomen te zullen aanplanten. Merkwaardig is de verklaring, dat zij den sultan van Ternate steeds zullen moeten gehoorzamen, „except eenelijck maer in zodanige saecken, welcke tegens ende in prejuditie van de E. Compagnie souden mogen strecken". Deze laatste begint zich dus boven den sultan te stellen, met wien zij tot dusver in deze streken een zuivere con-souvereiniteit had uitgeoefend.

Valentijn, II, *Ambonsche Zaaken*, blz. 179—182; *Generaal Register*-Molukken, 1652 —; *Daghregister van Batavia, 1653*, blz. 68—69; Heeres, *Corpus II*, blz. 62—65.

In aansluiting bij de „nagelpolitiek" van de Compagnie was het verdrag, dat 7 November 1653 door sultan Ali van B a t j a n werd geteekend, en waarbij hij toestemming verleende, om alle nagelboomen in zijn gebied te „destrueeren" tegen een jaarlijksche vergoeding van 100 realen.

Heeres, *Corpus* II, blz. 69—70.

Geleidelijk raakte het nu met den invloed van Madjira gedaan. De hoofden van verschillende dorpen op Noord-Midden-Ceram, onder leiding van die van H a t o e w e en P t o l e m a t t a(?), welke het steeds met Madjira gehouden hadden, verschenen 6 December 1653 aan het kasteel te Ambon, en boden hun onderwerping aan.

Heeres, *Corpus* II, blz. 71—73; Valentijn, *Ambonsche Zaaken*, blz. 191.

Madjira concentreerde de resten van zijn aanhang intusschen in A s s a h o e d i, een plaats op de Westkust van Ceram, ten Zuiden van B o a n o, en wist zich in deze op een berghelling gelegen plaats zoo te versterken, dat De Vlaming, die er met eenige schepen heentrok, haar onneembaar achtte, en voorloopig niet tot den aanval overging. Eerst veroverde hij, in September 1654, het door Makassaren bezette L a ä l a aan de Piroe-baai [1]), den toegang tot een pas naar de Noordkust, en liet vervolgens de kust voor Assahoedi blokkeeren. De invloed dezer blokkade was zoo groot, dat de plaats eindelijk 29 Juli 1655 bij een stormaanval kon genomen worden, doch ook nu zag Madjira kans te ontsnappen.

Valentijn, *Ambonsche Zaaken*, blz. 195—200.

---

[1]) Niet te verwarren met de meer bekende plaats van denzelfden naam aan de Zuidoostpunt van Hoeamoeal.

Intusschen was het ook op de Ceram-laoet-eilanden, ten Oosten van Ceram gelegen, niet rustig gebleven, en in 1655 werden daar een aantal Inlandsche handelaars van Ambon en Banda vermoord. Het schijnt, dat de leiders op de aankomst van een Compagniesschip hun onderwerping hebben aangeboden; althans in 1656 kwamen hun hoofden naar Ambon „om sig nader met ons te bevredigen, of wel om de vrede, in 't voorleden jaar gemaakt volgens zekere artikelen.... te bevestigen". Gelijk met deze hoofden kwamen ook die van Keffing, Kellemoeri, Goram en Rarakit naar Ambon, en sloten 18 November 1656 een overeenkomst, waarbij zij zich geheel onder de souvereiniteit van de Compagnie stelden, „bekennende wy, dat Hare Ed. de volkomen superioriteit ende eigendom over onse landen ende volkeren uyt het regt van oorlog is competeerende."

VALENTIJN, *Ambonsche Zaaken*, blz. 198 en 207; HEERES, *Corpus* II, blz. 98—101.

De in de Ambonsche kwartieren ondervonden moeilijkheden hadden verhinderd, krachtig op te treden tegen den sultan van Tidore, die de vroeger gesloten overeenkomsten niet nakwam. Hij werd daarin gestijfd door de Spanjaarden, die in het Noorden van het eiland nog steeds een vestiging hadden. Toen de regeerende sultan 7 Januari 1657 stierf, brak ook hier voor de Compagnie een betere tijd aan; uit de pretendenten werd namelijk als nieuwe vorst gehuldigd Saif Oedin, die het sultanaat had verkregen door steun van de Ternataansch-Hollandsche partij. De gouverneur der Molukken, Simon Cos, sloot met hem nog datzelfde jaar een verdrag, waarbij Saif Oedin beloofde alle nagelen in zijn gebied te zullen doen uitroeien, terwijl de aanplant van nieuwe verboden werd. Verder kreeg de Compagnie het monopolie van den handel en beloofde men van weerszijden, elkaar steeds te zullen bijstaan. Voor een en ander zouden de sultan en zijn rijksgrooten een jaarpremie van 3000 realen of 2400 rijksdaalders genieten.

HEERES, *Corpus* II, blz. 102—104.

In ditzelfde jaar 1657 liet de gouverneur van Ambon, Jacob Hustaert, te Goeli-Goeli, aan den Zuidoosthoek van Ceram, een versterking opwerpen, welke den naam Oost-einde kreeg. Aanleiding daartoe was de zekerheid, dat er in dezen uithoek nog steeds kruidnagelen werden geteeld, die daar aan „smokkelaars", meest Makassaren, verkocht werden. Na de stichting dezer versterking verliet een deel der bewoners deze streek, en vestigde zich op Goram, welks bewoners, in strijd met het in 1656 bezworen verdrag, den smokkelhandel steunden.

VALENTIJN, o.l. blz. 210—211.

Sedert het begin der troebelen van Madjira was het ook op Boeroe,

dat mede onder de souvereiniteit van Ternate heette te staan, roerig gebleven. In Februari 1658 trok Hustaert daarheen, en zijn optreden had tot gevolg, dat de kimelaha Hafi en andere hoofden 4 October 1658 aan het kasteel te Ambon een contract van onderwerping teekenden; 2 November daaraanvolgende werd dit verdrag nog door een aantal orangkaja's in Zuid-Boeroe onderteekend.

HEERES, *Corpus* II, blz. 133—137; VALENTIJN, *Ambon*, blz. 211—214.

In een groot gedeelte der Ambonsche kwartieren heerschte nu rust; slechts de bewoners van Goram kwamen de gesloten contracten niet na, pleegden zeeroof en hielpen de smokkelaars, terwijl zij ronduit weigerden, eenige „roervinken" uit te leveren. Hustaert hield over deze kwestie een bespreking met den daartoe overgekomen gouverneur van Banda, Abraham Weyns, en er werd besloten de Goramsche wateren voorloopig te doen bekruisen en verkennen. Het volgende jaar, 1659, trok er een expeditie heen, die allereerst de geheele Oostkust van Ceram, van Keffing tot Rarakit, bezette. Vervolgens richtte Hustaert zich tegen Goram; hij nam er een aantal versterkingen in, en kreeg verscheidene gevangenen, maar kon de hoofdversterking Kataloehi niet in bezit krijgen. Hij keerde naar Ambon terug, maar liet een deel zijner scheepsmacht achter, om de blokkade voort te zetten. Dit noopte ten slotte die van Goram, alsmede hun bondgenooten van Keffing en Ceram-laoet, vergiffenis te verzoeken, en bij contract van 10 Februari 1661 opnieuw hun onderwerping aan te bieden. Zij verklaarden, „d'Ed. Compagnie als haren souvereynen heer te zullen erkennen ende gehoorsamen, gelijck d'ingesetenen van Leytimor, Hitoe en de Ouliassers", dat zijn de eilanden der Ambon-groep.

HEERES, *Corpus* II, blz. 182—186; STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 125, 161 en 164; VALENTIJN, *Ambon*, blz. 215—218.

Ten einde nu voor het vervolg zooveel mogelijk nieuwe moeilijkheden te voorkomen, sloten de drie voornaamste vorsten in deze streken, namelijk de sultans van Ternate, Tidore en Batjan, onder leiding van de Compagnie, den 10den December 1660 een overeenkomst, waarbij nauwkeurig de grenzen van ieders gebied omschreven werden.

Contract-boeck R.A.; *Daghregister van Batavia, 1661*, blz. 162; STAPEL, *Pieter van Dam*, II, I, blz. 54—56.

Behoudens kleine verwikkelingen, in hoofdzaak het gevolg van het optreden der Makassaren — zie onder Makassar — bleef nu in de Oostersche kwartieren de rust inderdaad verscheidene jaren gehandhaafd. De nieuwe gouverneur van Ambon, Simon Cos, die Hustaert in 1662 had vervangen, liet op Boeroe, in de bocht van Kajeli, nog een versterking leggen, die hij Cosburg noemde, welke naam door de regeering werd veranderd in dien van Overburg.

VALENTIJN, *Ambon*, blz. 219; *Daghregister van Batavia 1663*, blz. 540.

Een wijziging van ingrijpende beteekenis in den status der Molukken bracht het jaar 1663. Uit vrees voor den piratenkoning Coxinga, die in 1662 Formosa aan de Compagnie had ontweldigd, en die, naar de meening der Spanjaarden, nu het oog op de Philippijnen had gericht, liet de gouverneur dezer eilanden alle Spaansche garnizoenen in den Archipel lichten, en concentreerde zijn geheele macht in het Noorden der Philippijnen. Na hun vestingen op Ternate — G a m l a m o of G a m a l a m a — en Tidore — R o e m of R o m i — te hebben geslecht, verlieten zij 2 Juni 1663 deze eilanden [1]. De eerste plaats werd voorloopig door de Compagnie; de tweede door den sultan van Tidore bezet.

Daghregister van Batavia, 1663, blz. 239 e. v. en 394 e. v.; Stapel, *Pieter van Dam*, II, I, blz. 46 en 54.

Dit heengaan van de Spanjaarden bracht belangrijke wijzigingen in de politiek der Compagnie tegenover de Moluksche vorsten. Vroeger toch had zij die steeds tegenover elkander uitgespeeld; nu was dit niet meer noodig en ging zij er integendeel toe over, den vrede tusschen Ternate, Tidore en Batjan te herstellen en te bevestigen, en bij onderlinge geschillen als arbiter op te treden.

Valentijn I, *Molukse Zaaken*, blz. 325—326; *Daghregister van Batavia, 1663*, blz. 532 en volgende.

Niet altijd ging dit, bij de onderlinge naijver, gemakkelijk, en dikwijls moesten de betrokken gouverneurs op allerlei wijzen schipperen en de wederzijdsche gevoeligheden ontzien. Een belangrijke stap voorwaarts was de overeenkomst, welke de commissaris Jan van Wesenhage den 25en Mei 1666 sloot tusschen de sultans van Ternate en Tidore en waarbij deze zich o.a. verbonden „t'elckens op versoeck van den gouverneur [met] Haare Mayesteyts personen, ter decisie van nodige saken, ten castele Orangje (Malajoe) te verschynen" en verder „jegens den anderen in euwige vergetenis te stellen alle wedersijtse hostile actiën, door ondersaten respective tot nu toe gepleeght".

Heeres, *Corpus* II, blz. 337—344; *Daghregister van Batavia, 1666/1667*, blz. 111—115.

Het kwam echter op de uitvoering aan, en die liet nog veel te wenschen over, zoo lang niet de Compagnie op duidelijke en vooral krachtige wijze liet voelen, dat het haar ernst was. De gelegenheid daartoe bood de expeditie van Speelman in 1667 naar Makassar — zie onder Celebes — waaraan door de Hooge Regeering gekoppeld was een „visite" der Oostersche kwartieren. In het kasteel Oranje op M a l a j o e, werwaarts ook Saif Oedin van Tidore gekomen was, bracht Speelman opnieuw een

[1] Gelijktijdig trokken zij zich ook van de Sangir-eilanden terug, van waaruit zij nog steeds invloed op Noord-Celebes hadden uitgeoefend. Zie beneden onder Celebes.

verzoening tot stand, bezegeld door het huwelijk van den Ternataanschen prins Amsterdam met een dochter van Saif Oedin. Van nog veel meer belang voor de Compagnie waren de vèrstrekkende contracten, welke Speelman achtereenvolgens met de drie voornaamste vorsten sloot, en wel 29 Maart 1667 met Saif Oedin, waarbij deze zich opnieuw verbond tot extirpatie van alle kruidnagelen, tegen een jaarpremie van 2400 rijksdaalders, het handelsmonopolie aan de Compagnie verleende, deze erkende als zijn schuts- en schermheer, en tevens goedkeurde, dat in Tidore nimmer een nieuwe sultan zou mogen opvolgen „sonder toestemmingh en met advijs van de Compagnie" .... alsoo de Compagnie door desen contracte wert ingelaten tot een lidt en medegenoot in de Tidoreese rijcksregeringe". Na de onderteekening van dit verdrag kan van een zelfstandig Tidore niet meer worden gesproken. Den volgenden dag, 30 Maart 1667, teekende Mandarsjah van Ternate een soortgelijk verdrag, in vrijwel gelijkluidende woorden, terwijl 12 April Alla Oedin van Batjan zich bij een gelijk contract onder de voogdij der Compagnie stelde.

HEERES, *Corpus* II, blz. 348—354, 356—363; STAPEL, *Het Bongaais Verdrag*, blz. 119—122; dezelfde, *Pieter van Dam*, II, I, blz. 54; VALENTIJN I, *Moluccos*, blz. 106—109; *Daghregister van Batavia, 1666/1667*, blz. 365—367.

Behoudens kleine verwikkelingen van plaatselijken aard bleef nu een toestand van rust in de Oostersche kwartieren heerschen, terwijl de souvereiniteit van de Compagnie allerwege werd erkend en, indien noodig, nader bevestigd. Zoo had 10 April 1670 een „confirmatie" plaats der oude contracten door de vier hoofdkampongs van K e f f i n g.

Generaal Register onder Ambon.

Eerst onder den volgenden sultan van Ternate zouden nieuwe, en ditmaal zeer ernstige beroeringen den Oostelijken Archipel in onrust brengen. Den 7den Januari 1675 overleed Mandarsjah en werd opgevolgd door zijn zoon Kaitjil Sibori, algemeen bekend onder den bijnaam sultan Amsterdam. Deze zond een gezant naar Batavia, om daar kennis van zijn troonsbestijging te geven, en tevens enkele staatszaken te bespreken. Gouverneur-Generaal en Rade sloten met dien gezant een nieuw contract, dat 12 October 1676 op Ternate door sultan Amsterdam werd geratificeerd, en waarbij deze afstand deed van alle pretensiën op de Ambonsche landen.

Daghregister van Batavia, 1675, blz. 212—213, 224—226, 364—365; *1676*, blz. 5, 10 en 346—348; *1677*, blz. 164; *Contractboeck* onder Ternate; DE CLERCQ, *Ternate*, blz. 161—162; VALENTIJN, *Molukse Zaaken*, blz. 333 e. v. STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 38—39.

De nieuwe sultan was een uiterst wispelturig en tiranniek vorst, zinnelijk en onbeheerscht in zijn levenswijze en regeeringsdaden. Kort na de ambtsaanvaarding van den bekenden gouverneur Robertus Padbrugge

kwam zelfs een zuster van den sultan met haar man en een aantal rijksgrooten een toevlucht zoeken op het Nederlandsche kasteel Oranje. Een aantal zijner onderdanen zegde hem de gehoorzaamheid op, en, inziende dat het mis zou loopen, gaf sultan Amsterdam het voornemen te kennen, om vrijwillig afstand te doen. Padbrugge, die een successiestrijd vreesde, wist door een bezadigd optreden als bemiddelaar een en ander weer te schikken, nadat de vorst bij een schriftelijke acte toegezegd had, zich te zullen matigen en steeds de adviezen van zijn rijksraad te zullen opvolgen. Tevens deed hij afstand van de souvereiniteit over de koninkrijken Gorontalo en Limbotto op Celebes, die tegen hem in verzet waren gekomen, en stond zijn rechten daarop aan de Compagnie af.

Contractboek, Ternate, 12 April 1677; *Verbalen-Nederburgh* en *Generaal Register*, 20 Mei 1677; *Daghregister van Batavia*, *1677*, blz. 236 en 342.

Een tijd lang gedroeg hij zich nu inderdaad beter, en ondernam in 1677 met Padbrugge een reis naar Siauw, een der Sangir-eilanden — zie uitvoeriger beneden onder Celebes —, terwijl hij zijn broeder, prins Rotterdam genaamd, naar Batavia zond, waar deze verscheidene jaren bleef. Maar in September 1679 kreeg men aldaar geheel onverwacht het bericht, dat sultan Amsterdam in Juni van dat jaar was overgegaan tot een volkomen „seditie, affval en opstant". Na van een tocht naar de Soela-eilanden te zijn teruggekeerd, had hij op een plechtige bijeenkomst met zijn rijksraden verklaard, dat hij „den gouverneur Padbrugge, vermits hy sijn vrundt niet was, niet langer in Ternaten begeerde te hebben nochte te gedogen". Onder bedreiging met den dood had hij zijn meeste rijksgrooten gedwongen, zich bij hem aan te sluiten, en, zonder dat Padbrugge er iets van wist, waren zij met een groote vloot cora-cora's naar Halmaheira overgestoken, vanwaar zij hun strijd tegen de Compagnie begonnen. Onmiddellijk zond men van Batavia krachtigen bijstand aan Padbrugge, en toen deze met onderhandelingen niets kon bereiken, ging hij over tot den strijd, die lang en hardnekkig was. Ook elders ontstond roering, en op Boeroe sloten aanhangers van sultan-Amsterdam de Nederlandsche versterking Overburg aan de bocht van Kajeli in. Allerwegen echter zegevierden de troepen der Compagnie, en 30 Augustus 1681 werd sultan Amsterdam gevangen genomen en naar Batavia gevoerd. Langdurige besprekingen leidden tot een overeenkomst, 7 Juli 1683 door sultan Amsterdam geteekend, waarbij deze erkent, door zijn opstand „van alle den eygendom onser rycken, landen en volckeren gantsch en t'eenemael vervallen, en dat se aen d'Ed. Compagnie door onwederspreeckelijck reght van oorlogh in eygendom overgegaen sijn, sonder dat wy daerop eenigh reght off pretentie in 't alderminste off 't aldermeeste hebben off konnen behouden". De Compagnie herstelde hem als sultan, niet als souverein, maar als leenman van de Compagnie, „deselve (de Compagnie) erkennende voor de wettige en reghtvaardige

eygenaar van dien, en derhalven oock t'elckens, des begeert werdende, daarvan weder afstant moeten doen, gelijck door de gantsche werelt in leenen van dese nature gebruyckelijck, en den leenman aen synen leenheer schuldigh is". Tot de Ternataansche landen, welke hierdoor onder de opperhoogheid van de Compagnie komen, worden ook gerekend te behooren Makjan, Motir en Halmaheira.

Een resolutie van G.G. en Rade van 21 Juhi 1683 stelde verder vast, dat alle opvolgers van den sultan deze overeenkomst niet alleen zouden moeten bezweren, „maar oock by requisitie jaarlijks vernieuwen". Dit alles werd 21 Maart 1684 door de voornaamste rijksgrooten van Ternate bij contract nader bezworen en geteekend.

Hiermede is de laatste schijn van zelfstandigheid van Ternate verdwenen.

Contractboeck op 7 Juli 1683 en 21 Maart 1684; DE CLERCQ, *Ternate*, blz. 162; *Daghregisters van Batavia 1679—1682*, passim; VALENTIJN, *Molucco's*, blz. 341—353; *Realia* in voce Ternaten; STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 39—40.

Gedurende het verblijf van sultan Amsterdam te Batavia was de Compagnie in onderhandeling getreden met Alla Oedin, sultan van Batjan, tot wiens gebied een aantal eilandjes behoorden, waar de Ternataansche opstandelingen zich ook hadden opgehouden. Bij contract van 9 Mei 1682 verkocht de sultan de volgende eilandjes, alle ten Zuiden van Batjan gelegen, aan de Compagnie, voor een jaarlijksche uitkeering van 700 rijksdaalders: Obi, Gomono, Dowara of Ganeh, Beilan of Belang, Obi-latoe, Tapa en Poeloe-Hasile, met de daartusschen gelegen kleinere eilandjes. Tevens deed hij afstand van oude aanspraken op enkele deelen van Ceram.

Contractboeck; STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 44.

Van oude tijden her hadden de sultans van Ternate ook hoogheidsrechten bezeten op belangrijke deelen van Oost- en Noord-Celebes, met de daar om- en bijgelegen eilanden, tot en met de Sangir-groep. Ook daar trad de Compagnie in de rechten des sultans; bij Celebes zal dit nader worden besproken.

II. ATJEH EN DE WESTKUST VAN SUMATRA

In 1649 was de verhouding tusschen de Compagnie en Atjeh geregeld — zie den tekst bij kaart 2 en 3, blz. 31 —; in Atjeh zelf was een kantoor gevestigd en op de voornaamste plaatsen van de Westkust, die onder opperhoogheid van de Atjehsche sultane stonden, verschenen geregeld schepen en kooplieden van de Compagnie. In de eerstvolgende jaren zond de regeering te Batavia jaarlijks een commissaris derwaarts, om de goede verstandhouding te bewaren. Toen in 1652 een dergelijke commissie niet plaats had, nam de Atjehsche regeering dit niet goed op, „maeckende dit gespuys daerover vele praetjes onder malckanderen, alsof het nu met onse natie daer geheel uyt soude wesen". Tot een breuk kwam het evenwel nog niet, en toen de regeering te Batavia het in 1655 noodig achtte den vrede met Perak te herstellen — zie onder Malakka — verleende de Atjehsche sultane, die ook over Perak hoogheidsrechten uitoefende, daartoe haar goedkeuring en bemiddeling.

HEERES, *Corpus* II, blz. 77—81; *Daghregister van Batavia, 1653*, blz. 39.

De wispelturigheid der Atjehers was evenwel spreekwoordelijk geworden, en spoedig zou dit opnieuw blijken. Ondanks het in 1649 bepaalde, ondervonden 's Compagnies kooplieden op de Westkust, bij den aankoop van peper en kamfer, herhaaldelijk moeilijkheden van de Atjehsche gouverneurs aldaar. Toen mondelinge en schriftelijke protesten niet baatten, besloot men in 1656 te Batavia, Atjeh's kusten te blokkeeren, om daardoor den handel met anderen, als in strijd met het contract van 1649, te beletten, „sonder nogh vooreerst tot eenige verdere acten van hostiliteyt te treden". Dit optreden had evenwel een averechtsche uitwerking, want in plaats van zich daardoor te laten intimideeren, liet de sultane het opperhoofd van 's Compagnies handel op de Westkust, Anthony van Voorst, met al zijn ambtenaren in arrest nemen, en legde tevens beslag op de „effecten" der Compagnie te Atjeh en aan de Westkust. Bij het voorbereiden van een krachtige actie besloot de regeering te Batavia nu tevens in te gaan op het reeds meermalen tot haar gerichte verzoek der Menangkabausche hoofden „dat wy ons souden verbinden haar tegens d'Atchinders te defenderen, soo te water als te lande". Een eerste expeditie in 1657 bereikte niets; een tweede had dit succes, dat

Atjeh een gezantschap naar Batavia zond, om daar een nieuw verdrag van vrede en vriendschap te bespreken, waarover men het 20 Juni 1659 eens werd. Met de gezanten trok nu een deputatie onder Jacob de Keyser en Balthasar Bort naar Atjeh, en verkreeg den 5den October de ratificatie door de sultane. De Compagnie zou vergoeding krijgen voor de geleden schade bij het arresteeren van haar menschen en goederen; op de Westkust zou alleen gehandeld mogen worden door Atjehers en de Compagnie, en de laatste zou te Atjeh opnieuw een loge vestigen. Ook aangaande Perak werd bij dit contract een regeling gemaakt. Zie daarvoor beneden, onder Malakka.

HEERES, *Corpus* II, blz. 151—155 en 569—571; DE LEEUW, *Het Painansch Contract*, blz. 3—15; *Daghregisters van Batavia, 1656/1657* en *1659*, passim; STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 263—267.

Op zijn reis langs de Westkust sloot commissaris Bort, in het bijzijn van een vertegenwoordiger der sultane, nieuwe handelsverdragen met de hoofden van Silebar — dat niet onder Atjeh, maar onder den sultan van Bantam stond — Indrapoera en Padang. Op de twee laatstgenoemde plaatsen werden kantoren gevestigd.

HEERES, *Corpus* II, blz. 163—168; *Daghregister van Batavia, 1661*, blz. 12—15; DE LEEUW, o.l. blz. 11—15; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 267—269 en 290—292.

Van de door de Menangkabauers aan de Compagnie verkochte peper hieven de Atjehsche gouverneurs tollen en andere rechten, wat voortdurend tot wrijving aanleiding gaf; bovendien klaagde ook de bevolking over het harde juk der Atjehers. Van Batavia gaf men nu den te Padang gevestigden koopman Jan van Groenewegen, hoofd van 's Compagnies handel aan de Westkust, opdracht, van die ontstemming gebruik te maken en, zonder de Atjehers iets te laten merken, de Menangkabauers „van de croone van Atchin tot de bescherming van de Compagnie te trecken". In den loop van 1662 had Van Groenewegen met verschillende radja's en hoofden besprekingen dienaangaande, en sloot voorloopig geheime overeenkomsten, waarbij de Compagnie het handelsmonopolie verkreeg, doch zich niet met de interne zaken der vorsten en hoofden zou mogen bemoeien. Wederzijds verbond men zich tot steun tegen eventueele aanvallen van Atjeh.

Ondanks alle geheimhouding kregen de Atjehers er toch de lucht van; zij protesteerden tegen besprekingen buiten hen om. In Atjeh zelf bemerkte de daar gevestigde resident van de Compagnie de ontstemming; hij werd niet meer tot het hof toegelaten.

Inmiddels trok Van Groenewegen met eenige gezanten der vorsten naar Batavia, waar de Hooge Regeering den 6den Juli 1663 [1]) het „ac-

[1]) HEERES dateert het contract, volgens het Contractboeck, op 27 Juli. Het werd echter door den G.G. geteekend en geratificeerd op 6 Juli. Zie het *Daghregister van Batavia* op dien datum.

coort en eeuwig verbont" met de landheeren van I n d r a p o e r a, P a i n a n, P a d a n g en T i k o e(s), bekend als het Painansch contract, van haar kant bezegelde. Als centrum zou de Compagnie voorloopig kiezen P o e l o e T j i n g k o e k in de baai van Painan.

HEERES, *Corpus* II, blz. 251—255; DE LEEUW, o.l., blz. 20—61; *Daghregister van Batavia, 1663*, blz. 349—351; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 269—270.

Het verblijf van eenige Menangkabausche gezanten te Batavia kon de Atjehsche gouverneurs niet verborgen blijven, en, hoewel Van Groenewegen na zijn terugkeer verklaarde, dat de heeren alleen met hem waren meegereisd om die stad eens te bekijken, werd de verhouding tot Atjeh er nog stroever door. Daar kwam bij, dat de Menangkabausche hoofden onderling herhaaldelijk overhoop lagen en zelfs formeele oorlogen voerden. Dat de Compagnie in 1663 overging tot lichting harer kantoren in A t j e h en P e r a k — zie ook onder Malakka — vermeerderde de onrust en vrees onder de Westkustbewoners, vooral die van T i k o e en P r i a m a n, welke het dichtst bij Atjeh lagen. In verband met een en ander, en om tevens het Painansch contract door de hoofden zelf alsnog te doen ratificeeren, zond de Hooge Regeering 17 Augustus 1664 een eskader van vier welgewapende schepen naar de Westkust, onder leiding van den commissaris Jacob Cau. Hij had opdracht niet dan in het uiterste geval tot een openlijken oorlog met Atjeh over te gaan.

Op P a d a n g gekomen, klaagden de hoofden aldaar over de toenemende onderdrukking en overlast, die zij van de zijde der Atjehers ondervonden; op hun verzoek roeide Cau met een deel van zijn macht naar land. Van uit een opgeworpen versterking trachtten de Atjehers met 2 kanonnen deze landing te beletten, doch Cau verdreef hen en maakte zich van de kanonnen meester. Nadat nu de hoofden het Painansch contract geratificeerd hadden, begaf Cau zich naar T i k o e, waar de Hollandsch-gezinde partij eveneens door de Atjehers werd onderdrukt. Ook hier beslisten de wapenen en werd, na verdrijving der Atjehers, het contract bevestigd.

Vervolgens was P r i a m a n aan de beurt, waar Cau niet minder dan 500 à 600 gewapende Atjehers met een aantal hulptroepen aantrof. Doch ook hier bereikte hij zijn doel; de Atjehers werden verdreven, waarna de regenten het contract teekenden.

Korten tijd daarna verzochten de bewoners van B a j a n g, ook in het algemeen verbond opgenomen te mogen worden. Dit geschiedde, waarna zij zelf de Atjehers uit hun land verdreven. Toen Cau 2 Januari 1665 naar Batavia terugkeerde, had hij de verlangde ratificatiën verkregen en vier definitieve kantoren op de Westkust gevestigd, namelijk P a d a n g — hoofdkantoor — P o e l o e T j i n g k o e k of S a l i d o[1]),

[1]) *Salido*, in 's Compagnies papieren steeds genoemd *Sillida*, lag aan de baai van Painan,

Priaman en Tikoe. Een kantoor te Indrapoera zelf werd voorloopig niet meer noodig geacht.

Eenige maanden na Cau's vertrek werd de plaats Mendjoeto, die het lang met de Atjehers gehouden had, door Van Groenewegen bestormd en genomen, waarna ook hier de hoofden het Painansch contract teekenden.

Daghregisters van Batavia, 1663, 1664 en *1665*, passim; DE LEEUW, o.l. blz. 61—82; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, blz. 269—270.

Hadden dus in de jaren 1663 tot 1665 de hoofden der voornaamste plaatsen aan de Westkust zich bij het Painansch contract aangesloten, zoo bevonden zich niettemin op verschillende plaatsen dier kust nog Atjehers, van wie nog veel invloed, vooral door intimidatie, uitging. De regeering oordeelde het noodig, daartegen op te treden, om de verkregen resultaten niet in de waagschaal te stellen. Een 12 Maart 1666 uitgezonden expeditie onder Jacob Gruys had tot taak, de schuilplaatsen der Atjehers aan te tasten. Gruys vernam op de Westkust, dat de onrustige elementen zich hadden samengetrokken in de versterkte dessa Paoeh in het Padangsche. Hij trok er op af, doch leed een ernstige nederlaag. Ruim 130 Nederlanders, onder welke Gruys en de meeste officieren, verloren het leven.

Onmiddellijk na ontvangst van dit bericht rustte men te Batavia een nieuwe expeditie uit, die 16 Augustus 1666 uitvoer onder Abraham Verspreet. Deze onderneming werd een groot succes; Verspreet nam Paoeh in en verwoestte de plaats, welk optreden de rust onder de andere hoofden deed wederkeeren. Kort na Verspreet's terugkeer naar Batavia droegen de vorsten van Bajang, Indrapoera en Taroesan de plaats Salido met de goudrijke ommelanden, van de kali-Loempo tot aan Painan, benevens Poeloe Tjingkoek, in eigendom op aan de Compagnie, in den persoon van Jacob Jorisse Pits, 's Compagnies opperhoofd der Westkust te Padang. Op het eiland Tjingkoek werd nu een fort gebouwd.

Uit een contract met die van Kotta-tengah, uit het jaar 1670, blijkt, dat zij 4 November 1666 eveneens een contract van Verspreet sloten; deze overeenkomst is echter niet meer terug te vinden.

Een der invloedrijkste vorsten der Padangsche Bovenlanden, gewoonlijk aangeduid als de koning van Menangkabau, had Pits benoemd tot zijn stadhouder over de kustlanden. Van deze positie maakte Pits gebruik, om 29 April 1668 het Painansch contract ook te doen teekenen door de hoofden van Baros. Nog in ditzelfde jaar beloofden de hoofden van Korintji[1]), dat zij het goud uit hun land slechts aan de

tegenover Poeloe Tjingkoek. Het was vooral van belang door zijn rijke goudmijnen, en werd bestuurd door een „gouverneur", die onder opperhoogheid stond van den sultan van Indrapoera.

[1]) Het contract spreekt van „Corinciën, ter lantwaart Majutta".

Compagnie zouden verkoopen, en wel te Majutta — Mendjoeto —.

HEERES, *Corpus* II, blz. 369—370, 383—389, 410—411; *Daghregister van Batavia, 1666/1667*, blz. 22, 30, 126—128, 130, 173—176; *1668/1669*, blz. 276—280; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 268—270, 272.

Lang duurde de nu verkregen rust niet; 3 April 1670 ontving men te Batavia bericht, dat die van Kotta-tengah —nabij Padang— en omliggende plaatsen, opgeruid door de gevluchte rebellen uit Paoeh, op de geruchten der komst van een Atjehsche krijgsmacht in verzet waren gekomen, terwijl die van Baros de Compagnie den handel in hun land hadden ontzegd en Atjehsche gezanten met groot eerbetoon ingehaald. Den 6den Juni vertrokken uit Batavia een zestal schepen derwaarts, onder den schipper-commandeur Pieter Coopman. Hij nam en vernietigde de versterkingen te Kotta-tengah en Paoeh, en sloeg de opstandelingen uiteen. Dit krachtig optreden had een gunstigen invloed, ook doordat het de onrust onder de loyale bewoners der Westkust wegnam. Die van Baros bezwoeren den 1en October 1670 de oude contracten opnieuw.

De vorsten van Bajang en Indrapoera gaven een nieuwe acte van overdracht der landen van Salido, en Poeloe Tjingkoek, waarom de regeering gevraagd had, daar het oorspronkelijke stuk te Batavia was zoekgeraakt.

Panglima-radja en regenten te Padang verklaarden 1 Augustus 1671 „uyt eygen beweging ende besondere inclinatie" aan de Compagnie over te dragen de tollen en in- en uitvoerrechten, welke daar handelende Chineezen, Javanen en Maleiers vroeger aan Atjeh hadden moeten betalen.

Door tusschenkomst dierzelfde Padangsche regenten kwamen in September ook de hoofden van het verslagen Kotta-tengah naar Padang, en boden opnieuw hun onderwerping aan, onder bekentenis van schuld. Na betaling eener boete van 400 rijksdaalders werden zij weer in het algemeene bondgenootschap opgenomen.

Den 6den December vernieuwde Pits ook de contracten met die van Priaman, welke weer meer onder Atjehschen invloed geraakt waren. Zij beloofden den koning van Menangkabau „als haren souvereinen koning ende hooft [te] erkennen, ende d'Ed. Compagnie als haaren verlossers, beschermers ende gebieders .... [te] gehoorsamen". Ook hier werd nu weer een loge opgericht.

Ten slotte werd 19 Maart 1672 de invloed der Compagnie uitgebreid tot het nog Noordelijker dan Baros gelegen Singkel, welks regenten eveneens de „majesteyt van Minangcabau als haaren souverainen koning en hooft erkennen, ende de Kompagnie als hare beschermers ende gebieders, als daartoe van haaren wettigen koning gequalificeert zijnde, respecteren, gehoorsamen, houden ende doen houden, gelijk dat behoord".

De Compagnie kreeg ook daar het handelsmonopolie, met geheele tolvrijheid.

Daghregister van Batavia, 1670/1671, blz. 45, 69—71, 88—89, 138, 202—205, 398—401; HEERES, *Corpus* II, blz. 433—440, 442—452, 459—466; *Pieter van Dam's Beschryvinge* II, I, blz. 271—273.

Met de opneming van Singkel in het Painansch contract waren nu alle plaatsen van beteekenis op de Westkust daarin vereenigd. De ingewikkelde toestanden in de Inlandsche staatjes, gevoegd bij de onderlinge naijver, veroorzaakten echter nog dagelijks moeilijkheden. Den 5den Januari 1673 herstelde de Compagnie de eendracht tusschen de onderling strijdige regenten van Baros, en hernieuwde tevens de oude beloften, door hen tegenover de Compagnie afgelegd.

In ditzelfde jaar riep ook de koning van Indrapoera de tusschenkomst van den Gouverneur-Generaal in, om herstel te krijgen van vermeend onrecht.

HEERES, *Corpus* II, blz. 482—486; *Daghregister van Batavia, 1673*, blz. 154—164 en 189—190; *1674*, blz. 336.

Niet lang bleef het rustig op de Westkust, want de Atjehers begonnen op verschillende plaatsen weer een actieve rol te spelen. In 1675 schreef commandeur Pits naar Batavia, dat „de Padangse bontgenoten eenige Atchinse rovers daer ontrent hadden verjaagt". Doch het volgende jaar keerden de onruststokers weer terug, „sulcx een militair secours tot maintien van Compagnies respect gins-over vry nodigh scheen te wesen", te meer waar die van het nabij Padang gelegen Kotta-tengah door een en ander ook weer tot onrust kwamen. Van Batavia moest men in 1676 tot tweemaal toe een compagnie soldaten naar de Westkust zenden, daar de weerslag der door de Atjehers veroorzaakte onlusten ook te Baros, en zelfs te Priaman en Indrapoera bemerkt werd. Een sterk oplevende Mohammedaansch-religieuze actie was daaraan niet vreemd. De trouw gebleven bondgenooten beloofden echter, zoo noodig, daadwerkelijken steun tegen de opstandigen te verleenen en nog voordat Pits, die gedurende 11 moeilijke jaren het opperhoofdschap van de Westkust had bekleed, en in 1677 werd bevorderd tot gouverneur van Malakka, het bestuur had overgedragen aan Melchior Hurdt, smaakte hij het genoegen, dat de oproerige elementen van Kotta-tengah en Paoeh hun gezanten naar Padang zonden, en 30 Augustus van dat jaar bij contract opnieuw hun onderwerping aanboden, de Compagnie erkennende als stadhouder des konings van Menangkabau voor de kustlanden.

Contractboeck; *Daghregister van Batavia, 1677*, blz. 21, 99—100, 182, 278, 280, 289, 320. *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 272—273.

Ook Hurdt zouden de moeilijkheden der Westkust niet gespaard blij-

ven. Reeds het volgende jaar, 1678, moest hij naar Batavia schrijven, dat de meerderheid der regenten van Priaman zich weer bij de Atjehsche partij had aangesloten, en dat tegelijkertijd een onderlinge strijd was uitgebroken tusschen de hoofden van Bajang en van Salido. Hoewel men van Batavia, door de moeilijkheden op Java, geen hulp kon zenden, wist Hurdt te bewerken, dat in Priaman de Hollandsche partij zegevierde en de sterk Atjehsch-gezinde gouverneur Poety verdreven werd. Den 22en September 1678 sloten die van Priaman een nieuw tractaat met de Compagnie, ter bevestiging van het Painansch contract. De kwestie tusschen Bajang en Salido was veroorzaakt door het ontdekken van een nieuwe goudmijn te Soengei Kepahian, welke, volgens die van Bajang, lag buiten het gebied van Salido, dat aan de Compagnie was afgestaan. Hier zegevierde de Hollandsch-Salidasche partij, en 18 April 1679 verdeemoedigden die van Bajang zich voor de Compagnie, deze erkennende als stadhouder van de Westkust; zij verzoeken vergiffenis van hare „revolte" en doen afstand „van haer ongefondeerde pretentiën op de Songe-Capayanse myne", verklarende dat deze is gelegen binnen het gebied van de Compagnie. De hoofden van het aangrenzende Loempo moeten dit contract mede aanvaarden en de Compagnie als hun oppergebieder erkennen.

Nog werd in ditzelfde jaar 1679 een pseudo panglima-radja, die zich te Baros veel aanhangers verworven had, en reeds eind 1678 was gevangen genomen, met zijn voornaamste volgelingen naar de Kaap de Goede Hoop verbannen, terwijl na geheel herstel der rust de regenten van Baros 20 November 1679 de vroegere verdragen opnieuw bezwoeren, erkennende den Gouverneur-Generaal als stadhouder des konings van Menangkabau.

Contractboeck en *Generaal Register*, Rijks Archief; *Daghregister van Batavia, 1678*, blz. 40, 153, 166, 451, 691; *1679*, blz. 17, 31—33, 55, 268, 300—301, 402, 581—593; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 273—274.

Van bijzonder belang voor de Westkust werd het jaar 1680. Den 24en Februari van dit jaar ontving Hurdt te Padang een gezantschap uit de bovenlanden, hetwelk hem kwam mededeelen, dat een nieuwe „keyser" in het Menangkabausche rijk was opgevolgd; dat hij de oude contracten, „met sijn voorsaat aangegaan" liet bevestigen, en tevens opdracht gegeven had „den commandeur Hurt in de eertitul van keyserlycke stadthouder te confirmeeren". Deze trouwe bondgenooten hadden echter reeds sedert eenigen tijd een zwaren strijd gevoerd tegen de rebellen van Paoeh, en toen nu ook een poging van Hurdt faalde, om daaraan een einde te maken, besloot men te Batavia een commissaris derwaarts te zenden. Als zoodanig vertrok 28 Mei 1680 Laurens Pit, de Jonge, met twee schepen, boven de gewone equipage met 170 soldaten uitgerust. Pit's zending was niet alleen van politieken, maar ook van economi-

schen aard; hij moest namelijk een onderzoek instellen naar de oorzaken van de povere resultaten van de goudexploitatie te Salido, en tevens naar de commercieele boekhouding van Hurdt [1]). Na aankomst te Padang en landing der troepen maakte Pit's macht, versterkt met 5000 Padangers, zoo'n indruk, dat al dadelijk de voornaamste rebellen van-Paoeh en hun aanhangers van Kotta-tengah vergiffenis kwamen verzoeken; op den koran deden zij allen den 24en Juli een plechtigen eed van trouw en gehoorzaamheid. Den 8en Augustus daarna herhaalden zij hun betuigingen van onderwerping en verzochten weer in het algemeen verbond te mogen worden opgenomen. Nog kwamen den 13den afgezanten van „quaatwillige bergvolckeren", die tevoren 's Compagnies loge te Priaman verbrand hadden, zich eveneens onderwerpen, wat werd aangenomen, behoudens „een pecuniek amende van 1000 rijcxdaalders".

Ten slotte had 29 Augustus 1680 te Padang een bijeenkomst plaats met de hoofdregenten van de Westkust, waarbij een nieuw algemeen verbond werd opgericht en bezworen, en allen zich „heyliglijck ende getrouwelijck voor altoos ende eeuwiglijck, ja vast ende onveranderlijck, verbinden te sullen zijn ende te blyven Compagnie's vrunden ende waere bondtgenoten". Bij overlijden van een der vorsten of regenten zal geen opvolger mogen worden gekozen „anders als met een voorweeten en toestemmingh van de Compagnie". Dit nieuwe contract werd geteekend door den „keyser" van Indrapoera, den panglima-radja te Padang, de gouverneurs van Salido en Kotta-tengah.

Te Baros heerschte nog oneenigheid tusschen een tweetal gouverneurs; van dit tweetal was radja Ilir een geducht tegenstander van de Compagnie. Na het groote verdrag van 1680 werd ook zijn positie moeilijker en 1 Januari 1681 bood hij nu zijn onderwerping aan, met afzwering van „alle andere oppermaghten". Beide gouverneurs verbonden zich bij voorbaat, in geval van nieuwe oneenigheden, zich te zullen onderwerpen aan de uitspraak van den commandeur van de Compagnie. Verder zouden zij geen vreemde handelaars toelaten en slechts mogen varen met passen van de Compagnie. Den 12den Februari teekenden die van Singkel een gelijk contract.

Nog gaven de vorsten van Bajang en Indrapoera den 27 Februari 1681 een hernieuwde bevestiging van den algeheelen afstand van de landen van Salido en Poeloe Tjingkoek aan de Compagnie, terwijl den 10den Maart daarop ook de vorst en regenten van Painan verklaarden „uyt onse absolute maght en prive jurisdictie op te draegen en transporteren, en in vryen eygendom over te geven, gelijck doen mits desen, de negorye, het gebergte ende het geheele landt van Pynen .... met alle de ap- en dependentiën van dien".

---

[1]) Hurdt werd door Pit geschorst en naar Batavia opgezonden.

Contractboeck en *Generaal Register*, Rijks Archief; *Daghregister van Batavia, 1680*, blz. 127—131, 186, 191—193, 296, 298—299, 711—723; *1681*, blz. 336, 338—357; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 275—276.

Ondanks deze successen zou nog een krachtdadig optreden ter Westkust noodig zijn, alvorens aan de uitvoering van de gesloten contracten de hand werd gehouden. Nadat Laurens Pit wegens ziekte van Padang naar Poeloe Tjingkoek getransporteerd was, om van daar naar Batavia terug te keeren, had de nieuwe commandeur, Jan van Leene, bericht gekregen, dat te B a j a n g weer onlusten waren uitgebroken. Hij begaf zich met eenige bondgenooten daarheen, doch toen het op vechten aankwam kozen de hulptroepen het hazenpad, en zonder hen kon Van Leene de talrijke en goed gewapende opstandelingen niet de baas. Ook op B a r o s, P r i a m a n en K o t t a-t e n g a h werd het dientengevolge weer roerig. Daarom rustte men te Batavia nu een krachtige expeditie uit van ruim 600 militairen, waarbij zich ook de Ternataansche prins Rotterdam aansloot. Met deze macht werden nu de Bajangers verslagen en hun land ingenomen.

Naar Padang teruggkeeerd, ontving Van Leene daar een deputatie der regenten van P r i a m a n, die 17 Maart 1682 opnieuw hun „onderwerpinge van gehoorsaemheyt" bezwoeren. Die van A g a m, de landstreek om het tegenwoordige Fort de Kock, welke een inval in het Priamansche hadden ondernomen, werden verslagen, en sloten eveneens een verbond met de Compagnie. Vervolgens kwamen ook de regenten van K o t t a-t e n g a h zich 5 Juli d.a.v. verootmoedigen. Zij verzochten en verkregen pardon van de Compagnie, belovende „derzelver bevelen en ordonnantien te gehoorzamen". Ook in B a r o s keerde nu de rust terug.

Contractboeck en *Generaal Register*; *Daghregister van Batavia, 1681*, blz. 627—629, 636, 652—654, 656—658; *1682*, I, blz. 132—133, 400—408, 560—561 802—806; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 275—277.

Eerst nu brak een tijdperk van rust op de Westkust aan. Alleen in het Noorden bleef de Atjehsch-gezinde partij nog intrigeeren, en in 1683 leidde dit tot een opstand in T i k o e. De daarheen gezonden troepenmacht versloeg echter de opstandelingen en 20/21 Juni 1684 boden de hoofden opnieuw hun onderwerping aan, erkennende dat hun land door de Compagnie met de wapenen was overwonnen; dat zij „op haer bede om pardon als bontgenoten wierden aengenomen, belovende de commandeur op Padang voor haer panglima te erkennen en gehoorsamen". Zij verleenden het monopolie aan de Compagnie en verklaarden, dat hun regenten door den commandeur moesten worden aangesteld, „uyt kraghte van het panglimaschap".

Tegelijkertijd werd het verdrag met die van Priaman hernieuwd, zulks met het oog op de Engelschen, die van plan waren, zich in het Priaman-

sche neer te zetten. De Compagnie besloot nu, te Priaman een fort te bouwen, en bij het contract beloofden de ingezetenen, de materialen, daartoe noodig, te leveren.

Contractboeck; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 277.

Nog op een ander gedeelte der Westkust dient voor het jaar 1684 de aandacht te worden gevestigd. Volgens het verdrag, 17 April 1684 door sultan Hadji van Bantam met de Compagnie gesloten — zie beneden onder Java — kreeg de laatste het monopolie van de peper, welke werd gewonnen op het onder Bantamsche opperhoogheid staande Silebar, even ten Zuiden van Benkoelen. Krachtens ditzelfde verdrag moesten de Engelschen Bantam verlaten; zij vestigden zich in 1685 op de Westkust, en wel op Benkoelen, Batang Kapas en Silebar, hoewel die werden beschouwd als onder de Nederlandsche Compagnie te staan. Deze streek werd het centrum van de Engelsche vestigingen op de Westkust, waar zij tot 1824 zijn gebleven.

De Jonge, *Opkomst*, VII, blz. 401; VIII, blz. L, 8, 29 en 39. *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 278—279.

III. HET GOUVERNEMENT BANDA

In den status van de eigenlijke Banda-eilanden, van welke het voornaamste, Lonthor of Groot-Banda, bij de verovering in 1621 vrijwel geheel was ontvolkt, en opnieuw „gepeupleerd" met perkeniers en slaven, is vóór het einde van de Compagnie geen wijziging meer gekomen, met uitzondering van het eiland R u n — zie den tekst bij blad 2 en 3, blz. 19 — waarover langen tijd strijd was gevoerd tusschen Engelschen en Nederlanders. De vrede van Westminster in 1654 bepaalde o.m., dat Poeloe Run aan de Engelschen toekwam, en in opdracht van de Staten-Generaal zonden Heeren-XVII den last tot afstand van het eiland naar Indië. Gouverneur-Generaal en Rade zochten echter allerlei uitvluchten, om dien last voorloopig niet op te volgen, en wisten inderdaad de zaak lang slepende te houden. Doch in 1664 ontvingen zij een zeer positieve opdracht, en nu moesten zij wel tot maatregelen van uitvoering overgaan. In April 1665 had de overdracht plaats. De Engelschen zaten er echter niet pleizierig; het eiland had geen drinkwater, en de gouverneur van Banda verbood hun, op Nederlandsch territoir te komen om water te halen. Zij moesten dus drinkwater koopen, dat hun door Nederlandsche onderdanen werd gebracht.

Zoodra G.G. en Rade bericht ontvingen van het uitbreken van den 2den Engelschen oorlog in 1665, gaven zij den gouverneur van Banda opdracht, P o e l o e R u n weer te bezetten. Overeenkomstig het daarbij aangegane contract werd de bezetting naar het Engelsche kantoor te Bantam overgebracht.

Bij den vrede van Breda bleef het eiland definitief in het bezit van de Nederlandsche Compagnie.

De Jonge, *Opkomst*, VI, blz. 101 en 103; Heeres, *Corpus* II, blz. 333—334; *Daghregister van Batavia, 1665*, blz. 28, 123, 241, 297, 300, 304—305; *1666/1667*, blz. 129 en 162. Stapel, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, I, II, blz. 547 en II, I, blz. 194.

Tot het gouvernement Banda werden echter ook gerekend de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden, en daar hadden in de jaren tusschen 1650 en 1684 tal van veranderingen plaats. In 1652 werd de kleine Nederlandsche bezetting op D a m a r overvallen, waarbij 9 mannen den dood vonden. De overlevenden, zich daar niet langer veilig achtende,

vestigden zich op het nabij gelegen Poeloe Babar, doch de gouverneur van Banda herstelde weldra den post op Damar weder, vooral toen hem bleek, dat de Engelschen pogingen deden, zich in die streken te vestigen.

Pieter van Dam's Beschryvinge, II, I, blz. 181—182.

Bij een tocht naar de Aroe-eilanden werd den 5den November 1658 het verdrag met de orang-kaja's aldaar hernieuwd.

Generaal Register.

Ook met Nieuw-Guinea werd in deze jaren aanraking gezocht. Na een eerste verkenning in 1654 hadden in 1662 en 1663 eenige tochten derwaarts plaats, waarbij men de landen om de tegenwoordige Mac Cluergolf aandeed. Men kwam in relatie met den vorst van Onin en de hoofden van Roemakai, waar men slaven kocht.

Daghregister van Batavia, 1663, blz. 277—278 en 478—479; VALENTIJN, III, 2, *Banda*, blz. 58—61; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 204.

De gouverneur van Banda, Mr. Johan van Dam, zond in 1664 eenige scheepjes naar de Zuidwester-eilanden om de oude verbonden te bevestigen en „d'Engelsen te voorcomen". De opvarenden sloten de volgende verdragen: 6 Maart met die van Poeloe Seroea, 30 Maart met Damar, 3 Juli met Nila. In al deze overeenkomsten werd de clausule opgenomen, dat de orang-kaja's „ook uyt den name van hare successeuren ende onderhorige" zich tot onderdanen van de Compagnie stellen.

HEERES, *Corpus* II, blz. 272—277; *Daghregister van Batavia, 1664*, blz. 231—232, 483; VALENTIJN, III, 2, *Banda*, blz. 46.

In ditzelfde jaar 1664, den 12den November, werd ook het verbond met die van Aroe en Groot en Klein Kei hernieuwd en bevestigd.

Generaal Register.

Onder Van Dam's opvolger, Jacob Cops, werd dezelfde politiek voortgezet. Op 25 en 26 Maart 1665 sloot hij een overeenkomst met verschillende negorijen op Koer, het Westelijkste der Kei-eilanden, waarbij die zich onderling verbonden en zich allen stelden tot „onderdanen van de Honorable Nederlantsche Oost-Indische Compagnie", welke zij het uitsluitend recht van vaart en handel op hun plaatsen toestonden.

HEERES, *Corpus*, II, blz. 320—323; *Daghregister van Batavia, 1665*, blz. 122.

Intusschen was op Damar weer verzet ontstaan, waarheen van Banda uit een drietal scheepjes werden gezonden. Spoedig onderwierpen

de orang-kaja's zich weer, bezwoeren de oude contracten en stelden gijzelaars, 23 Mei 1665.

Generaal Register; *Daghregister van Batavia, 1665*, blz. 122 en 303.

Een van 's Compagnies schippers bezocht daarna de eilanden K i s s e r, L e t i en L a k o r, en bevestigde 11 Juli—4 Augustus 1665 ook daar de bestaande overeenkomsten of sloot nieuwe, waarbij de betrokken hoofden de Compagnie als souverein erkenden, en met name beloofden de Calamatters — Makassaren onder den Ternataanschen rebel Kalamata — en de „Engelse noch andere natie" te zullen toelaten.

HEERES, *Corpus* II, blz. 329—333.

Den 6den en 10den December van ditzelfde jaar kwamen gelijke overeenkomsten tot stand met de orangkaja's van P a t i op het eiland M o a.

Generaal Register.

Het waren de Portugeezen, die na enkele jaren weer eenige roering in deze afgelegen streken brachten. In 1668 deden zij, van hun vestiging Larantoeka op Flores uit, een plundertocht naar K i s s e r, doodden er een 200 bewoners, en voerden er 450, meest vrouwen en kinderen, als slaven weg. De Compagnie zond er een schip heen, welks opperhoofden 16 Mei van dat jaar met de orang-kaja's een nieuwe overeenkomst aangingen, volgens welke niet slechts de oude contracten werden bevestigd, maar de Compagnie zich ook verbond, er een fort te bouwen. Sedert dien tijd lag er een garnizoentje op Kisser, en begon, door de daar geplaatste schoolmeesters, ook de kerstening dier eilanden. In verband met deze overeenkomst kwamen 25 Juni ,29 Juni en 2 Juli d.a.v. gelijke verdragen tot stand met die van L e t i, M o a e n L a k o r.

HEERES, *Corpus*, II, blz. 389—392 en 404—408; STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 176, 205—206, 210—211, 257.

Ook Cop's opvolger, Anthony Hurdt, zette deze politiek voort; hij sloot 22 Maart 1671 soortgelijke overeenkomsten met de hoofden van B a b a r, W e t a n en M a s e l a, te samen de groep der Babar-eilanden vormende; op het hoofdeiland kwam een klein garnizoentje met een schoolmeester. Het volgende jaar, in de maanden Juni en Juli, kwamen gelijke overeenkomsten tot stand met die van T i m o r-l a o e t, M a r o, S e r a e n S e l a r o e (Tenimber-eilanden).

HEERES, *Corpus* II, blz. 430—433; VALENTIJN, III, 2, *Banda*, blz. 44; *Generaal Register*.

Eenige mijlen ten Noorden van de Babar-eilanden ligt P o e l o e D a i. Hurdt's opvolger als gouverneur van Banda, Willem Maetsuycker, zond daar in 1673 een schip heen, welks overheden den 2den Mei

van dat jaar met de hoofden der op Dai liggende negorijen een contract sloten, waarbij zij zich geheel onder de gehoorzaamheid van de Compagnie stellen, en beloven, niet met andere Europeesche natiën te zullen handelen.

HEERES, *Corpus* II, blz. 486—487.

Den 5den Augustus 1674 hernieuwden de hoofden van L e t i de contracten van gehoorzaamheid aan de Compagnie, en beloofden daarbij, geen vreemde handelaars te zullen toelaten, mits zij zelf vrij op de Banda-eilanden mogen komen handelen. Voor het geval de Compagnie een loge of fort opricht, zullen de hoofden alle gewenschte hulp aan de bezetting bieden. Er werden 2 soldaten met een korporaal en een schoolmeester gelegd.

HEERES, *Corpus* II, blz. 498—499; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 205 en 211.

Wijzigingen van beteekenis vielen in deze streken voorloopig niet meer voor. In 1678 werden opnieuw aanrakingen gezocht met de Westkust van Nieuw-Guinea, maar de resultaten waren niet hoopvol. De Zuidooster- en Zuidwester-eilanden werden van Banda uit geregeld bezocht, vooral toen de regeering ook voor de op Banda talrijke vrijburgers vaart en handel op die eilandengroepen vrij liet. De kerstening ging er geregeld voort; af en toe werd een predikant aangewezen, om de „visite" te doen. De bewoners van de negorij M a c c o r e (= M a i k o r) op de Aroe-eilanden verzochten in 1681 eigener beweging om een leermeester, „om in de Christelycke religie onderwesen te mogen werden". Een enkele maal werden geschillen tusschen twistende orang-kaja's bijgelegd of de gesloten contracten hernieuwd of uitgebreid.

Een uitzondering op den algemeenen toestand van rust bracht in de jaren na 1680 het eiland D a m a r, waar niet alleen de kleine bezetting eenige malen werd overvallen, maar ook van Banda komende handelaars als slachtoffer vielen. In 1683 zond de gouverneur van Banda er een kleine expeditie heen, die op een wel wat hardhandige wijze voor goed een eind daaraan maakte.

Contractboek en *Generaal Register*, Rijks Archief; *Daghregister van Batavia*, *1679*, blz. 264; *1681*, blz. 329, 577; *1682*, I, blz. 776—777; VALENTIJN, III, 2, *Banda*, blz. 61—67; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 205—208.

IV. BORNEO

Over de betrekkingen van de Compagnie tot Borneo is in den tekst bij blad 2 en 3 slechts een enkel woord gezegd; wij zullen ook daarvan thans een nader overzicht geven.

A. Bandjarmasin.

Reeds in de allereerste jaren van haar bestaan dreef de Compagnie handel op Bandjarmasin, dat veel peper uitleverde, en daarnaast ook schildpadshoorn en stofgoud. Van vriendschappelijken aard waren die betrekkingen niet lang; in 1612 heeft een Compagniesvloot, uit wraak over het vermoorden van een Nederlandsch koopman, de hoofdplaats Bandjarmasin totaal verwoest. Sedert werd deze plaats, die later is hersteld, door de Compagnie wel aangeduid als Oud-Bandjar, terwijl de nieuwe hoofd- en residentiestad, Martapoera, ook wel Bandjarmasin genoemd werd, evenals het geheele sultanaat.

Voor geruimen tijd waren de handelsbetrekkingen verbroken, hoewel de sultan eenige malen voorstelde, alle vroegere vijandelijkheden te vergeten, en zijn rijk weer te doen bezoeken. Eerst in 1626 zond men van Batavia weer een tweetal schepen derwaarts, na welker succesvollen handel weer geregeld op de plaats gevaren werd, terwijl ook Bandjareezen peper op Batavia aanvoerden. In 1635 sloot zelfs een vertegenwoordiger van den sultan met de Hooge Regeering een verdrag, waarbij aan de Compagnie het monopolie van den peperuitvoer werd toegekend. De uitvoering van deze overeenkomst was echter al daarom moeilijk, omdat sedert korten tijd ook de Engelschen een kantoor te Martapoera hadden gesticht. Enkele zelfstandige rijksgrooten, waaronder den radja Itam, verklaarden zelfs, door het contract van den sultan niet gebonden te zijn, en hun peper te kunnen verkoopen aan wien zij wilden. Toen de opperkoopman Coenraad Cramer niettemin krachtig op de handhaving van het monopolie aandrong, en zich verzette tegen peperuitvoer door anderen,werd in 1638 de loge te Martapoera vervallen en verbrand, evenals een eenvoudig huis, dat de Compagnie te Oud-Bandjar had, en het daar op post liggende jacht Hoogcarspel. Alle ambtenaren en schepelingen vonden den dood, op een zevental na, die zich slechts konden redden door den Islam aan te nemen. Een onmiddellijk door de regeering te

Batavia bevolen blokkade verkreeg de vrijstelling dezer zeven gevangenen, maar bereikte verder niets.

Na eenige jaren van strijd liet Van Diemen in 1641 weten, dat hij genegen was alles te vergeven, mits de materieele schade vergoed werd; in antwoord daarop verklaarden de Bandjareezen „van ons meer dan wy van haer verkort te sijn". Moeilijkheden in de Molukken en op Ceilon waren oorzaak, dat Van Diemen in de eerste jaren geen gevolg kon geven aan zijn voornemen tot een „notable revengie", en door den tijd sleten de scherpste kanten van de vijandelijke verhouding af. Bovendien begonnen de Bewindhebbers in Nederland er op aan te dringen, alle wraaknemingen nu maar achterwege te laten, en te trachten op vriendschappelijke wijze den handel te hervatten. Het duurde echter nog tot 1660, eer de Hooge Regeering er een commissaris, Dirck van Lier, heenzond. Hij slaagde in zijn voorloopige besprekingen, waarna de met hem naar Batavia gekomen gevolmachtigden den 18den December 1660 een verdrag teekenden, volgens hetwelk de handel zou worden hervat. In plaats van de gebruikelijke 7 procent voor in- en uitvoerrechten, zou de Compagnie maar 5 procent betalen, en daarmede zouden dan de door de Compagnie geëischte 50 000 realen schadevergoeding „doot en affgedaen wesen".

VAN DIJK, *Neêrland's vroegste betrekkingen met Borneo*, blz. 1—128; HEERES, *Corpus* I, blz. 270—271, en II, blz. 181—182; STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 314—317; MAC LEOD, *De O. I. Compagnie als Zeemogendheid in Azië*, II, blz. 92—98; *Daghregisters van Batavia*, passim; VALENTIJN, III, 2, *Borneo*, blz. 243—246.

Hoewel niet allen te Bandjarmasin met dit contract ingenomen waren gelukte het 's Compagnies resident aldaar, met steun van den invloedrijksten raadsman des konings, het 16 Mei 1661 niet alleen bevestigd, maar zelfs uitgebreid te krijgen. Het voornaamste was wel, dat de totale peperopbrengst nu aan de Compagnie werd toegezegd, wier resident te M a r t a p o e r a zou gevestigd zijn en daar „in continueele beschermingh van den Pangoran Ratoe gerustigh en van groodt offte kleyn ongemoeyt blyven".

HEERES, *Corpus* II, blz. 186—188; *Daghregister van Batavia, 1661*, blz. 140—143, 166—167; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 317.

Tusschen de rijksgrooten en vorstenzonen heerschte dikwijls oneenigheid, en in 1663 begon een soort paleisrevolutie, die er toe leidde, dat pangéran Ratoe uit het bewind werd gestooten en pangéran Surjanata als sultan optrad. De eerste, die nog slechts een schijn van macht behield bleef in M a r t a p o e r a gevestigd; Surjanata hield zijn residentie in het inmiddels weer herstelde B a n d j a r m a s i n. 25 Juli 1664 zond de Hooge Regeering den opperkoopman Anthony Hurdt derwaarts, met opdracht, „dat tusschen den ouden en nieuwen pangeran, in cas van troublen, neutraliteyt sal gehouden worden", doch dat hij moest probee-

C. Kotta-Waringin.

Aan de Zuidwestpunt van Borneo, ongeveer midden tusschen Soekadana en Bandjarmasin, lag het rijk Kotta-Waringin. Van dit sultanaat wordt in 's Compagnies papieren het eerst melding gemaakt in 1612, toen daar eenige scheepjes van de Compagnie waren gestrand en door de bevolking werden geplunderd. Eerst in 1628 zocht de Compagnie aanraking met dit rijk; door de vijandelijke houding van Mataram zat men te Batavia zonder rijst, en men meende die van Kotta-Waringin te kunnen krijgen, wat inderdaad gelukte. Sedert deden 's Compagnies schepen de baai van K.-W. geregeld aan, en haalden er, behalve rijst, ook peper en boschproducten, terwijl Bataviasche vrijburgers er eveneens op voeren. Dit duurde zoo tot 1638; in Maart van dit jaar lag er een Compagnies-jacht, de Kleine Maan, op de reede, benevens het vaartuig van een te Batavia wonend particulier Japansch koopman. De vorst van Kotta-Waringin bevond zich bij zijn schoonvader, den sultan van Bandjarmasin, toen daar het treurspel van 1638 plaats vond. Hij zond er zijn rijksbestuurder bericht van, die den opperkoopman Nicolaas Cloet, welke van niets wist, op een maaltijd noodigde en hem daar liet dooden. Vervolgens werden de beide vaartuigen overrompeld en alle opvarenden eveneens vermoord.

Ook hier werd deze moordpartij, even als dat hiervóór van die te Bandjarmasin verhaald is, niet gewroken; men bepaalde zich tot een schriftelijke bedreiging en arrestatie van alle vaartuigen van Kotta-Waringinners, die men op zee ontmoette.

In 1656 liet de sultan te Batavia vrede aanbieden, met verzoek om de handelsbetrekkingen te herstellen; de regeering antwoordde, dat zij daartoe bereid was, mits de vorst voldoende gequalificeerde gezanten zond. Dit geschiedde niet, maar toch begon men na 1660 van weerszijden eenigen handel met particuliere vaartuigen te drijven. Van beteekenis is die handel echter nooit geworden.

Van Dijk, o.l. blz. 200—208; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 319; *Daghregister van Batavia*, passim (registers op Kotaringen).

D. Broenei.

Ofschoon de Compagnie in de 17de eeuw nooit op Broenei heeft gevaren, zij hier vermeld, dat reeds in December 1600 een Nederlander in de baai van Broenei verscheen, namelijk Olivier van Noort. In 1604 zond de sultan eenige gezanten naar Patani, waar zich Van Waerwijck bevond, en bood hem vrijen handel in de havens van zijn rijk aan. Hij liet dit aanbod in 1614 herhalen, thans met verzoek, of de Compagnie een loge in zijn rijk wilde stichten. Van dit aanbod is nimmer gebruik gemaakt. Wel kwamen, na de stichting van Batavia, geregeld Inlandsche handelaars uit Broenei daar hun producten verkoopen. In de jaren 1638 tot 1646, toen de Spanjaarden van Manila uit plannen beraamden

tot verovering van Broenei en de Soeloe-eilanden, brachten de Broeneische kooplieden te Batavia eenige malen brieven van hun sultan mee, waarin deze steun tegen de Spanjaarden verzocht. Die steun werd hem door Van Diemen toegezegd, voor het geval zijn land mocht worden aangevallen. Een gelijkluidend verzoek in 1654 moest echter worden afgewezen, daar inmiddels de vrede van Munster was tot stand gekomen.

Ook op Malakka verschenen herhaaldelijk Broeneische handelaars, om er hun boschproducten te verkoopen.

VAN DIJK, o.l. blz. 209—216, 277—284, 308—309, 311—313.

V. CELEBES

A. Zuid-Celebes met Boeton en de Saleier-eilanden.

Ondanks den toestand van vrede, waarin de Compagnie en Makassar (= Gowa) in 1650 verkeerden, bleven de Makassaren den clandestienen handel in Moluksche specerijen uitoefenen, en steunden met name den kimelaha Madjira in zijn strijd tegen de Compagnie — zie hiervóór, AMBON EN DE MOLUKKEN —. Ook trachtte de Makassaarsche regeering door intimidatie Boeton „van de Compagnie aen hare syde te trecken". Daarom besloten Gouverneur-Generaal en Rade 21 October 1653 Makassar met geweld tot een meer vriendschappelijke houding te dwingen. De dood van den sultan bracht nog eenig uitstel, daar men wilde afwachten of zijn opvolger, Hassan Oedin, de Nederlanders meer ter wille zou zijn. Toen dit niet het geval bleek, ging de Compagnie tot den oorlog over, blokkeerde Makassar, en tastte de Makassaarsche benden op Boeton, Boeroe en Ceram aan. Dit krachtig optreden leidde tot onderhandelingen, en 28 December 1655 sloot de commandeur Willem van der Beeck een vredesverdrag, 2 Februari 1656 geratificeerd, welks bepalingen voor Makassar zeer gunstig waren.

HEERES, *Corpus* II, blz. 82—84; STAPEL, *Het Bongaais Verdrag*, blz. 49—54; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 222; VALENTIJN, III, 2, *Macassar*, blz. 147.

De Hooge Regeering was met dit toegeeflijk optreden van Van der Beeck geenszins ingenomen en verklaarde al spoedig, niet te kunnen berusten in deze „tellequelle Macassarse vrede". Bovendien bleken kort daarop de Makassaarsche specerij-jagers, in strijd met het vredesverdrag weer lustig in de Ambonsche kwartieren aan het smokkelen en stoken te zijn. Daarom zond men van Batavia in 1657 weer een commissaris naar Makassar, met een aantal eischen, die niet werden ingewilligd. Het feit, dat de Compagnie een bezetting had gelegd op Menado, dat aan haar bondgenoot Ternate behoorde, maar waarop ook Makassar aanspraak maakte, verscherpte den toestand, en in het begin van 1658 oordeelde 's Compagnies resident te Makassar het geraden, met den geheelen ommeslag naar Batavia te keeren. Nogmaals zond men er een deputatie heen, doch ook nu was het resultaat nihil, en daarom besloot de

Hooge Regeering andermaal haar toevlucht tot de wapenen te nemen. Een krachtige expeditie werd uitgerust onder leiding van Mr. Johan van Dam, die 12 Juni 1660 het Zuiderkasteel Panakoekang stormenderhand innam en bezet hield. Nadat een wapenstilstand was gesloten, gingen eenige Makassaarsche grooten als gevolgmachtigden van den sultan naar Batavia, en sloten daar 19 Augustus 1660 opnieuw vrede. Het contract bepaalde o.a., dat de Makassaren zich zouden onthouden van alle bemoeienis met Boeton, Menado en de Ambonsche kwartieren, waarheen zij ook niet varen mochten. De Portugeezen „met hare creaturen en aenhang" zouden Makassar moeten verlaten, terwijl de Compagnie den vrijen handel kreeg. Totdat de sultan het verdrag geteekend en de oorlogskosten vergoed zou hebben, bleef Panakoekang door de Hollanders bezet. Na nieuwe besprekingen te Makassar zelf, waarbij men o.a. de geëischte schadevergoeding moest laten vallen, teekende Hassan Oedin den 2den December het vredestractaat.

HEERES, *Corpus* II, blz. 168—179; STAPEL, *Het Bongaais Verdrag*, blz. 54—68; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 223—231; VAN DAM VAN ISSELT, *Mr. Johan van Dam en zijne tuchtiging van Makassar in 1660*, in Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, 7de reeks, VI, blz. 1 en volgende; VALENTIJN, *Macassar*, blz. 147—152.

Aanvankelijk scheen nu alles goed te gaan, doch na eenigen tijd bleek, dat de Makassaarsche regeering het verdrag niet goedschiks wenschte na te komen. Speciaal tegen de uitzetting der Portugeezen, wier verblijf en handel Makassar veel voordeel aanbrachten, rezen toenemende bezwaren. Bij de daarover volgende besprekingen kwam men van weerszijden telkens met nieuwe pretentiën en klachten. Te Makassar was men er zeer over ontstemd, dat een aantal uitgeweken Boegineesche grooten, waaronder de later zoo bekende Aroe Palakka, op Batavia een toevlucht hadden gevonden. Toen aan de Hooge Regeering bleek, dat te Batavia Makassaarsche spionnen aanwezig waren, die in 't geheim met Bantam in onderhandeling waren getreden, besloot zij, bij resolutie van 5 October 1666, een krachtige expeditie uit te rusten, waarvan zij de leiding opdroeg aan Cornelis Janszoon Speelman.

Het zal niet noodig zijn, hier deze onderneming op den voet te volgen. Voldoende zij het te memoreeren, dat Speelman een groot, zij het ook zeer zwaar bevochten, succes verkreeg. Achtereenvolgens sloot hij de volgende verdragen.

1°. 4 Januari 1667, waarbij de aanvoerders der Makassaarsche vloot, die B o e t o n belegerde, zich op genade en ongenade overgaven.

2°. 31 Januari 1667 met den koning van B o e t o n, waarbij deze beloofde, tegen een jaarlijksche uitkeering van 100 rijksdaalders alle kruidnagelen op de onder zijn bestuur staande landen, met name de T o e k a n g-b e s i-e i l a n d e n, te zullen uitroeien.

3°. 29 Maart 1667 met den vorst van T i b o r e op P a n t s i a n o

of M o e n a, waarbij deze zich op genade en ongenade aan de Compagnie overgaf.

4°. 25 Juni 1667 [1]) met den koning van B o e t o n, die het contract van 31 Januari bevestigde en nader beloofde nooit meer Makassaren in zijn havens te zullen toelaten. Verder zou hij de Compagnie steeds bijstaan, terwijl bij overlijden van den vorst geen opvolger zou mogen worden aangewezen zonder toestemming van de Compagnie en den sultan van Ternate. De Compagnie zou op Boeton versterkingen mogen aanleggen, waar en wanneer zij dit noodig oordeelde.

5°. 18 November 1667 het bekende Bongaaisch Verdrag met Hassan Oedin van M a k a s s a r, waarbij allereerst het verdrag van 1660 werd bevestigd. De Compagnie zou verder het absolute handelsmonopolie in Makassar genieten, met vrijstelling van in- en uitvoerrechten. Alle forten moesten worden afgebroken op twee na, waarvan één voor den koning en één voor de Compagnie. Makassar zou een groote oorlogsschatting betalen, zich onthouden van alle inmenging in B i m a, D o m p o en T a m b o r a — zie KLEINE SOENDA-EILANDEN —, aan Boeton en Ternate schadevergoeding uitkeeren, afzien van alle aanspraken op de S a l e i e r-e i l a n d e n en P a n t s i a n o, alsmede de landschappen op het vasteland van Celebes gelegen. De door de Compagnie gedurende den strijd bezette landstreken, van de Zuidpunt van Celebes af, tot Makassar toe, bleven haar eigendom.

HEERES, *Corpus* II, blz. 346—348, 354—355, 363—368, 370—380; STAPEL, *Het Bongaais Verdrag*, blz. 68—190 en 237—247; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 232—246; VALENTIJN, *Macassar*, blz. 153—163.

Het was te verwachten, dat het vroeger zoo machtige Makassar niet geneigd zou zijn, deze zware voorwaarden zonder meer na te komen. Speelman keerde dan ook nog niet naar Batavia terug. Allereerst sloot hij op 9 en 13 Maart 1668 nadere contracten — beide geratificeerd op 31 Maart — met een tweetal grooten, den radja van T e l l o en den karaeng Lincques, vorst van T j e n r a n a [2]), beiden leden van den koningsraad van Makassar, die bij de onderteekening van het Bongaaisch Verdrag wegens ziekte niet aanwezig waren geweest. Verder bereidde hij zich op nieuwen strijd voor, en het duurde inderdaad niet lang, of Makassar greep weer naar de wapenen. Reeds 13 April 1668 was de vrede „in een openbaren oorlogh verandert"; in Mei sloten Tello en Linques zich bij den opstand aan. Speelman, krachtig gesteund door Aroe Palakka en den sultan van Ternate, behaalde na zwaren strijd ook nu een algeheele overwinning. Den 27en Juli 1669 bezwoeren Haŝsan Oedin en zijn grooten, ook Tello en Lincques, den vrede opnieuw. Zij moesten nu

[1]) Voor de intusschen gesloten contracten met de Moluksche vorsten zie hiervóór, AMBON EN DE MOLUKKEN.

[2]) Het hier bedoelde Tjenrana ligt in *Maros*; beneden komt ook een ander Tjenrana voor, in *Mandar* gelegen.

al hun versterkingen afbreken en de wapenen uitleveren. Met een grooten stoet van rijksraden en hofgrooten, waaronder een zoon van den sultan, en Tello en Lincques, trok Speelman naar Batavia, waar allen zich 20 December 1669 voor de Hooge Regeering verdeemoedigden.

HEERES, *Corpus* II, blz. 380—383, 411—419; *Pieter van Dam's Beschryvinge* II, I, blz. 246—251; *Daghregister van Batavia, 1668/1669*, blz. 76—80, 96, 99, 103—105, 139, 150, 176, 191, 273—276, 331, 364, 371—372, 385—388, 468—470, 476, 480—486; *1670/1671*, blz. 24—25; VALENTIJN, *Macassar*, blz. 163—170.

Uit dankbaarheid voor den krachtigen steun, welken de regeering in dezen zwaren strijd voortdurend genoten had van Aroe Palakka, beleende zij „hem en zyne wettige descendenten" met het landschap B o n t h a i n in Zuid-Celebes.

Daghregister van Batavia, 1670/1671, blz. 24.

Van Makassar's voormalige bondgenooten had nu in Zuid-Celebes alleen W a d j o zich nog niet onderworpen. Met behulp van Aroe Palakka gelukte het de Compagnie dit overigens lastig toegankelijke rijkje meer en meer in het nauw te brengen, en 23 December 1670 teekenden zijn vorst en rijksgrooten een overeenkomst met den president van Makassar, Maximiliaan de Jong, waarbij zij zich verootmoedigden, en verklaarden, dat volgens het oorlogsrecht hun land aan de Compagnie was vervallen, en zij zich gelukkig rekenden het in leen terug te mogen ontvangen. Nieuwe vorsten konden alleen opvolgen met goedkeuring van de Compagnie, die ook het recht kreeg een in functie zijnd vorst af te zetten. Verder moesten alle versterkingen worden geslecht en kreeg de Compagnie het volledige handelsmonopolie.

HEERES, *Corpus* II, blz. 426—430; *Daghregister van Batavia, 1670/1671*, blz. 72, 85, 123, 167—168, 181, 185, 327.

Nog bevestigden op 7 December 1671 en 18 Januari 1672 verschillende regenten van de landschappen T j e n r a n a, T j a m b a en B e n g o, de eerste twee in Maros, het laatste in Boni gelegen, „dat se renuntierende ende versakende alle superoriteyt des conincx van Goa (= Makassar) .... van nu voortaan de Compagnie alleen voor haar opperheer aennemen, onder beloften van derselver geboden t'allen tyden gewilliglijck en opregtelijck na te komen". Alle „hofdiensten", vroeger aan Makassar bewezen, zullen ze nu de Compagnie toebrengen, en als regent over hun gebied aanvaarden dengene, dien de Compagnie daartoe zal aanwijzen, „'t sy crain Linques off ymand anders".

HEERES, *Corpus* II, blz. 441—442 en 452—453.

De koning van B o e t o n overleed in 1672, en werd door zijn zoon opgevolgd, die in een brief naar Batavia schreef, dat hij „voor altoos onverbreeckelijck is in sijn contracten". G.G. en Rade antwoordden daarop,

dat deze mededeeling hun „seer aengenaem" was, maar dat ze tevens uiterst verwonderd waren over het feit, dat hun geen kennis was gegeven van de troonsverwisseling, en dat ze daarvan niets zouden geweten hebben, „indien het de president van Macassar niet aen ons geschreven hadde". Toch was in het contract van 1667 bepaald, dat bij versterf van een vorst slechts met medeweten en goedvinden van de Compagnie een opvolger mocht worden aangewezen. „Voor jegenwoordigh" wil de Hooge Regeering zich daar nu maar bij nederleggen, doch zij verwacht niet anders, „of het sal naer desen soodanich geschieden". In antwoord daarop zond de vorst een nieuwe betuiging van vriendschap.

Daghregister van Batavia, 1672, blz. 270—271; *1673*, blz. 35—37; *1674*, blz. 264—265.

Magasoemba, de nog jonge sultan van Gowa of Makassar, overleed in 1674; de landsgrooten wezen zijn broeder, karaeng Bissey, als opvolger aan. Ingevolge het bepaalde bij het Bongaaisch Verdrag kwam deze 3 September 1674 bij den Commandeur van Makassar den eed van trouw aan de Compagnie afleggen, en de door zijn vader, Hassan Oedin, gesloten contracten bevestigen, waarop de Hooge Regeering zijn opvolging approbeerde.

Contractboeck, Rijks Archief; *Daghregister van Batavia, 1674*, blz. 187 en 264.

Aan de Westkust van Midden-Celebes ligt het landschap M a n d a r. Het was — en is nog thans — een verzameling staatjes, welker vorsten onder opperhoogheid van Makassar hadden gestaan. Bij het Bongaaisch Verdrag had Makassar van die hoogheidsrechten afstand moeten doen, doch de Mandareesche koninkjes hadden zich niet onder de Compagnie willen stellen. Toen vriendschappelijke pogingen, om hen daartoe te bewegen, niet baatten, ging de Compagnie, met behulp van Aroe Palakka, tot geweld over en 13 October 1674 teekenden de „Mandaarse koningen" een contract van volledige onderwerping, „sulks nu op 't gantsche eyland Celebes alles in ruste onder 's Compagnies gehoorsaemheyd ende bondgenootschap waere gebragt". Het waren de vorsten van B a l a n g n i p a, T j e n r a n a, M a d j e n e, P a r a p o e a n[1]), B i n o e a n g, K a l o e k o e, B o d c o of B o e k o e en M a p i l i.

HEERES, *Corpus* II, blz. 522—526 en de daar genoemde literatuur. Ook *Daghregister van Batavia, 1674*, blz. 287—289.

Voor korten tijd bleef de vrede in deze streken nu gehandhaafd, behoudens enkele onderlinge onlusten tusschen de talrijke staatjes. Voor de volgende jaren dient slechts vermeld te worden, dat de vorsten der S a l e i e r-e i l a n d e n, van wie het dubieus was, of zij onder Makassaarsche of Ternataansche opperhoogheid behoorden, zich den 16den

[1]) Hiermede zal bedoeld zijn *Pambaoeang*.

October 1675 vrijwillig onder de Compagnie stelden, „om totter doot toe te verblyven .... want wy gantsch niet genegen en sijn onder den Conink van Ternaten te staan".

Verder, dat Radja Palakka en andere vorsten van Boni en Sopeng den 1en Februari 1676 het Bongaaisch Verdrag bevestigden, nadat enkele punten, op interne zaken hunner landen betrekking hebbende, nader waren toegelicht.

In ditzelfde jaar ontstonden in Zuid-Celebes hier en daar weer oneenigheden tusschen de oude aanhangers van Makassar en die van Aroe Palakka. Al spoedig bleek, dat de sultan van Gowa of Makassar de auctor intellectualis dier woelingen was. Toen hij bemerkte, dat men dit te weten was gekomen, stelde hij zich binnen de versterkte stad Gowa in staat van verdediging. Met behulp van Aroe Palakka werd de plaats na eenige hevige gevechten genomen, waarop 29 Juli 1677 een vredesverdrag volgde, volgens welk „den presenten conincq van Goa, crain Bissee, aenstonts souw afstant doen van zijn rycke en de schatten desselfs, aen zijn broeder, crain Sadrebone, en alsulcke straffe hem onderwerpen en afwachten, als Haer Eds. tot Batavia .... mogten komen goet te vinden". De afgezette vorst kwam 3 October 1678 op Batavia aan, waar hij eenige jaren later overleed; drie weken na hem verscheen ook Palakka met ruim duizend gewapenden op Batavia. De Hooge Regeering had hem verzocht, haar in den zwaren strijd op Java te willen bijstaan, wat hij gaarne had aangenomen. Dit had tevens het voordeel, dat hij voor eenigen tijd van Zuid-Celebes werd verwijderd, waar zijn heersch- en strijdlust nog al eens conflicten met naburige vorsten en staatjes uitlokte. Na de Compagnie ook op Java goede diensten te hebben bewezen, keerde Palakka 13 Maart 1680 op Makassar terug. Tijdens den strijd op Java hadden een aantal Makassaren, na Speelman's verovering van Makassar van daar uitgeweken, aan de zijde van Taroeno Djojo gestreden— zie beneden onder JAVA —; zij teekenden in 1679 mede het Bongaaisch verdrag.

Contractboeck, Rijks Archief; *Generaal Register*, idem; HEERES, *Corpus* II, blz. 550—556; *Daghregisters van Batavia*, *1675*, blz. 295—296; *1676*, blz. 103—105, 188—189, 204, 233, 260, 274, 293—295; *1677*, blz. 135, 167, 172, 209, 237—238, 264, 271—272, 358—359; *1678*, blz. 207—212, 313—314, 346—347, 539—540, 543, 575—576, 600—601, 603—605, 622—623, 639—640, 669—671; *1679*, blz. 298, 301—304, 422, 473; *1680*, blz. 235.

B. Noord- en Oost-Celebes met de Sangir-eilanden.

De Noord- en Oostkusten van Celebes met de daarbij- en omgelegen eilanden waren in de eerste helft der 17de eeuw een twistappel tusschen de sultans van Makassar en Ternate, die beiden aanspraak maakten op de opperhoogheid over genoemde streken. De toestand was er te meer verward, doordat ook de Spanjaarden, die toen vestigingen op de Sangir-eilanden en Menado hadden, eveneens zekere rechten

op sommige dier kuststreken beweerden te hebben, en o.m. van verschillende plaatsen een jaarlijksch rijsttribuut eischten.

Reeds in 1616 heeft de Compagnie voor korten tijd kleine bezettingen gehad op Menado en Siauw, een der Sangir-eilanden. Op deze laatste eilanden hielden zoowel Nederlanders als Spanjaarden af en toe strooptochten „om dit starck, welgemaect, en bequaem volck" elders op hunne nederzettingen te vestigen. In 1623 bouwden de Spanjaarden een versterking op Menado, welke plaats met hun hulp in 1635 van Ternate onder Makassar gebracht werd. Doch het Spaansche bestuur wekte veel verzet; in 1644 kreeg de gouverneur der Molukken, Wouter Seroyen, te Ternate bezoek van een deputatie Menadoneezen, die „onse ende der Ternataenen protexie jegens den Spanjaert" verzochten. Men zond er een schip heen, welks bemanning echter, toen het op vechten aankwam, geen steun van de bevolking kreeg.

Ook de bewoners der Sangir- en Talaut-eilanden vroegen eenige malen steun tegen de Spanjaarden. Seroyen legde in 1648 een klein garnizoentje met eenige kanonnen op Tagoelandang, een der Sangir-eilanden, bij de Compagnie ook wel genoemd Pangasane, doch zijn opvolger riep, op last van de Hooge Regeering, deze bezetting in 1649 terug.

Intusschen had Seroyen in December 1647 den sultan van Ternate geassisteerd bij de inneming en verwoesting van Gorontalo, „welcke moordadige actie den Coningh van Macassar seer qualijk heeft genomen, ten aensien dit Gorontale onder 't begrijp van Celebes voor zijn eygen landt hout".

Daghregister van Batavia, 1643/1644, blz. 116—118; GODEE MOLSBERGEN, *Geschiedenis van de Minahassa tot 1829*, blz. 11—13; TIELE-HEERES, *Bouwstoffen* I, blz. 132—137; II, blz. 3, 40—41, 43—44, 117, 281; III, blz. 181, 358—359, 387—389; STAPEL, *Het Bongaais Verdrag*, blz. 43; VAN DIJK, *Borneo*, blz. 268.

Jacobus Hustaert, die van 1653 tot 1656 gouverneur der Molukken was, liet Menado eenige malen door schepen aandoen, om er rijst op te koopen. De Menadoneezen, weer door de Spanjaarden bedreigd, verzochten de Compagnie, een vaste loge in hun land te vestigen. Hustaert voelde daar veel voor, en deed in 1655 aan de regeering te Batavia het voorstel, er een versterking op te werpen. Zijn opvolger, Simon Cos, kreeg daartoe toestemming, en legde er in 1657 persoonlijk een houten barricade aan, die met 8 Nederlandsche militairen onder een sergeant werd bezet. Een en ander geschiedde in overleg met den sultan van Ternate, maar Makassar protesteerde er heftig tegen, en eischte opheffing dier bezetting. Bij den vrede, waartoe dit rijk in 1660 werd gedwongen — zie hiervóór — moest het echter afstand doen van alle aanspraken op Menado, ten gunste van Ternate. Niettemin gaf de Hooge Regeering kort daarop in overweging, de bezetting op te heffen, omdat het met den

handel aldaar „weynig beschieten sal". Doch Cos was een van ander oordeel: „Manado dient altijt met 10 of 12 man besett gehouden te worden, alsoo de plaetse 100 of 150 lasten rijs, tegen 12 realen 't last, jaerlijks kan uytleveren". Kort daarop legde hij ook een kleine versterking aan op Tagoelandang, terwijl hij handelsrelatiën liet aanknoopen met de bewoners der landen Boetoean en Samboango op Mindanao.

GODEE MOLSBERGEN, *Minahassa*, blz. 13—17; HEERES, *Corpus* II, blz. 171; VAN DIJK, *Borneo*, blz. 268; *Daghregisters van Batavia, 1656/1657*, blz. 215, 228, 267; *1661*, blz. 37, 160, 162; STAPEL, *Het Bongaais Verdrag*, blz. 57, 61, 66; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 223, 229.

Uit vrees voor Coxinga, die in 1662 de Nederlanders Formosa had ontnomen, en soortgelijke plannen ten opzichte van de Philippijnen koesterde, besloten de Spanjaarden in het begin van 1663, zich geheel uit den Archipel terug te trekken, en hun gansche macht op Manila te concentreeren. Voor de Compagnie en haar bondgenooten was dit een goede tijding, daar zij „door dit verhuyszen een geruster leven konnen leyden". Slechts op de Sangir-eilanden bleven eenige Spaansche Jezuieten, die daar vele bekeerlingen gemaakt hadden, werkzaam; zij zetten er de bevolking tegen de Nederlanders op, en de weerslag daarvan was tot in de Minahassa merkbaar. Desondanks nam de invloed der Compagnie belangrijk toe en plaatsten verschillende volkeren, o.a. die van Tondano, Tontoli (= Toli-Toli), Tagoelandang en een deel van Groot-Sangir zich onder haar bescherming. Op deze plaatsen kwamen ook schooltjes tot stand , die af en toe door predikanten gevisiteerd werden. Het Protestantsche Christendom kreeg er veel aanhangers, en in 1663 liet de koning van Tagoelandang zich doopen. Toen deze vorst het volgende jaar stierf, kwam zijn kleinzoon en opvolger naar Ternate, om daar den gouverneur van zijn optreden kennis te geven. Hij teekende 23 Juni van dat jaar een contract, waarbij hij zich als bondgenoot en vriend van de Compagnie verbond, haar steeds te zullen bijstaan, de kruidnagelboomen in zijn gebied uit te roeien en het onderwijs „volgens den plicht van een Christen Coning" met alle kracht te zullen handhaven.

GODEE MOLSBERGEN, *Minahassa*, blz. 17—23; *Daghregister van Batavia, 1663*, blz. 241, 243—247, 397—398, 535; *1664*, blz. 289—292, 391—392.

De commandeur der Molukken, Anthony van Voorst, bracht in 1665 een bezoek aan Noord-Celebes; de vorsten van Menado en Amoerang toonden zich over dat bezoek zeer verheugd; niet alleen boden zij aan een groote hoeveelheid rijst en andere producten te leveren, maar die van Menado stelde voor „in plaetse van de houte vesting ende logie een steene redout te maecken", wat Van Voorst gaarne zag. De Hooge Regeering gaf 30 December 1665 haar toestemming. In ditzelfde jaar

protesteerde zij tegen een roofoverval, op 's Compagnies bondgenooten in de Minahassa gedaan door bewoners van S i a u w, die daartoe zouden zijn aangezet door twee op dat eiland achtergebleven Spaansche „papen"; een dezer priesters, op Menado komende, „meende hem met ontkennen daervan te suyveren".

Met den bouw der steenen redout werd in 1666 aangevangen, en voorloopig liet zich de toestand in de Minahassa zeer gunstig aanzien. Doch begin 1667 bleek, dat de op den bouw toezicht houdende sergeant buitengewoon ontactisch was opgetreden, zoodat ten slotte „den Coninck aldaer met meest zijn gehele negrijsvolck gevlucht, en d'E. Compagnie afgevallen was". Blijkbaar was het zijn plan, zich bij de Makassaren aan te sluiten. Het verloop echter van Speelman's expeditie tegen Makassar was een der oorzaken, dat de gevluchte bevolking spoedig begon terug te keeren.

Bij het in November gesloten Bongaaisch Verdrag moest Makassar afzien van alle aanspraken op de Oostkust van Celebes „van M a n a d o aff, tot aen P a n t s i a n o (= Moena) toe", met inbegrip van de B a n g g a i-eilanden, en evenzoo van de landstreken op Noord- en West-Celebes, „tusschen M a n d h a e r en M a n a d o", namelijk L a m b a g i n, K a i d i p a n g, B w o o l, T o n t o l i, D a m p e-l a s, B a l e i s a n g, S i l e n s a k(?) en K a i l i, „als van outs gemelte coning van Ternaten ['s Compagnies bondgenoot] in eygendom behorende".

Godee Molsbergen, *Minahassa*, blz. 23—27; Heeres, *Corpus* II, blz. 376; *Daghregister van Batavia, 1665*, blz. 203—204, 293; *1666/1667*, blz. 43; Stapel, *Het Bongaais Verdrag*, blz. 243; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 60, 245.

Nu Makassar van alle aanspraken op de genoemde streken afstand had moeten doen, stonden deze onder de gezamenlijke souvereiniteit van Ternate en de Compagnie. Hoewel Mandarsjah, de sultan van Ternate, zich bij het verdrag met Speelman in 1667 onder de opperhoogheid van de Compagnie had gesteld, wordt dit beginsel van con-souvereiniteit in deze jaren door beide machten nog sterk naar voren gebracht, met name tegenover andere inheemsche volkeren. In 1670 deed Mandarsjah een tocht naar Noord-Celebes, en logeerde daar acht dagen bij 's Compagnies gezaghebber op Menado, den sergeant Jochum Sipman, die om zijn goede qualiteiten spoedig tot den officiersrang zou worden bevorderd. Gezamenlijk ontvangen zij den koning en hoofden van Menado, en benoemen nieuwe „raadsheeren". Bij deze gelegenheid blijkt, dat genoemde koning niet al te best met zijn onderdanen kan opschieten; velen verlaten zijn residentie en vestigen zich op het gebied om de in aanbouw zijnde steenen vesting, die weldra den naam Amsterdam krijgt. De door deze vesting gewaarborgde veiligheid had een gunstigen invloed op de ontwikkeling van landbouw en veeteelt, terwijl ook de pogingen tot verbreiding van het Christendom goede resultaten opleverden.

Niet zoo gunstig waren voorloopig de toestanden op de eilanden ten Noorden van de Minahassa. Wel waren in 1671 de voornaamste vorsten van Groot-Sangir en de koning van Tagoelandang op Ternate hulde komen bewijzen, maar op Siauw hadden de Spanjaarden in 1672 op verzoek van den vorst, die daarvoor zelf een tocht naar Manila had gemaakt, weer een bezetting gelegd, bestaande uit een twaalftal blanke en nog een aantal inheemsche soldaten. „De twee papen onthielden haer oock noch aldaer". De Compagnie kon hier niet in berusten; zij had al in 1616 een overeenkomst met dien vorst gesloten — zie hiervóór — terwijl van oudsher Ternate ook over dit eiland opperhoogheidsrechten had uitgeoefend. De toestand dreigde zeer gespannen te worden, daar de vorst beide Europeesche machten tegen elkaar opzette; niettemin wilde Cornelis Francx, president van de Molukken, niet tot geweld overgaan, daar Spanje en de Republiek bevriende mogendheden waren, en in den grooten oorlog in Europa zelfs bondgenooten werden. Op een inspectietocht naar Noord-Celebes in 1673 had hij in het kasteel Amsterdam op Menado een bespreking met den kapitein der Spaansche bezetting op Siauw, die vergezeld was van een der priesters. Er kwam 13 Juli 1673 een overeenkomst tot stand, waarbij besloten werd in geen geval tot wapengeweld over te gaan, maar de toedracht bekend te maken aan „de Hoge Overheyt in Batavia". Men zou intusschen op zijn hoede zijn jegens den koning, en er voor zorgen, dat „wederzijds geen questiën of onheylen sullen komen te geschieden".

GODEE MOLSBERGEN, *Minahassa*, blz. 27—33; HEERES, *Corpus* II, blz. 487—488; *Daghregister van Batavia, 1670/1671*, blz. 123, 168—169, 360—361; *1672*, blz. 44.

Het was om politieke redenen, dat de Compagnie in haar besprekingen met de vorsten van Celebes nog steeds uitging van een con-souvereiniteit tusschen haar en Ternate; vele dier vorsten zagen in den sultan van Ternate hun opperheer. Maar in wezen beschouwde de Compagnie sedert het verdrag van 1667 de van Ternate afhankelijke volkeren als haar onderdanen, en deze gewrongen positie moest op den duur tot moeilijkheden leiden.

Den 13den Juni 1674 stierf Francx, na een zeer korte ongesteldheid, en in een schrijven naar Batavia stelt Mandarsjah dit overlijden voor als een straf Gods. Francx had namelijk de reis naar Menado en de Sangir-eilanden gedaan, zonder daarin eerst overleg met den sultan te plegen. Nog erger vond deze het, dat Francx in het kasteel Oranje op Ternate afgezondenen uit Gorontalo en Limbotto had ontvangen, „die de Compagnie aan my, ten tyde wanneer op het land van Makassar ben geweest, hebben wedergegeven, gelijck by het contract [bedoeld is het Bongaaisch Verdrag] met de aanroepinge van Gods naame is beswooren". Zij hebben met den Hollandschen president besprekingen gehouden, maar zijn noch daarvoor, noch daarna, bij hem, Mandarsjah,

verschenen. Deze dringt nu aan op de benoeming van een meer meegaand opperhoofd, „want wy sijn sulcke lieden niet gewent, als de president Cornelis Francx is geweest; doch God heeft sijn wille met hem gedaan, ende is by sijn voorvaderen gegaan".

De Hooge Regeering antwoordt daarop, dat zij in Francx' brieven nooit iets anders heeft gelezen „als hetgeene was streckende tot loff en eere van sijn hoogheyt .... ; wat aanbelangt die van Gorontale en Limbotty, haare gebuuren, die en sijn noyt by hem [Francx] voor anders als voor des coninx onderdanen aangemerckt". Zij dringt in beider belang aan op voortzetting der vriendschappelijke samenwerking, „opdat alsoo oock 't respect van wederzyden aansienlijck blyve, daer seer veel aan gelegen is". Van haar kant zal de regeering dan ook niet nalaten „sijn hoogheyt allesints volgens de contracten in sijn goede regt naar de billickheyt te maintineren". Doch ook zij voegt aan deze schoone betuigingen een klacht toe; een Nederlandsch vrijburger-koopman is op de tot Ternate behoorende Soela-eilanden beroofd, „hebbende uw hoogheyts capteyn van de Xulas daarin sonderlinge niets verright, dat wy anders hadden verwagt."

Het zijn dergelijke wrijvingen, welke zullen leiden tot den opstand van sultan-Amsterdam, die na Mandarsjah's overlijden op 7 Januari 1675 in Ternate opvolgde. Zie hiervóór AMBON EN DE MOLUKKEN.

Daghregister van Batavia, 1674, blz. 236—237; *1675,* blz. 21—23.

Intusschen bleef de Spaansche bezetting op Siauw nog gehandhaafd, en in 1676 ontving men te Batavia bericht, dat die van Limau of Manganitoe, een rijkje op Groot-Sangir, den door de Compagnie en Ternate aangestelden regent hadden verjaagd, op instigatie van de Spanjaarden, en een nieuwen regent hadden aangesteld, „dewelcke oock met een quitasol etc. door gemelte Castilianen ware begifticht, hoewel gantsch tegen de reden, omdat die volckeren eygentlijck wettige Ternataanse ondersaten waeren". Weldra begonnen zij ook de andere vorsten der Sangir-eilanden te bewerken, evenals die van Amoerang en Kaidipang op Noord-Celebes. Sultan Amsterdam had bovendien persoonlijke grieven tegen den vorst van Siauw, die hem een zijner vrouwen had ontfutseld, en verzocht den nieuwen gouverneur, Robertus Padbrugge, er heen te mogen gaan met een oorlogsmacht. Padbrugge vond het gewenscht, zelf mee te trekken, doch wist, alvorens den tocht aan te vangen, nog te bewerken, dat de sultan bij officieele acte, geteekend door hem en zijn rijksgrooten op 11 Mei 1677, afstand deed van de volkeren en landen van Gorontalo en Limbotto, waarna de Hooge Regeering deze „solemnelijck" onder hare bescherming nam.

Voor Siauw gekomen, deelde men aan de Spanjaarden mede, dat men een rekening met den koning te vereffenen had, doch dat men verwacht-

te, dat zij, Spanjaarden, neutraal zouden blijven, in welk geval men hen ongemoeid zou laten. Zij waren daartoe echter niet te bewegen, doch begonnen uit hun versterking te schieten. Na een hevig gevecht veroverde Padbrugge het eiland en de Spaansche schans, welke laatste, herdoopt in Maetsuycker, een Nederlandsche bezetting kreeg. De Spaansche soldaten werden voorloopig naar Ternate gevoerd en later naar de Philippijnen gebracht. Bij contract van 9 November 1677 verklaarde „Francisco Batake, conincq van Ceauw", zijn land „te houden als een leen van d'E. Compagnie", met welke hij aanging „een vast, versekert, bestendich, bondigh ende eeuwichduyrende verbont, vreede en vruntschap, voor hem ende syne naecomelingen, althoos". Alleen de hervormde godsdienst, zooals die was vastgesteld op de synode te Dordrecht, mocht op het eiland worden uitgeoefend. De Compagnie kreeg het handelsmonopolie, alle nagelboomen zouden worden uitgeroeid, en de vorst deed afstand van alle aanspraken op omliggende eilanden. Geen nieuwe vorst of rijksgroote mocht worden aangesteld, dan met goedvinden van de Compagnie. Van belang was ook de in het contract opgenomen verklaring van den vorst, dat de Spaansche kapitein hem had aangespoord „de affgesondene van den gouverneur te vermoorden". Deze verklaring zou haar dienst kunnen doen bij het niet uitblijvend protest van Spaansche zijde.

Padbrugge zond nu een gedeelte zijner macht naar Groot-Sangir, waar de Spaanschgezinde partij eveneens tot onderwerping gebracht werd.

Contractboeck, Rijks Archief; *Daghregister van Batavia*, *1676*, blz. 267, 274; *1677*, blz. 235—237, 342, 354—355, 453; *1678*, blz. 139—144, 388; *1679*, blz. 71—72, 398; *1680*, blz. 32—34, 109—111; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 51; GODEE MOLSBERGEN, *Minahassa*, blz. 51—53.

Het jaar 1679 is voor de geschiedenis van den Oostelijken Archipel en Celebes vooral van belang, doordat in dit jaar sultan Amsterdam zijn opstand begon, die ten slotte zou leiden tot het geheel verdwijnen van een zelfstandig Ternataansch rijk. Er is echter nog een andere reden, om aan dit jaartal bijzondere waarde toe te kennen. Onder de vele contracten, die Padbrugge in de jaren van zijn bewind met diverse vorsten en volken heeft gesloten, trok dat van 10 Januari 1679 met Menado weinig of niet de aandacht; in de officieele correspondentie tusschen Batavia en Holland worden er slechts enkele woorden aan gewijd, terwijl het omvangrijke *Daghregister van Batavia* er geheel niet over spreekt. Om zijn gevolgen is het niettemin een der belangrijkste contracten uit deze jaren geweest, daar het den grondslag legde voor de eeuwen-lange vriendschappelijke samenwerking tusschen de Minahassa en Nederland. Voor een bespreking verwijzen wij naar de jubileum-uitgave van Dr. Godee Molsbergen, ter gelegenheid van het 250-jarig herdenkingsfeest van dit verbond. Hier zij slechts vermeld, dat de Menadoneezen hun grilligen

vorst hadden verjaagd, en dat het rijkje een republiek was geworden, bestuurd door een raad van dorpshoofden. In een bespreking, die Padbrugge met deze dorpshoofden had, beloofden zij plechtig, de Compagnie voor eeuwig als hun opperheer te zullen erkennen, en in 't bijzonder den koning van Bolang, die aanspraken op Menado maakte, geen enkel teeken van onderdanigheid meer te toonen. Zij zegden verder toe, de Compagnie steeds te zullen bijstaan en het kasteel Amsterdam gratis te zullen onderhouden.

GODEE MOLSBERGEN, *Minahassa*, blz. 50—58.

Bij het uitbreken van den Ternataanschen opstand riep Padbrugge de hulp in van alle trouw gebleven onderdanen en bondgenooten der Compagnie. Die van Siauw en Gorontalo verschenen daarop zelfs met meer hulptroepen, dan gevraagd was, aan het kasteel op Ternate. Doch weldra sloot de vorst van Gorontalo zich weer bij den Ternataanschen sultaan aan. Op een tocht naar Oost- en Noord-Celebes, in 1681, bracht Padbrugge verschillende landschappen, die onder de con-souvereiniteit van Ternate en de Compagnie hadden gestaan, onder de uitsluitende opperhoogheid van de laatste. Bij deze gelegenheid werd Gorontalo ingenomen, en de opstandige vorst meegevoerd — hij werd door de regeering te Batavia naar Ceilon verbannen — waarna de hoofden van Gorontalo en Limbotto niet alleen het bestaande contract opnieuw bezwoeren, maar zich verbonden tot het betalen van een boete in-eens, en een jaarlijksche schatting in hout. De onbetrouwbaar gebleken vorst van Kaidipang werd eveneens afgezet.

Het eindverdrag, door sultan Amsterdam geteekend op 7 Juli 1683, en door zijn rijksgrooten bevestigd op 21 Maart 1684 — zie hiervóór, blz. 12 — waarbij genoemde vorst verklaarde zijn landen nog slechts te bezitten als een leen van de Compagnie, sloot in zich, dat de van Ternate afhankelijke landen op en om Celebes in gelijke positie kwamen. Om bijzondere redenen werden echter bij het contract de Saleier-eilanden, Menado en Groot-Sangir verklaard in geen enkele relatie meer te staan tot Ternate, doch geheel en uitsluitend te behooren tot het gebied van de Compagnie, „sijnde onnodigh in desen van Tagulanda en daarontrent gelegen eylantjes yets te zeggen .... wesende mede het eylant van Chiauw door den coninck nae de veroveringh van 1677 aen de Compagnie gecedeert en overgegeven". Ten overvloede moest de sultan nog eens de in 1677 gedane afstand van Gorontalo en Limbotto aan de Compagnie bevestigen.

Contractboeck, Rijks Archief; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 40; VALENTIJN, *Malucco's*, blz. 341—353; *Daghregister van Batavia*, *1680*, blz. 610; *1681*, blz. 374—376, 584—590; *1682*, I, blz. 77—109, 316—317.

VI. JAVA

A. Bantam.

De vrede, in 1645 met Bantam gesloten — zie tekst blad 3, blz. 24 — was niet van langen duur. In 1651 zond de Indische regeering een gezant naar Bantam, om den nieuw opgetreden sultan, Aboe'l Fatah, later bekend als sultan Ageng, te doen begroeten. Doch weldra bleek het zeer moeilijk, met den trotschen, streng Mohamedaanschen vorst in vrede te leven, terwijl de te Bantam gevestigde Engelschen zijn haat tegen de Compagnie lustig aanwakkerden. Herhaaldelijk deden weer Bantamsche benden strooptochten in de Bataviasche Ommelanden, waarop dan natuurlijk protesten volgden.

Het vredesverdrag van 1645 was aangegaan voor een termijn van 10 jaar; toen nu het jaar 1655 aanbrak, zond de regeering van Batavia een gezantschap met kostbare geschenken naar den sultan, om het contract voor 10 jaar te prolongeeren. De vorst was daartoe echter niet te bewegen, en het gezantschap keerde onverrichter zake terug. Een tweede bezending, in Augustus van dat jaar, had meer succes, en de vrede werd op de oude voorwaarden hernieuwd.

Allerlei omstandigheden, waaronder ook de wetenschap, dat Batavia door het uitzenden eener expeditie naar Ceilon grootendeels van troepen was ontbloot, brachten Aboe'l Fatah er toe, ondanks het hernieuwde verdrag weer tot daden van vijandschap over te gaan. De Bantammers bepaalden zich ditmaal niet tot strooptochten in de Ommelanden, maar overvielen in 1656 openlijk een tweetal Nederlandsche vaartuigen voor de Bantamsche kust, en doodden de opvarenden. Hiermede was nu ook de vrede officieel verbroken, en 's Compagnies resident te Bantam verliet bij nacht de stad en vluchtte naar Batavia. Ondanks het protest der Engelschen ging de Hooge Regeering tot een algeheele blokkade van Bantam over, en de uitwerking daarvan was voor het land zoo noodlottig, dat de sultan in 1657 de vredesbesprekingen opende. Hij bood daarbij vergoeding van de geleden schade aan, en uitlevering van een aantal in Bantam gevangen gehouden Nederlanders, doch eischte daartegenover onder meer de vrije vaart voor zijn onderdanen op Ambon. Daar wilde de Indische regeering niets van weten, en dus zette zij de blokkade voort. Nieuwe onderhandelingen, in 1658 aangevangen, werden nu be-

moeilijkt door het feit, dat een der Nederlandsche gevangenen te Bantam tot den Islam was overgegaan: Bantam wilde hem niet uitleveren; Batavia bleef daarop aandringen. Door tusschenkomst van eenige Djambische grooten kwam 10 Juli 1659 te Batavia een vredesverdrag tot stand; sultan Ageng, die het den 18den te Bantam teekende, zegde daarbij toe, alle gevangenen uit te leveren behalve dengene, die zich inmiddels had laten besnijden. Overigens zou hij alle geleden schade vergoeden, waarna de regeering de blokkade ophief. De vaart der Bantammers op Ambon werd niet toegestaan; de loge der Compagnie op Bantam hersteld.

De Jonge, *Opkomst*, VI, passim (het contract op blz. 83—86); Heeres, *Corpus* II, blz. 155—160; *Daghregister van Batavia, 1656/1657*, en *1659*, passim.

Hoewel nu officieel de vrede bewaard bleef, was Bantam nog steeds een voorwerp van zorg voor de Compagnie. Zoo bleek tijdens den strijd van Speelman op Celebes eenige malen, dat Makassar kruit en wapenen van Bantam ontving, en dat van deze laatste plaats uit ten behoeve van Makassar spionnendiensten op Batavia verricht werden. Tot meer openlijke vijandelijkheden ging Ageng eerst over, toen de Compagnie door haar strijd tegen Taroeno Djojo — zie beneden onder M a t a r a m — in groote moeilijkheden was geraakt. Hij stelde zich niet slechts in verbinding met de verzetspartij in Mataram, maar nam de drie gebroederssultans van Cheribon, die als leenvorsten van den soesoehoenan van Mataram door den opstand in een delicate positie waren geraakt, onder zijn bescherming. Bij besprekingen, welke hij liet houden met Taroeno Djojo, maakte Ageng bovendien aanspraak op de suzereiniteit over den P r e a n g e r, C h e r i b o n en T e g a l. Doch de regeering te Batavia zat ook niet stil en zij wist de Cheribonsche sultans te bewegen, zich onder bescherming van de Compagnie te stellen. Ageng nam dit hoog op, en liet den Nederlandschen resident te Bantam mededeelen, dat hij elke verdere inmenging van de Compagnie in de zaken van Cheribon als een oorlogsverklaring zou beschouwen. Alsof dit alles nog niet genoeg was, ontving men te Batavia het bericht van den overval, door den Bantamschen pangéran Aria Soeria in April 1679 op 's Compagnies loge te Indragiri gedaan — zie beneden onder Sumatra's Oostkust —. Om op alles voorbereid te zijn liet de Hooge Regeering, wier beste troepen in Midden-Java ageerden, haar trouwen bondgenoot, den Bonischen sultan Aroe Palakka — zie hiervóór onder Celebes — met zijn dappere Boegineezen naar Batavia komen.

Weldra boden oneenigheden in het Bantamsche vorstenhuis de Compagnie een welkome gelegenheid om haar slag te slaan. Sultan Ageng was in strijd geraakt met zijn oudsten zoon, sultan Hadji, tijdens wiens afwezigheid voor een pelgrimstocht naar Mekka hij een jongeren zoon naar voren had geschoven. De regeering te Batavia stelde zich heimelijk

met Hadji in verbinding; verder kon zij voorloopig nog niet gaan, daar zij de handen vol had met den strijd in Midden- en Oost-Java, alsmede met de bescherming der Ommelanden tegen de herhaalde invasiën van troepen plunderaars.

Eén oogenblik scheen een nieuwe oorlog nog voorkomen te zullen worden, toen namelijk Ageng, om ons onbekende redenen, in Mei 1680 afstand deed ten behoeve van Hadji. Maar nadat deze met de Compagnie in onderhandeling was getreden, kwam Ageng weer op zijn abdicatie terug, en trok gewapend tegen zijn zoon op. Hadji, door de sterke partij van zijn vader in het nauw gebracht, smeekte de Compagnie om hulp, die hem gaarne werd verleend, toen hij een octrooi voor den geheelen handel in Bantam, met uitsluiting van alle andere natiën en personen, aanbood.

Een langdurige en hevige strijd volgde, maar ten slotte moesten zoowel Bantam als de Lampongs zich aan Hadji onderwerpen. Reeds vóór het einde van den strijd hadden de vertegenwoordigers der Engelschen, Franschen, Denen en Portugeezen Bantam moeten verlaten; Hadji was hevig op hen verstoord, omdat zij zijn vader tegen hem hadden bijgestaan. Den 28en April 1684 bekrachtigde hij het tractaat, dat aan de Compagnie het geheele handelsmonopolie in B a n t a m en de L a m p o n g s verleende, en haar al het land, rechts van de rivier van T a n g e r a n g (Tji Sedaneh), in eigendom toekende. De grens tusschen Bantam en het gebied der Compagnie zou in het verlengde van genoemde rivier doorloopen tot aan de Zuidkust. Ten slotte deed Bantam bij dit verdrag afstand van alle aanspraken op C h e r i b o n.

De Jonge, *Opkomst*, VI en VII, passim; *Daghregisters van Batavia, 1661—1682*; Heeres, *Corpus* II, blz. 155—160; *Contractboek*, Rijks Archief.

B. M a t a r a m.

De vrede, in 1646 met Mataram gesloten, bleef geruimen tijd gehandhaafd. Op voorstel van den soesoehoenan stichtte de Compagnie in 1651 weer een loge op J a p a r a [1]). Het daarop volgende jaar gelukte het een gezantschap onder Van Goens, van den overigens wispelturigen vorst een nieuw verdrag te krijgen, waarbij aan de Compagnie handelsvrijheid in geheel Mataram werd verleend. Door het zenden van gezantschappen met vereeringen bleef de verhouding, dank zij Maetsuycker's voorzichtig beleid, langen tijd goed, doch in Mataram zelf rees een toenemend verzet tegen den bloeddorstigen en diep gezonken soenan Amangkoerat. Tot uitbarsting kwam de lang opgekropte wraakzucht eerst in 1676, en wel door het optreden van Taroeno Djojo, een Madoereesch prins, die gemeend werd af te stammen van het oude Majapahitsche keizersgeslacht. Hij was een neef van den regent van Madoera, die aan het hof

[1]) In 1660 lieten de strandregenten de loge te Japara afbreken, doch eenige maanden later veranderden zij van inzicht en werd de loge herbouwd. De Jonge, VI, blz. LVIII.

van Mataram resideerde, en niet kon of durfde opkomen tegen de afpersing en verwaarloozing, waaraan Madoera blootstond.

Taroeno Djojo verbond zich met karaëng Galesoeng, den leider eener zeerooversvloot, gevormd door Makassaren, die na het Bongaaisch Verdrag uit hun land waren gevlucht, en een tijd lang de bescherming van den sultan van Bantam genoten hadden. Ook vele Javanen sloten zich bij hem aan, evenals de invloedrijke priestervorst van Giri, bij Grisee, door de Nederlanders in dien tijd de Mohamedaansche paus genoemd. Anderzijds streden de eigenlijke Matarammers met weinig geestdrift voor hun verdorven en despotieken vorst, en zoo kostte het Taroeno Djojo weinig moeite, met 12 000 geestdriftige strijders een vijfmaal zoo sterk soenansleger, onder Amangkoerat's oudsten zoon, pangéran Adipati Anom, uiteen te slaan. Weldra had hij de geheele Oostkust van Java in bezit; Amangkoerat voelde zijn troon wankelen en vroeg de Compagnie om steun. Deze was, krachtens het verdrag van 1646, tot hulpverleening verplicht, indien des soenans vijanden ook de hare waren, doch dit was met Taroeno Djojo officieel niet het geval. Daarom trachtte Speelman, als hoofd eener expeditie op Japara geland, met den Madoerees te onderhandelen, doch toen deze daarop niet wenschte in te gaan, vaardigde hij, Speelman, een manifest uit, waarin hij verklaarde, dat de Compagnie den Soenan onder haar bescherming nam. Amangkoerat's vertegenwoordigers hadden te voren, 28 Februari 1677, een contract geteekend, waarin tegenover die in-bescherming-neming verschillende rechten aan de Compagnie werden verleend.

De nu volgende strijd is genoegzaam bekend; hier zij er slechts aan herinnerd, dat Amangkoerat in 1677 uit zijn residentie werd verdreven en op zijn vlucht nabij Tegal overleed, waarna Adipati Anom als Amangkoerat II zijns vaders rechten aanvaardde, en met Speelman een tweetal overeenkomsten aanging, gesloten op 19 en 20 October 1677 te Japara. In de eerste bevestigde hij het verdrag, door zijn vader in Februari aangegaan, en verklaarde „boven het generale verband van ons geheele rijck, persoon en goederen, oock in 't particulier en speciaal verbonden al onse zeehavenenen langs den oever .... om jaerlijcx aen de Compagnie op afcortinge [van de oorlogskosten] te doen betalen alle de incomsten derselve .... En opdat dese onse obligatie van te meerder cracht mocht weesen, zoo verclaren wy by dese alle de gemelde onse zeehavenen met haar incomsten en gewassen aan de Compagnie te cedeeren en in eygendom te transporteren, sulcx deselve, zoo lange onsen achterstal duurt, maer alleen ter leen en a praecario van de Compagnie te sullen besitten". In het tweede verdrag werd allereerst nog eens vastgesteld, dat Jacatra, dat is dus Batavia met de Ommelanden, het onwedersprekelijk eigendom van de Compagnie was, welk gebied nu, „om daarmet naar ons presente uyterste vermogen onse schuldige danckbaerheyt te bewysen", vergroot werd met een strook lands, van de

rivier van Krawang Oostwaarts tot aan die van Pamanoekan „en dat mede dwars over 't landt doorgaende tot aen de Zuydzee". Alle daar wonende volkeren zullen voortaan „sorteren en staen onder het gebied en de discipline van de Compagnie". Deze krijgt verder het monopolie voor den invoer van opium en lijnwaden in het geheele Mataramsche rijk. Eenige maanden later, 15 Januari 1678, verkreeg Speelman bovendien nog den afstand „voor altijd, onverbrekelijck en onveranderlijck" van het gebied en de regeering over de stad en de landen van Semarang en Kaligawe, met alle de landen en dorpen, daaronder sorteerende.

Het kostte de Compagnie intusschen nog veel inspanning, den oorlog te beëindigen. Amangkoerat II kreeg ook zijn eigen broeders tegenover zich. Eerst den 27en December 1679 gaf Taroeno Djojo zich over aan de Compagnie; deze leverde hem uit aan Amangkoerat, die hem persoonlijk doorstak. Niettemin bleef de strijd nog geruimen tijd voortduren en pas tegen het einde van 1682 werd Amangkoerat algemeen erkend, en kon aan de in 1677 en 1678 gesloten verdragen algeheele uitvoering gegegeven worden. De soenan verliet zijn residentie Karta of Mataram, dat door de inneming en besmettelijke ziekten ontwijd was, en stichtte een nieuwe in de dessa Wonokerto, die hij Kartasoera noemde.

De Jonge, *Opkomst* VI en VII, passim; de genoemde verdragen aldaar, VI, blz. XLVIII; VII, blz. XXXIII—XXXVI, 79—83, 163—169. *Daghregisters van Batavia, 1653—1682*; Heeres, *Corpus* II, blz. 564—565.

De uitvoering der verdragen van 1677 en 1678 maakte het noodzakelijk, dat de Compagnie in de voornaamste Mataramsche havens kantoren vestigde. Zooals wij reeds zeiden, was in 1651 de loge op Japara hersteld. In 1671 had de Compagnie reeds toestemming gekregen tot het oprichten van een scheepstimmerwerf op Rembang; deze werd, met de geheele plaats, in 1677 door Taroeno Djojo vernield, maar nog hetzelfde jaar hersteld. Met het oog op het voor den scheepsbouw benoodigde djatihout werd nu op Demak een houtzaagmolen met een kleine bezetting gevestigd.

Op zijn tocht naar Oost-Java had Speelman in Januari 1677 Tegal aangedaan, waar de gouverneur, uit naam van den Soenan, de plaats onder bescherming van de Compagnie stelde. Voorloopig werd er een wacht gelegd, weldra gevolgd door een loge en een versterking.

Nog in datzelfde jaar veroverde Speelman Soerabaja; de hoofden dezer plaats leverden haar, na Speelman's vertrek, weldra weer over aan de aanhangers van Taroeno Djojo, doch ze werd door Jacob Couper andermaal voor de Compagnie bezet. Gedurende den verderen strijd bleef het een der bases van de Compagnie, en na afloop van den oorlog hield deze er een factorij aan.

De sultans-gebroeders van Cheribon, over wie hierboven reeds gesproken is, sloten 7 Januari 1681 een verdrag van vriendschap met de Compagnie, waarbij deze onder meer toestemming kreeg tot het bouwen van een versterkte loge.

De Jonge, *Opkomst* VI en VII; *Daghregisters van Batavia, 1677—1682*, passim.

VII. DE KLEINE SOENDA-EILANDEN

A. Solor en Timor.

Hoewel de Compagnie in het midden der 17de eeuw van meening was, dat op Solor en Timor weinig voor haar te verdienen viel, bleef zij aan deze streken toch aandacht schenken, met het oog op de daar nog steeds zetelende Portugeezen, en de nabijheid van specerijen-voortbrengende eilanden.

Bij het in 1613 met Koepang gesloten verdrag — zie tekst blad 2, blz. 14 — was o.a. bepaald, dat de Compagnie daar een fort zou mogen bouwen, wat echter niet geschied was. In verband met den hernieuwden strijd tegen de Portugeezen — de in 1651 geëindigde 10-jarige wapenstilstand tusschen de Republiek en Portugal was niet verlengd — besloot men te Batavia thans tot het oprichten van zoo'n versterking over te gaan, en in 1653 kwam het kasteel Concordia te Koepang tot stand, waarheen zich weldra 's Compagnies opperhoofd, die voorheen in het fort Henricus op Solor had geresideerd, verplaatste. De omwonende volkeren, aangehitst door de Portugeezen, namen daartegenover eerst een zeer vijandige houding aan, maar 2 Juli 1655 sloot Jacob Verheyden, hoofd van het kantoor Solor en Timor, een vredesverdrag met de vorsten van Amarassi, Sonbait en Amabi, alle aan de Zuidwestpunt van Timor gelegen. Genoemde vorsten beloven, de Compagnie steeds te zullen bijstaan, zich te zullen gedragen als haar bondgenooten, en zelfs de bevelen te zullen nakomen, „als den E. Heer Gouverneur-Generael sall gelieven in alle redelijckheyt op te dragen". De Compagnie krijgt het recht, waar en wanneer zij wil, versterkingen te bouwen.

HEERES, *Corpus* II, blz. 75—77; *Daghregister van Batavia, 1653*, blz. 93 en 153—154; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 255—256.

Door den vrede, in 1656 met Makassar gesloten, waren een aantal derwaarts gezonden soldaten zonder emplooi in de Molukken aangekomen. De bekende Arnold de Vlaming van Oudshoorn besloot daarvan gebruik te maken, om op zijn terugreis naar Batavia Timor aan te doen, en de Portugeezen een ernstige nederlaag toe te brengen. Deze onderneming mislukte totaal. In het moeilijk toegankelijke terrein ten Westen van

Amarassi, werd de colonne door de Portugeezen en met hen verbonden Inlanders zoodanig bestookt, dat De Vlaming met een verlies van 170 man moest terugkeeren.

VALENTIJN III, 2, *Solor en Timor*, blz. 125—126; *Pieter van Dam's Beschryvinge* II, 1, blz. 256—257.

In ditzelfde jaar werd, evenals dat al eens eerder geschied was, nogmaals in overweging genomen, het centrum van 's Compagnies handel aldaar over te brengen naar Rotti, dat volgens veler meening beter gelegen was voor een bestrijding der Portugeezen, wier centrum Larantoeka op Flora was. Dit plan kwam evenwel niet tot uitvoering, maar 10 Februari 1659 besloten G.G. en Rade aan de bocht van Amabi, een gedeelte der baai van Koepang, nog een kleine vesting op te werpen, en daarentegen Henricus op Solor te verlaten.

Realia in voce Timor; *Daghregister van Batavia, 1656/1657*, blz. 104, 227; *1659*, blz. 29 en 35.

De geringe macht, die de Hooge Regeering voor dezen uithoek beschikbaar stelde, bleek niet in staat te beletten, dat de Portugeezen hun gebied en invloed er steeds uitbreidden. De commissaris Hendrick ter Horst, die in 1659 deze streken moest visiteeren, berichtte, „hoe den Portugees op Solor en Timor sigh volcomen meester van alle 't landt gemaeckt hadde". Alle trouwe aanhangers van de Compagnie hadden een toevlucht gezocht onder de muren van 't fort Concordia op Koepang. Op een door Ter Horst tot hen gericht voorstel „om een schorsinge van wapenen ende treves" antwoordden de Portugeezen, dat hun geheel Timor van oudsher toekwam „derhalven, soo lange de Compagnie haer de sterckte op Coupan niet inruymde, ende die, nevens den voet van 't geheele lant, verlieten, met d'selve in geen onderhandelinge conden treden". Dit verslag deed de regeering weer het oog vestigen op Rotti, en de commissaris Joan Truytmans, in 1660 derwaarts gezonden, sloot een contract van vriendschap met den radja van Dengka, waarbij deze o.m. beloofde, jaarlijks 100 slaven aan de Compagnie te zullen leveren. Na zijn vertrek kwam van die levering evenwel niets, waarop de resident op Koepang, Hugo Culenburg, naar Rotti trok en hem daar hardhandig voor strafte, „ten spiegel van andere". Dit maakte zoodanigen indruk, dat de radja van Dengka „de 100 beloofde slaven selve in eygener persoone aen ons fort op den 2den January [1661] gebragt heeft". Genoemde radja kreeg daarover echter moeilijkheden met een aantal andere vorsten op Rotti en er braken op dit eiland hevige onderlinge oorlogen uit. Doch Culenburg slaagde er in, bij contract van 27 Juli 1662 de strijdende partijen te verzoenen. De gezamenlijke radja's zegden toe, niet te zullen handelen en varen op plaatsen, die met de Compagnie in vijandschap waren.

Daghregister van Batavia, 1659, blz. 222; *1661*, blz. 33, 133, 217—218; HEERES, *Corpus* II, blz. 212—214.

De nu volgende jaren brachten weinig verandering in deze streken. In het begin van 1663 had in Europa de ratificatie plaats van het vredesverdrag tusschen de Republiek en Portugal, en toen dit in 1664 in Indië bekend werd, eindigden daarmede ook de openlijke vijandelijkheden in de Timoreesche kwartieren. Zelfs begon de Compagnie hier met de Portugeezen handel te drijven en kocht eenige malen ladingen sandelhout van hen. De vloten, welke naar Banda en Ambon voeren, deden als regel Timor aan, omdat men een oogje wilde houden op het doen en laten der Engelschen, die in deze jaren in den Zuidoostelijken Archipel vasten voet zochten te krijgen — zie hiervóór onder BANDA, de Zuidwestereilanden — terwijl Makassar aanspraak maakte op de opperhoogheid over Solor. Daarom liet de regeering de bezetting van het fort Concordia versterken en, op verzoek der koningin van Solor, besloot zij 2 Januari 1665, het kasteel Henricus weer te doen bezetten. Op Rotti moest in dit jaar met wapengeweld een eind aan het vijandig optreden van enkele radja's worden gemaakt.

Daghregisters van Batavia, *1663*, blz. 26, 33, 495—497; *1664*, blz. 22, 33—34, 263, 271—272, 347—348; *1665*, blz. 3, 11—13, 59, 160—161.

Het beleid van de regeering ten opzichte van Timor toont in deze jaren weinig vastheid. Na een meer krachtig optreden in 1664 en 1665 besloten G.G. en Rade den 12den September 1666, wegens het geringe belang dezer kwartieren voor den handel, den ommeslag belangrijk in te krimpen. Zoo werd het garnizoen van Concordia besnoeid tot op 40 man, terwijl het opperhoofd gelast werd geen nieuwe volkeren meer onder Compagnies bescherming aan te nemen, en zelfs geen vernieuwingen aan de bestaande gebouwen te verrichten. Even vreemd doet het aan, dat, hoewel in Koepang een opperhoofd van Timor met een Raad zetelde, de gouverneur van Banda, Jacob Cops, ter gelegenheid van een inspectietocht naar de Zuidwestereilanden, ook Timor liet aandoen en daar contracten sluiten.

Reeds in 1665 hadden, bij de komst van een Compagniesschip op de Noordoostkust van Timor, de radja's van Ade en Manatoetoe het verzoek gedaan „dat de Compagnie daer possessie woude comen nemen ende de Macassaren verdryven". Hoewel aan de laatsten bij het Bongaaisch Verdrag alle vaart en handel op Timor en Solor was ontzegd, zond nu Cops in 1668 een schip daarheen, welks overheden 23 Mei van dat jaar een verdrag sloten met den radja van Manatoetoe, waarbij deze en zijn onderzaten beloofden, „haer te stellen tot getrouwe onderdanen van de Ed. Nederlantsche Oostindise Compagnie, die te erkennen en te respecteren alleen voor haar heer en meester, onder wiens gebiet en protexie (naest Godt) sy haer sijn begevende". Zij beloven verder, alleen handel met de Compagnie te zullen drijven, en krijgen, als uiterlijk teeken van de „vaste genegentheyt" der Compagnie jegens hen, een „Com-

pagnie's vlagge". Op de volgende dagen kwamen gelijke contracten tot stand met de negorijen Lettomomme en Wemasse, beide in het landschap Ade, met Era, „omtrent drie mylen boven Mannetoetoe gelegen", en met enkele nog kleinere negorijen. Eenige weken later, 14 Juli 1668, volgde nog een dergelijk contract met den orangkaja van Maïli(?).

Daghregister van Batavia, 1665, blz. 282—284; *1666/1667,* blz. 160; HEERES, *Corpus* II, blz. 392—398 en 409—410; *Pieter vna Dam's Beschryvinge,* II, I, blz. 257.

In de volgende jaren liet de regeering het garnizoen te Koepang weer geleidelijk versterken, en in 1675 bestond het uit 92 koppen. Dit jaar bracht, na een periode van rust, weer een vrij ernstig conflict. In 1674 was een scheepje van de Compagnie, de Karper, spoorloos verdwenen; eerst een jaar later vernam men, dat het in een zwaren storm gestrand was op het ten Westen van Rotti gelegen eiland Sawoe. De opvarenden, die het land hadden kunnen bereiken, waren door de bevolking allen dood geslagen. Daar men in datzelfde jaar zekerheid gekregen had, dat een aantal radja's van Rotti in hun land een schuilplaats verleenden aan uitgeweken Makassaarsche zeeroovers, zond de regeering den 9den Januari 1676 van Batavia een flottielje derwaarts, welker optreden de radja's van Rotti tot ootmoediging en onderwerping bracht. Ook de Sawoeneezen, die zich aanvankelijk hardnekkig verzetten, werden ten onder gebracht, en veroordeeld tot een boete van 300 slaven en 300 thail goud, benevens het stellen van gijzelaars. Dit krachtdadig optreden maakte ook op de andere vorsten van Timor een te dieper indruk, daar de energie der Portugeezen in deze streken niet meer zoo groot was als voorheen.

Eind 1674 was de vorst van het hierboven genoemde Ade naar Batavia gekomen, waar hij 10 Februari 1675 onder den naam Salomon gedoopt werd. Materieel voordeel bracht dit hem niet aan, want tijdens zijn aanwezigheid te Batavia hadden Portugeesch-gezinde buurvolkeren zijn rijk bezet, en de Compagnie, die er niets voor voelde, om zijnentwille ook in Noord-Timor oorlog te gaan voeren, bood hem een woonplaats aan op het nabijgelegen Wetter of Wetar.

Daghregisters van Batavia, 1675, blz. 6, 63, 186, 209; *1676,* blz. 6, 133, 160—163, 217; *1677,* blz. 265—266, 334—335, 345, 347, 353; *Pieter van Dam's Beschryvinge,* II, I, blz. 206—207.

Hoewel ook in de volgende jaren telkens weer bleek, dat in deze streken weinig voordeelen voor de Compagnie te behalen waren — het kantoor-Timor leverde jaarlijks een belangrijk tekort op — bleef de regeering te Batavia het noodig achten, de forten op Solor en Koepang bezet te houden en geregeld schepen naar de Timorsche wateren te zenden, „eensdeels om de inwoonders, met dewelcke wy contracten hebben ge-

maeckt, en die wy onder onse bescherminge hebben genomen .... niet ten proye van de Portugesen over te geven, en deselve daerdoor des te stercker en aensienlycker te maecken, maer voornamentlijck om dat groote eylant van Timor, soo na aen Banda en Amboyna gelegen, door die natie alleen niet te laten beheerschen". Een derde reden was, dat Timor veel bevaren werd door de vrijburgers uit Batavia, die er sandelhout, was, maar vooral slaven opkochten.

Het streven was er nu echter op gericht, dit doel met zoo min mogelijk kosten te bereiken. Hadden de laatste opperhoofden op Timor den rang van opperkoopman gehad, een resolutie van 14 Maart 1679 bepaalde, dat voortaan de leiding zou berusten bij een onderkoopman of koopman. De garnizoenen werden weer ingekrompen en na eenigen tijd gesteld op 60 man voor de beide forten samen.

Bij de herhaaldelijk voorkomende onderlinge twisten tusschen de inheemschen hield de Compagnie zich dan ook zooveel mogelijk afzijdig, en wist door vriendelijke brieven en geschenken de met haar verbonden radja's te vriend te houden. Als een enkele maal haar belangen ernstig bedreigd werden, zooals in 1680, toen de vorst van Amarassi, onder Portugeeschen invloed geraakt, een aanval op Koepang deed, of in 1681, toen een aantal radja's van Rotti weer tegen de Compagnie in verzet kwamen, dan kon deze rekenen op den steun van haar trouwe aanhangers, de radja's van Koepang, Amabi en Sonbait.

Ten slotte zij er op gewezen, dat in de contracten, welke in 1683 en 1684 werden geteekend door sultan Amsterdam en de Ternataansche rijksgrooten, ook de clausule was opgenomen, dat zij afstand deden „van de oude ongefundeerde pretentie der Ternatanen op Solor etc.".

Daghregisters van Batavia, 1678, blz. 517; *1679*, blz. 383—384; *1680*, blz. 3—6, 569—572; *1681*, blz. 132—135, 578, 616—620; *1682*, I, blz. 260—265, 317; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 258—259.

B. Soembawa.

Van de Kleine Soenda-eilanden trokken in de 17de eeuw, behalve de Solor- en Timorgroep, ook Flores en Soembawa de aandacht, terwijl slechts een enkele maal Bali en Lombok genoemd worden. Flores stond grootendeels onder invloed der Portugeezen, die er krachtige en goed georganiseerde centra hadden in Larantoeka en Endeh; zij trokken, zoowel daar als op Timor, „door haere papen en geestelijckheyt d'ingesetenen meest aen haer syde".

Op Soembawa lagen een vijftal koninkrijkjes; de belangrijkste waren Bima in het Ooosten, Dompo ten Westen daarvan, en Soembawa, de meest Westelijke helft van het eiland. Tusschen de beide eerstgenoemde lagen aan de Noordkust de kleinere rijkjes Tambora en Koreh, te zamen ongeveer het tegenwoordige Sanggar uitmakende.

In de 15de eeuw was geheel Soembawa onderhoorig aan Ternate,

maar bij de komst der Nederlanders in den Archipel stond het onder Makassar. Het lokte steeds veel handelaars en zeevaarders aan, door zijn sandelhout en overvloed van levensmiddelen: rijst, hoenders, hertenvleesch. Ook leverde het uitstekende paarden. Compagniesschepen deden het eiland, meer in 't bijzonder Bima, geregeld aan, daar de Ambonsche en Bandasche kwartieren grootendeels via Soembawa moesten worden geapproviandeerd. Vrijburgers van Batavia dreven drukken handel met Bima, terwijl omgekeerd Bimaneezen veel rijst naar Batavia voerden. Een enkele maal wisselde de koning van Bima, die zelf schepen ten handel uitzond, vriendelijke brieven met de regeering te Batavia, en vroeg dan b.v. passen voor zijn schepen aan. Uit die correspondentie blijkt ook, dat de commissaris Johan Truytmans in 1660 een handelsovereenkomst met Bima had gesloten. In 1663 verzocht genoemde vorst hulp tegen de rebellen der eilanden Nomba en Souw (lees Soemba en Sawoe); bij resolutie van 29 Januari 1664 besloot de Hooge Regeering die hulp te verleenen „mits dat Sijn Hoogheyt de Compagnie, in recompense van dien, zoude willen toestaen alle het sandelhout, aldaer vallende, alleene te handelen". Toen het antwoord kwam, dat de bosschen, door den roofbouw, vrijwel leeggekapt waren, besloot de Hooge Regeering den 31en December 1665 „desen jaere geen besendinge nae Byma te doen, alsoo in vele jaeren aldaer geen sappanhout en zal te crygen zijn" [1]).

Daghregisters van Batavia, passim, o.a. *1656/1657*, blz. 9, 173—174; *1661*, blz. 148, 172, 218, 279—281, 297; *1663*, blz. 32, 495, 497—500; *1664*, blz. 23, 33, 273—274; *1665*, blz. 159—160, 285, 418.

Na de bovenbeschreven periode van vriendschappelijke relatiën brak een tijdperk van strijd aan, veroorzaakt door de nauwe betrekkingen tusschen Bima en Makassar. Wij wezen er reeds op, dat Bima onder de opperhoogheid van laatstgenoemd rijk stond. In 1661 onthief de sultan van Makassar den radja-Bima van zijn leenplicht, „mits dat hy den koning van Macassar in tyde van oorloge nae sijn vermogen sal adsisteren". Veel wijziging bracht dit in de verhouding niet; de vorst van Bima trok jaarlijks een zekeren tijd naar Makassar, om daar zijn „hommagie" te bewijzen, en liet dan zijn land door een onderkoning besturen. Toen nu de Compagnie in 1666 met Makassar in oorlog geraakte, ging de vorst van Bima met een leger daarheen, om Makassar te steunen, en werd daardoor de vijand van de Compagnie. Al dadelijk bij de verovering der Makassaarsche vloot voor Boeton werd hij door Speelman gevangen genomen. Hij verklaarde, door Makassar gedwongen te zijn tegen de Compagnie te strijden, hoewel tegen zijn wil, en zegde nu Speelman hulp toe, die inderdaad werd verleend in den vorm van het gratis leveren van victualie. Doch zooals hij daarbij Makassar verried, bedroog

[1]) Sappanhout is het donkerroode sandelhout.

hij eenigen tijd later de Compagnie weer. Bij de vredesbesprekingen eischte Speelman zijn uitlevering, en toen hij op het laatste oogenblik weer kans had gezien te ontvluchten, liet de admiraal in het Bongaaisch Verdrag de bepaling inlasschen, dat „de koninck van Biema, sijn schoonzoon Crain Dompo, Radja Tamborra, Radja Sangarre en hun volgers" allen zouden moeten worden opgespoord en aan de Compagnie overgeleverd „om regtveerdige straffe te ontfangen". Een later bijgevoegd artikel 28 bepaalde nog, dat, ingeval zij in 10 dagen niet waren gevonden, „de zoone van Biema" dan tot borg in handen van de Compagnie zou blijven.

Zooals te verwachten was, bleven de beschuldigde vorsten onvindbaar, totdat in 1668 de strijd opnieuw uitbrak en zij weder aan Makassar's zijde verschenen. Na de definitieve overwinning van de Compagnie vluchtten zij naar hun land, en zonden van daar gevolmachtigden naar Makassar, die 1 October 1669 een contract sloten, waarbij tusschen de Compagnie eenerzijds, en B i m a en D o m p o anderzijds, de vrede werd hersteld. De Compagnie krijgt den alleenhandel, met algeheele vrijstelling van tollen of gerechtigheden; de Nederlandsche munt wordt in genoemde rijken gangbaar verklaard; de Compagnie mag over het geheele eiland, waar zij wil, loges vestigen; de vorsten mogen nergens versterkingen oprichten of onderhouden, dan met goedvinden van de Compagnie, en moeten al hun kanonnen uitleveren; indien de koning van S o e m b a w a dit contract niet vrijwillig mede-onderteekenen zal, moeten die van Bima en Dompo, als de Compagnie dit wenscht, hem tot vijand verklaren. Ten slotte bepaalt het contract, dat genoemde vorsten „haar selve, hare landen en onderdanen in 't geheel overgeven onder de bescherminge van de Compagnie" en dat zij persoonlijk naar Batavia zullen gaan, om de ratificatie te verzoeken.

HEERES, *Corpus* II, blz. 375, 379—380, 419—426; STAPEL, *Het Bongaais Verdrag*, blz. 112—113, 146, 151—152, 158, 174, 180, 183—184, 242—247; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 251—252; *Daghregister van Batavia, 1668/1669*, blz. 42—44, 365—371.

Dit contract ging veel verder, dan de betrokken radja's bedoeld hadden, en ofschoon hun afgezanten van behoorlijke geloofsbrieven waren voorzien geweest, verklaarden zij in 1670, het contract niet te kunnen goedkeuren, „dat se daerby te veel en boven haer vermogen waeren beswaert; oock dat se haer gemachtigden tot sulcx niet en hadden geauthoriseert, sijnde wel genegen om haer te houden aen 't contract, vóórdeesen met den commandeur Truytmans gemaeckt". Radja Dompo bevestigde dit het volgende jaar nog eens in een schrijven aan den G.G., waarin hij verklaarde overigens gaarne in vriendschap met de Compagnie te willen leven, en tevens de komst van gezanten aankondigde. Inderdaad kwamen 11 December 1671 gezanten van beide koninkrijken op Batavia aan. Zij verzochten „duysentmael aen den Generael vergiffenis

over de foute, op Bouton en Macassar begaen, te meer, wy langhe vóór desen tot nu toe in vrundschap met den Generael en de Compagnie hebben geleeft". Gaarne wilden zij vrienden blijven, maar verzochten de zware bepalingen ongedaan te maken. De regeering antwoordde daarop, dat zij bij bedoeld contract „met veel meer gratie en gonste getracteert waren" dan de andere bondgenooten van de Compagnie, en nu door tusschenkomst van de laatste ontslagen waren van de onderhoorigheid aan Makassar. Daarom meent zij dan ook, „grote en regtveerdige reedenen" te hebben, om over het gedrag der beide koningen vertoornd te zijn; nochtans wil zij hen niet „verderven", maar dringt op ratificatie van het contract aan. Het duurde nog tot 17 Augustus 1673, eer een talrijk gezantschap op Batavia aankwam, onder leiding van den onderkoning en den kroonprins van Bima, om de overeenkomst uit naam der beide vorsten te bekrachtigen. Tot die komst had vooral bijgedragen het feit, dat geheel Soembawa werd gebrandschat door benden uitgeweken Makassaren. Toen de gezanten terugkeerden, zond de regeering een aantal goedgewapende schepen mee, die de Makassaren krachtig aanpakten. Een eerste gevolg van dit optreden was, dat de derde groote vorst van het eiland, de radja van S o e m b a w a, gevolmachtigden zond naar 's Compagnies president op Makassar, waar 12 Juni 1674 een gelijk verdrag tot stand kwam, als dat met Bima en Dompo was gesloten. Verder rukte de kapitein Jan Frans Holsteyn het rijkje K o r e h , welks vorst met de Makassaren heulde, binnen, nam de versterkte plaats S a n g g a r (thans = K o r e h) en sloot vervolgens 12 Augustus daaraan een verdrag met den radja, waarbij deze als vazal onder den koning van Dompo werd geplaatst. Deze laatste nam op zich er voor te zorgen, dat er geen Makassaren meer zouden worden toegelaten.

Daghregister van Batavia, 1670/1671, blz. 177, 363—364, 491—492; *1672*, blz. 18—20, 200—201, 321—322; *1673*, blz. 227—229, 241, 281—283, 355—357; *1674*, blz. 187—191, 272—276; HEERES, *Corpus* II, blz. 492—498, 500—501.

Voorloopig bleven de troepen der Compagnie nog op Soembawa, daar er geruchten liepen, als zou een nieuwe en sterke vloot der Makassaren in aantocht zijn. De aanvoerder dier troepen, de genoemde kapitein Holsteyn, sloot in 1675 nog een aantal overeenkomsten, zoo tot wegneming van onderlinge oneenigheden tusschen de verschillende vorsten, als tot nadere omschrijving van de rechten der Compagnie. Achtereenvolgens kwamen tot stand:

1°. op 16 Maart 1675 een contract met een aantal regenten van L o m b o k, die onder den radja van Soembawa stonden, maar tegen hem in verzet waren gekomen. Wegens „veel harer begane fouten aen hun koning en d'Ed. Compagnie" worden ze veroordeeld tot betaling eener groote boete in sandelhout, op te brengen aan de Compagnie, en voor welke betaling radja Soembawa garant blijft.

2°. op 7 Mei 1675 een „apendix" op het groote contract van 1669, geratificeerd in 1673 en door Soembawa geteekend in 1674, waarbij dit nu ook geteekend wordt door een aantal kleinere vorstjes en regenten.

3°. op 22 Juli 1675 een overeenkomst, waarbij de verschillende vorsten elk voor zich afstand doen van gepretendeerde superioriteit of heerschappij over elkaar „maar beloven malkander voor vrye heren en koningen te erkennen, ten eeuwigen dage toe".

4°. eveneens op 22 Juli 1675 een overeenkomst, waarbij de „vrykoning" van Papekat in het algemeen verbond wordt opgenomen in dezelfde verhouding als die van Koreh, dus als leenman van Dompo.

5°. eveneens op 22 Juli 1675 een contract, gelijkluidend aan dat van 1669, geteekend door den radja en de hoofden van Tambora.

HEERES, *Corpus* II, blz. 540—550; *Daghregister van Batavia, 1675*, blz. 32—43, 163—168, 181—182, 257, 260—262, 268—276.

Na dien bleef de verhouding tot Soembawa vrijwel onveranderd. Geregeld wisselden de vorsten brieven met de Hooge Regeering en werden wederzijds kleine geschenken aangeboden. Sedert 1680 had de Compagnie op de hoofdplaats Bima een vaste loge, met een koopman als resident.

Daghregisters van Batavia, 1676/1682, passim.

C. Bali.

Een enkel woord moge hier volgen over de verhouding van de Nederlanders tot Bali. Reeds De Houtman's schepen deden dit eiland in het begin van 1597 aan en bleven er ongeveer een maand voor de kust. De aanrakingen waren van zeer vriendschappelijken aard en twee opvarenden bleven vrijwillig op het eiland achter. Toen Cornelis van Eemskerck in 1601 van Ambon uit Bali aandeed, trof hij er de beide Nederlanders in welstand aan. Een hunner, Emanuel Rodenburch, keerde met het schip terug. Van Eemskerck kreeg van een der Balische vorsten een schriftelijke toezegging van handelsvrijheid voor de Hollanders.

ROUFFAER en IJZERMAN, *De Eerste Schipvaart*, I, blz. 189—203; II, blz. 54—59, 169—174, 342—358; III, blz. 73—103; DE JONGE, *Opkomst*, II, blz. 201—202, 238, 353 e.v., 475; HEERES, *Corpus* I, blz. 15.

De Compagnie trad in de 17de eeuw niet in nauwe relatie met Bali. Wel deden haar schepen het eiland dikwijls aan, om er rijst, varkens en ander „bestiael", alsmede de zeer gewilde slavinnen te koopen, en bezochten ook Balineesche handelaars wel Batavia, maar van een bondgenootschap met de Compagnie wilde men op Bali niets weten. Dit ondervond de Gouverneur-Generaal Brouwer, die in 1633 een commissaris naar den radja van Boeleleng zond, om hem bescherming aan te bieden tegen den soenan van Mataram. De commissaris werd uitermate vriendelijk ontvangen, doch kreeg op zijn aanbod ten antwoord, dat de vorst een vriend was zoowel van den soenan als van de Hollanders, die beiden

VIII. MALAKKA EN HET MALEISCHE SCHIEREILAND

Bij het verdrag van 15 Augustus 1650 had de sultane van Atjeh zich verbonden, den tinhandel op het onder haar opperhoogheid staande P e r a k alleen open te stellen voor Atjehers en Nederlanders — zie tekst blad 2—4, blz. 26 en 27 —. Het was daar echter voor 's Compagnies vertegenwoordiger uiterst moeilijk, in een goede verstandhouding te blijven met de Atjehsche machthebbers, en tevens met de inheemsche bevolking en hoofden; „de natie in zichzelven is zeer vuyl en moorddadig". Reeds in het begin van 1651 werd het Nederlandsche kantoor afgeloopen, waarbij alle ambtenaren den dood vonden. Den 1en Augustus besloot de Hooge Regeering er een vloot heen te zenden om genoegdoening te eischen, doch men verkreeg die niet, en de verhouding bleef vijandig tot 1655, toen in overleg met Atjeh de vrede werd gesloten. Perak verbond zich bij tractaat tot het betalen eener schadevergoeding van 50000 realen in tin. Tevens stond het opnieuw het bouwen van een kantoor en pakhuis toe.

HEERES, *Corpus* II, blz. 77—81; VALENTIJN, *Malakka*, blz. 311 en 349; STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, blz. 263, 335—336.

Op het ten Noorden van Perak gelegen K e d a h ondervond men in 1658 gelijke moeilijkheden. Tijdens het laden van tin in een Compagniesschip had een overrompeling plaats, waarbij de loge werd geplunderd en 9 van 's Compagnies dienaren den dood vonden. De regeering besloot nu, de rivier van Kedah te blokkeeren, totdat satisfactie zou zijn gegeven. Alle inheemsche vaartuigen, welke tin uit de Kedahsche landen vervoerden, werden aangehouden, en het tin tegen betaling er uit genomen.

Nog in hetzelfde jaar 1658 gaf het derde der tinkwartieren, O e d j o n g S a l a n g, dat onder opperhoogheid van Siam stond, een herhaling van het gebeurde te Kedah. Ook hier werd de loge afgeloopen, waarbij 13 Nederlanders vermoord werden. De blokkade van Kedah werd nu uitgebreid tot Oedjong Salang. De hoofden der laatstgenoemde plaats verzochten, op aandringen van den koning van Siam, al spoedig, het Nederlandsche kantoor te herstellen, onder belofte van vreedzamen handel; die van Kedah deden eenige jaren later een soortgelijk verzoek. Doch de Compagnie ging op geen van beide die verzoeken in; wel liet zij

de genoemde plaatsen geregeld door hare schepen aandoen, doch aan herstel van een permanent kantoor dacht zij niet meer.

Bij het vredestractaat, 5 October 1659 gesloten met de sultane van Atjeh — zie hiervóór, blz. 15 — werd bepaald, dat de helft van de op Perak gewonnen tin voor Atjeh, de helft voor de Compagnie zou zijn. Deze laatste zou voorloopig slechts betalen 30 realen de baar „om nae voldoeningh van Compagnies agterwesen op de oude voet van 31¼ realen gebraght te werden". Toen echter die van Perak bij de uitvoering dezer overeenkomst allerlei chicanes maakten, lichtte de regeering in 1663 ook het kantoor in deze plaats; „de handel van Pera sal voortaen aen boord gedreven worden". Op deze wijze bleef nu verder de handel met de tinkwartieren in wezen, maar ook hierbij deden zich nu en dan moeilijkheden voor. Eenige malen werden Nederlandsche sloepen in de Peraksche of Kedahsche rivier overvallen, waarop dan weer eenigen tijd een blokkade volgde.

Een verdrag met Siam, 22 Augustus 1664 gesloten, bepaalde o.m., dat de Compagnie op Oedjong Salang „een vredige onbecommerde exercitie van negotie" zou genieten. Ook nu echter ging de Hooge Regeering niet tot herstel van een kantoor aldaar over; evenmin na een hernieuwd verzoek der regenten in 1666.

HEERES, *Corpus* II, blz. 151—153, 280—281 en 335—336; *Daghregisters van Batavia, 1659*, blz. 88; *1661, 1663* en *1664*, passim, registers op Kedah, Perak en Oedjong-Salang; *1665*, blz. 339; *1668/1669*, blz. 83—85 en 125—126; *1670/1671*, blz. 84; *1676*, blz. 216; *1679*, blz. 215—217; *1680*, blz. 366; *1682*, I, blz. 45—46; STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 335—338. *Generaal Register* in voce Malakka.

Van anderen aard waren de moeilijkheden, welke ontstonden in de ten Noorden van Malakka gelegen districten Naning en Rembau. Zoowel daar als in de aangrenzende landen, welke onder den sultan van Djohor stonden, brak in 1677 een strijd uit, half van politieken, half van religieuzen aard. Een Maleier van Sumatra, zich noemende Radja Ibrahim, „vol wonderlycke heyligheyt en zeldzame miraculen of toveryen" wierp zich op tot priester-koning en kreeg spoedig een geweldigen aanhang. Hij deed eenige malen een aanval op de stad Malakka, maar had daarbij geen succes. Van Batavia uit werd versterking gezonden, en in 1679 begonnen die van Naning te onderhandelen, verklarende, dat zij „door de Rombouwers misleyt en als tot het aennemen der wapenen geweldelijck gedwongen waaren". Die van Rembau volgden weldra, toen Ibrahim te tiranniek optrad en door zijn eigen volgelingen werd gedood. Beiden sloten, respectievelijk 23 Januari en 13 Februari 1680, te Malakka vrede, welke vredesverdragen 6 Augustus door de Hooge Regeering te Batavia werden geratificeerd. Hierbij werden de vroegere bepalingen bevestigd.

Contractboeck R.A.; *Daghregisters van Batavia, 1677*, blz. 213, 215, 310; *1678*, blz. 482; *1679*, blz. 426, 451, 491; *1680*, blz. 535—536; STAPEL, *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 338.

IX. SUMATRA'S OOSTKUST

A. Palembang.

Ingevolge de overeenkomsten van 1641 en 1642 — zie tekst blad 2 en 3, blz. 31 en 32 — was te Palembang een versterkte loge van de Compagnie gevestigd, en genoot deze laatste er het monopolie van de peper. Een aantal jaren kon er ongestoord handel worden gedreven, maar de strenge wijze, waarop de Compagnie haar monopolie handhaafde, en het ontactische optreden van enkele ambtenaren leidde ook hier, als op zoo veel andere plaatsen, tot een — voorloopig opgekropt — verzet. Toen in 1658 een tweetal scheepjes voor de loge peper lagen te laden, had geheel onverwacht een overval plaats, waarbij 's Compagnies resident met zijn personeel en de opvarenden van beide schepen — een kleine honderd man — vermoord werden, op een 25 tal na, die gevangen werden gezet. Loge en schepen vielen met hun geheelen inhoud den plunderaars in handen.

Aanstonds na het ontvangen dier tijding zond de regeering te Batavia er een drietal vaartuigen heen ter blokkeering van den riviermond, zulks voorloopig met de bedoeling, om de gevangenen vrij te krijgen. Toen dit niet lukte, rustte zij een welgewapende expeditie uit onder Joan van der Laan, die 12 November 1659 bij een stormloop de stad innam en gedeeltelijk vernielde. Vóór hun vlucht naar de binnenlanden doodden de Palembangsche hoofden eerst nog het grootste gedeelte der Nederlandsche gevangenen.

De naar het gebergte gevluchte sultan overleed weldra, en nu brak tusschen een drietal pangérans een successiestrijd uit, waardoor een uiterst verwarde toestand heerschte. In 1660 trad eindelijk een nieuwe sultan op, die algemeen erkend werd. Zoolang deze niet een volkomen genoegdoening aan de Compagnie verleende, hield deze de stad en riviermond bezet.

Eerst tegen het einde van 1661 zond de vorst een gezant naar Batavia, die met de regeering aldaar een vredestractaat opstelde. Nadat die gezant te Batavia was overleden, zond de Hooge Regeering een commissaris met het ontwerp-tractaat naar Palembang, waar de sultan het teekende, „uytgesondert eenige kleyne difficulteyten aangaende de tollen en vaste prijs van de peper.". Om ook hierin nog tot overeenstemming te

geraken, kwamen weer twee gezanten van den sultan naar Batavia, waar eindelijk 29 Juni 1662 het definitieve contract geteekend werd. De Compagnie zou weer een loge te Palembang stichten, en de sultan verbond zich „de minister en de goederen ende coopmanschappen van de Comp. in Palembangh te nemen en te houden onder sijn protexie ende bescherminge". Verder zou de Compagnie de beschikking hebben over de geheele peperopbrengst, tegen den matigen prijs van 4 rijksdaalders de picol in geld, of 4½ rijksdaalder in koopmanschappen.

Inderdaad werd nu het kantoor hersteld, en vele jaren lang bleef de Compagnie er ongestoord handel drijven. Het contract van 1662 werd in de volgende jaren nog tweemaal gewijzigd ten voordeele van de Compagnie. De eerste maal geschiedde dit in 1678, op 20 April, aangevuld op 3 Juli, toen de prijs van de peper werd verlaagd tot respectievelijk 3 en 3⅝ rijksdaalder de picol. De tweede maal op 19 en 24 Mei 1681, toen de Compagnie den sultan had gesteund in den successiestrijd in Djambi, waar ook zijn huis in betrokken was. Hij bevestigde de oude contracten, betaalde 5000 rijksdaalder per maand voor de „slytage" der schepen, die hem bijstand verleend hadden, en schonk de Compagnie, naast het monopolie van den peperuitvoer, ook dat van invoer van opium en lijnwaden.

HEERES, *Corpus* II, blz. 209—211; *Contractboeck*, Rijks Archief; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 300—305; *Daghregister van Batavia*, 1659, blz. 4—6, 27—28, 66—67, 210—212, 232, 236—237; *1661*, blz. 170, 209, 249, 368, 376—377; *1678*, blz. 178—180, 439—341; *1681*, blz. 333—336, 480—483, 595—603, 632—635.

B. D j a m b i.

De relaties van de Compagnie met Djambi, geregeld bij het verdrag van 6 Juli 1643 — tekst blad 2 en 3, blz. 31 — bleven een 35-tal jaren onveranderd voortduren. Wel kwamen af en toe strubbelingen voor met de grooten, die lichtgeraakt waren, en hinderde het de Compagnie, dat de Engelschen er nog steeds een kantoor hadden, doch die gevoeligheden van weerskanten leidden niet tot een breuk. In 1659 had de sultan zelfs zijn bemiddeling verleend bij het tot stand komen van een vredesverdrag tusschen de Compagnie en Bantam — zie hiervóór onder JAVA —.

In 1678 echter werd Djambi het tooneel van een hevigen strijd. Een Djohorsch vorst, gesteund door een uitgeweken Makassaarsch hoofd, deed een inval in Djambi, een aantal Djambische rijksgrooten sloten zich, uit ontevredenheid over den sultan, bij de vreemde invallers aan, en het geheele land geraakte in rep en roer. Toen de commissaris Jan van Leene zich medio 1679 in Palembang bevond, kreeg hij daar bericht, dat de strijd in Djambi tot in de hoofdstad was doorgedrongen, en dat 's Compagnies loge zich tusschen de strijdende partijen bevond. Hij trok er met eenige schepen heen, en slaagde er in, het personeel en de goederen van de Compagnie behouden naar Palembang over te brengen.

Voorloopig bleef herbezetting van het kantoor te Djambi onmogelijk; de Makassaren maakten zelfs de kusten van Palembang onveilig, omdat een Palembangsche prins den sultan van Djambi, die zijn zwager was, steunde.

Toen in den loop van 1680 de toestanden op de hoofdplaats weer wat geregelder waren geworden, zond de Compagnie er een assistent heen, om de verlaten loge weer in bezit te nemen. Na langdurige en moeizame onderhandelingen — de kroonprins van Djambi had de plaats van zijn vader ingenomen, en daardoor was Palembang in den strijd betrokken — gelukte het den commissaris François Tack 5 Augustus 1681 de kronen van Palembang en Djambi te verzoenen, en 20 Augustus daaraan een nieuwe overeenkomst te sluiten tusschen Djambi en de Compagnie, waarbij het contract van 1643 werd hernieuwd en uitgebreid. Nu kreeg de Compagnie het monopolie van de peper — de Engelschen zijn dus verder uitgesloten —; ter controleering van dit monopolie zouden 's Compagnies residenten alle uitgaande vaartuigen mogen visiteeren.

Bij een nader contract, provisioneel 12 Juli 1683, definitief 11 Augustus daaraan, werden de rechten der Compagnie nog uitgebreid; de prijs van de peper werd vastgesteld op dezelfde hoogte als in Palembang — zie aldaar — terwijl de Compagnie tevens het monopolie kreeg voor den invoer van opium en lijnwaden. De jonge sultan, die een belangrijk bedrag aan de Compagnie schuldig was, stond haar, ter voldoening daarvan, de helft van den tol op de peper af.

Contractboeck, Rijks Archief; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 305—310; *Daghregister van Batavia*, *1679*, blz. 363, 426—427; *1680*, blz. 280, 387, 545—546, 682—686; *1681*, blz. 595—602, 632—635, 736—738 en 774—776; *1682*, I, blz. 477; WELLAN, *De loge te Djambi in het jaar 1707*, in Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, 1927, blz. 447—448.

C. Indragiri.

In den tekst bij blad 2 en 3 is over Indragiri nog niet gesproken, daar de gegevens over de eerste aanrakingen van de Compagnie met dit landschap uiterst schaarsch en tegenstrijdig waren. Na een nauwgezet onderzoek kan daaromtrent thans het volgende worden medegedeeld.

Reeds in de eerste jaren van haar bestaan zond de Compagnie af en toe schepen naar Indragiri, dat peper en zandgoud uitleverde. Coen stichtte er een kantoor, zooals blijkt uit zijn brief van 5 Augustus 1619: „'t jacht de Tiger heeft van Andragiri gebracht 229 picol peper. Op de goede apparentie, die gesien wierd, is Tymen Michielsen met 4 à 5 mannen ende een cleen cargasoentgen aldaer gebleven". Eenige jaren is dit kantoor, dat niet op de tegenwoordige hoofdplaats, Rengat, lag, maar meer naar den mond, blijven bestaan, doch Heeren-XVII drongen in die jaren herhaaldelijk aan op inkrimping van den „ommeslag" in Indië, en 8 Januari 1621 schrijft Coen, dat hij hoopt Jacatra (= Batavia) ten slotte tot algemeene stapelplaats te maken „ende meest alle de comptoi-

ren, als namentlijck Atchijn, Jamby, Andragiri .... wel sullen mogen lichten". Blijkens een resolutie van 28 Augustus 1622 was dit toen nog niet geschied. Die resolutie zegt namelijk, dat met den opperkoopman Adriaen van den Eyck, „tegenwoordich leggende in Andragiri", een nieuw dienstverband wordt aangegaan. Maar uit een schrijven van 20 Juni 1623 blijkt, dat het toen inmiddels was opgeheven.

Sedert bezochten 's Compagnies schepen Indragiri nog geregeld, maar er kwam voorloopig geen nieuw kantoor tot stand, hoewel de sultan daar eenige malen sterk op aandrong. Het oordeel te Batavia was, dat „d'Andragieresen werden bevonden een zeer infidele ende frauduleuse natie te wesen". Herhaalde inwendige troebelen waren ten slotte oorzaak, dat de Compagnie er na 1648 ook geen schepen meer heenzond; „d'Experientie heeft ons mede deurgaens geleert, dat in Andragiry voor de Compagnie geen voordeel is te halen".

Missiven en resolutiën van Gouverneur-Generaal en Rade; COLENBRANDER, *Jan Pieterszoon Coen*, passim; TIELE-HEERES, *Bouwstoffen*, passim, vooral III, blz. 346—347; *Daghregisters van Batavia*, passim.

In April 1664 zond een nieuw opgetreden regeering van Indragiri een gezantschap naar 's Compagnies gouverneur in Malakka, en liet verzoeken de handelsrelaties te herstellen en opnieuw een kantoor in haar land te vestigen. Naar aanleiding hiervan zond de Indische regeering nog datzelfde jaar den gezant Joan van Wesenhage derwaarts, die 28 October 1664 met de beide sultans-broeders een contract sloot; zij zegden toe, dat de Hollanders al de peper zouden krijgen, en dat speciaal aan de Engelschen „niet een corl daarvan sal mogen gegeven ofte vercogt werden". Verder zou de Compagnie de door haar te bouwen loge en woningen met een bamboepagger mogen omringen.

HEERES, *Corpus* II, blz. 291—295; *Daghregister van Batavia, 1664*, blz. 268, 346—347, 588—593.

Tot 1679 bleef dit kantoor bestaan; in den vroegen morgen van den 21sten April van dat jaar deed een Bantamsche pangéran, Aria Soeria, met ruim 150 gewapende mannen geheel onverwacht een aanval op 's Compagnies loge, doodde den koopman Jan van Assendelft, verdreef diens assistenten, en maakte zich meester van de meeste contanten en koopmanschappen. Ofschoon de beide sultans verklaarden, totaal onkundig van de plannen tot dezen aanslag te zijn geweest, dacht de regeering te Batavia daar anders over, en liet dit duidelijk blijken. Niettemin zond zij na enkele maanden een nieuwen resident naar Indragiri, die echter bij zijn aankomst de sultans in een zoo vijandige stemming jegens de Nederlanders vond, dat hij het geraden achtte met de overlevende assistenten en het restant der koopmanschappen 's nachts weer naar boord te varen en naar Batavia terug te keeren. Na eenigen tijd lieten de sultans, die klaarblijkelijk het opheffen van het Nederlandsche kantoor

betreurden, weten, dat zij de loge en de achtergelaten goederen onder hun bewaking hadden genomen. Dit leidde allereerst tot het wisselen van brieven, vervolgens tot het zenden van gezanten, en ten slotte tot een overeenkomst op 29 Augustus 1683, waarbij de sultans beloven „'s Compagnies resterende middelen, by de laatste residenten alhier agtergelaten, te restitueren aen diegene, dien de Comp. eerst sal gelieven te senden om een logie te stabuleren".

De Compagnie is echter tot dit laatste niet meer overgegaan, „als sijnde hetgene 't selve uytleevert van die consideratie niet, om daer weder een comptoir op te rigten en ons daardoor in nieuwe lasten te engagieeren".

Contractboeck, Rijks Archief; *Pieter van Dam's Beschryvinge*, II, I, blz. 312; De Jonge, *Opkomst*, VII, blz. 19—20, 396; *Daghregister van Batavia, 1679*, blz. 161, 228, 369—372, 385—386, 472; *1680*, blz. 219—220, 349; *1681*, blz. 274, 330, 641; *1682*, I, blz. 68 en 71.

D. Banka en Billiton.

Uit de jaren tusschen 1650 en 1684 dateeren ook de eerste officieele aanrakingen tusschen de Nederlanders en de eilanden Banka en Billiton. Wel was het eerstgenoemde eiland reeds in 1617 door de Bewindhebbers aanbevolen als een der tot een rendez-vous geschikte plaatsen, maar sedert dien tijd had het weinig of niet de aandacht getrokken. Door het verdrag van 1662 met Palembang, welks sultan over de beide genoemde eilanden zekere hoogheidsrechten uitoefende, begonnen deze meer belangstelling te genieten en werd er van Batavia uit eenige handel op gedreven.

In Juni 1668 verscheen te Batavia zekere Kiai Sampoera — ook wel geschreven Samparoe — „hem intitulerende Radja ofte Lantvoogt van de eylanden Banca ende Bilitong". Hij verklaarde de Hooge Regeering te willen aannemen als zijn „schuts- en schermheer, mitsgaders d'Ed. Compagnie eeuwiglijck daarvoor te erkennen ende oock gehou en getrou te sijn en blyven". Daarbij bood hij de Compagnie den alleenhandel op zijn landen aan. De oorzaak van een en ander bleek te liggen in het feit, dat men zich op de genoemde eilanden niet wenschte te schikken naar de aanspraken van Palembang. Na eenig beraad nam de Hooge Regeering 10 Juli 1668 het beschermheerschap aan, maar zond tevens den onderkoopman Jan de Harde met een schip naar genoemde eilanden om nadere inlichtingen in te winnen. Op zijn terugkeer rapporteerde deze, dat Samparoe geen radja was, maar slechts gebieder over een deel van Banka; dat de andere regenten van zijn reis naar Batavia onkundig waren; dat op Billiton een regent van den sultan van Palembang resideerde, doch dat, afgescheiden van dit alles, de regenten van beide eilanden gaarne de Compagnie als hun beschermheer aannamen. Hij had daarop het te Batavia gesloten verdrag den 25en Augustus d.a.v. door de twaalf voornaamste hoofden doen bekrachtigen.

Wegens de voordeelige relatiën met Palembang wilde men echter te Batavia niet tot een openlijk partij kiezen overgaan, „soo langh der eenigh middel open is om parthyen te scheyden". Deze weifelende houding verdroot de regenten der beide eilanden, en zij wendden zich kort daarop om steun tot den sultan van Bantam. Toen bovendien de handel voor de Compagnie van weinig belang bleek, werd de vaart op beide eilanden weer gestaakt.

HEERES, *Corpus* II, blz. 398—404; DE JONGE, *Opkomst*, VI, blz. 110—111 en 113—114; *Daghregister van Batavia, 1661*, blz. 371—372; *1663*, blz. 359; *1668/1669*, blz. 106, 118—120, 155—158; *1670/1671*, blz. 449, 466, 505.

Eind April 1672 kreeg men te Batavia bericht van het verschijnen eener groote Fransche oorlogsvloot in de Ceilonsche wateren, welke vloot, volgens de geruchten, ook ten doel had een rendez-vous voor de Fransche Compagnie te stichten, die daartoe het oog op Banka zou hebben gevestigd. Onmiddellijk besloot de regeering, Jan de Harde er wederom met eenige schepen heen te zenden, „om de radja's en ingesetenen te waerschouwen op haer hoede te wesen en haer te (be)helpen mettet opreghten en verthoonen van Compagnies vlaggen, onder welcx protexie zy haer begeven hebben, op hoope dat zy (de Franschen) deselve respecteeren, en consequent haer voornemen veranderen sullen, soo 't op dat eylandt mogte aengesien sijn geweest". De Harde werd echter allesbehalve vriendelijk ontvangen, daar men door het weigeren van openlijke hulp tegen Palembang zeer verstoord op de Compagnie was en na dien tijd de bescherming van Bantam had verkregen. Kort daarop had zelfs een poging tot overrompeling van De Harde en zijn mannen plaats, waarbij deze een doode en tien gewonden kregen.

Daghregister van Batavia, 1672, blz. 108, 123, 128, 189—192.

Eenige jaren bleven nu de relatiën geheel verbroken, totdat in 1675 weer particuliere vaartuigen tusschen Banka en Batavia begonnen te handelen. Toen na 1680 echter Banka het verzamelpunt werd van Makassaarsche en andere zeeroovers, ging de vaart derwaarts geheel te niet. Niettemin bleef de Hooge Regeering de verkregen aanspraken op het beschermheerschap handhaven.

Daghregister van Batavia, 1680, blz. 647; *1682*, I, blz. 169—170, 180 en 482.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

COMMISSIE VOOR DEN
GESCHIEDKUNDIGEN ATLAS

Dr. W. A. F. Bannier, Utrecht.
Dr. A. A. Beekman, Den Haag.
Dr. H. Brugmans, Amsterdam.
Dr. I. H. Gosses, Groningen.
F. A. Hoefer, Hattem.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

WEST-INDIË

DOOR

F. OUDSCHANS DENTZ EN W. R. MENKMAN

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1933

INHOUD

Blz.

F. Oudschanz Dentz, De Guyana's.

Suriname 3

Britsch Guyana 8

W. R. Menkman, De beneden- en bovenwindsche eilanden.

Het eiland Curaçao 17

Het eilandje klein Curaçao 32

Het eiland Aruba. 34

Het eiland Bonaire 38

Het eiland Sint Eustatius 42

Het eiland Sint Martin (Nederlandsch gedeelte) 49

Het eiland Saba. 55

Het eiland Tobago 58

De eilanden St. Thomas, St. Croix en St. John (Virgin Islands U.S.A.) 60

Het eiland Tortola (Britsch Virgin Islands) 66

DE GUYANA'S

DOOR

F. OUDSCHANS DENTZ

SURINAME

Met het verlies voor Nederland van de volksplanting in Noord-Amerika: Nieuw Nederland met Nieuw Amsterdam, dat voorbestemd was om een der machtigste rijken met de grootste wereldstad New York te worden, bracht de vrede van Breda in 1667 de volksplanting Suriname, op de noordkust van Zuid-Amerika welke van oorsprong een Engelsche kolonie was, aan Nederland en met enkele tusschenpoozen is zij niet alleen aan Nederland gebleven, maar even vernederlandscht als New York is verengelscht.

De noordkust van Zuid-Amerika, de kust van Guyana, werd eertijds ook de Wilde kust geheeten. Aanspraak op haar ontdekking maakte Cabeliau [1]), in wiens rapport op 3 Februari 1599 aan de Staten-Generaal aangeboden, de oudste Nederlandsche bron, de naam Suriname voorkomt, die evenals haar tegenwoordige hoofdstad Paramaribo, ongetwijfeld van Indiaanschen oorsprong [2]) is. Het land ontleent zijn naam, als gebruikelijk in de Guyana's, aan de gelijknamige rivier, die, evenals de andere groote rivieren, het land van zuid tot noord doorsnijden. Dat zijn de Marowijne, Tapanahoni, Saramacca, Coppename, Nickerie en Corantijn. Alleen de Cottica loopt van West naar Oost.

Spanjaarden die het eerst in het binnenland waren doorgedrongen hebben de faam van het rijke goudland, waarin El Dorado zou zijn gelegen, verspreid, en duizenden gelukzoekers doorstroomden het land, dat langen tijd een begeerlijk bezit voor vele naties is geweest. Even merkwaardig als de ruil van Nieuw Nederland en Suriname, om beurten Nederlandsch en Engelsch en omgekeerd, was de kust van Guyana oorspronkelijk bezit van Spanje, welks koning Philips II het land plechtig in bezit deed nemen [3]). Na de Spanjaarden kwamen de Nederlanders, Engelschen, Franschen en Portugeesche Joden.

Reeds in 1613 bestond er een Amsterdamsche factorij in Paramaribo,

---

[1]) Verclaringe van de onbekende ende onseseylde voiage van America beginnende van de riviere Amasonies tot het eylant van de Trinidat toe. Rijksarchief. Zie ook: De opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indië, dl. I, blz. 153 vlg.

[2]) Een bijdrage tot de verklaring van de namen Suriname en Paramaribo, door Fred. Oudschans Dentz. Eigen Volk, Louwmaand en Lentemaand 1929.

[3]) Beschrijving van Guiana of de Wilde Kust in Zuid-Amerika, Hartsinck 1770, dl. I, blz. 133. De inbezitneming had plaats op 23 April 1593.

waaruit afdoende de onjuiste gevolgtrekking blijkt van de afleiding van dien naam van Parham [1]).

Vele Engelschen hebben zich in 1630 onder kapitein Marshall aan de Surinamerivier gevestigd, ter hoogte van de Bannisterkreek (thans Paradoorsnede geheeten) en verbouwden daar tabak, eenmaal een belangrijk product des lands ,dat zoo goed als geheel verdween. Als eigenlijke stichter van de volksplanting moet Francis Willoughby worden genoemd, gouverneur van Barbados en als stichtingsjaar 1651, toen de eerste Engelsche gouverneur daar optrad. Het toen genoemde Willoughbyland had tot hoofdplaats Thorarica of Zandpunt aan de Surinamerivier.

Bij hun komst hadden de Engelschen een kleine nederzetting van Hollanders gevonden in de Commewijne, die zij Flamands noemden, en Joden uit Italië en Holland afkomstig in Boven-Suriname. Suriname wordt na 1650 een geordende landbouwkolonie met vele suikerplantages en de Britsche kolonisatie wordt krachtig versterkt door Portugeesche Joden die in 1664 over Cayenne uit Brazilië overkomen, dat Nederland had verloren. Deze Joden krijgen van de Engelschen belangrijke voorrechten en, met den tropischen landbouw vertrouwd, worden zij aanzienlijke plantagebezitters en kapitalisten en zij vormen een notabele kern van de Surinaamsche burgerij. Bij giftbrief van 2 Juni schenkt Koning Karel II van Engeland Willoughbyland aan Sir Francis [2]), maar slechts eenige jaren is deze in ongestoord bezit van het land, dat de Zeeuwsche admiraal Abraham Crynssen op 27 Februari 1667 in bezit neemt na de verovering van het houten Willoughby-fort, dat van toen af de naam van Fort Zeelandia zou dragen tot den huidigen dag.

Meer dan twee en een halve eeuw in bezit van Nederland (met enkele tusschenpoozen) neemt dit bijna vijf malen grootere gebiedsdeel toch een bescheiden plaats in het groote vasteland van Zuid-Amerika in tusschen landen als Argentinië, Brazilië, Chili, Peru, Venezuela en deelt zij dit lot met haar naburen, de beide andere Guyana's: Britsch Guyana — eertijds de Nederlandsche koloniën Demerary, Essequebo en Berbice — en Fransch Guyana of Cayenne.

In dat groote gebied, waarin ruim 150 000 menschen wonen, is slechts een zeer klein gedeelte in cultuur, nog geen 250 k.m^2. zoodat 99,8% van het land uit woeste en onbebouwde gronden bestaat en uit ondoordringbare bosschen. Slechts langs sommige punten van de kuststreek en langs de oevers van de voornaamste rivieren is het land bebouwd en liggen de 60 groote landbouwondernemingen (plantages) welke nog over zijn van de vele honderde, welke in den bloeitijd hebben bestaan. De overige werden verlaten en gingen tot bosch terug, door

[1]) Een Amsterdamsche factorij te Paramaribo in 1613, door mr. dr. S. van Brakel. Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht, dl. 35 (1914).

[2]) Hartsinck dl. II, blz. 522.

geen mensch betreden. De talrijke door onze geestkrachtige voorvaderen aan het oerwoud ontrukte eertijds schatten afwerpende cacao-, suiker-, koffie- en katoenplantages met haar sluizen, kanalen en machinerieën werden prijsgegeven aan de slooping door den machtigen tropischen plantengroei en den tand des tijds.

Suriname behoort met de andere overzeesche gebiedsdeelen volgens de Grondwet van 1922 tot het Koninkrijk der Nederlanden. Van kolonie wordt niet meer gesproken. Het bijna vierkante stuk grondgebied wordt aan drie zijden door water omspoeld, aan weerszijden door de rivieren Corantijn (W.) en Marowijne (O.), noordelijk door den Atlantischen Oceaan, terwijl het Toemoek Hoemak gebergte het van Brazilië scheidt. Het ligt tusschen 54° en 58° westerlengte van Greenwich en 2° tot 6° noorderbreedte. De grenzen zijn nog niet juist afgebakend. Wat de oostelijke grens betreft, is nog niet uitgemaakt of de Itanie, dan wel de Marowijne de voortzetting van de Lawa is, zoodat nog geen zekerheid bestaat of het daartusschen gelegen gebied tot Suriname, dan wel tot Fransch Guyana behoort.

In het westen verdeelt de Corantijn zich in de Coerini en de Nieuwe rivier. In 1843 nam men aan, dat de Coerini de voortzetting van de Corantijn was. De Nieuwe rivier werd in 1871 ontdekt. Engeland beschouwt de Coerini als grensrivier en derhalve de geheele driehoek tusschen Accarigebergte, Coerini en Nieuwe rivier als grondgebied van Britsch Guyana. Ofschoon deskundigen al sedert een derde van een eeuw op de rechtmatige aanspraken van Nederland op dit betwiste gebied hebben gewezen en de laatste onderzoekingstocht naar het binnenland, in 1925, duidelijk heeft aangetoond dat de voortzetting van de Corantijn de Nieuwe rivier is, heeft de Nederlandsche regeering deze aangelegenheid nog steeds niet tot een bevredigende oplossing gebracht.

Kon men in de Indische Mercuur van 18 Januari 1896 nog lezen van: „Een verwaarloosd erfdeel" [1]), waarbij de onvermoeide strijder voor Suriname, Frederik van Eeden een kaart had geteekend, aanduidende als een groote donkere vlek het nog onbekende land in het gebied van Suriname, sedert de laatste dertig jaren is men stelselmatig in het binnenland doorgedrongen met het doel dit te onderzoeken en in kaart te brengen en het „Darkest Surinam" is van de kaart verdwenen.

Na een voorloopig onderzoek van den districts-commissaris van Nickerie C. van Drimmelen en Johnston Kirke in 1896/97 tot de door Van Drimmelen genoemde Blanche Marie-val, hadden 9 wetenschappelijke onderzoekingstochten [2]) in de binnenlanden plaats en zijn de voor-

[1]) Zie ook Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem, no. 12, Maart 1896. Vermeerderde herdruk 1908.

[2]) Encyclopaedie van Ned. West-Indië blz. 529 e.v.

De Wetenschappelijke onderzoekingstochten waren:

1. Nickerie-Expeditie. 13 Aug.—4 Nov. 1900. Zie: In de binnenlanden van het District Nickerie, door dr. H. van Capelle, 1903 en de Fransche vertaling: Au travers des forets

naamste rivieren en gebergten in kaart gebracht. Naar het Oranjehuis werden genoemd de Wilhelmina-, Oranje- en Nassau-gebergten en Wilhelmina- en Emma-keten en Hendriktop. Naar Gouverneurs werden genoemd het Lely- en Van Asch van Wijckgebergte. Naar leiders van expedities en wetenschappelijke mannen als Bakhuis, Van der Wijck, Van Stockum, De Goeje, Franssen Herderschee, Eilerts de Haan, Grutterink, Kayser, Van Loon, De Kock, werden gebergten en toppen genoemd.

Wat den bodem betreft kan men over een breedte van 50 k.m. een noordelijke alluviale strook rekenen, waarvan een zeer groot deel uit moerasbosch bestaat, doch waarin ook boomlooze, met gras en doornstruiken bedekte zwampen voorkomen.

Als oases in de moerasbosch-woestenij liggen de plantages en kleine bouwgronden. Van belang voor de cultuur is het lagere land, alwaar aan de kust en langs de rivieren gelegen gedeelten, de plantages door dijken gevrijwaard worden tegen het dagelijksche vloedwater en door de achterdammen tegen overstrooming van moeraswater in den regentijd, zoodat deze plantages polders vormen, wier eerste aanleg een reuzenwerk is geweest.

Het geheel hoogere, waarschijnlijk vruchtbare binnenland ligt nog onontgonnen, is bijna geheel onbewoond en ligt op ontginning te wachten. Daarachter volgt een 15 k.m. breede gordel of zône, die den overgang vormt tot het bergland, het zoogenaamde savannenland, bestaande uit vlakten, met een zandbodem, met weinig boomgroei, doch met allerlei gras en kleine struiken bedekt.

Dieper in het land volgt de derde zône of hoogland waarin vele rivieren ontspringen die aan de kust uitmonden en die als het ware de eenige toegangswegen tot het binnenland vormen. Dat hoogere deel is bijna geheel met wouden bedekt. Het hoogland is niet vulkanisch; de bodem bestaat voor een groot deel uit graniet en gneisgesteenten.

---

vierges de la Guyane hollandaise, 1905, alsmede Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardr. Genootschap, Februari 1899.

2. Coppename-Expeditie 5 Aug.—28 Nov. 1901. Leider L. A. Bakhuis. T.K.N.A.G. Vol. XIX, 1902.

3. Saramacca-Expeditie 31 Oct. 1902—27 April 1903. Leider A. J. van Stockum T.K.N.A.G. Vol. XXI, 1904.

4. Gonini-Expeditie 28 Juli 1903—8 Jan. 1904. Leider A. Franssen Herderschee T.K.N.A.G. Vol. XXII, 1905.

5. Tapanahoni-Expeditie 5 Juli—1 Dec. 1905. Leider A. Franssen Herderschee. T.K.N.A.G. Vol. XXII, 1905.

6. Toemoek Hoemak-Expeditie 3 Juli—24 Nov. 1907. Leider C. H. de Goeje T.K.N.A.G. Vol. XXV, 1908.

7. Suriname-Expeditie 30 Juni 20 Nov. 1908. Leider J. G. W. J. Eilerts de Haan. T.K.N.A.G. Vol. XXVII, 1910.

8. Corantijn-Expeditie 19 Juni 1910—2 April 1911. Leider alsvoren en C. Kayzer T.K.N.A.G. Vol. XXIX, 1912.

9. Wilhelminagebergte-Expeditie 5 Jan 1925—24 Nov. 1926. Leider G. Stahel .T.K.N. A.G. Vol. XLIII en XLIV, 1926, 1927.

Het land is verdeeld in 12 districten, waarvan de stad er een uitmaakt Buitendistricten noemt men Marowijne, Coronie en Nickerie. De overige heeten, Suriname, Cottica, Commewijne, Saramacca, en Para.

De hoofdstad Paramaribo, hemelsbreed 10 k.m. van de monding liggend aan den linkeroever van de aldaar 1000 m. breede Suriname is voortgekomen uit een Indiaansch dorp, dat reeds in 1613 bestond. De stad die in 6 binnen- en 2 buitenwijken is verdeeld, telt ongeveer46000 inwoners en beslaat een oppervlakte van ruim 800 h.a. Langs de rivier gemeten heeft de stad een lengte van 4 k.m. Niet ver daarbuiten wonen de afstammelingen van de kolonisten van 1845, de Hollandsche Boeren. Na Paramaribo zijn van belang het plaatsje Nieuw-Nickerie in het district Nickerie [1]) (tegenover de Engelsche kolonie) met ongeveer 3500, Totness in Coronie [2]) met ongeveer 800, Albina in het Marowijne-district [3]) tegenover de Fransche kolonie met een 300-tal inwoners. Sedert de vestiging van de bauxietnijverheid aan de Cottica is het plaatsje Moengo [4]) verrezen, door Amerikanen aangelegd en een belangrijk mijncentrum.

De voornaamste vestigingen dragen echt Nederlandsche namen als Nieuw-Amsterdam aan de samenvloeiïng van Commewijne en Suriname, Domburg aan de Suriname, Groningen aan de Saramacca, Ephrata aan de Cottica, terwijl ook de plantages karakteristieke Nederlandsche namen dragen of Engelsche en Fransche, die aan de Engelsche kolonisatie en aan Fransche refugiés herinneren.

Een spoorlijn verbindt de hoofdstad met het binnenland. Zij was 173 k.m. lang. Het eindpunt is echter tot 133 k.m. teruggebracht en verdere inkrimping van den spoorwegdienst wordt overwogen. Aan wegen is Suriname niet rijk, maar uitbreiding is ter hand genomen. De belangrijkste aanleg was die van Albina naar Moengo-tappa, de Weyne-weg, die aldus Paramaribo binnendoor met Albina verbindt, alsmede de weg van Paramaribo naar Domburg.

---

[1]) De ontginning van dit district had voor het eerst in 1797 plaats. Nieuw Nickerie is het 3de plaatsje, de beide voorgaande plaatsjes, Nieuw Rotterdam geheeten, werden door de zee verzwolgen.

[2]) Dit district heette voorheen Opper-Nickerie, welke naam in 1851 werd veranderd in Coronie. Het district Neder-Nickerie werd toen Nickerie geheeten. Coronie is eerst in 1808 bebouwd en de plantages behoorden meest aan Schotten en Engelschen.

[3]) Albina werd in 1846 gesticht door een Duitscher: August Kapler.

[4]) Moengo is in 1919 aangelegd en is een modern gebouwd plaatsje.

Literatuur. Encyclopaedie van Ned. West-Indië en Onze West-I. Suriname, door Fred. Oudschans Dentz, Vereeniging Oost en West, 3de druk, 1928.

BRITSCH GUYANA

De drie voormalige Nederlandsche koloniën Demerary, Essequebo en Berbice, die bij het verdrag van Londen in 1814 voor goed aan Groot-Brittannië kwamen en voor Nederland — met Kaap de Goede Hoop en Ceylon — verloren gingen, vormen thans één kolonie, Britsch Guyana geheeten, over welke vereenigde koloniën de Lt Gouverneur van Demerary en Essequebo Sir Benjamin D'Urban op 21 Juli 1831 tot Gouverneur werd benoemd, met den titel van: „Governor and Commander-in-Chief- in and over the Colony of British Guiana, comprising the colonies of Demerara, Essequebo and Berbice, and their dependencies; Vice-Admiral of the same Colony, etc."

De voormalige Nederlandsche koloniën zijn thans „counties" van Britsch Guyana. De oudste vestiging van Nederlanders in het tegenwoordige Britsch Guyana was in de kolonie P o m e r o o n, het meest westelijke gedeelte van het land. Bij bovenaangehaalde koloniën wordt zij niet meer genoemd, aangezien zij als afzonderlijke kolonie had opgehouden te bestaan en deel uitmaakte van Essequebo. Het waren voornamelijk Zeeuwsche kooplieden als Jan van Pere, Van Rhee, De Moor, Lampsins, De Vries en Van Hoorn, die de kust van Guyana en de daarbij gelegen eilanden hadden laten bevaren onder het bevel van Rijk Hendriksz en andere schippers, waaromtrent hun bij Octrooi van 10 Juli 1602 vrijdom van convooi werd toegestaan.

In het laatst van de 16de eeuw schijnt men zich reeds in Pomeroon te hebben gevestigd, de landstreek tusschen de rivieren Essequebo en Moruca, waartusschen de rivier Pomeroon stroomt. Deze rivier, in de oude stukken Bouweron, Bauron, of Bauroma, later Poumeron en eindelijk door de Engelschen Pomeroon genaamd, is veel kleiner dan de Essequebo en valt eenige mijlen ten N.W. van de monding van laatstgenoemde bij Kaap Nassau in zee. De weinig beduidende nederzetting behoorde stilzwijgend onder het Commandeurschap van Essequebo; slechts enkele malen (van 1657—1670) en in 1686 werd daarover een afzonderlijk Commandeur aangesteld. Toen de Nieuwe Colonie op Isekepe, die men Nova Zeelandia noemde, werd gesticht, ging in 1658 als commies-magazijnmeester en Ingenieur mede Cornelis Goliat, die in Pomeroon dadelijk aanving met het bouwen van een fort Nova Zee-

landia eenige mijlen hoog op de rivier, van het vlek Nieuw Middelburg en van het Huis ter Hooge [1]), welke vestigingen nimmer geheel zijn voltooid.

Na de plundering door een Fransch kaper op 30 April 1689 besloot de vergadering van Tienen [2]), in haar zitting van 15 November 1689 die kolonie op te geven en er slechts drie man met een Compagniesvlag achter te laten, terwijl de nog overgebleven compagniesgoederen naar Essequebo werden overgebracht.

Toen in 1621 de West-Indische Compagnie werd opgericht was Isekepe, zooals men de kolonie Essequebo destijds noemde, reeds een gevestigde kolonie, waarover in 1624 als de eerste Commandeur werd benoemd, Jacob Canyn. De Essequebo, de grootste rivier in Britsch Guyana, werd door Bleau de „nobilissimus fluvius" genoemd en ontleent zijn naam aan een der officieren van Columbus, Don Juan Essequibel. Sir Walter Raleigh noemde haar Dessekeber, de Zeeuwen Isekepe. Talrijke eilanden liggen in de rivier en aan de monding, waarvan wij, als de voornaamste noemen, het Leguaan-, Wakenaam-, Tijger- en Varkenseiland, alsmede het Vlaggeneiland, dat later in Fort eiland werd herdoopt. Hooger op, aan de samenvloeiïng van de Essequebo, Mazaruni en Cayouni, stichten de Zeeuwen op een eilandje een fort, dat zij om de beheerschende ligging Fort „Kijkoveral" noemden, welke de hoofdplaats der kolonie werd. Daar was de zetel van het Bestuur. Sedert 1632 was de kolonie onder rechtstreeksch beheer van de Kamer van Zeeland, die zich in 1657 daarvan wilde ontdoen, omdat zij niet genoeg voordeel opleverde. Zoo kwam zij onder patronaat van de Staten van Zeeland onder bestuur van de steden Middelburg, Vlissingen en Vere. „De nieuwe Colonie op Isekepe" noemde men Nova Zeelandia. De Compagnie bezat daar de plantages De Fortuin, Poelwijk, Nieuw Middelburg, Duinenburg of Tuinenburg, De Vrijheid. Voorts tal van cassavegronden en broodtuinen. Men won suiker, letterhout, balsem copaive, en verfstoffen, welke met retourladingen naar Nederland werden gezonden. De eerste koffie werd in 1722 geplant. In 1718 werd de zetel van het bestuur naar Cartabo in de onmiddellijke nabijheid verplaatst, op de landtong tusschen de Cayouni en Mazaruni gelegen. Uit een deskundig onderzoek van den bouwval van Fort Kijkoveral is in 1910 gebleken, dat het van Hollandschen oorsprong was, waaraan herhaaldelijk was getwijfeld [3]). Een nieuwe commandeurswoning, het Huis „Nabij" [4]), werd gebouwd (om de nabijheid van het fort Kijk Overal) en

[1]) De familie Van Borsselen van der Hooge bestond uit voorname edelen en magistraatspersonen in Zeeland.

[2]) De vergadering van Tienen bestond uit 4 bewindhebbers van de Kamer van Amsterdam, 2 van Zeeland, 1 van de Maas, 1 van het Noorderkwartier, 1 van Stad en Lande en 1 vanwege de Staten-Generaal.

[3]) Neerlandia, April 1931, blz. 55.

[4]) De machtiging daartoe gaf de vergadering van Tienen in October 1719.

kan als de eerste en geslaagde kolonisatie worden beschouwd. Eigen plantages had de compagnie in Demerary niet. Er woonden alleen particuliere planters. De pas ontluikende kolonie was een voorwerp van bijzondere zorg van Storm, die als zijn meening had geschreven: „ik twijfel niet, of deze rivier Demerary zal in korte jaren zoo volkrijk, indien niet meer, als Essequebo zijn". Toen hem in 1750 den titel van Directeur Generaal van Essequebo en onderhoorige rivieren werd verleend, werd zijn zoon als Commandeur van Demerary benoemd. Aanvankelijk nam hij zijn betrekking waar van het fort Zeelandia uit, doch in 1755 vestigde hij zich op de door hem aangelegde plantage „Standvastigheid" op den oostelijken oever en zijn assistent betrok een huis op het 2de eiland in de rivier, genaamd Borsselen [1]). Daarvóór lag het 1ste eiland „Land Canaän". Na Borsselen volgden het 3de en 4de eiland. Eerst onder zijn opvolger werd Borsselen als zetel van het Bestuur aangewezen. De eerste zelfstandige Commandeur van Demerary was J. C. van den Heuvel in 1770. De kanalen no. 1, 2 en 3 had Demerary aan Commandeur van Schuylenburg te danken, waarmede in 1775 een aanvang werd gemaakt en waaraan suiker- en koffieplantages werden aangelegd, die door hun rijkdom en weelderigen aanleg beroemd werden en de eigenaars schatten hebben opgeleverd, maar die even kwistig werden verteerd. Langzamerhand overvleugelde de kolonie Demerary met zijn honderde plantages de kolonie Essequebo en men dacht aan de stichting van een nieuwe stad [2]), waarvan echter nog niets kwam Na een jaar — van Maart 1781 tot Februari 1782, voor de eerste maal onder Engelsch bestuur te zijn geweest, maakten de Franschen zich van de drie koloniën meester, die zij twee jaren in bezit hielden. Onder deze werd aan den oostelijken hoek van de monding der rivier, op de plaats van de oude Brandwacht, een fort „le Dauphin" gebouwd en vlak daartegenover op den westelijken hoek van de monding een batterij „la Reine". Naast het fort „le Dauphin" verrees een vlek, hetwelk de Franschen „la nouvelle ville" of ook wel „Longchamps" noemden. Nadat in 1784 de koloniën weder Nederlandsch werden (tot 1796) werden Demerary en Essequebo onder één hoofd met den titel van Gouverneur vereenigd en bij resolutie van 14 Sept. 1784 besloot de vergadering van Tienen het stadje Stabroek [3]) te noemen ter eere van Nicolaas Geelvinck, Heer van Castricum Backum en Stabroek, representant van Z.D.H. den Prins Erfstadhouder. Het fort „Le Dauphin" werd verdoopt in fort „Willem Frederik", naar des Stadhouders oudsten zoon, den lateren Koning Willem I. Afwisselend waren de koloniën Engelsch

[1]) Het eiland Borsselen was ongetwijfeld genoemd naar het voormalig eiland in Zeeland, dat later ingepolderd werd.

[2]) Kaartenverzameling Rijksarchief nos. 1524, 1562 en 1563.

[3]) Alleen in de Stabroek Market te Georgetown leeft de naam nog voort.
Stabroek is een gehucht van de gemeente Uden in Noordbrabant.

(van 1796—1802) en weer Nederlandsch (1802—1803) om voor goed in 1803 onder Engelsch bestuur te komen. Bij de samenvoeging van Demerary en Essequebo in 1812 werd tot hoofdstad der vereenigde kolonie Demerary, Stabroek als hoofdstad aangewezen en ter eere van den Koning van Engeland in Georgetown verdoopt. Ten slotte werd in 1831 ook aan het zelfstandig bestaan van Berbice een einde gemaakt en deze kolonie met Demerary vereenigd onder den naam van British Guiana.

Literatuur. Geschiedenis van de koloniën Essequebo, Demerary en Berbice, door P. M. Netscher, 1888.

British Guiana, Handbook prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, 1920.

British Guiana, British Empire Exhibition Wembley, 1924.

The Story of Georgetown, door James Rodway, 1920.

Papers relating to the Preservation of Historic Sites and Ancient Monuments and Buildings in the West-Indian Colonies. Colonial Reports. No. 84. (Cd. 6428).

HET EILAND CURAÇAO

Aangaande den oorsprong van den naam Curaçao is niets met zekerheid bekend; de Spanjaarden zullen wel, evenals elders, den bestaanden Indiaanschen naam — of wat zij daarvoor hielden — op het gehoor af hebben overgenomen.

Wat hen er toe gebracht heeft te spreken van een eiland, door reuzen bewoond, wier stemmen zij over het water meenden te hooren klinken, ligt eveneens in het duister.

De naam St. Annabaai herinnert aan een andere gewoonte der Spaansche zeevaarders, die n.l. van nieuw ontdekte eilanden, baaien, kapen enz. te noemen naar de Heiligen op wier naamdagen de ontdekkingen plaats hadden. Amerigo Vespucci, die voor den ontdekker van Curaçao wordt gehouden, zou dus op den 26en Juli van een der laatste jaren der XVe eeuw de voornaamste natuurlijke haven van het eiland hebben bezeild; de officieele inbezitneming volgde eerst in 1527, toen Curaçao, tezamen met Bonaire en Aruba, onder het bestuur werd gebracht van den gouverneur van Coro, op het tegenoverliggende vasteland.

Op 29 Juli 1634 liep de vloot van Johannes van Walbeeck de St. Annabaai binnen en werd Curaçao voor de West-Indische Compagnie inbezit genomen, als een „bequaeme plaetse, daer men sout, hout ende an„ders mocht becomen, ende vande selve plaetse den viant in West „Indië infesteeren". Van eenig verzet van den kant der geringe Spaansche macht was geen sprake; aan deze laatste werd vrije aftocht gegund, tezamen met het grootste deel der overigens weinig talrijke Indiaansche bevolking.

De waarde welke de Compagnie aan Curaçao hechtte bracht mede dat het eiland versterkt werd en dat vooral op zoodanige wijze dat wat den Nederlanders zoo gemakkelijk was gevallen, n.l. de St. Anna baai in te stevenen, aan anderen zou kunnen worden belet. De vaste versterkingen werden in een der eerste jaren van de XVIIIe eeuw aangevuld met een ketting van 64 roeden lengte, ten einde den toegang tot de haven te kunnen versperren; het huisje, aan den Westelijken oever der baai — dicht bij den havenmond — waarin deze ketting was opgeborgen, is

nog tot in onze dagen een zekere vermaardheid blijven genieten, als een reliek uit den Compagniestijd.

De St. Annabaai was ook de ligplaats van 's Lands schepen van oorlog, in de woelige XVIIe en XVIIIe eeuw op Curaçao gestationneerd, ter verdediging van het eiland tegen den buitenlandschen vijand, of om thuisvarende koopvaarders te convoyeeren. Groote ontroering — ook in het moederland — veroorzaakte in 1788 het in de lucht springen van het fregat Alphen — op 15 September — terwijl dit schip gemeerd lag aan den Westwal, op de plaats waar zich thans de Westwerf — destijds de werf van Michiel van der Meulen — bevindt. De oorzaak van deze ramp, waarbij allen die zich aan boord bevonden — behalve enkelen die bij tijds over boord konden springen — om het leven kwamen, een aantal koopvaardijvaartuigen op den wal werden geworpen en ook aan land schade werd aangericht, is onbekend gebleven.

Goed verdedigbaar als de St. Annabaai was, hebben de vijanden der Republiek herhaaldelijk getracht het eiland op andere punten aan te tasten. De Engelsche vloot onder Sir Charles Brisbane evenwel, die op 1 Januari 1807 Curaçao voor Koning George III in bezit nam, zeilde ongehinderd de baai binnen, begunstigd door de ergerlijke achteloosheid der civiele en militaire autoriteiten op het eiland. Na dien fatalen nieuwjaarsmorgen bleef Curaçao Engelsch tot den vrede van Parijs in 1815; in Januari 1816 ving het Nederlandsche bestuur weder aan, dat verder onafgebroken is blijven voortduren tot heden.

Op 6 Juni 1827 liep Zr. Ms. Stoompakket „Curaçao", komende van Suriname, de St. Annabaai binnen; een schip onder Nederlandsche vlag had de eerste reis geheel onder stoom over den Atlantischen Oceaan volbracht. In 1884 verscheen op Curaçao het eerste stoomschip van den in het vorige jaar opgerichten Westindischen maildienst.

De schipbrug, welke tegenwoordig de beide oevers der St. Annabaai met elkander verbindt (de Koningin-Emmabrug) dagteekent van 1888.

In Augustus 1914 werd onder de gewone neutraliteitsbepalingen aan het Duitsche oorlogschip „Karlsruhe" toegang tot de haven verleend, tot het aanvullen van den brandstofvoorraad.

In den nacht van 8 op 9 Juni 1929 eindelijk speelde zich in de St. Annabaai het beschamende tooneel af dat een bende Venezolaansche revolutionnairen den Gouverneur, den Troepencommandant en eenige andere Nederlandsche militairen met een opgevorderd Amerikaansch koopvaardijschip naar den vasten wal wegvoerden.

De St. Annabaai is sedert omstreeks 1925 de drukste Nederlandsche haven na Rotterdam; vele belangrijke verbeteringen aan de kaden langs de beide oevers der baai zijn sinds dat jaar uitgevoerd geworden, met de verbreeding en uitdieping van den ingang werd reeds tijdens den wereldoorlog een aanvang gemaakt.

Het Waaigat.

Deze ondiepe inham had eertijds zekere waarde voor de scheepvaart; in 1800 — zoo lezen wij — bekwam de commandant van het met schade op Curaçao binnengeloopen Fransche oorlogsschip „La Vengeance" order om zijn bodem naar het Waaigat te verhalen.

In 1861 werd het Waaigat gedeeltelijk gedempt, met puin afkomstig van de in dat jaar afgebroken stadsmuren.

De brug naar Scharloo (Van den Brandhofbrug, gebouwd onder het bestuur van den Gouverneur van dien naam, 1882—1890) werd in 1928 buiten gebruik gesteld en een andere brugverbinding kwam tot stand, meer oostwaarts.

Het Schottegat.

Dit inderdaad zeer beschutte en bovendien ruime en diepe binnenwater werd in de XVIIe eeuw aanvankelijk nog 't Lack van St. Anna genoemd.

Van Walbeeck zeilde bij zijn komst in 1634 direct op naar het Lack of meer en kreeg daar contact met de Spanjaarden, wier hoofd, Alonso Lopez de Morla, destijds onder den gouverneur van Sto. Domingo stond. Het dorp Sta Anna werd door de Morla, toen hij bemerkte dat de Hollanders met vijandige bedoelingen kwamen, ontruimd.

Een ander dorp, Ascensión, strekte tot woonplaats aan een aantal Indianen. Een derde nederzetting, St. Jan, werd door Pierre Le Grand, den bevelhebber der troepen onder van Walbeeck, op een tocht naar Hato bezocht en in brand gestoken. Op een eerderen tocht van uit het Schottegat had men ergens brieven gedeponeerd, om de inwoners „tot onze vriendschap uit te noodigen" (Brievegat).

Voor de troepen werd een kamp afgepaald, iets ten Oosten van Sta Anna, waar men tuintjes en putten had gevonden. In 1635 werd deze legerplaats (Groot Kwartier) ter wille van de concentratie verlaten en een kleinere op een heuvel ingericht (Klein Kwartier). Op het einde van dit jaar waren, op enkele manschappen na, die in het kleine kwartier waren achtergelaten om de Indianen in het oog te houden, de troepen reeds verplaatst naar de inmiddels aan den ingang der St. Annabaai opgeworpen versterking.

De naam Asiento herinnert aan het slavendepôt dat onder het bestuur van Petrus Stuyvesant (1643—1664, vanaf 1646 Directeur van Nieuw Nederland, Curaçao, Aruba en Bonaire) op Curaçao werd opgericht. De Curaçaosche slavenhandel, reeds onder Stuyvesants voorganger, den Commandeur Jacob Pietersz. Tolck, begonnen, werd voor de Compagnie van belang nadat zij in 1662 met Domingo Grillo en Ambrosio Lomelini te Madrid — Genueesche kooplieden, destijds houders van het slavenasiento — gecontracteerd had voor de levering van negers ten behoeve der Spaansche koloniën; van Curaçao uit werden voornamelijk Coro en Cartagena voorzien.

Onder het bestuur van den Directeur Johan Rudolf Lauffer (1796—1803) werd het f o r t N a s s a u gebouwd. Dat deze versterking groote waarde had kan blijken uit het feit dat in 1803, terwijl op Curaçao de weder ingetreden oorlogstoestand nog niet bekend was, door den Engelschen scheepsbevelhebber Tucker een plan was beraamd om zich bij verrassing van dit punt meester te maken, een plan dat echter tijdig verijdeld kon worden. Tijdens het Engelsche tusschenbestuur, van 1800 tot den vrede van Amiens in 1802, had het fort den naam St. George gedragen. In 1807 heette het Republiek; in laatstgenoemd jaar werd het door den commandant, Balfour van Burleigh, op last van zijn schoonvader, den Directeur Mr. Pierre Jean Changuion (1804—1807) overgegeven aan de Engelschen, die zich op den nieuwjaarsmorgen van de hoofdforteres hadden meester gemaakt.

V a l e n t ij n was eenmaal het eigendom van den Directeur Mr. Petrus Bernhardus van Starckenborgh (1819—1820) die hier begraven ligt. Hij was een Utrechtenaar, die 44 jaar op Curaçao had geleefd en gehuwd was met Maria Catharina van G r o o t D a v e l a a r.

Onder het bestuur van den Gouverneur Renier Frederick Baron van Raders (1836—1842 en 1844—1845) werd door de Zusters van Rozendaal een kloosterschool opgericht, waaruit later het pensionaat W e l-g e l e g e n is gegroeid.

Van de gemakken welke het Schottegat biedt als ligplaats voor schepen werd in de eerste jaren der XXe eeuw nogal eens gebruik gemaakt, tijdens de internationale blokkade van Venezuela en ook in 1908, toen het Venezolaansch-Nederlandsche incident de aanwezigheid op Curaçao vereischte van een aantal bodems der Koninklijke Marine.

Tot de beteekenis van Curaçao is het Schottegat vooral gaan bijdragen sedert de oprichting der olieraffinaderij van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, die zich in 1916 op het schiereiland van Asiento vestigde. Spoedig verkreeg deze onderneming ook den eigendom van het achterliggende terrein, van Valentijn, van het eiland N e g r o-p o n t, dat met Asiento door een dam werd verbonden, van verschillende andere plantages aan het Schottegat en eindelijk ook van terrein aan de St. Annabaai.

In 1929 kreeg het complex Asiento—Negropont—Valentijn den naam E m m a s t a d, ter eere van H. M. de Koningin Moeder, wier komst in Nederland, een halve eeuw vroeger, in genoemd jaar werd herdacht. In den volksmond heeten zoowel het bedrijf zelf als de vestigingsplaats de Isla.

P o e n d a.

Onmiddellijk na de in bezitneming van Curaçao begrepen de leiders der expeditie van 1634 dat de Hollandsche nederzetting zou moeten worden gevestigd aan den ingang der St. Annabaai — vlak bij de zee — en wel aan den Oosthoek, wat zij noemden de Punt. Dit woord punt —

Spaansch punta — verpapiamentscht tot Poenda, is de naam geworden van de geheele oude vestiging langs de Sta Annabaai, tot het Waaigat.

Van Walbeeck liet direct aan de Punt een bolwerk opwerpen, maar zag in dat een waardevolle versterking geheel uit steen zou moeten worden opgemetseld en liet op 8 Maart 1635 een aanvang maken met den bouw van een vijfhoekig fort aldaar, met bastions aan de hoekpunten. Hierin werd nog vóór het einde des jaars vrijwel de geheele militaire macht samengetrokken.

Het fort Amsterdam, of de hoofdforteres, werd naar de gewoonte dier tijden tevens de zetel van het bestuur; hier werden de landskantoren, de kerk, enz. gevestigd. Wat zich daarbuiten, naar het Noorden toe, ontwikkelde als woonplaats van particuliere kolonisten en als handelskwartier werd in het midden der XVIIe eeuw, naar een der vorsten uit het Huis van Oranje, de Willemstad genoemd, een stadje dat door muren was omringd. Eerst in 1932 kreeg het geheele bebouwde gebied in het eerste of stadsdistrict officieel den naam Willemstad.

In 1666 deed zich de vraag voor of het eiland, niettegenstaande de sterke positie aan den havenmond, wel met succes tegen een vijandelijke zeemacht zou kunnen worden verdedigd; de Directeur Matthias Beck (1664—1668) betwijfelde het, vooral met het oog op de onvoldoende drinkwatervoorziening binnen de versterkingen. Ook later zou blijken dat het grootste gevaar voor het droge eiland, met zijn geringe eigen productie van voedingsmiddelen, in een blokkade was gelegen. Aanleiding tot Beck's ongerustheid was destijds het bericht dat een Engelsche expeditie van uit Jamaica tegen Curaçao voorbereid werd; door oneenigheid evenwel onder de vrijbuiters die aan den tocht zouden deelnemen is er toen van een aanval niets gekomen. Van de oorlogsgevaren welke Curaçao in de XVIIe eeuw bedreigden was wel de ernstigste de Fransche expeditie van uit Martinique onder Jean d'Estrées in 1678, een gevaar waaraan ons eiland ontkwam, doordat de Fransche vloot op de Aves eilanden schipbreuk leed.

Door den orkaan van 20 October 1681 werd de hoofdforteres beschadigd en het Waterfort geheel vernield. In 1690 stortte de oude stadsmuur in; betere verdedigingswerken werden aangelegd en de stad werd iets uitgebreid. Een verbouwing van het hoofdfort, een gedeeltelijke herbouw van den stadsmuur en herstellingswerk aan de stadspoort hadden plaats onder den Directeur Nicolaas van Beek (1700—1704). De Directeur Mr. Jacob Beck (1704—1709) echter constateerde dat de stad voor de sterk toegenomen bevolking te klein was geworden en dat de fortificaties van slechte materialen waren gebouwd; herstellings- en uitbreidingswerken werden evenwel tot gunstiger tijden uitgesteld.

In Februari 1713, toen de bekende Fransche kaper Jacques Cassard — door Lodewijk XIV met een brevet van marine-officier onder-

scheiden — op Curaçao was geland en de stad van af de overzijde liet beschieten, deed zich de moeilijkheid voor dat het fort geen bomvrije schuilplaats bezat voor de non-combattanten. De Directeur Jeremias van Collen (1711—1715) wijdde zijn aandacht aan de verdedigingswerken; de hoofdforteres werd versterkt met een retranchement en een batterij van vier stukken. De forteres zelf was oud en bouwvallig. Ook onder Juan Pedro van Collen (1731—1738) werd met de hulp van metselaars uit het moederland eenig herstellingswerk uitgevoerd. Een eigenaardige regeling van die dagen was dat herstellingen aan den stadsmuur, de wachthuizen, enz. werden bekostigd uit de defensiekas; de aanzienlijken — uit wier midden ook de burgercommandant werd gekozen — konden hun wachtdiensten afkoopen en wat er na betaling van gehuurde plaatsvervangers overbleef, kwam ten goede aan het hierboven bedoelde onderhoud.

Intusschen was er van de plannen van 1735, althans wat de stad betreft, tien jaar later nog niet veel tot uitvoering gekomen. Eerst de Directeur Isaäc Faesch (1740—1758) kreeg in 1752 opdracht om een door hem in 1748 ingediend plan te doen uitvoeren. Na mislukte pogingen om met particuliere aannemers tot een regeling te komen, nam de Compagnie in 1756 het werk zelf ter hand, dat ook een uitbreiding der stad omvatte. In 1774 achtte de Directeur Jean Isai Claris Rodier de la Brugière (1762—1781) de verdediging nog altijd niet voldoende; bij zijn aftreden echter kon het werk als voltooid worden beschouwd. Onder Rodier's bestuur bereikte Curaçao het toppunt van zijn bloei als stapelplaats voor de Spaansche koloniën; het eiland dankte die positie mede hieraan dat de vestiging goed versterkt en verdedigbaar was.

Dezelfde bewindsman trok zich ook het onderwijs aan. De Compagnie zorgde slechts voor de aanwezigheid van een schoolmeester, tevens voorzanger en aanspreker en in de XVIIIe eeuw bleef deze gecombineerde functie zelfs nogal eens vacant. De burgers in de stad waren er al spoedig toe overgegaan zelf in de behoefte aan onderwijs te voorzien — door middel van particuliere scholen — en die buiten woonden hielden er huisonderwijzers op na. Heeren Bewindhebberen waren tegenstanders van particulier onderwijs, als strekkende dit „ter prejudicie" van den Compagnies schoolmeester, doch Rodier wist hun tegenstand te overwinnen en onder zijn bestuur kwam een behoorlijke voorziening tot stand — voor de kinderen der burgers wel te verstaan, de slaven telden niet mee — d.w.z. dat, behalve de Compagnie's school in het fort, vier particuliere scholen werden toegestaan, waarvan een in de Willemstad.

Het eerste kerkgebouw in het fort, uit de XVIIe eeuw, dat al eens door een ander was vervangen, voorzag in 1751 niet meer op voldoende wijze in de behoefte. Een plan tot verbetering van 1763 werd door den Hollandschen architect Hendrik Hamer uitgevoerd, waardoor de

Protestantsche Kerk haar tegenwoordige gedaante verkreeg.

In 1800 deed zich het merkwaardige geval voor dat, hoewel de Republiek met Engeland in oorlog was, Engelsche hulp werd aanvaard tegen de Franschen, onze bondgenooten. Nadat de stad — wederom van uit aan land opgesteld geschut, in het Noorden en aan de overzijde — gedurende tien dagen door de Franschen was beschoten — zonder dat evenwel groote schade was aangericht — en nadat men wederom had geleden onder gebrek aan drinkwater en mondkost, was de Engelsche scheepsmacht voldoende versterkt om Bresseau tot den aftocht te doen besluiten. Tevoren waren reeds de voorwaarden vastgesteld waarop het eiland aan de Engelschen zou worden overgegeven; na den vrede van Amiens kwam in Januari 1803 Curaçao weder onder de Nederlandsche vlag.

Op 7 Februari 1804 werd de stad wederom hevig beschoten, ditmaal van uit de versterkingswerken op de plantage Welgelegen, waarvan Engelsche landingstroepen zich hadden meester gemaakt; tot een hernieuwde in bezit neming kwam het toen evenwel niet.

De tweede Engelsche periode volgde in 1807, na de beruchte verrassing op den nieuwjaarsmorgen. Er is bij die gelegenheid gebruik gemaakt van stormladders, met behulp waarvan Brisbane als eerste het fort binnenkwam.

Op 27 Januari 1816 kwam de Vice Admiraal Albert Kikkert, aan wien den weidschen titel van Gouverneur Generaal was verleend, het bestuur over Curaçao, Aruba en Bonaire (1816—1819) overnemen. Hij betrok het Gouvernementshuis, dat hij bouwvallig bevond en niet geschikt om als ambtswoning te dienen voor een man van zijn rang. Het moederland had zich bereid verklaard in de militaire kosten bij te dragen en de nieuwe landvoogd bracht al reeds een niet onaanzienlijk garnizoen mede.

Na een bezoek — in 1825 — van den bekenden generaal C. R. Th. Baron Krayenhoff, den gewezen Minister van Oorlog onder Koning Lodewijk, later lid van Napoleon's Raad van fortificatiën, werd de vestingbouw weder ter hand genomen; in 1827 kreeg het Waterfort zijn tegenwoordige gedaante.

Onder het bestuur van den Gouverneur Jhr. Isaac Rammelman Elsevier (1848—1855) kwam het plan tot stand voor het Stadhuis, zooals dat thans nog bestaat; onder zijn opvolger werd in 1858 de Kazerne Willem III in het Waterfort gebouwd. In 1861 werden eindelijk de muren welke de stad in het Noorden en Oosten omsloten afgebroken.

De emancipatie der slaven in 1863 werd luisterrijk gevierd; 25 jaar later werd de vrijverklaring herdacht en bij die gelegenheid werd bij de poort welke toegang gaf tot het Gouvernementsplein een gedenkplaat in den muur aangebracht. In 1928 werd, met opoffering der

aloude „batterij", de toegang tot het genoemde plein aanzienlijk vergroot. waardoor een belangrijke verbetering werd verkregen, uit een verkeersoogpunt.

Een verhaal van de wederwaardigheden van den zetel des Bestuurs en van het militaire emplacement op Curaçao kan niet worden besloten zonder melding te maken van den overval in den avond van 8 Juni 1929, toen de Venezolaan Rafael Simón Urbina, met een handvol slecht gewapende volgelingen, gerecruteerd uit zijn op het eiland vertoevende landgenooten, in het Waterfort wist binnen te dringen — waar op dat oogenblik een veertigtal Nederlandsche militairen aanwezig waren — en zich wist meester te maken van de sterkte, met den zich daarin bevindenden voorraad wapenen en ammunitie. Urbina zag zijn eisch van vrijen aftocht, met zijn manschappen en het vermeesterde wapentuig, door den Gouverneur L. A. Fruytier (1928—1929) ingewilligd, in verband waarmede pogingen om het fort te hernemen — er waren daar buiten nog circa honderd man van het garnizoen op vrije voeten — of op andere wijze tegen de Venezolanen op te treden, werden nagelaten. Het toegeven aan Urbina's ultimatum is later door de verantwoordelijke autoriteiten gemotiveerd geworden, als het eenige middel om plundering en brandstichting te voorkomen.

Deze coup de main van een Venezolaansch revolutionnair heeft het leven gekost aan drie Nederlandsche militairen — behalve eenige gewonden, militairen en burgers — terwijl er niet van eenige verliezen bij de tegenpartij is gebleken. Buitengewoon ernstig was ook dat Urbina zich twee landgenooten, die op Curaçao gevangenisstraf ondergingen, heeft laten uitleveren, den een — een politieke tegenstander — om de revolutionnaire gerechtigheid aan hcm te kunnen voltrekken, den ander — een medestander — om hem in vrijheid te kunnen stellen; niet minder ernstig dat de bende de gelegenheid heeft gekregen om met aan het Rijk der Nederlanden toebehoorende wapenen uitgerust, een aanslag te gaan plegen in een met ons land bevrienden staat.

De buitenwijken.

Met de bebouwing van Pietermaai — dat genoemd zou zijn naar zekeren Pieter de Mey — is een aanvang gemaakt onder het bewind van den Directeur Jan Doncker (1673—1679). Bij de actie der Franschen in Maart 1673 naderde de vijand de Willemstad vanaf den berg Altena en het Steenen Pad, thans Pietermaaiweg. Tot een aanval is het toen niet gekomen; de Franschen trokken — om onbekend gebleven redenen — weder af en verlieten met hun vloot het eiland.

Vooral Scharlo is de woonplaats geworden der welgestelde Joden op Curaçao. Reeds bij de komst der Hollanders — onder twee aanvoerders die beide in Brazilië hadden gediend — moet er onder hen een Por-

tugeesche Jood zijn geweest en in de volgende tientallen jaren zullen zich wel enkele Israëlitische families op het eiland hebben neergezet, maar volgens haar eigen overleveringen ving de vestiging der „Joodsche natie" op Curaçao in 1659 aan, dus in den tijd van haar gedwongen uittocht uit Brazilië. Dat reeds vóór 1680 het jodenkwartier een synagoge rijk was blijkt uit de archivalia. Dit bedehuis, in 1731 vergroot, was spoedig daarna weder te klein geworden en in 1741 werd vergunning verleend tot den bouw van een tweede, aan de Overzijde, of Otrabanda. Tegenwoordig bestaan er op Curaçao twee Israëlitische gemeenten, de Nederlandsch-Portugeesche en de Nederlandsch-Hervormde, ieder met een eigen synagoge, die echter beide aan den oostelijken kant der haven zijn gelegen.

Aan de hooger genoemde Overzijde stonden aanvankelijk slechts slavenhutten, waarvan er vele door den orkaan van 20 October 1680 werden verwoest. Als erkende woonwijk dateert Otrabanda van 1707, toen vergunning werd gegeven aan particulieren om aldaar huizen van één verdieping te bouwen; het geschut van de hoofdforteres moest een vrij schootsveld behouden. Een groot gevaar was natuurlijk hier in gelegen dat een vijand die — zooals Cassart in 1713 — de stad van de Westzijde af wilde aantasten, zich in Otrabanda zou kunnen nestelen; de Franschen hebben in genoemd jaar een mortier opgesteld aan den Rooden weg, om Willemstad, het fort en de schepen in de haven te beschieten. De vrouwen en kinderen moesten toen aan het Steenen Pad in tenten worden ondergebracht.

Aan het Rif stond oudtijds het schavot (Galgenveld) en hier werden in 1729 de zeeroovers opgehangen, die men had gevangengenomen nadat hun schip bij de Caracasbaai was gestrand. Ook de vonnissen der veroordeelden na de slavenoproeren van 1750 en 1795 werden hier voltrokken.

Onder Juan Pedro van Collen verkreeg een zekere Roelof Cales octrooi om aan de Overzijde een graanmolen op te richten; het tegenwoordige Molenplein ontleent aan dit bedrijf zijn naam.

In het midden der XVIIIe eeuw was de Overzijde reeds meer „betimmerd" dan de Willemstad en stonden er op Pietermaai en Scharlo reeds verscheidene huizen. Bewindhebberen in Patria echter achtten al die bebouwing der buitenwijken „prejucidiabel" voor de verdediging der stad en voelden meer voor uitbreiding der ommuurde oude vestiging.

De bemoeiïngen van Rodier in het belang van het onderwijs hadden o.a. tot gevolg dat onder zijn bestuur ook in de buitenwijken particuliere scholen werden toegelaten, twee in Otrabanda en één op Pietermaai.

In 1763 kwam de Luthersche kerk aan den „Westwal" gereed, welk gebouw in 1804 door de Engelschen in brand werd geschoten en niet is hernieuwd; in 1825 kwam de vereeniging tot stand tusschen Luther-

schen en Hervormden tot één gemeente, de Vereenigde Protestantsche Gemeente op Curaçao.

Voor de verpleging van melaatschen werd onder het bestuur van Johannes de Veer Abrz. (1782—1784) aan de Overzijde — aan de lijzijde der stad dus — een hospitaal gesticht. In het „Huis op het Rif" waren nog in Van Lansberge's tijd zoowel onvermogende krankzinnigen als lepralijders ondergebracht. Nadat in 1855 het ziekenhuis was tot stand gekomen waaruit het tegenwoordige St. Elisabeths' Gasthuis aan het Rifwater is ontstaan, kwam het beheer van Het Huis onder de directie van genoemd ziekenhuis en werd de verpleging aan R.K. Liefdezusters opgedragen. In 1877 verwoestte een orkaan Het Huis; intusschen was reeds in 1870 Monte Cristo, mede aan het Rifwater, als afzonderlijk krankzinnigengesticht in gebruik genomen. Het tegenwoordige, aan zee gelegen leprozenhospitaal (Zaquité) is in 1882 tot stand gekomen.

In 1782 werd op Curaçao geboren Pedro Luis Brion, die niet alleen in de krijgsgeschiedenis van ons eiland, maar ook — en vooral — in den Zuidamerikaanschen vrijheidsoorlog een rol heeft gespeeld, als admiraal der revolutionnairen, trouw vriend en gewaardeerd medewerker van Simón Bolívar, „el Libertador". In 1881 werd Brion's stoffelijk overschot aan de Venezolaansche Regeering afgestaan, die het een eereplaats heeft toegewezen in het Panteón Nacional te Carácas. Het Brionplein aan de Overzijde kreeg in 1921 zijn naam en een borstbeeld op dat plein houdt de herinnering levendig aan dezen geboren Curaçaoënaar, eersten admiraal der door Bolívar gestichte Colombiaansche Republiek.

Eenmaal — bij den Franschen overval van 1800 — viel geheel Otrabanda in handen van den vijand, nadat de verdedigers van den post aan den Rooden Weg tot wijken waren gebracht; in 1804 moest de Overzijde door de bewoners worden ontruimd, toen de Engelsche landingstroepen van de forten bij Welgelegen hadden bezitgenomen en de Rifbatterijen — Punto Bravo — nutteloos waren gebleken. Het tegenwoordige Riffort dat niet meer voor militaire doeleinden dient, is in 1827 tot stand gekomen.

Bij de aankomst op Curaçao in 1824 van Johannes Martinus Niewindt als Apostolisch Prefect — in 1842 Vicarius Apostolicus — begon een nieuw tijdperk voor de Roomschkatholieke Missie op Curaçao en daarmede voor het volksonderwijs en de ziekenverpleging. Na de XVIIe eeuwsche periode der verbodsplakaten en de XVIIIe eeuwsche der „gepriviligeerde priesters" had het Regeeringsreglement van 1815 vrijheid gebracht voor alle kerkelijke gemeenschappen, tot het uitoefenen harer onderscheiden eerediensten; wat later was de bezoldiging ook van Roomschkatholieke geestelijken gevolgd. Mgr. Niewindt, die tot aan zijn dood in 1860 als leider der Missie op Curaçao werkzaam bleef, stichtte

kerken en scholen. In 1842 kwamen op Curaçao de eerste Zusters Franciscanessen aan, als leerkrachten bij het missie-onderwijs; in 1857 werd het Roomschkatholieke meisjesweeshuis aan de Overzijde gesticht, in 1882 de Roomschkatholieke kerk op Pietermaai — de Rozenkranskerk — ingewijd en in 1885 de M.U.L.O. school (St. Thomas College) geopend, de stichting aan de Overzijde waar sedert 1886 de Fraters van Tilburg de jongens onderwijzen. De Missie heeft een dergelijke onderwijsinrichting voor meisjes, eveneens aan de Overzijde, in het St. Martinusgesticht.

In den tijd van Baron van Raders als Gezagvoerder van Curaçao — de eilanden stonden van 1828 tot 1845 onder den te Paramaribo gevestigden Gouverneur-Generaal der Nederlandsche West-Indische Bezittingen — kwam o.a. het havenlicht op het Riffort tot stand; ook de markthallen aan het Waaigat dateeren van dien tijd.

Onder het bestuur van Jhr. Isaac Rammelman Elsevier (1848—1856) werd op Mundo Nobo een quarantaine-hospitaal gesticht, dat later vervangen werd door dat aan de Caracasbaai en thans dient voor afzondering van lijders aan besmettelijke ziekten en van denzelfden tijd dagteekenen de plannen voor het militaire hospitaal op Plantersrust, dat echter sedert 1925 niet meer als zoodanig dienst doet.

De openbare M.U.L.O. school voor jongens op Pietermaai — de Hendrikschool — is van het jaar 1885, de dito meisjesschool — de Wilhelminaschool — is van denzelfden tijd.

Tijdens den wereldoorlog werd het neutrale particuliere Sanatorium aan de Overzijde gebouwd. In de wijk aan de westelijke zijde der haven concentreert zich dus alles wat er op het eiland op het gebied van ziekenverpleging is tot stand gekomen; ook zijn de voornaamste stichtingen der Roomschkatholieke Missie daar gelegen.

Op ander gebied is Otrabanda eveneens in belangrijkheid toegenomen; een deel der Politietroepen, die door de reorganisatie van 1927 den garnizoensdienst van de vroegere tot het Indisch leger behoorende bezetting hadden over te nemen en na de gebeurtenissen van 1929 met een detachement Mariniers zijn versterkt, is in een woningcomplex op Mundo Nobo ondergebracht, terwijl op Plantersrust het voormalige militair hospitaal is verbouwd geworden tot een blok dienstwoningen voor ambtenaren. Mundo Nobo ten slotte is ook de plaats waarheen de bevolking zich begeeft om verrichtingen op sportgebied te aanschouwen; het voetbalterrein daar in de buurt is ter gelegenheid van het 25 jarig Regeeringsjubileum van H. M. de Koningin met een decoratieve toegangspoort verfraaid.

Pietermaai is aan de zeezijde een gaping in de bebouwing blijven vertoonen, ter plaatse waar de orkaan van September 1877 zijn grootste verwoesting heeft aangericht.

Twee van de drie stadsparochies liggen in Otrabanda, die van de H.

Anna en die van de H. Familie, beide met hunne kerken; de derde is die van O. L. Vrouwe van de Rozenkrans in Pietermaai.

De Noordkust.

Weinig of niet ingesneden en met den N. O. passaat recht erop, is de Noordkust vrijwel ongenaakbaar. De eenige werkelijke inham is de St. Jorisbaai, reeds door Johannes de Laet in zijn Iaerlyck Verhael „een onbequaem gat" genoemd.

Tijdens de Engelsche blokkade onder Bligh in 1804, toen de reeds eerder genoemde P. L. Brion zich verdienstelijk maakte door levensmiddelen op het eiland aan te voeren, is deze koopman-zeeman-militair eenmaal uit nood de St. Jorisbaai moeten inloopen en dat hij er later zijn schip ook weder uit heeft weten te brengen verdient vermelding, als een staaltje van stoutmoedigheid en handigheid uit den ouden zeilvaarttijd.

In de krijgsbedrijven van dat jaar heeft nog een ander geboren Curaçao, die eveneens later de zaak der Venezolaansche revolutie heeft gediend, Manuel Piar, een zekere rol gespeeld. Na als generaal der insurgenten met groot succes tegen de Spanjaarden te hebben gestreden werd hij in 1817 wegens insubordinatie tegen Bolívar te Angostura gefusilleerd.

De Zuidkust.

Van de vele meer of minder belangrijke baaien aan de Zuidkust moet in de eerste plaats genoemd worden de Caracasbaai en het daarachter gelegen Spaansche Water, van elkander gescheiden door een lagen steendam, door de natuur gevormd. De Laet noemde Sta Barbara een der voornaamste havens.

De naam der buitenbaai is vroeger ook wel geschreven geworden als Caraquezbaai, zooals thans nog aan den anderen kant van Zuid-Amerika een der noordelijke havens van Ecuador Bahia de Caraquez heet. Men denkt onwillekeurig aan het scheepstype dat onze voorouders — naar het Spaansch-Portugeesch-karaak of kraak noemden.

Carácas intusschen heetten de Indianen van midden-Venezuela, waarschijnlijk een Caraïbenstam. Naar hen ontving de tegenwoordige hoofdstad van Venezuela bij haar stichting in 1567 door Diego de Losada den naam Santiago de Leon de Carácas (Santiago schutspatroon van Diego, Leon naar den toenmaligen gouverneur Pedro Ponce de Leon). Laguaira, de tegenwoordige haven van Carácas, gesticht in 1588, werd door onze XVIIe eeuwsche zeevaarders en geographen niet genoemd; zij spraken steeds van het 15 mijl ten W. van Kaap Caldera — dus op dezelfde plaats als Laguaira — gelegen fort van Carakas (ook Carakes, Caraquez of Caraco) waar het slecht landen was, behalve in een kleine kreek recht vóór het fort. De kust van Venezuela ten W. van Kaap Caldera noemden zij ook de kust van Caraquez. In 1634, bij de

expeditie tegen Curaçao, werd van af het jacht de Brack „het dorp" aan die kust verkend; er lag een tiental schepen.

Vóór de komst der Hollanders op Curaçao was Santa Barbara een vestigingsplaats geweest. Van Walbeeck vond er een zoutpan en een vervallen kerkje; dit laatste liet hij door 100 man van zijn troepen bezetten, toen in October 1634 het gevaar scheen te dreigen dat de Spanjaarden van den vasten wal een poging zouden doen om het eiland te hernemen. In Augustus had er bij Sta Barbara een schermutseling plaats gehad met de Indianen. Begin 1635 kon de bezetting van Sta Barbara worden opgeheven.

In 1673 was er een blokhuis aan de Caracasbaai en een batterij; de Franschen namen er bezit van toen zij in Maart van dat jaar aan de baai waren geland. Na enkele dagen verlieten zij Sta Barbara, zonder verder op het eiland iets van belang te hebben ondernomen.

Toen in 1701 oorlog met Engeland dreigde werd de haven van Sta Barbara versperd door in den toegang een met steenen geladen scheepje te doen zinken. De Directeur N. van Beek liet aan de oostzijde der Caracasbaai het fort bouwen dat naar hem Beekenburg heet.

In 1805 hadden de troepen van Lord Murray, na zich van het fort aan de Fuikbaai te hebben meester gemaakt, de Kabrietenberg bezet en met geschut beplant, om van daar uit het fort Beekenburg onder vuur te nemen. Door het wakker optreden van den ons bekenden Brion, destijds kapitein der Curaçaosche Nationale Garde, moesten zij echter hun stelling prijsgeven.

De ontdekking dat de Tafelberg op Sta Barbara voor een goed deel uit phosphorzure kalk bestaat, dateert van 1875. Nadat de Engelschman John Godden den eigendom van het terrein had verkregen is de phosphaatwinning een belangrijke industrie geworden; de verscheping heeft plaats van uit de Fuikbaai.

De Caracasbaai is ligplaats gebleven voor in quarantaine gestelde schepen, ook nadat in 1925 het Curaçaosche petroleumbedrijf zich in deze baai had gevestigd en zij als bunkerhaven was ingericht voor schepen welke vloeibare brandstof komen laden.

Toen begin 1713 de Directeur Jeremias van Collen bericht had ontvangen dat Cassart zich gereed maakte om het eiland Curaçao te overvallen, werd een aantal baaien aan de Zuidkust versterkt. Desniettemin konden de Franschen in Februari van dat jaar in de St. Kruisbaai landen; de bezetting aldaar — en die van den sterken post aan de St. Michielsbaai — trokken op Punda terug en het geheele eiland werd vrijwel aan den vijand prijsgegeven; geschut werd door dezen laatste ook aan de Piscaderabaai ontscheept. Het was in de St. Kruisbaai dat Cassart de overeenkomst teekende waarbij Curaçao, tegen betaling van 115000 pesos, van plundering werd vrijgesteld.

Naar aanleiding van het hierboven beschreven onheil stelde van Col-

len voor om gesloten forten te bouwen aan de Piscadera-, St. Michiel- en St. Kruisbaaien. In 1800, dus bijna een eeuw later, bleken de strategische punten aan de Zuidkust echter nog altijd niet in voldoenden staat van verdediging te verkeeren. Bresseau, die zoogenaamd het eiland tegen de Engelschen zou beschermen, kon zonder moeite de St. Michielsbaai bezetten. De Directeur Lauffer rukte wel, toen het te laat was, met 500 man uit de stad op St. Michiel aan, maar trok spoedig onverrichter zake terug en de Franschen scheepten zich in de St. Michiels- en de Piscaderabaai weder in, omdat de Engelschen intusschen over versterkingen waren komen te beschikken.

Wel werd in 1803 het fort aan de St. Michielsbaai versterkt, uit vrees dat de Republiek in den Fransch-Engelschen oorlog zou betrokken worden, maar de Engelschen maakten zich het volgende jaar meester van de Piscaderabaai, waar de bezetting bestond uit 13 man.

De natuurlijke havens aan de Zuidkust — de lijzijde — van Curaçao, bevorderlijk voor het scheepvaartverkeer, maar óók gunstig gelegen aangrijpingspunten voor een buitenlandschen vijand, toen Europeesche mogendheden elkander nog in de Caraïbische Zee bevochten, zijn vooral in den jongsten tijd ten goede gekomen aan de economische ontwikkeling van het eiland. Sedert 1925 zijn ook in de Piscaderabaai en de Bullenbaai etablissementen van het Curaçaosche petroleumbedrijf gesticht.

Het Binnenland.

Toen in 1634 de Hollanders op Curaçao kwamen, bestond er een dorpje Santa Cruz — bij de St. Kruisbaai — en het was daarheen dat de Indianen van Sta. Anna de wijk namen, toen van Walbeeck met zijn vloot was verschenen. Pierre Le Grand, die het eiland exploreerde, bezocht ook Sta Martha en Sta Maria, op welke laatste plaats goed drinkwater, alsmede een zoutwatermeertje, werden aangetroffen.

De Compagnie maakte aanspraak op den eigendom van allen grond en de beoefening van den plantagelandbouw lag van den beginne af aan in de bedoeling. Het plan om tabak te teelen dagteekent reeds van 1635, maar eerst onder het bewind van Jan Doncker — dus een veertigtal jaren later — werd voor het eerst tabak naar Nederland verscheept. In 1670 werd in Nederland suiker aangebracht van de plantage Sta Cruz afkomstig; andere Compagnie's plantages waren Rooi Canari, Hato, Leliënberg, Sta Maria, Piscadera, Noordkant, Coraal Tabak, Duivelsklip en Oosthoek. Aan den Directeur van Beek werd verweten dat hij zonder machtiging Suikertuin aan particulieren had verkocht. Wat de Compagnie niet zelf bewerkte werd aanvankelijk aan anderen verhuurd, maar in het begin

der XVIIIe eeuw bestond er een sterke neiging om zich van het onprofijtelijke plantagebezit door verkoop te ontdoen.

De Directeur Mr. Jacob Beck vond reeds de Compagnie's plantages in vervallen staat en bij het optreden van Van Beuningen in 1716 was alleen Hato nog in eigen beheer; de rest was verkocht of verhuurd. Laatstgenoemde plantage, de verblijfplaats der Compagnie's slaven, is langzamerhand een buitenverblijf geworden voor de Directeuren of Gouverneurs.

Van Beuningen liet een aanvang maken met de cultuur van pinda of grondnoten (Curaçaosche mangelen); onder zijn bewind zijn nog eenmaal pogingen aangewend om den wegens geringen regenval en constanten krachtig waaienden wind (N.O. passaat) weinig belovenden landbouw ter hand te nemen. Na 1720 echter is er geen sprake meer van tabak, indigo en katoen; alleen bleef Sta Cruz nog suiker leveren.

M a l p a i s (= oneffen en onvruchtbaar terrein) heeft eenige malen een rol gespeeld in de geschiedenis der krijgsbedrijven op Curaçao. Een vrij hooge berg en een enge kloof aldaar leenen zich tot verdediging tegen een uit het N.W. op de stad aanrukkenden vijand; Cassarts plunderstoet echter heeft men er in 1713 niet vermogen tegen te houden. De dichter bij de stad gelegen versterkingen de W a a k z a a m h e i d en de Wreker, op den berg van Welgelegen, vielen in 1804 aan de Engelschen in handen, die, alvorens ze weder te ontruimen, na de nederlaag van 22 Februari, Malpais hadden platgebrand.

Sedert de beëindiging der „asientos" hebben eigen schepen der Compagnie slaven op Curaçao aangebracht van St. George d'Elmina, hoofdplaats harer vestiging ter kuste van Guinee. Deze „Minasche" negers hadden een slechten naam, als zijnde weerspanniger dan de vroeger aangevoerde van Loango, de Congo en Angola.

Op 5 Juli 1750 trokken een aantal slaven — waaronder vele Minasche — uit de stad naar Hato, waar zij den volgenden dag den factoor (plantagebeheerder) en diens vrouw vermoordden. Het oproer werd gedempt en 34 muiters werden geëxecuteerd. In Augustus van hetzelfde en in Maart van het volgende jaar kwamen hier en daar nog kleinere ongeregeldheden voor.

Een ernstig slavenoproer was dat van 1795; de Fransche revolutie en de opstand op Haïti hadden ook de gemoederen der Curaçaosche negers in beroering gebracht. Ongeregeldheden hadden plaats op de plantages K n i p, P o r t M a r i e, K l e i n S t a M a r t h a en Sta Cruz; de houding der autoriteiten in de stad was aanvankelijk weifelend, hun actie weinig doortastend. De muitelingen verschansten zich op den berg van plantage F o n t e y n; uit deze positie en uit die in de heuvels van plantage Port Marie door de troepen verdreven, namen zij stelling op den S t. C h r i s t o f f e l b e r g, de hoogste verheffing

op Curaçao. Zij moesten zich evenwel spoedig overgeven; de huisonderwijzer op Klein Sta Martha was in brooddronkenheid gedood, terwijl de demping van het oproer aan den kant van het gezag aan drie personen het leven had gekost. Bijzonder verdienstelijk had zich de pastoor Schinck gemaakt, die met groote onverschrokkenheid met de negers in hun kamp onderhandelingen had gevoerd. Het oproer eindigde met een algemeen pardon, maar niet dan nadat een dertigtal muiters waren ter dood gebracht.

Het is onder den Gouverneur van Raders geweest dat voor het laatst ernstige pogingen zijn aangewend om naast die van oranje-appelen en pinda, resp. dagteekenend uit de XVIIe en de XVIIIe eeuw, anderen cultures — pita, katoen, aloë, cochenille — tot ontwikkeling te brengen. Ook het sigarenmaken en het vlechten van stroohoeden werd onder het bestuur van genoemden bewindsman ter hand genomen. Het hoedenvlechten kwam onder Rammelman Elsevier tot zekeren bloei. Cactus en agave zijn de meest op Curaçao voortkomende planten; omstreeks 1900 werd de sisal ingevoerd, welke in 1910 en volgende jaren door een met steun uit de openbare kas werkende onderneming op Mount Pleasant is aangeplant, zonder blijvend resultaat evenwel. Naarmate de industrie meer handen is gaan opeischen is zelfs het verbouwen van voedingsmiddelen (sorghum en maïs) op den achtergrond geraakt, evenals het hoedenvlechten, huisnijverheid der vrouwen. Een aantal plantages welke als waterhoudende terreinen bekend waren, zijn in den lateren tijd in exploitatie genomen door het petroleumbedrijf (fabriekswater) of door het Gouvernement (watervoorziening der stad).

Er hebben zich in het binnenland geen bevolkingscentra van beteekenis gevormd. Roomschkatholiek-kerkelijk is het eiland (buiten de stad) verdeeld in zes parochies; de parochiekerken met de daarbij gelegen Missiescholen kunnen als de centra van bevolking worden beschouwd. De parochies zijn: die van de H. Rosa (Sta Rosa met meisjesschool en Scherpenheuvel met jongensschool, jongensweeshuis en ambachtsschool) en die van den H. Dominicus (Montaña) in het Oosten, die van den H. Willibrordus (Willibrord) en die van de H. Maria (Sta Maria) in het middengedeelte des eilands, die van den H. Josef (Barber) en die van den H. Petrus (Westpunt) in het Westen.

Het eilandje Klein Curaçao.

Dit kleine, zich maar weinig boven den zeespiegel verheffende eilandje werd reeds door de Spanjaarden Curazao Chico genoemd. Voor de scheepvaart ligt het gevaarlijk, juist op den weg naar Curaçao en moeilijk zichtbaar. Nog in de XVIIIe eeuw was het, evenals thans

nog de Aves en Roques eilanden, broedplaats voor ontelbare boebi's — een soort zwaluwen — en het opvliegen dezer vogels maakte bij dag den zeelieden op het eilandje opmerkzaam.

De Engelsche vlootvoogd Lord Murray, die op 13 Juli 1805 na den mislukten aanslag op Curaçao, aan boord overleed, werd op Klein Curaçao begraven; later werd, tijdens het Engelsche tusschenbestuur, zijn overschot opgegraven en naar zijn vaderland overgebracht. Volgens de overlevering is de zerk welke zijn graf had gedekt later benut geworden voor den onderbouw van een vuurtoren. Onder den Gouverneur Paulus Rudolf Cantz'laar 1820—1828 werd een soort baken van steenen opgericht, welke bij dag en helder weer op twee mijl afstands zichtbaar was; eerst onder Elsevier verrees een eigenlijke vuurtoren, Prins Hendrik genaamd. Onder het bewind van den Gouverneur H. B. Kip (1877—1880) kwam de tegenwoordige lichttoren tot stand.

Inmiddels was door een toeval in 1871 door den reeds eerder genoemden Engelschman J. Godden ontdekt dat een dikke laag „guano" van hoog gehalte, afkomstig van de zeevogels, het eilandje bedekte. Godden verkreeg concessie en hij kon de ontginning met voordeel gedurende 17 jaar voortzetten. De orkaan van 1877 heeft wijziging gebracht in den ankergrond, welke zich vroeger aan de lijzijde van het eilandje bevond.

Thans is Klein Curaçao verlaten; behalve de wachters van den vuurtoren, die wat geiten houden, woont er niemand.

HET EILAND ARUBA

Van dit kleinste der benedenwindsche eilanden is de naam vermoedelijk ook alweder ontstaan uit de verbastering van een Indiaansch woord. Wel doet de oudere Spaansche schrijfwijze Oruba — tot nu toe bij de Engelschen in gebruik gebleven — aan een afleiding denken van oro = goud, maar de Spanjaarden hebben in 100 jaar geen goud op het eiland gevonden en de Hollanders zijn zich gedurende de volgende 100 jaar van het bestaan van dat metaal op het eiland evenmin bewust geweest.

Aruba heeft nog minder dan Bonaire een eigen geschiedenis; het was niet zooals laatstgenoemd eiland een voorpost van Curaçao, integendeel, het lag uit een verkeersoogpunt achter het hoofdeiland, benedenwinds en op twee maal zoo grooten afstand.

Overblijfselen uit den praecolumbiaanschen tijd zijn op Aruba zeer verspreid en in groot aantal aangetroffen, steenen wapenen en gereedschappen, opschriften en ook grafurnen. Uit het rapport van Juan de Ampúes blijkt dat de inboorlingen zelfs na de ontdekking nog in het steenen tijdperk leefden.

Dichter bij het vasteland gelegen (schiereiland Paraguaná) dan bij Curaçao en in den Hollandschen tijd bovendien lang verwaarloosd, heeft Aruba — waar pas heel laat negerslaven heengevoerd werden — in zijn bevolking — wat physieke eigenaardigheden en wat de taal betreft — meer van het Indiaansche en van het Spaansche karakter bewaard dan de beide andere eilanden.

Reeds in 1688 bezat Aruba veel paarden, die in de Paardenbaai van den vasten wal werden aangevoerd; er werd een levendige paardenhandel gedreven met Jamaica. De Directeur Mr. Jacob Beck (1704—1708) vond echter op Aruba de eigenlijke veeteelt, evenals op Bonaire, in verwaarloosden staat. Dit bedrijf werd van oudsher als voor de regenarme benedenwindsche eilanden van meer beteekenis geacht dan de landbouw en de Compagnie beval dit belang steeds bij hare Directeuren aan; een opgave van den veestapel van vóór 1782 bestaat echter voor Aruba niet.

Een onderzoek naar den bodemrijkdom werd ingesteld onder het bestuur van den Directeur Joan Noach du Fay (1721—1735) door Paulus

Printz, een Noorsch bergwerker, die de aanwezigheid van goud schijnt te hebben vermoed; het zou echter nog een eeuw duren voordat dit vermoeden door vondsten werd bevestigd.

Slaven werden vóór 1700 niet naar Aruba overgebracht en daarna aanvankelijk slechts in gering aantal. In 1750 brak ook hier een slavenoproer uit; het aantal oproerlingen echter bedroeg drie — Minasche negers — die, nadat zij eenige personen hadden verwond, werden doodgeschoten en wier lichamen werden verbrand.

Blanke particulieren mochten zich aanvankelijk ook op Aruba niet vestigen; eerst in 1754 werd daartoe vergunning verleend.

Aan verdediging werd ook pas laat gedacht; een plan van 1762 om de Paardenbaai te versterken werd wegens de kosten niet uitgevoerd. Later werd aldaar een batterij gevestigd, welke in 1796 goede diensten bewees, toen de Engelschen een poging deden om een aantal vaartuigen welke in de Paardenbaai lagen te bemachtigen; door het wakker optreden van den Commandeur Specht werd dit voornemen verijdeld. De verdedigingswerken werden na deze gebeurtenis in eenigszins beteren staat gebracht. De zetel van het plaatselijk bestuur was tot het einde der XVIIIe eeuw aan de baai welke thans nog den naam Commandeursbaai draagt; onder het bewind van den Directeur Johan Rudolff Lauffer (1796—1802) werd de standplaats van den commandeur verlegd naar de Paardenbaai. De vestiging aldaar kreeg in 1830 den naam Oranjestad; zij is sedert de hoofdplaats van het eiland gebleven en de standplaats van den Gezaghebber, zooals tegenwoordig de plaatselijke bestuurder heet, evenals op de andere eilanden buiten Curaçao.

Toen in het begin der XIXe eeuw aan den overwal de onafhankelijkheidsoorlog met afwisselende kansen werd gevoerd, was Aruba herhaaldelijk de wijkplaats voor hen wier partij op een oogenblik de onderliggende was. In Augustus 1806 landde Francisco Miranda op het eiland, na een mislukte poging om in Coro een revolutionnaire beweging op touw te zetten; hij wachtte Engelsche versterkingen af, om het daarna nog eens in Rio Hacha te probeeren. Gedurende zijn kortstondig verblijf op Aruba gedroeg hij zich niet als réfugié, maar als de tijdelijke meester van het eiland, blijkens een proclamatie, tot de bevolking gericht en namens hem onderteekend door zijn secretaris van Sittard, vermoedelijk een Engelsch officier.

In 1824 werd op Aruba bij toeval goud gevonden en in den loop der tijden is gebleken dat goudhoudende ertsen over een groot deel van het eiland verspreid voorkwamen. Exploitatie van dezen rijkdom — van Gouvernementswege en door particuliere ondernemingen, in eigen beheer en in samenwerking met kleine ontginners — is voortgezet tot in 1916; groote winsten heeft zij in het algemeen niet afgeworpen. Ba-

lachi, bij het Spaansch Lagoen, was de plaats waar het erts werd vermalen en het goud afgescheiden.

Van lateren datum is de phosphaatwinning, in het Z. O. deel des eilands; de eerste ontdekking had plaats in 1874 op den Cerro Colorado. De exploitatie heeft groote voordeelen opgeleverd voor de koloniale kas; dat Curaçao in de jaren 1882 t.e.m. 1894 geen subsidies behoefde uit 's Rijks kas was aan de Arubaansche phosphaatrechten te danken. In 1915 werd de ontginning als niet meer loonend gestaakt.

Nadat er gedurende langen tijd niet veel aandacht aan Aruba was besteed, is dit eiland gebleken het meest door de natuur begunstigde te zijn van de drie benedenwindsche eilanden. Behalve in landbouw — meest maïs voor eigen consumptie en aloë voor export — en veeteelt, vond de bevolking in goud- en phosphaatontginning werkgelegenheid, terwijl ook de vischvangst betere kansen biedt dan op Curaçao en Bonaire. De beide laatste eilanden immers zijn geheel door diep water omringd, te diep voor de vangst met lijn en haak, de meest aangewezene bij een rotsachtigen zeebodem; tusschen Aruba en de kusten van Venezuela en Colombia echter strekt zich een minder diep zeegebied met grooten vischrijkdom uit. De Arubanen beoefenen de jacht op groote visch in volle zee, met sleep- en dieplijnen.

Een tijdperk van groote economische opleving brak aan toen in 1924 een Amerikaansche petroleumonderneming concessie verkreeg tot het stationneeren bij Druif van een depôtschip voor het overladen van ruwe olie, waardoor ook Aruba betrokken werd bij de exploitatie der olierijkdommen rondom het meer van Maracaibo. Spoedig volgde de bouw van een tankpark en het aanleggen van een haven aan de San Nicolasbaai, vroeger ook de afscheepplaats van phosphaat. De oprichting eener raffinaderij, mede aan de genoemde baai, liet niet lang op zich wachten.

Intusschen vestigde zich in 1927 een tweede olie-onderneming op Aruba en wel in het eerste district, dus aan de Paardenbaai. Deze onderneming — een zustermaatschappij van het op Curaçao werkende bedrijf — legt zich eveneens op raffineeren toe. In 1930 werd op Aruba reeds ruim half zooveel ruwe olie aangevoerd als op Curaçao, waar de invoer in 1917 was aangevangen.

Aruba staat wat havenaccomodatie betreft bij Curaçao achter, waar echter tegenover staat dat eerstgenoemd eiland gunstiger gelegen is ten opzichte van het meer van Maracaibo.

De inheemsche bevolking van Aruba is evenals die van de beide andere benedenwindsche eilanden overwegend Roomsch Katholiek en het volksonderwijs is er eveneens hoofdzakelijk missieonderwijs. Het Christendom is hier vermoedelijk reeds in de XVIe eeuw onder de Indianen gepredikt geworden, de eerste doop echter waarvan een aanteekening is bewaard gebleven had plaats in 1712. De eerste R. K. kapel — op den

berg Alta Vista — werd in 1750 ingezegend. Nadat Aruba gedurende langen tijd slechts af en toe door missionarissen was bezocht — hetzij van den vasten wal, hetzij van Curaçao uit — vestigde zich in 1816 voor goed een priester op het eiland; tegenwoordig wordt de dienst er evenals op de beide andere eilanden door geestelijken van Nederlandsche nationaliteit verricht, behoorende tot de Orde der Dominicanen. Een Spaansch priester had reeds vóór de komst van Niewindt op Curaçao te Oranjestad een schooltje geopend; laatstgenoemde organiseerde ook op Aruba het volksonderwijs in zijn tegenwoordigen vorm. Aanvankelijk bestond het personeel uit leekenonderwijzers; sedert 1857 echter zijn ook hier Liefdezusters bij het R.K. volksonderwijs werkzaam.

De Protestantsche gemeente kreeg in 1845 haar eerste eigenlijke kerkgebouw te Oranjestad, ter vervanging van een lokaal dat vroeger als kerk had dienst gedaan; de kapel der buitengemeente te Piëder-Plat is van wat lateren datum.

HET EILAND BONAIRE

Of de Spanjaarden eenige bijzondere reden hadden om zóó voldaan te zijn over de luchtgesteldheid van dit eiland dat zij het daarom Buinare of Buen Aire noemden, dan wel deze naam een — toevallig toepasselijke — verbastering is van den Indiaanschen naam, is niet meer na te gaan. Onder het ruim honderdjarige Spaansche bewind over de drie thans Nederlandsche Benedenwindsche Eilanden was ook Bonaire nooit van eenige beteekenis; Juan de Ampúes — of Ampíes — die door de „audiencia" van St. Domingo naar de kust van Coro werd gezonden, om tegen de zeeroovers op te treden, gebruikte in zijn rapport aan Karel V de geringschattende uitdrukking „islas inutiles" en kon zich daarbij beroepen op een reeds in 1513 door den admiraal Don Diego Colón uitgesproken oordeel.

De reeds in de XVe eeuw zoo belangrijke zoutnering van Noord-Holland en Zeeland verbruikte een steeds toenemende hoeveelheid ruw zeezout; het gezoden product diende niet alleen voor de eigen haringpakkerij en boterbereiding, maar werd ook naar elders uitgevoerd. Aanvoer van de Fransche en Spaansche kusten voorzag aanvankelijk in de behoefte; toen echter Philips II de havens van zijn Koninkrijk voor de schepen der rebellen had gesloten verklaard, werd naar de Kaap-Verdische (of Zoute) Eilanden gevaren. Nog later voorzag men zich aan de vaste kust van Zuid-Amerika, bij Cumaná, in het tegenwoordige Venezuela (Punta de Araya — Punta del Rey). Op de westelijker gelegen eilanden was eveneens zout te vinden en dat men zich steeds in Spaansche wateren bevond schijnt geen groot bezwaar te hebben opgeleverd; het gemakkelijk te bestevenen Bonaire, met zijn natuurlijke zoutpannen, moet den Hollanders en Zeeuwen al spoedig bekend zijn geweest. De aanwezigheid aldaar van verfhout (Campêche — of „stokvishout") en pokhout verhoogde de aantrekkelijkheid. Reeds twee jaar na de oprichting der West-Indische Compagnie — in 1623 dus — vertoonden zich Nederlandsche schepen op Bonaire, n.l. eenige zouthalers van Punta de Araya, wier bemanningen er verfhout kapten; nog hetzelfde jaar kwamen er eenige Compagniesschepen, „die daer mede roodt houdt af brachten". Op 10 Februari 1626 verscheen Boudewijn Hendriksz — burgemeester van Edam — na een

mislukte onderneming tegen Porto Rico; hij maakte op Bonaire eenige vijandelijke schepen buit, alsmede ter verzending gereed liggend hout, liet nog wat pokhout kappen en vertrok weder op 17 April, na zijn Spaansche en Portugeesche krijgsgevangenen op het eiland te hebben ontscheept. Op 8 Januari 1628 landde de vice-admiraal Joost van Trappen genaamd Banckert op Bonaire, die er verfhout liet kappen en, toen zijn schip daarmede afgeladen was, den 26en weder afvoer. De admiraal Pieter Adriaansz. vond op 20 Februari 1630 het door de Spanjaarden gestichte dorp verlaten; hij vertrok vier dagen later weder, na een kleine schermutseling aan den wal — waarbij één man sneuvelde en één gewond werd — en na alle woningen in brand te hebben laten steken.

Op 3 Juli 1634 eindelijk verscheen van Walbeeck voor Bonaire, die daar het jacht de Brack inwachtte en tevergeefs eenige gevangenen zocht te maken, om inlichtingen over Curaçao te bekomen. Hij zette nog in den nacht de reis voort, de Brack voortuitzendende, maar het gelukte niet den ingang der St. Annabaai te bezeilen, zoodat men om de Noord weder naar Bonaire moest terugkeeren, waar men eerst den 25en weder aankwam. Twee dagen later ging men voor de tweede maal naar Curaçao op weg, vergezeld van de Koningh David, een koopvaardijschip dat zich bij de expeditie had aangesloten.

Toen men in 1635 van Curaçao uit de beide andere benedenwindsche eilanden bezocht, vond men ook op Bonaire geen enkel Spaansch schip; blijkbaar had de vijand deze eilanden definitief opgegeven.

Veel profijt leverde aanvankelijk ook aan de West-Indische Compagnie het nieuw verworven bezit niet op; in 1642 vinden wij vee, „beesten" en zout als de eenige „vruchten" der drie eilanden vermeld. Aangezien alleen Curaçao van belang was voor de scheepvaart, werden de beide andere eilanden ook niet in staat van verdediging gebracht, zoodat in 1651 en 1654 de Engelsche kapers er niet op tegenstand stuitten bij hun strooptochten.

Stuyvesant was de eerste die beproefde den landbouw op Bonaire tot ontwikkeling te brengen, tot welk doel hij er in 1660 eenige „Esopusindianen" heen zond. Wat het zout betreft vinden wij in 1668 een verzoek vermeld van een zekeren Jan Delian aan de Kamer van Amsterdam om met hem te contracteeren nopens den vervoer van het product naar Galicië in Spanje en later komt zout herhaaldelijk voor als deel uitmakende van de retourladingen uit Curaçao.

In het algemeen maakte de Compagnie meer werk van Bonaire dan van Aruba. Zoo was er op eerstgenoemd eiland reeds vóór 1669 een commandeur gevestigd; het algemeene bestuur over de drie eilanden tezamen werd uitgeoefend door den Directeur op Curaçao. Aan Nicolaes van Liebergen (1679—1682) werd in 1680 nog de veeteelt aanbevolen; op Bonaire werden toen reeds varkens gekweekt. Pas heel op het eind der XVIIe eeuw ging men er toe over slaven naar Bonaire te zenden.

Een Engelschman die in 1681 Bonaire bezocht vond er een Commandeur met zeven of acht soldaten; op een kwartier afstands van de aanlegplaats stonden eenige huizen, het tegenwoordige plaatsje D e n t é r a , de vroegere nederzetting der oorspronkelijke bewoners. Vijf of zes Indiaansche gezinnen waren met het hoeden van het vee belast en verbouwden verder wat mais en aardvruchten; geiten waren er in overvloed, trouwens de Engelschen noemden in de XVIIe eeuw Aruba en Bonaire „goatislands". De bedoelde reiziger (W. Dampier, New voyage around the World) vermeldt de pannen aan de zuidkust van het eiland, waar de Hollandsche schepen zout laadden en ook de natuurlijke bron aan de westzijde — het tegenwoordige F o n t e i n — in de nabijheid waarvan drie of vier Indiaansche families woonden. De vallei van het tegenwoordige R i n c ó n was blijkbaar nog niet bewoond.

Gedurende de XVIIIe eeuw was Bonaire niet veel meer dan een verbanningsoord voor tot dwangarbeid veroordeelde vrije negers en mulatten, die er in de zoutpannen werkten; veel werd er echter tot ontwikkeling van de zoutindustrie niet gedaan. Particulieren mochten zich op het eiland niet vestigen, noch er eigendommen bezitten en in 1774 woonden er nog geen andere blanken dan de Compagniesdienaren; in 1721 waren er echter reeds 220 Compagniesslaven. Het eiland kostte de Compagnie weinig en het gaf haar behoorlijke inkomsten uit de opbrengst van veeteelt, zoutwinning en landbouwbedrijf.

Bonaire was door de ligging de voorpost van Curaçao; bij gevaar moest een „brandaris" worden gemaakt, waarvan overdag de rook en bij nacht het licht op Curaçao zichtbaar moest zijn. De hoogste berg op Bonaire, achter de S l a g b a a i gelegen, heeft hieraan zijn naam B r a n d a r i s te danken. De Directeur Jacob van Bosveld (1761—1762) liet aan den Z. O. hoek van Bonaire een vuurbaak oprichten, met het oog op de vele strandingen bij donkeren nacht.

Bonaire deelde met de beide andere eilanden het lot van in 1807 onder Engelsch bestuur te komen en in 1816 wederom de Nederlandsche vlag te kunnen hijschen. Het bleef voorloopig een Gouvernementsplantage, zooals het vroeger een Compagniesplantage was geweest; gedurende het Engelsche tusschenbestuur was het verpacht geweest aan een Amerikaan, die veel hout had laten kappen, maar de exploitatie daarvan heeft desniettemin nog een halve eeuw kunnen worden voortgezet. De Gouverneur van Raders bevorderde den export van divi-divi en liet de vuurbaak aan den Z. O. punt door een lichttoren vervangen; onder Rammelman Elsevier leefde de zoutindustrie op.

Het hoofdplaatsje op het eiland heet sedert 1830 K r a l e n d ij k, naar den uit koraal bestaanden bodem. De R. K. kerk aldaar dagteekent reeds van 1829, uit den tijd van den pastoor J. B. Eisenbeil, den trouwen medewerker van Mgr. Niewindt; tevoren had de geestelijke die nu en dan van Curaçao overkwam zich met een hulpkerkje te Dentéra

moeten behelpen. De Protestantsche kerk van Kralendijk is van 1847.

Het Missie-onderwijs is ook op Bonaire onder Niewindt aangevangen.

Na de emancipatie in 1863 konden de domeingronden niet meer door het Gouvernement productief worden gemaakt, zoodat alles werd verkaveld en aan particulieren verkocht, met inbegrip van het tegenover Kralendijk liggende eilandje Klein Bonaire. Ten slotte gingen ook de zoutpannen in particulieren eigendom over.

Van de oorspronkelijke bewoners van Bonaire zijn hier en daar sporen gevonden, in den vorm van steenen gereedschappen. In 1875 vond de pastoor van Rincón Indiaansche opschriften, in een grot op de plantage Fontein, in de z.g. spelonk — een druipsteengrot — op de plantage Bolivia en op een rotsblok — de Ceroeplat — bij Onéma.

HET EILAND ST. EUSTATIUS

Ook met St. Eustatius — en Saba — waren onze vroeg XVIIe eeuwsche zeevaarders bekend; Piet Heyn immers noemt deze eilanden als „waargenomen" op 17 Juli 1626, toen hij zich bij den N. W. hoek van St. Christoffel bevond en ook Nevis in zicht had; de vermelding komt voor in het verhaal van den strooptocht welke aan dien waarop de zilvervloot vermeesterd werd voorafging.

In 1635 kregen Jan Snouck en Lettré vergunning van de Zeeuwsche Kamer om op een of ander nog onbezet eiland in het octrooigebied der Compagnie een kolonie te vestigen en de keuze viel op het destijds onbewoonde St. Eustatius, waar echter tevoren gedurende korten tijd een kleine Fransche nederzetting schijnt bestaan te hebben. Dat het eiland vroeger een gezeten Indiaansche bevolking zou hebben gehad is niet waarschijnlijk, aangezien er geen natuurlijke vindplaatsen van drinkwater zijn; het feit evenwel dat er nog een put bestaat welke den naam van Indian Well draagt zou er op wijzen dat eenmaal de Indianen St. Eustatius althans af en toe wel bezocht hadden.

De eerste kolonisten stichtten het fort Oranje en herdoopten het eiland Nieuw-Zeeland. Zij legden zich toe op de cultuur van tabak — naar het voorbeeld van St. Christoffel, waar Nederlandsche schippers reeds van af 1628 tabak hadden gekocht — en het eerste Statiaansche product kwam in 1638 in Zeeland ter markt; ook katoen werd verbouwd. Aangezien ook St. Eustatius genoemd was in het patent dat de Engelsche Koning aan den Graaf van Carlisle had verleend; lokte de Zeeuwsche occupatie protesten uit; in 1637 beklaagden de „patroons" zich „door sekeren Engelschen Grave" te worden „geturbeert".

Evenals overal elders in tropisch Amerika werd van stonde af aan gezocht naar gekleurde arbeiders en aanvankelijk schijnt men het aloude voorbeeld der Spanjaarden te hebben gevolgd en van elders Indianen te hebben geroofd; trouwens de Engelschen van St. Christoffel hadden zich daaraan eveneens schuldig gemaakt. In Patria echter had men tegen dit „menschenvangen" bezwaar, niet alleen omdat het „onchristelick" was, maar ook wegens de vijandige gezindheid welke er door ontstond op de Caraïbische eilanden — Dominica b.v. — van waar inboorlingen waren weggevoerd, een gezindheid waarvan de schepen die

zich kwamen „ververschen" op zoodanige eilanden dan de nadeelen ondervonden. Sommige Hollandsche of Zeeuwsche „kapers" in deze wateren waren tevens menschenjagers en slavenhandelaars; nog in 1645 lezen wij van maatregelen door de Compagnie tegen deze vergrijpen, die zoowel op het vasteland als op de eilanden plaats hadden, genomen. Toen eenmaal op Curaçao genoeg negers uit Afrika werden aangevoerd, werden van daar uit de Bovenwindsche Eilanden van slaven voorzien.

St. Eustatius kwam onder het bewind der patroons — d.w.z. der opvolgers van de oorspronkelijke contractanten — tot bloei, niet alleen door de productie van tabak, katoen en suiker, maar ook door den handel. De naijver der Engelschen leidde tot gewelddadigheden; in 1664 werd het eiland door den Admiraal Robert Holmes gebrandschat. Toen echter het volgende jaar M. A. de Ruyter verscheen met een Staatsche vloot, viel er niets te heroveren, want de Engelschen hadden geen bezetting achtergelaten.

Nog hetzelfde jaar evenwel — in 1665 dus — nadat de Ruyter uit de Westindische wateren was vertrokken, werd het eiland veroverd door den Luitenant-Gouverneur van Jamaica, den Colonel Edward Morgan, oom van den bekenden vrijbuiter Henry — later Sir Henry — Morgan, welke laatste eenigen tijd daarna met een dochter van den Colonel huwde. Edward Morgan was uitgezeild om de Nederlanders uit al hun bezittingen in West-Indië te verdrijven, maar zoover is het — door oneenigheden onder zijn volgelingen — niet gekomen; hij zelf kwam bij de actie op St. Eustatius plotseling te overlijden en een ander lid der familie Morgan — Thomas — bleef er als Gouverneur achter. De kolonisten die niet aan den Engelschen Koning trouw wilden zweren werden naar St. Martin overgebracht.

Van af dit laatste eiland werd op 7 October 1667 St. Eustatius hernomen, onder den Commandeur van St. Martin, John Sympson. Hoewel er een dispuut ontstond over de vraag of de Engelsche bezetting zich aan de onzen had overgegeven of aan de Franschen, die van af St. Christoffel op St. Eustatius waren geland, kregen de Staten de souvereiniteit over het eiland terug, zij het dan ook dat Lodewijk XIV de restitutie als een gunst wenschte te zien aangemerkt.

In 1672 zagen de Statianen zich voor de keuze gesteld zich òf aan de Engelschen òf aan de Franschen over te geven; zij verkozen het eerste, wat verklaarbaar is, want de vrije bevolking bestond voor de helft uit Engelschen. Reeds het volgende jaar — op 8 Juni 1673 — verschenen de vereenigde smaldeelen van Cornelis Evertsen — de jonge — en Jacob Binckes voor het eiland; capitulatie volgde vrijwel zonder slag of stoot. Men had „al de Duytschen natie mede in de wapens" bevonden en deze ontrouwe vaderlanders moesten zich nu tevens verantwoorden over hun aandeel in de overgave aan de Engelschen ten vorigen jare. Wat dit laatste betreft beriepen zij er zich op niet door den Heer van Ree —

de van Ree's waren destijds patroons van St. Eustatius — te zijn „gesecondeert" geworden; hun excuus voor de tweede ontrouw — vrees voor de Engelschen — kon geen stand houden tegenover de verklaring van den Gouverneur John Pogson, dat hij hen had vrijgelaten al dan niet aan de verdediging deel te nemen. De delinquenten zagen hun slaven en hun voorraden suiker door den krijgsraad geconfiskeerd als straf voor hun deloyaal gedrag; zij werden naar Curaçao overgebracht, de Engelschen naar St. Christoffel. Versterkingen, huizen en pakhuizen werden geslecht en in brand gestoken en de Nederlandsche vloot zeilde op 18 Juni weder weg, doch er werd geen garnizoen achtergelaten, uit hoofde van het verdere doel der expeditie. Direct ontstond er een wedstrijd tusschen de Franschen en de Engelschen, wie het eiland weder in bezit zou nemen; de Engelschen echter waren er het eerste bij.

Hoewel St. Eustatius bij den vrede van 1674 weder aan de Republiek kwam, vond de Ruyter het eiland op 29 Juli van dat jaar nog in handen der Engelschen, die het — met het oog op de Franschen — beter hadden geacht nog niet tot ontruiming over te gaan; onze Admiraal ging blijkbaar met deze regeling accoord. De Hollandsche vrijbuiter Jan Erasmus Reyning deed daarna nog een poging om het eiland bij verrassing te hernemen, maar trok zich terug toen hij vernam dat de Republiek met Engeland vrede had gesloten.

Intusschen deden de rechtverkrijgenden der laatste patroons — de van Ree's en Abraham van Pere — hunne belangen aan de Compagnie over en deze laatste aanvaardde — pas in 1682 echter — het bestuur, nadat, ingevolge den eisch van Karel II, de Engelsche Gouverneur der Leeward Islands — Sir William Stapleton — van de Staten £ 100.— en 50 geweren had ontvangen als bewaarloon.

Het tijdperk dat nu volgde was er een van herstel van de verdedigingswerken en ook van het plantagebedrijf, maar ook van oneenigheden onder de kolonisten — die geleerd hadden meer van Engeland te verwachten dan van de Republiek — en eindelijk van oproerigheid onder de slaven (1688).

In 1690 werd men weder door de Franschen aangevallen, die in de baai van Dommelingdijk en aan den Witten Hoek landdden. (N.B. Dommelingdijk werd in de XVIIIe eeuw ook Tommelindijk of Trommelendijk geschreven en heet tegenwoordig Tumble down Dick, vermoedelijk dus een Engelsche verbastering van den oorspronkelijk Nederlandschen naam). Na brandstichting en verdere vernieling op het land trok de vijand zijn macht samen op den Signaalberg (Signal Hill) van waar uit de aanval werd ondernomen op het fort Oranje, dat echter onder den Commandeur Lucas Schorer goed werd verdedigd. Gegeven de overmacht evenwel en de bedreigingen der Franschen, besloot men te capituleeren, waarna er toch nog danig werd geplunderd. De Nederlandsche kolonisten die niet op St. Eustatius

wenschten te blijven, verspreidden zich over andere eilanden; een deel kwam op Saba terecht, waar men den vijand had weten af te weren.

Schorer, de voormalige Commandeur en Jan Symonsz Doncker, de gewezen Kapitein der Burgerij, wisten nog in hetzelfde jaar 1690 van af Saba het eiland St. Eustatius weder te veroveren. Beiden landden in de Jenkinsbaai; van af den Oliviersberg rukte men op fort Oranje aan, welk laatste werd opgeëischt, terwijl ook al reeds een Engelsche macht aan Dommelingdijk geland was, die achter de Nederlandsche aantrok. Ten slotte echter gaven de Franschen zich over aan de Engelschen, die veel sterker waren dan de macht waarover Schorer beschikte; deze laatste verliet het eiland.

Eerst in 1696 werd St. Eustatius door Engeland gerestitueerd.

Na den dood van den Commandeur Joh. Salomonsz. in 1700 ontstonden oneenigheden over zijn vervanging, welke tot wanordelijkheden leidden; de aankomst in 1701 van den ons uit de geschiedenis van St. Martin bekenden Lamont als nieuw benoemd landvoogd maakte hieraan een einde. Lamont trad in 1704 af, maar in 1707 begon voor hem een nieuwe bestuursperiode.

In 1709 werd het eiland door Fransche kapers gebrandschat, in 1713 opnieuw, deze laatste keer door den bekenden Jacques Cassart. Op 2 October woedde bovendien een zware orkaan.

Na het einde van den Spaanschen successie-oorlog verademden de kolonisten en kon de plantagelandbouw weder met kracht worden ter hand genomen. Een bezwaar was altijd geweest dat de Compagnie niet zorgde voor voldoenden aanvoer van slaven, zoodat men zich voorzien moest bij „lorrendraaiers" of „interloopers", wat het Bestuur moest tegengaan, maar niet altijd kon — of wilde — beletten. Toen onder het nieuwe octrooi van 1730 de vaart op Afrika eenmaal vrij was, werd de toestand gezonder.

Het overlijden van den Commandeur Jac. Stalpert (1719—1720) was weder het sein voor ongeregeldheden onder de bevolking. De bestuursperiode van zijn opvolger Jacob Stevens, was ook alweder een zeer korte (1721—1722).

In 1736 kwam de eigenaardige politieke toestand — zie het neutraliteitsverdrag van St. Martin — St. Eustatius op verlies van schepen te staan, welke door de Engelschen werden prijs verklaard.

Onder het bestuur van Isaack Faesch (1736—1740) verkregen de Joden permissie om een synagoge te stichten „op een plaats daer zij met de „oeffening van hare dienst aan de Christenen niet hinderlijk sullen zijn".

Een ernstige orkaan woedde nog op 11 September 1740 onder het bestuur van Hendrik Coesvelt (1740—1741), waardoor veel schade werd aangericht.

Aan Joh. Heyliger Pietersz. was een langer bestuursperiode beschoren dan aan de meeste zijner voorgangers (1743—1752). In 1745/46

werd wederom veel overlast ondervonden van de zijde van Engelsche kapers; in den orkaan van 30 September 1747 gingen niet minder dan 60 Nederlandsche schepen en vaartuigen verloren. Ook de burgerij van St. Eustatius moest de verdediging van het eiland zelf ter hand nemen; het fort Hollandia, dat uit eigen middelen bekostigd werd, kwam in 1748 gereed, zonder dat men aangaande oorlog of vrede zekerheid had verkregen.

Op St. Eustatius was de landbouw nimmer van zoo groot belang als op St. Martin, toch bleef er in de tweede helft der XVIIIe eeuw niet veel voor cultures geschikte grond onbebouwd. De plantages — 76 in 1775 — bevonden zich rondom den voet van den Grooten Berg en in wat thans nog heet de Cultuurvlakte; zelfs het inwendige van den Kuil was begeerlijk voor den tuinbouw.

In 1752 ving de langdurige bestuursperiode aan van den Commandeur Jan de Windt. De handel, welke voor het eerst in 1746 en1747 van belang was geweest, nam daarna weder af, om onder den invloed der Spaansch-Engelsche vijandelijkheden van 1766 en 1767 opnieuw op te bloeien. De onlusten eindelijk in Noord-Amerika maakten van St. Eustatius een markt en stapelplaats voor de producten der omliggende eilanden — Engelsche, Fransche en Deensche — en ook voor Europeesche goederen. Het waren niet in de laatste plaats Engelsche kooplieden die van de positie van het neutrale St. Eustatius gebruik maakten om hunne zaken met de Noordamerikaansche koloniën voort te zetten. De Engelsche Gezant in den Haag — sedert 1751 Sir Joseph Yorke — begon in1 774 met vertoogen tot de Nederlandsche Regeering te richten, ter zake van de hulp welke de kooplieden der Republiek aan de opgestane Amerikaansche koloniën verleenden, door hun handel — hetzij direct, hetzij via St. Eustatius — met de rebellen, niet het minst door de levering van wapenen en munitie. Het kwam dan ook herhaaldelijk tot aanhoudingen, doorzoekingen en verbeurdverklaringen van Nederlandsche schepen en goederen door de Engelsche marine, in vollen vredestijd. Op St. Eustatius stond men voortdurend bloot aan vrijpostigheden van de zijde der Engelsche kruisers, welke jacht maakten op Amerikaansche kapers en daarbij niet steeds de Nederlandsche souvereiniteit respecteerden. De Republiek, zonder deugdelijke marine, afkeerig van oorlog en inwendig verdeeld, voerde een politiek van op zien komen spelen.

Intusschen overleed in het begin van 1775 de door de Engelschen van oogluiking verdachte Commandeur de Windt; hij werd opgevolgd door den Secretaris-vendumeester Johannes de Graaff.

Deze laatste wekte evenzeer het misnoegen op van de Engelsche autoriteiten, vooral toen in 1776 op zijn last het saluut van een Amerikaansch kaper — die de kort te voren vastgestelde vlag met 13 strepen voerde — door het fort Oranje was beantwoord geworden.

De Graaff had zich in Nederland te verantwoorden, maar werd gehandhaafd en keerde naar St. Eustatius terug. In de laatste jaren van zijn bewind bereikten handel en scheepvaart van het eiland het toppunt van bloei; de namen Golden Rock en Diamanten Rots getuigden van den rijkdom welke aan de kooplieden van St. Eustatius werd toegeschreven.

Begin 1781 — nog voordat de Engelsche oorlogsverklaring op onze Westindische eilanden bekend was — verscheen Rodney's vloot voor St. Eustatius. Aan tegenweer viel niet te denken; het garnizoen was zwak en er lag één Nederlandsch oorlogsschip op de reede, dat na een korte en bloedelooze schermutseling de vlag streek. De Engelschen maakten een ontzaggelijken buit, in schepen, in goederen en in geld, een buit welke nog vermeerderd werd doordat Rodney eenigen tijd de Nederlandsche vlag liet waaien, waardoor een aantal koopvaarders in den val liepen. Een Nederlandsche retourvloot, geconvoyeerd door één Landsschip, welke 36 uur voor den overval van St. Eustatius was vertrokken, werd achteropgezeild en na een kort gevecht vermeesterd; de Schout bij Nacht Willem Crull en 3 anderen sneuvelden, 23 gewonden werden naar St. Eustatius gebracht, waarvan er nog 7 overleden, terwijl van een der drie Engelsche schepen — de Monarch — eveneens enkele manschappen gewond waren. Crulls schip — de Mars — verkeerde niet in zoodanigen staat dat het veel had kunnen uitrichten tegen de vijandelijke vaartuigen, welke men overigens — onbekend met den oorlogstoestand — niet eens direct als zoodanig had herkend.

De Engelsche bezetting was niet van langen duur, immers nog hetzelfde jaar, in November, maakten de Franschen zich van St. Eustatius meester; zij vonden nog een buit van drie miljoen gulden in geld. Aangezien verder de schepen, beladen met de prijsgemaakte goederen uit de ter reede liggende schepen en uit de pakhuizen aan den wal, welke Rodney naar Engeland had gezonden, voor een deel in het Kanaal door een Fransche vloot werden genomen, voor een ander deel in handen vielen van Fransche en Amerikaansche kapers, gingen alle materieele voordeelen der verovering, zoowel voor de Engelsche Kroon als voor den Admiraal, verloren. Groot was de ontevredenheid in Engeland over Rodney's optreden op St. Eustatius, niet het minst omdat er onder de buitgemaakte goederen zooveel Engelsch eigendom bleek te zijn geweest.

Het eiland kwam in 1784 aan de West-Indische Compagnie terug, na een Fransch tusschenbestuur, waarover de bewoners niet ontevreden waren geweest. In 1795 volgde weder een overgave aan de Franschen, die in 1801 van plaats verwisselden met de Engelschen. Bij den vrede van Amiens kwam St. Eustatius weder aan Nederland en in 1802 werd het eiland door de Bataafsche Republiek overgenomen; in 1810 werd het opnieuw Engelsch en in 1816 weder Nederlandsch.

Na de Engelsche verovering van 1781 verplaatste de handel zich grootendeels naar St. Thomas, om later nimmer meer van groote beteekenis te worden. Een groote uittocht van bevolking had plaats na de Fransche inbezitneming van 1795. Het aantal inwoners bedroeg in 1786 7600 (w. o. 4000 slaven), in 1817 2591 (w.o. 1748 slaven), in 1829 2273 (w.o. 1609 slaven), in 1862 1977 (w.o. 1145 slaven). Na de emancipatie van 1863 verlieten vele vrijverklaarden, die op het eiland geen gelegenheid vonden om als kleine landbouwer in hun onderhoud te voorzien, het eiland; op 1 Januari 1931 was de bevolking geslonken tot 955.

In 1787 introduceerde de Wesleyaansche methodist Thomas Coke de leer zijner secte op St. Eustatius; ondanks de aanvankelijke tegenwerking van overheidswege is die leer de overheerschende geworden onder de Protestanten op het eiland. Reeds vóór de emancipatie was een R. K. geestelijke op St. Eustatius gevestigd; op 1 Januari 1931 was ongeveer een vierde der bevolking Roomsch Katholiek, tegenover nog niet een zesde in 1863. In laatstgenoemd jaar woonden er nog 2 Joden op het eiland, op 1 Januari 1931 niet een meer.

In 1924 en volgende jaren trokken Statiaansche arbeiders naar de Nederlandsche Benedenwindsche eilanden, ten einde te profiteeren van de ruimere arbeidsgelegenheid aldaar, door de vestiging der olieindustrie ontstaan. In 1930 evenwel begon op Curaçao de inkrimping van het bedrijf als gevolg der wereldmalaise.

Evenals Bonaire en Aruba wordt op St. Eustatius en de beide andere Bovenwindsche eilanden sedert de bestuursregeling van 1865 door Gezaghebbers het bestuur gevoerd, onder het opperbewind van den Gouverneur van Curaçao. In 1920 kwam de wijziging tot stand waarbij de Gezaghebbers van door de Kroon benoemde, door den Gouverneur aangestelde ambtenaren werden en één Gezaghebber met het bestuur van verschillende eilanden kan worden belast.

(NEDERLANDSCH GEDEELTE) HET EILAND SINT MARTIN

Volgens de oudere literatuur zou St. Martin door Columbus op zijn tweede reis en wel in November 1493 ontdekt zijn (St. M. 11 Nov.) en zouden de Spanjaarden den indruk van een sterk bevolkt eiland hebben gekregen. Nieuwere onderzoekingen evenwel hebben twijfel doen ontstaan aan de juistheid van dit verhaal.

De Nederlandsche geschiedenis van St. Martin begint ruim vijf kwart eeuw later. Op 5 October 1624 arriveerde hier „de manhafte" Pieter Schouten, die op 26 Januari uit Zeeland was uitgezeild als Commandeur over drie Compagniesschepen, de Hoope, de Eendracht en het jacht de Trouwe, een eskader dat veel wederwaardigheden ondervond en vooral met veel slecht weer te kampen had. Achtereenvolgens had Schouten Martinique, Guadeloupe, Marie Galante, St. Vincent, Grenada, de kust van Venezuela, de Golf van Maracaibo, Haïti (het Hispñaola der Spanjaarden), Jamaica, Yucatan, Cuba, Florida, Bermuda, Nevis, St. Christoffel en de Virgins bezocht; de Eendracht was van hem afgedwaald, de Hoope had hij naar huis gezonden en een veroverde bark (de geheele reis was een kaapvaartonderneming) was op een der Virgins stuk geslagen. Op St. Martin hoopte de Commandeur de Trouwe van een nieuwen boegspriet te kunnen voorzien, maar hij vond er geen voor dit doel geschikt hout en zeilde onverrichterzake weder af.

Drie jaar later — op 2 April 1627 — verschenen drie Compagniesschepen; men ontdekte een zeer groote zoutpan van bijna een mijl lang en half zoo breed „ter halven van het landt" en in het Z. O. nog twee kleine pannen. Aangezien men niet in het goede seizoen kwam, vond men echter nergens zout; n.b. Pieter Schouten maakte in zijn reisverhaal speciaal melding van zoutpannen aan de Z. O. bocht van de Golf van Maracaibo, zie aangaande zout onder Bonaire. Menschen werden op St. Martin door de Nederlanders niet aangetroffen; de oorspronkelijke Indiaansche bevolking zal wel reeds veel vroeger door de Spanjaarden zijn weggevoerd als werkkrachten voor de grootere eilanden. Deze soort menschenjacht was reeds honderd jaar eerder op de vaste kust in zwang.

Toen in 1629 de Engelschen en Franschen door de Spanjaarden van St. Christoffel werden verdreven, vestigde een deel der kolonisten zich op St. Martin; het volgende jaar evenwel stelde de komst van een

Fransche krijgsmacht de uitgewekenen in staat naar hun vroegere woonplaatsen terug te keeren.

De handelsrelaties welke de Compagnie had aangeknoopt met de Engelsche en Fransche koloniën in den omtrek en de behoefte aan een vast punt in deze streken moet er haar toe gebracht hebben zich op St. Martin te vestigen, wat in 1631 een protest uitlokte van den Hertog van Carlisle, die aanvoerde door zijn Koning met dit eiland te zijn bebegiftigd. Voorloopig had het eiland verder alleen waarde als vindplaats van zeezout; in 1633 lagen er eenige door de Nederlanders buitgemaakte prijzen. In laatstgenoemd jaar echter werden onze landgenooten door de Spanjaarden verjaagd.

Wanneer het eiland weder door de onzen in bezit werd genomen is niet met zekerheid vastgesteld geworden; de meest aannemelijke lezing is deze dat dit in 1647 zou hebben plaatsgehad en wel op de volgende wijze. De Spanjaarden hadden St. Martin geducht versterkt, ten einde van daar uit den omtrek te kunnen beheerschen en te kunnen beletten dat de occupatie der kleinere eilanden door mededingers verderen voortgang zou hebben. Uit hoofde van het geringe practische nut echter en van de hooge kosten der vestiging op St. Martin werd in bovengenoemd jaar besloten tot ontruiming en van Porto Rico werden werkkrachten aangevoerd voor het slechten der versterkingen, enz. Onder die werkkrachten bevonden zich Europeesche krijgsgevangenen, waarvan er negen — vier Franschen en vijf Hollanders — kans zagen achter te blijven toen de Spanjaarden vertrokken. De Hollanders namen op zich het bericht dat de Spanjaarden het eiland hadden prijsgegeven te gaan overbrengen en zij wisten St. Eustatius te bereiken, dat destijds reeds Nederlandsch was. De Commandeur aldaar zond iemand naar St. Martin — Martin Thomas — om het eiland in bezit te nemen; een aantal gegadigden om er zich als kolonisten te vestigen vergezelde hem. De achtergebleven Franschen echter, die beweerden dat er niet volgens afspraak was gehandeld en dat hun natie dezelfde rechten had, wisten een bericht te zenden naar den Gouverneur van St. Christoffel, destijds een Fransch eiland. Een kleine Fransche macht kwam naar St. Martin over, later gevolgd door een sterkere, om het eiland te annexeeren. De zoodoende ontstane oneenigheid werd ten slotte in 1648 bijgelegd door een overeenkomst, gesloten op de hoogte welke sedert de Montagne des Accords heet; het is op grond van deze overeenkomst dat thans nog het noordelijke gedeelte des eilands Fransch is, het zuidelijke Nederlandsch.

St. Martin intusschen werd voorloopig geen Compagnieskolonie. In 1649 werden namens de vergadering der XIX „vrijheden en exemptiën" verleend aan Adriaen en Cornelis Lampsins te Vlissingen, om als patroons het eiland te koloniseeren en te exploiteeren. M. A. de Ruyter, destijds als schipper bij de genoemde kooplieden in dienst, had reeds

omstreeks 1640 advies uitgebracht aan de Zeeuwsche Kamer in zake St. Martin en het was de Ruyters schip dat in 1647 Martin Thomas en de zijnen van St. Eustatius had overgebracht.

Na 1660 schijnen de Lampsins of hunne erven zich niet veel meer aan St. Martin te hebben laten gelegen liggen, wat er toe heeft geleid dat het eiland als Fransch bezit werd aangemerkt en in 1676 bevond de Commandeur Binckes bij zijn komst dat de Franschen zich van het geheel hadden meester gemaakt. Binckes' actie op het eiland leidde echter niet tot eenig blijvend resultaat en na zijn vertrek gedroegen de Franschen zich weder als alleenheerschers.

In 1703 evenwel vestigde Isaac Lamont, de Commandeur van St. Eustatius (1701—1704) en (1707—1709), er weder het Nederlandsche gezag, d.w.z. het gezag der West-Indische Compagnie; met dat der patroons was het gedaan. Intusschen was er in 1698 sprake geweest van pogingen van de zijde der Brandenburgsche Compagnie om het eiland in zijn geheel aan te koopen, waarvan echter niets was gekomen.

Was St. Martin een tijd lang geheel als Fransch gebied beschouwd, na 1703 werd er alleen Nederlandsch gezag uitgeoefend; eerst in 1717 verscheen een Fransche gezagsdrager, uit Martinique afgevaardigd, tegen wiens aanwezigheid n.b. nog in 1721 werd geprotesteerd. Intusschen hadden Bewindhebbers in 1718 Louis Guilleaume Durepaire aangesteld tot Commandeur over het geheele eiland; deze Landvoogd, die zich meest in het Fransche gedeelte ophield, had aan de Compagnie 1000 pesos moeten betalen voor zijn commissie. Een eigenaardig verdrag werd in 1734 — buiten de Staten-Generaal om — gesloten, n.l. dat ingeval van oorlog tusschen Frankrijk en de Republiek het eiland St. Martin neutraal zou blijven; hetzelfde gold voor het Fransche eiland St. Barthélémy.

In 1735 trad John Philips op als Commandeur; naar hem is het dorp gelegen op de smalle strook land tusschen de G r o o t e Z o u t p a n en de G r o o t e B a a i — thans nog de hoofdplaats — P h i l i p s b u r g genoemd. Philips bepleitte in 1744 aankoop van het Fransche gedeelte des eilands door de Compagnie, wat vóór hem reeds de Commandeur van St. Eustatius had gedaan en later nog meermalen zou worden herhaald; men had hiernaar echter in Patria geen ooren.

Het was Philips die de zoutindustrie weder aanmoedigde; hij was wel de man om de welvaart van het eiland te bevorderen, maar hoogloopende oneenigheden met de inwoners leidden tot een zoodanige vijandschap, dat men hem in 1736 met geweld van St. Martin verwijderde. In 1737 keerde hij terug, maar de disputen duurden voort; pas in 1744 had de eindafwikkeling plaats van wat er met de troebelen van 1736 samenhing.

Onder Philips' bestuur werd hetgeen er nog over was van een fort, dat de Spanjaarden een eeuw geleden hadden gebouwd en voor hun

vertrek blijkbaar niet grondig hadden vernield, hersteld; zoodoende ontstond het fort Amsterdam, dat eind 1737 gereed was. In 1744 werd dit fort — met het oog op den Fransch-Engelschen oorlog versterkt en een batterij werd opgeworpen aan de Simpsonbaai.

Toen in 1745 de Engelschen vijandelijkheden begonnen tegen de Franschen op St. Martin, werd ook het Nederlandsche gedeelte niet ontzien; neutraliteitsschending door Engelsche kapers had plaats in de Kleine Baai en in de Oesterpan. Te land hadden gewelddadigheden plaats op het Nederlandsche grondgebied, of op wat onzerzijds als zoodanig werd beschouwd; met alleen het tractaat van 1648 als grondslag was de grens niet met juistheid vast te stellen. Wij lezen van een grenslijn ten Noorden van de R.K. kerk in het Prinsenkwartier en van het plaatsje Marigot werd beweerd dat het vroeger ook wel als Nederlandsch was beschouwd. Eindelijk werden de Engelschen door Fransche kapers verjaagd en het noordelijk deel des eilands bleef weder een tijd lang een soort niemandsland, waar de Engelschen van Anguilla af en toe strooptochten hielden en dat de Compagnie naliet te bezetten.

In 1746 stierf Philips en onder zijn opvolger, Abraham Heyliger Pietersz. (1748—1781), werd door de burgerij gewerkt aan de verdere uitbreiding der verdedigingswerken; tegenover fort Amsterdam kwam nog een batterij tot stand en ten Westen het fort Willem, waaraan nog de Forthill herinnert.

Nadat tot 1751 toe alle pogingen hadden gefaald om de Compagnie te interesseeren voor het noordelijk deel des eilands — men rekende uit dat St. Martin onder Nederlandsch bewind een centrum kon worden voor den suiker- en katoenhandel en dat 80 tot 100 plantages jaarlijks 15à 20.000 vaten suiker zouden kunnen opleveren — deed zich in 1755 het eigenaardige incident voor dat de predikant op St. Eustatius — een Duitscher — moeite deed om den Koning van Pruisen attent te maken op de kans welke deze laatste zich ten nutte zou kunnen maken om op het eiland, waar blijkbaar noch de Republiek noch Frankrijk veel om gaven, zijn gezag te vestigen. Een zaak overigens welke met een sisser afliep.

Hoewel op St. Martin de landbouw hoofdmiddel van bestaan bleef en de handel er ook in de XVIIIe eeuw bij lange na niet dezelfde beteekenis verkreeg als op St. Eustatius, had toch ook eerstgenoemd eiland tijdens den Amerikaanschen vrijheidsoorlog hardhandigheden te verduren van de zijde der Engelschen. Kort vóór de verovering van St. Eustatius en wel in Augustus 1780 werd een zestal Amerikaansche vaartuigen door een Engelsch eskader van de reede van St. Martin gelicht en weggevoerd, niettegenstaande de protesten van den Vice-Commandeur, Abraham Heyliger Pietersz, protesten, waaraan wegens on-

genoegzame weermiddelen, levende en doode, nu eenmaal geen kracht kon worden bijgezet.

St. Martin viel in 1781 evenals St. Eustatius in handen der Engelschen en het deelde ook daarna hetzelfde lot van achtereenvolgens Fransch, Nederlandsch, Fransch, Engelsch, Nederlandsch en wederom Engelsch bezit te zijn, totdat het evenals de andere koloniën in 1816 voor goed onder de Nederlandsche vlag terugkwam.

In 1790 werd St. Martin geacht van weinig waarde te zijn — evenals het noordelijk deel voor Frankrijk — en aan een samenvoeging kon toen moeilijk meer gedacht worden. De bevolking van het Nederlandsche gedeelte bestond destijds uit 5571 zielen, waarvan 4226 slaven. Het aantal vrijen was op 1 Januari 1863 iets toegenomen, dat der slaven echter zeer aanzienlijk verminderd, tot 1883. Na de emancipatie nam de bevolking nog voortdurend in getalsterkte af; op 1 Januari 1931 bedroeg zij nog slechts 2335.

Evenals op St. Eustatius is ook op St. Martin onder de Hervormden het aantal Methodisten — in 1863 nog niet een zesde van het totale aantal inwoners — sterk toegenomen. Roomsch-Katholieken waren er in laatstgenoemd jaar nog maar een goede 200, op 1 Januari 1931 echter 705; Israëlieten kwamen op laatstgenoemd tijdstip niet meer voor, evenmin als op St. Eustatius en Saba.

De mannen van de arbeidersklasse trekken veel naar de Groote Antillen — voornamelijk Sto. Domingo — om daar in de cultures werk te zoeken; in 1927, 1928 en 1929 had ook emigratie plaats naar Curaçao en Aruba (petroleumindustrie), welke emigratie echter weder ophield toen op Curaçao stagnatie in de bedrijvigheid intrad. De zoutindustrie op St. Martin verkeert sedert het midden der XIXe eeuw in kwijnenden toestand.

Nadat in 1920 de mogelijkheid was geopend dat verschillende eilanden tezamen worden bestuurd door één gezaghebber, is St. Martin de zetel geworden van den Gezaghebber der Bovenwindsche eilanden. Kort voordat deze wijziging der bestuursregeling tot stand kwam ontstond er op St. Martin een beweging onder de bevolking tegen het stelsel der gecentraliseerde bewindvoering van Curaçao uit en het verlangen om rechtstreeks onder de moederlandsche regeering te staan is ook daarna latent blijven voortleven. Dat de Gezaghebber, in plaats van zooals vroeger door de Kroon te worden benoemd, sedert 1920 door den Gouverneur wordt aangesteld heeft — hoe weinig er practisch ook door veranderd mag zijn — toch wel bij de bevolking meer dan ooit te voren het gevoel opgewekt dat haar lot in handen is van een Bestuur dat haar weinig kent en zich weinig aan haar laat gelegen liggen.

Politiek verkeert natuurlijk St. Martin in een andere positie dan St. Eustatius en Saba; eerstgenoemd eiland immers is voor meer dan de helft Fransch, wat gemakkelijk aanleiding kan geven tot vergelijkingen

met een vreemd bewind en tot ontevredenheid met het Nederlandsche; in buurman's tuin groeit nu eenmaal alles beter.

Twee nationaliteiten op één klein eilandje; deze fout is nu eenmaal niet hersteld geworden toen het nog tijd was en de nadeelige gevolgen worden ondervonden door het nageslacht, dat er niets meer aan veranderen kan.

HET EILAND SABA

Dit kleinste der Bovenwindsche Eilanden — in een stuk van 1765 nog Sabbath genoemd — heeft nooit in dezelfde mate als de beide andere een zelfstandig bestaan geleid en zijn geschiedenis is grootendeels die van een „dependency".

Aangaande de inbezitneming zijn geen gegevens bewaard gebleven, zeer waarschijnlijk echter is het eiland omstreeks 1640 van St. Eustatius uit gekoloniseerd. Of de patroons van laatstgenoemd eiland tevens rechten hadden op Saba is in de tweede helft der XVIIe eeuw een punt van geschil geweest en van eenige positieve uitspraak dienaangaande blijkt nergens; wel echter komen aanwijzingen voor van de stilzwijgende erkenning dier rechten.

Toen de Engelschen het eiland in 1665 veroverden — een van Morgan's schepen, toevallig teruggekeerd, maakte er zich van meester — vonden zij er nog geen 150 blanken, waarvan 60% Nederlanders, en 85 slaven, zwarte en roode; de Nederlandsche ingezetenen 87 in getal, werden evenals de Statianen naar St. Martin overgebracht. De eerste kolonisten moeten zich aan de zuidzijde hebben neergezet en aldaar moet ook een versterking zijn aangelegd, zooals uit de nog bestaande namen Fortbaai en Fortweg blijkt, zij het dan ook dat er nimmer eenig overblijfsel van een fort is gevonden.

Tezamen met St. Eustatius kreeg de Republiek Saba terug en tezamen met St. Eustatius verloor zij het weder aan de Engelschen in 1672. In het verhaal der krijgsbedrijven van Evertsen en Binckes van 1673 wordt van Saba niet afzonderlijk melding gemaakt; practisch bleef het eiland Engelsch, totdat het, tezamen met St. Eustatius, in 1674 weder aan de Republiek werd toegewezen, of liever in 1682 onder rechtstreeksch Compagniesbestuur kwam.

Saba had zich evenals St. Eustatius ontwikkeld tot een station voor den handel, dat gemeenschap onderhield met de omliggende eilanden door middel van kleine vaartuigen. Beide eilanden hadden ook voor Engeland waarde, voor den handel en ook voor de verdediging van St. Christoffel.

Pieter van Ree — of van Rhee — en Abraham van Pere waren aangemerkt geworden ook als patroons van Saba en hunne rechtverkrijgen-

den, deden dus ook van hunne aanspraken op laatstgenoemd eiland in 1681 en 1683 tegen betaling afstand ten behoeve der Compagnie. Saba bleef daarna onder St. Eustatius ressorteeren; in de XVIIIe eeuw is wel eens de vraag opgeworpen in hoever de regeering van St. Martin aan die van St. Eustatius ondergeschikt was — de bestuursinrichting was meer gegroeid dan vastgesteld — maar de Vice-commandeur van Saba is altijd aan den Commandeur van St. Eustatius gesubordineerd geweest.

De Franschen, die in 1690 meenden Saba wel met één schip te kunnen nemen, stootten daar evenwel het hoofd; er waren weliswaar geen vestingwerken; maar de natuur zelf heeft dezen uitgebranden krater — welke zich als een recht uit zee oprijzenden kegel vertoont, vrijwel zonder strand — zeer sterk gemaakt. De kolonisten onthaalden den naar boven klimmenden vijand op zooveel steenen en rotsblokken, dat hij zich haastte naar boord terug te keeren.

De overbevolking van Saba, door de aankomst der uitgeweken Statianen in 1690, leidde er mede toe, dat men vanaf eerstgenoemd eiland de expeditie van hetzelfde jaar tegen St. Eustatius ondernam, met het bekende gevolg. In 1696 eerst werd aldus ook Saba weder Nederlandsch.

Onder het bestuur van Isaack Lamont werd Jacobus Leverock Vice-commandeur van Saba; naar hem werd het plaatsje Leverrockstown genoemd, dat thans B o t t o m heet.

Van de geschiedenis van het eiland gedurende de XVIIIe eeuw valt niet veel te vertellen. In 1751, zoo lezen wij, was de bevolking „armtierig"; zij voorzag hoofdzakelijk in haar onderhoud met het visschen van schildpadden, welke op de naburige eilanden werden verkocht; landbouw werd er niet uitgeoefend. Bij het bezoek van den Wesleyaanschen prediker Thomas Coke in 1788 zouden er 3000 menschen hebben gewoond, waarvan een derde blanken; in 1790 evenwel werd de bevolking opgegeven als te bestaan uit 737 vrijen en 564 slaven. Het eiland bracht toen 50 gulden per maand op, maar eischte ook geen uitgaven; buiten den Vice-commandeur en den Secretaris was er één persoon die schrijven kon. Op 1 Januari 1863 evenwel telde men 1867 inwoners, waaronder slechts 708 slaven; op 1 Januari 1931 was de bevolking geslonken tot 1457.

In den lateren tijd is onder de Protestantsche bevolking het Anglikaansche element gaan overheerschen; bij de emancipatie was een vierde van het aantal inwoners Roomsch-Katholiek in 1931 ruim de helft.

Saba heeft in 1781 het lot gedeeld der beide andere Bovenwindsche eilanden van in Engelsche handen te vallen (in 1780 was er sprake van een batterij op de N.W. kust, maar verdediging heeft niet plaats gehad) en ook daarna heeft het de verschillende veranderingen van nationaliteit medegemaakt.

Emigratie had in den nieuweren tijd geregeld plaats, na 1924 echter werd zij belemmerd door de beperkende bepalingen voor de V. S.; in 1928 en 1929 werkten ook Sabanen op Curaçao en Aruba in de olie-

industrie. Op Saba is het percentage der mannelijke bevolking nog kleiner dan op de beide andere Bovenwindsche eilanden; de op het eiland levende gezinnen worden voor een groot deel onderhouden door de in den vreemde werkende mannen. De vrouwen doen veel aan het vervaardigen van kantwerk.

HET EILAND TOBAGO

Dit eiland werd in 1498 door Columbus ontdekt, die het Asunción noemde (15 Augustus). De Engelschen beweren dat reeds tijdens de regeering van Koningin Elizabeth — en wel in 1580 — hun vlag hier werd geplant. Omstreeks 1625 deden Engelschen een poging tot koloniseering, in 1632 een 200 tal Zeeuwen; beide pogingen faalden, de Spanjaarden van Trinidad en de Indianen verwoestten de vestigingen en vermoordden de kolonisten. Daarna verschenen Koerlanders op het eiland en wederom Engelschen. Courland Bay herinnert aan het verblijf der Baltische landverhuizers. In 1642 zond Hertog Jacob van Koerland wederom een expeditie uit — ditmaal met de hulp van Zeeuwen en onder een Compagnie's dienaar, die in Brazilie werkzaam was geweest — welke echter evenmin tot een geslaagde vestiging leidde; op enkelen na werden de kolonisten door Indianen van St. Vincent vermoord.

Kort na het midden der XVIIe eeuw werden kolonisatiepogingen gedaan door den Hertog van Koerland en door Vlissinger kooplieden, tegelijkertijd en onafhankelijk van elkaar, of liever in concurrentie met elkaar. De uit de geschiedenis van St. Martin bekende broedersAdriaen en Cornelis Lampsins verkregen in 1655 van Heeren XIX „vrijheden en exemptiën" als patroons van Tobago. Hun menschen maakten zich van het fort der Koerlanders meester en protesten van den Hertog — bij de Engelsche Regeering — hadden geen uitwerking.

Lodewijk XIV — die ook aanspraken meende te hebben — beleende de Lampsins met het eiland en Karel II van Engeland bevestigde later hun titel; de patroons konden zich zoodoende Baronnen van Tobago noemen.

Tegelijk met St. Eustatius werd Tobago door de Engelschen genomen en evenals op eerstgenoemd eiland maakten ook de Franschen er aanspraak op; bij den vrede werden beide eilanden aan Nederland toegewezen als „un acte de pure grâce" van de zijde van Lodewijk XIV, die in 1667 last gaf tot evacuatie en restitutie.

In den oorlog van 1672 verloren wij Tobago weder aan de Engelschen en in 1677 werd het door de Franschen verwoest. Intusschen hadden de Lampsins — in 1676 — ook van hun aanspraken op dit eiland tegen schadevergoeding afstand gedaan, ten behoeve van Amsterdam.

In 1679 — nadat het eiland eenige jaren verkeerd had „in that solitude in which it was first discovered" — werd het weder aan Nederland toegewezen, om 5 jaar later tot neutraal gebied te worden verklaard, alleen dienstig als ververschingsstation voor Europeesche schepen en overigens aan de inboorlingen overgelaten.

Zestig jaar daarna beproefden de Franschen het eiland te koloniseeren; zij werden in 1762 verdreven door de Engelschen. Toen deze laatsten in 1763 in het bezit er van waren bevestigd, brak eigenlijk pas een periode van geregelde koloniseering aan. Bloody Bay herinnert nog aan de geschiedenis van strijd welke Tobago toen achter zich had.

In 1781 landden de Franschen bij Plymouth, maar zij werden verslagen en verspreid; in 1793 was het eiland weder geheel Engelsch, om echter in 1802 aan Frankrijk te worden afgestaan. Paul Jones, de bekende Amerikaansche kaper, hield in laatstgenoemd jaar op Tobago verblijf. In 1803 door de Engelschen veroverd, werd het eiland in 1814 definitief aan Engeland toegewezen; het vormt thans één Gouvernement met het nabij gelegen veel grootere Trinidad. De hoofdplaats is Scarborough.

Tobago is het eiland van Robinson Crusoe. Of Daniel Defoe tot het schrijven van zijn in 1719 verschenen boek is geinspireerd geworden door de avonturen van Alexander Selkirk op Juan Fernandez, dan wel door die van Hendrik Smeeks, aan de Westkust van Australie — of door het verhaal van hun beider lotgevallen — het eiland waarop hij zijn held liet aanlanden was geen ander dan Tobago. Het fictieve verhaal van Crusoe's 28 jarig verblijf heeft zoozeer op de verbeelding gewerkt, dat men den bezoeker van Tobago de grot weet aan te wijzen waar Robinson den stervenden ouden bok vond — en zelfs de voetafdrukken der wilden in het zand.

DE EILANDEN ST. THOMAS, ST. CROIX EN ST. JOHN
(Virgin Islands U.S.A.)

St. Croix, en later de beide andere eilanden, werden ontdekt in 1493, op Columbus' tweede reis. Indiaansche bevolking vonden de Spanjaarden er niet — of althans geen bevolking van eenige beteekenis — en dit is de reden waarom deze eilanden in de XVIe eeuw geen geschiedenis hebben. In den aanvang der XVIIe golden zij voor onbewoond.

Nederlandsche kolonisten zetten zich neer op St. Croix terzelfdertijd als op St. Martin — dus omstreeks 1625 — en wel tezamen met Engelsche. In 1645 uitgebroken twisten tusschen de Europeanen op het eiland — destijds circa 600 zielen — leidden tot den uittocht der Nederlanders — naar St. Martin en St. Eustatius — en van de aan hun zijde staande Franschen naar Guadeloupe. De Engelschen, die nu het rijk alleen hadden, werden evenwel in 1650 verdreven door de Spanjaarden, welke laatsten echter kort daarop het veld moesten ruimen voor de Franschen, die tot 1695 op het eiland bleven. Van 1651 tot 1664 werd het eiland namens Lodewijk XIV bestuurd door de Malthezer Ridders; in 1695 verhuisden alle Franschen naar Sto. Domingo.

In het Deensch-Noorsche Koninkrijk begon men zich vroeg in de XVIIe eeuw te interesseeren voor handel en scheepvaart op Oost en West. De Deensche Oost-Indische Compagnie werd opgericht in 1616 — twee van de oprichters waren Nederlanders, een Amsterdammer en een Rotterdammer — en zij rustte voor het eerst in 1618 een schipvaart uit naar Indië, via de Kaap de Goede Hoop. In 1625 verkreeg een der Nederlandsche oprichters — de Amsterdammer J. de Willom — vergunning om een Deensche West-Indische Compagnie te stichten, welke echter toen niet tot stand kwam. Ook zonder een zoodanige organisatie intusschen dreven de Denen in de eerste helft der XVIIe eeuw handel op de West en in een stuk van 1665 wordt schipper Erik Nielsen Schmidt de Gouverneur genoemd van St. Thomas. Dit eiland werd toen hoofdzakelijk door Nederlandsche kolonisten bewoond.

In 1660 was de Deensch-Noorsche staat door den staatsgreep van Frederick III een autocratie geworden en een der organen van uitvoerend bewind was de in 1668 opgerichte Kommerce-kollegiet, waarvan een Nederlander, Simon Petkum, de eerste president was; zijn op-

volger — Hans Nansen — was een Deen, maar een die zich in Amsterdam in de theoretische zeevaartkunde had bekwaamd. Nadat in 1670 Christiaan V aan de regeering was gekomen, werd in 1671 de Deensche W. I. Compagnie opgericht; de eerstgenoemde Hans Nansen was een der directeuren, een ander was de Nederlandsche koopman Gabriel Marselis.

De Compagnie — die vergunning kreeg om St. Thomas en eventueel andere onbezette Westindische eilanden te koloniseeren — was vrijwel geheel naar het model der Nederlandsche compagnieën georganiseerd; haar monopolie met betrekking tot de vaart werd gewaarborgd door de bepaling dat de Koning geen zeebrieven zou uitgeven aan buitenstaanders. Een verschilpunt was dat aan de Deensche Compagnie bevordering der blanke kolonisatie van overheidswege werd toegezegd; de pogingen evenwel om de planters aan werkkrachten te helpen door de uitzending van arbeiders onder persoonlijk dienstverband en van veroordeelden, vagebonden en prostituées, hebben op de Deensche eilanden evenmin tot gunstige resultaten geleid als elders.

De eerste officieel aangestelde Gouverneur van St. Thomas, George Iversen, die vroeger deel had uitgemaakt van een Zeeuwsche handelsfirma, nam in 1672 het eiland in bezit, dat onbezet was. Een jacht — onder een Hollandschen schipper — was in 1671 vooruitgezonden, om poolshoogte te nemen; men was er n.l. niet zeker van of men geen Engelsche kolonisten zou aantreffen, maar die er zich vroeger hadden neergezet waren vertrokken.

Spoedig evenwel vloeiden weder Nederlanders toe — Engeland had aan de onzen juist Tortola ontnomen — en aangenomen mag worden dat vrijwel van af het begin der Deensche occupatie in het Nederlandsch is gepredikt geworden.

Reeds in 1673 werden de eerste negerslaven op St. Thomas aangevoerd. Het eerste octrooi der compagnie voorzag niet in eigen Afrikaansche vestigingen; het verleende haar echter wel de bevoegdheid tot het overnemen der zaken van de in 1659 in Glückstadt opgerichte Afrikaansche compagnie, wat in 1674 inderdaad plaats vond.

Vijandelijkheden werden reeds onder Iversens bewind ondervonden; in 1678 — nog voordat het fort geheel gereed was — werd St. Thomas door de Franschen aangevallen, die zich echter met het maken van buit in goederen en slaven moesten tevredenstellen.

De Gouverneur Gabriel Milan (1684—1686) was koopman geweest te Amsterdam en was de Nederlandsche taal machtig. Welke rol die taal op St. Thomas speelde blijkt uit proclamaties van hem en van zijn opvolgers van 1684, 1687 en 1698, die in het Nederlandsch waren gesteld.

In 1685 kwam een overeenkomst tot stand tusschen Christiaan V en Frederick Wilhelm betreffende de vestiging eener Brandenburgsche compagnie op St. Thomas. Des Keurvorsten Oberdirector in Seesachen, de

Vlissinger Benjamin Raule, had reeds sedert 1679 pogingen aangewend om een Brandenburg-Afrikaansche compagnie tot stand te brengen. In 1686 werd de Brandenburgsche factorij op St. Thomas opgericht; het kapitaal der Brandenburgsche compagnie was grootendeels Nederlandsch, hare bedienden zullen wel Nederlanders zijn geweest en de boeken werden op St. Thomas in het Nederlandsch gehouden, zooals in 1688 bleek. Van de 103 Europeesche gezinnen, in laatstgenoemd jaar op St. Thomas gevestigd, waren 63 Nederlandsche; het aantal plantages bedroeg destijds 90.

Tot op laatstgenoemd tijdstip was suiker de waardemeter geweest, een stelsel dat wij ook in onze Nederlandsche koloniën in de XVIIe eeuw hebben gekend, t.w. in die op het vasteland van Zuid-Amerika; na 1688 werden op St. Thomas de koopmansboeken in geldswaarde gehouden.

De financieel zeer onbevredigende gang van zaken bij de Deensche W. I. Comp. deed haar in 1690 besluiten St. Thomas te verhuren aan een Noorsch koopman, George Thormöhlen van Bergen, wiens gezag het volgende jaar op het eiland werd ingesteld. Reeds in 1689 had de Compagnie haar bezit op de kust van Afrika aan een anderen particulier in huur gegeven. Tot gunstige resultaten leidden deze transacties niet; reeds in 1694 werd St. Thomas, in 1698 de factorij in Afrika, weder onder Compagniesbestuur gebracht.

Intusschen was de positie der Compagnie opnieuw geregeld bij het octrooi van 1697, dat zoowel in de occupatie van St. Thomas voorzag — evenals van St. John en eventueel andere eilanden — als in de vestiging ter kuste van Guinee (Christiansborg).

Op het einde der XVIIe eeuw waren de planters op St. Thomas nog grootendeels van Nederlandsche afkomst, ten deele kolonisten van St. Eustatius en Saba derwaarts gekomen. Het aantal plantages bedroeg in 1691 101, meest katoenplantages, het aantal slaven nog maar 555. Na 1700 werd suiker het voornaamste product; in 1715 was het aantal plantages gestegen tot 160, het getal der slaven tot 3042.

Met den slavenaanvoer was het nimmer naar wensch gegaan; van 1687 tot 1709 waren 25 slavenschepen van Afrika aangekomen, waaronder 9 Zeeuwsche. Nederlandsche „lorrendraayers" hadden de meeste slaven aangebracht.

Omstreeks 1700 sloot de Compagnie haar assurantie op schepen en goederen meestal af in de Nederlanden. Hoezeer in het Deensch-Noorsche Koninkrijk alle zeezaken op Nederlandsche leest waren geschoeid kan o.a. hieruit blijken, dat Otto J. Thombsen, Gouverneur van St. Thomas (1724), bij de Deensche marine den rang bekleedde van „Schoutbijnacht".

In 1716/17 werd St. John van St. Thomas uit gekoloniseerd; te voren was dit steeds door de Engelschen belet. De meeste kolonisten

waren alweder van Nederlandsche afkomst. St. John is het kleinste der drie eilanden, het ligt zeer dicht bij St. Thomas en heeft een haven, ruimer en dieper en misschien ook veiliger dan die van eerstgenoemd eiland. Het is merkwaardig dat een der allerschoonste havens van West-Indië — de Coral-bay — nimmer voor het regelmatige handelsverkeer van beteekenis is geworden, maar de kolonisatie onzer drie eilanden heeft zich voltrokken in een tijd toen het verkrijgen van tropische landbouwproducten het hoofddoel was en de havenaccomodatie niet aan hooge eischen behoefde te voldoen.

Wederom werden de aangelegenheden der Compagnie opnieuw geregeld, in 1732 door een voorloopig, in 1734 door een definitief nieuw octrooi. Het tusschenliggende jaar 1733 was er een waarin belangrijke gebeurtenissen plaats hadden. Ten eerste werd in dat jaar St. Croix, het grootste der drie eilanden, in 1695 door de Franschen verlaten en sedert door niemand bezet, van Frankrijk gekocht; de eerste Deensche Gouverneur en een aantal kolonisten kwamen in 1734 op het tot een wildernis geworden eiland aan. Verder had in 1733 St. John te lijden onder een oproer onder de slaven, ontevreden geworden vooral door gebrek aan voedsel na droogte en misoogst. Tevoren waren geen ernstige ongeregeldheden onder de slaven voorgekomen; een samenzwering op St. Thomas van 1691 was tijdig ontdekt geworden. In het algemeen verschilt de geschiedenis der slavernij op de Deensche eilanden in wezen niet van die in onze Nederlandsche landbouwkoloniën op het vasteland. Desertie kwam ook bij de slaven der Denen voor; de wegloopers trokken zich in de bosschen terug, of vluchtten naar Spaansch Sto. Domingo, wat tot voortdurende en vruchtelooze diplomatieke vertoogen aanleiding gaf. De Spanjaarden leverden niet uit en het merkwaardige was dat desertie in omgekeerde richting nagenoeg niet voorkwam.

Van bijzonder belang was de komst van Moravische Broeders (Herrnhutters) op de Deensche eilanden in 1732 of 1733. Deze zendelingen begonnen allereerst met de creooltaal aan te leeren — het Negerhollandsch — in het belang van hun bekeeringsarbeid onder de heidensche slaven. Zooals op onze Nederlandsche Benedenwindsche eilanden de slaven het Spaansch verbasterden tot Papiamentoe en in onze Zuidamerikaansche vastelandskoloniën het Engelsch tot Negerengelsch, zoo hebben zij op de Deensche Antillen het Nederlandsch verbasterd tot Negerhollandsch. En wat elders geschiedde, dat had ook plaats op de Deensche eilanden, de bastaardtaal werd tevens de intiemere omgangstaal der blanken. De creooltaal, naar alle waarschijnlijkheid reeds in de eerste vestigingsjaren ontstaan, werd in 1770 de omgangstaal der aanzienlijke blanken genoemd, zij het dan ook in eenigszins verfijnden vorm.

Wat betreft het conventioneele Nederlandsch, dit is als ambtelijke taal op den duur natuurlijk door het Deensch verdrongen; in 1761 werd

er een boete gesteld op het gebruik van vreemde talen — waaronder Nederlandsch — in notarieele acten. Omstreeks het midden der XVIIIe eeuw was Nederlandsch als spreektaal op St. Croix door het Engelsch overvleugeld, onder den invloed der vele kolonisten van Engelsche afkomst. Er woonden daar in 1741 300 Engelschen; in 1742 waren er 264 plantages, het aantal slaven bedroeg in laatstgenoemd jaar 1906, in 1745 echter 2878. Onder de kolonisten van Nederlandsche afkomst op St. Croix behoorde in dien tijd de familie Heyliger, uit de geschiedenis van St. Eustatius en St. Martin zoo wel bekend; haar slavenbezit op het Deensche eiland bedroeg in 1753 670. Bij het begin der Deensche occupatie waren eenige Duitsche gezinnen naar St. Croix getrokken, die echter als kolonisten geen voldoening gaven. Werd dus dit eiland bevolkt door een meerderheid van Engelsche en een minderheid van Nederlandsche kolonisten, de slaven brachten er hun Negerhollandsch mede.

Ook de Duitsche zending, die in 1756 haar arbeid onder de negers op de Deensche Antillen aanving, bediende zich uitsluitend van genoemde creooltaal; de Herrnhutters hebben in die taal tot 1830 gepredikt. Het Negerhollandsch heeft het Nederlandsch op deze eilanden overleefd; in 1818 verscheen de tweede uitgave van het Nieuwe Testament in dit idioom, in 1831 werd het nog gesproken op St. Thomas en St. John. Eerst de emancipatie der slaven heeft het Negerhollandsch in onbruik doen geraken. Het Nederlandsch zelf werd in 1827 door het jongere geslacht der blanken op St. Thomas niet meer gesproken.

Hoewel Charlotte Amalia een prachtige haven heeft en in 1724 aan de inwoners van St. Thomas vrije handel met vreemde landen werd toegestaan, heeft het lang geduurd voordat het scheepvaartverkeer van beteekenis werd. Ook bleef de suprematie der Nederlandsche vlag lang bestaan; in 1736 kwamen er 8 Nederlandsche schepen op de reede ten anker, tegen één Deensch schip Het Nederlandsche kapitaal had groote belangen op de Deensche eilanden; in 1772 hadden Amsterdamsche huizen voor ruim 9 miljoen gulden aan hypotheken op die eilanden uitstaan. De opkomst van St. Thomas als haven dagteekent van na de verovering van St. Eustatius door de Engelschen in 1781.

De haven van St. Thomas biedt geen voldoende beschutting in het seizoen der orkanen — tusschen half Juni en half October — gedurende welken tijd voor de scheepvaart steeds voorzichtigheid geboden is. Een zware orkaan was die van 31 Augustus 1772, beschreven door Alexander Hamilton, den lateren Amerikaanschen staatsman die op Nevis geboren was en in de vroege zeventiger jaren op St. Croix in den handel werkzaam was.

Laatstgenoemd eiland bereikte het toppuntvan bloei in 1796, toen ruim 27000 acres 30 miljoen ℔ suiker opbrachten. De beide havens, Christiansted in het Noorden en Frederickssted in het Westen, hebben nimmer groote beteekenis verkregen voor het handelsverkeer.

Met het beheer der Compagnie was het gedaan toen Frederick V in 1753 alle aandeelen overnam en de eilanden dus koloniën van den staat werden; vier vijfden der planters op St. Thomas en St. John waren destijds van Hollandschen of Zeeuwschen oorsprong.

Ook met betrekking tot de slavenkwestie zijn de Denen ons vóór geweest; in 1792 werd aan Deensche onderdanen verboden aan den slavenhandel deel te nemen, in 1848 werd de slavernij zelf afgeschaft.

Tijdens de Napoleontische oorlogen zijn de Deensche eilanden tweemaal in Engelsche handen geweest; t.w. in 1801—1802 en van 1807 tot 1815.

Reeds in 1815 werden St. Thomas en St. John voor de vrije vaart opengesteld; in 1833 volgde St. Croix. In het tijdperk 1820—1850 was voor St. Thomas de handel voornaamste bron van inkomsten; in 1839 waren er 41 groote handelshuizen op het eiland gevestigd, waaronder evenwel niet één Nederlandsche firma.

De suikercultuur op de Deensche eilanden ging in het eerste deel der XIXe eeuw — evenals elders — achteruit onder den invloed van de suikerbietenteelt en van de slavenemancipatie. Na 1850 nam ook de beteekenis van St. Thomas af als centrum van handels- en scheepvaartverkeer, beide gerevolutionneerd door de toepassing der stoommachine voor de voortbeweging van zeeschepen. In den aanvang der XXe eeuw echter had St. Thomas beteekenis als bunkerhaven en als vestigingsplaats der Duitsche stoomvaart op de West.

In 1865 werden onderhandelingen gevoerd met de V. S. betreffende verkoop van Denemarkens rechten op de drie eilanden; in 1867 noemde de Deensche regeering zelfs den prijs waarvoor zij van haar souvereiniteit afstand zou willen doen, doch de transactie stuitte af op den tegenstand van den Amerikaanschen Senaat. Niet alleen de politieke toestand in de V. S. na den moord op Abraham Lincoln, maar ook de houding der regeering van Napoleon III heeft invloed uitgeoefend bij de Amerikaansch-Deensche onderhandelingen van destijds; Denemarken had in 1733 moeten beloven St. Croix niet zonder de toestemming van Frankrijk aan een anderen staat over te doen.

Ook het voorloopige verdrag van 1902 leidde niet tot den afstand der eilanden aan de V. S.; ditmaal weigerde de Deensche Landsthing tot de ratificatie mede te werken.

Volledige overeenstemming der drie partijen — de V.S., Denemarken en de bevolking der eilanden zelf — kwam eerst tot stand tijdens den wereldoorlog; laat in 1916 trad een verdrag van afstand en schadevergoeding — $ 25.000.000.— in werking en in het begin van 1917 had de plechtige overdracht plaats.

De V.S. hebben geen ander dan een strategisch belang bij het bezit de voormalige Deensche eilanden; tegenwoordig ontleenen deze nog slechts beteekenis aan de positie der haven van St. Thomas als steunpunt voor de Amerikaansche marine.

HET EILAND TORTOLA
(British Virgin Islands)

Dit eiland behoort tot de groep door Columbus in 1493 ontdekt en door hem ter eere van de Heilige Ursula — naamdag 21 October — Las Virgenes genoemd. Van de aan Engeland behoorende eilanden dezer groep is Tortola, met de zeer goede haven van Roadtown, het voornaamste.

Hollandsche of Zeeuwsche boekaniers — of zooals onze voorouders zeiden „bokkaneezen" — maakten zich in den aanvang der XVIIe eeuw, het jaar is niet met juistheid vast te stellen, van Tortola meester, maar stichtten er geen eigenlijke kolonie. In 1666 werden zij door Engelsche soortgenooten verdreven; Engelschen van Anguilla zetten er zich neder, om er den landbouw te beoefenen, waaraan hun voorgangers — wien het meer om een rendez-vous voor de schepen te doen was geweest — heel weinig hadden gedaan. Toen in 1672 de Denen zich op St. Thomas vestigden, ontvingen zij van Tortola het eerste plantmateriaal voor het aanleggen van suikerplantages.

In laatstgenoemd jaar werd door de Engelsche Regeering het zelfstandige Gouvernement der Leeward Islands ingesteld, waaronder de Virgins werden opgenomen, onder een Kapitein-Generaal, met zetel op Antigua; de overige eilanden stonden onder Luitenant-Gouverneurs of anders was de President of the Council de hoogste gezagsdrager.

Het bestrijden van zeeroof was in de XVIIe eeuw een voornaam deel der taak van den Gouverneur en Kapitein-Generaal der Leeward Islands; toen onder het bestuur der broeders Esmit over St. Thomas (1679—1682) dit eiland berucht was als zeerooversnest, stonden de Leewards onder Sir William Stapleton, ook in de geschiedenis onzer Nederlandsche Bovenwindsche Eilanden bekend.

Van welk belang het tegenwoordig onbeteekenende eilandje Tortola geacht werd in de dagen toen Europeesche staten elkander in West-Indië trachtten te verdringen, kan blijken uit de vruchteloos gebleven poging van den Keurvorst van Brandenburg van 1695 om er het bezit van te verkrijgen.

Tortola ligt op slechts 20 minuten afstands, per roeiboot, van St. John en toen op het Deensche eiland in 1733 een gevaarlijk slaven-

oproer was uit gebroken, kwamen de Engelschen te hulp, uit vrees dat de ongeregeldheden naar hun eiland zouden overslaan; trouwens ook de Franschen van Martinique zonden assistentie.

In 1765 nog woonden op St. John enkele Nederlandsche kolonisten van Tortola afkomstig, wat er op zou wijzen dat het Nederlandsche element op laatstgenoemd eiland nog lang na 1666 is blijven voortbestaan. Op Nederlandschen invloed wijst ook de naam van een ander der 32 Engelsche Virgin Islands, n.l. Jost van Dyke.

In den tijd der Engelsch—Nederlandsche moeilijkheden in zake de relaties welke de onzen onderhielden met de Amerikaansche rebellen en de bescherming welke zij hun verleenden, kwam vooral de Commandeur van St. Eustatius veel in aanraking met den Gouverneur en Kapitein-Generaal der Leeward Islands, met den Vice-Admiraal, commandant van het Engelsche eskader in dit gebied en met den President van Tortola, waar een vice-court of admiralty gevestigd was, voor de berechting van prijs-aangelegenheden.

De eerste protesten van den Engelschen Gezant in den Haag tegen de betrekkingen welke op St. Eustatius met de Amerikanen zouden worden onderhouden, vonden hun grond in klachten, van de Engelsche autoriteiten op de Leeward Islands afkomstig. Van den grooten voorraad ammunitie intusschen welke op St. Eustatius werd aangehouden — en natuurlijk niet in de eerste plaats voor eigen gebruik — maakten de Engelschen af en toe zelf een dankbaar gebruik, wanneer zij op hun eigen eilanden daaraan gebrek hadden.

LITERATUUR

Geraadpleegde litteratuur over de Nederlandsche geschiedenis der Westindische eilanden.

JOHANNES DE LAET. Iaerlyck verhael, enz.

J. H. J. HAMELBERG. De Nederlanders op de West-Indische eilanden.

Algem. Ned. Verbond. Curaçao-nummer van „Neerlandia" 1905.

—— Bonaire-nummer van „Neerlandia" 1907.

—— Aruba-nummer van „Neerlandia" 1911.

Dr. H. D. BENJAMINS en JOH. F. SNELLEMAN. Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië.

De West-Indische Gids. Allerlei artikelen van verschillende schrijvers, diverse jaargangen.

C. P. AMELUNXEN. De geschiedenis van Curaçao, opnieuw verteld.

C. DE WAARD. Linschoten-Vereeniging XXX. De Zeeuwsche expeditie naar de West onder Cornelis Evertsen den Jonge.

W. WESTERGAARD. The Danish West-Indies.

D. C. HESSELING. Het Negerhollands der Deense Antillen.

Jhr. J. C. DE JONGE. Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen.

Historisch Genootschap. Depêches van Thulemeyer.

Dr. H. T. COLENBRANDER. De Patriottentijd.

RAFAEL MARÍA BARALT, Resúmen de la Historia de Venezuela.

RAFAEL MARÍA BARALT y RAMON DIAZ. Resúmen de la Historia de Venezuela 1797—1830.

BRYAN EDWARDS. History... of the... West-Indies.

FREDERICK A. OBER. A guide to the West-Indies, enz.

Koloniaal Verslag. (Verslag van Bestuur en Staat-Curaçao).

LUCIUS L. HUBBARD (The Geographical Review Oct. 1931).

R. F. FRUIN. Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

LITERATUUR

[illegible] Nederlandsche [illegible]
[illegible]
[illegible]
J. H. J. Hamelberg, De Nederlanders op de West-Indische Eilanden.
[illegible] „Neerlandia" [illegible]
— [illegible] „Neerlandia" [illegible]
— [illegible] „Neerlandia" [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] Resumen de la Historia de Venezuela.
[illegible] Resumen de la Historia de Venezuela [illegible]
[illegible] 1797–1830.
Bryan Edwards, History [illegible] West Indies.
[illegible] West Indies [illegible]
[illegible]
[illegible] Geographical Review [illegible]
[illegible]

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

COMMISSIE VOOR DEN
GESCHIEDKUNDIGEN ATLAS.

F. A. Hoefer (*Voorzitter*), Hattem.
Dr. W. A. F. Bannier, Utrecht.
Dr. A. A. Beekman, Den Haag.
Dr. H. Brugmans, Amsterdam.
Dr. I. H. Gosses, Groningen.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

NEDERLANDSCHE NEDERZETTINGEN IN DE VEREENIGDE STATEN VAN AMERIKA

DOOR

DR. J. VAN HINTE

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1934

Copyright 1934 by Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands
All rights reserved, including the right to translate or to reproduce this book or parts thereof in any form

Printed in the Netherlands

INHOUD

	Blz.
De Oud-Nederlandsche stam	9—16
De Jong-Nederlandsche stam	17—22
Literatuur-opgave	23

I

DE OUD-NEDERLANDSCHE STAM

De belangstelling der Nederlanders voor Noord-Amerika dagteekent reeds van het eind der 16e eeuw. Duincaep, Stormcaep en andere namen aan de Canadeesche kust getuigden jaren lang van onze tochten, die niet alleen ten behoeve der visscherij maar ook om ruilhandel te drijven met de Indianen werden ondernomen (1597 en 1598).

Grooter nog werd de belangstelling na de beroemde tocht van Hudson in 1609 welke leidde tot de ontdekking van de Hudsonrivier. toen Noord of Mauritiusrivier genoemd en ook wel Manhattesrivier, Groote Riviere of Rio de Montagne geheeten. Tal van schepen werden sedert uitgezonden, een winstgevende pelshandel ontstond, waartoe aan een 13-tal kooplieden door de Staten-Generaal octrooi verleend werd voor vier vaarten op Nieuw-Nederland, zooals het nieuwontdekte land werd genoemd (1614).

In deze dagen ontstond hier de eerste, overigens slechts tijdelijke nederzetting: Fort Nassau nabij het tegenwoordige Albany, diep het land in tot waar de vloed merkbaar was en dus de schepen konden doordringen. Na eenige jaren geraakte het „fort" echter in verval, was nl. te laag gelegen en had daardoor veel wateroverlast. Ook was het privilegie der directeuren van Nieuw-Nederland niet verlengd geworden maar werd de vrije handel hersteld, althans voor kort. Want reeds in 1621 kwam Nieuw-Nederland aan de Westindische Compagnie. Tijdelijke nederzettingen van vrije handelaars aan de monding der Noordrivier op het Manhattan- en het Noteneiland en aan de Zuidrivier of Delaware moesten toen weer worden verlaten.

Intusschen was door deze pelshandel eveneens de rijkdom aan houtsoorten en de geschiktheid voor landbouw en veeteelt van dit nieuwe land bekend geworden. Men begon te denken aan kolonisatie. Omstreeks 31 Maart 1624 vertrok het eerste Nederlandsche landverhuizersschip. de „Nieuw-Nederland" onder Cornelis Jacobsz. May met 30 families aan boord, voornamelijk Walen, naar de Nieuwe Wereld. Deze landverhuizers, onder welke ook Nederlanders, vestigden zich noordelijk van het voormalige fort Nassau in het woongebied van een Indianenstam, de

Mohicans, waar door May het fort Oranje werd gebouwd op de plaats van het tegenwoordige Albany. Een deel der kolonisten legde zich hier op de landbouw toe. Eenige der families vestigden zich echter in het mondingsgebied der Hudson, op het Noteneiland, waar een klein fort werd gebouwd. Anderen werden naar de Zuidrivier gebracht, waar achtereenvolgens de forten Nassau (1623) en Kasimier werden gebouwd en aldus de „Zuyder-Colonie" werd „beslagen". Ook bij de Versche rivier, thans Connecticut geheeten, ontstond een kleine nederzetting, fort Huys de Hoope.

Strategische overwegingen leidden tot de bouw van het fort Amsterdam door den ingenieur Crijn Fredericksz. op het Manhattan eiland in Juli 1625. Zoo ontstond hier tevens de stad Amsterdam, het latere New York, niet door Walen gesticht, maar, zooals Dr. F. C. Wieder heeft aangetoond, door Nederlandsche kolonisten, o.a. door een aantal boeren of „bouwlieden" die daartoe in April 1625 met eenige schepen: de „Macreel", „Paert", „Koe" en „Schaep" uit ons vaderland waren vertrokken. Hoewel Amsterdam gedoopt is de plaats niet als zoodanig maar als Nieuw-Amsterdam bekend, de naam in een brief van I. de Rasière reeds in 1627 of '28 in gebruik en reeds voorkomend op een gravure van Hartgers, welke uit 1626 of 1628 dagteekent. Een tijdlang kwamen beide namen naast elkaar voor. Op Manhattan eiland, van de Indianen „gekocht", stichtte de Compagnie zelf een vijftal „bouwerijen" elk onder leiding van een „bouwmeester", die weer een aantal „bouwlieden" of zetboeren onder zich had.

Zoo nam de verhuizing naar Amerika geleidelijk toe, ook onder invloed van gunstige berichten dezer pioniers, die bijv. schreven over het graangewas, dat spoedig na aankomst gezaaid, nog in het zelfde jaar tot manshoogte groeide en 't hadden over de Indianen, die zoo goedmoedig waren. Ook de eerste Nieuw-Nederlandsche predikant Jonas Michaëlius wees op de vruchtbare bodem vooral bij het fort Oranje waar nog heel wat boeren en arbeidslieden een bestaan zouden kunnen vinden „om onsselven te bedroopen van brood, suyvel ende behoorlijcke ververschinge". Een en ander trok de aandacht uiteraard van die bewindhebbers der W.I.C., die meer in het bijzonder belast waren met de zaken betreffende Nieuw-Nederland. Zij vooral drongen er op aan, dat de Compagnie zich meer nog met de kolonisatie naast de handel zou bezig houden en verklaarden zich bereid zelf koloniën te willen planten. Bij de zoogen. „Vrijheden en Exemptiën" (7 Juli 1629) gaf de Compagnie hiertoe verlof. Uitgebreide bezits- en daaraan verbonden bestuursrechten werden verleend over zelf uit te zoeken streken aan allen, die op zich wilden nemen er voor eigen rekening binnen de vier jaren vijftig volwassen kolonisten te „planten". Aldus ontstonden tal van „patroonschappen", waarbij het land eerst van de Indianen moest worden „gekocht" en kolonisten moesten worden geworven. Zoo groeiden o.a. de

heerlijkheden: Rensselaerswijck om fort Oranje van Kiliaen van Rensselaer, Pavonia ten zuiden hiervan aan de rechteroever van de Noordrivier van Michiel Pauw, Swanendael aan de rechteroever van de Zuidrivier van Samuel Godyn en Samuel Blommaert. Ook meldden er zich als patroon voor gebieden aan de Thamesrivier in Connecticut en aan de Versche rivier aldaar. Moeilijkheden ontstonden tusschen de patroons, veelal bewindhebberen der Compagnie en de Compagnie zelf, die ten slotte de eens gegeven rechten weer terugkocht en blijk gaf zeer weinig voor de kolonisatie te gevoelen, alleen de handel te wenschen. Slechts één kolonie handhaafde haar onafhankelijkheid: Rensselaerswijck, dat zeer in bloei toenam. De kolonie aan de Zuidrivier in 1631 door een 28-tal kolonisten bewoond, werd reeds het jaar daarop door de „Wilden" uitgemoord.

Bevreesd dat anders de Engelschen een deel van ons gebied zouden bezetten dwongen de Staten-Generaal in 1640 de W.I.C. opnieuw de kolonisatie aan te moedigen door o.m. 200 morgen land te doen schenken aan ieder, die behalve zichzelf vijf personen ouder dan 15 jaren naar Nieuw-Nederland zou overvoeren. Zelfs werden van paarden en vee voorziene boerderijen voor zes jaren door de W.I.C. verhuurd en daartoe aan landbouwer-families vrije overtocht toegestaan. Velen vestigden zich nu in het nieuwe land, ook buitenlanders. Verschillende „plantasies", veelal kleinere patroonschappen, werden nu gesticht, o.a. door David Pietersz. de Vries het zoogen. Vriesendael, 2 mijlen benoorden Amsterdam aan de rechteroever van de Hudson. Een uur gaans ten zuidwesten hiervan plantten Meyndert Meyndertsen en de heer Van Nederhorst uit Utrecht een „patronij" in de vallei van de Hackensack. Cornelis Melyn uit Holland trachtte Stateneiland te koloniseeren na vergeefsche pogingen daartoe van genoemde D. P. de Vries. Andere planters waren Corn. Ant. van der Slijck uit Breukelen en Adriaen van der Donck uit Breda.

Opnieuw echter werkte de W.I.C. de emigratie en kolonisatie, door welke zij vooral haar handel in bevervellen bedreigd achtte, tegen en ontstonden door de onwaardige houding van den directeur-generaal Kieft oorlogen met de Indianen, die de bouwerijen en „plantages" verwoestten. Het aantal Nederlanders in de kolonie daalde daardoor van 3000 tot 1000 in 1645 bij het herstel van de vrede. De bevolking van Amsterdam en omgeving slonk resp. van 2800 tot 500!

Weer bemoeiden de Staten-Generaal zich met dit gebied, thans ingelicht door eenige vertrouwensmannen der kolonisten, vooral door genoemden Van der Donck, die eenige toen zeer veel gelezen geschriften over Nieuw-Nederland publiceerde en tijdens zijn zending in het vaderland de emigratie vooral ook in het belang van de Staat propageerde.

Onder invloed van zijn streven besloot o.m. de stad Amsterdam zich met de emigratie te bemoeien en kocht daartoe van de W.I.C. in 1655

het patroonschap over het gebied aan de Zuidrivier, hetwelk juist door Stuyvesant op de Zweden was heroverd. Een aanvankelijk Nederlandsch-Zweedsche, daarna geheel Zweedsche maatschappij had onder leiding van Minuit, eens directeur-generaal van Nieuw-Nederland, in 1638 de kolonie Nieuw-Zweden met fort Christina als middelpunt gesticht en met Nederlandsche, daarna ook met Zweedsche kolonisten „beplant". Uiteraard tegen de wenschen der W.I.C. Na de teruggave werd een kolonie „Nieuwer-Amstel" hier gesticht, waartoe reeds in Dec. 1656 de eerste kolonisten scheep gingen,totaal 113 zielen „soo coloniers, vrije ambachtsluyden, soldaten en gevolgh" onder leiding van zekeren Jacob Alrichs. Binnen twee jaren waren er reeds 600 kolonisten. Oogstmislukkingen en besmettelijke ziekten brachten echter teleurstelling, zoodat velen wegtrokken en de kolonie „verliep". Wat er van overbleef werd in 1664 door de Engelschen verwoest.

Ditzelfde lot onderging hier een tweede kolonie, die in de nabijheid van het eerdergenoemde Swanendael was geplant door een Zeeuwsche idealist Plockhoy, een voorlooper van Robert Owen en Charles Fourier. Met medewerking van de stad Amsterdam wenschte hij een nederzetting waar „even gelijkheid" zou heerschen en niemand naar „eenige bijzondere opper- of gebiedende macht" zou streven. Vandaar dat er voorloopig ook geen predikant werd geduld: „een onvermijdelijke ruineuxse pest van alle vreed en eendracht"! Een 25-tal Mennonieten-families onderwierpen zich aan dit eerste sociale experiment op Amerikaansche bodem, totdat de Engelschen er een eind aan maakten.

Ook de W.I.C., tot inkeer gekomen, moedigde thans de emigratie sterker aan, bevreesd dat anders anderen het land zouden bezetten. De kolonisten kregen een grooter aandeel aan het bestuur, terwijl op godsdienstig gebied verdraagzaamheid werd gelast. Snel namen nu zoowel de bevolking als de welvaart toe, vooral te Amsterdam en te Rensselaerswijck. Nieuwe dorpen ontstonden of werden, reeds in kiem aanwezig, uitgebreid. Op het Lange eiland vond men de deels door Nederlanders, grootendeels door Engelschen bewoonde dorpen: Middelburg (Newtown), Heemstede (Hempstead), Vlissingen en 's-Gravensande (Gravesend).

Overwegend met Nederlanders waren hier bevolkt de dorpen: Breuckelen (Brooklyn), Amersfoort (Flatlands), Midwoud (Flatbush), Nieuw-Utrecht en Boswijck. Op het Manhattan eiland ontstond in het noorden Nieuw-Haarlem. Bij het fort Oranje groeide het dorp Beverwijck, dat reeds in 1657 een eigen predikant had. Halverwege „Nieuw"-Amsterdam en Beverwijck werd een dorp gesticht Wiltwyck of Esopus, thans Kingston geheeten. Aan de overzijde der Noordrivier in het tegenwoordige New Yersey groeide de buurtschap Bergen, het tgw. Jersey City. Al deze plaatsen kregen een toenemend aandeel in het bestuur. In April 1664 opende Jeremias van Rensselaer de eerste Landdag op welke

voor het eerst alle Nederlandsche plaatsen waren vertegenwoordigd.

In totaal waren er bij de overgave van Nieuw-Nederland in 1664 door Stuyvesant ruim 10.000 kolonisten gevestigd, tegen 2000 bij de aanvaarding van zijn bewind in 1646. Onder deze waren echter 4000 Engelschen en verder Walen, Hugenoten, Waldenzen enz. De bevolking droeg dus een zeer internationaal karakter hetwelk overigens de hoofdstad Amsterdam vrijwel van de beginne had gehad. Reeds in 1646 werden er op Manhattaneiland achttien talen gesproken! Begrijpelijk in een zoo karakteristieke handels- en reedersstad als dit nieuwe Amsterdam.

Het genoemde groote aantal Engelschen wijst reeds op de oorzaken van het verlies van Nieuw-Nederland. De Britten hadden dit gebied noodig als plantingsgebied voor de hunnen maar ook als uiterst gunstig gelegen handelsgebied tusschen Nieuw-Engeland in het Noorden en Virginia in het Zuiden. Met de verovering der Nederlandsche kolonie vormde het Engelsche bezit één aaneengesloten geheel. Deze verovering werd vergemakkelijkt door de onderlinge naijver welke er onder de Nederlanders bestond tusschen den directeur-generaal en raden van Nieuw -Nederland eenerzijds en de burgemeesteren en schepenen van „Nieuw"-Amsterdam anderzijds. Lamlendig was ten overvloede de houding der W.I.C. die, hoewel er reeds in 1661 geruchten gingen, dat Engeland een expeditie naar Nieuw-Nederland voorbereidde, weigerde hieraan geloof te slaan ondanks alle waarschuwingen van Stuyvesant, den directeur-generaal, die vergeefs op versterkingen aandrong. Toen dan ook de geruchten een feit werden en 28 Augustus 1664 een viertal Engelsche oorlogschepen nabij Stateneiland voor anker gingen en de overgave niet alleen van Amsterdam maar van geheel Nieuw-Nederland werd geëischt, was de lust om zich te verdedigen onder de burgerij wel zeer gering. Men gevoelde zich door de W.I.C. verraden, meende dat de Bewindhebbers „voorwetens de ingesetenen verlaaten, soo niet vercoopen en op den vleeschbanck soecken te brengen." De vijand was zwaar gewapend en in een uitstekende positie. Amsterdam telde daartegenover slechts een 150-tal soldaten en nog geen 250 weerbare mannen, terwijl van de 1300 pond kruit, die men te verschieten had, de helft oud en de rest bedorven was, nieuw echter nergens te bekomen. Zoo is 't te begrijpen, dat tot onderhandelen werd overgegaan en de akte van capitulatie reeds op 6 September 1664 door beide partijen werd onderteekend.

8 September 1664 trokken de Engelschen Amsterdam binnen, welke stad thans in New York werd omgedoopt, terwijl Beverwijck sedert die tijd Albany werd geheeten. Mild en vredelievend als de artikelen waren gesteld — de nieuwe onderdanen van den Engelschen koning mochten hun eigen bestuursambtenaren aanstellen, naar eigen geweten hun godsdienstoefeningen inrichten en hun kerkregeering regelen — waren aanvankelijk de meeste bewoners van Nieuw-Nederland — thans in New York en New Jersey onderscheiden — met de bestuursverandering

zeer ingenomen, hetgeen niet zeggen wil, dat zij direct bereid waren te verengelschen. Integendeel, een der merkwaardigste verschijnselen blijft de uiterst langzame „verengelsching" dezer kolonisten. Engelschen zijn ze eigenlijk nooit geworden, wel Amerikanen, die echter tot ver in de 19de eeuw bleven vasthouden aan oude gebruiken, aan de oude taal en tot heden aan de oude godsdienst: de gereformeerde leer. De „Dutch Reformed Church" liet eerst in 1867 het woordje „Dutch" varen. Daar tegenover werd in 1885 „the Holland Society" opgericht, een vereeniging van nakomelingen der oude Nederlandsche kolonisten.

Met de inbezitneming van Nieuw-Nederland door de Engelschen nam de emigratie naar dit gebied uit ons land uiteraard af, verdween echter niet geheel. Tal van predikanten bijv., door de bewoners der genoemde dorpen beroepen, gaven aan deze roepstem gehoor, waardoor een kleine verhuizing van intellectueelen ontstond, welke niet zonder invloed is gebleven.

De groote propaganda, die later William Penn voor zijn verkregen Amerikaansch gebied ook in ons land maakte, bracht behalve een aantal Duitschers ook eenige Nederlanders er toe zich in Pennsylvania te vestigen. Zij werden mede de stichters van Germantown, — welke plaats thans vrijwel geheel in het zich steeds uitbreidende Philadelphia is opgegaan — richtten de eerste papierfabriek in Amerika op en vaardigden met den Duitscher Pastorius het eerste protest uit tegen de slavernij. Het was juist de W.I.C. geweest, die de slavenhandel ook in Noord-Amerika tot een belangrijke tak van handel had gemaakt.

Dat het aantal Nederlandsche volkplantingen in die dagen in Amerika niet grooter was is niet het gevolg van gebrek aan lust tot verhuizen — de toestand op ons platteland was toentertijd daartoe slecht genoeg! — maar een resultaat van de voortdurende tegenwerking der W.I.C., welke, uiterst kortzichtig, slechts op allernaast gewin was bedacht.

Ondanks de onaangename ervaringen met de Westindische Compagnie bleven de kolonisten, naar eerder reeds werd opgemerkt, ook onder het Engelsche gezag zich Nederlanders voelen. Bij de herovering van „Nieuw-Nederland" in 1673 door een Nederlandsche vloot onder Cornelis Evertsen den Jongen en Binckes werd het Nederlandsche gezag hersteld. Hadden de kolonisten steeds geweigerd de naam Nieuw-Haarlem in Lancaster te veranderen, thans haastte men zich New York in Nieuw-Oranje en Albany in Willemstad om te doopen. Reeds spoedig — in 1674 bij de tweede vrede van Westminster — werd de kolonie opnieuw Engelsch en sprak men weer van New York en Albany — echter niet van Lancaster!

De bewoners bleven gehecht aan hun moedertaal en aan hun kerk: de Gereformeerde. Beide namen ze mede toen zij van de eerder genoemde plaatsen uit zich dieper het binnenland in vestigden, deels door een tekort aan goedkoop land, deels om minder met de Engelschen, met wie

men op den duur moeilijk kon opschieten, minder te maken te hebben. Zoo drongen de Nederlanders in de vallei van de Mohawk door, de belangrijke zijrivier van de Hudson. Nog tegenwoordig wordt hier een mengtaal gesproken, het zoogenaamde Mohawk Dutch, bijv. om de oude Nederlandsche stad Schenectady — welke naam wel eens ten onrechte als een verbastering van Schoon-Echtenbeek werd beschouwd — noordwestelijk van Albany. In de 18de eeuw drongen de kolonisten het stroomgebied van de Schoharie binnen, een rechterzijrivier van de Mohawk. Hier ontstond niet alleen de stad Schoharie, maar noordelijk hiervan het dorp Vroomans en zuidelijk het dorp Middelburg, allen nog tegenwoordig in Schoharie County gelegen, westelijk van Albany. Ook naar het Noorden drong men door, verder het grensgebied in, waar o.a. nabij het Saratogameer Schuyler en later Schuylerville aan de bovenloop van de Hudson groeiden.

„Pioneer spirit" toonden ook de Jersey Dutch. Van het eerder genoemde Bergen (Jersey City) uit werd de Hackensack vallei gekoloniseerd, waar Hackensack en Paramus ontstonden. Tal van Nederlanders: de Ackermans, Banta's, Bogerts, Hoppers, Van Houtens zetten zich hier neer en stichtten Hoppertown (nu Hohokus), Wortendyke enz. Westelijk van de Hackensack werd de Passaic vallei bevolkt. Men vond er tal van Nederlandsche boerenwoningen. waar thans fabriekscentra als Paterson, Passaic enz. worden aangetroffen. De onzen bevolkten behalve het Hackensack- en Passaic-gebied in het tegenwoordige Bergen- en Passaic-County, verder zuidelijk de valleien van de Raritan en Millstone in het tegenwoordige Somerset County. Tal van bloeiende kerkelijke gemeenten ontstonden hier; men sprak van „the garden of the Dutch Church". New Brunswick, iets oostelijker in Middlesex County, werd hier het centrum. Ook vele Nederlanders uit Albany vestigden zich hier, waaraan nog de Albanystraat herinnert.

De jongeren trokken verder nog: naar Pennsylvania en later zelfs naar Kentucky. Van dit „Oude Westen" uit trokken onze stamgenooten in het laatst der 18e en het begin der 19e eeuw het „nieuwe Westen" in en hielpen Indiana (Van Brugh County), Illinois en Michigan bevolken. Van groote beteekenis is deze oud-Nederlandsche kern vooral in Michigan geworden voor de vestiging van duizenden Nederlanders in deze zelfde streken in de 19de en 20e eeuw.

Overal werden tevens kerkelijke gemeenten — Gereformeerde — gesticht, welk aantal bij de organisatie der Kerk in 1792 een 116 bedragend, in 1831 tot 187 en in 1845 — vóór de nieuwe stroom landverhuizers uit Nederland aankwam — tot 274 gestegen was. De meesten vond men in New York State en New Jersey State maar ook in de andere eerder genoemde Staten. Zelfs zoo velen, dat nieuwe groepen — classes — werden gegroepeerd: 1814 de classis Philadelphia, Pa.; 1826 de classis Schenectady en de classis Schoharie, beide in westelijk New York State;

1841 de classis Michigan en de classis Illinois. Zij — deze gemeenten — werden de bolwerken van de Nederlandschen taal, die er zich tot in het midden der 19e eeuw handhaafde, ja, van het Nederlandsche wezen — zooals de Nederlanders, die in de 19e eeuw naar Amerika kwamen tot hun verbazing zouden ervaren.

II

DE JONG-NEDERLANDSCHE STAM

Opgehouden heeft de stroom van landverhuizers nooit al is hij in de 18e eeuw uiterst zwak geworden. Zoo niet belangrijk dan toch merkwaardig is geweest een kleine emigratie van Patriotten onder welke de bekende oud-predikant Van der Kemp, Mappa e.a., na 1787, die zich vooral vestigden in het gebied van de Holland-Landmaatschappij — in welker dienst enkele hunner traden — tusschen Albany en Buffalo. Deze maatschappij, een combinatie van Hollandsche kooplieden, Van Eeghen, Staphorst, Willink e.a. bezaten in genoemd gebied uitgestrekte bezittingen en stichtten er plaatsen als Amsterdam, Rotterdam, Batavia, Barneveld, De Ruyter en het genoemde Buffalo, welke laatste plaats als Nieuw-Amsterdam in 1801 was „uitgelegd", allen meest door niet-Nederlanders bezet. Het aantal Nederlanders in dit gebied was aanvankelijk niet groot, nam eerst toe in het midden der 19e eeuw toen een grootsche uittocht begon.

Tal van factoren werkten samen om omstreeks 1845 het aantal landverhuizers uit ons land evenals trouwens uit het naburige Duitschland en Groot-Brittannië en Ierland van honderden te doen toenemen tot duizenden, ja tot tienduizenden. De toestanden in ons land lieten veel te wenschen over: een algemeene armoede zoowel op het platteland als in de steden in verband ook met een gebrek aan durf en ondernemingsgeest. De veeteelt had door ziekten en overstroomingen veel geleden. De graanprijzen daalden steeds meer naarmate nieuwe graanlanden: Rusland, daarna de Vereenigde Staten massa's graan op de Europeesche markten wierpen. Vooral toen het zeilschip door de stoomboot en de vrachtwagen door de spoorwagen vervangen werden nam de aanvoer van buitenlandsche granen toe. De mislukking van de aardappeloogst, reeds eerder, nl. in 1845, bracht overal hongersnood onder de arme plattelandsbevolking, die het toen nog te dure graan niet kon betalen. Daarnaast ontevredenheid op politiek en geestelijk gebied. Met name de bemoeiingen van de Staat met de Kerk, wekten in ons land ergernis vooral in de meer orthodoxe kringen, hetgeen leidde tot een kerkelijke Afscheiding in 1834.

't Waren vooral ook deze Afgescheidenen, tevens de ook economisch het meest geteisterden, die besloten naar Amerika te gaan. Naar het land, dat hun groote vrijheid beloofde juist op economisch en geestelijk gebied. Landeigenaar zouden ze hier worden en geheel vrij hun godsdienst kunnen uitoefenen, zoo hoopten zij, ja, was hun overtuiging. Naar Amerika dus! was de gedachte die als een adem Gods ging door het kerkelijke Nederland.

Onder leiding hunner predikanten maakten velen zich op om het land te verlaten om dan bij voorkeur ook in Amerika onder deze geestelijke leiding te blijven staan. Men ging dus niet alleen emigreeren maar koloniseeren tevens, zoo mogelijk nieuwe volkplantingen stichten. Zoo wenschte het vooral ook de moedigste en bekwaamste onder deze leiders, Albertus C. van Raalte, de stichter van de belangrijkste kolonie: Holland in de Staat Michigan. Na rijp beraad en in overleg o.a. met eenige Amerikanen van oud-Nederlandsche stam (zie boven) en na tal van onderzoekingstochten, besloot Van Raalte zich neer te zetten aan de oevers van het Zwarte meer (Black Lake) tusschen twee groote rivierdalen: dat van de Grand River en de Kalamazoo, in welke dalen de grootere plaatsen Allegan, Kalamazoo, Grand Rapids en Grand Haven waren gelegen, eveneens in opkomst en een toekomstig afzetgebied voor de door onze stamgenooten te verbouwen producten.

Het is hier niet de plaats de moeilijkheden te schetsen met welke de geloovige Christenen hadden te kampen. In mijn „Nederlanders in Amerika" heb ik dat uitvoerig gedaan. Ik beschrijf er de strijd met het woud, ongewoon als de kolonisten waren zware boomen te kappen; de strijd met allerlei ziekten, moeraskoortsen vooral, mede als gevolg van een gebrekkige behuizing en soms van een te kort aan voedsel. Vooral het Godsvertrouwen en het moedige, opofferende voorgaan van Van Raalte hield de nederzetting staande, al liepen velen de kolonie uit en vertrokken tal van kolonisten naar de naburige steden Kalamazoo, Allegan, Grand Rapids, Grand Haven, Muskegon enz. waar nog tegenwoordig vele Nederlanders wonen. Op den duur werd Holland een belangrijke handels- en industriestad met thans 15000 inwoners. Van Raalte maakte het tevens tot het geestelijke centrum der Nederlandsche nederzettingen door zijn vermaarde stichting: Hope College.

Telkens kwamen er nieuwe groepen landverhuizers, veelal onder leiding van een predikant. Zoo een aantal Zeeuwen onder Ds. Corn. Van der Meulen, die noordoostelijk van Holland het dorp Zeeland stichtten, menschen uit Overijssel onder Ds. D. Bolks stichters van het dorp Overisel. Friezen onder ds. M. A. Ypma bouwden het dorp Vriesland, anderen de dorpen Graafschap en Bentheim (naar het graafschap Bentheim), Groningen, Zutphen, Borculo en Harderwijk. Zoo herinneren nog tal van plaatsnamen aan de afkomst der oorspronkelijke kolonisten. Legden de bewoners zich in de eerste plaats toe op de landbouw

en veeteelt, in de stad Grand Rapids, welke groeide tot Amerika's voornaamste meubelstad, arbeidden velen in de fabrieken en ontstond een typische fabrieksarbeiders-kolonie. Tal van woonwijken worden hier nog tegenwoordig door Nederlanders bewoond, die er nog steeds hun Gereformeerde godsdienst behouden hebben, ja er een hoogere school en seminarium (Calvin College) hebben opgericht en tal van kerken stichtten, in welke zelfs nu nog ten deele in het Nederlandsch wordt gepredikt. Zelfs spreekt men er nog van de Groningsche buurt enz.

Niet alle Nederlanders vestigden zich in Michigan. Een tweede centrum, met name voor de Calvinistische landverhuizers, werd Marion County in de Staat Iowa, waar de predikant Scholte de kolonie Pella stichtte, genoemd naar het toevluchtsoord van die naam in de dagen der Romeinen.

Ook Pella had moeilijke worsteljaren te doorstaan. Moeilijkheden met de grond, met een te kort aan hout voor het bouwen der woningen, moeilijkheden met de rivieren: de Des Moines River en de Skunk River tusschen welke de nederzetting gelegen is en welke men vergeefs geschikt trachtte te maken voor de scheepvaart. Nieuwe stichtingen, de havens Amsterdam en Leerdam moesten dan ook door voortdurende overstroomingen weer worden verlaten. Vooral het geloof hield ook hier velen staande, de minder wilskrachtigen liepen de kolonie uit en vestigden zich te St. Louis en andere steden.

Kleinere kerkelijk getinte nederzettingen ontstonden in dezelfde tijd te Waupun, Alto en later te Randolph en Friesland in het binnenland van Wisconsin. Zooals ook elders bleven anderen dichter bij de plaats van ontscheping, in dit geval bij de havenstad Sheboygan in welke zelf men ook tal van Nederlanders vindt. Bezuiden deze stad ontwikkelden zich echter de kolonies Oostburg, Gibbsville, Cedar Grove e.a., welke laatste plaats door zijn „academy", te vergelijken met onze driejarige H.B.S., een geestelijk centrum werd. Trof men in de wouden van Michigan de kleine boeren aan met bedrijven van 40 en 80 acres, op de prairiën in Iowa de groote boeren met farms van 320 acres, in Wisconsin, waar bosch en prairie afwisselen, ziet men de middenbedrijven van 160 acres. Ook treedt het gemengde bedrijf hier sterker naar voren en zijn landbouw en veeteelt beide hoofdbronnen van bestaan. Het is vooral dit „gemengde" karakter, dat afwisseling van groote voorspoed en ernstige tegenslag met daarmede gepaard gaande sterke verschillen in landprijzen en bijna ongelooflijke speculatie in de landhandel zich hier niet in die sterke mate gelden doet en een meer gestadige welvaart overheerscht.

In Illinois zetten zich nabij Chicago een aantal Nederlanders neer. In

1847 reeds een aantal Zuidhollanders, die het dorp Lage Prairie, nu South Holland genoemd, stichtten en zich toelegden op de landbouw en veeteelt, nu vooral op de tuinbouw. Noordhollanders vestigden zich onder leiding van een De Jong nog dichter bij het toen nog onaanzienlijke Chicago en bouwden er Hooge Prairie, later Roseland geheeten. Waren vele der kolonisten boeren, anderen vonden op de Pullman-fabrieken werk. Het is de aanbouw dezer wereldvermaard geworden fabrieken, die de landprijzen stijgen deed, later de phenomenale groei van Chicago. Zoo snel en sterk breidde deze wereldstad zich uit, dat Roseland er thans in is opgenomen. De enorme landprijzen, die de Nederlanders voor hun thans als bouwterreinen veel gevraagde landerijen kregen, hebben velen tot welvaart, sommigen, met name de bekende familie Ton, tot ware rijkaards gemaakt.

Evenals overal elders ontwikkelden zich ook hier later andere nederzettingen: Koster, Wichert, Danforth en breidden de oude kolonies zich eerst langzaam, later, toen het uitzwermen moeilijker werd omdat overal het goedkoope land opraakte, sneller uit, waarbij de groote extensieve bedrijven in kleinere intensieve bedrijven werden gesplitst. Om heel Chicago heen, te Englewood, Lansing, Phoenix enz. vindt men verder het Nederlandsche element.

Ook de Roomsch-Katholieken verlieten bij honderdtallen ons land en zetten zich onder leiding van eenige priesters, met name onder pater Van den Broek, in Wisconsin nabij de Fox River, te De Pere, te Little Chute en omgeving neer, waar o.m. een kolonie Holland ontstond.

Uiteraard bleven velen op weg naar deze plaatsen dààr achter waar hun werk werd geboden. Zeer velen bleven bijv. reeds in het nabij New York gelegen Paterson achter, waar de nijverheid, vooral de zijdeindustrie, duizenden Nederlandsche arbeiders een bestaan bood en biedt. Anderen bleven te Albany, het oude Beverwijck, zeer velen bleven te Rochester, waar zich o.m. vele Zeeuwen, evenals in het nabije Brighton Friezen vestigden of te Buffalo, in welks nabijheid te Lancaster een aantal gegoede Friezen zich hadden neergezet, met name de Van Peyma's.

Een aantal Doopsgezinden uit Balk zetten zich nabij Goshen in Indiana neer.

Aldus ontstonden tal van landbouw- en industriekolonies, welke zich aanvankelijk langzaam, later veel sneller uitbreidden.

De toenemende concurrentie op verkeersgebied zoowel tusschen de stoomvaartlijnen als tusschen de spoorwegen maakte de reis steeds korter en steeds goedkooper. Bovendien bood de industrialisatie nieuwe mogelijkheden, ook voor de landbouw, wiens afzetgebied voortdurend

toenam. De Homestead-act van 1862 vergemakkelijkte bovendien reeds eerder het verkrijgen van goed en zeer goedkoop land. Bood Amerika aldus voor velen een toekomst, in Europa, thans ook door Amerikaansch graan overstroomd, zag 't er steeds somberder uit. Verliet men eerder Europa bij honderden, thans nam men met duizendtallen aan de uittocht deel.

Ook uit Nederland vertrokken opnieuw zeer velen, in de eerste plaats naar de eerder genoemde volkplantingen, die thans sterk in beteekenis toenamen. Maar bovendien werden nieuwe volkplantingen gesticht. Het eerst in het noordwesten van Iowa, waar in Sioux County reeds in 1870 en volgende jaren tal van nieuwe nederzettingen ontstonden, dank zij de wilskracht van Henry Hospers, advocaat en landhandelaar en van Seine Bolks, een der pioniers van Overisel in Michigan. Oranjestad werd gesticht, daarnaast Sioux Center, Maurits, Hospers enz. Een der vruchtbaarste landbouwgebieden der Vereenigde Staten werd aldus door Nederlandsche landverhuizers tot groote welvaart gebracht. Waren het aanvankelijk kolonisten uit Pella, die zich hier neerzetten en wordt Orange City dan ook als een dochter van Pella beschouwd, ook velen rechtstreeks uit Nederland gekomen trokken er heen, daartoe aangespoord door genoemde Hospers.

Weer anderen trokken nog verder „het Westen in" en stichtten van Pella, soms ook van Michigan uit dochterkolonies in Lancaster County, Nebraska. De plaatsjes Holland, Pella en Firth, allen ten zuiden van Lincoln, herinneren hier ook nog in hun kerkelijke gemeenten aan den pionier-predikant Jan te Winkel. In Kansas ontstonden Rotterdam, Prairie View en Luctor. Ook hier had men met tegenslagen, vooral droogte, te kampen. Nederzettingen in Texas en Colorado hielden geen stand. Weer anderen gingen noordwaarts naar Minnesota, velen ook noordwestwaarts waar de Dakota's goed en goedkoop land beloofden. Met name uit Sioux County, Iowa, vestigden zich velen in de Dakota-landen. Tal van „kleindochter-kolonies" zijn hier gegroeid vooral in het aan de Missouri grenzende Charles Mix en in Douglas County, waar plaatsen als Platte en Corsica tot echte handelsplaatsjes, elevatorstadjes uitgroeiden, de kerkdorpen New Holland en Harrison de geestelijke centra werden. Tal van veelal kleinere nederzettingen zijn ook in Noord-Dakota ontstaan.

Thans vindt men het Nederlandsche element over heel de Republiek verbreid tot in het uiterste Noordwesten, waar in Washington State nabij de Canadeesche grenzen Oak Harbour en Linden vele Nederlanders tellen.

Verder vindt men er in Californië, vooral om San Francisco en Los Angeles. In de Sacramento vallei noordwestelijk van eerstgenoemde stad herinnert de polder Vorden („the Netherlands") aan de ondernemende inpoldering van een voormaligen Nederlandschen consul Van Löben Sels.

Met Nederlandsch kapitaal en Nederlandsche „brains" werden opgebouwd de geheel (100%) Amerikaansche steden Norfolk in Virginia, Spokane in Washington en Port Arthur in Texas. Een min of meer Nederlandsche spoorweglijn verbindt Port Arthur met Kansas City. Het is nabij deze oliestad Port Arthur dat ook een der weinige Nederlandsche nederzettingen in het Zuiden, nl. de plaats Nederland is ontstaan.

In de honderden beloopt overigens tegenwoordig het aantal Nederlandsche nederzettingen in de Vereenigde Staten. Veelal zijn ze kerkelijk georganiseerd in de Reformed Church en in de Chr. Reformed Church. Vooral de laatste draagt nog een sterk Nederlandsch karakter: zij telt thans (1934) 275 gemeenten!

Overigens vindt men onze stamgenooten ook onder de Amerikaansche gezindten, met name onder de Presbyterianen. Verder o.m. ook onder de Heiligen der Laatste Dagen, zoowel te Ogden als te Salt Lake City in de staat Utah.

In totaal hebben zich een 250.000 Nederlanders in Noord-Amerika neergezet. Ongeveer een millioen Amerikanen zijn van Nederlandsche afkomst. Overal treft men het Nederlandsche element aan, zoowel in de steden als op het platteland. In de steden vindt men soms heele Nederlandsche (Groninger, Friesche, soms Zeeuwsche) buurten, zoo te Paterson, Grand Rapids, Chicago en elders. Op het platteland veelal uitgestrekte kerkelijke gemeenten. Om de kerk zelf vestigden zich vooral de ouden van dagen en verder eenige winkeliers, waardoor een kerkdorp ontstond. Werd echter een spoorweg aangelegd en nabij het station de groote graanopslagplaatsen ,elevators, gebouwd, dan ontstond een zakencentrum, een elevatorstadje. Het is in deze beide groepen van plaatsen, soms als te Sioux Center, Iowa, op den duur gecombineerd, dat men vele onzer stamgenooten aantreft.

Landbouwer of fabrieksarbeider zijn de meesten. Dank zij de instellingen van Hooger Onderwijs, het oude Hope College te Holland en Calvin College te Grand Rapids, verder Central College te Pella, Iowa en dank zij een aantal „academies" hebben ook velen zich op de studie toegelegd en werden dokter, advocaat of leeraar. Ook gingen er in de politiek. Soms met als ideaal de drie presidenten van Nederlandsche afstamming: Van Buren en de beide Roosevelts voor oogen. Aan tal van Amerikaansche universiteiten vindt men geleerden van „Hope" of „Calvin" afkomstig.

LITERATUUR

Dr. H. T. Colenbrander. Voyagien van David Pietersz. de Vries 1618 —1644. 's-Gravenhage 1911. (Linschoten-Vereen.).

Dr. A. Eekhof. De Hervormde Kerk in Noord-Amerika (1624—1664), 2 dl. 's-Gravenhage 1913.

Dr. F. C. Wieder. De Stichting van New York. 's-Gravenhage 1925.

I. N. Phelps Stokes. The Iconography of Manhattan Island. New York 1916—1924.

Dr. Henry Beets. De Chr. Geref. Kerk in Noord-Amerika. Grand Rapids, Mich., 1918.

Dr. J. van Hinte. Nederlanders in Amerika. 2 dl. Groningen 1928.

In laatstgenoemd werk vindt men een bijna volledige litteratuuropgave betreffende vestigingen der Nederlanders in de Vereenigde Staten van Amerika.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

COMMISSIE VOOR DEN
GESCHIEDKUNDIGEN ATLAS

DR. W. A. F. BANNIER, Utrecht.
DR. A. A. BEEKMAN, Den Haag.
DR. H. BRUGMANS, Amsterdam.
DR. I. H. GOSSES, Groningen.
F. A. HOEFER, Zeist.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

ZUID-AFRIKA
ONDER NEDERLANDSCH BEWIND

DOOR

JHR. DR. P. J. VAN WINTER

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1936

Copyright 1937 by Martinus Nijhoff, The Hague, Holland
All rights reserved, including the right to translate or to reproduce this book or parts thereof in any form

Printed in Holland

INHOUD

	Blz.
Inleiding	1
Kort overzicht	3
1. Algemeene gesteldheid	6
2. Naturellen	10
3. De nederzetting onder Jan van Riebeeck	13
4. Verkenning en uitbreiding tot ongeveer 1700	20
5. Verspreiding der bevolking in de 18de eeuw	26
6. Grensregelingen onder het Engelsche tusschenbestuur en in den Bataafschen tijd	36
7. Kaapstad en omgeving tot 1806	39
Lijst van geraadpleegde werken	45

ERRATUM

Op het kaartje van Stellenbosch en omgeving omstreeks 1700 (Blad 26) staat een stip met bijschrift Paarl. Deze te schrappen, daar een nederzetting van dien naam daar toen nog niet bestond.

De hier volgende tekst bij de kaarten van de Kaapkolonie in den Hollandschen tijd kon hoofdzakelijk worden opgesteld aan de hand van gedrukte werken. Een lijst daarvan vindt men achterin. Bij het verzamelen van gegevens uit die studies en publicaties heeft schrijver dezes jegens de auteurs herhaaldelijk groote erkentelijkheid gevoeld, waarvan hij bij dezen gaarne openlijk getuigenis aflegt.

Voor zoover archivalia uit het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage werden geraadpleegd, wordt daarvan in de aanteekeningen verantwoording gedaan. Afzonderlijk moge hier worden opmerkzaam gemaakt op een daar aanwezige collectie van 79 kaarten, beschreven onder de aanwinsten van 1894, no. 24*a*, die door beoefenaars van Zuidafrikaansche geschiedenis weinig of niet worden gebruikt. Gewoonlijk vindt men alleen verwijzingen naar de nos. 162–197 (zeekaarten) en 801–852 (landkaarten) van de door Leupe samengestelde inventaris. Zelfs het gedrukte supplement daarop, dat o.a. onder nrs. 319 en 320 exemplaren vermeldt van de kaarten, die in Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap XV, anno 1894 werden opgenomen, schijnt weinig bekend te zijn. Toch zijn met name de kaarten uit de aanwinsten van 1894 voor kennis van het Kaapsche achterland zeer belangrijk. Zij werden grootendeels vervaardigd in den Bataafschen tijd door mannen als Jones en Wernick en kunnen beschouwd worden als voorstudies, waarop de zg. kaart van Lichtenstein, eveneens door Jones geteekend, kwam te berusten. Men weet, dat deze een van de eerste eenigszins betrouwbare kaarten van de geheele kolonie was. Te voren had men slechts „allergebrekkigste kaarten des lands", zooals Generaal Janssens zich in 1805 uitdrukte [1]). Welke kaarten er toen al zoo bestonden of kort daarna verschenen kan men vermeld vinden in de cartographie van Zuid-Afrika in Mendelssohn's bibliographie II, p. 1095 v. Dat deze beschrijving allerminst volledig of nauwkeurig is, leert men echter bij raadpleging van een zeer belangrijke portefeuille (no. 182) met kaarten zoo in druk als in teekening, die zich bevindt in de collectie Bodel Nyenhuis op de Universiteits-bibliotheek te Leiden.

Voor de schrijfwijze van aardrijkskundige namen in den tekst en op de kaart konden de oude kaarten met hun willekeurige spelling geen

[1]) Janssens aan Aziatischen Raad, 31 Oct. 1805 (R.A. Den Haag, Az. Raad 311).

nen van de „Haerlem" had afgehaald, werd op grond van Janszens rapport uitgezonden om aan Tafelbaai een fort „de Goede Hoop" te bouwen, er tuinen aan te leggen en weilanden af te palen [1]).

Op 7 April 1652 kwam de Commandeur ter bestemder plaatse aan, den volgenden dag al bepaalde hij de plek waar het fort zou moeten gebouwd worden „digt aan de principale Versche-rivier" en reeds 15 Mei d.a.v. kon de plechtige naamgeving plaatsvinden, waarbij de vier bastions van de aarden sterkte naar de schepen op de reede: Z. Dromedaris, O. Walvisch, W.Oliphant en N.Reyger werden gedoopt. Zoo had men dan een uitgangspunt voor verdere verkenning en nederzetting en een bolwerk tegen begeerige vijanden [2]).

De verkenning, te land begonnen met de naaste omgeving, ter zee met een bezoek aan Robben- en Dasseneilanden, heeft zich steeds verder uitgebreid tot tenslotte omstreeks 1800 een gebied kon worden in kaart gebracht, dat zich tot over de Oranjerivier uitstrekte, en een kust van Walvischbaai tot voorbij Delagoabaai omvatte. Men heeft met onderzoekingstochten, ten veeruil of op zoek naar goud zelfs van meet af aan zijn kennis van land en volk in zulk een snel tempo uitgebreid, dat nog onder Jan van Riebeecks Commandeurschap in het Noorden de Olifantsrivier bereikt werd en naar het Oosten het land tot aan de „Bergen van Afrika" en tot Hottentotsch Holland bekend geraakte. Vóór 1700 waren reeds de Koperbergen bezocht en kende men in oostelijke richting de kuststreek tot aan Mosselbaai.

De nederzetting schreed langzamer voort. Aanvankelijk slechts bedoeld als ververschingspost voor Compagniesschepen bleef het complex aan Tafelbaai binnen zeer enge grenzen. Alles werd in eigen beheer gehouden en de bewoners waren zonder uitzondering contractanten, niet vrij in hun bewegingen. Van uitbreiding buiten het enge terrein van vestiging was men zoo afkeerig, dat in 1655 de Commissaris Van Goens nog aanried het Kaapsche schiereiland door een breed kanaal tot eiland te maken [3]). Pas toen in 1657 een proef werd begonnen met vrije landbouwers ontstond er een werkelijke nederzetting, maar naar het Zuiden de bergen van het Kaapsche schiereiland en naar het Oosten de barre Kaapsche Vlakte hielden de kolonisten binnen klein bestek, terwijl ook het naturellengevaar tot samenwonen dwong achter veilige omheiningen. Pas nadat men in 1672 een vrij uitgestrekt gebied van de Hottentotten had weten te koopen [4]), kon op grooter schaal land worden uitgegeven voor landbouw en veeteelt. Toen begon er bewoning te komen voorbij de Kaapsche Vlakte en sedert vestigden voortdurend gepasporteerde Compagniesdienaren en nieuwe vrije emigranten zich langs

[1]) Godée Molsbergen, Jan van Riebeeck, p. 68 v.
[2]) Ib., p. 75 v., 81, 86; Dagverhaal I, p. 10, 27.
[3]) Roux, p. 116.
[4]) Een der contracten bij Godée Molsbergen, Reizen II, p. 275 v.

de rivieren verder landwaarts in, veelal het spoor van de eerste verkenners en van jagers volgend [1]).

De autoriteiten zagen dit graag: men verwachtte daarvan toenemende productie voor Compagnies hospitaal, voor voorziening van de schepen en voor uitvoer naar Indië; en men had hoop, dat de militaire kracht der kolonie er door zou winnen.

Deze phase in de ontwikkeling der kolonie, de tijd van Simon van der Stel, waarin Stellenbosch ontstond en waarin o.m. de réfugiés overkwamen, zag de bewoonde wereld zich uitbreiden tot aan een lijn van een punt ten Zuiden van Riebeeckskasteel naar de kust ten Noorden van Blauwberg. Slechts enkele posten lagen ten Noorden daarvan. Naar het Oosten bleven de „Bergen van Afrika" de grens vormen en voorbij Hottentotsch Holland kon niemand doordringen zoolang de Gouverneur W. A. van der Stel daar met zijn eigen bedrijven den weg afsloot [2]).

Een einde nam deze periode kort na 1700 door verschillende oorzaken. In 1695 beperkte de Compagnie haar eigen landbouw- en veeteelt bedrijven. Overproductie van landbouwgewassen deed uitgifte van akkerland stop zetten. Pokkenepidemie onder de Hottentotten maakte het wenschelijk, dat de vleeschverzorging door de kolonisten zelf intensiever ter hand genomen werd. En ten slotte wisten de kolonisten een eind te maken aan het bestuur van W. A. van der Stel [3]).

In de 18de eeuw begon toen de uitgifte van de leenbrieven voor veeplaatsen en daarmee het trekken der veeboeren naar alle richtingen. Economische factoren bevorderden de verspreiding. Bevolkingsaanwas deed het zijne daarbij. Toevloed van buiten werd in 1718 gestopt, maar de reeds gevestigde kolonisten, versterkt door gepasporteerde Compagniesdienaren, vermenigvuldigden zich sterk: in 1691 had de kolonie een 1000 kolonisten buiten het personeel van de Compagnie; in 1756 waren het er een goede 5000; in 1779 ongeveer 11000, in 1791 een 13000, in 1805 reeds meer dan 25000, alles behalve garnizoen en ambtenaren en zonder bijrekening van kleurlingen, vrije Hottentotten en slaven [4]). Problemen van bestuursindeeling en kerkenstichting vroegen nu de aandacht en sinds 1780 vooral de beveiliging tegen de uit het Noorden komende Kaffers, waarmee de boeren aan de Groote Vischrivier in botsing waren gekomen. Toen de regeering daarbij te kort schoot vervreemdde zij de kolonisten van zich: toen de Engelschen in 1795 kwamen was een deel van de kolonie tegen de Compagnie in opstand [5]).

---

[1]) Van der Walt, p.17. Ook voor verdere bijzonderheden in verband met de verbreiding, later de verspreiding der bevolking geeft dit boek goede informatie.

[2]) Kaarten bij McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 386; Stockenstrom, Kaart 12.

[3]) Hierover Dr. Fouché, Het Dagboek van Adam Tas en Dr. Dominicus, Het ontslag van W. A. van der Stel.

[4]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 203, 245, 328, 370; III, p. 40, 191; en id., Hist. III, p. 111.

[5]) Hierover Dr. P. A. C. Wieringa, De oudste Boerenrepublieken.

gebracht, was het land er verdeeld in eigendomsplaatsen; in Zwartland (een tarwestreek) langs den benedenloop van Bergrivier, bij Piketberg, langs Olifantsrivier en in het Roode Zand werden leenplaatsen uitgegeven voor landbouw (graan en wijn) en veeteelt [1]).

De plooiïngsgebergten, die wij tot nu toe evenwijdig aan de Westkust volgden, buigen bij de Drakensteinsbergen om naar het Oosten en zetten zich dan verder voort in Zonder Eind Riviersbergen en Lange Bergen, Attaqua- en Outeniquabergen, en de Langekloofsbergen, die als Zitsekammabergen bij St. Franciscusbaai aan zee komen. Ten Noorden van deze reeks loopen de Zwarte Bergen met hun voortzettingen als zuidelijk grensgebergte van de Groote en noordelijke afsluiting van de Kleine Karroo en de Lange Kloof. Cogmanskloof en Attaquakloof vormden daarheen van de kuststreek de gewone toegangswegen, maar een steil pad kon ook gevolgd worden door Kaaimanskloof of over de Duivelskop naar Avontuur [2]).

Ten Zuiden van de kustketens ligt een laag plateau, door vele rivieren doorsneden. Landbouwers drongen er door langs de Breede Rivier en over Hottentotsch Holland, zoodat in doorloopende verbinding met het Noordwesten der kolonie van ouds ook gezaaid werd over een kleine landstreek tot „waar ter linkerhand den Tijgerhoek eindigt en het Hessequasgebergte begint" [3]). Maar in dit gebied der gelijkmatig verdeelde regens langs de Zuidkust kon de landbouw zich intusschen ook nog verder Oostwaarts uitbreiden, zoodat ten slotte naast groot veebedrijf (runderen) ook graanbouw tot aan Mosselbaai werd beoefend. Sinds 1786 had de Compagnie ter aanmoediging daarvan een graanpakhuis aan de baai voor opslag van haar aankoopen [4]).

Verder naar het Oosten in de Attaqua- en Outeniquabergen en bij de Nysna volgde — en volgt — een der weinige boschrijke streken van Zuid-Afrika, waar reeds in de dagen der Compagnie houthakkers aan het werk werden gezet. Blijkens een naam als Galgenbosch strekten de bosschen zich uit tot aan Plettenbergbaai, waar Compagnies houtbedrijf aan het eind van de 18de eeuw gevestigd was [5]).

Wie aan het eind van de 18de eeuw door Attaquakloof naar het Westen reisde liet ongeveer op deze hoogte het laatste gepleisterde huis achter zich. In de Lange Kloof vond hij reeds schaars brood en groenten. Aan het einde daarvan was de laatste behoorlijke woning en bezaaid land was er verderop slechts weinig. Wie door de Hexrivierspas trok moest bij het betreden van de Karroo reeds veel van elementaire comfort mis-

---

[1]) Van der Walt, p. 76.

[2]) Vgl. de reizen van Janssens en van De Mist bij Godée Molsbergen, Reizen IV, p. 121 v. en p. 233. Lichtenstein, die met De Mist mee reisde, teekent den weg over Avontuur op zijn kaart. Voor de Kaaimanskloof vgl. Lichtenstein I, p. 376.

[3]) Van der Walt, p. 76.

[4]) Godée Molsbergen, Reizen IV, p. 226; Belangr. hist. doc. III, p. 37.

[5]) Belangr. hist. doc. III, p. 39 v.

sen [1]. Zijn pad voerde in ongelijke etappes langs de watervindplaatsen aan de noordelijke helling van de Zwarte Bergen [2] tot hij de oostelijkste streken van het Compagniesgebied bereikte: de Camdebo, deels nog dor, ten deele reeds voor runderteelt geschikt, Bruintjes Hoogte, Zwagershoek en de Sneeuwbergen of in het Zuid-Oosten het stroomgebied van Boesmans- en Vischrivieren.

Van de plateauranden daalt het terrein in het Zuid-Oosten terrasvormig naar de kust; de regenval is er grooter dan in de Karroo. Zoo konden dan grasrijke weiden den reiziger daar treffen en vond hij voorbij de Karroo een nieuw bewoond gebied, waar veeboeren met hun groote kudden huisden in meest zeer primitieve woningen en waar ook eenige landbouw voor eigen gebruik werd beoefend. Huiden, boter, zeep waren de uitvoerartikelen van deze streken. Het schaap, dat in de Sneeuwbergen werd geteeld, was nog de oude Kaapsche vetstaart; het wolschaap, dat later een nieuw exportartikel zou leveren, werd eerst tegen het eind van den Compagniestijd naar de kolonie gebracht [3].

De verbindingen van deze veraf gelegen gebieden met het handels- en administratiecentrum aan Tafelbaai waren uiterst gebrekkig. Voor betere communicatie werd in de tijden der Compagnie weinig of niets gedaan. Ook niet in dichter bewoonde deelen der possessie, waar slechts het allernoodigste werd tot stand gebracht op kosten van de Compagnie, met levering van arbeidskrachten en gereedschap door de bewoners [4]. Over de Eerste Rivier werd aan het begin van de 18de eeuw een brug gelegd [5]; ponten kwamen voor in de Bergrivier en in de Breede Rivier, dicht bij de samenvloeiing met de Rivier zonder Einde [6]. De noodige passen werden ten deele slechts op initiatief der omwonenden voor verkeer in orde gebracht [7]. De transportpaden door en naar weinig bevolkte streken werden gaandeweg getrokken naar gelang terreingesteldheid, drinkwaterplaatsen en weidegrond voor de ossen dat aangaven [8]. Dat waren dan de „wegen", nu en dan wat verlegd, maar in hoofdzaak gelijkblijvend. Wie de routes nagaat door Croese in 1689, Beutler in 1752, Swellengrebel in 1776, Van Plettenberg in 1778, Janssens en De Mist elk afzonderlijk in 1803 en 1804 langs de Zuidkust gevolgd, bevindt dat telkens dezelfde punten worden gepasseerd, al zijn er afwijkin-

[1] Ib. p. 23, 24, 26, 30, 32, 52.

[2] Ib. IV, de reis van Swellengrebel en II, het eerste deel van de reis van Van Plettenberg.

[3] Van der Merwe, p. 309 v. Vgl. Belangr. hist. doc. III, p. 324 v., het reisverhaal van de Commissie van Veeteelt.

[4] Van der Walt, p. 94. Vgl. McTheal, Records of the Cape Colony VII, 16 Febr. 1810, waar blijkt, dat 1810 alleen van Kaapstad naar Stellenbosch een geregelde postkoets reed.

[5] Leibbrandt, Journal, 26 Maart 1701 en 4 Februari 1710.

[6] McTheal, History II, p. 126 en 168, resp. anno 1742 en 1757. Van Plettenberg maakte er gebruik van 1778. Vgl. Reizen II, p. 62 en IV, p. 60.

[7] Vgl. Mossop, Old Cape Highways, p. 174 v. en Reizen II, p. 62.

[8] Vgl. Reizen II, p. 171 over zg. uitspanplaatsen.

gen [1]). Langs de Westkust naar het Noorden legden de tochten der eerste verkenners den grondslag voor het moderne wegennet [2]). Ten Noorden van de Zwarte Bergen gingen Swellengrebel en Van Plettenberg geheel denzelfden weg. Midden in de Karroo kwamen de „wegen" van Graaff-Reinet en van de Vischrivier naar de Kaap op een zeker punt omtrent de Buffelsrivier tezamen en het pad van de Nieuwveldsbergen sloot er op aan in de buurt van Jakhalsfontein bij de Leeuwenrivier [3]).

Langs deze paden dan moesten de ossenwagens van het uiterste Oosten der kolonie trekken naar Tafelvallei om er de producten te verkoopen en de weinige benoodigdheden in te koopen, die zij zich niet konden ontzeggen. Communicatie over zee, zooals met Mosselbaai door de Compagnie en door een particulier handelaar werd onderhouden [4]), hadden zij niet. Voegt men daaraan toe, dat deze gebieden ook geestelijk geisoleerd waren, daar langen tijd geen bestuursambtenaar of predikant in hun midden gevestigd was, dan wordt begrijpelijk dat het leven hier een eigen inslag verkreeg. Dit werd versterkt door de bijzondere moeilijkheden met de naturellen.

2. *Naturellen.*

Zuid-Afrika voor de komst van den blanken man was in bezit van verschillende naturellen-stammen. Toen de Hollanders er kwamen, woonden overal verspreid de Bosjesmannen, jagers en veeroovers, niet geschikt tot eenig geregeld leven en meer als schadelijk wild gejaagd dan als medemenschen beschouwd — ook door de andere inboorlingen. Zij bleven een gevaar den ganschen Hollandschen tijd door en verontrustten de kolonisten aan het einde van de 18de eeuw nog in Roggenveld en Sneeuwbergen [5]).

In een smalle strook langs de kust woonden de Hottentotten, uit het Noorden langs de Westkust afgezakt. Zij waren nog in stamverband gevestigd van de Walvischbaai tot aan de Oemtanvoena, de zuidelijke grens van het tegenwoordige Natal [6]). Zij waren veehouders, de eerste leveranciers van het slachtvee voor de Compagnie en omgekeerd tot veeroof geneigd, toen de blanke nederzetting zich een eigen veestapel ging vormen. Dat ondervond reeds Van Riebeeck in zijn betrekkingen met de stammen op of bij het Kaapsche schiereiland: de Strandloopers

---

1) Alles in Reizen; de reis van Croese met kaart van Mossop ook in Werken der Van Riebeeck Vereniging, 1931; die van Van Plettenberg bij McTheal, Belangrijke historische documenten. De routes van Janssens en van De Mist worden aangegeven op de kaart van Lichtenstein.

2) Mossop, Old Cape Highways, p. 117.

3) Vgl. Reizen IV, p. 200 en p. 206.

4) Ib., p. 227.

5) Roux, p. 153 v.; Stow, p. 155 v.; McTheal, Hist. and Ethnogr. I, hoofdstuk 1; Van der Walt, p. 46, Reizen II, p. 182.

6) McTheal, Ib., hoofdstukken 1 en 2. Een kaart in Chronicles of the Cape Commanders, p. 252. Ook Walker, kaart 3 en Stockenstrom, 6.

of Watermans, een schamel troepje Goringhaikona, door de Bosjesmannen van al hun vee beroofd; de Goringhaiqua of Kaapmans onder hun Vetten Kapitein; de Cochaqua of Saldanjamannen onder Gonnema, den Zwarten Kapitein; de Gorachouqua of Tabaksdieven en de Chainouqua; eindelijk de Sonqua of Vismans, een Boesmanstam [1]). De veeroof der stammen moest krachtig worden bestreden in den zgn. 1sten Hottentotten-oorlog (19 Mei 1659–6 April 1660) en de kolonisten dienden door versterkingen en omheiningen zich blijvend tegen hun aanvallen en strooptochten te verzekeren. Zoo waren de Hottentotten lastig in de eerste decenniën, maar na 1713, toen een pokkenepidemie hen had gedecimeerd, was hun kracht gebroken. Zij traden individueel in dienst der kolonisten, hun stamsysteem loste zich in de 18de eeuw op. Reeds in 1725 was er binnen 50 à 60 mijl van het kasteel geen Hottentottenkraal meer te vinden [2]). De nazaten der Kaapsche stammen bij het schiereiland mag men waarschijnlijk zien in de Koranna, die in de 18de eeuw ten Noorden van de Nieuwveldsbergen leefden en omstreeks 1800 over de Oranjerivier werden aangetroffen [3]).

De Namaqua, die aanvankelijk vlak ten Noorden van de Olifantsrivier woonden, weken over de Oranjerivier en namen ten slotte in de 19de eeuw bezit van het land, dat thans naar hen genoemd wordt [4]).

Het bastaardvolk der Grikwa onder Adam Kok leefde omstreeks 1750 bij Piketbergen, maar ook dat trok zich later via de Kamiesbergen steeds verder Noordwaarts terug en bereikte kort na 1800 het naar hen genoemde Grikwaland-West [5]).

De lotgevallen van de stammen naar het Oosten zijn minder goed bekend. De Hessequa aan de Rivier zonder Einde, de Gouriqua aan de Gouritsrivier, de Attaqua bij het tegenwoordige Oudtshoorn worden aan het eind van de 17de eeuw genoemd [6]). De zending vond aan het eind van de 18de eeuw nog slechts een schamel restje Hessequa op hun oude woonplaats [7]). De Outeniqua, naar wie een landstreek is geheeten, worden in de 17de eeuw nauwelijks vermeld [8]), maar in 1778 wist men Van Plettenberg te vertellen, dat zij vroeger van de Attaquakloof Oostwaarts in de Lange Kloof hadden gewoond tot bij den mond van de Kromme Rivier [9]). Izaak Schrijver trof de Inqua aan de Kariega Rivier in 1689 en vernam ook, dat verder naar het Zuidoosten aan en bij de

---

[1]) Dagverhaal I, p. 84 v., II, p. 258; Godée Molsbergen, Jan van Riebeeck, p. 84 v. en p. 92 v.; Stow, p. 241 v., waar ook Hessequa, Attaqua enz.

[2]) Van der Walt, p. 45.

[3]) Stow, p. 268–270; zie ook p. 244; McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 337 v.

[4]) Stow, p. 249 v.; McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 193 v.
Walker, tekst bij kaart III; vgl. Reizen II, p. 19 v.

[5]) McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 353 v.; Stow, p. 323 v.

[6]) Mossops ed. van Schrijver, p. 64, 201, 222 v.

[7]) McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 229.

[8]) b.v. Reizen III, p. 170, A° 1690.

[9]) Ib. IV, p. 57.

kust de Damaqua en nog verder weg de Gonaqua woonden [1]). Over de Inqua zijn verder geen berichten [2]). De anderen werden door Beutler in 1752 aangetroffen, resp. voorbij de Gamtoos en tot aan de Keiskamma, op de grens van het Kafferland [3]). De Gonaqua hadden toen hun vee al onder Kafferbescherming gesteld. In 1776 zaten zij ten Westen van de Boesmansrivier en werden bastaard-Kaffers onder hen gesignaleerd [4]). In den Bataafschen tijd schijnen zij zich tegenover het Kaffergevaar niet te hebben kunnen handhaven [5]).

Terwijl de Hottentottenstammen nml. uiteenvielen of uit het gebied der Hollandsche kolonie verdwenen, kwamen andere volken juist opzetten [6]): de Bantoe-stammen, gewoonlijk de Kaffers genaamd, en onder hen in het bijzonder de z.g. Ama-stammen. Zij waren omstreeks 1675 uit het Noorden over de Zambesi getrokken, ongeveer 1620 bereikten zij Natal; 1652 kwamen de Amaxosa bij de Keirivier, 1752 bij de Keiskamma om ten slotte in 1756 tot aan de Groote Vischrivier te komen en ten Zuiden van de Winterbergen. Omstreeks 1775 overschreden zij die rivier en hoewel Gouverneur Van Plettenberg in 1778 hen liet beloven, dat zij dien stroom als grens zouden eerbiedigen, bezetten zij in 1779 het Zuurveld ten Oosten van de Zondagsrivier. Toen dat gebied in 1780 officieel tot onderdeel van de kolonie was geproclameerd moesten de Kaffers er worden teruggedreven. In den eersten Kafferoorlog werd dat ook bereikt, maar in 1789 verschenen de Xosa wederom in het Zuurveld. De guerilla, sedert dien tusschen hen en de boeren onophoudelijk gevoerd, duurde jaren voort.

Het zwarte gevaar drong in 1793 door tot de Zwartkopsrivier, maar de boeren staken bij Trompettersdrift over de Groote Vischrivier en trokken op naar Koonap en Keiskamma. Van het Engelsche tusschenbewind vroegen zij het recht om land aan Kat- en Koonaprivieren te bezetten. Maar in plaats daarvan beleefden zij dat Ndlambe, tot voor kort regent van den jongen Gaika, in 1799 aan de Kaffers in het Zuurveld leiding kwam geven en hen aanvoerde tot in Langkloof over de Gamtoosrivier. Bruintjes Hoogte en Zwagershoek werden door de blanken geheel verlaten en de Engelsche troepen trokken zich terug op de farm van Th. Ferreira aan de Algoabaai, waar eerlang Fort Frederick werd gebouwd. De officieele vrede liet het Zuurveld in handen der Kaffers.

In 1802 brak de strijd opnieuw uit. In het vooruitzicht van de komst der Hollanders werd het garnizoen uit Fort Frederick teruggenomen.

---

[1]) Ib. III, p. 108 v., p. 111; Mossops ed. van Schrijver, p. 229, 234.
[2]) Mossop, a.v., p. 253.
[3]) Reizen III, p. 282, 288 en de kaart tegenover p. 264.
[4]) Ib. IV, p. 18 v. Stow, p. 204, rekent hen onder de Boesmans.
[5]) Ib. IV, p. 235.
[6]) Ib. I, hoofdstuk 3; III, hoofdstuk 47 en volgende; McTheal, Hist. III, p. 14, 28, 42 v. en id., Records, I, p. 461, 467.

De Kaffers hadden vrij spel tot aan Plettenbergbaai, zelfs tot de Kaaimansrivier in Outeniqualand [1]). Op zijn reis naar de Kaffergebieden vond Janssens daar een begin van de verwoestingen, die waren aangericht.

Aan de Zondagsrivier hield Janssens besprekingen met de hoofden — zij durfden uit vrees voor Gaika, tegen wien zij met den oud-regent hadden samengewerkt, niet over de Vischrivier terugkeeren. Hij reisde verder naar het Oosten, stak bij Kookhuis de officieele grensrivier over, sprak met Gaika aan de Katrivier en wist gedaan te krijgen, dat de Kaffers uit het Zuurveld zouden mogen terugkeeren. Maar toen daarop begonnen werd de indringers werkelijk terug te jagen, wilde dat ten Oosten van de Boesmansrivier niet gelukken [2]).

Daar wij hier de naturellenzaken ineens afhandelen, moet ten slotte nog vermeld worden, dat aan het einde van de 18e eeuw zich de zending met de inboorlingen is komen bezig houden. In Baviaanskloof aan de Rivier zonder Einde werkte van 1737 tot 1744 een Hernhutter, George Schmitt. Moeilijkheden met de predikanten dreven hem weg, maar in 1792 kwamen opnieuw drie broeders zich op die plek vestigen, die sedert begin 1806 officieel Genadedal mocht heeten [3]).

In 1799 vestigde Ds. Kicherer uit Rotterdam zich aan de Zakrivier bij De Kerk onder Boesmans en basterd-Hottentotten, waar zijn stichting in 1802 verlaten bleek te zijn, doch waar in 1805 een Afrikaner aan het werk was. Kicherer arbeidde toen in Rietfontein, buiten de kolonie bij de Oranjerivier, waar een aantal Engelsche zendingskolonies was onder bastaard-Hottentotten. Hij trok in 1803 naar Europa, keerde in 1805 terug en werd later predikant in Graaff-Reinet [4]). Het bekendste station van alle, uitgaande van de Londensche zending, was aan de Kleine Zwartkopsrivier in Bethelsdorp gevestigd. De bekende en beruchte F. van der Kemp had daar zijn Hottentotsche satellieten bijeen. Hij was een gevaarlijk heer, aan wien door Gouverneur Janssens ten slotte zelfs het verblijf ter plaatse werd ontzegd [5]).

Na deze algemeene overzichten komen wij tot de aangekondigde detail-behandeling.

3. *De nederzetting tijdens Jan van Riebeeck* [6]).

Met het aarden fort als uitgangspunt trokken de mannen van Van

[1]) McTheal, Hist. III, p. 67 v.

[2]) Ib., p. 85 v. en Reizen IV, p. 149, p. 169 v.; Van der Merwe, p. 228 v. Kaart van het oorlogsterrein bij Stockenstrom, kaart 15.

[3]) Van der Merwe, p. 252 v., ook voor het volgende.

[4]) Zie ook McTheal, Records V, p. 88; Reizen II, p. 198 v.; McTheal, Hist. III, p. 170; Stow, p. 157.

[5]) Van der Merwe a.v.; Reizen IV, p. 238 v.

[6]) Kaarten uit dezen tijd in R.A. Den Haag nrs. 801 (1652/53), 807 (ong. 1659), 808 (begin 1661), 816 (1654), 820 (1656), 821 (1656-57), 824 (1660). Reproducties bij Walker, kaart 4 en 5; Stockenstrom, kaart 7, 8, 9; Platenatlas, pp. 24, 26, 30.

dat jaar nadere omschrijvingen gegeven van de toegekende perceelen [1]. Zij stonden nu op naam: de eerste, weer ten Oosten van de Liesbeek, van H. Remajenne, Jan Martensz. de Wacht, alsmede Warner Cornelisz. van wien verder niet meer gerept wordt en Hans Pietersz. Faesberger, die in 1658 overleed [2]; de tweede aan weerskanten van de rivier, van Steven Jansz., Hendrik Elbertsz., Otto Jansz. van Vreede en Jacob Cornelisz. van Rosendael. In beide gevallen waren de terreinen $27^1/_3$ morgen groot. Remajenne en De Wacht gingen op 5 Januari 1660 uiteen. Hun landbezit werd verdeeld zooals onze kaart het nog laat zien [3]. De andere combinatie was reeds 1 October 1657 ontbonden, nadat op 27 Augustus van dat jaar eerst nog weer verschikking van gronden was toegestaan [4]. Steven Jansz. en H. Elbertsz. bleven samen werken en wisten 5 Januari 1660 een perceel van 27 morgen te verkrijgen, dat op onze kaart als Stevensland staat aangegeven. Otto Jansz. en Jac. C. van Rosendael zagen zich dienzelfden dag ruim 28 morgen toegewezen, dadelijk ten Noorden van het voorafgaande [5].

Land van Jacob Cloeten, dat 10 October 1657 was uitgegeven ten Oosten van de rivier [6], grensde volgens een der zooeven genoemde brieven van 5 Januari 1660 ten Noorden aan hetgeen De Wacht toegewezen kreeg. Het wordt op onze kaart op naam van Hans Ras gesteld, die inderdaad in 1661 voor het eerst in plaats van Cloeten als compagnon van Remajenne staat aangeteekend [7]. Cloeten werkt dan elders voor eigen rekening, zooals onze kaart ook aangeeft, op land nml. dat van 1657 tot omstreeks 1660 aan Hendrik Boom heeft behoord [8].

Een andere maat van Remajenne schijnt Caspar Brinkman te zijn geweest. Hij werd vrijman op 1 October 1657 [9] en kreeg land, waarvan geen omschrijving ons echter is overgeleverd. In 1660 heet Jan Pietersz. van Kerspel ter Mare zijn deelgenoot [10]. Op onze kaart staat een perceel op dien naam aangeteekend en er zijn nadere aanwijzingen, dat dit inderdaad oorspronkelijk het land van Brinkman is geweest.

Naast die akkers van Brinkman nml. werd op 15 December 1657 terrein uitgegeven aan Pieter Visage, Jacob Theunisz., Sijmen Jansz. (in 't Velt) en Frans Gerrits [11] (Leibbrandts nrs. 10, 11, 12 en 13) en men kan bewijzen dat een deel van die landen werkelijk identiek is geweest

[1] Leibbrandt a.v., p. 314 v., nrs. 1 en 3.
[2] Vgl. Leibbrandt a.v., p. 308.
[3] a.v., p. 331 v., nrs. 27 en 28.
[4] a.v., p. 315 v., nrs. 4 en 5.
[5] a.v., p. 329 v., nrs. 25 en 26.
[6] a.v., p. 319 en 331 v., nrs. 9 en 27.
[7] a.v., p. 276.
[8] a.v., p. 318, nrs. 7 en 8.
[9] a.v., p. 264.
[10] a.v., p. 273.
[11] Dagverhaal II, p. 289 v. (Dec. 1657) en Leibbrandt a.v., p. 320.

met hetgeen onze kaart ten name van Jan Coenraad Visser stelt, vlak ten Zuiden van Jan Pietersz., d.i. van Brinkmans land.

De zaak zit zoo: in December 1658 gingen Visage, Gerrits, Theunisz. en Sijmen in 't Veld uiteen [1]). De beide eersten ontvingen de nrs. 10 en 11, de anderen de nrs. 12 en 13. Frans Gerrits had 20 November 1658 het stuk gekregen, dat onze kaart ten Noorden van Hans Ras'land onder zijn naam vermeldt [2]). Hij ging ook samenwerken met De Wacht [3]). In zijn plaats ging een zekere Rietveld, weldra de combinatie J. C. Visser en Philips van Royen, ten slotte sinds 20 September 1660 alleen J. C. Visser met Visage samen, terwijl Visser in 1661 alleen overbleef [4]). De perceelen nu, die onder no. 10 en no. 11 ten Oosten van de Liesbeek aan Visage c.s. in 1657 waren uitgegeven en die bij loting in 1658 aan Visage en Gerrits waren toegewezen, hebben volgens Leibbrandts uitgave diagrammen gehad, die op onze kaart nauwkeurig in Vissers land te herkennen zijn [5]).

Bij de verdeeling van December 1658 waren de nummers 12 en 13 aan Sijmen in 't Veld en Jacob Theunisz. toegevallen. Het bleken onvruchtbare landen te zijn, waarvoor nog in dezelfde maand andere stukken, de nummers 16 en 17, in de plaats werden gegeven, dicht onder den Boschheuvel en bij het moeras van de Liesbeek [6]). Theunisz. stierf nog voor het einde van het jaar [7]), In 't Velt werd in Mei 1659 vermoord [8]) en de landen schijnen toen aan de Compagnie te zijn teruggevallen. Zoo kan verklaard worden, dat zij op onze kaart niet meer worden genoemd. Het moet echter in de buurt van die vervallen perceelen geweest zijn, dat resp. op 20 Sept. en 17 Oct. 1660 landen werden uitgegeven, resp. aan Cornelis Claesz. en Dirck Meyer en aan Hendrick Commertsz. Hoogevelt en Herman ter Schelhoven [9]).

Behalve vrije landbouwers waren er ook vrije visschers, wier huis en land aan den mond van de Zoute Rivier geteekend zijn [10]). Het wagenpad naar het bosch voerde naar het terrein van den gelicentieerden houthakker Leendert Cornelisz. [11]).

Tusschen de landen der vrijburgers vallen op onze kaart de bezittingen van de Compagnie op en de landerijen van den Commandeur persoonlijk: Compagnies boogaerd (het vroegere Ronde Doornbossie) [12])

---

1) Dagverhaal II, p. 615 en Leibbrandt a.v. p. 323.
2) Leibbrandt a.v. p. 322, no. 15.
3) a.v. p. 273.
4) a.v. p. 323, 334; p. 273, 277.
5) a.v. p. 320.
6) Dagverhaal II, p. 615 en Leibbrandt a.v. p. 323.
7) Dagverhaal II, p. 616.
8) Ib. III, p. 73 en Leibbrandt a.v., p. 309.
9) Leibbrandt a.v. p. 335 en 337. Deze diagrammen, de nrs. 32 en 33, worden op het voorbeeld van onze kaart nauwkeurig overgenomen.
10) Leibbrandt a.v. p. 321, nos. 14. Vgl. Dagverhaal II, p. 570 en III, p. 7.
11) Dagverhaal II, p. 245 (24 Oct. 1657).
12) Leibbrandt a.v. p. 330.

eind 1659 nog niet was uitgegeven. De landen van Ter Schelhoven en van Cornelis Claesz, die pas in 1660 werden vergeven liggen er buiten en ook Van Riebeecks gronden op den Boschheuvel worden er niet door beschermd.

4. *Verkenning en uitbreiding tot ongeveer 1700.*

Verkenningsreizen ter zee werden in Van Riebeecks tijd langs de West kust niet verder gedaan dan tot Saldanha- en St. Helenabaaien [1]). Verdere exploratie naar het Noorden werd in 1670 uitgevoerd door de hoeker „Grundel", die tot ongeveer 24° Z.Br. kwam, tusschen Angra Pequena en Walvischbaai, ter plaatse waar de Portugeesche kaarten Siena de S. Thome teekenden [2]); en 1677 door de „Bode", die niet veel nieuws meebracht behalve dat de grens tusschen Hottentotten en Kaffers op ongeveer 15° gelegen was [3]).

De exploratie van de Z. en O.kust begon al in 1654 met de tocht van de „Tulp", die voorbij Mosselbaai echter uit de koers raakte [4]). Tot St. Franciscusbaai kwam de „Voerman" in 1668 [5]). De „Grundel" bereikte in 1670 Content- (nu Plettenbergbaai) en Algoabaai. Haar verste punt was de Kosibaai [6]).

In 1686 leed de „Stavenisse" schipbreuk een 70 mijl ten Zuiden van Port-Natal [7]). Een deel der bemanning maakte een nieuw scheepje, de „Centaurus", en voer naar Tafelbaai terug, werd van daar weer uitgezonden om het overige scheepsvolk, dat over land langs de kust trok, te gaan zoeken en kwam daarbij aan Kei- en Buffelsrivieren [8]). De „Noord", in 1688 uitgevaren, bezocht Delagoabaai en noteerde op den terugweg de mondingen van Keiskamma-, Visch-, Kowie- en Boesmansrivieren [9]). Het jaar daarop wist de schipper een opdracht tot aankoop van land bij Port-Natal ten uitvoer te leggen, maar bij Klippenpunt leed hij schipbreuk en het contract raakte verloren [10]). Een poging om het in 1705 te vernieuwen mislukte [11]).

Te land waren de tochten begrijpelijkerwijs minder ver gegaan. Zij

[1]) Godee Molsbergen, Reizen I, p. 26, p. 120.
[2]) Ib., p. 129 v.
[3]) Ib., p. 133.
[4]) Dagverhaal I, p. 416 v.
[5]) Reizen III, p. 4.
[6]) Ib., p. 6 v.
[7]) Ib., p. 59 v.
[8]) Ib., p. 68 v.
[9]) Ib., p. 123 v.; McTheal, Belangrijke historische documenten 2. Naar Delagoabaai werd in 1721 opnieuw een expeditie uitgezonden. Fort Lijdzaamheid werd gebouwd, maar in 1730 verliet men de post weer. Een poging om betere havens te vinden aan de Oostkust mislukte. Vgl. Leibbrandt, Journal, 13 Juni 1720; McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 463–477, aangaande de geschiedenis van de nederzetting; Reizen III, p. 220 en Belangrijke historische documenten 2, over de tocht van de „Snuffelaar" in 1731 v. In het laatste ook de reis van de „Snelheijd" in 1770.
[10]) Reizen III, p. 164 v.
[11]) Ib., p. 172 v.

waren in 1655 al begonnen met een onbelangrijke expeditie onder Jan Wintervogel in noordelijke richting [1]) en van Willem Muller langs Valschbaai tot aan Kaap Valsch (later Hangklip) [2]).

Naar Hottentotsch Holland kwamen in 1657 drie vrijlieden op een tocht ten veeruil [3]). Hieronymus Croese bereikte in 1667 en 1669 over Hottentotsch Holland de Palmietrivier en de Rivier zonder Einde [4]). In 1668 werd hij met een schip aan Mosselbaai afgezet bij de Attaqua en volbracht hij den terugtocht over land. De naam Gouritsrivier was sedert dien bekend [5]). Verdere verkenningen in oostelijke richting werden ondernomen in 1676 door Jan Lourens Visser [6]) en vooral in 1689 door den vaandrig Isaac Schrijver [7]). De eerste kwam tot Hessequa's Kloof en Buffelsjachtrivier, de ander trok ten Zuiden van de Lange Bergen, door de Kleine Karroo, langs Kammanassie en Olifantsrivieren en over het tegenwoordige Willowmore langs de Kariega Rivier. In 1707 ondernam Jan Hartog een tocht over Eerste en Laetste (weldra Laurens) Rivieren en het Elandspad (Hottent. Holl. Kloof) naar Palmietrivier, Botrivier, Zwarte Rivier, Sergeantsrivier, Rivier zonder Eind, Hessequa's Kloof, Breede Rivier en Droge Rivier in de buurt van het latere Swellendam, terwijl hij op den terugtocht o.a. het Warme Bad bij het latere Caledon bezocht en den Houwhoek [8]).

Langs welke routen deze tochten werden volbracht is op het terrein nagespeurd door Dr. E. E. Mossop, die ook lijsten heeft gepubliceerd met identificaties van in de journalen genoemde, maar sinds in onbruik geraakte namen [9]). Daarnaar en naar de door hem ontworpen kaarten moet hier voor meer details worden verwezen. Zijn studies vooral hebben uitgewezen, dat telkens weer langs dezelfde tracées werd gereisd door de bovengenoemde verkenners en door vele ongenoemden, die op veeruil trokken. Op zijn gezag moge hier nog worden vermeld, dat ongeveer 1690 het gebied langs de Zuidkust tot aan de Gourits bekend terrein was [10]).

Gelijk Dr. Mossop de gids moet zijn op de tochten naar het Oosten, zoo ook bij de reizen in noordelijke richting, die tusschen 1657 en 1663 elkaar snel opvolgden. Het zoeken van door de Portugeezen gesigna-

---

1) Ib. I, p. 14.
2) Ib., p. 17 v.
3) Ib., p. 26. Een overzicht van landreizen naar het Oosten bij Mossop, ed. Van Riebeeck Society 1931, p. 200 v.
4) Ib., p. 122 v.; vgl. Botha, Place Names, p. 55 en Mossop, Old Cape Highways, kaart p. 74.
5) Ib. III, p. 4; I, p. 128 n.
6) Botha, Place Names, p. 164.
7) Reizen III, p. 98 v.; Mossops uitgave met kaart, ed. Van Riebeeck Soc. 1931; Botha Place Names, p. 165 v.
8) Mossop, Old Cape Highways, p. 81 v.; Botha a.v., p. 166.
9) Ed. Van Riebeeck Society 1931, p. 255 v.
10) Ib., p. 200.

leerde goudplaatsen, Monomotapa, Vitigi Magna, Rio de Ouro, Medaos do Ouro, enz. was daarbij het hoofddoel [1]).

Deze reizen, afwisselend geleid door Abr. Gabbema, Jan van Harwarden, Jan Danckert, Pieter Cruythof, Pieter van Meerhof (die de meeste tochten meemaakte), Pieter Everaert, Jonas de la Guerre [2]), voerden nu eens dwars over de Kaapsche Vlakte ten Noorden van Klapmuts naar het dal van de Groote Bergrivier, oostelijk van Paarl- en Paardenbergen; dan weer ging het ten Westen van Luipaertsberg (Tijgerberg) langs Blauwberg en Koebergen en de Dieprivier volgend ten Zuiden van Riebeeckskasteel naar de Bergrivier of ook wel in de richting der Mosselbankrivier tusschen Paardenberg en Parelberg door. Men reisde langs de linker—zoowel als langs den rechteroever van de Bergrivier, die zoo noodig bij Sonqua's Drift werd overgestoken, en bereikte de Kleine Bergrivier en de 24 Rivieren. Men boog reeds een enkele maal af naar de Roodezandskloof en kreeg een overzicht over de vlakte daarachter. In het Westen bereikte men den benedenloop van de Bergrivier. Naar het Noorden gaande kwam men langs Piketbergen en over Piekenierskloof naar het dal van de Olifantsrivier, die ook al tot aan den mond werd verkend. Zelfs waagde men zich een eindweegs ten Noorden daarvan tot bij Meerhofskasteel, maar eenige malen dwong daar de droogte tot terugkeer.

De tochten naar het Noorden werden hervat in 1682 onder Olof Berg en in 1685 tot een voorloopig eindresultaat gebracht door Simon van der Stel. Berg volgde een meer westelijke route, tusschen Blauwberg en Koebergen door over Groene Kloof en stak de Bergrivier over bij de Zoute Rivier [3]). Van der Stel kruiste de rivier bij Misverstands Doordrift ten Zuiden der Piketbergen. In tegenstelling tot de vroegere reizigers werd nu niet het dal van de Olifantsrivier gezocht en gevolgd, maar bleef men dichter bij de kust, kruiste Zeekoeien of Kl. Olifantsrivier (Verloren Vallei), de Brakke Vallei of Olifantsjacht (Lange Valleirivier), de Jakhalsrivier en reisde over Klipfonteinberg of Heerenlogement, een merkwaardige grot, naar Compagniesdrift aan de Olifantsrivier. Langs den rechter oever van dien stroom ging het toen over Bakkeleiplaats en Holle Rivier naar Eerste Modderkuil, Meerhofskasteel (reeds in 1661 bereikt), Zwarte Doornbosrivier, Groenrivier naar Keertweder, waar Berg de reis moest opgeven. Van der Stel bracht het over Kamiesbergen en Buffelrivier tot Koperbergen in Klein Namaqualand en vond daarbij overvloed van water, waar kort te voren nog woestijn was geweest [4]).

[1]) Reizen I, p. 27 v. Een kaart naar de Portugeesche voorstelling bij Dapper, gereproduceerd door McTheal, Chron. of the Cape Commanders, p. 20.

[2]) Reizen I, passim. De reizen ook op den voet gevolgd door Mossop, Old Cape Highways, p. 117 en Id. in ed. Van Riebeeck Soc. 1931, beide uitgaven met kaart.

[3]) Mossops uitgave van het Journaal in werken der Van Riebeeck Soc. 1931.

[4]) Reizen I, p. 139 v.

Onder die bedrijven was aan Tafelbaai de nederzetting veel veranderd. Een kaart van de hoofdplaats uit 1693 [1]) toont ons allereerst, dat het oude fort is afgebroken en door een veel sterker kasteel vervangen, 60 Rijnlandsche roeden ten Oosten van de vroegere sterkte. In 1665 was de plaats er voor bepaald onder indruk van den Tweeden Engelschen Oorlog, in 1672 was de bouw weer onder impressie van oorlogsgevaar met nieuwe kracht ter hand genomen, in 1674 kon met de afbraak van het oude fort worden begonnen. Het kasteel had 5 bastions, Oranje, Nassau, Catzenellebogen, Buren, Leerdam geheeten, en het kreeg later inwendig een versterking, de Kat genaamd, loopende dwars over het plein naar het bastion Catzenellebogen, zulks ter wille van de beveiliging, daar het plein en de helft van het kasteel open lag voor geschutvuur van den Windberg af. De Kat diende den Commandant tot woning [2]).

Onze kaart spreekt met de verklaringen overigens wel voor zich zelf. Men ziet de tuinen van de Compagnie sterk uitgebreid. Zij waren de trots van S. van der Stel. De burgers hebben ook uitgestrekte gronden en het aantal straten is sinds 1660 uitgebreid. Reeds is in het verlengde van de hoofdlaan der tuinen de Heerengracht (Adderleystreet) getraceerd, loodrecht op de bestaande straten en de Keizersgracht. (Darlingstreet) liep dra in het verlengde dier oude straten van Heerengracht in de richting van het Kasteel [3]).

De fundamenten voor de kerk laat onze kaart reeds zien. In 1704 werd het gebouw in gebruik genomen [4]). Te voren werd de kerkdienst in het kasteel gehouden. Een nieuw hospitaal, ten Westen van de kerk, tusschen Heerengracht en Bergstraat, werd 1699 in gebruik genomen [5]).

Groote veranderingen waren er ook gekomen in het landbouwbedrijf op het schiereiland. De Compagnie had haar bedrijf bij het Ronde Boschje opgeheven in 1671 en het personeel naar Hottentotsch Holland verplaatst. Op het vrij gekomen terrein werd de buitenplaats Rustenburg gesticht [6]). In 1700 werd Nieuwland aangelegd door W. A. van der Stel [7]). Slangkop, Bokkenhok, en de Boerenboomen waren nog posten in de buurt van Houtbaai; Groote Schuur werd nog aangehouden, maar overigens waren de posten van de Compagnie meerendeels op nieuwer

---

[1]) R.A. Den Haag, inv. Leupe no. 828, gereproduceerd McTheal, Chron. of Cape Commanders, p. 298.

[2]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 142 v., p. 166, p. 192, p. 219, p. 244; Roux, p. 5 v. Over de Kat, de instructie van Van Rheede, anno 1686, in Belangrijke historische documenten I, p. 8 v. Vgl. Valentijn, V 2, p. 14. De Kat komt echter nog niet voor op de kaart, inv. Leupe, no. 832, A° 1720.

[3]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 373.

[4]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 145, p. 240, p. 393.

[5]) Ib. II, p. 375.

[6]) Ib. II, p. 178; Botha Place Names, p. 83. Mentzel I, p. 120 kent echter nog een compagniestuin op Rustenburg. Hij was verhuurd.

[7]) Ib. II, p. 387; Ib., p. 83.

terrein buiten het schiereiland gevestigd [1]). Op de plaats van haar vroegere bedrijf had S. van der Stel zijn eigen ondernemingen gesticht: sinds 1685 zijn wijnboerderij Constantia, terwijl in 1699 en 1700 landen om Zeekoevallei en in 1700 het gebied der Steenbergen hem in handen waren gespeeld [2]). Zoo reikten zijn bezittingen tot aan de vroegere IJsselsteinsbaai, sinds 1685 Simonsbaai geheeten [3]).

Nieuwe posten van de Compagnie waren nu, als gezegd, buiten het schiereiland ingericht. Zonder te durven beweren, dat zij allen tegelijkertijd hebben bestaan, noemen wij aan Dieprivier: Rietvallei (1676), Jan Bommelshoek, Vissershok (1683). Aan den Tijgerberg was hooiland van de Compagnie. De Kuilen (1680 aangelegd, 1700 weer aan Olaf Berg verkocht), Elsjeskraal (eveneens 1700 verkocht), de Klapmuts (1683), Hottentotsch Holland aan de Laurensrivier waren veeposten, maar aan de Klapmuts waren ook graanlanden in gereedheid gebracht. Militaire posten werden onderhouden op Dasseneiland en Robbeneiland, aan Saldanhabaai (oude Post), in het Land van Waveren (1700), in Groenkloof (1701), terwijl naar gelang er gevaar van de Boesmans dreigde, ook voor korteren of langeren tijd een bezettinkje was gelegen bij Vogelvallei, Sonqua's Drift, Riebeeckskasteel, Olifantskloof (= Piekenierskloof?), Honingberg en Elandskloof [4]). Het was op dergelijke plaatsen, dat de naar de Kaap verbannen Makassaren onder bewaking werden gehouden [5]).

Bij het algemeene overzicht is er reeds op gewezen, dat voorbij Hottentotsch Holland de weg werd beheerscht door den jongen Van der Stel. In 1700 verkreeg hij daar uitgebreide bezittingen onder den naam Vergelegen. Zijn broer Frans verwierf Parelvallei. Met Compagniespersoneel nu onderhield hij behalve Vischhoek aan Valschbaai een aantal buitenposten voorbij de bergen, die door zijn vijanden uitvoerig worden opgesomd: aan de Botrivier, Boontjeskraal, Faisantenkraal, Warmwaterkraal, Zwarte Rivier, Sergeantsrivier, Quartelsrivier, Ziekenhuis (later een post van de Compagnie), Vleermuis, Hartebeestkraal, Leeuwenkraal, Tijgerhoek en zooveel meer nog, terwijl Frans van der Stel een veepost had aan Riebeeckskasteel. Om geen schele oogen

---

[1]) Compagniesposten genoemd o.a. in Instructie van Van Rheede, 1686, Belangrijke hist. doc. I; Valentijn V, 2, p. 48, p. 141, p. 144; Leibbrandt, Journal, 15 Juni, 15 Sept. 1700, 29 April, 26 Mei, 16 Juni, 8 Nov. 1701, 3 Oct. 1704. Vgl. Reizen I, p. 210 noot; Roux, p. 128 v.; Botha, Place Names, p. 76 (Slangkop), p. 83 (Steenbergen), p. 115 (Kijckuyt). Mossop, ed. Van Riebeeck Soc., 1931, p. 207n. Vgl. R.A. Den Haag, inv. Leupe no. 809, gereproduceerd Platenatlas p. 40. Roux, p. 133 noemt a° 1715 posten aan Hex Rivier, Witsenberg en Piekenierskloof, die reeds het volgende jaar werden opgeheven (ib. p. 137). Voor Rietvallei en De Kuilen, zie McTheal, Abstracts, p. 147 en 183.

[2]) Ib. II, p. 276, p. 382.

[3]) Botha, Place Names, p. 75.

[4]) Zie noot 4 p. 29.

[5]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 261. Kolbe vermeldt, dat ook de voormalige Ruiterwacht bij de Liesbeek als Staatsgevangenis voor Indische prinsen heeft dienstgedaan.

te krijgen onder de dienaren van de Compagnie had hij ook aan de secunde Elsevier, aan ds. Kalden e.a. plaatsen uitgegeven (Elsenburg, Zandvliet, de Kuilen aan Berg) [1]).

Door deze groote bedrijven, die bij leveranties door de Compagnie steeds werden bevoordeeld, gevoelden de vrije landbouwers zich benadeeld en zij kwamen in verzet, met als gevolg den val van Van der Stel en de zijnen. Hoe was het met de verbreiding dier vrije bevolking gegaan tot dusverre?

Nadat de Compagnie in 1672 een groot gebied van de Kaapmans en Chainouqua had aangekocht [2]), was 1678 de uitgifte van grond begonnen, zoowel naar de kanten van Tijgerberg en Dieprivier als naar Eerste Rivier en Hottentotsch Holland [3]). Het dorp Stellenbosch werd in 1679 gesticht [4]). Onder de eerste begiftigden komen namen voor, die wij ook reeds aan de Liesbeeck ontmoetten (Elberts, Botma, Gerrits, Visage, Mostert), maar ook nieuwe als die van Henning Husing, die op Meerlust zich vestigde. Hij werd een der grootste vijanden van W. A. van der Stel [5]). In totaal waren in 1686 reeds 99 gezinnen in het nieuwe gebied gevestigd, tegen 24 achter het kasteel en 30 in het vlek [6]).

In 1687 werd op ruimer schaal land uitgegeven aan gehuwde mannen van een Indische retourvloot, nu 23 farms achter Simonsberg in een gebied, dat Drakenstein werd genoemd, bij den oorsprong van de Bergrivier [7]). In 1688, '89, '96, '98, '99 kwamen réfugiés aan de Kaap en de vestiging breidde zich uit over Fransch Hoek of Olifantshoek, Wemmershoek, Drakenstein, Dal Josaphat en Wagenmakersvallei, steeds Hollandsche en Fransche boerderijen door elkaar [8]). Ook in het Land van Waveren werden omstreeks 1700 plaatsen bezet en recht tot veeweiden werd verleend bij Riebeeckskasteel en aan de Groene Kloof, waar de vleeschcontractor van de Compagnie, de eerste maal Henning Husing, sedert dien steeds dat recht heeft bezeten [9]). De aanleg der militaire posten, die wij boven noemden, hield met een en ander verband. Naast de geregelde troepen werd uit de vrijburgers een militie gevormd,

---

[1]) Voor de bezittingen van W. A. van der Stel c.s. vgl. Fouché, Dagboek van Adam Tas, met kaart, de posten genoemd in de contra-deductie en bij Valentijn V, 2, p. 48. Aanteekening verdient, dat op „Zandvliet" in 1699 de bekende Sheik Jozef werd begraven, uit Bantam naar de Kaap verbannen. Zijn graf werd en bleef een bedevaartplaats voor de Mohammedanen in de kolonie: McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 263 en Botha, Place Names, p. 87.

[2]) Een der contracten bij Godée Molsbergen, Reizen II, p. 275.

[3]) Van der Walt, p. 13; Walker kaart 4–5.

[4]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 250 v.

[5]) Ib., p. 242, 245. Vgl. Fouché, Dagboek van Adam Tas en R.A. Den Haag, kaart 809, waarvan reproductie in Platenatlas, p. 40.

[6]) Instructie van Van Rheede in Belangrijke hist. doc. 1, p. 30.

[7]) McTheal, Hist and Ethnogr. II, p. 325 v.

[8]) Botha, The French Refugees at the Cape, met kaart en tabellen.

[9]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 387 v.; Fouché, p. 308; Van der Walt, p. 84; vgl. Leibbrandt, Journal, 17 Febr. 1700; McTheal, Records of the Cape Colony I, p. 145.

De trekkende boeren, die langs de Zuidkust of door de Lange Kloof kwamen en allen, die zich verder het Kafferland in waagden met hun vee, volgden de sporen van olifantsjagers. Een enkele officieele expeditie ook was hun reeds voorgegaan. In 1736 was Herman Hubner naar het Kafferland geweest [1]). In 1752 had de tocht van de vaandrig Beutler plaats [2]). Terwijl de boeren nog niet verder waren gekomen dan de Brakrivier, doorschreed hij de Attaquaskloof en reisde door Lange Kloof naar de Kabeljauwsrivier, aan den mond waarvan een baken met het Compagniesmerk werd gezet ten teeken van occupatie. Hetzelfde geschiedde bij de Zwartkopsrivier aan de Algoabaai. Over Zondags-, Boesmans- en Vischrivieren werd het Kafferland bereikt, waar de tocht nog vele dagen werd voortgezet. De terugreis werd genomen over Kat- en Koonap-, Baviaans-, Tarka-, en Vischrivieren ten Zuiden en ten Noorden van den Winterberg.

De reis van Beutler had in 1752 althans grootendeels geleid door gebied, dat eerlang door de trekkende boeren zou worden bevolkt. Andere 18de eeuwsche tochten strekten zich uit tot gebieden, die in Hollandschen tijd niet meer aan het terrein der blanken zouden worden toegevoegd. Zoo waren in 1760 Coetzé en in 1761 Hop getrokken voorbij de Koperbergen naar de Groote Rivier, zij staken den stroom over en bereikten Warmbad en de Karasbergen [3]). Willem van Reenen strekte anno 1791 het onderzoek uit tot Modderfontein en de Rheniusberg op de hoogte van Walvischbaai [4]), terwijl over zee de „Meermin" in 1793 via Beschermerhaven (Angra Pequena, nu Luderitzbocht) en Meermineiland (Halifax) de Walvischbaai bereikte, waar een baken werd gezet met het teeken van de Compagnie [5]).

Kolonel Gordon trok in 1777 van de Sneeuwbergen naar de Grootrivier tot Gordons Keeromberg en bezocht in 1779 den mond van die rivier, bij die gelegenheid door hem Oranjerivier gedoopt [6]). Een gemeen soldaat, deserteur, die later weer in genade werd aangenomen, H. J. Wikar, trok rond onder de Bosjesmannen langs de rivier, in de buurt van de Augkrabieswatervallen [7]). Als verste reis moet ten slotte nog vermeld worden de tocht van Van de Graaff en Lichtenstein in 1805,

[1]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 496 v.

[2]) Reizen III, p. 265 v.; McTheal, Belangrijke hist. doc. 2.

[3]) Reizen II, p. 19 v. en p. 24 v. en Mossops ed. van Coetzé's reisverhaal met topografische annotatie.

[4]) Ib., p. 141 v. en Mossops ed. als boven. Over de ligging van Rheniusberg, ib., p. 310 noot. De reis van Levaillant in 1783 door deze streken valt niet te volgen door gemis aan aanknoopingspunten voor eenige identificatie. Zij is daarom door latere reizigers wel voor een mystificatie gehouden. Vgl. Mendelssohn I, p. 891 en p. 88. Gedrukte kaarten met aanduiding van de gevolgde route bevindt zich in Coll. Bodel a.v. portef. 182, nrs. 203 en 204. Een zeer verkleinde reproductie van no. 203 in de verkorte uitgave van Levaillants reisverhaal, bezorgd door Jacques Boulenger, Librairie Plon, 1932, Tome I.

[5]) Ib., p. 150 v.

[6]) Ib., p. 64 n.

[7]) Ib., p. 78 v. en Mossops ed. van het reisverhaal met topografische annotatie.

die bij Prieska over de Oranjerivier gingen en door de Engelsche zendingsnederzettingen onder bastaard-Hottentotten aan de overzijde (Rietfontein, Taaiboschfontein, Ongeluksfontein enz.) naar de Koeroeman voorttrokken [1]).

Er zal beneden gelegenheid zijn vast te stellen, dat de tocht van 1805 in de oogen der autoriteiten zich tot buiten het gebied der kolonie uitstrekte. Van Wikar werd in 1779 officieel geconstateerd, dat hij „niet uyt het territoir der E. Com[ie] geweeken (was)" [2]). De aanspraken werden daarmee dus uitgezet tot aan de Groote Rivier, waar immers inderdaad ook een paar veeplaatsen reeds waren erkend. De daadwerkelijke bemoeiïngen reikten intusschen veel minder ver. Hoe stond het in feite daarmee?

Aangezien de voorziening van hospitaal en schepen de hoofdzaak bleef, werd de aandacht voornamelijk geconcentreerd op de streken, die het dichtst rondom Tafelbaai lagen [3]). Verderweg lag Vischhoek, dat na den val van W. A. van der Stel werd overgenomen. Het Ziekenhuis aan de Rivier zonder Eind, vroeger een veepost van den jongen Van der Stel, werd pas in 1726 in gebruik genomen [4]). Tijgerhoek en Zoetemelksvallei worden in die buurt genoemd [5]). Rietvallei aan de Buffelsjachtrivier volgde in 1734 [6]). Bij het Warme Bad aan den Zwartberg bij het latere Caledon schijnt een post te zijn geweest [7]). In Outeniqualand was een post aan Zwartrivier bij de houthakkers [8]), die echter in 1788 door de stichting van het nieuwe houtmagazijn aan de Plettenbergbaai bij den mond van Keurboomsrivier aan beteekenis verloor [9]). Aan Mosselbaai bij St. Blasius Kaap was sinds 1786 een graanpakhuis [10]). Omstreeks 1790 toen men besloot de meeste der eigen bedrijven te verkoopen, bleken er in totaal een 20 Compagniesposten te bestaan, groot en klein. Van de meeste trok niet de Compagnie, maar een hooge ambtenaar de emolumenten [11]).

---

1) Ib., p. 191 v.

2) Mossops ed. van Wikars reisverhaal, p. 218.

3) Voor de posten om en bij Kaapstad zie het laatste hoofdstuk.

4) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 484.

5) Zie Reizen III, p. 266, de post Tijgerhoek door Beutler bezocht; IV, p. 59 v. de posten Tijgerhoek en Zoetemelksvallei door Van Plettenberg. Daarnaast is ook sprake van een post Ganzekraal in de Memorie der burgers aan Heeren XVII van 1779 (Beyers, p. 25) en in Verz. Ver Huell no. 7, R.A. Den Haag, Bijlage H, anno 1789, vgl. Mossop, Old Cape Highways, de kaart bij p. 74.

6) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 491. Godée Molsbergen, die in Reizen I, bij p. 210 een afbeelding van deze post opneemt, verwart die post in zijn voorrede op Reizen II waarschijnlijk met de post Rietvallei aan de Dieprivier.

7) Zie beneden bij noot 11.

8) McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 167.

9) Ib., p. 171 v., Reizen IV, p. 231.

10) Reizen IV, p. 112.

11) Geyer, Das wirtschaftliche System, p. 27. Blijkens een lijst dd. 20 Sept. 1795 in Records of the Cape Colony I, p. 145 v., bezat de Compagnie bij de komst der Engelschen buiten het schiereiland nog posten bij Groenkloof (36 plaatsen), Saldanhabaai, Klapmuts,

Meer naar het Oosten zijn de opgaven eerst zeer onvolledig. Langs de kust Mosselbaai, Outeniqualand, Plettenbergbaai (drie plaatsen, waar de Compagnie bezetting had onderhouden, doch waar in 1801 veldwachtmeesters worden vermeld), Zitzikamma, Kromme Rivier; naar het binnenland Cango, *Leeuwenrivier langs de Zwartbergen*, Kamnassie, Langkloof, Cauga, Winterhoek, Baviaanskloof.

In het uiterste Oosten van de kolonie worden weer vele afdeelingen genoemd: *Aan het Camdebogebergte, Nieuwveld achter de Ghoup, Op den Sneeuwberg*, Voorsneeuwberg, *Achter den Sneeuwberg*, Zeekoerivier en Rhenosterberg, Buffelshoek, Tarka, Zwagershoek, Zondagsrivier, Zwartruggens, Bruintjeshoogte (oorspronkelijk: *Over Camdebogebergte tot aan Bruintjes Hoogte* en *Achter Br. H. tot aan de Gr. Vischrivier*), Boesmansrivier, Zuurveld, Zwartkopsrivier. In verband met het voortdurende Kaffergevaar en bij ontstentenis van elke militaire assistentie van de zijde der Compagnie was het defensiestelsel der bevolking hier natuurlijk forsch uitgegroeid.

In bestuurszaken was de Compagnie al even weinig voortvarend als in het militaire. Pas in 1743 werd op advies van den inspecteerenden Commissaris Van Imhoff overgegaan tot nadere uitbreiding der bemoeiïngen op dit punt. De „vergelegen Contrijen" van de overzijde van de Breede Rivier tot voorbij de Mosselbaai kregen toen een adjunct-landdrost en heemraden en een eigen oefenplaats aan Kliprivier [1]). In 1745 werd deze adjunct tot zelfstandig landdrost bevorderd over een nieuw district, dat later naar den Gouverneur Swellengrebel en diens vrouw Swellendam werd genoemd; een hoofdplaats van denzelfden naam werd aan Koornlandsrivier uitgezet.

In een resolutie van Gouverneur en Politieke Raad van 31 Augustus 1745 [2]) werden de grenzen van de verschillende districten bepaald. Omtrent de oostelijke gebieden komt daarin niets voor dan dat de Gr. Brakrivier de grens zal zijn van het gezag van de Compagnie. Een Noordgrens van Swellendam te trekken werd niet beproefd.

Voor het overige luidde de resolutie als volgt:

„En is eyndelijk nog gearresteerd de Jurisdictie en Judicature van „den Landdrost en Heemraden van Stellenbosch en drakensteyn zig zal „uitstrekken als volgt:

„Over het geheel district van Stellenbosch aan deze kant van het „gebergte en dan van de Hottentots-Hollands Cloof naar de Tijgerhoek „en van daar naar 't strand tot bij en aan de Soetendaals Valley, en zoo „voorts wederom opwaarts naar Hottentots-Holland.

„Nog over het district van drakensteyn, de vier en twintig Rivieren, „mitsgaders de Picquetbergen tot boven en onder de Oliphants Rivier, „met het Bockevelt aldaar.

---

1) Van der Walt, p. 67; Roux, p. 52.

2) Kol. Archief, Den Haag, no. 4142, Res. 31 Aug. 1754.

„Voorts ook over het Roode Zand en het bokkeveld in die contrije „tot aan de Hexe Rivier mitsgaders de slange Hoek en Goudine.

„En ten laatsten over al wat wordt gevonden tusschen de slange „Hoek aan deze kant van de breede Rivier tot aan de Keyzers Rivier, „alwaar de plaats van den landbouwer Jacob dieteriks legt en van daar „tot aan de France Hoeks Cloof."

Wat daaruit valt af te leiden is o.a., dat de Keizersrivier en de Bergrivier als grenzen mogen gelden voor het district, dat geheel van het kasteel uit werd bestuurd. Althans: het gebied van Stellenbosch en Drakenstein laat men eerst bij den Piketberg beginnen [1]). Voorts valt het op, dat het district Stellenbosch en Drakenstein zich ook een eind achter de bergen uitstrekt, iets wat vermoedelijk verband houdt met de omstandigheid, dat in die streken sinds het begin van de 18de eeuw nog altoos veeplaatsen werden aangehouden door landeigenaars uit de kustvlakte [2]).

En ten slotte zou men met wat goeden wil kunnen zeggen, dat de geciteerde resolutie in het Noordwesten eenigszins een grens trekt voor de geheele kolonie. Hoe die grens op de kaart moet worden aangegeven trachtte McTheal te bepalen. Zijn lijn houdt er echter geen rekening mee, dat de resolutie uitdrukkelijk gewaagt van: „boven en onder de Oliphants Rivier met het Bockevelt aldaar" en zoo lijkt het juister met Van der Walt ook het Onder Bokkeveld binnen de erkende grenzen te trekken [3]).

Het was mede naar aanleiding van Van Imhoffs suggesties, dat men de kerkelijke bemoeiïngen van de Compagnie ging uitbreiden. Tot toen toe waren alleen kerken aan Tafelbaai, in Stellenbosch (1710 verbrand, 1717/22 herbouwd) en aan de Paarl (1720 in gebruik genomen in plaats van het kerkje in Drakenstein). Twee nieuwe gemeenten werden gesticht: anno 1743 in het land van Waveren de z.g. Roodezandskerk en anno 1745 de Zwartlandskerk (nu Malmesbury) aan Dieprivier tusschen de Kl.Paardenberg en Riebeeckskasteel [4]). De gecombineerde kerkvergadering, op last van Gouverneur en Raad bijeengekomen, bepaalde het gebied van de verschillende gemeenten als volgt [5]):

„Onder de kerk van Cabo:

„Alle de aan deese kant van de Kuylsrivier leggende plaatsen, tot aan „de Mosselbanksrivier, Koeberg en de Blaauwe Bergh.

[1]) Dit dus met wijziging van de voorschriften van 1711, vgl. p. 26. Inderdaad blijkt Reizen IV, p. 338, dat de grens van het Kaapsche district later liep van de benedenloop van de Bergrivier naar het Z. langs Zoute Rivier, die in Bergrivier uitmondt.

[2]) Vgl. boven p. 27.

[3]) Vgl. de kaart bij McTheal, Hist. and Ethnogr. III, bij p. 22 met de kaart bij Van der Walt.

[4]) Spoelstra I, p. LXXII; II, p. 483 v. en p. 498 v. Ms. kaart met de kerken er op aangegeven R.A. Den Haag. Aanwinsten 1894 no. 24*a*, 7.

[5]) Spoelstra II, p. 530 v.

„Onder de kerk van Stellenbosch:

„De Klapmuts, Joostenberg, de geheele Simonsberg, verders geheel „Hottentots-Holland en over dies gebergte tot daar 't Rivier-Sonder-„Eynd in de Breede Rivier loopt.

„Onder de kerk van Drakensteyn:

„De geheele Franse-Hoek, tot aan de Simons-valley en so vervolgens „de geheele Parel om, tot aan de hoek van de groote Paardebergh en wij-„ders van de Burgersdrift, tot aan de Koopmansrivier; soodat gevolge-„lijk de gantsche Waagemakersvalley onder dat district begreepen is.

„Onder de kerk van 't Land van Waveren:

„Van de Koopmansrivier tot beneeden de onderkant van de Berg-„rivier, de Picquetbergen, de Oliphantsrivier en over het gebergte tot „geheel beneeden aan de Mosselbaay, soo verre de jurisdictie van de E. „Comp. strekt.

„En onder de kerk van 't Swarte Land:

„De groote en kleyne Paardeberg, 't Riebeeks Casteel, het Swartland „tot aan de St. Helenabaay, en voorts al wat binnen de onderkant van „de Bergrivier legt, tot aan het Caabse district, waaronder dan bijge-„volg de Groene Kloof meede gereekent word."

Het is opvallend, dat deze grensregeling, op 30 Augustus 1745 tot stand gekomen, één dag dus vóór de nieuwe verdeeling in districten werd vastgesteld, klaarblijkelijk nog uitgaat van de oude limieten van het Kaapsche district, de Mosselbanks- en Kuylsrivieren. Verder: indien de boven gegeven kerkelijke indeeling werkelijk is doorgevoerd, dan hebben verschillende kerkelijke gemeenten over de bestuursgrenzen heengegrepen. Op de kerken van Stellenbosch en van het Roode Zand richtten zich zoowel menschen van Stellenbosch en Drakenstein als van Swellendam. De Zwartlandskerk was middelpunt voor gemeenteleden uit de districten Stellenbosch en van de Kaap. De kerk van de Kaap had tusschen Keizers- en Kuylsrivieren gezag over een stukje van Stellenbosch en Drakenstein.

Bij deze regeling bleef het vooreerst. Swellendam vroeg wel reeds in 1751 om een eigen kerk, maar daarop werd niet ingegaan en een enkele ziekentrooster was het eenige wat er voor de zielszorg der kolonisten beschikbaar kwam [1]). Pas in 1798 werd er een gemeente gesticht, nadat men in 1792 eerst de oostelijkste streken had bedacht. Bezien wij daarom nu die verst afgelegen gebieden.

De grensregeling voor de kolonie vroeg in verband met het trekken der veeboeren nog herhaaldelijk om herziening. In 1770 werd bepaald, dat het district Swellendam in het Oosten zou begrensd worden door de Gamtoosrivier en in het Noorden door de Zwarte Bergen „van de soo-

[1]) Van der Walt, p. 97 v. Volgens Botha, Place Names, p. 92, was dit al in 1744 geschied, en was het Grootvadersbosch achter Buffelsjachtrivier, de standplaats van den ziekentrooster, tevens schoolmeester.

gen^de straat", „voortgaande in 't O.N.O. tot soo verre deselve van de „groote valley leggende tusschen den oorspronck der Oliphants- en „Gamtoosrivieren met het oog kan worden afgezien". Ten Noorden daarvan zou het land tot Stellenbosch en Drakenstein worden gerekend, dat zich in oostelijke richting na uitgifte van nieuwe plaatsen zou uitstrekken tot Bruintjes Hoogte [1]).

Men was zich in het genoemde jaar ervan bewust geworden, dat er een druk verkeer over de Gamtoosrivier reikte en zelfs was er „genoegsaam een gebaande wagenweg uyt het Swellendamsche district tot naar „de bewoning der Caffers loopende ----- bevonden", niettegenstaande een decreet van 1739 veeruil met de Kaffers verbood. Daarom werd bepaald, dat de landdrost van Swellendam ieder die voorbij de Gamtoos gezeten was zou terugroepen [1]). In 1775 bleek dit echter reeds onuitvoerbaar en de grens werd voor Swellendam verlegd tot de Bosjesmansrivier, terwijl ook Stellenbosch zijn gebied vergroot zag, nl. achter Bruintjes Hoogte tot aan de Vischrivier [2]). De gemeenschappelijke grens van de twee districten zou afzonderlijk worden vastgesteld op het terrein, daar men niet over voldoende gegevens daartoe beschikte [3]). In 1780 ten slotte, nadat Van Plettenberg met de Kaffers had gesproken, werd de Vischrivier over haar geheele lengte als grens aangenomen, terwijl verder Noordwaarts Van Plettenbergs baken aan Zeekoerivier een richtpunt werd [4]).

Van Plettenberg had zijn reis aanvaard o.a. ook in verband met een verzoek van belanghebbenden, dat een nieuw district in het Oosten zou worden ingericht. De besluiten daartoe kwamen af in 1785 en 1786. De grenzen van het gebied, dat voortaan naar den nieuwen Gouverneur en zijn vrouw Graaff-Reinet zou heeten, werden getrokken langs de Kleine en de Groote Leeuwenrivier, de Zwarte Bergen, de Gamtoosrivier en in het Oosten langs Tarka en Baviaansrivieren tot hare vereeniging met de Groote Vischrivier en verder langs die rivier naar zee [5]). Een deel van Stellenbosch en Drakenstein en een stuk van Swellendam gingen mitsdien op het nieuwe district over. De hoofdplaats kwam aan de bronnen van de Zondagsrivier te liggen.

Er werd een ziekentrooster geplaatst voor de zielszorg; in 1792 werd er een geregelde gemeente ingericht [6]), eerder dus dan in Swellendam, dat, als boven reeds vermeld, tot 1798 moest wachten [7]). Er zijn aan-

---

[1]) Kol. Archief, Den Haag, no. 4241, Res. 13 Feb. 1770.
[2]) Ib., no. 4259, Res. 11 Juli 1775.
[3]) McTheal, Belangr. hist. doc. I, Reis van Van Plettenberg, p. 26, signaleert 19 Oct 1778 een baken aan de kleine Vischrivier als aanwijzing van de grens tusschen Stellenbosch en Swellendam.
[4]) Ib., no. 4274, Res. 14 November 1780.
[5]) Kol. Archief, Den Haag, no. 4300, Res. 19 Juli 1786.
[6]) Spoelstra I, p. LXXII.
[7]) Ib., p. LXXIII.

wijzingen, die doen gelooven, dat de grenzen dier gemeenten, met die der districten samenvielen [1]). De kerken verrezen in de hoofdplaatsen.

6. *Grensregelingen onder het Engelsche tusschenbestuur en in den Bataafschen tijd.*

Ondanks alle grensregelingen was in den Compagniestijd nog nimmer opzettelijk een limiet gesteld aan de kolonie als geheel. Het geschiedde op 14 Juli 1798 door den Engelschen Gouverneur Lord Macartney en wel zoo, dat als grens werd vastgesteld: „Between the Inhabitants of „Graaff-Reinet and the Caffres

„1st The Great Fish River as far as the Easterhuyzes (lees Esterhuis) „Poort at the Kachas Tail.

„2nd The whole of the Kachas Mountains as far as the Tarka Mountain.

„3rd From the Tarka to the Bamboes Mountain.

„4. From the Bamboes Mountain to the Suure Mountain.

„5. From the Suure Mountain to the Edele Heers Beacon situated „on Zeekoe River.

„6. From the Edele Heeres Beacon cross the Zeekoe River as far as „the Gt. Table Mountain,

„forming thus a semicircle from the East coast at the outermost limit „to the West,

„And, between the Inhabitants of Stellenbosch and Drakenstein and „the Bosjesmen:

„7. The Nieuwe Feld Mountains

„8. The Reed and Fish Rivers, behind the Roggeveld Mountains,

„9. The Spion Mountain

„10. The Kobies Kouw

„11. The long Mountain.

„12. The North corner of the Kamus (lees Kamies) Mountain and

„13. The River Koussie" [2]).

In verband met onduidelijkheden, vooral bij punt 8, werden in 1805 door Gouverneur Janssens de grenzen der kolonie nader vastgesteld als volgt [3]):

„Het uiterste punt der Colonie, de loop der W.kust Noordwaarts „volgende, zal zijn den mond van de Koussie-rivier, leggende omtrent „op 29 gr. 30 min. Zuiderbreedte. De loop deezer Rivier tot aan haare „bronnen, in het begin der Koperbergen, zal aangemerkt worden als „het begin der N.grens-linie. Deze linie zal verder loopen van daar Z.O.- „waarts in een mogelijkst regte lijn, egter de natuurlijke strekking der

---

[1]) Spoelstra, II, p. 524.

[2]) McTheal, History III, p. 30; vgl. kaarten 17–19 van Stockenstrom. Den officieelen tekst dank ik aan den Hoofdarchivaris te Kaapstad, den heer C. Graham Botha.

[3]) Kaapsche Courant 23 Februari 1805. Men lette erop dat zoomin de Engelsche als de Nederlandsche grensbepaling rekening houden met de veeplaatsen aan de Oranjerivier in 1776, waarover boven p. 27 en p. 29.

„bergen volgende, en de laatste wooningen van Colonisten insluitende, „die aan die hoogte der Zak-Rivier, waar deselve zich met de Riet Ri- „vier vereenigt. De Zak Rivier zelve, van hier tot aan haare bronnen in „het Nieuwveldsgebergte, zal de verdere Limiet scheiding maken, welke „zich even natuurlijk in het beloop van dit Gebergte, langs het Noorden „der groote Karroo, regt O. en W., tot aan den voet der Sneeuwbergen „continueert. Vervolgens zal de grenslinie N.O.waarts, de groote Tafel- „berg insluitende, oploopen tot aan de Zeekoe Rivier, en deze Rivier „snijden op die hoogte daar Plettenbergs baken gezet is. — Van Plet- „tenbergs baaken O. ten Z. volgens de strekking der Zuure Bergen; van „daar Zuidelijk langs 't W. gedeelte der Bamboesbergen, de geheele „Tarka en kwade hoek in zich besluitende. — Verder met een kleine „W.afwijking onder de Tarka-berg en Kakuberg door, tot aan den „t'samenvloed der Baviaans- en Groote Visch Rivier. De Visch-Rivier „zelve van hier tot aan den mond zal, zooals voorheen, het Kafferland „van de Colonie scheiden."

Binnen het aldus begrensde gebied waren intusschen twee nieuwe districten gevormd met herschikking van de grenzen der reeds bestaande. Ingevolge een proclamatie van den Commissaris-Generaal De Mist was een district gevormd, dat eerst alleen de veldcornetschappen Zwartruggens, Bruintjes Hoogte, Zuurveld, Boesmansrivier en Zwartkopsrivier van Graaff-Reinet en Zitzekamma plus een deel van Kromme Rivier van Swellendam zou omvatten [1]), maar waaraan op advies van de landdrosten ook Winterhoek en Baviaanskloof werden toegevoegd [2]). Gouverneur Janssens noemde het Uitenhage ter eere van De Mist en vestigde de hoofdstad aan de Zwartkopsrivier [2]). Volgens proclamatie van 22 December 1804 waren de grenzen [3]):

„Van de Grenadiers Kaap door het boveneinde van de Kromme Ri- „vier in een regte linie door de Canga's gebergtens, op de benedenste „hoek van de Anthoniesberg; vandaar langs de Wagenweg door de „Dasjes- en de Groote Rivierspoorten tot aan de Groote Rivier (N.B. = „Gamtoosrivier) voor de Swanepoelspoort"; verder: „de gem. wagenweg „langs door de Swanepoelspoort, Hopsrivier, Bulrivier, Zondagsrivier, „Vogelrivier, Blijde Rivier tot op de Bruintjes Hoogte; voorts langs den „rand van gem. hoogte tot aan de Boschbergen, deselve volgende door „de Groote Vischrivier tot aan de staart van Kagga's gebergte, dat „tot een scheiding tusschen deze volksplanting en de Kaffers is ge- „steld."

Een district Tulbagh werd losgemaakt van Stellenbosch en Draken-

---

[1]) R.A. Den Haag, Aziatische Raad no. 301, Not. de Mist IX, p. 313, 7 Feb. 1804.

[2]) Van der Merwe, p. 129–131.

Veldcornetschappen zijn hier nog eenvoudig de wijken der veldwachtmeesters. Civiele bevoegdheid kregen de veldcornetten pas in 1805.

[3]) Kaapsche Courant, 22 Dec. 1804.

stein (voortaan alleen Stellenbosch geheeten). De Mist had de grenzen ervan voorloopig bepaald op 14 Juli 1804 [1]): „Begint ten W. aan de Zee „bij den mond der z.g. Verlooren Vallei, die ten N. van de St. Helena-„Baai in Zee stort, en (zal) verder gemaakt worden door die Verlooren „Vallei, en de Kruis Rivier, tot aan het z.g. Kruis, waar zich die Rivier „met de Berg Vallei vereenigt; van daar Oostwaarts door de Piekeniers-„kloof, en de Elands-kloof en dan verder ten N. van het gebergte van het „z.g. Koude-Bokkeveld of Friesland, Z.O.nederdaalende bijlangs den „z.g. Draai bij de Verkeerde Vallei (N.B.: naar de Hexrivierspas) tot „dat die stuit tegen de scheidlinie der Drostdij Zwellendam; en zal de „nieuwe Drostdij zich O. in de groote Karro uitstrekken tot aan de „Leeuwen Rivier of de uiterste grenzen der Drostdij Graaff-Reinet".

Het plan was eerst de hoofdplaats te vestigen in Jan Dissels Valley (Clanwilliam), maar daar die plek door een bergrug van het oostelijk deel van het district zou zijn afgesneden, werd daartegen bezwaar gemaakt [2]).

In verband daarmee werd mogelijke grenswijziging bestudeerd door den provisioneelen landdrost Bletterman, die op 18 September 1804 een radicaal ander voorstel deed. De hoofdplaats wilde hij gevestigd zien op de plaats Rietvlei in het Roodezand en verder meende hij: „tot een limietscheyding tusschen het District Stellenbosch en Tul-„bagh te kunnen voordragen:

„De Breede Rivier, daar de Hexe Rivier in deselve valt en voortloopt „agter om en tot aan het Westelijk punt van het zogenaamd Eyland, „van daar het ten Westen geleegene gebergte tot aan de Roodezandsch „Cloof, aldaar de Kleyne Berg Rivier, tot aan het einde van het Westelijk „gebergte, en verder die Keeten bergen, welke onder den naam van de „Vier en Twintig Riviers Bergen noordwaarts oploopen tot daar de „Oliphants Rivier van tusschen de Schurfte en Witzenberg ten voor-„schijn komt en afloopt, totdat zig deze met de Jan Dessels Valley Ri-„vier vereenigt, — voorts zou de grenslinie regt noordwaarts kunnen „zijn tot aan de Limieten van de Colonie.

„Zo dat al het land ten Oosten en Noorden der voorsz. Linie geleegen, „en voormaals onder de Drostdye Stellenbosch hebbende behoord, de „Oppervlakte van de Drostdye Tulbach zoude uitmaken" [3]).

Men ziet, dat van De Mists regeling hierbij niet veel behouden bleef. In plaats van een verdeeling van de kuststreek tusschen Stellenbosch en het nieuwe district werd nu voorgesteld, dat de kust geheel onder de oude drostdij zou blijven ressorteeren, terwijl Tulbagh alleen bergland

---

[1]) Kaapsche Courant, 14 Juli 1804.

[2]) Van der Merwe, p. 133.

[3]) De tekst van het rapport van Bletterman dank ik aan den Hoofdarchivaris van de Unie van Zuid-Afrika te Kaapstad. Men bespeurt, dat met Roodezandskloof hier de Nieuwe Kloof bedoeld moet zijn. Vgl. p. 7.

en Karroo-gebied zou omvatten, waarschijnlijk tot aan de Leeuwenrivier, zooals ook in de proclamatie van De Mist was voorzien.

Het merkwaardige is nu, dat nergens te vinden blijkt in hoeverre men dit denkbeeld van Bletterman heeft aanvaard. Noch in de plakkaatboeken, die te Kaapstad berusten, noch in de Kaapsche Courant is eenige bekendmaking hierover te vinden [1]). Alleen de vestiging van de hoofdplaats in het Roodezand werd 29 September 1804 geproclameerd[2]). De vraag is nu: mogen wij aannemen, dat het rapport van Bletterman is overgenomen en uitgevoerd? Zonder nadere bewijzen toch zeker niet, maar die bewijzen ontbreken juist of zijn althans niet te vinden. De lijn van De Mist kan ook niet meer als de ware worden beschouwd, want daarvan werd zeker afgeweken toen het Roodezand standplaats werd van den landdrost. Zoo staan wij dus voor de onmogelijkheid om den oorspronkelijken omvang van Tulbagh in kaart te brengen, want het is duidelijk, dat men niet als McTheal deed [3]), uit twee vaatjes mag tappen en de Noordgrens van Stellenbosch teekenen zooals De Mist aangaf, maar de Oostgrens gedeeltelijk naar het denkbeeld van Bletterman. Dat McTheal daartoe deugdelijke gronden had geeft hij ten minste nergens aan. Er blijft dus wel geen andere uitweg uit de moeilijkheid over dan beide voorgestelde limieten op de kaart aan te geven en daar mee het probleem, dat boven werd besproken, open te laten [4]).

7. *Kaapstad en omgeving tot 1806.*

Het vlek bij Tafelbaai groeide in de 18de eeuw van een 170 particuliere huizen uit tot een stadje met 6273 Europeanen, 1130 Aziaten, 9129 slaven en 452 Hottentotten, ongerekend garnizoen en ambtenaren. Zoo leert een vergelijking van den toestand in 1805 met dien van 1711 [5]). Officieel zonder afzonderlijke naam, werd het sedert 1780 door vreemdelingen meer en meer Kaapstad genoemd [6]).

Leggen wij een kaart van 1767 naast die van 1693 [7]) dan bespeuren

---

[1]) Noch de Hoofdarchivaris van de Unie, de heer C. Graham Botha, noch Prof. Eric A. Walker te Kaapstad konden eenig document vinden, dat de hier besproken quaestie ophelderde. Hun brieven aan mij zijn resp. van 21 Aug. en 17 Oct. 1935.

[2]) Kaapsche Courant 29 Sept. 1804 zonder eenige grensaanduiding.

[3]) McTheal, Hist. III, bij p. 104 en in alle verdere edities.

[4]) Stel dat het Bataafsche bewind ook zoo heeft gedaan, dan is de daardoor geschapen onzekerheid niet van langen duur geweest. Immers in Februari 1808 gaf het Engelsche bestuur een vaste lijn aan volgens de proclamatie, die men vindt in McTheal, Records of the Cape Colony VI, p. 267–8 en waarop Walker voor dit onderdeel zijn kaart 7 baseerde. Die kaart stelt dus niet voor de ontwikkeling tot 1806, zooals de titel vermeldt, maar tot 1808. Het is merkwaardig, dat een grens van Tulbagh, ongeveer overeenkomend met de lijn van De Mist, getrokken wordt op een kaart in Univ. Bibl. Leiden, Coll. Bodel Nijenhuis, portef. 182, No. 207. Het is Barrows kaart, herzien door Von Bouchenröder. De hoofdplaats wordt geteekend in de Jan Dissels Vallei, zoodat met de veranderde inzichten, die tot Blettermans rapport leidden nog geen rekening is gehouden.

[5]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 430; id., Hist. III, p. 111.

[6]) Botha, Place Names, p. 71.

[7]) R.A. Den Haag, inv. Leupe No. 838, gereproduceerd Mentzel I, p. 86.

wij, dat de nederzetting een heel eind naar het Westen is uitgegroeid. Minder naar het Oosten, waar het exercitieplein werd open gehouden en waar ook tusschen Heeren- en Keizersgrachten het terrein grootendeels onbebouwd bleef, netjes geëgaliseerd [1]) en met geplaveide wegen doorsneden en alleen aan de zeezijde met magazijnen en werkplaatsen bezet. Kasteel, kerk en slavenlogies vinden wij op dezelfde plaatsen terug. Het hospitaal is nog hetzelfde als wat in 1699 geopend werd. De tuinen van de Compagnie zijn uitgebreid. W. A. van der Stel stichtte er een menagerie, die op de kaart nog staat aangegeven. Zijn buitenverblijf, waarbij de stallen aansloten, wordt niet afzonderlijk vermeld, hoewel het blijkens een kaart van 1786 nog wel bestond [2]). Een loods is bestemd geweest voor zijdespinnerij in den tijd toen men (begin 18de eeuw) nieuwe cultures wilde introduceeren [3]). Sinds 1761 heeft de stad de Dessiniaansche bibliotheek op het Kerkplein [4]). In 1767 is het Burgerwachthuis gebouwd aan het Marktplein [5]). Begraafplaatsen zijn onder Rijk Tulbagh aangelegd op den Leeuwenberg [5]) Water wordt van den Windberg langs houten leidingen naar kasteel en vlek gevoerd [6]).

Er zouden in Compagniestijd nog eenige belangrijke wijzigingen komen in het stadsbeeld. Het oude hospitaal werd vervangen door een groot nieuw gebouw, dat in 1779 ten deele voor het doel in gebruik genomen kon worden, maar in 1781 ten deele, in 1795 geheel tot kazerne werd ingericht [7]). De Luthersche kerk werd gebouwd in 1774 [8]). Een belangrijke uitbreiding der bewoning reikte naar het Zuiden [9]). Naar het Westen ontstond het Boerenplein en in den eersten Engelschen tijd werd zelfs al een schouwburg gebouwd naar den kant van den Leeuwenberg [10]). De Compagniesloodsen en -pakhuizen brandden toen grootendeels af [11]).

Bij Groenpunt was een „sociëteitshuis" verrezen, waarschijnlijk in den tijd der Fransche hulptroepen. De Engelschen zouden er een ren-

---

[1]) Mentzel I, p. 133.

[2]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 387. De Engelschen lieten den tuin van 1795–1803 verwilderen, vgl. Van der Merwe, p. 287.

[3]) Vgl. Rapport van De Chavonnes in Werken der Van Riebeeck Soc. 1918; Mentzel I, p. 117; McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 482. In 1789 was de loods een dépendance van het hospitaal; vgl. Militair Rapport van dat jaar. R.A. Den Haag, verzameling Ver Huell, no. 7, p. 107.
Ze brandde nog vóór 1795 af; vgl. Records of Cape Colony I, dd. 20 Sept. 1795, p. 143.

[4]) McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 45.

[5]) Ib. III, p. 51.

[6]) Mentzel I, p. 118.

[7]) McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 139. In den Bataafschen tijd was het reeds in vervallen staat, Van der Merwe, p. 358.

[8]) Ib., p. 118.

[9]) Vgl. inv. Leupe no. 839 en lijst van Compagniesbezittingen dd. 20 Sept. 1795 in Records of the Cape Colony I.

[10]) McTheal, Hist. III, p. 75; Bosman I, p. 63–67.

[11]) Vgl. Records of the Cape Colony II, p. 304 v. over den brand van 22 Nov. 1798.

baan aan toevoegen [1]). Naar den kant van Liesbeek en Windberg waren een aantal buitenverblijven gelegen [2]). De Nieuwlanden dienden den Gouverneur tot lustoord; de Secunde betrok bij voorkeur Rustenburg [3]); Paradijs was een sociaal middelpunt in den Engelschen tijd, toen de Barnards er woonden [4]). Op Stellenberg bij Wijnberg — en later op Maastricht bij den Tijgerberg — woonde De Mist na het volbrengen van zijn opdracht [5]). Constantia en Groot Schuur bestonden nog.

Van deze buitenplaatsen waren Rustenburg en Paradijs tot het laatst toe eigendom van de Compagnie, die verder ook Kirstenbosch bezat (het vroegere terrein van Leendert Cornelisz.), de Witteboomen, Baas Harmens Kraal, de post aan Houtbaai, het oude Rietvallei, (waar nu een corps Hottentottensoldaten, erfenis van het Engelsche bewind, gelegerd was), het Paardeneiland (in gebruik bij den wagenmaker) en Jan Biesjeskraal, waar de zoutmagazijnen waren [6]).

Bijzonder sterk valt op hoezeer de versterkingswerken aan Tafelbaai zijn uitgebreid. In plaats van de wachthuisjes uit Van Riebeecks tijd is een heel nieuw stelsel van verdediging gekomen, kennelijk niet meer gericht tegen inboorlingengevaar maar tegen een buitenlandschen vijand. Van Imhoff had het eerste daartoe van advies gediend. Zijn opvatting was, dat men beter deed den vijand te laten landen en dan van toevoer uit het binnenland af te snijden, maar toch liet hij een plan van fortificatie ontwerpen [7]).

Behalve het Kasteel, nu met een ravelijn [8]), had men toen voornamelijk de Mauritius- of Chavonnesbatterij, die in 1726 gereed was gekomen aan den voet van den Leeuwenberg [9]). Een schansje voorbij den Staart was sinds de dagen van Van der Stel afwisselend onderhouden en weer verwaarloosd; en voorts bestond er nog een schans tusschen het Kasteel en de Zoutrivier [10]).

---

[1]) Het societeitshuis komt reeds voor op de kaart, inv. Leupe no. 839 en bestond dus ± 1786. Vgl. Bosman, Bijlage II, waar de schrijver verklaart, dat hij vóór 1801 geen vermelding van zulk een gebouw tegen kwam. Mocht blijken, dat het toch al eerder heeft bestaan, gelijk door Miss Fairbridge (Lady Ann Barnard) zonder bewijsplaatsen wordt verzekerd, dan zou hij (Bosman) daarin zien de voortzetting van een Maison de la Société Africaine (± 1780).

[2]) Ms. kaarten van de omgeving van Kaapstad o.a. R.A. Den Haag, Aanwinsten 1894, no. 24*a*, 4, 6, 11, 15. Voor namen zie Botha, Place Names, p. 114 v.

[3]) McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 190. De Nieuwelanden werden verkocht tegelijk met de meeste der posten.

[4]) McTheal, Hist. III, p. 24.

[5]) Van der Merwe, p. 374.

[6]) McTheal, Records of the Cape Colony I, p. 144 dd. 20 Sept. 1795. Kaarten van de verschillende posten in Aanwinsten 1894, no. 24*a*, 48 v., waaruit blijkt, dat de posten ook in den Bataafschen tijd nog werden aangehouden. Over het Hottentottencorps, Van der Merwe, p. 241.

[7]) Rapport van Van Imhoff, ed. Van Riebeeck Soc. 1918, p. 69.

[8]) Roux, p. 7.

[9]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 441; III, p. 11; Roux, p. 9. Mentzel noemt deze versterking het Waterkasteel.

[10]) Mentzel I, p. 107.

Op last van Van Imhoff ontwierp men eerst een couvre-face bij het Kasteel, die naar hem genoemd werd [1]). In 1743 e.v. werden daaraan toegevoegd het fort Knokke, dat door een reeks van batterijen met het kasteel verbonden was [2]). De batterij 's Heeren Hendriks kinderen, later Swellengrebel, tenslotte Amsterdam geheeten, werd gebouwd tusschen het kasteel en Chavonnes [2]). De z.g. Nieuwe Batterij aan den mond van de Zoute Rivier werd onder het bewind van Tulbagh aangelegd [3]). Een groote bedrijvigheid kwam kort na 1780 tijdens den Engelschen oorlog, toen Fransche troepen behulpzaam waren bij het opwerpen van tal van nieuwe versterkingen en het verbouwen van de bestaande. Niet alleen aan Tafelbaai werd daartoe gewerkt, ook in de Kloof, aan „de baai van Van Kamps", en tegen den Leeuwen- en den Windberg op. De kaart geeft daarvan een overzicht volgens den toestand van 1786, toen de nieuwe Gouverneur Van de Graaff reeds gelegenheid had gehad met voortvarendheid nieuwe fortificaties te doen uitvoeren [4]). De batterijen naar de kant van Windberg, die Coehoorn en Gordon zouden heeten, kwamen echter niet klaar [5]). De linie tusschen het fort Knokke en het huis „de Zonnebloem" van den burger-kapitein Munnik werd in 1789 door een militaire commissie „van een zeer vicieuse constructie" geacht; en de Intermediaire Batterij was toen nauwelijks terug te vinden [6]).

Versterking moest ook worden aangebracht aan Valschbaai, waar aan Simonsbaai sinds 1743 een winterhaven in gebruik was [7]): de Com-

---

[1]) Van Imhoff, a.v. Een militaire commissie constateert in 1789, dat de ,,enveloppe" rondom het kasteel nu klaar is; vgl. R.A. Den Haag, Verz. Ver Huell, no. 7, p. 10.

[2]) Roux, p. 10 v.; McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 11, noemt de tusschenliggende batterijen: Imhoff, Swellengrebel, Elisabeth, Helena en Tulbagh. McTheal vergist zich hier: Swellengrebel was de naam, die een tijd lang gedragen werd door 's Heeren Hendriks kinderen, later bekend als Amsterdam; vgl. Roux p. 15. Walker, kaart 9 en Stockenstrom, kaart 16, noemen na Imhoff: Helena, Charlotte, Tulbagh, Riebeeck. Als men hieraan nog Elisabeth laat voorafgaan is dit de reeks, genoemd in kaart no. 8 van de Collectie Gordon in het Rijks Prentenkabinet te Amsterdam. Die kaart, door den Franschen Kolonel Beylie gemaakt is van 1782. Inv. Leupe no. 838 van 1767 noemt Charlotte en Riebeeck nog niet; ib., no. 839 van 1786 vermeldt Riebeeck niet meer.

Aanwinsten, 1894, no. *24a*, 64, vermeldt, dat Elisabeth, Helena, Charlotte door de zee zijn weggeslagen bij den storm van 3 November 1805 (Aziatische Raad, no. 311, Janssens aan Aziatischen Raad, 12 Dec. 1805).

[3]) McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 51. Roux, p. 15 vergist zich als hij de nieuwe batterij doet bouwen in 1782. Zij komt al voor op een kaart van 1767.

[4]) R.A. Den Haag, inv. Leupe, no. 839. Vgl. Roux, p. 13 v. Een opsomming van de versterkingen dd. 20 Sept. 1795 in Record of Cape Colony I noemt nog Kijk in de Pot, welke batterij ook is aangegeven bij Walker, kaart 9. Advies tot oprichting ervan, waarschijnlijk al in rapport van de militaire commissie bedoeld in noot 1 en aldaar p. 21.

[5]) Roux, p. 14; McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 191. Het is niet onvermakelijk, dat Stockenstrom in zijn passie voor het Afrikaansch spreekt van Koeihoring.

[6]) Vgl. Rapport van de militaire commissie a.v., p. 11, p. 16, p. 27 en overigens passim voor den stand der fortificaties.

[7]) McTheal, Hist. and Ethnogr. II, p. 521. Panorama van de gebouwen ter plaatse A° 1777 (magazijn, stal, posthoudershuis, gouverneurshuis, hospitaal, doktershuis) in Coll. Gordon no. 16. Advies voor de hier en verderop genoemde versterkingen in rapport van de militaire commissie, p. 38, 40, 41 en bijlage A.

missaris Sluysken liet er tusschen 1793 en 1795 twee fortjes bouwen, Boetzelaer en Zoutman genaamd [1]. Bij Muizenberg was een seinpost. Aan Houtbaai werden Sluysken, Gordon, Klein Gibralter aangelegd, het laatste te bewapenen met scheepsgeschut [1]. Het was daar dat men in Bataafschen tijd Van Hogendorp land voor zijn kolonisatieplannen wilde geven, dat men hem om reeds vermelde redenen aan Plettenbergbaai niet toestond [2].

Zoo was men ingericht, toen in 1795 de Engelschen verschenen en na vergeefsche onderhandelingen vijandelijkheden begonnen van Valschbaai uit. Dadelijk werden de fortjes aan Simonsbaai ontruimd, de troepen werden samengetrokken bij Muizenberg [3]. Tegen de verwachting in wisten de Engelsche schepen de Bataafsche troepen daar op 7 Augustus onder vuur te krijgen. De Engelsche troepen rukten op en de Hollanders weken met de hoofdmacht achter Zandvallei, weldra achter Lochners plaats aan de Dieprivier bij den Wijnberg. De troepen van het garnizoen weerden zich daarna nauwelijks meer. Slechts burgermilitie, infanterie en cavalerie, deden nog pogingen tot verzet tegen de Engelsche overmacht, maar alles moest wijken in groote verwarring toen op 14 September de opmarsch van den vijand begon. Bij de Nieuwelanden werd het Engelsche bivak opgeslagen en onderhandelingen werden geopend, die op 16 September tot de capitulatie van Rustenburg leidden.

Het Engelsche militaire gezag maakte fort Amsterdam tot gevangenis, slechtte Coehoorn en Gordon, maar legde tegen Windberg nog een paar blokhuizen aan, aan de baai nog een batterij [4]. Ook nu zouden echter de fortificaties geen dienst doen. Een poging tot herovering van de kolonie door schout-by-nacht Lucas richtte zich op Saldanhabaai en verliep daar jammerlijk [5]. In 1803 kwamen de Bataafsche troepen krachtens den vrede van Amiens terug. Slechts even dreigden er moeilijkheden, toen de Engelsche Gouverneur verklaarde last te hebben de kolonie niet over te geven. De Bataafsche regimenten werden in afwachting van nadere beslissing bij Wijnberg gelegerd, maar weldra was de onzekerheid geweken en het Bataafsche bewind kon een aanvang nemen [6].

---

[1]) McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 238; Roux, p. 18 v.

[2]) Van der Merwe, p. 292; vgl. boven p. 30.

[3]) McTheal, Hist. and Ethnogr. III, p. 258 v.; Roux, p. 77–107. Een kaart van het gevechtsterrein in Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen., XV, 1894, bij p. 256.

[4]) Belangrijke hist. doc. III, p. 15, p. 69 v.; Roux, p. 13–15; McTheal, Hist., III, p. 20; vgl. Walker, kaart 9 en Stockenstrom, kaart 16. Janssens 12 Nov. 1805 (Aziatische Raad no. 311, fo. 566) klaagt over de vervallen staat waarin de fortificaties door de Engelschen werden overgedragen.

[5]) Ms. kaart, R.A. Den Haag, Aanwinsten 1894, 24*a*, 37. Vgl. De Jonge, Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen V, p. 237 v.

[6]) Van der Merwe, p. 30 v.; McTheal, Hist. III, p. 78 zegt abusievelijk, dat de troepen bij Rondebosch werden gelegerd, sedert Camp Grounds geheeten. Wel is er in de correspondentie van Janssens (R.A. Den Haag, Aziatische Raad 311) sprake van een eerste legerplaats elders aan de Liesbeek, waar Walker ook de Camp Grounds teekent.

Begin 1806 kwam de laatste ronde: de gevechten bij Blauwberg op 6 Januari, de poging van Janssens, op 18 Januari opgegeven, om zich achter de Hottentotsch Hollandkloof staande te houden en den vijand den weg naar het achterland te versperren en intusschen op 8 Januari het Engelsche bivak bij de post Rietvallei en 10 Januari de capitulatie van Papendorp, die aan het Hollandsche gezag voorgoed een eind maakte [1]).

---

[1]) McTheal, Hist. III, p. 120 v.; Records of the Cape Colony, 12 Januari 1806, 26 Januari 1806. Ms. kaart in Aanwinsten 1894, no. 24*a*, 13; een reproductie naar een orig. in het Kaapsche Archief in Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. XV, 1894, bij p. 256.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE WERKEN

BEYERS, C., *Die Kaapse Patriotte, 1779–1791*. Kaapstad en Johannesburg, 1929.

BOSMAN, F. C. L., *Drama en Toneel in Suid-Afrika*. Deel I: 1652–1855. Amsterdam, 1928.

BOTHA, C. GRAHAM, *The French Refugees at the Cape*. Cape Town, 1919.

BOTHA, C. GRAHAM, *Place Names in the Cape Province*. Cape Town-Johannesburg, 1926.

The Reports of Chavonnes and his Council, and of Van Imhoff, on the Cape. The Van Riebeeck Society. Cape Town, 1918.

FOUCHÉ, L., *Het Dagboek van Adam Tas (1705–1706)*. Londen, 1914.

DAPPER, O., *Naukeurige Beschrijvinge der Afrikaansche Gewesten*. Amsterdam, 1668.

GEYER, A. L., *Das wirtschaftliche System der Niederländischen Ostindischen Kompanie am Kap der guten Hoffnung, 1785–1795*. Munchen und Berlin, 1923.

GODÉE MOLSBERGEN en JOH. VISSER, E. C., *Zuid-Afrika's Geschiedenis in Beeld*. Amsterdam, 1913.

GODÉE MOLSBERGEN, E. C., *De Stichter van Hollands Zuid-Afrika, Jan van Riebeeck, 1618–1677*. Amsterdam, 1912.

GODÉE MOLSBERGEN, E. C., *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*. 4 vols. Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging, XI, XII, XX en XXXVI. 's-Gravenhage, 1916–1932.

LEIBBRANDT, H. C. VOS, *Precis of the Archives of the Cape of Good Hope: Letters despatched from the Cape, 1652–1662*. Vol. III. Cape Town, 1900.

LEIBBRANDT, H. C. VOS, *Precis of the Archives of the Cape of Good Hope: Journal 1699–1732*. Cape Town, 1896.

LICHTENSTEIN, H., *Reizen in het Zuidelijk Gedeelte van Afrika in de jaren 1803, 1804, 1805 en 1806*. 4 vols. Dordrecht, 1813–1815.

MENDELSSOHN, S., *Mendelssohn's South African Bibliography*. 2 vol. London, 1910.

MENTZEL, O. F., *A geographical and topographical Description of the Cape of Good Hope*. Translated from the German. 2 vols. The Van Riebeeck Society. Cape Town, 1921–1925.

MERWE, J. P. VAN DER, *Die Kaap onder die Bataafse Republiek, 1803–1806*. Amsterdam, 1926.

MOSSOP, E. E., *Old Cape Highways*. Cape Town, z.j.

MOSSOP, E. E., *Joernael van die Landtogte van die edele vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en die vaandrig Isaq Schrijver (1689)*. Die Van Riebeeck Vereniging, Kaapstad, 1931.

MOSSOP, E. E., *The Journal of Hendrik Jacob Wikar* (1779) *and the Journals*

of Jacobus Coelzé Jansz. (1760) and Willem van Reenen (1791). Die van Riebeeck vereniging, Kaapstad, 1935.

Dagverhaal van Jan van Riebeek, Commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. Werken van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, 2e serie, nos. 39, 58, 59. 's-Gravenhage, 1881–1893.

ROUX, P. E., *Die Verdedigingsstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie, 1652–1759* (lees: 1795). 1925.

SERTON, P., *Zuid-Afrika, een economisch-geographische studie.* Tijdschr. voor Economische Geographie, 24, nos. 1 en 2. 1933.

SPOELSTRA, C., *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederduitsch-Gereformeerde Kerken in Zuid-Afrika.* 2 vols. Amsterdam, 1906, 1907.

STOCKENSTROM, E., *Historiese Atlas van Suid-Afrika.* Stellenbosch, 1928.

STOW, G. W., *The native Races of South Africa.* Ed. G. McCall Theal. London, 1905.

THEAL, G. MCCALL, *Abstracts of the Debates and Resolutions of the Council of Policy at the Cape.* Cape Town, 1881.

THEAL, G. MCCALL, *Chronicles of Cape Commanders.* Cape Town, 1882.

THEAL, G. MCCALL, *History of South Africa.* 3 vols. London, 1888–1891.

THEAL, G. MCCALL, *Belangrijke historische Documenten verzameld in de Kaapkolonie en elders.* 3 vols. Kaapstad, 1896–1911.

THEAL, G. MCCALL, *Records of the Cape Colony,* copied for the Cape Government from the manuscript documents in the Public Record Office, London. Vols. I–VI. Printed for the Government of the Cape Colony, 1897–1899.

THEAL, G. MCCALL, *History and Ethnography of Africa south of the Zambesi.* 3 vols. London, 1907–1910.

VALENTIJN, F., *Oud en Nieuw Oost-Indien.* Vol. V, 2e deel. Amsterdam, 1726.

WALKER, E. A., *Historical Atlas of South Africa.* Oxford University Press, 1922.

WALT, A. J. H. VAN DER, *Die Ausdehnung der Kolonie am Kap der Guten Hoffnung (1700–1779).* Berlin, 1928.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS
VAN
NEDERLAND

COMMISSIE VOOR DEN
GESCHIEDKUNDIGEN ATLAS

DR. W. A. F. BANNIER, Utrecht.
DR. A. A. BEEKMAN, Den Haag.
DR. H. BRUGMANS, Amsterdam.
DR. I. H. GOSSES, Groningen.
F. A. HOEFER, Zeist.

GESCHIEDKUNDIGE ATLAS

VAN

NEDERLAND

DE COMPAGNIE IN DEN ARCHIPEL NA 1684 TOT 1791 — DE COMPAGNIE BUITEN DEN ARCHIPEL

DOOR

PROF. DR. E. C. GODÉE MOLSBERGEN

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1938

Copyright 1938 by Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands
All rights reserved, including the right to translate or to reproduce this book or parts thereof in any form

PRINTED IN THE NETHERLANDS

INHOUD

	blz.
De Compagnie in den Archipel na 1684 tot 1791	1
I. Sumatra	1
a. Atjeh en de Westkust	1
b. Sumatra's Oostkust	5
c. Sumatra's Zuidpunt	7
II. Java	8
III. Borneo	12
a. Zuid-Celebes met Boeton en de Saleier eilanden	14
b. Noord- en Oost-Celebes met de Sangir-eilanden	14
IV. Celebes	14
V. Ambon en de Molukken (Ternate)	15
VI. Het Gouvernement Banda, Bali en Lombok	15
VII. Verlies van gewesten	16
De Compagnie buiten den Archipel	18
I. Sint-Helena	18
II. De Kaap de Goede Hoop & Mauritius	19
III. Delagoabaai	20
IV. Arabië	21
V. Perzië	22
VI. Voor-Indië	23
a. Souratte	23
b. De Westkust	24
c. Zuid-Oostpunt (Madura)	26
VII. Ceylon	26
VIII. Coromandel en Bengalen	28
IX. Malakka en de Tinkwartieren	33
X. Achter-Indië	35
a. Arakan (Birma)	35
b. Pegu	35

c. Siam en Ligor 35
d. Tonkin (Annam) 36
e. Quinam (Cochin-China) 36
f. Cambodja 36
g. Formosa 36
h. Kanton en Macao 36
i. Miangas (Palmas) 37
j. Desima 38
k. De Cocos-eilanden 38
l. Christmas-island 38

DE COMPAGNIE IN DEN ARCHIPEL NA 1684 TOT 1791

I. SUMATRA

Atjeh en de Westkust

Voor den toestand tot 1684 zie Dr. F. W. Stapel, o.c. II 14–23. Er was een kantoor te Atjeh; op de plaatsen op de Westkust, staande onder Atjeh's opperhoogheid, kwamen Compagniesschepen handel drijven. In 1655 bij den vrede met Perak (Stapel, 64) gaf de Vorstin van Atjeh haar goedkeuring en kwam er een loge te Perak.

Atjeh bleef wispelturig en de handel in kamfer en peper op de Westkust moeilijk. Daarom kwam de blokkade van 1656. Dit verwekte vijandelijkheden van Atjehschen kant. Menangkabau vroeg hulp tegen Atjeh aan de Compagnie. In 1659 kwam er vrede.

Commissaris Bort sloot verdragen met Sillabar, Indrapoera en Padang. Er kwamen kantoren te Indrapoera en Padang.

Atjeh hief hooge rechten van de peper die de Menangkabauers aan de Compagnie verkochten. In 1662 sloot de Compagnie een geheim verdrag met Menangkabau en in 1663 kwam het Painansch contract tot stand met Indrapoera, Painan, Padang en Tikoe. De Compagnie vestigde haar kantoor te Poeloe Tjinko (Poeloe-Chinco) in de baai van Painan.

> Dr. W. J. A. de Leeuw. Het Painansch Contract, waarop aansluit tot 1668: Dr. H. Kroeskamp. De Westkust en Menangkabau (1665–1668).

Atjehers bleven op de Westkust nog invloed oefenen. Een expeditie onder Jacob Gruys leed in 1666 een ernstige nederlaag, waarbij Gruys sneuvelde, bij Paoeh.

De expeditie van Augustus 1666 onder Abraham Verspreet nam wraak. Hij veroverde Paoeh. Daarna droegen de vorsten van Bajang, Indrapoera en Taroesan (= Troessang) de plaats Salido (= Sillida) met de goudrijke omstreken, benevens Poeloe Tjinko, aan de Compagnie in eigendom over. Op Poeloe Tjinko bouwde de Compagnie een fort.

Kotta Tengah sloot ook verdragen met de Compagnie.

De Vorst van Menangkabau, in de Padangsche Bovenlanden, benoemde den vertegenwoordiger van de Compagnie op de Westkust Jacob

Jorisse Pits tot zijn stadhouder over de kustlanden. Pits deed in April 1668 het Painansch contract ook teekenen door de hoofden van Baros. Korintji beloofde alleen aan de Compagnie goud te zullen verkoopen te Majutta (Mendjoeto).

In 1670 kwam Kotta Tengah, opgeruid door die van Paoeh in verzet, wat door een expeditie onder Pieter Coopman bedwongen werd.

Baros bezwoer de oude contracten opnieuw.

De hoofden te Padang droegen in 1671 vele rechten, die tevoren aan Atjeh betaald werden aan de Compagnie over. Kotta Tengah kwam in onderwerping en betaalde oorlogsschatting. Te Priaman kwam in hetzelfde jaar een loge.

In 1672 erkende Singkel Menangkabau's Vorst als soeverein en de Compagnie als beschermster.

Zoo waren alle gewesten op de Westkust opgenomen in het Painansch Contract. Wel waren er nog wat moeilijkheden met Baros en Indrapoera. Atjeh werd weer roerig in 1675. In 1676 gingen troepen naar de Westkust en in 1677 keerde de rust terug.

Melchior Hurdt had opnieuw met Atjehsch gestook te kampen. Bajang, dat in opstand gekomen was, erkende de Compagnie in 1679 als stadhoudster van de Westkust. Loempo sloot zich bij die erkenning aan. Ook Baros.

In 1680 bevestigde een „nieuwe keyser" van Menangkabau de vorige contracten. De rebellen van Paoeh vielen Menangkabau lastig. Een troepenmacht onder Commissaris Laurens Pit de Jonge bracht volle onderwerping.

Een bijeenkomst van hoofden der Westkust te Padang bracht een verbond van „eeuwige vrede". De „keyser" van Indrapoera, de panglima radja te Padang en de gouverneurs van Salido en Kotta Tengah teekenden. (Augustus 1680).

Baros sloot er zich bij aan in 1681, kort daarop Singkel. Bajang en Indrapoera bevestigden den afstand van Salido en Poeloe Tjinko aan de Compagnie, Painan werd Compagniesgebied bij contract van Maart 1681. Ook vestigde de Compagnie zich te Troessang (Taroesan), zooals tevoren op Priaman.

Zooals te verwachten was bleef het niet rustig. Te Bajang braken onlusten uit. Ook elders. Een militaire expeditie, waarbij Ternatanen de Compagnie steunden onder Prins Amsterdam bracht in 1682 de onderwerping van Priaman en de hoofden van Agam (waar nu Fort de Kock ligt). Ook in Baros en Kotta Tengah keerde de rust weder.

Atjeh verwekte in 1683 een opstand in Tikoe. Na een expeditie volgde in Juni 1684 onderwerping. Te Priaman bouwde de Compagnie een fort.

Toen in 1684 de Engelschen uit Bantam moesten vertrekken vestigden zij zich te Benkoelen, Batang Kapas en Sillabar. Daar bleven ze tot 1824.

In 1684 werd de loge te Priaman, die kort tevoren was opgeheven,

weer hersteld. De „tien havens" Sapoeloeh Boea Bandar traden in 1685 tot het algemeen verbond met de Compagnie toe. Vooral werd bepaald dat buiten de Compagnie niet „eenige Europische natie" er zou handel drijven of verstandhouding hebben. Ook bij Indrapoera zochten de Engelschen aansluiting. De strook der Tien Havens, die de Compagnie reeds bezat, liet zij zich in 't bijzonder overdragen in 1687.

Als „expresse commissaris" ging de oud-Gouverneur van Ternate, Jacob Lobs in 1687 naar de Westkust en regelde de zaken in Bajang waar de vorst gevlucht was. In 1689 bood de gevluchte Priamansche Radja Ebrehim zijn onderwerping aan.

In 1690 werd het contract met Baros en Singkel bevestigd.

De plaats van den secunde van de „commanderije van de Westkust" zou voortaan te Padang zijn (1692). Het goud van de Sillidasche goudmijnen was voor de Compagnie met peper, kamfer en benzoë de meest begeerde handelswaar. Atjehsche „lorrendrayers" kwamen geregeld op de Westkust en de eilanden ongeoorloofden handel drijven. Te Ajerbangis, Singkel, Nias kwamen ze.

Batahan stelde zich in 1693 onder de Compagnie. Daarna ging Vaandrig Johannes Sas met gecommitteerden en zijn schepen naar Nias, naar Goenoeng Sitoli en bevocht er de Atjehers. Met veel vorsten van het eiland sloot hij verbonden.

In 1694 braken twisten uit tusschen de radja's van Baros, waarbij Bataksche hoofden betrokken waren. Met de Bataks ten Westen van het Tobameer kwam in 1694 een verbond tot stand.

In 1698 trok men de posten Priaman, Ajerhadji en Troessang in. In 1702 werd de bezetting van de post Indrapoera uitgemoord. In 1704 beslechtten commissarissen de geschillen tusschen die van Paoeh en den Panglima van Padang. Die van Paoeh zouden sedert 1705 niet onder Padang, maar onder de Compagnie staan.

Veel slaven en deserteurs ontkwamen naar de Engelschen te Benkoelen. Daarover werden wederzijdsche schikkingen getroffen. De vrije vaart kwam in 1709 voor Bataviasche ingezetenen.

In de eerste jaren van de achttiende eeuw werd Priaman weer onrustig. Een nieuw verbond werd in 1712 gesloten en een veldschans te Priaman opgericht in 1713.

Toen in 1713 moeilijkheden ontstonden met Menangkabau begon Paoeh ook weer op te staan. Na hun onderwerping in 1716 sloot men een verdrag.

In 1716 vernieuwde men met den „Keyser" van Indrapoera het contract van 1663, en stichtte er weer een loge.

Te Baros liet men pas in 1730 een nieuwe loge bouwen. Met de mijnen te Sillida ging het niet naar wensch. De bewerking werd verpacht in 1737 als in 1699 en 1729. Te Ajerhadji kwam in 1741 de loge weer op de oude plaats.

Priaman werd in 1743 na den oorlog op de Westkust van 1740 weer hersteld, en te Ajerhadji een sterkte met vier punten gebouwd, voorzien van 12 kanonnen en 28 militairen. Compagnies-onderhoorigen mochten langs de geheele kust handel drijven, behalve op de Engelsche plaatsen.

Priaman kreeg in 1749 een bezetting van 50 soldaten. Men heeft een tijd lang beproefd om den handel te verpachten aan een handelssocieteit in 1751 die in 1757 werd „vernietigd". Maar de in 1757 opengestelde vrije vaart werd eind 1759 weer ingetrokken. In 1759 kreeg Nias een post, vooral versterkt tegen de Engelschen.

Tijdens den zevenjarigen oorlog, toen Engeland en Frankrijk te water en te land elkaar bestreden, hield de Compagnie zich onzijdig. Strenge orders waren gegeven om ingeval de Franschen van de Engelschen Natter (= Natal) en Tapanoeli namen en die plaatsen ons aanboden, die te weigeren. Dit gebeurde ook in 1760. In 1761 boden de regenten van Tapanoeli en Natter deze plaatsen aan de Compagnie aan, en vernieuwden de contracten. Tevens werd den Regent van Natter aanbevolen zich niet te bemoeien met de Engelschen en Franschen en de Keizer van Indrapoera geanimeerd om landen in de buurt „in possessie te nemen" (1761). De Hooge Regeering keurde het opbreken van de bezittingen van Tapanoeli, Ajerbangis, Tikoe en Priaman goed. Baros en Natter alleen werden aangehouden. Tegen de Atjehers bleef men op zijn hoede. Priaman, Baros en Ajerbangis liet men los in de zeventiger jaren. Te Baros plaatste men een steen met Compagnieswapen, ten teeken van eigendom (1775). Er werd almaar meer bezuinigd. Men wilde rust: zich zooveel mogelijk houden buiten inlandsche kwesties en zoo min mogelijk last van de Engelschen hebben. De handel mocht alleen gedreven worden tegen contante betaling. De bezetting werd bepaald op 112 Europeesche militairen, 34 Inlandsche militairen, 40 Moorsche zeevarenden, 40 lijfeigenen voor Padang, 9 voor Poeloe Chinco en 4 voor Ajerhadji (1777). Een commissie „tot den opneem van het eiland Engano" leverde niets van belang op.

Realia. i.v. Sumatra's Westkust.
Heeres-Stapel IV p. 22 noot 2 over Natter-Natal.
J. J. Meinsma. Geschied. van de N.O.I. Bezittingen I, 194.

Bij het streven van Bewindhebbers der Compagnie om uitdeelingen mogelijk te maken en schuldente delgen verwaarloosden ze leger en defensie. Krachtige vloten bezat men niet meer. Fransche troepen en marine kwamen de Compagnie hierbij te hulp. Ajerhadji, Poeloe Chinco, Padang, de overige vestigingen op de Westkust en een halve ton aan goederen en geld viel den Engelschen toe, evenals dit met de posten in Voor-Indië op beide kusten en in Bengalen geschiedde.

Engeland eischte bij den vrede van Parijs in 1784 Negapatnam en de

vrije vaart in de Oostersche zeeën. In dat jaar nam de Compagnie wat men verloren had gedurende den oorlog „het commandement op Sumatra's Westkust met de onderhoorige comptoiren van de Engelschen over".

In 1787 liepen Atjehers de post Priaman af. Hernomen en versterkt was die plaats voortaan tegen Atjeh beveiligd. Padang gaf in 1795 het Opperhoofd van de Westkust van Sumatra Chassé aan de Franschen over.

Dr. F. W. Stapel. o.c. v. bl. 320–323.

Sumatra's Oostkust

Te Palembang had men in 1616 en 1643 onderhandeld met den Koning over het opwerpen van een redoute. In 1658 zond de Compagnie twee jachten en een chaloup tot wreking van de „grouwelijke moord" door de Palembangers aan de onzen gepleegd en in 1659 kon men een dankdag houden „over de bevogtene victorie". De uitvoer bestond uit peper. De Compagnie had van de peper het monopolie.

De bij de bestraffing naar 't gebergte gevluchte Sultan overleed kort daarop. De nieuwe Sultan van 1660 sloot in het volgende jaar vrede, vervolmaakt in Juni 1662. Wijziging van dit contract ten voordeele van de Compagnie had plaats in 1678 en 1681 na de hulp door den Sultan ondervonden bij zijn optreden in Djambi. De Compagnie had er nu het monopolie van den invoer van opium en lijnwaden.

Palembangers mochten „om de West" tot Djohor, Indragiri en Malakka varen, „om de Oost" naar de kust van Java tot Soemenap toe, mits Batavia aandoende. Monopolieproducten waren voor in- en uitvoer verboden. Rijst werd vooral van Java afgehaald.

In Djambi had de Compagnie al van de dertiger jaren relaties en het gelichte kantoor herstelde men er in 1643. Zelfs bemiddelde de Pangéran tusschen de Compagnie en Bantam, waarvoor hij uit dankbaarheid van de Hooge Regeering een „Persiaans paard" en voor 200 rds. aan stoffen kreeg. In een kwestie tusschen Djambi en Djohor bleef de Compagnie neutraal (1674). In 1680 stond er de Compagniespost onder die van Palembang. De Vorst van Djambi bezette in 1681 de rivier en beschoot er de Compagnie's loge. Een navale macht ging er toen heen onder Kapitein Hartsing. De victorie werd behaald in 1683. De Vorst van Djambi werd een gevangene van de Compagnie te Batavia.

In 1707 maakte men de post te Djambi een kantoor op zichzelf, los van Palembang en in 1708 kwam een nieuwe loge in plaats van de oude. Men onttroonde in 1710 den gevaarlijken Pangéran en koos zijn oudsten broeder tot Koning.

Een contract met Djambi sloot men in 1709.

Heeres–Stapel IV. p. 334–339, 385–387.

Moeilijkheden deden zich weer voor bij de troonswisseling in 1719, waarna het contract opnieuw bevestigd werd. Vrees voor de toelating

van Engelschen en gevaar voor de peperaanplantingen leidden de politiek der Compagnie. Dit contract bevatte veel fouten.

Ibid p. 523–526.

Daarom zond men Abraham Patras in 1720 tot verwijdering der onjuistheden en wegneming van misverstand. Het oude contract annuleerde men.

Ibid. p. 529–535.

In het midden van de achttiende eeuw moest Djambi weer door een expeditie bezocht worden. De Vorst onderwierp zich, onder bemiddeling van dien van Palembang (1756). Het kantoor werd opnieuw ingericht, maar de restitutie der geroofde goederen kostte veel moeite. De rivier bleef geblokkeerd. In 1761 stelde men een nieuwen Vorst aan en bouwde een steenen fort. Engelschen werden streng geweerd. Het in 1763 gesloten contract ratificeerde men in 1764.

Eenige jaren ging alles goed tot in 1768 het fort overrompeld werd. Zoo bleef de verhouding tot Djambi steeds onzeker en onvoordeelig.

Realia i.v. Jambij.

In Palembang mengde de Compagnie zich in den opvolgingsoorlog van 1722 en verkreeg in Juni 1722 een contract gunstig door den uitvoer van peper en tin en den invoer van opium en kleeden. Alle vreemde natiën stonden er onder de Compagnie (1726).

Heeres-Stapel IV p. 536–543.

De loge tot nu toe zonder omwalling, mocht in 1741 ommuurd worden. De handel bracht hoe langer hoe minder op; de smokkelarij nam toe. In 1747 stelde men de vaart tusschen Palembang en Java, Palembang en Siam en Cambodja open onder zekere restrictiën, maar in 1749 maakte men den handel der Palembangers „op een artificieuse wijze difficiel". Totaal verbod van dien handel kwam in 1753, uitgezonderd op Perak. Particuliere vaart van Siam, Trengano en Kampar naar Palembang liet men oogluikend toe (1759).

De Vorst stond in „correspondentiën met de zeeroovers" en werd daar in 1762 ernstig over onderhouden, wat leidde tot een contract van 1763. Handel van Palembangers op China was streng verboden. In 1770 wilde men er een schans met vijf punten bouwen, maar er waren te veel bezwaren tegen. De Vorst verhoogde zich en zijn zoon tot „Keizer en Koning" in 1775, maar de Compagnie bleef over den „Koning" spreken. Dat hij den „morshandel in peper en tin" van Palembang en Banka op Riouw tegenging was de eisch van Batavia. De tin ging door naar China. In de tachtiger jaren, was er geen mogelijkheid van vervoer. Dus moesten de Residenten niet sterk op tinlevering aandringen. Het hin-

derde de Compagnie dat er zooveel zwervende Palembangers in de Lampongs werden aangetroffen. De Engelsche vrije handel werd toch nog te Palembang geweerd (1788) doordat de Koning geen vreemden volgens tractaat mocht toelaten in zijn rijk. Geschillen tusschen Palembang en Bantam in de Lampongs verevende men in 1793.

De samenwerking met den Vorst bleef tot het einde van de Compagnie vervuld van wantrouwen: de Resident werd aangemaand op zijn hoede te zijn „om zich door uiterlijke vertooningen niet te laten misleiden."

De geschiedenis van de negentiende eeuw heeft de juistheid van deze waarschuwingen aangetoond.

Sumatra's Zuidpunt

De Lampongs stonden onder den Sultan van Bantam. In Juli 1682 liet de Hooge Regeering op Sumatra's Westkust „een princevlag.... planten tot bewijs dat de Compagnie den Koning van Bantam en zijne onderdanen in bescherming genomen" had. Pepercultuur was voor de Compagnie er de hoofdzaak. De Lampongers beweerden geen onderdanen van Bantam te zijn wat ze bewezen met een „in koper gesneden contract" in October 1734. Ze achtten zich onredelijk door den Sultan van Bantam behandeld. Om deze reden leverden ze hun peper aan de Engelschen. Na de verdrijving der Engelschen uit Bantam in 1684 beweerden dezen van den Sultan verlof tot vestiging in Benkoelen verkregen te hebben.

Bantam en Palembang maakten beiden aanspraak op de Lampongs. In 1738 besliste men dat dispuut ten gunste van Bantam bij contract.

Dr. F. W. Stapel. o.c. V. bl. 270–273.

Een „vastigheid" zou de Compagnie op de grens bouwen te Mangala; later werd de negorije Pakkoman er voor gekozen. Te Mangala bleef tevens een kleine bezetting. In 1742 waren er geschillen tusschen Bantam, de Lampongs en Palembang. De Hooge Regeering liet men bemiddelen. In de Lampongs vond men goud in de rivieren, ook in stukken rots (1748), waartoe twee vrijburgers een goudgraverij begonnen. Vóór de rivier Lampong Toulang Bawang legde de Compagnie een schip om vervoer van peper naar elders dan naar Batavia te beletten. Ook aan de rivier van Lampong Sakampong. De Residentie verplaatste men naar Lampong Seram, later naar Poelo Gondi (Lagoendi) nu Verlaten Eiland, in 1752, maar drie jaren later moest die worden opgebroken wegens de „ongezondheid" (wat de Engelschen in 1624–1625 ook ondervonden hadden). Men keerde naar Lampong Toulang Bawang terug (1756). De Engelschen hadden een post te Croë op de Westkust. Tegen het einde van de Compagnie deden in 1792 de Palembangers in-

vallen in de Lampongs. In 1795 hieven Commissarissen-Generaal de post, die toen te Lampong Samanca was, op.

II. JAVA

Voor toelichting bij de kaarten tot 1684 zie men Dr. F. W. Stapel, De Archipel in 1619, 1650 en 1684. bl. 7 en 22–24; ook bl. 47–52.

Te Bantam had de Compagnie een loge. De Vorst bleef in 't geheim vijandig, hij steunde Makassar, ook de verzetspartij in Mataram en nam de drie gebroeders sultans van Cheribon onder zijn bescherming.

De Hooge Regeering te Batavia bewerkte dat de drie Sultans te Cheribon zich onder bescherming van de Compagnie stelden. Een Bantamsche Pangéran, Aria Soeria, overviel in 1678 's Compagnies loge te Indramajoe.

Bij twist tusschen den Sultan en zijn zoon steunde de Compagnie den jongen Sultan Hadji. Daarvoor kreeg zij een octrooi voor het monopolie in Bantam. Anderen, ook vreemdelingen, werden uitgesloten. Zoo vertrokken er Engelschen, Franschen, Denen en Portugeezen (1684). De rivier van Tangerang, de Tji Sadaneh werd de grens tusschen Bantamsch en Compagniesgebied, ook het verlengde van deze rivier, recht doorgetrokken tot de Zuid-kust van Java. Het eiland Poeloe Pandjang kreeg de Compagnie in 1730.

Cheribon stond nu, los van Bantam, onder Compagniesbescherming.

Met Mataram was in 1646 vrede gesloten. In 1651 bouwde men weer een loge te Japara (even afgebroken in 1660). Aan het Mataramsche hof kwam een anti-nederlandsche verzetspartij, ook gekant tegen den soenan Amangkoerat. (Mangkoerat).

In 1676 begon de Madoereesche prins Taroeno Djojo op te treden. Hij verbond zich met een Makassaarsch zeerooverhoofdman, Kraëng Galesoeng. Hij kreeg grooten aanhang: den priestervorst van Giri. Taroeno Djojo veroverde Java's Oostkust. Toen verleende de Compagnie den Vorst van Mataram hulp en nam hem in bescherming.

Amangkoerat werd verdreven door de rebellen uit zijn hofstad in 1677, vluchtte en stierf te Tegal. Zijn zoon Amangkoerat II werd ook gesteund door de Compagnie waarvoor deze vele rechten kreeg. De zeehavens aan de Noordkust werden pandsteden voor de oorlogskosten; het aan de Compagnie reeds behoorende rijk Jacatra werd oostwaarts vergroot tot aan de rivier van Pamenoekan; een lijn recht doorgetrokken in het verlengde van de rivier tot aan de Zuidzee vormde de grens. De invoer van opium en lijnwaden werd een monopolie voor de Compagnie. In 1678 kreeg deze Semarang in eigendom met bijbehoorende landen.

In 1679 gaf Taroeno Djojo zich over en werd verraderlijk door Amang-

koerat II gedood. Deze verliet z'n residentie Mataram of Karta en stichtte een nieuwe hofstad: Kartasoera.

De Jonge. Opkomst. *passim.*
Heeres-Stapel. III en IV.
Realia. i.v. Java, Japara.

Sedert 1671 had de Compagnie reeds een scheepstimmerwerf op Rembang, die na de vernieling door Taroeno Djojo in 1677 weer werd opgebouwd. Te Demak kwam een houtzaagmolen met een kleine bezetting.

Tegal was in 1677 onder bescherming van de Compagnie gekomen, waar men een versterking bouwde.

Soerabaia kwam ook aan de Compagnie waar men een factorij bouwde.

Te Cheribon bouwde men het fort De Beschermingh.

Tusschen 1680–1755 trachtten de Javanen vrij te komen van de drukkende lasten, maar tevergeefs. Het hoofd van de Lijfwacht van Mangkoerat II, de Baliër Soerapati week uit naar Oost-Java, stichtte een onafhankelijk rijk in Pasoeroean, terwijl hij Mataram vijandig was.

Nadat in 1703 Mangkoerat II overleden was, kwam zijn zoon Mangkoerat III aan de regeering, bekend onder den naam van Soenan Mas. Hij kwam in strijd met z'n oom Pangéran Poeger, die zich onder bescherming van de Compagnie stelde. Hij nam den naam van „Pakoe Boewono" aan. Amangkoerat III vluchtte naar Soerapati. Bij de verovering van Bangil, Soerapati's hoofdsterkte, door Overste Govert Knol, werd Soerapati doodelijk gewond. Soenan Mas en Soerapati's zoon zetten den strijd tegen de Compagnie voort. Bij Pasoeroean leden ze een nederlaag. Soenan Mas werd een gevangene en met zijn gezin naar Ceylon verbannen (1708). Hiermee eindigde de eerste Javaansche Successieoorlog (1704–1708). De residentie Pasoeroean was van 1707. Aan de opstandspogingen van Soerapati's verwanten kwam in 1719 een einde. Toen stierf ook Pakoeboewono I.

Dr. F. W. Stapel. O.C. V. 146.

Zijn zoon Mangkoerat IV had veel tegenstand van zijn familie (Tweede Javaansche Successieoorlog 1719–1723). De Compagnie steunde hem. Zijn verwanten en andere rebellen werden verbannen. Mangkoerat IV stierf in 1726.

Op Madoera had de Compagnie al veel gebied verkregen tijdens Pakoeboewono I. Onder Soenan Mas' regeering maakte men een einde aan de zelfstandige vorstendommen van Sampang en maakte er een regentschap van.

Pakoeboewono II volgde op in 1726. Hij ondervond veel last van Tjakraningrat, vorst van Sampang, aan wien door Mangkoerat IV diens dochter tot vrouw beloofd was. Toen dit niet doorging zwoer Tjakra-

De zeerooverij was gedurende de Fransche en Engelsche oorlogen zeer toegenomen. Men versterkte toen verschillende eilanden, zooals de Karimon-Djawa eilanden, het Prinseneiland, de Kangeaneilanden en Bawean (Poeloe Loebak).

Verlies van gebied kwam in de achttiende eeuw op Java niet voor.

De Jonge. passim.
Heeres-Stapel. I.V.
Meinsma. o.c. I. c. XIII en XVI.
Dr. J. W. Stapel. o.c. V. 440–444, 481–486, 547; 563.

III. BORNEO

Op Borneo had de Compagnie reeds in het eerste vierdedeel van de zeventiende eeuw kantoren: te Soekadana en Sambas. Ook was er handel op Bandjermasin. Producten waren er: peper, schildpadshoorn en stofgoud. Deze laatste plaats werd wegens moord op een Nederlandsch koopman verwoest. Toen deze stad later opnieuw opgebouwd was, gaven de Nederlanders er den naam aan: Oud-Bandjar, een nieuwe hoofdstad heette Martapoera of Bandjermasin.

In 1635 kreeg de Compagnie het monopolie van den peperuitvoer, maar in 1638 verbrandde men de loge te Martapoera en het huis in Oud-Bandjar. In 1660 kwam een contract tot stand; de Compagnie zou aan in- en uitvoerrechten 5% betalen in plaats van 7%. In 1661 werd de peper uitvoer uitgebreid; te Martapoera zou een resident zetelen.

Heeres o.c. 181–182, 186–188.
Van Dijk. Neerlands vroegste betrekkingen met Borneo.
Dr. F. W. Stapel. o.c. 28–29.

In 1663 was er een paleisrevolutie: ten slotte waren er twee Sultans, één te Martapoera, één te Bandjermasin. Met den laatsten werd een verdrag gesloten (1664).

Heeres. o.c. 285–287.

Men wilde te Bandjermasin spoedig de Compagniesdienaren kwijt. De Hooge Regeering riep haar bedienden terug. Vrijburgers en inlanders haalden er peper af. (1667).

Later kwam er de Compagnie terug, maar in 1736 was er geen nederzetting meer. Er kwamen daarna veel Chineezen en Engelschen. Daarom zond de Hooge Regeering in 1746 een flottilje er heen en in 1747 kwam een nieuw contract, waarbij uitsluiting verkregen werd van alle Europeesche handelaars. De loge op het eilandje Tatas werd gebouwd. Er ontstonden veel wantoestanden. Commissaris Paravicini sloot een contract (1756), waarbij Bandjermasin Nederlandsch gebied werd.

De Compagnie had te Soekadana een kantoor. Van daar uit bewerkte ze Sambas. Tot Landak, van belang om de diamanten, had ze vrijen toegang. De uitmoording van 1610 werd in 1612 gewroken. Sambas werd verwoest.

Soekadana had oudtijds gestaan onder suzereiniteit van Modjopahit op Java. Een Mataramsche vloot nam in 1622 Soekadana in. Na 1635 kwamen de Soekadaners te Batavia handelen, zoodat geen loge er noodig was.

Bantam's bezittingen op Borneo's Westkust waren in 1699 veroverd met Compagnieshulp. Bantam had er niet veel voordeel van, want Soekadana maakte zich onafhankelijk. In Landak benoemde de Bantamsche Sultan een regent als zijn vertegenwoordiger. Dat was de eenige band tusschen Bantam en Borneo's Westkust. Om nu, toen Mempawa vijandig werd, niet een expeditie te moeten zenden, stond de Bantamsche Sultan Alioedin hier zijn rechten aan de Compagnie af. Dit geschiedde bij acte van 1778. Landak en Soekadana waren Nederlandsch bezit.

Heeres. o.c. I. 73.

Kotta-Waringin, aan Borneo's Zuid-Westpunt, werd door Compagniesscheepjes bezocht voor rijst, peper en boschproducten. Vrijburgers voeren er ook op. In 1638 had een plotselinge uitmoording der Nederlanders plaats. Van beteekenis is de handel er later nooit geworden.

Broenei is in de zeventiende eeuw na Olivier van Noort door de Nederlanders niet bezocht.

Van Dijk. Neerlands vroegste betrekkingen met Borneo.
Heeres. o.c. bl. 295, 373, 374, 429, 554.
Dr. F. W. Stapel. o.c. V. 165–170, 448–454.

Pontianak was gesticht in 1772 door een Arabier die opklom tot Rijksbestierder te Mempawa. Sjerief Isoef maakte zich tot Sultan van Pontianak; Landak onderwierp hij aan zich. De Compagnie trad in verbinding met den nieuwen Sultan. Het gevolg was dat in 1778 een contract werd gesloten, zoodat in dat jaar voor het eerst de Nederlandsche vlag te Pontianak woei. De Sultan bezat nu voortaan zijn land als leen van de Compagnie. In 1791 sloot men de factorij weer.

Soekadana weigerde onderwerping aan de Compagnie. Landak werd in 1778 onderworpen. De eertijds Bantamsche regent kreeg nu een aanstelling als Pangéran van Landak.

De Boegineesche Sultan Radja Ali vluchtte naar Mempawa, later naar Soekadana op Borneo.

Een expeditie tegen Mempawa en Soekadana volgde; deze laatste stad werd verbrand, waarna men tegen Mempawa optrok, en het blokkeerde. Een nieuw eskader kwam nog te hulp (1787); dit brak alle ver-

zet en een contract werd gesloten. Zoo was de Westkust tot rust, maar ze bracht weinig voordeel. In 1791 werd de geheele Westkust verlaten. Een deel van het eskader ging nog naar Bandjermasin, waar onlusten waren, door een inval van Boegineezen. De troonpretendent werd verslagen en de Vorst sloot in 1787 een verdrag. Hij kreeg het Rijk in leen van de Compagnie. Ook op en bij de Oostkust verwierf de Compagnie gebied: Poeloe Laoet, en omliggend gebied. Den gezaghebber vermoordde men er in 1789.

IV. CELEBES

Zuid-Celebes met Boeton en de Saleier eilanden

Makassars ondergang door Speelman is bekend (Dr. F. W. Stapel. De Archipel en het Mal. Schiereiland in 1684, blz. 35 e.v.)

Zie ook Dr. F. W. Stapel. Het Bongaais Verdrag.
Id. Cornelis Janszoon Speelman. 1936.
Heeres, Corpus II, 168–169.

De onderwerping van Tello, Tjenrana, Boeton volgde. Aroe Palakka kreeg uit dankbaarheid Bonthain. Vele landschappen waren zoo onder de Compagnie gekomen. Zoo op de Westkust Mandor, een conglomeraat van kleine gebieden.

Boni en Sopeng sloten zich bij het Bongaaisch Verdrag aan. Van de Saleier eilanden had de Sultan van Makassar afstand moeten doen.

Noord- en Oost-Celebes met de Sangir-eilanden

De Spanjaarden hadden vestigingen in deze streken. De Sultans van Makassar en Ternate twistten over het bezit ervan: de Sangir-eilanden en Manado.

Dr. E. C. Godée Molsbergen: Geschiedenis van de Minahassa tot 1829.
Landsdrukkerij. Weltevreden 1928.

In 1657 kwam een houten palissade te Manado (Op het vasteland, te onderscheiden van Manado toea, het eilandje voor de kust). Onder bescherming van de Compagnie stelden zich vele volkeren: die van Tondano, Tontoli (= Toli Toli), Tagoelandang, Groot-Sangir en Amoerang. Een steenen redout kwam in plaats van het palissadenblokhuis in 1666. Door het Bongaaisch Verdrag verloor de Sultan van Ternate zijn aanspraken op de Oost-kust van Celebes.

Siauw was weer door Spanjaarden bezet maar het kwam nog niet tot vijandelijkheden. Gorontalo en Lombotto kwamen in eigendom aan de

Compagnie. Toen in 1677 de Spanjaarden die van Siauw hielpen tegen de Compagnie werden ze er voorgoed verdreven.

Met de Minahassa sloot men 10 Januari 1679 het bekende verbond. Na het verdrag van 1683 met Sultan Amsterdam was zijn geheele gebied aan de Compagnie gekomen.

V. AMBON EN DE MOLUKKEN (TERNATE)

De Gouverneur van Ambon had ook Ceram, Boeroe en Manipa onder zich, met veel kleine eilandjes.

De Goram-eilanden, vroeger onder Banda, waren sedert 1650 Nederlandsch, staande onder Ambon. In Ternate was opstand, geholpen door Makjan en Motir. Arnold de Vlaming van Oudshoorn onderdrukte dien in 1651. Ook op Zuid-Ceram en de Soela-eilanden, met Djilolo op Halmaheira. Met Batjan was een verdrag gesloten in 1653, met de Ceram-laoet-eilanden in 1656. In hetzelfde jaar met de hoofden van Keffing, Kellemoeri, Goram en Rarakit, in 1657 met den Sultan van Tidore. De Sultans van Ternate, Tidore en Batjan hadden bij contract van 1660 een duidelijke omschrijving van de grenzen van hun gebied. In de bocht van Kajeli (op Boeroe) kwam in 1662 een sterkte, later Overburg genaamd.

In 1663 verlieten de Spanjaarden uit vrees voor mogelijke plannen van Coxinga die Formosa genomen had, den Archipel. Ze vernietigden hun forten: Gamalama op Ternate en Roem op Tidore.

De Sultan van Ternate deed in 1676 afstand van alle aanspraken op Ambonsche landen. Hij stond Gorontalo en Limbotto aan de Compagnie af. In 1679 begon de Sultan een opstand. De Compagnie overwon; in 1681 nam ze Sultan Amsterdam gevangen. In 1683 teekende hij een verdrag, verklarend dat de Compagnie eigenares was van alles wat hij aan land en volk bezeten had. De Sultan werd leenman van de Compagnie. Bij zijn vroeger bezit werden ook gerekend Makjan, Motir en Halmaheira. De Sultan van Batjan verkocht in 1682 aan de Compagnie de eilandjes: Obi, Gomono, Dowara, Belang, Obi-latoe, Tapa en Poeloe Hasile benevens aanspraken op enkele deelen van Ceram.

Voor de Sangirgroep trad de Compagnie in de rechten van den Sultan van Ternate.

Dr. F. W. Stapel. De Archipel in 1684 p. 5–13.

VI. HET GOUVERNEMENT BANDA, BALI EN LOMBOK

Het eiland Run, langen tijd door de Engelschen bezeten, kwam bij den vrede van Breda voor goed aan de O.I. Compagnie.

De Aroe-eilanden werden bevaren en met de orangkaja's werd een verdrag gesloten. Ook Nieuw Guinea deed men aan in 1654, 1662 en 1663. Naar de Zuidwestereilanden voer men in 1664, om oude verdragen te bevestigen, ook met Aroe en Groot en Klein-Kei, in 1665 met Koer. Damar werd onderworpen, ook in 1665. Een rebellie in 1680 werd in 1683 onderdrukt.

Kisser, Leti, Lakor, Pati op het eiland Moa werden door overeenkomsten gebonden.

Portugeezen deden van hun centrum Larentoeka op Flores een plundertocht naar Kisser. De Compagnie bouwde er een fort (1668).

Ook de hoofden van Babar, Wetan en Masela (de Babareilanden) kwamen met de Compagnie in aanraking door verdragen, evenals Poeloe Dai.

Dr. F. W. Stapel. o.c. p. 24–27.

Op Timor had de Compagnie haar sterkte te Koepang. De tochtgangers op een expeditie in het binnenland werden in 1748 vermoord. Koepang werd door opstandelingen in het nauw gebracht. In 1756 kwam Commissaris Paravicini er orde op de zaken stellen en sloot een contract met de hoofden. Op Solor en Timor bleven na 1643 nog Portugeezen wonen, evenals op Soembawa (Bima).

Lombok was in de zeventiende eeuw een veelbegeerd bezit (Baliërs, Makassaren). In 1673 werd de Vorst van Soembawa erkend als Vorst van Lombok. Het volgend jaar zond de Compagnie er een expeditie heen en in 1675 kwam een contract tot stand met de Lomboksche regenten. Ze beloofden trouw aan den Vorst van Soembawa en aan de Compagnie. Tegen het einde van de zeventiende eeuw (1692) werden de Baliërs baas op Lombok. Omstreeks 1740 hadden ze het geheele eiland in bezit.

Dr. F. W. Stapel. De Archipel in 1650. bl. 14–15.

De relaties met Bali waren ontstaan op de eerste scheepvaart, maar het verkeer met Bali was in de zeventiende en achttiende eeuw niet druk. Tot een contract kwam het niet.

Dr. F. W. Stapel. De Archipel in 1684. bl. 61–62.

VII. VERLIES VAN GEWESTEN

Op het einde van de achttiende eeuw verloor de Compagnie veel gebied aan de Engelschen, die de Molukken van groot belang achtten.

In Januari 1796 kwam een Engelsch eskader onder Admiraal Rainier voor Amboina. De Gouverneur gaf het kasteel zonder verdediging over.

Daarna was de beurt aan Banda. Het was niet de schuld van den Gezaghebber dat hij geen tegenweer kon bieden.

Ternate was in staat van verdediging gebracht. In Februari 1797 kwamen drie Engelsche schepen op de ree. Een eisch tot overgave werd afgeslagen en gelande troepen door de troepen en gewapende burgers teruggeworpen (Pas in 1801 is Ternate verloren gegaan aan de Engelschen.)

Manado en Kema kregen de Engelschen zonder slag of stoot.

Batjan viel in 1797 tegen Engelschen, die inlandsche bondgenooten hadden.

Tidor volgde, ook door inlandsche hulp.

Twee Fransche schepen kwamen Ternate te hulp en zoo bleef dit eiland voor de Compagnie behouden.

Timor bleef ook Nederlandsch. Voor de Compagnie was het einde nabij. Daarna, in het najaar van 1800, is Batavia door de Engelschen geblokkeerd.

Meinsma. o.c. II. bl. 233, 243, 235, 236.

Prof. Mr. J. E. Heeres. Een Engelsche lezing omtrent de verovering van Banda en Ambon in 1796.

Hier mag even herinnerd worden aan den afstand aan de Engelsche Oost-Indische Compagnie van Poeloe Penang in 1785 door den Sultan van Keda, waarna in Juli 1786 de vorming van een Engelsche strafkolonie volgde, en aan de onrechtmatige in-bezitneming van Singapore in 1819, het groote sukses van Raffles.

DE COMPAGNIE BUITEN DEN ARCHIPEL

I. SINT-HELENA

Op den langen weg van Europa naar Indië was Sint-Helena een tusschenstation van groote waarde. Jan Huygen van Linschoten noemde het eiland „een aerts Paradijs". Er was water, gevogelte, verwilderd vee, ontstaan uit door schepelingen achtergelaten gedierte, zout op de klippen, overvloed van visch in zee. Het klimaat was verrukkelijk.

Ontdekt voor Portugal door João da Nova in 1502 op Sint-Helena's dag, 21 Mei [1]), bleef het eiland in feite „Niemandsland". Portugal zorgde ervoor dat er geen bevolking ontstond. Portugeezen, Engelschen, Nederlanders deden het aan en genoten van de goede gaven.

Op zijn thuisreis nam Coen's opvolger (hoewel niet als Gouverneur-Generaal erkend door Heeren XVII) officieel bezit van het eiland op 15 April 1633 [2]). Hij deed dit voor „den Staedt der Vereenichde Provintiën" niet voor de Vereenigde Oost-Indische Compagnie, daar het eiland lag in een deel van de aarde, waar volgens het octrooi voor de West-Indische Compagnie, de Oost-indische zich niet mocht vestigen.

„Op dato 15 Aprilis Ao 1633 hebben den E. Heer Jacques Specx Oudt-Gouvern^r^ Generaal wegen den Staet der Vereenichde Nederlanden in India t'saempt den Breeden Raedt van de presente alhier gearriveerde Nederlandtse Vloote bestaende in de Schepen Prins Willem, de princesse Emilia, Hollandia, Zutphen, Rotterdam ēñ Hoorn de pocessie ende eygendom van dit Eylandt van Oudts genaempt St-Helena, Soo als 't selve Jegenwoordich leght met alle zijne aenlangende Gronden, Heuvelen, Clippen Ende Rotsen voor den Staedt der Vereenichde Provintien aen-

---

1) Deze datum, 21 Mei was eigenlijk de feestdag van haar zoon Constantijn den Grooten. De Grieksche Kerk viert hun beider feest op één dag; in de Roomsche kalender valt St. Helena's herdenking op 18 Augustus. (Encyclop. Brit. 14th ed. i.v.)

2) Algemeen Rijksarchief 's Gravenhage. Koloniale Aanwinsten 1894 No. 31*a*. De afbeelding is te vinden in Godée Molsbergen & Visscher. Zuid-Afrika's Geschiedenis in Beeld. Amsterdam. Van Looy. 1913 bl. 19. Boven het document is afgebeeld een staande leeuw, dragende een krom zwaard en een bundel van zeven pijlen. Het zegel onder het stuk vertoont het naar het Oosten (naar rechts van den beschouwer) varend Compagniesschip, het zegel van De Oude Compagnie, dat gold totdat bij resolutie van 12 Oct. 1656 door Heeren XVII een randschrift er aan werd toegevoegd. (zie Priangan door Dr. F. de Haan II, VI, mededeeling van Dr. J. de Hullu). 14 April 1657 besloten Heeren XVII dat het randschrift zou luiden: „Societas Indiae Orientalis foederatarum provinciarum."

genomen, Omme 't zelve ten besten ende voordeel van den gemt[n] Nederlandtschen Staet ter eerster gelegentheyt te verstercken, besetten Peupleren ende tegen alle Invasien van Vyanden te beschermen Soo als de doorluchtige Ho: ende Mog: Heeren Staeten Generael van de gem[te] Vereenichde Provintien sullen te Raede vinden Gelijck alles bij Ampele Solempnele Acte van de voorsz. aengenomen pocessie ende Eygendom in forma gemaeckt naerder blyct. T'Oirconden ēñ in waerheyt van desen midtsgaders dat Niemandt Hier van Ingnoratie [1]) en pretendere Is desen Pilaer alhier gerecht midtsgaders dese Notificatie behoorlyck Gesegelt ende geteyckent Hier aengeslaegen ten Jaere ende dage als boven.

Lieve Jourbes
Cornelis Theuniss̄ Drent.

Ter Ordonnantie vān gemt[n] H[r].
Generael ende Breeden Raedt
J. van Vossele
als sect[s] ".

Veel verandering kwam er echter niet in de staatkundige positie van Sint-Helena, tot de Engelsche Oost-Indische Compagnie in 1659 er bezit van nam. 2 Februari 1660 waarschuwde Jan van Riebeeck de retourvloot, op last van Heeren XVII, „dat de Engelse het eyland S[t] Helena bezet" hadden en de vloot het eiland niet mocht aanloopen.

In 1672 zond Isbrand Goske, Gouverneur van Kaap de Goede Hoop, vier schepen uit onder bevel van den Commandeur Jacob de Geus om S[t] Helena te hernemen. Dit gelukte 12 Januari 1673. Spoedig daarop, 15 Mei 1673, was het eiland weer Britsch, en bleef dit sinds.

II. DE KAAP DE GOEDE HOOP & MAURITIUS

De Kaap de Goede Hoop is reeds behandeld in de historische kaarten, bewerkt door Jhr. Dr. P. J. van Winter en geteekend door Dr. A. A.

[1]) sic.

[2]) Zie Dr. E. C. Godée Molsbergen. De Stichter van Hollands Zuid-Afrika Jan van Riebeeck, Amsterdam, S. L. van Looy, 1912 bl. 64–65.

[3]) Op de kaart van het eiland afgebeeld in de Werken. Linschoten-Vereeniging VII, De eerste Schipvaart.... I. bl. 206 staat het Portugeesche woord „Pomar" (appel-bongerd). Wollebrandt Geleynsen de Jongh vermeldt in 1648 twee plaatsen: „De Commandeurs plantagie
Is aen de Revier
Van d'Appel valey....", en „dese missive & [a] is begraven in de Kerck valey aen
't Eyl[t] St. Helena [2]).

Over Sint Helena zie ook Dr. G. P. Rouffaer en Dr. J. W. IJzerman. Werken o.c. XXV bl. 399–401.

Beekman in den Geschiedkundigen Atlas van Nederland. No. 20–28: Zuid-Afrika onder Nederlandsch Bewind.

Voor Mauritius [1]) tot 1647 zie men Dr. F. W. Stapel, Geschiedk. Atlas van Nederland, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1928, bl. 37–38.

Koopman Reinier Por werd er 11 Maart 1648 Opperhoofd. 7 December 1657 besloot de Hooge Regeering het eiland te doen verlaten, de sterkte te doen slechten en de bezetting te lichten. 25 Maart 1658 vertrok het jacht „de Schelvis" hiertoe van de Kaap. De „ommeslagh" moest men „op Batavia off Ceylon" brengen.

In 1664, toen de Franschen het eilandje Mascarenhas, door hen Bourbon genoemd, bezetten, vond de Compagnie het gewenscht dat Mauritius weer Nederlandsche bezetting kreeg. Het eiland stond onder jurisdictie van de Kaap.

Van de Kaap vertrok Jacobus van Nieuwland met een garnisoen er heen. Een jaar later, na Van Nieuwland's dood was er volslagen muiterij,

In 1665 was er als Opperhoofd Georg Frederick Wreede, de kenner van de Hottentotsche taal, samensteller van een Hottentotsche woordenlijst [2]).

Hij nam de raddraaiers gevangen en zond hen naar de Kaap. Medio Juni 1669 was Wreede Kommandeur van Mauritius. Hij verdronk in 1672, bij het omslaan van zijn boot „de Vrede".

Gedurende den oorlog met Engeland was Mauritius een afzonderlijk buitenkantoor, maar toen de vrede gesloten was, kwam het weer onder de Kaap. De nederzetting verliep en had veel te lijden van zeeroovers. 19 Juli 1707 besloot de Hooge Regeering het eiland te doen verlaten. Enkele vrijburgers kwamen te Batavia „ter alimentatie" aan de Diaconie, anderen verhuisden naar de Kaap de Goede Hoop in 1709. In 1710 vertrok het garnisoen naar Batavia, nadat alles op het eiland grondig vernield was.

Resoluties van G.G. & RR.i.d.
G. McCall Theal. History of South-Africa, London,
Swan Sonnenschein & Co Ltd. 1897, in Voce.

III. DELAGOABAAI

De Nederlandsche V.O. Compagnie had er in Maart 1721 een post gesticht. De streek bleek zeer ongezond te wezen en onveilig door de vele zeeroovers. Jacob de Bucquoy wiens plan van 1721 nog over is, werd door zeeroovers gevangen. Van een nieuwen uitleg is een teekening over

[1]) Inventaris van kaarten... in het Algemeen Rijksarchief, 1e supplement, 1914, No. 358. „Het Fort Mauritius," 1638. (Overgecomen brieven... 1639, 2e boek, fol. 600.)

[2]) Door mij uitgegeven als Bijlage in de Werken van de Linschoten-Vereeniging XI. (G.M.)

door S. Augier van 1726. De naam van het Fort was Lijdzaamheid sedert 1726. Op dit gebied ligt nu Lourenço Marques. Men hoopte van Delagoabaai uit goud- en kopermijnen te vinden.

In December 1730 werd de post voorgoed door de Nederlanders verlaten.

Zie Theal, o.c. in voce.
Godée Molsbergen & Visscher o.c. p. 46–47.
Inventaris der Verzameling Kaarten berustende in het Rijksarchief. 1867. N° 198-295.

IV. ARABIË

In 1624 (Stapel, o.c. p. 41) brak de Compagnie haar kantoor te Mocca op. Wel werd de koffiehandel voortgezet, doordat geregeld schepen er heen voeren, Ze stelde ervoor hoofden en secunden aan, zooals in 1657 en 1664, tot in 1684 de vaart derwaarts geheel gestaakt werd. Bij de tochten naar Mocca deed men gewoonlijk ook Djedda (Jedda) aan. Zelfs gaf de Compagnie opdracht om „de havenen van Habessina" te onderzoeken (1696). Wierook en mirrhe kocht ze ook op.

In 1707 „stabileerde" men te Mocca „een residentie" op verzoek van den Imam. In 1711 wilde men deze weer opbreken. Toch vinden we dat er een administratief onder Ceylon staande vestiging was, welke relatie in 1738 ophield te bestaan. Van 1743 af handelde men met de Arabieren op een schip „binnen boord en niet aan de wal".

Evenmin kwam er een vestiging in Maskate, aan de golf van Oman, hoewel men er in 1751 een „proef van den Handel" nam, die in 1756 herhaald werd met twee schepen, maar voor de lading van het tweede schip waren geen koopers te vinden. Het kwam niet tot voortgezetten handel. In het begin van de achttiende eeuw (1714) hebben de Nederlanders Perzië moeten bijstaan tegen de Arabische zeeroovers van Maskate.

Zie: Heeres-Stapel, Corpus Diplom. N.I. in voce.
Dr. H. Terpstra, De Opkomst der Westerkwartieren van de O.I. Comp. p. 106–136.
Daghregister Batavia in voce.
Inventaris 1867, N° 216–222.
Realia, Register op de generale resolutiën van het Kasteel Batavia, 1632–1805. Leiden. 1882–86 in voce Mocha en Jeddo (= Djedda).

Dr. F. W. Stapel. Corpus Diplom N.I.V. (1726–1752) Bijdr. tot de T. L. en Volkenk. van N.I. deel 96. 's Gravenhage. Mart. Nijhoff. 1938.

V. PERZIË

Bij de behandeling van dit gebied (Dr. F. W. Stapel, Geschiedkundige Atlas van Nederland. De Archipel in 1650 p. 42–43) zagen we dat in 1650 de Compagnie te Ispahan toestemming tot den zijdehandel bezat sedert 1623, en kantoren had te Gamron (= Bender-Abbas), Sjiras en Lar.

Reeds in 1644 dacht men er over om het „comptoir te Gamron" op te breken en, naar Portugeesch voorbeeld, den Koning door 's Compagnies zeemacht te dwingen. De rijksgrooten in de hoofdstad en in de havensteden legden aan de Nederlanders allerlei moeilijkheden in den weg. Joan Cunaeus' ambassade in 1651 bracht niet veel verbetering.

In 1684 liepen de geschillen zoo hoog, dat de Compagnie het eiland en het kasteel Kismis in bezit nam. Wel werd het in 1685 teruggegeven; Heeren Bewindhebbers zagen af van een politiek van geweld. In 1701 kwam er tijdelijk weer rust.

Niet alleen was de Perzische zijde van groote waarde voor de Compagnie, maar ook de handel in wol uit Kirman. In 1714 was de toestand weer zeer gespannen, wat tot 1717 duurde. Opstanden in Perzië en wisseling van Vorsten werkten nadeelig voor den handel. In 1728 werd bij contract door ontevredenen met de nieuwe dynastie het eilandje Ormuzd met kasteel aan de Compagnie afgestaan. Maar de bezetting liet geen Nederlander toe al woei er de Hollandsche vlag. Hollandsche dienaren werden bij Gamron vermoord. In 1729 sloot men weer vrede. In 1729 werd de dynastie der Afganen (Agwanen), die er sedert 1722 was, verjaagd door de oude dynastie. De Compagnie bleef strikt neutraal tijdens den troonstrijd. De oude privilegies werden, tegen dure geschenken, bevestigd. In 1743 brak weer een opstand uit tot er rust kwam na den dood van den Vorst in 1747.

Te Bassora, waar men vroeger al geweest was, besloot men in 1650 den handel „weder bij de hand te neemen". Ook daar vlotte de handel niet erg. Telkens, in 1666 en in 1702, wilde men het nog eens probeeren, maar in 1706 had geheele intrekking plaats. In 1747 werd het kantoor van Gamron „gesepareerd" en onder Batavia „direct sortabel gesteld".

Een der kleine „comptoirtjes" was Boesjir. In 1755 werd de handel te Bassora en te Boesjir stop gezet. Gamron volgde in 1758, nadat het in 1755 onder Karreek was gesteld.

Karreek was een eiland in de Perzische Golf. Daar wilde de Compagnie een weerbare loge stichten om Gamron en de kleine kantoren te kunnen opheffen (1753). Maar in 1762 ging men er toe over zelfs de vestiging te Karreek op te breken. Enkele jaren later besloot de Compagnie dat „van het plan ter hervatting van de Negotie in het Perzische rijk word afgezien".

Wel probeerde nog in 1793 de Bassa van Bagdad voor de Compagnie

„om den handel in Persien weder te stabileren", maar voor de Compagnie was het einde nabij.

A. Hotz. Journaal der reis van ... Joan Cunaeus naar Perzië in 1651–52. (Amsterdam, 1908).

Heeres-Stapel. Corpus Diplomaticum N.I. i.v.

Realia. i.v.

Inventaris 1867 N° 222.

Dr. F. W. Stapel. Corpus Diplomaticum N.I.V. p. 37, 44, 55, 104, 105,454–7.

VI. VOOR-INDIË

a. Souratte

Omstreeks 1650 had de Compagnie (Stapel, o.c. p. 41–42) te Souratte in het rijk van den Groot-Mogol, omdat zij in 1648 een groote vloot erheen gezonden had, toezegging van onverhinderden handel. Bij de plundering van Souratte in 1664 spaarde Shivaji (de Groote), de stichter van de Mahratten-macht in Voor-Indië, de nationale held, (1627–1680), de Engelsche en de Hollandsche loges benevens het Capucijnerklooster. In 1670 viel zijn tweede aanval op Souratte, waarbij de Nederlanders weer geen schade leden. Verschillende posten had de Compagnie er in de buurt Ahmadabad, de tweede stad van Goezeratte, Brootchia, (Broach) Cambaya, (1743), Agra, Brodera, (Baroda), Sirchees en Boerhampoer. Concurrenten van andere Europeesche natiën waren ook te Souratte gevestigd. Lijwaden, indigo opium, salpeter en zilveren ropijen kochten de Nederlanders er op.

Herhaaldelijk heeft de Compagnie als dreigement oorlogsschepen er heen gezonden, zooals in 1705 tot wegneming van handelsbelemmeringen, wat den Groot-Mogol zeer vertoornde.

De loge te Agra, tevoren al sterk besnoeid, brak men in 1716 op, Brootchia in 1726, maar nadat Ahmadabad was opgeheven herstelde men Brootchia weer in 1728. Ook Ahmadabad is in 1735 „gerestabileert", en weer opgebroken in 1743. In 1741 had men weer het oog op Agra, om het, zoo noodig, spoedig te kunnen bezetten.

De lasten van de kleine kantoren zooals het weer opgerichte Ahmadabad en Brootchia kwamen niet op rekening van Souratte, maar werden over de retouren verdeeld (1754).

Dan handelde men ook nog op plaatsen „zonder vast Comptoir", zooals Bendarajapum (1756). Kitsmenden (Ketsmadui) brak men „voor altoos" op in 1757.

De Britsche koloniale macht werd voelbaar omstreeks 1755. In Juni 1792 besloot men van de Souratsche lijwaden af te zien.

Dr. H. Terpstra, o.c.
Heeres-Stapel, o.c.i.v. Suratte.
F. Valentijn, IV, II, 265–6.
Bal Krishna, M. A. Ph. D., Shivaji the Great. Bombay. D.B. Taraporevala Sons & C°. (1932) p. 163–232, 303–370.
Inventaris No. 225–228.
Dr. F. W. Stapel o.c. bl. 256 e.v.v.

b. De Westkust

Voor de geschiedenis van de Kust van Malabar tot 1650 zie men Dr. F. W. Stapel, o.c. p. 43–44. In 1637 richtte de Compagnie een loge in te Wingurla (Vengurla) iets ten Noorden van Goa. Deze loge behoorde administratief niet tot Malabar. In 1654 had Van Goens te Vengurla als opperhoofd gesteld Leendert Janssen, van Tongeren, welbekend in de Zuid-Afrikaansche geschiedenis. Hij verkreeg bescherming tegen het strandrecht in 1655. Eind 1658 veroverde Van Goens Coylan op de Portugeezen (Quiloa).

In 1657 sloot de Vorst van Kanara op de Westkust, niet te verwarren met Kanara (Carnatica) aan de Oostkust, een voorloopig verdrag met Leendert Janssen over handelsvoordeelen aan de Compagnie vergund, b.v. op de kust van Gongoly (op Valentijn's kaart tusschen Barsaloor en Mangaloor).

In 1662 viel Cranganoor aan de Compagnie toe. Evenzoo Cananoor in 1663.

Tot 1672 stond Wingurla direct onder Batavia, daarna onder Souratte.

Cochin was in 1663 op Portugal veroverd. In 1669 werd het een afzonderlijk Commandeurschap en gescheiden van het Ceylonsche Gouvernement. De Compagnie steunde in 1708 den Vorst van Cochin tegen den Samorijn, koning van Calicoet, en belette dien tevens anderen Malabarschen Vorsten geweld aan te doen. In 1678 behaalde de Compagnie op hem een overwinning. In 1691 bezocht Commissaris Van Rheede tot Drakesteyn van het Zuiden komend het rijk Trevancoor en het nabije verwante Atingen. De Compagnie mocht loges bouwen op verschillende plaatsen. In Cochin was tusschen den Vorst van Parou en dien van Cochin oorlog, waarin de Samorijn van Calicoet betrokken was. Van Rheede sloot met hen een verdrag van vrede en vriendschap. De Compagnie mocht woningen en pakhuizen hebben te Panany en Calicoet (1691), wat weer bevestigd werd in 1710. Barend Ketel verscheen met een vloot voor Cochin. Er volgde een reeks verdragen met het bij Cranganoor gelegen Belanga en Coylan.

Toch waren er telkens moeilijkheden met den Samorijn. Zoo overviel hij het Compagniesfort te Chettua in 1715. Na een strafexpeditie in 1717

volgde de vrede. Opnieuw was er een breuk, die in 1755 geheeld werd.

Vriendschapsverdragen sloot de Compagnie met de Vorsten van Kali Koulan (Kayenkolam) en van Porcatty (Porakad of Porca). In Porca was een steenen loge toegestaan in 1724.

Bij den vrede met den Samorijn in 1717 behield de Compagnie vele sterkten en vastigheden o.a. Paponetty,dat men in 1735 besloot voor 5 of 10 jaren te verpachten. Niet alle posten zijn op de kaarten terug te vinden.

In 1717 bouwde men het oude Fortje te Chettua weer op en raseerde den pagger Inemaka, hoewel men er later op terugkwam en daar in 1734 een steenen fort bouwde. In 1719 bestond de bezetting van Chettua uit 100 Europeesche soldaten benevens 8 busschieters.

De forten te Cananoor en Coylan vernieuwde men in 1720. Te Mangaloor kwam in 1722 een nieuwe loge. In 1724 bebouwde men de geconquesteerde landen van Paponetty en Eddatoenty met cardamom en curcuma. De nieuwe loge te Panany is van 1729. Te Paliaporte stond in 1738 een leprozen-huis.

In 1740 bouwde men een „residentie" te Caab Commorijn, sorteerende onder Tutucorijn. In hetzelfde jaar werd besloten dat de Resident te Barsaloor ten Zuiden van het Portugeesche Goa, voortaan een onderkoopman zou zijn. In 1743 zou het kantoor te Barsaloor opgeheven worden, maar in 1749 dacht men weer over „retablissement".

Te Calicol plaatste men in 1758 een Resident in plaats van te Panany.

Omstreeks dezen tijd sloot de Compagnie met den Vorst van Trevancoor een acte van neutraliteit (1751) en het volgende jaar beloofde zij hem desnoods tegen de Franschen „bij te springen". Peperleverantie door de Vorsten van de Kust was voor de Compagnie hoofdzaak.

De lijwaadhandel te Tengapatnam liet men in 1759 varen. Te Paponetty gaf men in 1759 den vorm van een redout aan het graanmagazijn.

Daar de vrees bestond dat men Souratte moest verlaten, werd beproefd of Cochin Souratte als stapelplaats niet kon vervangen. Met de Engelschen werd de toestand steeds meer gespannen. De positie van de Compagnie nam af in aanzien. In 1768 wilde men de forten Chettua en Coylan laten springen, maar in 1770 kwam het bevel om ze „in den presenten staat" te houden, doch alles moest zoo zuinig mogelijk geschieden (1774). In 1776 had de Compagnie oneenigheid met Hyder Ali, den Vorst van Mysore, maar het beleid van Directeur Moens voorkwam erger. De Engelsche oorlog gaf den nekslag aan de kantoren op de Westkust hoewel ze niet werden aangevallen door Europeanen. In 1796 capituleerde Cochin met de Engelschen.

Realia. I.v. Mallabaar.

J. J. Meinsma, Geschiedenis van de N.O.I. Bezittingen, I, 204, 233.

recht van de Compagnie door De la Haye te verslaan. Het Fransche fort, voor zoover er reeds aan gebouwd was, werd afgebroken.

Ruim een eeuw later, toen in den vierden Engelschen oorlog Trincomalé en het Fort Oostenburg Admiraal Hughes in handen vielen, kwam de Fransche Admiraal Pierre André de Suffren St. Tropez met zijn vloot te hulp en bijgestaan door 2400 man Nederlandsche troepen heroverde hij de stad en het fort.

De Nederlanders zagen in Ceylon den vorm van een ham. Een Fort op een eilandje aan de Noordpunt noemden ze Hammenhiel, d.i. hammebeen.

Het Fort te Hanwelle werd tijdens den opstand van 1760 door de Singaleezen genomen. De bezetting werd, tegen de overeenkomst, laf vermoord.

Lubbert Jan baron van Eck's naam blijft verbonden aan het mooie Sterrefort te Matăra.

De capitulatie van Colombo in Februari 1796 en de vrede van Amiens maakten een einde aan het Nederlandsch bewind over Ceylon.

Resolutiën van G.G. & RR.
Godée Molsbergen. Tijdens de O.I. Compagnie I. 142–184.
Cambridge History of India, vol. III, passim.
Heeres-Stapel. Corpus Diplom. N.I. i.v.
Realia, i.v. Ceylon.
Inventaris No. 235–249.

VIII. COROMANDEL EN BENGALEN

Over deze kust [1]) zie Dr. F. W. Stapel, o.c. p. 44–47, Dr. H. Terpstra, De Vestiging van de Nederlanders aan de kust van Coromandel, en Prof. Mr. Heeres, Corpus Diplomaticum I, p. 45–46.

In 1605 was door de Nederlanders Mazulipatnam in het Koninkrijk Golkonda aangedaan. Daar mochten ze een kantoor vestigen.

In 1606 kwam men te Petapoelie (Nizapatnam) waar men ook een kantoor kreeg. De Compagnie kocht op de kust doeken en kleedjes op.

In 1608 was met den Naik van Gingier een verdrag gesloten, waarbij men een kantoor mocht bouwen te Tegenapatnam. Tegen de Portugeezen zou men samen strijden. Een half uur stroomopwaarts te Tirepoplier kreeg men een loge. Handelsvrijheid werd in 1610 te Porto Novo toegestaan.

---

[1]) Res. G.G. & RR. i.d.
Realia, i.v.
Inventaris, No. 250–255, 256–258.
Dr. F. W. Stapel. o.c. bl. 35–36.

Met den Vorst van Carnatica of Vellore kwam men overeen een loge te Paleacatte (Pulicat) te bouwen. In 1610 kwam een „Directeur" over de kust van Coromandel. Paleacatte was zijn standplaats. De Portugeezen waren te San Thomé gevestigd. In 1613 bouwde men het Fort Gelria te Paleacatte.

L. C. D. van Dijk, Vijf jaren uit het leven van Wemmer van Berchem, bl. 20–30.

Heeres, bl. 100–104, 546, 547.

Later kregen de Nederlanders in geheel Golkonda het recht van vrijen handel. (Daetseron, Palicol en in Carnatica Armagon, Kottapatnam, Pondichery). Er waren geen kantoren, maar inlandsche makelaars dienden er als tusschenpersonen.

In 1642 kwam, in den strijd met de Portugeezen, een Nederlandsche oorlogsvloot voor Negapatnam; toch werd dit geen blijvende bezitting.

De loge te Tegenapatnam kwam in 1643 tot stand. In 1644 mocht de Compagnie loges stichten te Porto Novo en Pondichery, toegestaan door den Vorst van Golkonda. De Naik van Madura verleende een kantoor in Kayalpatnam (Patanam) Paleacatte kwam in 1646 onder Golkonda, inplaats van onder Carnatica.

In 1647 mocht de Compagnie 60 man garnizoen in het Fort te Tegenapatnam leggen. De Vorst van Golkonda liet toe dat de Compagnie in 1649 een loge bouwde te Alambrue (Alamparwa), ten N. van Pondichery.

Behalve Nederlanders waren er Engelschen, Franschen en Denen op de kust, respectievelijk te Madras, Pondichery, Tranquebar. Portugeezen hadden San Thomé.

In 1651 drong Bijapour (Visiapour) steeds verder op. De Compagnie kreeg handelsvoorrechten te Sinsier (= Gingier), Porto Novo en Tegenepatnam, in 1652 te Palicol, te Daetseron bevestigd in 1653.

In 1658 verjaagde Rijckloff van Goens [1]) de Portugeezen uit Tutucorijn. Met den Teuver, onderdaan van den Naik van Madura, sloot men een verbond, een der vele die de op elkaar volgende Teuvers nimmer nakwamen.

Na de inneming van Negapatnam in 1658 werd dit later 't Hoofdcomptoir van het Compagniesbestuur op deze kust. De stad lag in het

---

1) Zie: Dr. J. Aalbers, Van Goens. 1916.
F. Valentijn, Ceylon, 233.
Ph. Baldaeus, Coromandel.
D. Havart. Op- en ondergang van Coromandel. Amsterdam. 1693.
Heeres-Stapel dl. 93, bl. 55.
Balkrishna. o.c.
Mr. Heeres. o.c. dl. 87 bl. 507.
Dr. F. W. Stapel. o.c.v. bl. 401.

dat de Compagnie in Souratte en de andere plaatsen niet mocht maken „punten of bolwercken nog daarop.... brengen eenig groot of klein geschut" (1712). Voor de plaatsen Agra, Ahmadabad Brodera en Brootchia, werden vaste taxatieprijzen vastgesteld.

In het begin van de achttiende eeuw hielden de moeilijkheden en de afpersingen in Bengalen aan. Door het geven van geschenken kreeg men verbetering, b.v. in 1705.

Sadraspatnam en onderhorigheden pachtte men in 1705 van den Groot-Mogol. De post te Golkonda wilde men in 1707 opheffen daar de handel er bijna stil lag. Toen verkreeg men gunstige handelsvoorwaarden.

Te Kasimbasaar woonde de Secunde van de Bengaalsche Directie. Voor Golkonda en Noord-Coromandel gaf de Groot-Mogol bevelschriften in Augustus 1712, o.a. voor de provintie Heyderabaad; de rechten in Mazulipatnam Palliacatte, e.a. bevestigde hij. Ook die in Agra, Ahmadabad, Brodera, Brootchia Behaar, Bengale, Pattema Orixa, Hougly, Piply en Bellasoor. Het vervoer van goederen door het geheele Rijk van den Groot-Mogol stond den Nederlanders vrij, onder vrijdom van tollen. Deze der Compagnie welgezinde Vorst Jehaan-dar-Sjah werd kort daarop vermoord door Aurengzib's achterkleinzoon. Nu begonnen de chicanes in Golkonda opnieuw.

Zoo is er doorgesukkeld tot het einde van de Compagnie; vooral in Bengalen, met de Engelschen onder Robert Clive als tegenstanders, was er voor de Compagnie niet veel vooruitzicht meer. In 1781 verloren de Nederlanders Negapatnam voorgoed tegen Generaal Munroe.

IX. MALAKKA EN DE TINKWARTIEREN

Voor de geschiedenis van Malakka en het Maleische Schiereiland zie: Dr. F. W. Stapel, o.c. IV, 24–27 en V. 402, 425 en 580.

Malakka was in 1641 op de Portugeezen veroverd. Verdragen met hoofden of vorsten uit de buurt waren er het gevolg van, Naning vlakbij de stad Malakka, Kedah (Queda), Oedjong Salang, Rembau, Bangeri, Patani.

Doel van de Compagnie was den tinhandel te beheerschen en baas te blijven over de doorvaart door de Straat van Malakka. De toestand is al weergegeven op de kaart: De Koloniën. Bl. 4 en bl. 11–12.

Hoewel Banka en Billiton heden tot onzen Archipel behooren, dienen zij toch tegelijk met de tinkwartieren te worden behandeld.

De Radja van Banka had al in 1668 verzocht met zijn landen onder Compagnies gehoorzaamheid aangenomen te worden, wat bij een contract bevestigd werd. In de achttiende eeuw was het aan Bataviasche ingezetenen vergund er op handel te drijven.

Billiton (Bliton) was van ouds een onderhoorigheid van Banka. Tij-

dens de Compagnie hechtte men er geen bijzondere waarde aan. Van Imhoff vestigde de aandacht er op. De Palembangsche dienaren kregen opdracht in 1746 er een onderzoek in te stellen. Maar men bevond het een woest eiland te zijn waarvan de Koning van Palembang „beschutsheer" was. De Billitonners hielden het voorkomen van tin geheim uit vrees er anders voor te moeten werken.

Van het Maleische Rijk in oude tijden is niet veel bekend. De vorsten waren vermoedelijk ondergeschikt aan Siam. Ze zonden familieleden uit op verovering b.v. den Radja van Linga. De heerschers van de Karimoneilanden, Singapoera, Siak en Indragiri waren er voorbeelden van.

Na de verovering van Malakka door de Portugeezen in 1511 kwam Djohor op, zooals het Maleische Rijk verder genoemd werd. Omstreeks 1680 vestigde de vorst zich te Riouw.

Een contract van de Compagnie met Djohor gesloten in 1689 werd in 1713 verbeterd.

Heeres-Stapel. IV. 440–445.

Met den Vorst van Djohor is de Compagnie niet steeds op goeden voet gebleven. Men trachtte er het komen van Chineesche jonken zoo veel mogelijk te verhinderen en den Vorst ook af te houden van de vaart naar de Kust (van Coromandel), al moest men hem soms passen er heen verleenen. Ook de vaart op Palembang belemmerde men. Met Siak is de geschiedenis van Djohor nauwer verbonden.

Siak, op Sumatra's Oostkust, stond onder oppergezag van den Sultan van Djohor. Deze Vorst had den zetel van zijn regeering om de vele onlusten naar Riouw verplaatst. Hij zocht aansluiting bij de Compagnie. In 1713 werd een contract gesloten. De Compagnie kreeg vrijen handel in alle havens van het rijk van Djohor, het monopolie van opium en aan inwoners van Malakka werd de handel op de rivier van Siak toegestaan.

In 1717 maakte de Vorst van Siak Radja Ketjil, zich meester van den troon van Djohor. Zijn tegenstander Radja Soleiman zocht steun bij de rondzwervende Boegineezen, die Radja Ketjil uit zijn residentie Riouw verdreven. Het hoofd der Boegineezen werd Onderkoning. Toen de laatste overleden was, zocht Radja Soleiman hulp bij de Compagnie (verdrag van 14 Dec. 1745). Siak werd afgestaan aan de Compagnie. Veel voordeel had de Compagnie er niet van, door de woelingen in het Maleische Rijk. In 1754 kwam een nieuwe overeenkomst met Djohor, waarbij de Compagnie de vrije hand in Siak, waar men door binnenlandsche oorlogen geen handel had kunnen drijven, kreeg, en het eilandje Goentoeng bezette. In 1756 werd met Sultan Soleiman weer een contract gesloten, waarin niets staat over den eigendom van Siak, maar wel over vrijen handel en vrijdom van tollen en monopolie van tin op de Westkust van 't schiereiland Malakka. De Boegineezen belegerden Malakka (1757). Batavia zond troepen en de stad werd ontzet. De Boegineezen werden

verjaagd. De Compagnie verkreeg Linga, Rembau en Kaling in eigendom. In 1759 liet de Sultan de bezetting op Goentoeng vermoorden. In 1761 had een tuchtigingsexpeditie plaats; een Sultan besteeg den troon volgens den wil van de Compagnie. Hij gaf echter veel overlast en in 1765 brak men de post te Goentoeng op.

Tijdens den Engelschen oorlog had men weer last met den Boegineeschen Onderkoning (Radja Moeda) van Riouw, Radja Hadji. In 1782 nam een Fransche kaper een Engelsch schip op de reede van Riouw. De onderkoning was heimelijk den Engelschen genegen. Hij eischte een deel van den buit, wat geweigerd werd. Toen ging hij naar Moar, bij Malakka, en verzamelde een menigte Boegineezen, en den Sultan van Selangor, als bondgenooten. Men vroeg hulp van Batavia, Siak en den Vorst van Trengano. Kapitein Abo blokkeerde de haven van Riouw. De Boegineezen versterkten het eilandje Pengingat. Uit Malakka kwam hulp, twee commissarissen kregen de leiding, wat een volslagen mislukking werd. Abo nam 't bevel weer op zich. De Boegineezen sloten, met hulp van Sultan Mahmoed van Djohor en den Vorst van Rembau Malakka in onder leiding van Sultan Hadji.

Een eskader onder Kapitein Van Braam kwam te hulp; Van Braam trad flink op, Sultan Hadji sneuvelde. De Vorst van Selangor en de Boegineezen vluchtten. In 1784 kwam een tractaat van bondgenootschap en vriendschap tot stand. Op Tandjong Pinang kwam een fort en Nederlandsche bezetting. In 1787 werd dit bevestigd. De Sultan had zijn rijk voortaan in leen van de Compagnie. De Sultan vestigde zich te Lingga, later te Pahang. Te Riouw was een kleine bezetting, die in 1792 nog gereduceerd werd.

Meinsma. o.c. I bl. 120–121, 159, 163 en 164, 207–215.

Naar Perak zond de Compagnie in 1651 een krijgs- en scheepsmacht om voldoening te eischen over het vermoorden van Compagniesdienaren en het afloopen van de loge. De haven (en ook die van Atjeh) bezette men in 1656 daar billijke satisfactie geweigerd werd. In 1663 brak men er het kantoor op.

Godée Molsbergen. Jan van Riebeeck en zijn tijd. P. N. van Kampen & Zoon N.V. 1937 bl. 140–146.

E. Netscher, De Nederlanders in Djohor en Siak. Verh. v.h. Bat. Gen. XXXV. Weltevreden. 1870.

Met den Koning van Queda (= Kedah) was de verhouding niet altijd vriendschappelijk. Ook hem moest men soms passen toestaan op Coromandel, Bengalen en Arakan. (1638). In 1656 bezette men de haven, nadat het kantoor gelicht was. Jaren lang bleef de blokkade (1656–1664). In de achttiende eeuw (1756) zond men er zoo nu en dan een schip ten handel.

X. ACHTER-INDIË

Arakan (Birma)

Kort na de stichting van de O.I.C. In 1608 voeren Nederlanders naar het zelfstandig rijk Arakan aan de Oostkust van de Golf van Bengalen. Van Mazulipatnam uit begon men dezen handel. Pieter Willemsen en Jan Gerrytsen werden er heen gezonden. De Vorst ontving hen vriendelijk, op hoop van hulp tegen Pegu en de Portugeezen. Rijst en slaven kocht men er in.

In 1625 werd er een factory gesticht. Vrijburgers van Batavia voeren ook op Arakan.

In 1635 wilde men opnieuw den handel op Bengalen, Pegu en Arakan „embrasseeren". Handelsmoeilijkheden ontstonden en in 1650 zond men „wegens het tirannicq tractement" een klein oorlogseskader onder den Opperkoopman Heynsbroeck. Hij moest „den oorlogh aan seggen of satisfactie bekomen".

In 1665 besloot men „het comptoir aldaar te ligten."

In de achttiende eeuw, in 1754, heeft men er den handel opnieuw beproefd.

Veel schijnt dit niet te hebben opgeleverd. Van blijvende vestiging is geen sprake.

Dr. F. W. Stapel. o.c. p. 47.
Realia, i.v. Arrakan.

Pegu

In 1635 kwam de Compagnie ook in Pegu en richtte een loge in bij Siriang.

Tien jaren later hief men die op, daar de handel er niet vlotte.

Dr. F. W. Stapel, o.c. p. 48.

Siam en Ligor

Sedert 1607 had de Compagnie er een loge te Ajodja, waar rijst gekocht werd. Voorts lag het op den handelsweg naar Formosa, China en Japan. Ook had de Compagnie een loge te Ligor „in Siam", d.w.z. dat het onder Siam ressorteerde. Ook te Oedjong Salang. De loge te Ligor hief men in 1663 op maar herstelde die in 1707. Sappanhout, tin en olifantstanden waren er de uitvoerartikelen.

Realia. II, 150.
Dr. F. W. Stapel, o.c. p. 48.

In 1747 leefde de handel op deze kust sterk op, en in 1754 sloot men

nieuwe contracten met den koning van Siam. Ligor brak men in 1756 weer op. In den loop van de achttiende eeuw verliep de handel op Siam.

Realia. i.v.

Tonkin (Annam)

De eerste handel op dit rijk was in 1637 van Japan uit ondernomen. De Compagnie steunde den Koning van Tonkin tegen dien van Quinam (= Cochin-China) met een vloot in 1643.

In 1663 stabileerde men er een vast kantoor wat in 1679 gereduceerd werd „om de verachterende negotie aldaer" tot men in 1699 het geheel ophief. De loge heette Katsiou; zijde was er het handelsartikel.

Dr. F. W. Stapel, o.c. p. 49.

Dr. E. C. Godée Molsbergen. Jan van Riebeeck. 5de hoofdstuk.

Quinam (Cochin-China)

De handelsbetrekkingen met de Compagnie waren in 1617 begonnen. Een loge was er te Phaipho, die opnieuw werd ingericht in 1636.

Dr. W. J. M. Buch. De O.I.C. en Quinam. H. J. Paris. Amsterdam. 1929.

Cambodja

Van jaren her had de Compagnie een loge te Lauwecq aan de Mekong. In 1637 was er kwestie over een afgeloopen Compagniesschip. In 1643 werd de bezetting van de loge deels vermoord, deels gevangen.

L. C. D. van Dijk o.c.

Dr. F. W. Stapel, o.c. p. 48.

Dr. H. P. N. Muller. De O.I.C. in Cambodja en Laos. Linschoten Vereeniging XIII. 1917.

Formosa

Was dit eiland op de kaart van 1650 nog als Nederlandsch gebied aangegeven, bekend is het verlies door Coxinga in 1662.

Godée Molsbergen. Tijdens de O.I.C. II. 23–28.

Kanton en Macao

Handel met China had plaats via Tai Wan, tot 1662 toen het voor de Compagnie verloren ging. Voor dien tijd was er namens de Compagnie

in 1655–1656 een hofreis gedaan. Latere gezantschappen leverden ook niet veel op.

Te Batavia werden Chineesche waren door jonken aangebracht. Bewindhebbers vonden in het eerste kwartaal van de achttiende eeuw dat er op de thee te weinig verdiend werd. De inkoopsprijzen werden toen zoodanig verminderd dat de Chineezen Batavia meden en na veel aanmoediging in 1722 weer kwamen.

Bewindhebbers wilden in 1728 een directe vaart van Amsterdam uit op China beginnen. Zoo geschiedde van dat jaar af tot 1734. Een vaste factorij was er niet. Toen volgde een tijdvak van ruim twintig jaren dat van Batavia uit jaarlijks twee schepen op China voeren. Het verblijf in Kanton was aan vreemdelingen verboden. Buiten de stad had de Compagnie sedert 1749 wel een vast kantoor. Buiten het handelssaisoen woonden de Compagniesdienaren te Macao, met Portugeesche toestemming.

In 1756 bevalen Bewindhebbers de vaart van Batavia op China te staken. Men wilde weer als vroeger van Holland uit erheen varen. Dit is volgehouden tot 1822.

Dr. J. de Hullu. Over den Chineeschen handel der O.I.C. in de eerste 30 jaren van de XVIIIde eeuw. (Bijdr. tot de T. L. en Vk. v. N.I., 1917, bl. 73, bl. 32).

Dr. J. de Hullu. De instelling van de Commissie voor den handel der O.I.C. op China in 1756, ibid. 1923 dl. 79 bl. 523.

P. H. van der Kemp. De geboorte van ons Consulaat te Canton uit het verleden van Nederlands handel op China. De Economist 1918, bl. 327.

Miangas (Palmas)

De Engelsche boekanier William Dampier vond in de buurt van Magindanao op zijn reis om de aarde naar hij schreef de eilanden van Meangis. G.G. & RR. bevalen te zoeken naar dezen „Miangis archipel". Het was een groote teleurstelling dat in Januari 1701 de uitgezondenen Kapitein Paulus de Brevings en Vendrig Jacob Kloek met het jachtje de Bij, 't galjoot de Peer en de chaloup Laricque terugkeerden met de mededeeling dat er geen groep te vinden was maar wel één eilandje Miangis ten Noorden van de Talaudeilanden (5°33′ N.B. en 126°34′ O.L.). In het internationale geschil met de Vereenigde Staten van Amerika werd Miangis aan het koninkrijk der Nederlanden door arbitrage toegewezen in 1928.

Nog nadat Miangas in 1700 gevonden was liet men naar „eilanden van Meangy of Meangis" zoeken.

Oudtijds behoorde het eiland aan den Radja van Toeboekan; met den

Sultan van Ternate had de O.I.C. in 1677 een verdrag gesloten waarbij deze vorst Taboekan wat met onderhoorigheden onder hem stond aan de Compagnie overdroeg.

Bijdragen Kon. Inst. 1867, bl. 332–335.

Dr. F. W. Stapel. De Archipel in 1684 bl. 43–45.

In the permanent court of arbitration.

Memorandum containing a statement of the contention of the Netherland Government with respect to the question whether the island of Palmas (or Miangas) in its entirety forms a part of Netherland territory or of territory belonging to the United States of America and the documents in support thereof.

The Hague National Printing Office. 1925.

Desima

De eerste Nederlandsche loge, te Hirado (Firando) is van 1610. In 1641 werd den Nederlanders te Nagasaki het kunstmatige waaiervormige eilandje Desima als verblijfplaats aangewezen. Dit heeft geduurd tot in de 19de eeuw.

De Cocos-eilanden

De Cocos-eilanden (nu Keeling-eilanden) waren Nederlandsch gebied, maar men achtte ze te onbelangrijk om er bezit van te nemen. Alexander Hare ging erheen, na het Bandjermasinsche avontuur in 1823. Darwin bezocht ze in 1836. In 1857 nam Groot-Brittannië ze over, zonder dat Nederland protesteerde.

Christmas-island

Dit eilandje was in de zeventiende eeuw aan de O.I. Compagnie bekend en komt op een Hollandsche kaart van 1666 voor onder den naam Moni, Dampier bezocht het in 1688, en vond het onbewoond.

Encyclopaedia Britannica 14th ed. 5. p. 642.

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT
3 0000 00404 5336